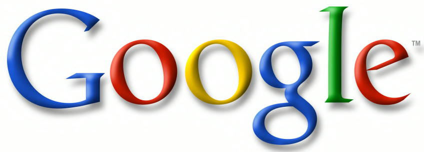

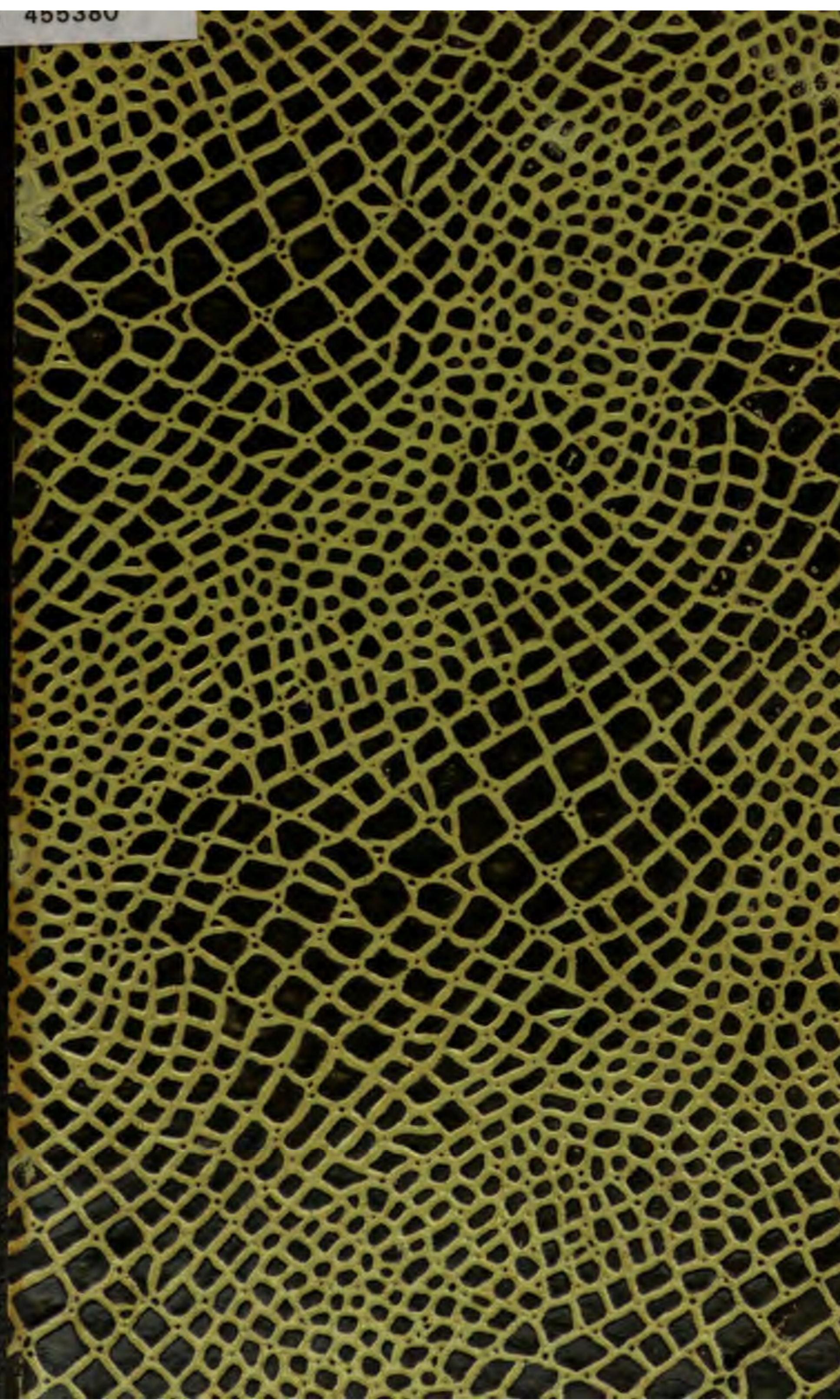

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

Владан Ђорђевић

ГОДИНА ПЕТА

КЊИГА ТРИНАЕСТА

Свеска 49, 50, 51 и 52.

У БЕОГРАДУ

У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1883

Шта има у овој књизи и где је што?

I. ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ

1. ЛИРСКЕ ПЕСМЕ И ДРАМЕ.

2. ПРИПОВЕТКЕ, РОМАНИ, НОВЕЛЕ, ПУТОПИСИ.

II. ЧЛАНЦИ

III. ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ ДРУГОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877-78.

IV. КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

V. ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

VI. БИБЛИОГРАФИЈА

ЈАКВИНТА

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА

ОД

ДРАГУТИНА Ј. ИЛИЋА

(НАСТАВАК)

Појава III.

(долази дворник)

Дворник. Велики Војвода! (оде)

Појава IV.

(Кало Јован Куман, у пратњи грчких старешина долази)

Кало Јован. Гле, и гости већ!
То су земљаци ваше светлости?
Грубеша. Најодличнији српски главари (приказује их)
Војвода Мргуд, Власта, Бранислав!
Кало-Јован. Имена ова позната су ми,
С' њима се народ Српски поноси.
Грубеша. Због погаженог Српског поноса
Дошли су мени да ме позову,
Противу Ђорђа краља насилног.
Кало-Јован. Сад ваша светлост ваљда увиђа
Да треба земљи једном помоћи?
Грубеша. Ако царева милост усхтедне
Да ми повери своје јунаке!
Кало-Јован. О, он вам не би ништа одрек'о
Јер пријатељство ваше поштује.
И ја ћу с' вама поћи заједно
Да видим славу ваше победе.
Овако скупа хајдмо господо,
Пред престолом сте радо виђени,
Император вас јако милује! (оде са свитом)

Појава V

(Остали осим Кало-Јована и свите)

Грубеша. О, мила земљо! Мајко Србијо!
Окована си тврдим ланцима,
Тиранства бесног, горде Јаквинте!
А да л' ће бити јака мишица
Да их раскине с твојих недара?
Хоћеш ли радо сина примити
Ко што ти синак радо долази?
Коцка је пала! Хајдмо, господо!
Пред императором Грчке државе
Изнесте редом јаде витешке,
Ја ћу вас у том потпомоћи веђ! (оду. завеса пада)

Промена II

(У тамници Шкутарској. Доброслав окован седи)

Појава I

Доброслав. (сам)
Ноћ, вечна ноћ!
Ни један зрачак јарког сунашца
Да баци сенку на те зидове
Што тако тамно сужног гледају.
И жижак бледи тужно трепери
Ко да се страши своје светлости.
Сред вечног мрака хладне тамнице.
Гаси се већ!
По томе знадем да освиће дан
Високо изнад ове гробнице. (Чује се звека кључева с'поља)
Опет тамничар!
Тај црни гавран што ме походи,
Ал' и он тако мрачан, суморан,
Ко што су ови тамни зидови.

Појава II

(Тамничар улази)

Тамничар. Добро јутро, краљу!
Доброслав. (за се)
Сувише мрачан весник светлости! (гласно)
Хвала ти старче! Шта има ново?
Тамничар. Богме, сувише новости! Оно што се до сада

тамницом називало, сад је уточиште; а оно, где је некада цветао живот сад је тамница.

Доброслав. То је почетак дела крвавих

Продужи само!

Тамничар. Ја немам шта да продужујем, то је посао краљичин, а ја само примам и чувам то што она продужује. Па ипак, ови ће зидови постати узани за такав посао.

Доброслав. Да не доводе амо некога!

Тамничар. За сада не! Али скоро ће и тај доћи, кога нема овде. Сиромах војвода Мргуд! Гоне га, што је утеко а да је остао ухватили би га опет. О, о, о! И то је прави белај!

Доброслав. Зар Мргуд није преш'о границе?

Тамничар. Не знам, ништа не знам! Али знамда је јутрос рано долазио Ратко главар и питао ме, колико имаде ћелија у овој тамници? Ту није чист посао. Јаквинта мисли јошт некога да допрати амо.

Доброслав. Више о ни чем није питао!

Тамничар. Питао Бога ми! Ето, вели, требају нам собе за нове госте, па ћемо и Доброслава из њих на поље, нек иде, вели, куда зна! О, рекох му, на то ја, то би заиста билобого угодно дело. Тако ми светог Сергија, кога ми је и дед и отац и ја славио то је богоугодно дело, јер тај човек и сувише пати.

Доброслав. О, сиромаше,

И сувише си изговорио?

Тамничар. А за што не! Та они већ мисле и тако да те пусте, а ја као велим, да ће то бити и самој краљици здраво мило, кад чује да се њезин тамничар слаже са њеном вољом.

Доброслав. Да Бог да старче! Ја већ осећам

Да гавран црни гракће надамном! (оде у другу ћелију)

Појава III

Тамничар (сам)

Гавран?! Гавран?! (слеже раменима) неразумем каква посла имају овде гаврани? Да није од куд? (разгледа) Аја! код њега није све чисто! (Чује се лупа на тамничким вратима)

Ко је то опет? Да нису нови гости? Или ко зна, можда и слобода на вратима заточениковим тако дрско лупа. Ево, ево сад! До беса! тај има јаке песнице! (пође вратима резмишљавајући) Гавран! Гавран! Хм! (откључава их)

Појава VI

(Улазе 4 разбојника. I Размојник носи мангал са ватром, у којој је усијан мач)

Тамничар. Шта ћете?

I Разбојник. Будало! Што не отвараш кад лупам?

Тамничар. Будала! Ето ти сад! (гордо) А ко си ти драговићу, кад се тако опоро са краљичиним тамничарем разговараш? По твоме оделу судећи, личиш ми на очупану свраку, или ако хоћеш и на патку, која се јошт са остатком перја поноси.

(Разбојници се тискају да уђу)

Де! Де! куд нагињете овако?

I Разбојник. Ми долазимо по краљичиној заповести.

Тамничар. Такве краљице само под стражом овамо шаље.

II Разбојник. Где је Доброслав?

Тамничар. Шта ће вам?

II Разбојник. (показују му краљичин прстен) Видиш ли ово? То је знак краљичиног овлашћења. Дакле, са овим прстеном, ми престављамо овде саму краљицу.

Тамничар. Е то је друга ствар! Краљ, хтедох рећи' заточеник оде баш сад у другу ћелију.

Разбојник. Добро, одлази сад, па кад те зовнемо, а ти дођи!

(прелазе преко прага)

Тамничар. О, свети Сергије, сад сам видео све! (оде)

II Разбојник. Јел' усијан мач?

I Разбојник. Као ватра.

III Разбојник. С' тим боље! Бар ћемо га добро угрејати. Ама чудновато! Осећам се некако суморан међу овим мрачним зидовима.

I Разбојник. Страшљивицо! Могао би се јошт и посветити кад би те у њима бар три дана оставили.

II Разбојник. А за тим би га подигли ближе небу.

IV Разбојник. На вешала!

I Разбојник. А мени су обични овакви зидови. То је отуда што сам у Млетцима међ њима учио књигу. О, то је славна школа! Ту се много што шта доброг научи.

II Разбојник. На пример ... (показује мимиком као да коље)

I Разбојник. Не греши душе! Калуђери манастира светог Марка и сувише су слаби за то. Али Тацит ..... А знате ли ви, шта је то Тацит?

II Разбојник. Протува као и ти, или налик на то.

I Разбојник. Глупаче! Ниси ни најмање учеван човек! Ти и незнаш шта значи то: Arstides filius Lisimachi Atheniensis aequalis ferrefuit Themistokli! А! како ти се то допада?

II Разбојник. Баш никако, јер незнам какве би вајде од тога видео кад бих и знао.

I Разбојник. Ти си прави будак! Тим хоћу да кажем како се овакво трвење и код Грка догађало, и то значи: Аристид син Лизимаха Атињанина, бејаше по готову вршњак Темистоклу!... Виш?

II Разбојник. Па поред свега тога, ти си ....

III Разбојник. Звекан!

IV Разбојник. И једна уља више. Зар ниси разбојник као и ми?

I Разбојник. Разбојник, али какав? Ја сам (дува у ватру) разбојник по начелу, а не из глупости као ти. А то је начело: Principium universalia, које влада од како је света и у колеби и у палати и под смерном камилавком и под витешким калпаком. То је начело. (пусти мангал) све је добро кад је мени добро! Разумеш ли ме?

II Разбојник. Пст, ево некога!

Појава V

(Долази Доброслав)

Доброслав. (с' врата) Ко је?

I Разбојник. Ми.

Доброслав. Шта ћете овде?

I Разбојник. Ми знамо шта ћемо, а и извршићемо оно што хоћемо.

Доброслав. О, с' вашег лица ја већ погађам
За што сте дошли!

I Разбојник. Из тога изводим да си паметан човек, а као такав нећеш се ваљда противити краљичиној наредби.

Доброслав. Разбојници!
Ваша је душа у крв огрезла!
На кога руку подижете ви?
Негдашњег краља да убијете?

I Разбојник. Охо! Овај говори као поп! Дрште га! Та му придика ништа не ваља!

Доброслав. Даље од мене!
Зар срца ваша не осећају
Крвавог дела страшне трагове?
Или сте можда заборавили
Да Господ, с' неба, на вас погледа
Спремајућ казну вашим душама!

Не, ваша срца нису камена!
Ја видим ево како ћутите,
Несрећу моју осећате ви!
И нашто вама живот, моја крв?
Да ли на душу да је примите!
Шта скривих вама кажите ми сад?
Ил' пустог блага можда хоћете?
О, ја га имам, поклонићу вам
И више, више, него Јаквинта,
За ово дело што вам обећа!

I Разбојник. Жалосно здраво жалосно! Ама опрости. Ми смо само извршиоци краљичиног закона.

Доброслав. Њеног закона?
Она вас лаже, није закон то,
Беснила њеног то је само ћуд!

I Разбојник. Закона! Закона! Или како хоћеш, тек ми морамо. Држите га! (пођу да га ухвате)

Доброслав. (отима се)
Даље, зверови!
Недотичите руком крвавом
Онога, који јѐ круну носио!

I Разбојник. Којешта! После Јаквинте, можда ћу и ја круну понети. Храбро јунаци! (хватају га за рамена)
Огањ овамо. (увуку га у ћелију)

I Разбојник (из ћелије)
Тако! само га добро држите. Јошт мало па смо готови. Небој се, светли краљу! Онај који је круну изгубио нека нежали за очима. (Доброслав јаукне)

I Разбојник. Сад смо готови, пуштајте га (излази на сцену)

Доброслав. (За њим излази и хвата га)
Зликовче! моје очи!

I Разбојник. (отисне га од себе)
Даље. слепче, Бесниш, као да смо ти живот узели? хе мој брајко, и то бих волео него ли вешала, која многе очекују.

II Разбојник. Хајдмо ми смо своје свршили! (оду)

Доброслав. (сам)
Светлости! Светлости!

Појава IV

(Тамничар улази)

Тамничар. О, јадни краљу!

Доброслав. Шта ћеш?! Ја идем сам,

Да ову кугу руком удавим!
Животом својим нек ми исплати
Очију мојих угашени зрак. (пође и посрне)

Тамничар, (га придржава)
Јадниче! Ја те од срца жалим. Хајде, тебе су ослободили тамнице. Ево ја ћу те из ње у свет извести.

Доброслав. У вечну тамницу!
За мене више сунце не сија
Ох, очи моје! (тамничар га поведе. Завеса пада)

Промена III

(Ноћ у Јаквинтином двору)

(Ђорђе, Јаквинта, Ратко и Стрибор)

Јаквинта. Ти хоћеш Ђорђе да то махнемо;
Е добро дакле, али шта ћемо,
Ако главари оду онамо
Где оде Мргуд са Браниславом.
Ил' што је горе, дочекају ли
Да отуд Мргуд крене с' Грубешом,
Они ће листом с' њиме пристати!

Стрибор. И ја се̂ тога бојим краљице!
Четворо их је јоште сумњиви
Па зашто од њих да ми зебемо! —
Свршимо с' њима!

Ђорђе. Не они не ће поћи путем тим!
Бар за сад не ће, јер су немоћни
И своје главе да сачувају
А камо л' другог да нападну јошт!

Јаквинта. Ђорђе, ти браниш њих?

Ђорђе. То не!
Ја само чекам време згодније
А онда већ,
Савете твоје употребићу.

Ратко. То је прави пут,
Иначе народ може букнути,
Ко некад што је!

Јаквинта. Ал' ја вам рекох не разумете!
Сада ил' никад!. Ти си Ђорђе млад,
Па овај народ ниси познао,

Кад мислиш да то чиниш доцније
Учини сада, затворимо их!
Ђорђе. Сувишна плашња само превиђа.
Ја нисам жена!
Јаквинта. Е добро дакле, нек буде тако!
Ал' добро пази покајаћеш се!
Ђорђе. То не верујем.
Јаквинта. Хајд видећемо! А сад пређимо
На друге ствари. — Дакле остаје
Да присталице Владимирове
За сада мирно гледаш у земљи?
Ђорђе. Остаје.
Јаквинта. А Вукана!
Ви знате да је с' нама пристао
Заклонивши ме од Бранислава;
У народу је Вукан уважен
За то га треба ближе привући.
Шта ви мислите, над Шкутарима
Војводом да га поставимо ми?
Ђорђе. Сувише млого дајеш краљице,
Са мањим биће задовољан он.
Војводство ово чувам за другог!
Јаквинта. То ми је било прво на уму.
Шта дајете ви?
Ђорђе. На границама наше државе,
За њега имам бољу управу
На Грчка нека мотри кретања!
Стрибор. Такав нам тамо потребује са.
Јаквинта. Добро.!
Нек Вукан буде према Грцима!
Ђорђе. Сад још остаје
Стеваново бивше војводство
И над Шкутарским градом управа
Најбоља места у свој држави
За вас двојицу сачувао сам,
Бирајте дакле!
Стрибор. С' тим смо готови,
Стефаново ми дајте војводство
С' његовим замком и са земљама
Што припадају замку овоме.
Ратко. Ја примам радо градску управ.

Ђорђе. Добро, нек буде!
Заслуге ваше ишту награду
Преплатити их ничим не могу! —
Гле, поноћ глува већ нам долази
Штапцима бледим китећ' вео свој!
Она нам носи чашу санова
Да нас уморне њима напаја,
Сан иште своје, збогом господо!

Стрибор. Збогом краљу мој! Збогом краљице!
Нека вас снови снагом окрепе!

Јаквинта. Збогом војводо!

Ратко. И у сну нек вас срећа походи!

Јаквинта. Хвала војводо! (Стрибор и Ратко оду)

Појава II

(Јаквинта и Ђорђе сами)

Ђорђе. Лаку ноћ мајко!
Сад миран идем тихим сновима
Главније што је, то смо свршили.
Ал ти си мајко нешто зловољна,
Шта ти је кажи?

Јаквинта. Ти ме не слушаш!

Ђорђе. Остав се тога! Зар што нехтедох
На твоју плашњу да се одзовем
Непослушношћу сада називаш?

Јаквинта. То није плашња, Ђорђе веруј ми.
Ја врло добро знадем главаре,
Уз Владимира што су стајали.
Убеђена сам да већ смишљају
С' престола твога да те оборе.

Ђорђе. Други пут мајко кад се умириш
Видећеш да сам право имао,
И њима ћу се осветити ја,
Али доцније, сад не пристајем
Да опет метеж нови подижем
Причекај само, а они ми већ
Под мојим мачем не ће умаћи.
Лаку ноћ мајко. Сан ми уморном
Оловном руком очи затвара! (оде)

Појава III

Јаквинта. (сама) Не слуша! Па лепо!
Место њега ћу сама радити
Да му на глави круну очувам!
Он мисли да је тако олако
Сачуват круну силом отету
Штедећи живот свога крвника.
Ни његов отац није слушао
Па ето какве муке имадох! —
Не, тако не сме бити!
Нека и они тамо одлазе
Где Владимира кости бораве!
Када сам море крви пролила
Зар сад да штедим две три капљице
Па да се због њих плашим једнако!? (куцање на вратима)
Врло добро! То су они!

Појава IV

(Четири Разбојника улазе)

Јаквинта, Од кад вас чекам, јесте л' свршили?

I Разбојник, Са свим! Ми смо наше испунили. Доброслав је слеп, као ноћ без звезде и месеца.

Јаквинта. Добро! (даје му кесу с новцима) ово је мало. али ћу вас други пут јошт више наградити.

I Разбојник. О, краљице, вазда си милостива. Говори, заповедај само, па ако хоћеш целом ћемо свету очи ископати!

Јаквинта. Пст! Ви ћете ми скоро требати. Сад идите!

(Разбојници оду)

Појава

Јаквинта. (сама) Са њима ћу довршити то
Што он за после лудо оставља!...
Оваква беше она тамна ноћ
Кад Владимира живот остави
Из ноћи зора синула ми је!
Али на што то!
За што се баш сад сећам ноћи те
Која му љути отров донесе,
А мени круну.
Не, нећу да мислим о томе!

Миђли ведрије
Нека над њима узму превагу!
Да, круна, круна. то је била цељ,
И њој сам стигла. — Па сад?
Зар су ми жеље подмирене све.
Да л' треба јоште пролевати крв!
Кога се бојим ја?
Па можда Ђорђе право говори,
Када ме за сад од тог одвраћа!
Не, не! Он нема право! Он несме имати право!
Ја сам се млого изменила
Када му тако лако уступам.
Језеро мржње јошт не усише,
И ако нема бурних валова
Да се из њега у вис подижу.
Како је пусто свуда! Ова тишина
Не годи мени!...... Чисто осећам
Како ме неки умор узима:
То нисам хтела, одкуд умор тај,
Са стравом што се тако подкрада! (по мало плашећи се)
Ова тамна ноћ?
(узима свећњак и пође у своју собу)
(долази пред врата и застане погледајући унутра)
Хеј ко је тамо! ?....
Превидела сам, испред светлости
Са тамним крилма мрак се уклања!
(прекорачив праг врисне и полети натраг испустивши свећњак)
Ха шта је ово сад!,

Појава VI

(Сенка Владимирова излази из собе)

Јаквинта. (уплашено)
Владимир!? То је Владимир?!
Сен Владимирова. Убицо!
Јаквинта. Шта ћеш од мене?
Сен Владимирова. Крв! Моју крв!
Тутањ и Гласови испод земље.
Убицо. нашу крв!
Јаквинта. Бежте страшила!
Из гроба ја вас нисам подигла

Подземне сенке што се дижете
Из мрачног крила страшне вечности!
Одлазте даље! —

Гласови испод земље. Крв, нашу крв!

Јаквинта. Ха како су страшни!

Владимир. Пред Шкутарима видећемо се!

Гласови. Пред Шкутарима!

(Сенке Владимирове нестане)

Појава VII

Јаквинта. (сама)

Не, не! То је пука лаж!
Ја нисам ништа видела.
Тек снови то се са мном титрају
Износећи ми тајне подземне!
О сад, само сад,
Нека се нико амо не ближи!
Или тако ми! (подиже песнице небу)
Тако ми круне! (застане)
Ха!
Какав ми немир бесни у души
Шта значи ово! Дал полудех ја? (пада очајно на столицу)
Не сузе само! Само сузе не! (завеса)

ЧИН V

—

(Бојно поље на реци Бојани према Шкутарима.

Промена I.

Долазе: Грубеша, Кало-Јован Куман, Мргуд, Бранислав, Власта и војска.

Мргуд. Поздрављамо те, краљу закони,
На земљи где је славно подигнут
Радославића престо краљевски (поклони се)

Власта. Што твога ума мудрост нареди,
Главари твоји извршиће све!
Да си нам здраво, светли владару!

Грубеша. Хвала вам браћо! са мог престола
Нек сунце правде таму разгони!
О, света земљо славних дедова
Прогнани син се натраг повраћа

Под скута твојих милом закриљу.
Гле како дивно кружи орао
Над гњездом својим по врх планина
Пресецајући крилма широким
Облака густих раширени вео
И кликће гласом као освета
Праведног гњева, што се подиже
Над убицама душа невиних!
О, домовино мога народа
Невином крвљу ти си појена!
И сумор ових мрачних планина
Столетњим рашћем што се поносе
Погледом мрким ко да причају:
Покоре страшне бесне Јаквинте.
Не, то се несме више трпети
Узаме стоји правда згажена
Њезиним мачем ја ћу светити
Невину крвцу што се пролила! (чују се из далека трубе)
Мргуд. Време је краљу! Испод Шкутара
Примиче нам се шума копаља,
И ветар ево гласе доноси
Њихових труба да се кренуше.
Грубеша. Журимо дакле, испод планина
Дочекаћемо силу њихову.
Јунаци, храбро! Вашим витештвом
Победе венце задобићемо!
Војска. Да живи краљ! (уз трубе и добоше одлазе)

Појава II

(Са противне стране уз трубе долази: краљ Ђорђе, Јаквинта палошем наоружана, Стрибор, Ратко, Властела и војска)

Ђорђе. У подножију стрмих планина
Грубеша војску већ разређује,
Оне им стене леђа чувају.
Стрибор. За то ће бити краљу најбоље
На овом месту да их чекамо.
Измамимо их, нек нас нападну
Тиме ће махнут оне планине.
Јаквинта. Ту чарку може Ратко почети.
Ђорђе Сувише вешто, али заметно!
Нападнимо их очи у очи

Ко што сам некад Грке напад'о.
Под бедемима тврдих Шкутара
Победе наше песма ликује.

Јаквинта. Стрибore!

Стрибор. Чујем краљице!

Јаквинта. (с њиме на страни)
У боју данас буди узаме.
Јеси ли кад год привиђао што?

Стрибор. Никад краљице,
Плашљивих људи то је обичај!

Јаквинта. Ти имаш право! Узбуњена крв
Подземног духа привидела је,
Испред светлости сенке бегају.
Није ли тако?

Стрибор. Краљице?!

Јаквинта. Не, ништа, ништа, само размишљам
О гатки, коју буде страшљивци.

Ђорђе. (прилазећи им)
Мени се чини да је време већ
Хоћемо л' поћи?

Јаквинта. Нек се полази!
Зловољи нема места овамо
Да сумњом мрчи сјајну победу.

Ђорђе. Јунаци напред! Хајдмо бојишту!
Копљима нашим самрт управља,
А пред њом лебди наша победа!

(Сви оду. Иза бине звуци труба и добоша оглашују започети бој)

Појава III

(Кало-Јован Куман долази са једном четом војника и Браниславом)

Кало-Јован. Сударају се већ! Погледај војводо, ко су оно што се десно појавише према војсци краља Грубеше?

Бранислав. Ја невидим ништа.

Кало-Јован. (показује мачем)
Тамо, у правцу мога мача.

Доброслав. То је Ђорђе, он се одваја да нас с' бока нападне.

Кало-Јован. Тиме су се раздвојили. Врло добро! Ми ћемо право на Стрибора, он је напао на средину. Хајдмо.

Бранислав. Напред јунаци! Подигните штитове своје, оборите дугачка копља, да пред собом пут славе отворимо

Живео Грубеша краљ! (сви)

(оду; битка непрестано траје а уз битку започиње грмљавина и севање)

Појава IV

(Улази једна гомила борећи се, коју Мргуд са својом гомилом потискује)

Мргуд. (обарајући једног)

За твоју душу ово Стеване, (оду борећи се)

Појава V

(Стрибор и Ратко покривени кацигама долазе)

Стрибор. Јуначе стани! Самрт ледена
Над твојом главом вије венац свој.
У њене руке ја те предајем.

Ратко. Не иди даље, или мача ми
Твоја ће мајка закукати сад,
Нити ћеш више љубе видети,

Стрибор. Амо хвалишо!
Јунак је бољи који победи! (Сударају се мачевима)

Ратко. (измакнув се)
Дижмо кациге,
Јунаку оне не доликују.

Стрибор. Пристајем (обоје подигну кациге и познаду се)

Ратко. (изненађен)
Ао да чудна бесомучника! Збиља, јесили то ти?

Стрибор. Е гле, молим те, небих се падао да умеш и на тај начин људе плашити! Али одкуда ти са оне стране?

Ратко. Похитах теби, јер је краљ заповедио да му одвојиш неколико чета у помоћ. Он се једнако бори. О да чудног посла! а знам да би се тај залогај највише допао ђаволу. Добро те те не послах тамо.

Стрибор. Хајдемо сад. Е гледај ти њега, како страшно прети, као да су сви паклени дуси са њиме. (оду)

Појава VI

(Мргуд се враћа са својим људима)

Мргуд. У таласима хладне Бојане
Нашли су они ископани гроб.

I Војник. Погледај војводо, овамо нам се примичу неки.

Мргуд. То су Ђорђеви бегунци, напред да их дочекамо! (оду)

Појава VII

(Трубе и грмљавина јача. Неколико бегунаца јури : мало за тим долази краљ Ђорђе, за њим Јаквинта.)

Јаквинта. Стој !
Ђорђе. Шта хоћеш са мном !
Јаквинта. Зар тако лако круну напушташ,
Коју сам силом за те отела ?
Ђорђе Војска је моја потучена сва,
Ја самац без ње ништа не могу.
Јаквинта. Стрибор и Ратко нису пропали!
Погледај тамо према обали
Где непријатеља потискују већ,
А ти зар такав пример показа ?
Ђорђе. То Мргуд наше потискује већ,
Изгубљени смо бежмо одавде !
Јаквинта. За тебе све сам учинила ја !
И живот цео бацих на коцку,
Па тиме дакле да се одужиш ?
Ђорђе. Ти хоћеш живот да изгубим свој
За круну твоју ?
Јаквинта. Неблагодарниче !
Ђорђе. Зар као роба да ме поведу
Где идох некад као победник ?
Јаквинта. (хвата га за руку)
Зар тако збори краљ ? . . . !
Ти мораш са мном !
Ђорђе. (одгурнувши је)
Је си ли бесна ?
Ја нећу натраг, а ти одлази
Кад ти је дошла воља гинути !
Јаквинта. (удари га шаком по лицу)
Кукавицо да те жигошем
Ђорђе. О бесна жено! (оде)

Појава VIII

Јаквинта. (сама)
Ха, камо грома да њим ударим
Тог издајника !

(Потрчи за Ђорђем, гром затутњи и пукне и сенка Владимира појави се)

Јаквинта. (престрављено)
Владимир ?

Сен Владимирова. Не иди даље!

Јаквинта. Шта хоћеш збори?

Сен Владимирова. Своју крв.

Јаквинта. Даље! Одлази!

По разбоју се крвца пролила
Таласи носе круну злаћену.
Ах, иди, иди!

Сен Владимирова. У царство смрти за мном полази!

Јаквинта. Не, с тобом не ћу, јошт је живот мој
Ја за њим идем!

(потрчи противној страни. Сенка Стеванова јавља се)

Јаквинта. (врисне)

Јошт једна сенка! Не, ово није сан!
За твоју крвцу нисам крива ја!
Одлази, шта ћеш? Ено Владимира
Од њега тражи проливену крв.

Сен Стеванова. (прилази јој и спусти на њу руку)

Убијцо, твој се приближује крај.

Сен Владимирова. (прилази јој и спусти руку на њу)

Нек се над тобом самрт одмара.

Јаквинта. Не, нећу вама! Пуштајте ме!

Зар никог нема да ме избави?
О даље, даље, ваше лешине
Под земљом су иструнуле већ!
Шта хоће сенке сада од мене?
Ја их из гроба дићи не могу;
О, даље, даље!

(бега помлецавајући противном страном. Завеса пада)

Промена

(Врт манастира светог Сергија и Вакха. Улази Доброслав, калуђерски одевен са штаком у руци и пипајући по зиду)

Појава I

Доброслав. (сам)

Чудновато!
С тамницом вечном својих очију
Помирити се јоште не могу,
К'о да то није иста судбина
Од колевке што ме је пратила.
О, ал' је тамно!

У гробницу ме живу 'бацише
Да никад више сунца не видим,
С истока плавог кад се појави
Да наших гора љуби врхове.
Да, то је она стара судбина
Над круном што се шири, ликује!
Ко тежи њојзи нека жртвује
Живот и срећу!

Појава II

(Игуман Партеније, под пазухом носећи ов. писмо улази у врт).

Партеније. (не видећи Доброслава)
Природа као да борави сан
Тишина нема свуд се растире (угледа Доброслава)
О, краљу!
Ти овде? Тако усамљен?

Доброслав. Је л' то Партеније
Што ме на живе овде подсећа?

Партеније. Да, у гробници наших ћелија.
Ретко се јавља живот весели.
То за нас није, цвећу треба зрак
А ми смо налик цветном корену,
Што се у земљу скрива дубоко
Клонећ се сјаја дана земаљског.
Па ипак озго кад кад допире
Живота светског бар трепутни глас.

Доброслав. Беснила светског то је само јек,
Од ког се крију звуци љубави!

Партеније. Ти мислиш тако!

Доброслав. Мислим истину.
За бајке нисам давно слушао.

Партеније. Ком' мржња тлачи дивну светињу
Доброте светске да побрише лик
Што је у срце љубав уреза
Томе је бајка и сунашца сјај.

Доброслав. Ја не ћу љубав, не ћу мамац тај!
Снажнијим пићем душу рањену
Окрепи, оче! — Љубав није лек
За тај је пос'о лепша, освета!

Партеније. Опрости, Бож душа болесна
У бунилу се сада находи!
Доброслав. Јесте, освета!
Освета поји срце људима
У дубинама душе суморне
С пакленим пламом она почива.
А љубав, то је слаба искрица
У једном часу што се угаси
На таласима бурног живота.
Партеније. Чудни човече!
Олуја страшна бесни из тебе,
Страшнија него што је подиже
Са краљем Ђорђем бесна Јаквинта
Против Грубеша твога синовца!
Доброслав. Шта збориш, оче? Где је Грубеша?
Партеније. На разбојишту пред Шкутарима.
Од јутрос он се бори са њима,
Тако ми један монах казује.
Доброслав. Ха дивне згоде! Камо очију
Да и ја пођем за тим јунаком
Што данас свети проливену крв.
Ма збиља, реци, је л' то истина,
Ил' само оци тако гатају?
Партеније. Цела истина! Јоште у зору
С Бојане ветри што се дигоше
Донеше звуке труба убојних.
Доброслав. Па ти шта вели! Је ли Грубеша
Убио ону црну аждају?
Партеније. Коју?
Доброслав (узбуђено) Јаквинту!
Партеније. То не знам али по казивању
Грубеша има војску велику
Највише Грка, које предводи
С Кало-Јованом Мргуд војвода.
Доброслав. И ништа више ниси дочуо?
Партеније. Не дочух више, ал' сам видео
Разоружане неке војнике,
Са оне стране како долазе,
Изгледају ми као бегунци:
И рањеници многи прођоше,
По чему слутим да је бојиште

Већ претрпано са лешинама. (чују се из далека трубе)
Чујеш ли труба звуке убојне!

Доброслав. И ја остављен чамим овамо,
Докле јунаци оштрим палошем.
. Осветним гласом славе победу!

Партеније. Теби освета не доликује.
Разбер' се, оче, милостив је Бог
Он ће ти такав опростити грех.

Доброслав. Патњама овим само освета
Мелем би била.

Партеније. И господ распет беше на крсту.

Доброслав. Да! Тако беше воља његова
Ал' ја не хтедох да будем слеп.

Партеније. И трети ден васнесе се на небо.

Доброслав. Од људи и земље далеко.

Партеније. И седе одеснују оца.

Доброслав. Ал нашто људске ствари мешати
Са божанскима!

Партеније. Ти не верујеш?

Доброслав. О, Партеније!

Партеније. Не рече ли господ: љубите враги вашја?

Доброслав. Тако? А где је место то
На коме твоје очи устављаш
Да пијем мудрост с таквог извора?
Кад слепац сам га видет не могу
Бар својом руком да га додирнем.

Партеније. (узме му руку и покаже му место у св. писму) Ево!

Доброслав. (узбуђен тргне лист и исцепа га)
Нека љубав небесна на небу стоји,
Ми смо на земљи створења страсти!

Партеније: О. чудесе!
Что убо сотвориши сије. (тужно погледа на исцепан лист)
Тако да будет тебје в царствије ада
Гдје плач и риданије и скрежет зубов,
(Подиже обе руке с књигом)
И душу твоју да возмет дјавол!
(Хоће да се уклони. Чује се на капији лупа)

Партеније. (осврне се капији)
Ко лупа то?

I Витез (иза капије)
Отварај!

Партеније (отварајући капију)
Под светим кровом, Бога вишњега
Отварају се двери свакоме.

Појава III

(улази I витез врг рањеног друга).

I Витез. Помози, оче, твојим мелемом.
Да моме другу рану превијем!

Партеније. У Божјој руци сви су мелеми.
А он ће сваком њима помоћи.
Хајд у ћелију, њему треба мир!

Рањеник. Воде!

Партеније. (узима пљоску од I витеза)
Ево, јуначе;
Ово ће твоју ватру стишати! (Напоји га)

Рањеник. Отац Доброслав је л' у ћелији?

Доброслав. Ко моје име овде спомену?

Рањеник. (за се)
Он је.

Доброслав Шта хоћеш са мном?

Рањеник. Глас ти доносим,
Твој бесни крвник потучен је већ.

Доброслав. Ха, то ми годи! Хвала витеже
Ово је за ме најсветлији дан.
А Јаквинта је л' заробљена?

Рањеник. Не.

Доброслав. Погинула је?

Рањеник. Међ лешинама нисмо нашли траг...
Не могу више . . . . хајдемо.!... (Партеније и витез одведу га)

Појава IV

Доброслав. (сам)
Остала је! О, што не могу
Да у свет бели пођем за њоме,
Да сурвам тога грозног сатану
У понор мрачни моје освете!

(иза бине чује се глас Јаквинтин)

Јаквинта. (иза бине)
Одласте! Беж'те! Ја не ћу с вама;
Проклете сенке, у гроб одласте!

Појава V

(Јаквинта, сва разбарушена улети унутра)

Јаквинта. Спаси ме, оче!
Доброслав. Јошт један патник! Од кога бегаш?
Јаквинта. Од себе саме! Оче, спасавај!
Бегам од своје страшне прошлости,
Од живих људи и од гробова,
Што мрачна недра отварају сад!
И мртве сенке амо пуштају
Да побеђеном прошлост казују!
Бегам од деце, од свог порода,
Од дана, свега — бегам од себе!
Доброслав. Збори, ко си ти?
Јаквинта (у бесниду) Ћут! Не спомињи мога имена
Доброслав. По гласу судећ' ти си жена!
Јаквинта. Жена, без круне, без свог престола!
У сред холује нада срушених
Земља и небо потресају се
Чујеш ли како грме облаци
К'о вечна труба суда страшнога
Ричући за мном: То је Јаквинта!
Доброслав. (изненађен узвикне)
Јаквинта!
Ха, страшна зверко, нашао сам те
Отет ми не ћеш моју освету,
Коју сам за те давно спремио! (хвата је)
Јаквинта. Доброслав?! И он?! Црна судбино!
Престани с твојим страшним сенкама
Не, ти ме не смеш руком дотаћи (отима се)
Шта хоћеш са мном?
Доброслав. (хвата је за гушу, давећи је)
Очи моје! Живот мој!
Јаквинта. (јекне)
Ха! (издане)
Доброслав. Умри, крвницо!
Осветих себе, сад сам умирен!

Појава VI

(Партеније дотрчи)

Што видех сад? О, мајко Божија!

(споља се чују добоши и трубе)

Појава VII

(Долазе: Грубеша, Кало-Јован Куман, Мргуд, Бранислав, Власта и остали с војском.)

Грубеша. Нек Божја милост мирно почива
Над домом овим!

Партеније. Са њега на вас Божји благослов
Нека вечито срећу излива.

Грубеша. (показујући на Јаквинту)
Ко је оно?

Доброслав. Моја освета.

Грубеша. О, тужни стриче, освећен си већ!
Јаквинта више није краљица.
Потучена је војска њезина.
Стрибор и Ратко с њоме заједно
Преко Бојане побегоше сад.
Од отмичара круну отесмо
Они нам не ће више сметати.

Доброслав. Бар не Јаквинта!

Мргуд. (прилази лешу)
Није могућно?! То је Јаквинта?

Грубеша, Кало-Јован, Власта и *Бранислав,* (прилазе лешу)
Јаквинта?!

Доброслав. Јест, ја сам оно довршио сад
Што сте јуначки јутрос почели!

Грубеша. И она дакле оде са света!
О, грешна жено, са престола твог
Осветним мачем што си владала.
Нека те Господ за то осуди,
У чијој руци милост почива
Са љутом казном! А ти, игумне,
Сарани тело ко што пристоји
Краљици, која земљом владаше.

Кало-Јован. О, светли краљу!
На вашој глави сија круна већ.
Дозволте да вам први честитам
Победе ваше дело свршено!

Грубеша. Хвала, војводо!
Нек вишњи с неба штити и од сад
Императора грчке државе!
Пријатељство му моје носите
Молећ' у њега исте милости! (рукују се)

Кало-Јован. Хвала вам краљу!
Веселијега нема гласника
Ко што ћу скоро отићи му ја.
Мргуд. И ми главари српских племена
Захваљујемо императору
За помоћ што је краљу послао.
Кало-Јован. Хвала, господо!
Грубеша. А сад хајдемо дому Божијем
Молитва нек нам душу запоји
Блажијим пићем дивне светиње!
Хајд са мном стриче, светом олтару
Синовац ће те сада одвести!

(Манастирско звонце звони. Он га узима за руку и улазе у цркву. Завеса пада)

РЕМОН

ОД МАРИЈА ИШАРА.

(СВРШЕТАК ПРВОГ ДЕЛА)

14.

После неколико тренутака један од момака дође да нас зове. Тога дана бесмо уговорили да одемо до Мадоне дел Монте; кад ми сиђосмо, сви беху у колима; само се на нас чекало. Мара и Мабел, као праве инглескиње, беху селе на она места иза каруца која су одређена за слуге; унутра горе сеђаше грофица са сер Џорџем Бернетом; нас двојица седосмо спрам њих на предња седишта; гроф је седео на кочијашевом месту са сер Херијем поред себе, и држао је дизгине од четири дивна инглеска коња, који беху пре неки дан стигли из Лондна. Два момка беху на коњима.

— Јесу се моје мале ћирице добро наместиле?... Јесу ли понели своје штитове од сунца? — упита гроф девојке.

— Јесмо, јесмо — одазваше се оне једногласно

— Ол рајт (врло добро!) —

И ми се кренусмо.

Стеванова приповетка и оно што он беше из ње извео беше ме тако збунило да ми није било ласно близу Маре. Она је седела баш спрам мене и ја неколико тренутака нисам смео да је погледам. После торокања мојега пријатеља, бојао сам се да не видим намрштено лице или презриви осмејак. Ја не знам да ли је Стеван погодио моју бригу, тек он се саже к мени па пришану

— Та погледај је, срце моје, како се блиста. Изгледа да има крила. и ако је ти не привежеш каквим концем, она ће просто одлетети!

Ја подигох очи. Има право угурсуз. Лице Марино беше безгранично весело; она беше на част пролећу и љубави, она скидаше коперну са будућности, која ми се осмејкивала. Никад је нисам видео тако лепу. Њен поглед срете се с мојим, почиваше на мени дуго и ја у њему прочитах нежности, које ми продреше до у саму душу. Морао сам да окренем главу на страну да сакријем сузе радости које ми тај њен поглед натера на очи. — Ах не беше више сумње да и она мене воли. Ах, у том њеном погледу нашао сам срећe за цео свој остали живот.

Ја бејах толико занет да сам се бојао не ћу умети сакрити своју срећу; за то сам почео да говорим о свему и о свачему, да поздрављам сељанке које смо уз пут сретали, да отпоздрављам сељаке вичући им гласно «ћао!» (покварено schiavo, роб, слуга). Тај напад беснила прилично је личио на велику веселост. У осталом ми смо на нашим теферичима увек били таке веселе ларманије, те за то моје понашање није никог увредило. Гроф је често заустављао кола да проговори по коју реч са гдекојим сељацима из околине, који су га просто обожавали са његове љубазности на спрам свакога.

— Шјор конте — рече му један стари сељо — где нађосте тако лепе мале ћирице? —

— Ако хоћеш даћу ти их да ти беру трешње, чича Педрино! —

— Ах дијо санто, бојим се боље би умели јести но брати. Него ако допустите, шјор конте, донећу им сутра једну котарицу трешања! —

Донеси, чича, добро ћеш нам доћ'!—

Девојке су се церекале као луде, па стадоше говорити наречијем миланским. Ништа слађе од њиховог торокања. Успут наиђосмо у једну алеју багремова, који баш беху у пуном цвету. Оне су скинуле цвет са сваке гране коју су могле доватити, па нам стадоше бацати багремово цвеће у лица, још су се смејале тој својој пакости. То беше налик на наше прво гледање, и та мисао дође у главу и нама и девојкама.

— Ми смо у Бавену! — викну Мабел. И обе стадоше мене засипати, вичући.

— Удри, удри, предајте се! —

Али сад сам се ја бранио, и то беше страшна борба која није престала док смо год имали те цветне џебане.

Ми смо тако потресали кола да је гроф, бајаги љутито, викнуо

— Море, ћирице, какво је то владање? Знате ли да ћу вас истерати из службе? —

— Ако ће. Ми ћемо стати у службу код грофице!—

— Дабоме, ја вас примам, ударите ви само! —

— Оно за невољу — пришану ми Стеван језујитски — шта велиш, могли би их и ми узети у службу? —

— Па то је отворена буна — рече гроф — Ама ми ћемо се изврнути, сер Џорџе! —

— Богме ту ја не могу помоћи — одговори овај смејући се — оне су ме заћориле, па не могу да нађем где ми је ни мој очински ауторитет! —

Срећом бесмо већ прошли алеју.

Стеван ми беше рекао да се понашам као да сам се заљубио у какву звезду. То ми се име допада за Мару, ја га задржавам «Е па лепо, јесте, драга звездо, ја те волем, и гледајући непомично у твоју благу светлост, ја ћу ићи напред пун вере и поуздања. Ја ћу имати можда да издржим, да страдам много да би дошао до тебе, али ти ћеш ми извидати ране, ти ћеш ме придржати ако би ја малаксавао. Љубав је божански извор сваке вере и сваке истине, ја ћу из ње да црпим храбрости и снаге. Чега имам да се бојим од сада? Ја се више не могу изгубити, ја имам своју звезду која ће ме водити.»

Колико би њих постало велики људи само да су имали своју звезду путевођу.

— Ја мислим — пришану ми Стеван — ти се сад не би трампио ни са каквим краљем на свету? —

— Јадни краљеви! — одговорих ја са висинѣ.

15.

Стигосмо под брег и сиђосмо с кола да обиђемо разне станице које беху распоређене уз брдо, и да се попнемо до на врх брда где стајаше црква. Ја морам признати да по форми не бејах врло побожан на овом путовању на хаџилук, али зар химна љубави, коју певаше моје срце, не беше Богу најмилија молитва?

У порти од цркве дочекао нас је стари парох коме је било јављено да ће му доћи у походе гроф, кога је он крстио. Поред њега беше црквењак, мали погурен старчић, који се осмејкивао али се једва држао на ногама, за то се евангелском простотом беше наслонио на свога пароха.

— Ћао, дом Мојсије — викну гроф, — ама ми се никако више не виђамо, зар се ви тако сећате својих пријатеља?

— Ах, мадона, — одговори свештеник — како ћу вам дођ' господине грофе? Наш буцефал је мртав! —

— Ваш магарац? —

— На жалост, шјор конте, — прихвати црквењак — Господ га је к себи одазвао има 15 дана.

— У рај за магарце, разуме се, рече попа смешећи се, — то је требало додати, Анђолино, из призрења спрам господина грофа! —

— Којешта — рече гроф — Анђолино није цепидлака. Али на вас се љутим, дом Мојсије што ми нисте јавили. Сутра ћу вам послати новог буцефала —

— Е баш вам хвала, шјор конте — викну црквењак присвајајући са свим наивно тај поклон себи.

Најпре смо морали да свратимо у пресвитерницу да се одморимо и да окусимо њиховог белог вина од лањске године.

— Анђолино — рече попа — трчи кажи Маријети да постави сто! —

— Одмах, одмах — рече црквењак — одведи ме! —

— Ето како овде црквењак служи свога пароха, — рече нам гроф кад се њих двоје удалише довикујући Маријету. Они су из једног села и живе тако не раздвојно од како се Анђолино вратио из Наполеоновских ратова. Једини знак поштовања који црквењак указује своме старешини то је што га зове «Дом Мојсије» али иначе га тика. Ништа нема лепше него слушати кад њих двојица службу служе. Анђолино постао је забораван, па сваки час иза певнице прекида попу са питањем «Ха шта си казао?» Сиромах попа понови последњи стих, а тек Анђолино «А шта треба на то да ти одговорим?» Шта ће јадник, мора да му казује полако реч по реч. Када треба клекнути Анђелино клекне, али после не може да се дигне већ зове свога пријатеља, и овај непрекидајући службу диже га и пева даље. Поред свију препрека служба се лепо сврши. Дивота је видети како та два старца свако

јутро служе за љубав два три неизлечива богаља који рад својих недуга не могу да раде у пољу. По кад што дом Мојсије наљути се ипак, јер Анђолино хоће у сред службе да поведе разговор о њиховим приватним пословима, те мора да прекине службу да га озбиљно опомене за такво понашање. «Срећа — вели попа — што је Бог добар те прима и такву службу, а што јес, јес, Ађолино ме покадшто збуни». —

Оба старца вратише се к нама не нашавши Маријете, и узеше сами да нас послуже

— Анђолино, дај чаше! — вели поп.

— Ено их на полици — рече Анђолино седећи на столици, и попа мораде сам донети чаше

— Тако, а сада ми донеси један убрус, да их лепо убришем. —

И попа му донесе убрус.

Са исто таквом ревношћу вршио је Анђолино и остало послуживање.

Радост која се прелеваше из тих простих срца беше тако искрена да нисмо смели одбити њихову «част.» Ми дакле одадосмо надлежну пошту њиховом белом вину можда више него што беше добро за наше главе. Најзад устадосмо да обиђемо цркву. Попа, сазнавши да су девојке, за које је држао да су протестантке, с тога што разговараху инглески, ипак католичанке, радосно извади из своје фијоке некакве драгоцене амајлије, молећи их да их приме као успомену на Мадону дел Монте.

— Ви можда не знате, али је то истина да наша светитељка удељује девојкама ђувегије. С тога нам долазе на молитву девојке из целе околине чак до двадесет миља, и свака која се помоли нашој светитељци да јој удели суђеника, уда се још исте године. . или мало доцније — додаде попа пажљиво.

На те попине речи Мабел погледи на Мару, а ова обори очи к земљи, мало застиђена. Стеван, за кога ни-

шта није свето мухну ме лактом у ребра и погледа ме обешењачки. Ја га одмерих са презрењем од главе до пете... Његова веселост изгледаше ми као скрнављење.

16.

Кад уђосмо у цркву, грофица с грофом похиташе да из оног суда у коме стоји света водица, захвате мало и да нам сами донесу по шпанском обичају. Ја се у себи зарекох кад пођемо из цркве да Мари понудим свете водице.

Грофица и девојке поклекоше за неколико тренутака па онда стадосмо разгледати олтаре и препрате. Док смо се дивили некаквом учено-наивном цртању неког непознатог живописца, чујем где Мабел пришану својој сестри инглеским језиком.

— Ето видиш, то је она богородица којој ти треба да се молиш! —

— Иди подсмевало једно! —

— Чујеш — рече Мабел као да јој нека дивна мисао сену кроз главу — кад пођемо из цркве, ако ти он понуди свете водице, онда је он зацело твој суђени! —

Ове речи, за које су оне морале предпостављати да да их ја не разумем, бацише ме у велику бригу; сад већ нисам смео извршити оно на што се мало час бејах одлучно. Чинило ми се да би то сада био криминал. То би значило ругати се вери, када би јој сада понудио свете водице, варајући је из себичности своје љубави. Истина моја одлука беше старија од Мабелиних речи, али опет не могу ја од часнога крста градити себи сукривца у једној превари. С друге стране опет то беше знамење које би можда имало утицаја на целу нашу будућност, зао демон у мени непрестано ме је зачикавао да урадим оно што бејах наумио, и по свој прилици ја бих подлегао у овом искушењу, да ме једна врло проста случајност није спасла ове гриже савести.

Кад смо полазили из цркве грофица махну руком као да би хтела пошкропити се. Попа разумеде па рече

— Суд са светом водицом баш је позади сињора Ремона. Хоћете ли бити тако добри да понудите дамама свете водице? — рече за тим обративши се мени.

У мало нисам главу изгубио. Ја замочих целу шаку и као каква машина пођох грофици... Мара се дотаче прва водице у мојој руци својим прстићима који су помало дрхтали... Ја остах као укочен на ономе месту...

Нема више никога — стаде ми се подсмевати Стеван који беше последњи.

Ја се тргох као из каквог сна.

— До ђавола пријатељу што си тако зинуо као сом? Ти си међер врло осетљив када те се неко дотакне? Или да ниси осетио у себи позив да постанеш црквењак?

Оба старца отпратише нас до каруца благосиљајући нас свима благословима небеским.

У повратку смо сви ћутали. Беше нам се придружио и умор. Ја се пустих на вољу чаробним мислима.

Међу тим ја почех зазирати од толике среће. Тај ванредни стицај срећних околности изгледаше ми мало неприродан. Ваљало је позвати у помоћ логику да се отресем зебње која ме беше почела хватати Мој положај беше осем малих романтичких зачина онај исти у коме се налази сваки заљубљеник.... Волели смо се, то беше од Адама до данас са свим природна ствар... Па ипак очевидно сам се приближавао одсудном тренутку. Марина љубав изискиваше да ја поступим као поштен човек, ја дуже нисам могао ћутати нити се сакривати иза своје скромности или или плашљивости; баш и кад би био сигуран да ћу се са својом прошевином обрукати, а бејах дужан дати ту моралну сатисфакцију оном невином срдашцу које сам ја узбунио. Ја ћу јој казати како немам нигде никога, како сам сиромах, како сам несрећног порекла. Чуваћу је од претераних, нȁдȉ али ћу јој рећи

да у срцу осећам силну снагу и чврсту вољу да је заслужим, да јој посвећујем своју душу, и да ће од сада она бити мета мојега живота, па ма где она била.

Ја се утврдих у својој одлуци видећи како ме она пуна вере гледа. Сада сам читао у њеним очима као у каквој књизи, и не могах појмити како сам тако дуго могао бити слеп код очију. Сада се сетих хиљаде ситних знакова нежности у које ја пре по мојој плашљивости нисам смео да верујем. Стадох себи пребацивати што до сад нисам признао шта је и како је, бојах се да ми не пребаци да сам равнодушан.

Кад смо се вратили у дворац, сирота мала Мабел имала је главобољу, тако јаку, да је морала одмах лећи у кревет. Мара оста код ње. То вече једва ако сам је видео да прође. И тако сам на силу морао да чекам са својом исповешћу још двадесет и четири сахата.

17.

Сутра дан Мабел уста здрава и весела.

Тај дан био је за ме врло буран.

Благодарећи инглеском начину васпитања, девојке су ишле с нама, са Херијем, Стеваном, и са мном на наше екскурзије, које смо ми врло често градили не распитујући много ни куда смо ишли ни којим путевима. И тога дана одосмо још пре доручка, јер Мабел није могла дочекати прилику да се истутњи за синоћну главобољу.

За ме те шетње беху велика радост, али данас волео би да сам остао на само с Маром. Али нисам имао куде, у осталом као њен Cavaliere servante бејах сигуран хиљаде срећица заљубљеничких. Ја сам је придржавао када стаза постајаше стрма, уклањао сам чкаљ и боце са њеног пута, помогао сам јој да се пење уза стење. Стеван је чувао малу Мабел. Детињски смех хорио се чим наиђемо на какву нову тешкоћу. Обично смо се враћали натоварени китама пољског цвећа које нисмо увек брали без

опасности. Тако се десило и данас; један цветак црвенио се као скрлет из пукотине једне стене. Ја се успужах као мачка да га узберем, али када сам то постиго, ја тек онда видех да ми нема ласнога повратка. Беше страховито стрмо. Срамота ме да викнем кога у помоћ, а смешно би било да останем онако прилепљен уза стену као какав гуштер. Ја се стадох спуштати ризикујући десет пута да се откотрљам у бездну.

Када стадох ногом на земљу видим Мару бледу као смрт од ужаса. Једва сам имао каде да је предржим, јер она посрну. Она беше наслонила главу на моје раме и једва чујним гласом изговараше.

— Није ништа, није ништа, не плашите се! —

Те њене речи натераше ми сузе на очи. Проклињах сам себе што сам је тако уплашио.

— Опростите, опростите! — викнух као изван себе.

Једна моја суза кану на њен образ.

Она сва задрхта, устаде, погледа ми право у лице, и занесена једним инстинктивним покретом, убриса ми сузе.

У овом сведочанству њеног саучешћа беше толико невиности, да нико од нас и не помишљасмо шта се иза тога крило. У стидљивости има по кадшто толико дрскости да насмеје анђеле, али никада да их забрине.

— Било па и и прошло — рече она — видите, сад ми је са свим добро! —

Да за нама није ишло наше друштво, пао бих на колена пред њу.

— Какав смо страх претрпели! — рече она смешећи се — закуните ми се, да се више не ћете излагати таквој опасности! —

— Заклињем се!

— Па да је за што не би човек ни жалио него због једног цвета! —

— Знам, али ви рекосте да је леп. —

— Чудног ми разлога. По ту цену све ми је цвеће ружно. Али дајте ми барем тај цветак, он нас је скупо стао! —

У то нас стиже друштво и ми ћутасмо као заливени о благословеној опасности у којој сам ја неколико тренутака лебдео.

Замишљени вратисмо се у дворац. Мара, коју сам ја водио испод руке, беше још под упливом претрпљенога страха, а ја, ја бејах у небесима. Зар у њеним речима «тај нас је цветак скупо стао» оно «*нас*» није читава девичка исповест? Непрекидно сам у себи понављао те обожаване речи њене трудећи се да ухватим глас којим је она то казала.

18.

У вече тога дана бесмо Мара, Мабел и ја у салону за музику, који беше само једним вратима одвојен од салона за госте.

— Хоћете ли да свирате Веберову сонату за четири руке? — Упита ме Мабел.

— С драге воље. —

Седосмо за клавир.

Ми још не бесмо дошли до «andante» док тек Мабел стаде гурати моју руку сваки пут кад год се она у свирању приближила њеној. То треба — пришапну ми она — да буде мачија музика за оне који се картају у салону. И заиста на скоро почеше јаукати наше жртве. На сваки погрешан тон нашега свирања запомагаху они из сале за милост, а неки иронички пљескаху. Мабел постајаше све бешња и није престала док Стеван није запретио да ће да пева некаву велику арију; то беше страшна претња за свакога који икада чуо певање мога поштованог пријатеља.

Да би се повратио мир, Мара стаде свирати некакву ирску народну песму, која под њеним прстићима беше божанствена.

Ја бејах пред њом, наслањајући се на клавир. слушао сам јо више срцем и очима него ушима. Док ми се тек отепе очи те на њеним грудима, испод провидне беле хаљине угледах онај исти црвени цветак који сам јој са стене узабрао. Кад сам то видео бејах изван себе од радости. Мабел је пратила сваки мој поглед и беше појмила све.

— Он је познао цвет, рђаво си га сакрила — рече она тихо својој сестри на инглеском.

Мара се мало застиде ал јој одговори смешећи се

— Ако ће. Он зна да га ја волим, па како ће ми и онако бити муж......

Ја не знам да ли се у том тренутку не би издао; али Мабел хотећи да преврне ноте дође тако близу руком до једне свеће да пламен у мало није ухватио чипке од рукава.

— Пазите, викнух ја, упалићете хаљину! —

Да је гром међу нас ударио не би такав ужас починио. Мара стаде напречац, Мабел беше запрепаштена, а кроз моју главу сену једна мисао, од које сам се и ја скаменио..

Та ја сам оно некокико речи казао најчистијим инглеским језиком и нагласком.

19.

Остасмо неколико тренутака просто мутави. Ја од срамоте у земљу да пропаднем. На један пут Мара бризну у плач и побеже у башту, Мабел одјури за њом, ја остах сам.

Ја не бих умео казати колико је трајало оно уништење свега мога бића; ништа нисам знао шта се око мене дешава. Ја сам само осећао своје очајање. Развалине моје среће тако ме затрпаваху да нисам могао ни помислити на какво уздање да ће ми се можда опростити

Мабел се врати и намрштена. са задрхталим уснама она ми рече

— Ви сте рђав човек када сте нао могли тако преварити; ја вас више не волем, а Мара је неутешна! —

— Милост, не убијајте ме са свим! — муцао сам ја и глава ми клону на прса.

— Тако је, сада се стидите свога дела... Мара хоће да говори с вама, она хоће да вам каже да вас мрзи да више не може сносити ваше присуство. Ви сте је сувише понизили! —

— Где је? —

— Код Дијане! —

Ја полетих из салона као луд, газећи цвеће, налећући на дрва у башти. Једна бела сенка сеђаше под једном неранџом. Познадох да је то Мара по њеном јецању које ме раздираше. Ја се стропоштах пред њом на колена; у забуни својих мисли нисам ни помишљао да себе правдам, ја сам само знао да она плаче.

— Маро, Маро — викао сам јој промуклим гласом, — не плачите више, не плачите приклињем вас! —

Моје бунило није умело наћи ни једне друге речи.

Она, алева од стида беше покрила лице марамом; груди јој грчевито одскакаху, њено очајање беше страшно.

— Опростите, опростите. Ја ћу с места отпутовати, ви ме не ћете више никада видети. Ја сам зликовац, ја вас волим, ја вас волим и умрећу ако вас не утешим! —

У сред ових молаба без свезе, не знајући шта радим, ја је загрлих и силом отргох њене руке од лица. Лице јој се купаше у сузама

— Шта ћете ви сада мислити о мени? — прошапта она окрећући лице од мене.

— Да сте ви анђео, Маро, и да вас ја не заслужујем... Та погледајте ме... Зар не видите да сам смрвљен крај ваших ногу! —

— Дакле ви сте разумели све што сам ја говорила са сестром. Ви сте наше поверење тако злоупотребили, ви, Ремоне, ви !... — рече она јецајући таким гласом да да бих ја највoлео да ме је онога часа земља прогутала.

Ми бесмо обоје тако узбуђени да нисмо ни опазили каквим језиком говоримо; она мене зове Ремоне, ја њу Маро, ја јој држим обе руке у својима и говорим о мојој љубави а она ме не отискује од себе; наше очајање беше учинило да на све заборавимо; никаква исповест није више била нужна.

Најзад је моје кајање дирну у срце и ја сам је утешио.

— Ја сам крив, рекох ја пошто се мало утишала, али, Маро, шта сам могао чинити? Ја сам се бојао да не изубим вашу наклоност. Преварио сам вас онда када се нисмо ни познавали; ја нисам ни слутио онда да ћу вас икада више видети, ја нисам још знао да вас волем а међу тим моја прва погрешка беше ми запечатила уста...—

— Али после, Ремоне, за што ми нисте све признали? Ја бих вам опростила, ви знате врло добро... кад... кад вам ето и сада праштам ... — додаде она тако тихо да сам једва чуо.

— Маро, Бог нека вас благослови за тај опроштај. Да ви знате како је мени било што сам доцније морао да варам вас, својега доброг анђела! —

— Па лепо, ако сам ја одиста ваш добар анђео, кажите ми све, Ремоне, ви сте морали видети да... Најзад... ви сте могли читати у моме срцу, као што сам ја можда прочитала у вашем?... — и она застаде мало у својој слаткој невиности.

— Да, ја вас волем! — викнух ја упадајући јој у реч

— Па онда, шта вам је сметало да ми све кажете? Ја сам помишљала да имате какав разлог јачи од љубави, Ремоне, можда сте се већ обећали?..

— Маро, тако ми успомене на своју мајку, ја сам слободан! Али... —

— Поверите ми све, ја морам знати, јер ме ваша брижност просто плаши, — додаде она видећи да се устежем.

— Ах, Маро, моја душа нема никакву тајну да крије од вас. Како сте могли и помислити да ја другу волем?... Што нисам раније проговорио узрок је у томе што нисам смео да верујем својој срећи... Шта сам вам могао казати? Ја сам вас из далека обожавао, али нисам смео ни помислити да вас заслужујем. Ваша слика беше ми уоквирена рајем мојих снова; тек ми је од јуче свануло, и од јуче очекујем тренутак када бих вам посветио цео свој живот. Судбина је учинила, Маро, да ја вама нисам прилика; ја немам родбине, моје сиромаштво стидело се вашег богаства. Ја знам како се суди у свету који срце ни у што не зарезује, за то се не могох усудити да помислим на просидбу. И ја бих за навек ћутао, ја бих у самоћу сакрио своју тугу за срећом које не бејах достојан, да ми ваша љубав није заповедила да проговорим. Сада, Маро, сада смем рећи да вас волем, верујете ли ми?—

— Верујем, Ремоне. —

— Праштате ли ми? —

— Ах, рече она уздахнувши и пруживши ми руку— зар треба то тек да кажем! —

Јесте чули, човек који никада није овако био пијан од среће, та није ни живео! —

Ја испричах Мари моје несрећно порекло, моје дедињство, моју невољу. Она ме је слушала, а очи пуне саучешћа, беху јој се чисто припиле за моје усне, а када дођох до смрти моје мајке, оне ме узе за руке као да хоће да ме брани од тако тужне успомене.

— Ето, Маро, шта сам морао претрпети. Ето какве провалије беху међу нама. Ја бих се сматрао за злочинца да замутим ведру срећу ваше младости. Али кад

ме ви волете, ја ћу, заклињем вам се, посветити цео свој живот тој љубави, која ме уздиже и оплемењава, ја ћу радити да заслужим тако славно име, са којим ћу се смети вама приближити. Сада знате све, Маро. Ја вам дајем цео свој живот. Примате ли га? —

Она је одговорила тако слабим гласом да сам једва чуо „примам". Али она скиде с врата ону малу медаљу Мадоне дел Монте, коју беше добила у цркви па ми је даде

— Добри попа — рече она — како ми је право прорекао! —

У тај мах стиже Мабел; она не хдете ни да ме погледа, изгледала је зачуђена што ја са свим мирно стојим. — Мара је загрли и стаде је љубити.

Мабел помисли да је то нов излив очајања па је стаде тешити

— Јадна моја сејо, ти ћеш га већ заборавити. Јеси ли му барем све казала? —

— Јесам, јесам, казала сам му да га више не волем, одговори Мара блажено осмејкујући. Али ти, ти треба мало да га волеш место мене, је ли?

— Шта?!... Ти си му опростила?! —

— А зар ви не ћете такође да ми опростите — рекох ја са свим покорно — бар њој за љубав? —

Мабел разрогачи очи не могући појмити толику слабост. Мара узе њену руку те је положи у моју у знак помирења

— Марим ја — рече Мабел побеђена — али све једно, то остаје врло ружно што је он урадио. Јер шта би било, да сам ја у разговору с тобом, а не слутећи да он зна инглески, казала своје тајне? —

И ако смо ми често и дуже остајали у башти, опет сада похитасмо у салон, да се не примети што нас нема. Од како међу нама беше једна тајна, постасмо плашљиви.

Међу тим Мара није смела да се покаже у друштву рад својих уплаканих очију, она побеже у своје собе.

При растанку рекла ми је само збогом, али ми је руку пружила тако својски као да вели «Ми смо своји за навек, ја имам вере у вас».

Има радости тако дубоких да пред њима ишчезавају сва одушевљена обичнога живота. Ја бејах замишљен, и и чинило ми се да ме више ништа не везује за ову земљу; моја душа беше се вијнула у високе појасеве вечне љубави и вечне доброте; у мени је кључало свом снагом све што је добро, истинито, лепо. Љубав, зар то није дах божанства, који прелети преко наших срдаца? Ја пребацивах себи младачке погрешке, јер жељах да и ја њој донесем тако девичко срце као што је њено. Озбиљне и слатке мисли беху ме обузеле; од сада нисам имао да се бринем само за се. На мојој души беше један свети аманет; једно невинашце беше ми поверило своју срећу, ја за њу бејах одговоран пред самим Богом.

Младости, љубави! Јесте ли ви доиста помрли и сарањени као што се на сав глас проповеда и у толиким песмама певука? Је ли могућно да је природа тако осиромашила да више не може да створи ништа друго до покварена срца?

Ја често размишљам о тој општој кукњави, и налазим да је то просто ћудљивост књижевне моде, и то ћудљивост наша, француска, јер су Немачка и Инглеска давно раскрстиле са том књижевном модом. Теоретичари бесконачности, Немци прокламују победе духа над материјом и јединство човека са Богом, које ће на крај краја доћи. Инглези, спекулативне главе ка и ми Французи, само позитивнији од нас, нису се ни мало одрекли мирних мушких врлина, које граде велике народе; њихове књиге не туже се ни на време ни на навике народне; породичан живот у тој срећној земљи није ништа изгубио од својега величанства, љубав у њих није изгубила ни једну од својих милина. Чак у роману, злочинство је узгредно, као сенка нужна рељефу врлине. Ти мирни и

присебни људи не допуштају песимизму да им напада на благајницу народнога напретка, и у њих чак ни Бајрн, који је био леп скептичар, није био у стању да оснује школу очајања. Међер су ти Инглези баш прави особењаци!...

20

Сутра дан, када сам видео Мару, учини ми се да је брижна, и већ задрхтах за нашу љубав, али ме једним осмејком опорави. Сер Џорџ баш се разговараше са грофом о појединостима својега даљег путовања. Говораху о Риму, Напољу и Палерму. Ја се тога нисам плашио, прво што се већ знало да ће они за недељу дана отпутовати, а друго што се бејах решио да идем за њима. Ја казах Мари своју одлуку чим остадосмо на само, и она ми захвали. — Небеска милости! Захваљује ми што ја морам да идем за својом душом. Пошто смо се слатко наразговарали о плановима за то путовање, окретосмо озбиљно говорити о нашој будућности и ја исказах своју зебњу односно пристанка сер Џорџевог да се ми узмемо.

— Не бојте се — рече ми она — мој је отац човек који зрело цени и људе и одношаје. Моја и моје сестре удаја то је главна брига његовога живота; он не ће ни пошто да заложи своју реч док мени не буде двадесет година, и он тражи од мене да најпре добро познам свет пре него што, по његовом изразу без околишења, бацим лутку за љубав мужа! —

— Ама — рекох ја — хоће ли он икада пристати да вас даде странцу? —

— Ви нисте за нас странац, Ремоне, моја је мајка била Францускиња. —

— Одиста? —

— Дабоме, а после мој је отац философ. Ви најбоље знате, продрзљивче, да сам ја дошла у Италију да тражим себи ђувегију... —

— Управо двојицу — додадох ја — јер вам треба један и за вашу пријатељицу Лори —

— Дакле и то знате? —

— Сада немам куда — рекох ја гледајући у земљу.

— Кажите ми право .. Зар сте ви у Бавену чули цео наш разговор? —

— На жалост, јесам! —

— О, — рече она уплашено — шта сте морали мислити о мени кад сте чули како махнито говорим да сте здраво лепи? —

— То нисам онда чуо.

— Ах, зликовче, дакле сад ми то ишчупасте! — Она беше дивна у својој забуни.

— Опростите — засмејах се и ја — али ја сам очекивао да ћете нешто друго рећи.

— Најзад... шта му знам, морам вам опростити кад сте ви онај суђени кога сам тражила. —

— Драга Маро, из ваших уста у Божије уши. Ах каква је то грдна несрећа што сте тако богати! —

— Да, то је истина. Али ја за то нисам крива — рече она жалосно.

— Треба ли да ја признам сер Џорџу да вас волем? —

— Немојте сада, доцније. Треба врло паметно поступати. Ви знате његове шпартанске навике; он би окренуо на шалу нашу. .. —

— Нашу љубав, Маро — помогох ја кад видех да она не сме да изговори ту реч.

— Да, нашу љубав — рече она храбро. — Треба га за то спремити. Он јако цени вашу ученост, и он вас већ одиста воле: кад се вратимо из Палерма, ми ћемо доћи у Париз да проведемо зиму, он ће вас још боље познати, и онда ћемо му признати све. Он је тако добар. Па онда он верује мојој памети, јер, господине, треба да знате да сам ја врло паметана, иако не изгледам тако! —

— Ах, Маро, ви сте само савршенство! —

— Молим, молим, немојте сувише у то веровати, јер после ме не ћете волети, кад сазнате за моје махне! —

Пуни поуздања у будућност, ми полетисмо опет на крилима наших снова по Италији.

Ми уживасмо сладости идејала; још један тренутак, па ће промисао да ме врати у реалност живота.

21

Стеван је одмах по моме лицу познао да сам ја с Маром на чисто, па ми рече.

— Дакле смо победили? А када ћемо свадбу? —

За тим је хтео да му причам све потанко како је било. Али постадох тврдица у поверљивости. И ако сам са Стеваном живео као с братом, опет ми се чињаше да би било скрнављење једне светиње отворити му читаво срце моје драге. За то му само рекох:

— Опрости, драги Стеване, што чак и теби не могу све да кажем. Мара ме воле, то ти знаш, она је сада моја вереница. То је све што могу поверити. Немој тражити више! —

Он беше и сувише деликан да не појми моју уздржљивост, за то није више ни наваљивао.

Ја сам се чувао брбљања, али на жалост моје и Марине очи историкале су све. Од како међу нама беше тајне ми смо се односили међусобно са тако претераном резервом, да нас је наша тајна сама издала

Једно вече бесмо се сви искупили на тераси. Сер Џорџ узе ме испод руке, и као нехотице, у разговору одведе ме у један крај баште који је Стеван због наших трансцедентних разговора звао „академачком баштом“. Ја сам свагда радо улазио у племениту страст баронетову коју је имао за најузвишеније научне проблеме, а данас бејах рад више него икада да му се удворим.

Ми смо дуго ходали настављајући започети разговор; када је питање било исцрпљено, Сер Џорџ настави са свим мирно и без прекида

— Имам нешто да вам кажем што се тиче моје кћери Маре. —

На овај његов приступ прође ме језа по целом телу.

— Ја вас јако поштујем — настави он — и држим вас за поштена човека; ви сте и сувише озбиљан за пра вога Француза, ви ми се тако допадате. да заиста јако сажаљевам што вас не могу узети за зета! — Далеко од мене да вам ишто пребацујем. Ви сте се пустили да вас заведе то сентиментално ђаволство. које сви млади људи радо имају. То чак није никакав грех, то је једна слабост рода људског, коју је тако исто тешко спречити као и скрлет или мале богиње. И ја сам био млад, и ја у подобној прилици мал' што не изгубих памет! —

— Ах, господине, када би ви знали... —

— Та знам ја све. Видео сам све без наочари. Моја је кћи толико исто крива. —

— О, њу немојте кривити. она је анђео —

— Анђео? То је истина Још да сте је познавали када је била оволишна, онда је тек била прави анђео. У осталом не брините се за њу, не ћу ја њој рећи ни једне речи, јер ја знам да би се тиме ствар само погоршала; љубав ништа тако не дражи као препреке и сметње, а кад јој се не смета, онда она полако сама угине, као и ово луксузно биље од кога се ништа више не тражи већ да један пут цвета. У осталом као што знате, ја имам врло особењачке појмове о васпитању. Моје ће кћери саме собом искусити шта је живот, ја не допуштам могућност да се човек користи туђим искуством, то се не поклања, то искуство ваља стећи сопственим животом. Ја би могао хиљаду пута рећи «Немој бити заљубљена» то би било то исто кад би јој рекао «Што

не савладаш ту грозницу која те тресе?" — Гле, како је овај кактус оригиналан, којој ли врсти припада? —

— Нопалској — рекох ја смрвљен.

— Е баш лепо изгледа... Не — настави он — не ћу ја Мари ништа рећи. Особина је сваке страсти да замути памет. Разум вуче на једну, а срце на другу страну. Моја ме кћи не би разумела, али с вама, с вама се може озбиљно разговарати. Дед да видимо, зар то не би била глупост да ви за љубав једне девојке проиграте своју сјајну будућност која може да буде тако корисна људскоме друштву... Помислите..

— Ја, господине, нисам у стању ништа да појмим што би ми у томе правцу казали. Цела моја будућност, то беше Мара! —

— Хо, хо — рече он погледавши ме са сажаљењем — дакле смо тако дубоко пали? Тако ми Јупитера, мој млади пријатељу, ви ћете учинити да очајавам ако се тако брзо разнежите. Ја сам држао да у вама има мало више мушкости... Боже мој, шта не може да учини ашиковање од циглога једног месеца. Приклињем вас у име разума, разаберите се, ви немате права да се одречете ваших драгоцених способности и дарова. До ђавола, ви сте сањали једну будалаштину. Молим вас, да говоримо позитивно. Да сте ви на моме месту, били ви вашој кћери одобрили такву удају? Ха? —

— Шта да вам кажем господине? Ја сам заљубљен... —

— Лепо и красно, concedo, ја ценим и тај разлог. Али Кинези кажу «страсти има разних, а памет је једна." Дакле будите судија сам својој парници. Да сте ви на моме месту били ви дали вашу кћер за г. Ремона Дегранжа? —

На тако одлучно стављено питање нисам знао шта да одговорим. Па онда сер Џорџ све је то говорио тако очинским тоном да сам ја са свим био обезоружан. Он ме је немилостиво ставио у сред реалности од које сам

ја читав месец дана бегао. Смрвљен при помислу на моје кобно порекло и на моју сиротињу, ја већ хтедох жртвовати своју љубав, док тек моје срце стаде ми диктирати ове речи.

— Господине, ако човек не вреди ни по чему другоме, већ по имену које носи, и по цифри годишњих прихода, онда ја сам себе осуђујем. Али ако љубав према свему што је добро и поштено, ако великодушне аспирације вреде нешто на овоме свету, ако оданост, нежност и вера могу ишта да вреде пред богаством, онда сам ја може бити достојан вас. Једно смем да кажем, господине, па макар како ви о мени мислили, а ја то осећам овде, ја бих усрећио Мару, она би се мноме поносила! —

Мени се чинило да су те истине које изговарах јасне као дан. Међу тим мене је коштало нечувеног напрезања и храбрости да то изговорим; мене беше страх од Мариног богаства; злато је упрљало тако много чистих ствари, да осећању није ласно гдегод се богаство умеша.

Сер Џорџ ме је посматрао као да чита моје мисли; и против моје воље поцрвенех.

— Ах младости — настави он — безазлена младости, ти мислиш да човек на свету може слушати само своје срце а да не буде кажњен, ти мислиш да свака породица може шале, само ако хоће, и без икакве опасности, раскинути вериге предања и скинути јарам својега имена... Ви сте ме рђаво разумели, драги мој, када се правдате што нисте богати. У вашим годинама ја сам би сиромашнији него што сте ви сада. То су трице. За ме вреди име колико и човек. Али баш и да сте кнез или херцег, вама је тек двадесет трећа година, ви још немате појма о животу, јуче сте са скамије школске, још нисте ништа ни видели, а камо ли што урадили. Људско друштво тражи од правог човека мало више а не само рудимента осећања. Зар вашем искуству и познавању живота да поверим своју кћер? Та ви би обоје били без обране наспрам

сваке и најмање незгоде у животу. Ви би поред нас ушли наравно у салоне наше аристрокрације; шта би и ко би ви били у њима? Муж моје кћери... Ја вам говорим оно што разум каже — додаде он опазивши моје очајање — верујте ми, да љубав не може сама да испуни цео живот; није сва срећа у измени разних пролазних нежности; муж треба да заштићава своју жену, а не она њега. Зар не би и ваш и моје кћери понос страдао од тога када свет у вами не би ништа друго видео до заштићеника љубави?., Тако ми Јупитера млади пријатељу, та ви ваљда више вредите! —

Ја се скамених пред овим разлозима хладнога размишљања; ја се бејах спремио на борбу, у којој би срце накнадило оно што ми недостојаше, а наиђох на хумористу који ми не да своју кћер што не ће да ме вређа! Да би ме још боље утукао сер Џорџ настави са непромењеном флегмом.

— Пре једнога сахата добио сам једно писмо које ме зове сутра у Милано. Ја се надам, драги Ремоне, да ћете нас поменути по добру. Ми се морамо овде опростити, јер се можда не ћемо више никада видети. Можете ми веровати да ја не ћу никада заборавити на наше разговоре. Ваш ми се карактер допао; ви сте ентузијаста, немојте никада напуштати ту живост темперамента, у њој је врȇло за велика дела; ја сам убеђен да ћете у своје време постали човек на своме месту! —

— Ах, господине — рекох ја жалосно примивши руку коју ми он беше пружио — ја немам за што више да живим... —

— Добро, добро, знам ја то раскршће. Проћиће то. Сада вас је оборио јак бол, али ви ћете се брзо дићи, јер сте ви иначе врло крепког здравља. Човек који није никада страдао, остаје до века дете. Када на њ наиђе каква велика борба, а он ни укресати! —

— Ах, господине, када би ми хтели оставити и најмању наду, ја бих оправдао добро мишљење које имате о мени! —

— Наде? Па то је у нама самима. Никада се ни на кога не ослањајте, већ на себе самог, па ћете се ређе преварити. Фантазије и младост пролазе брзо. то знам, а друге вам махне не знам. Али баш и када би вам ја обећао да ће моја кћи чекати вас, зар би ми ви веровали? Ми Инглези имамо једну пословицу која вели „Promises and pie crusts are made to be broken" (Обећање и колачи граде се за то да се ломе); она је истина више шаљива него поштена, али у љубави све бива по тој пословици. Ко ће знати чија је будућност? Ја, који ево сад с вама овако разговарам, нисам ни мало сигуран да ли неће једноч време донети да баш ви будете мој зет, али то ћете ваљда признати да би ја био права будала када би ја то сада с вама уговарао! —

После тога, као да није ништа ни било, вратио ме на терасу, са таквим лицем као да смо непрекидно о ботаници разговарали. Што се мене тиче, мене је давио јад; за ме беше јасно да он тако изненада полази у Милано за то да мене час пре растави од Маре; он ће сигурно спречити наш последњи састанак. Та ње нема више.

— И нећу је више видети — рекох сам себи. У тим речима беше за ме сума свега очајања, и ја осећах ужасну празнину у срцу.

12

Јурнуо сам у најгушће сенке парка да сакријем своју тугу. На свакоме сам кораку сретао успомене наше љубави: ето на тој клупи сневали смо најнежнију будућност; ту ми је причала своје детињство; у овој алеји смо се препирали, јер ја бејах узео доказивати да ја њу више волем него она мене; дрва, цвеће чак и мутави кипови, све ми је говорило о Мари коју бејах изгубио; ето и по други пут остах сам самцит на свету без икакве цељи и снаге, са разореном душом.

Како бејах неорећан и не помишљах да ће се опазити у друштву што ме нема; беше се смркло; из далека сам чуо по који комад мелодија што их Мабел свираше на клавиру. — Тако је то — помислих у себи — тамо су породичне радости, сестринско пријатељство, љубав женина, љубав очинска, а овде? Усамљеност, очајање. Очи ми се напунише суза, кад погледаше садашњу слику мојега живота.

— О мајко моја! Ти си у подобном положају живота имала бар своје дете да га притиснеш на своје груди. Ја, ја немам никога, ја сам сам... —

На један пут угледах у мраку нешто бело. Ја одмах познадох Мару и полетих јој на сусрет.

— Ја вас тражим, где сте за Бога, бацили сте ме у бригу? —

— Маро, Маро — викнух — зар ви не знате ништа? —

— Ништа, Ремоне.... Али ви ме плашите, шта се то догодило? —

— Ви полазите.. Наша љубав, наша срећа, наша будућност, све је пропало!

На ове моје речи она задрхта, али узе ми обе руке и покуша да мене храбри и да прикрије свој страх.

Ја јој испричах потанко свој разговор са сер Џорџем. Она ме је слушала престрављена. Да би боље разумела, молила ме је да јој тај наш разговор испричам још један пут из почетка. Ја бејах запамтио сваку речцу из те сцене која беше уништила све моје наде; она је сваку очину реч тумачила и давала јој смисао много тачнији, но што сам ја умео. Када сам свршио, она се прибра мало па онда рече:

— Ја знам оца врло добро, Ремоне, и за то ни мало не верујем да је он тако равнодушан на спрам страдања срца, као што се прави; он је обожавао нашу мајку, и у његовој нежности за нас, има много тога осећања за покојну мајку.

— Ама он нас раставља — викнух ја.

— То је истина, али ми се волемо! —

— А ако хтедне да вас уда за другога?

— Не ће Ремоне, никада он мене не ће натерати да пођем за онога кога не волем, то сам сигурна.

— Ко зна?... — рекох ја огорчено

— Ви чините неправду њему, а можда и мени — рече она просто.

— Пардон Маро, ја сам полудео од самог помисла да се више не ћемо видети... Та он ми је све отео, чак и наду... —

— Али ја вам је враћам, ја, Ремоне — шану она с осмехом прекора.

— Маро, Бог нека вам плати за ту реч. Јест, ја немам права да се сумњам кад ме ви волете, ја ћу се надати. Маро, ево вам се заклињем, мој је живот ваш, ја ћу га употребити само на то да вас заслужим, ја не ћу помислити никада никакву мисао која се не би вас тицала! —

— А ја, Ремоне, заклињем се да ћу вас целога живота волети. Ја ћу вас чекати. Ја не ћу никад бити непослушна спрам оца, али се уздам да ћу га приволети, кад он види шта сте ви урадили, само да ме заслужите. Нешто ми каже да он има право, и да ви не смете жртвовату сјајну будућност која вас чека. Ја имам вере у вас Од овога часа и мој и ваш живот у вашим је рукама. Будите храбар и ја ћу бити! —

Док је она изговарала ове речи поглед јој се блистао необичном нежношћу, а у гласу којим је говорила беше толико свечане збиље, да би свака сумња била тежак грех.

Срце има више дара да убеди него сви софизми духа сам Бог управља срцем. Видећи Мару тако храбру, ја се застидех своје слабости и чак осетих неку сласт што се моја љубав мећe на тако тешко искушење; почех се поносити што ћу се борити за своју вереницу. Моја срећа

не ће бити плод случаја, него награда са мој рад. Ми подигосмо на ново наше вадушне куле само по новом плану. Мара, поштујући мудрости разборитост очину, не ће му никад ништа помињати док ја не дођем као славан човек, а то већ не фали, то ће за цело бити. Истина биће нам тешко живети тако растављени, али она ме обрадова изгледом да ћемо моћи једно другог писати. Сер Џорџ, веран својој методи, никад није распитивао за њену кореспонденцију.

Истина сви ти пројекти беху врло наивни, и гдекоји озбиљан читалац смејаће се наивности са којом смо се ми уљуљкивали у нашим надама, али ми имађасмо још вере, за коју сад веле да је нема више, а коју ће међу тим сваки наћи, који се сети своје прве љубави.

Ми се опростимо тронути, али озбиљни и без слабости. Верујући у наше заклетве, ми се растадосмо као вереници, који се растају на неко време, али које нико не ће никад раздвојити. Сутра дан када се при растанку руковасмо, ја сам био са свим миран и ведар.

— Врло добро — рече ми сер Џорџ на ухо — ви сте мушко, то ми је баш мило!

Па ипак кад их видех у колима, у мојим се грудима нешто болно расцепи као да ми однеше пола срца.

— Forget me not (Не заборавите ме) рече сер Џорџ када се кренуше.

— Forget me not! — викну Мара, а њен разнежен поглед сусрете моје очи. Моје се очи напунише суза; срећом она их није видела, јер би се и она расплакала.

После неколико дана ја и Стеван опростисмо се од наших домаћина грофа и грофице.

Не могући сачекати тренутак да отпочнем своју борбу, ја оставих свог другара који оде у Швајцарску. Не губећи ни једнога часа ја се вратих у Париз пун одушевљења, тешећи се помишљу да ће и она зиму провести у Паризу.

(Наставиће се

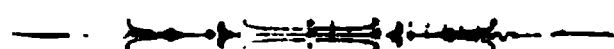

ДРАГА И ПЕСМА.

(СОНЕТА)

Драго, драго срцу млађаноме,
Ближе к мени, ближе срцу моме;
Без анђела раја бити не сме
А без тебе никад моје песме.

Песмо, песмо шаролико цвеће,
Огледало жалости и среће,
Казуј вазда, шта је теби драго.
Срца мога животе и снаго;

Буди са мном докле мене траје,
Не плаши се вике нити граје;
Ко те гони, тај те *не познаје.*

Драго не ће, то заиста не ће,
Њој из тебе мирисаће цвеће.
Што свет не ће, она разумеће.

Н. В. Ђурић

ПРЕКО ГРАНИЦЕ

Успомене из другог српско-турског рата 1877-1878.

(НАСТАВАК)

VI. Освојење Ниша

27-ог Децембра 1877 из јутра кренуо сам се из Пирота за Ак-Паланку с руским официром Хвошчинским. Ми смо јахали напред, а за нама три козака корнетова у потпуној козачкој опреми са копљима итд. и мој Јован сеиз, коњаник стајаће војске, у својој простој «походној» униформи српског улана. Дакле читава кавалкадица.

Коњи беху одморни, ведро зимско јутро беше пријатно па смо брзо одмицали.

Хвошчински беше леп и стасит дечко, русе косе и малих плавих брчића, весео и разговоран, једном речи оно што Руси зову «добри мали». Његови козаци беху просто класичари, одлични војници али врло слаби у етнографији балканског полуострва. Ево један мали пример.

Пошто смо прилично касали бесмо пустили коње ходом, градимо цигаре и разговарамо се. На један пут чујем за нама галоп. Окренем се и видим да један козак беше се одвојио од наше свите па појурио за нама.

— Ваше Високоблагородије — рече ми он задуван, салутирајући — прикажете стрељаћ? —

— О какој стаћи? — упитах ја зачуђено.

— Да вот-с, Бусурмани нам на встрјечу једут. — рече козак и показа руком.

Погледам за његовом руком, и угледам пред нама на један пушкомет једну гомилицу наших другокласаца, који су били сигурно из Црне Реке родом, јер имађаху на главама колосалне шубаре од јагњеће коже.

Ја се насмејах па рекох козаку.

— Њет, к кије Бусурмани, ето нашије ребјата фтарово позива! —

— Слушају-с! — рече козак, трже коња назад, али је ипак врло пажљиво пратио сваки покрет шубараша.

Кад стигоше близу нас, другокласци узеше пушке к рамену и окренуше лицем к нама, са свим по правилу.

Да би још боље уверио онога невернога Тому, ја зауставих коња и сви стадосмо; казах људима да узму к' ноги, и упитах куда су се упутили; рекоше да се враћају из болница у команду.

— А шта велиш, земљаче — рекох једноме који ми изгледаше најотреситији међу њима — какви су ово војници са копљима? —

Он одмери козаке па рече

— Ја ка' велим, г. потпoлковник, биће да су руски војници. —

— В'иш, а они су вас, због тих ваших шубарентина држали за Турке! — рекох ја.

— Буди Бог с нама — рече онај другокласац па се прекрсти.

Ја нарочито погледах онога козака, који, када је видео да се овај шубараш крсти, чисто сијну од радости и није могао да се уздржи а да не прогунђа за себе.

— Настојашчи христијански народ, јеј Богу! —

Хвошчински прсну у смех, и кренусмо даље.

Када се из Пиротске равнице попесмо на висове пред Ак-Паланком, учини ми се као да из велике даљине чујем некакву грмљавину... Помислих да се није отпочела битка на Нишу, али опет, и ако на нишком граду има и двадесет и четирифунтових Круповихчудовишта, опет то је тако далеко од Ниша да се ваљда ни ти топови не би могли чак дотле чути.

У подне стигосмо у Ак-Паланку. Ја одмах потражих начелника г. Аћима Прокића. Он беше врло забринут.

— Је ли одсудна битка на Нишу отпочета? упитах ја.

— Јесте — рече г. Прокић — данас је трећи дан како се бије жесток бој на Нишу. Само овамо стигло је од јуче до сада 74 рањеника, а колико је отишло преко Мораве, то не знам! —

— Судећи по вашем лицу, као да нису најбољи гласови, који вам стижу из битке — усудих се да приметим.

— То не, за сада цео појас наше војске, који је стегао Ниш са свију страна, напредује, истина полако, али стално, отимљући позицију за позицијом. Ниш се не може дуго држати! —

— Из ваших уста у божије уши! — рекох ја.

У то Хвошчински оде да види је ли се постарало за наша коње.

Чим он изађе из собе, г. Прокић приђе ми ближе, осврте се те погледа да ли смо са свим сами, па ми онда пришану.

— Је ли Хрватовић још у Пироту? —

— Није, он је јутрос пошао на Трн. — А што? —

— Мало час је кроз нашу штацију прошла депеша врховне команде Хрватовићу, у којој му се заповеда да се са својом трупом одмах врати, да иде под Ниш, како би ђенерал Белимарковић могао одвојити нешто својих трупа за Прокупље.

— За Прокупље? Што ће више војске Прокупљу кад ми држимо и Куршумлију, кад нам је тај бок осигуран? —

— У томе и јесте сва несрећа што Куршумлија није више у нашим рукама! — уздахну г. Прокић.

— Шта велите? — упитах ја скочивши са свога места.

— На жалост целу истину. Хафис паша из Приштине пошао је са силном војском у помоћ Нишу, и већ нам је отео Куршумлију. Он сад сигурно маршира на Прокупље, које ће, ако Белимарковић не похита послати довољно помоћи, за цело лако узети, и онда ето га под Нишом. и онда...

У тај мах врати се мој сапутник у собу и ја сам имао муке да лицем не покажем какве сам гласове чуо. Ко није био у рату, тај не ће појмити како су те новости на ме упливисале. Ја седох као да су ми на један пут обе ноге потсечене. Хафис-пашина диверзија, њен први успех, то ми на један пут као бенгалском ватром осветли целу критичну ситуацију у којој се у том тренутку налазила наша главна војска... У тренутку када мишљасмо да ће најзад Ниш, тај кључ од Србије, пасти у наше руке, да ће се један од најтежих ако не баш и најтежи задатак нашега ратовања успешно извршити, у томе тренутку јавља се с бока нова непријатељска војска, која је можда тако јака да ћемо морати окренути фронтом к њој, напустити опсаду Ниша...

Беше ми врло тешко. За то устадох и одох да обиђем рањенике. Нашао сам их много боље смештене него када

први пут овуда прођох. Рекоше ми у болници да је међу рањеницима и један поручик и један старешина народне војске, али их ја не видех. Беху изашли у «варош» да се прођу, из чега беше јасно да су лако рањени.

— Г. поручик — рече ми болничар оне собе у којој је лежао тај официр — више жали што му је сара од чизме пробушена, него што му је куршум кроз лист пројурио! —

Када сам свршио инспекцију болнице, ја се вратих друштву да се мало прихватимо, па да гледамо да се раније кренемо даље.

Беху нам спремили за ручак врло добар ћевап, али ја нешто не бејах гладан, и ако сам за четири сахата докасао из Пирота. Са сваким залогајем ваљало је прогутати и — Хафис-пашу...

У тај мах зачу се некакав жагор на улици. Неко дотрча у собу те викну.

— Ура! Наши су отели Виник! —

— Ко то каже? — повикасмо сви у глас.

— Рањеници које баш сада донеше! —

— Е, Боже помози, сада ће се моћи ручати — помислих у себи, као да ми се тежак камен свали с прсију. Ако то буде истина — у рату сам имао прилику, да се уверим да ни каквој новости из битке не треба од прве веровати, осем ако је званичан рапорт — онда је Ниш у нашим рукама пре него што Хафис паша може отети Прокупље.

Око четири сахата по подне беху нам коњи нарањени и толико одморени да смо могли појахати и кренути из Ак-Паланке пут Ниша.

Друм не остаје дуго у равници, јер се ова брзо тако сузи да Нишава пролази кроз некакву клисуру, те се с тога друм пење серпетинама преко брда.

Чим се испесмо на први вис, опет зачусмо потмулу грмљавину, која се све више, што смо даље одмицали од Ак-Паланке, прецизовала као јека од топова. Битка

дакле још траје. . Опасност дакле од Хафис-паше још није тако велика да би се морала прекидати атака на главни објекат...

У осталом ми на скоро почесмо сретати рањенике, које на саоницама које пешке, и сви нам потврђиваху да битка непрекидно траје ово већ трећи дан, и што је главно, сви беху весели, пуни поуздања.

Сећам се баш њихових речи.

— Тај се Ниш, брате, не може више одржати. Е дошли смо му тако изнад главе, да би се, рек'о би човек, могло јабуком добацити и у град и у варош За два-три дана бићеш наш! —

Од друге једне групе рањеника коју смо срели, запамтио сам ове речи.

— Видећеш, Господине, каква је сада битка. Оно лане беше тек школа. Да видиш саде како нас официри воде, све напред, па све са голом сабљом у руци! —

Не прође дуго и сретосмо потврду за ове речи

Пронеше поред нас мртво тело храброга поручика Саве Јоксимовића...

Ми смо ћутке салутирали док пронеше смртне остатке тога младога јунака. Нисам имао срца да их заустав м, да подигнем покривало које му беше и преко главе превучено

— Боже мој, — помислих — ко би онда, када сам њему и његовом друштву у војној академији предавао војну хигијену, помислио, да ћу га тако брзо после тога срести мртва... Али опет има ли славније смрти за војника, од његове?...

Мало даље сретосмо у једним саоницама једног старешину народне војске (батаљоног командира) који беше рањен у бутину још први дан Божића, када је напад на Ниш отпочео. Прегледах му рану. Срећом бутна кост не беше повређена. Од њега сам чуо да је рањен и артиљ потпоручик Живојин Бошковић у главу, али доста површно.

Према броју рањеника које сретосмо до мрака беше већ сигурно да ће их ту ноћ бити у Ак-Паланци преко стотине. Међу тим ја сам знао да је то само сувшак који није имао места у пољским болницама у Бањи нишкој и у Хану Куновици, не рачунајући рањенике који су упућени на Мрамор.

Међу тим беше се већ смркло, од «хана» ни помена. Друм је био добар али на њему беше таква поледица да смо брзо морали сјахати те ићи пешке. Док се ишло по висоравњу, ишло је којекако, али кад се по оном несретноме мраку стадосмо спуштати низ некакву бескрајну низбрдицу, просто нас је мртвачки зној попао. Ја и корнет Хвошчински морали смо се држати за руке само да лакше одржавамо равнотежу, али смо често обоје падали, и беше права срећа што нас у ономе мраку и низ онакве глечере, нису погазили наши сопствени коњи. Требало нам је равно три сахата посртања и падања док смо прешли парче пута, које се ваљда лети прелази за по сахата. Најзад око девет сахата ноћу угледасмо прву свећу која још подалеко испод нас светлуцаше. Та једна свећа дала нам је нове снаге, јер она је значила да у тим глечерима има парче крова, има живе душе. Похитасмо колико смо могли и стигосмо некаквим двема кућама поред друма. Из једне собе при земљи светлила је она свећа. Ми закуцасмо на врата, која се одмах отворише и на прагу угледах капетана Dr. А. Бермана.

— Добро вече, куме — рекох ја предајући коња сеизу.

Кум се мало зачуди када је мене угледао тако изненада, али се одмах прибра и салутирајући рапортира

— Трећа пољска болница шумадијскога кора налази се исправно. Бројно стање 62 рањеника и 12 болесника од унутрашњих болести. Персонал болнице: командир и лекар, један апотекар и 28 болничара! —

— Благодарим. Допусти да ти преставим руског официра г. Хвошчинског. Ми ћемо код вас ноћити ако

нас имате куда примити. Нареди што треба за наше војнике и за коње! —

— Извол'те. Сад ћу ја наредити све што треба! —

Ми уђосмо у собицу у којој беше и управа болнице и апотека и стан лекара и апотекара. Ту нађосмо г. Христифора Димитријевића апотекара болнице, који нам је одмах импровизовао постеље на земљи. То беше мало сламе покривено ћебетима, али после данашњих напрезања, одмарали смо се на њима као на перинама. Наш се домаћин брзо вратио, па нам је са г. Христифором импровизирао такву вечеру, какву одавно нисмо имали. Али баш и да није било ништа за јело, главно беше што бесмо у топлој соб . У сред собе пуцкала је весело ватра у једној пећи од лима

— Богме си ти, куме срећан — рекох ја — што си у овој пустињи од леда нашао бар ову фуруну! —

— Нисам ја њу овде нашао, него је вучем са собом чак са Јаловик-Извора, и да нисам то урадио, зло би било, како сам мало прозебао. . — рече Dr Ђерман.

«Мало прозебао»... — Он је са грудима пуним плевритичког ексудата пошао у рат... После неколико месеци, он је тај патриотизам платио својим млађаним животом, као и Dr Раде Петровић, као и други незнани јунаци, санитетскога кора наше војске, који падоше као жртве своје хуманитарне службе...

Али онда, оно вече у Хану Калновици, нико од нас није помишљао на смрт. човек се с њоме у рату тако фамилијарише, да о њој «не вреди» ни говорити. Dr Ђерман беше весео и разговоран, причао ми је како су га околни сељани пријатељски дочекали, како му доносе све што треба хране за болницу, како часте наше војнике који овуда пролазе, говорећи им «Да Бог да да буде скоро *оно што сви мислимо*»

— Помисли куме — рече он — јуче је уз грмљаву наших и турских топова на Нишу, вазд**а**н играло коло у Калновици! —

— Ако си ти онај стари Бетховенац, каквога сам те знао у Бечу — приметих ја на то — онда си ти кадар на ту тему композисати нешто величанствено. Весела и несташна мелодија народних песама и игара, варијације на те мелодије, а из далека грмљавина топова... —

— Ах, Бетховен!... — уздахну сиромах доктор, и поглед му се изгуби некуда бескрајно далеко... — ко зна да ли ћу ја икада више запливати у море тонова... —

Беше доцкан.Сви беху већ заспали, само смо нас двоје, крај лојане свеће, у некадашњој турској механици крај друма, разговарали се о «Фиделију», «Леонори» и сонатама бетховеновим... док и нас није умор савладао.

Сутра дан зором обишао сам болницу и нашао сам да ентузијазам у музици ни мало не смета да човек буде одличан лекар, и добар организатор, који се уме и са мало сресгава помоћи. Све просторије «Хана,» па чак и штала беху корисно употребљене У последњој видео сам нов начин огрева за пољске болнице. Како су сламњаче рањеника биле поређане по земљи, а у штали не беше фуруне, то је на свака три рањеника, у среди међу њиховим сламњачама, била наложена ватра на земљи. Огромна штала изгледала је као логор. У собама Хана беше само та разлика што су тако распоређене ватре биле у мангалима... Поред интерних болесника беху парчета црепа са пепелом. То им беху пљуваонице... «Није вајде довијат се. ваља» Ја и сад чувам из нашег ратовања један врг, од кога је начињен прекрасан иригатор за испирање рана.

Чим сам свршио преглед болнице ја и г. Хвошчински опростисмо се од нашега љубазног домаћина, појахасмо коње и похитасмо Нишевачкј Бањи, куда смо доста рано стигли. Ту беше пета пољска болница шумадијскога кора, али ја нађох све кревете празне, који беху намештени у механи и собама крај купатила. Командир болнице Dr. Хаџи-Лзић рече ми да је морао све евакуисати како би

могао примати нове рањенике који непрестано стижу. И доиста видех да се ова штација више употребљава као завојиште. Пред кућом стадоше саонице са једним рањеником коме беше прострељана бутна кост. Одмах, онако на пољу, на снегу, начинише му гипсни завој, нахранише га и отправише га даље. У болници сам нашао само два мртваца. Једноме беше граната разнела целу леву половину трбуха... Наредио сам да их саране по војнички.

Одатле се кренусмо лево преко брда да тражимо село Кутину, где ми рекоше да ћу наћи прво завојиште. И доиста у дољи нађох село и један батаљон наше војске. Његов командант, капетан Гајиновић, коме од зиме беше нос премрзо, одведе ме кући у којој беше санитетска трупа пожаревачке бригаде организовала завојиште. Командир беше Dr. Сава Димитријевић (тако смо мало имали лекара, да смо и старце морали слати на завојишта), помоћник Пенцл, апотекар Ригер. Одељење је имало 37 болничара. На завојишту затекох 14 махом врло тешко рањених војника, који лежаху на слами добро превијени.

Одатле пођох све дуж наше војске.

Више Денске, у једној колеби без крова, нађох штаб друге шумадијске дивизије. Пуковник Љуба његов шеф штаба Раша Милетић и ордонанс-официр Пера Рајковић толико су ми хралили енергичну радњу Dr Павла Стејића који беше организовао завојиште између положаја рудничке и крагујевачке бригаде, да је — рече ми г. Љубо — излишно да тамо свраћам, нарочито кад водим тог страног официра собом, него да гледам да што скорије идем даље, како би пре мрака прешао Мораву код Чаплинаца. Он ме замоли да понесем једно његово писмо за ђенерала Протића, које ми одмах предаде с препоруком да гледам што скорије да се вратим у Алексинац.

При свем том ја нисам баш тако хитао, него окренух у село Барбатовац, јер ми успут рекоше да је у њему штаб корпуснога команданта.

Да би читалац разумео како је наша војска тога дана стајала, ја ћу покушати да прикупим податке које сам добио од свога пријатеља из крагујевачке бригаде и од једног официра из прве шумадиске дивизије.

Ево шта прича први:

21-ог Децембра добисмо заповест да из Пирота маширамо к Нишу. Први конак Ак-Паланка, други Нишка Бања. Сутра дан кренемо се са четири наша батаљона, јер онај што беше у Бериловици и Басори није могао стићи на време. Заповест му беше издата да, ако не могадне стићи истог дана у Ак-Паланку, заноћи у селу Понору па да порани тако, како би зором стигао у Ак-Паланку, али он је маширао непрекидно и стигао нас је у по ноћи

Ми смо се кренули из Пирота тек око 9 сах. пре подне јер — хлеб не беше готов... С нама пођоше и три батерије (VI, VII и VIII) другог артиљеријског пука.

Како нисмо знали има ли и колико Турака у Лесковцу то смо маширали овим редом: У предводници трећи, крагујевачки батаљон, и осма тешка батерија. За тим главна трупа у којој беху први (лепенички) и четврти (јасенички) батаљон, шеста и седма батерија и пети (београдски) који нам дадоше у Пироту на место нашег првог (гружанског) батаљона, који беше отишао у Трн.

У томе реду смигли смо у 5. сах. п. подне у Ак-Паланку, где смо се морали сместити под стрејама а нешто и по кућама. Тешко је било боље распоредити јер у варошици беше осем добровољаца још један батаљон тимочке војске. Команданат места, пуковник Влајковић постарао се за храну и нашим људима и нашој стоци.

Сутра дан у 6 ½ часова кренусмо даље к Нишу. Предводницом (трећи, крагујевачки, батаљом и један вод седме батерије) командовао је капетан Гајиновић, главном трупом командовао је бригадир потпуковник Хаџић.

Око 9 сах. стигла је предводница у Црвену Реку, па пошто је послала два вода преко села Глоговца и

Студене да прокрстаре изворни крај реке Кутине, известила нас је, а чим је угледала главну трупу наставила је свој пут даље, а ми пошто смо се мало одморили у Црвеноі реци, пођемо за њима.

У пет сахата у вече стигосмо у Нишку Бању, предводница је одмах заузела пред њом онај вис и пут који води Кутини, и одмах изаслала патроле лево и десно да види какве су трупе пред нама, и оне нам јавише да су пред нама Пожаревљани, а десно моравске трупе. При свем том, распоредивши се у кантонмане у Бањи и у Новом Селу, осигурасмо се сваки за се предстражама. Половину трупа сместисмо у зграде а другу половину под «ведрим небом.» Хране је имало нешто још од Пирота, а нешто из Ак-Паланке. Како пекара не беше чак до Ак-Паланке, то би по оној поледици и на оној зими, тешко добијали уредно храну за војску. Тешили смо се тиме да нам ту ваља само преноћити.

Сутра дан у 6 часова изјутра наш бригадни штаб, у договору са шефом дивизијског штаба, командантом другог артиљеријског пука и његовим командирима, крене се са једним батаљоном (јасеничким) и једним ескадроном пут Кутине да промотри терен који лежи између Кутине, Ценског потока, и планине Селичевице.

У 6¾ стигосмо у село Кутину. Ту затекосмо један део пожаревачких трупа (други беше на положају) и бригадну тешку батерију наше бригаде. По довољном обавештењу међу бригадирима (крагујевачким и пожаревачким), а да би се осигурало ушће кутинске реке («Брзи брод») нареди се да га једна чета јасеничког батаљона заузме, за то, што је за време њиховог разговора непрестано трајала чарка између пожаревачких трупа и Турака на положају северо-западно од Кутине. Како се међу тим та чарка постепено претворила у праву борбу, то је наш бригадир заповедио да се цела наша трупа сем једног батаљона (III крагујевачког) доведе у Кутину и ту да чека даље заповести.

Дотле је борба на положају била с обе стране без артиљерије. Кад је наш извиђајући одред стигао на висове кутинске, командант II-ог арт. пука нареди бригадној тешкој батерији де заузме положај према Турцима (према њиховом левом крилу) те да својим дејством потпомогне нашу пешадију. Пре него што је батерија могла заузети положај, стање наших трупа не беше баш најповољније, јер их Турци својом надмоћном пушчаном ватром беху принудили, да у неколико одступе. Кад је то видео наш бригадир, одмах ангажова у центруму пожаревачких трупа наш јасенички батаљон. Ствар се одмах на боље окренула. Уз припомоћ бригадне батерије и осме тешке, која је са највише тачке тукла једним водом, и шесте тешке батерије, која је тако рећи била барабар са стрелцима, потиснусмо Турке назад.

Док се ово дешавало на кутинским височима, сви батаљони наше бригаде изведени су на положај, а крагујевачки батаљон, који беше остао у Бањи доведен је у Кутину као општа резерва (3-2000 метара позади бојнице) Та је резерва сменила одмах ону чету на «Брзом Броду» која оде у свој батаљон.

Чим су наши батаљони стигли на положај одмах је с њима учињен овакав распоред:

У бојници и потпорници јасенички и лепенички, у резерви крагујевачки батаљон, а пети батаљон београдске бригаде (грочански) и наш први (лепенички), са једним водом осме тешке батерије послати су, по договору са шефом дивизијскога штаба, на Барбатовачки вис. Разлози за ово цепање наше бригаде беху : у сваком случају, било успеха од нашега напада или не, беше нужно да с брани долина Габровачког потока, да се спречи сваки могућни покушај Турака од Горице ка Вучијем делу против нашег левог крила, а то се могло постићи поседањем Барбатовачког виса. Осем те цељи, наши топови на Барбатовачком вису имали су задатак да бију турску позицију «Марково кале».

Док се ово извршило наш бригадир нареди да и крагујевачки батаљон изиђе на положај.

Борба се свршила у 4 сахата по подне. Она је с обе стране вођена великом жестином. Турци су се упорно бранили од сваког нашег налета, али су на послетку морали попустити нашем наваљивању и концентрисаној ватри наших топова, те тако ми тога дана заузесмо највећи део њиховог положаја, а они се повукоше назад на повећи положај који се зове Велика Камара.

Тога истога дана стигоше и трупе рудничке бригаде, које су у вече сменпле наше трупе са десног крила и центрума, а ми смо се помакли на лево крило.

25-ог Децембра начињен је овакав распоред наших трупа: крагујевачки батаљон заузео је бојницу а сменио јасенички и лепенички батаљон, везао се десно са трупама рудничке бригаде. Лепенички батаљон беше у потпори, јасенички главна резерва. Тога дана озбиљне борбе није било већ само пушкарања.

26-ог Децембра опет Турци отпочеше пушкарање. Како је тога дана имала прва дивизија нашега кора да изврши напад на Марково Кале, то су наши батаљони са Барбатовачког виса послати да потпомогну прву дивизију; од крагујавачког батаљона упућене су две чете на десно крило лепеничког батаљона, ради јачег напада на Марково Кале; на „Вучијем делу" остависмо две чете крагујевачког батаљона у бојници, други лепенички б. на Барбатовачком вису, а јасенички у главној резерви. Тако дакле овога дана учествоваху две трећине наших трупа на Горици, а једна трећина на Вучијем делу. Међу тим тога дана није било Бог зна каквог успеха. Наше трупе зауставиле су се на југо-источној падини Марковог Калета, и то: полубатаљон крагујевачки на крајњем десном (турском левом) крилу, лепенички лево од њега, а грочански лево од овога.

Наш командант доби заповест од нашег дивизијара да и остатак својих трупа са Вучијег дела пребаци на Горицу, да поведе са собом и онај батаљон са Барбатовачког виса и кад тамо стигне да се јави Команданту I-ве дивизије, под чијом ће командом остати до даље наредбе. Јављено му је да ће наше положаје заузети рудничке трупе.

Ми се према заповести кренусмо са поменутим батаљонима преко Барбатовачког виса и села Габрова на Марково Кале, и то кренусмо са В. Дела у 8 сах у вече; мрак беше «као тесто.» Пут не може бити гори. Блато, клизавица. У 10 сах. ноћу стигосмо у Габрово, и пошто се трупе искупише, кренусмо два и по батаљона око 10 ½ сахата, и стигосмо на по сахата после пола ноћи на Марково Кале

На вису беше мртва тишина. По гдекоја ватрица осветљаваше гомилице искупљених наших војника, те по томе познадосмо да смо на некаквом нашем положају.

Код прве логорске ватре упитасмо:

— Јунаци, како се зове овај положај?

— Марково Кале — беше одговор.

— Од које сте ви војске? —

— Београдске бригаде. —

— Где је штаб пуковника Бучовића? —

— У селу Перутини! —

Наш бригадир одмах прикупи наше трупе на десно крило позади артиљерије, коју ту нађосмо пласирану, па одмах писмено извести команданта прве шумадијске дивизије да је стигао на положај и да му је стављен на расположење.

Док је тај његов рапорт однесен, наш бригадир обавештавао се са командиром тога београдског батаљона, кога затекосмо на положају, и дознавши од њега да се њихове трупе групирају у лево, нареди да наш други лепенички батаљон смени овај београдски.

Сутра дан, 28-ог Децембра бесмо овако разпоређени: Десно од пута који води из Габрова преко Марковог Калета, Горице, у Ниш други лепенички батаљон, до овога први лепенички а на крајњем десном крилу крагујевачки батаљон, који се својим десним крилом ослањао на речицу габровачку. Четврти, јасенички, батаљон беше нам главна резерва код батерија.

Око 10 сахата доби наш бригадир заповест да се спреми за напад на Горицу. који ће најпре артиљерија приуготовити. У колико се сећам у тој је заповести било казато ово:

«Воде се преговори са командантом Ниша да се преда. Да би се дознало, јесу ли Турци напустили Горичке шанчеве, и хоће ли се предати, пробаће се канонадом и јуришем. Ако Турци истакну белу заставу онда ће се и ватра и јуриш обуставити, у противном случају ваља још јаче напасти, и артиљеријом и пешадијом.»

И заиста око 10½ часова наша артиљерија на Марковом Калету (до 40 топова) отпоче страховиту канонаду против главног Горичког редута. Пешадија наше бригаде крену се из својих ровова напред и покуша да отме предње ровове турске. Али турска пешадија издржа страховиту канонаду и жестином своје пушчане ватре одби напад наше пешадије.

О предаји не беше дакле ни речи.

Наша канонада имала је само тај успех да су Турци напустили своје предње ровове па се повукли у свој главни редут на Горици.

У један сахат по подне престаде ватра и топовска и пешачка на целој линији

У то доба дође к нама и командант прве шумадијске дивизије пуковник К. Бучовић и нареди нашем бригадиру да прикупи своје трупе «јер ће се у 4 сах. по подне на ново и свом снагом јуришати».

После ове заповести наш бригадир уреди на ново бојницу за други јуриш, према намери да се концентрички нападне на главни турски редут. Резерви заповеди да нарочито потпомаже наше десне крило јер ће отуда бити најзгодније да се јуриш изврши. Осем тога позва из свију наших батаљона оне који хоће драговољно да предњаче јуришу и да први ускоче у турски редут. Одзив беше слаб. Из свију батаљона јавише се свега тројица, само из јасеничког батаљона јавило се 27 стајаћих војника са наредником Живојином Вукосављевићем. Бригадир објасни овом храбром одредићу како стоји ствар, и упути их првом лепеничком батаљону да се код њега налазе док се не дадне знак за јуришање...» — — —

Ето какво је стање било на Горици када сам ја са корнетом Хвошчинским отишао из штаба пуковника Љубе Ивановића пут Барбатовца да потражим штаб корпуснога команданта.

Не ће бити с горега, да, пре него што испричамо како је испао други јуриш наше војске на главни турски редут Горички, видимо какав су положај заузимале у том тренутку трупе прве шумадијске дивизије, а да би до тога дошли ваља да видимо кад су и како су те трупе ушле у акцију, када су затвориле прстен наше опсадне војске око Ниша.

Ми ћемо се за то послужити белешкама једног официра, који је за то време заузимао врло важно место у штабу прве шумадијске дивизије, и који је сваки дан бележио свако кретање тих трупа.

Ево шта сам нашао у његовим белешкама:

Начелник штаба врховне команде актом од 22-ог Децембра О.№ 421, јављајући да ће, према извешћу ђенерала Бели-Марковића, сутра 23-ог стићи четири батаљона крагујев. бригаде и три тешке батерије на Кутинску реку, а да ће се тога дана и остале трупе «његовога» кора кренути истим правцем, наређује команданту I-ве шумад. дивизије да се и он крене сутра (23-ћег) са

смедеревском бригадом и колубарским батаљоном београдске бригаде, да преноћи на Суповцу, а 24-ог да пређе Мораву преко чаплинског моста, да се намести противу Ниша на лесковачном друму „према датом му упуту (сигурно усмено?) тражећи средством патрола свезу с Кутином"

Пуковник Бучевић је одмах наредио да се см дерев. бригада спреми за марш, ставио је под ту команду и колубарски батаљон, а 24 Децембра издао је овакав налог.

„У свези мога налога О№ 25, командант смедереске бригаде I кл. заузима са својим честима следећа села, и према томе распоред части остаће овако до даље наредбе:

Два батаљона, колубарски и један од смедеревских, заузеће село Чаплинце, два батаљона село Малоште, а један батаљон село Кнежицу (Кусеницу) и још које у околини ако не могне сав стати у Кнежицу.

За лакше споразумевање устројити пошту од коњаника, и свакој пошти дати стражу.

Према оваком размештају трупа, фронт предстража биће окренут према Горици-Нишу. Предстражну линију у колико је могуће истакнути напред, но врло обазриво да поједине страже и шиљбоци не буду изложени опасности. Трупа да се не упушта у поједине бескорисне чарке; одбијати сваки напад, а у гоњење не упуштати се, да не би били наведени на заседу.

Предузети рекогносцирање у све стране, старати се да се, у колико је могуће верније, дозна, где је противник, колике и какве снаге, шта има од артиљерије, где су му подигнута утврђења.

Но због тога што се десно крило ове дивизије има да веже са трупама друге дивизије, и то за сада од Кнежице, то ће командант смедеревске бригаде истакнути у десно једно одељење са задатком : да се што пре веже са трупама друге дивизије, а када се то постигне, ступиће у споразум са командиром оне части на левом крилу II-ге дивизије ради одржања везе.

Извешћа што чешће слати.

Са штабом бићу у селу Малошту — —»

Истога дана добио је пуковник Бучевић од команданта моравскога кора извештај да је «овога часа добио депешу од врховне команде у којој се налаже да он (Бучевић) са главним делом својих трупа застане код села Чаплинца, како би на случај потребе могао бити употребљен против Хафис-паше, чије вам је кретање познато»

Истога дана послат је интенданат I дивизије у Лесковац да шаље по 5000 ока хлеба и осталих потреба за ову дивизију.

Сутра дан начелник штаба врховне команде, депешом О№ 483 наређује пуков. Бучевићу да се 25-ог рано крене и да уђе у одређену линију према првом наређењу «Узрок због кога сте задржати, није толико јасно изражен непријатељевом акцијом, да би због њега требало ваше операције задржавати».

Услед тога наредио је пуков. Бучевић кретање смед. бригаде у напред, а кад је заузео положај (истога 25. Децембра) јавио је команданту шумадијскога кора где му је у коме селу који батаљон, па онда вели у том извешћу.

«Стање ствари за операције таково је да не би требало ни мало дуговлачити. Од артиљерије немам ништа, потребна је што пре, молим команданта кора да исту што пре амо пошље»

Истога дана пуков. Бучевић осматрао је заједно с командантом смедеревске бригаде, земљиште, на коме се имају предстојеће операције вршити и увидео је, да су Ћурлински висови и Марково Кале, које је у продужењу ћурлинских висова, слабо поседнути, и да има изгледа да се исти са најмање жртава могу поседстн. Према томе нарередио је команданту смедеревске бригаде да сутра дан, 26-ог Децембра предузме насилно рекогносковање у правцу Ћурлинских висова и Марковог Калета, но врло обазриво, у борбе већег размера да се не упушта, јер се нема артиљерије за подржавање пешачке ватре.

На захтевање коман. мостове екипаже моравскога кора одређена је једна чета I. подунавског батаљона за заштиту чаплинскога моста.

Истога дана добио је пуков. Бучевић од пуковника Љубе Ивановића овакво писмо:

«Потпуковнику Поповићу, који се прекјуче 23 XII са шест чета беогр. бригаде налазио у Власотинцима (и једном четом у Големој Бојници), и који ми је јавио да се у Грделици налази 1000—2000 Турака, заповедио сам, да остави у Власотинцима пожаревачка два батаљона и брдску тимочку батерију (он је са овим трупама командовао на линији Пирот-Лесковац), а са шест чета београдске бригаде да се крене од Големе Бојнице на Душник. Две чете београдског батаљона упућујем вечерас уз Кутинску реку на сусред Поповићу са два брдска топа. Он ће се с њима сајузити сутра на вече или прексутра пре подне око Барбеша, с источне стране планине Селичевице. Одатле задатак му је да нападне Турке (ако их заиста има у Грделици), а да би успех сигурнији био заповедио сам му да нареди да један батаљон пожаревачки са којим брдским топом иде из Власотинаца низ Мораву и да отуда демонстрира противу Грделице. У исто време заповедио сам му да преко команданта Лесковца извести команданта трупа близу чечинског моста те да и овај садејствује. Овим начином да се Турци у Грделици или потуку или заробе. По овоме, заповедио сам му да, ако успе, једним делом пређе Селичевицу те да ступи и одржи везу између мене и вас, са другим делом да се спусти низ Мораву и ступи у вашу команду.

Ово вам јављам ради знања а тек сутра ово ће се почети извршивати, пре није могућно. Један ваш батаљон стоји у Барбатову где је веза извршена

Срећан да Бог да рад као и до сада».

Истога дана добио је пуков. Бучевић овакво писмо од ђенерала Белимарковића

«Сутра ћу 26|XII ради извиђаја јашити до Барбатова. Учините и ви то исто да се састанемо.

Ако би ме борба, коју могу Турци изазвати, нападајем на наше положаје спречила да тамо дођем, то ћу вас известити.

Док не извидим положај не могу се определити за рад. Међу тим ако ви чујете борбу с наше стране. и приметити да би било могућности да са своје стране утичете или демонстрирате, то чините.

За артиљерију ваља прво да се спреме путови, па тек после да вам се пошаље. За то ћу наредити што је могуће.

На сваки начин не дајте се истиснути из положаја док се н састанемо или док не добијете нарочити налог.

Док не буде могућности да вам се претури артиљерије, иштите привремено од команданта моравскога кора».

26-ог Децембра, командант трећег (јасеничког) батаљона смед бриг. капетан Катанић са III. и IV. четом (а прву и другу поверио је потпоручику Милутину) крену се, први из Села Ћурлина а други из Перутине, преко Села Влаха у рекогносковање. После кратког марша, капетан Катанић наиђе на ћурлинским височима на турске предстраже, отера их са неколико избачених метака, и заузме висове. Потпоручик Милутин. који се био упутио на висове што су продужење ћурлинских, наиђе такође на предстраже турске, нападне их и отера, заузе висове, и одатле је почео дејствовати противу слабо поседнутог Марковог Калета, кога после незнатне борбе и заузме. За тим продужи наступање и дође у превој између Марковог калета и редута противниковог, где је био заклоњен од метака турских. Земљиште на коме је потпоручик Милутин дејствовао давало му је могућности да у противниково утврђење јурне у први мрак, користећи се одушевљењем своје трупе. Ово се можда не би могло извршити с тога, што су војници били готово истрошили муницију.

У то време, када се је потпоручик Милутин находио у тим повољним околностима, и када је покушавао да у стрељачке ровове јурне, буде рањен, а његове се чете повуку у положај, у превоју између калета и редута.

Операције десног крила извршене су доста правилно Заузеће Марковог калета и земљишта пред њим давало је велике користи, но због тога што је нападна снага била мала (само две чете), што не беше артиљерије, није било у изгледу да ће се одржати заузети положај, јер је био доста развучен и није имао довољно дубине.

Командант дивизије дошао је да осматра операције деснога крила, и пошто је увидео да је потреба да се овај положај на сваки начин одржи, остави капетана Стевана Кременца да десним крилом командује и даде му инструкције да настане свима мерама да заузети положај одржи и да напад противников, кога баш тада беше предузео, одбије, а у нападање да се не упушта док не добије поткрепљење.

Капетан Кременац извршио је дати му задатак, одбио је напад противников, а у најкритичнијем моменту око 11 сах. пре подне дође колубарски батаљон из Барбатова и Св. Тројице и ступи одмах у дејство. Овај батаљон био је у маршу кад је дивизијар са својим штабом јашио у Барбатово да види шта је с артиљеријом и осталим трупама које су захтевате од команданта кора.

Против десног крила Турци оборише што жешћу ватру пушчану и артиљеријску, али наше поткрепљено десно крило продре и отме од противника положај (шумицу) који је с оне стране превоја и пред Марковим калетом, за тим заузе турски стрељачки ров, који је пред редутом и доста јаког профила.

У овом положају, који је не далеко од турског положаја остало је десно крило и ту је преноћило.

По доласку колубарског батаљона, после једног сахата дошао је из Барбатова и грочански батаљон беогр.

бриг. Од њега је већи део остао у резерви, јер је готово сав колубарски био у бојници.

Капетан Катанић, пошто је заузео ћурлинске висове, добије згодан положај одакле је угодно могао да дејствује против посаде стрељачких ровова и утврђења Горичког Б. Он је ту посаду држао у шаху, те она није могла да поткрепи турско лево крило, против кога је наш главни напад био управљен. Капетан Катанић борио се са две чете противу читавог турског табора.

Земљиште на коме је капетан Катанић оперирао давало је противнику могућности да са једним делом маневрира противу нашег фронта а другим да чини обилазна кретања, дакле надкриљавање својим десним крилом, те је тако противник дошав у леви бок Катанићев, натерао овога да своје лево крило повлачи те да стави фронт према оном турском одељењу које хоће да га обиђе.

Фронт оперирања Катанићев био је доста развучен и то због самог земљишта, јер је једна јаруга предвајала фронт управно; она је била шумом обрасла. Користи које је ова јаруга давала употребљене су, јер је поручик Ковачевић са својим (другим подунавским) батаљоном овом јаругом продрьо и заузео истакнути положај Катанићев. Ковачевић је имао налог да се 26 Дец. крене рано из Малошта за Перутину, те да предњим одељењима послужи као потпора, а у случају борбе да и он ступи у садејство.

Ковачевић је на дан борбе 26|XII око 9 часова пре подне ступио са својим батаљоном у борбу, и тако је испунио онај простор који беше остао између потпоручика Милутина и капетана Катанића.

Ковачевић је напао енергично на вис који пред њим беше, и користећи се противниковом забуном, заузме га.

Изненађен овим маневром противник одмах предузе мере да поврати изгубљени в с, но буде одбијен.

Ковачевићу се заповедило да се у даље продирање не упушта но да чврсто држи поседнути вис и да га одмах

утврди. Противник је могао да напада Ковачевића само с фронта. Ковачевић је са поседањем овог положаја дао могућности Катанићу да се крене у напред. Вис на коме сада беше Ковачевић предпоследњи је до платова Горичког.

Противник, надмоћан својим оружјем и бројем војске на томе месту, предузимао је испаде својим десним крилом противу нашег левог, и борба је на тој страни била промењљиве среће. Час је онај вис пред Ћурлинским био у нашим, а час у турским рукама, најзад противник концентрише већу снагу па предузме снажније нападати на наше лево крило.

Чим је наш дивизијар видео ову намеру противникову, он одмах нареди да поручик Јовановић, који је са орашким батаљоном био у маршу, ступи у садејству левога крила, те да потпомогне Катанића. Поручик Јовановић беше позват из Малошта чим је примећено да борба узима маха и да ће се развити до већих размера. Јовановић је ступио у садејство око 4 сахата по подне.

Овако поткрепљено наше лево крило не само да је одбило снажан противников напад, него је одмах пошло напред и успело је да заузме положај са кога је могло спречити противника да не може више онако комотно маневрисати, преносећи своје трупе час у једно час у друго утврђење.

Због овог и оваког положаја Катанићевог, противник је принуђен био да ојача своје лево крило, коме је велика опасност грозила.

Међу тим Катанићу се морало заповедити да се задовољи држањем и утврђењем заузетога положаја док нам не стигне артиљерија.

Борба је овога дана вођена до мрклога мрака, и с наше стране била је искључиво пешачка, а противник је имао и артиљерије Круповог система.

У борби су учествовали: други (подунавски), трећи (јасенички) и четврти (орашки) батаљон смедеревске бри-

гаде, колубарски и грочански батаљон београдске бригаде. Противник је имао овога дана три табора пешака и шест шестофунтових круповних топова који беху потпомогнути 24 фунтовим градским топовима. Од наших официра рањен је потпоручик Милутин Миловановић, а колико имамо свега мртвих и рањених за сада се још не може знати. Цифра ових не ће бити велика."

(свршиће се)

У ПРОЛЕЋЕ.

Пролеће мило на земљу слази,
И сунцем здрави поља, брег;
Студене зиме губе се трази —
И копни снег.

Разбивши срдито лêд, с планинских висова тавни,
Сребрни поток шумно упраља светли скôк,
И бурно мумла и ври — и пада у цветне рâвни,
Блажени ток...

О, како трепери све! К'о скромна, стидљива нева,
Природа љупко свија невини, бајни крас,
И мирис расипље свуд — и славуј весело пева,
И с фрулом пастирском благо стапа се његов глас.
И вредни ратар облази пôља:
Припрема семе, оштри плуг —
И све се буди, и поље и доља,
И густи луг.

Све слави пролећа дан. И мрачни ките се лŷзи,
И ветрић шумори нêмо и живот поздравља млад —
Подмлађен зове нас свет, са песмом кликнимо, друзи:
Да живи нâд!

И ти, о мили анђеле мој! Позвана Божанским звуком,
Припреми чаробне дворе, кад сунца изумре моћ,

Над ружичасти наш свет да .Ъељо узвије руком.
Спокојни, плави вео и тиху саньњиву ноћ,

И грли, љуби — и стидљивим красом,
Заварај душо, бледи сан,
Док весник зоре не поздрави гласом,
Весели дан!

Војислав.

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

Превод с талијанског

ОСМА ГЛАВА.

«Карнеад! Ко ли је то био?» мрмљаше у себи дон Абондијо седећи у својој наслоњачи у соби једној на горњем спрату, а пред њим отворена књижица једна, кад Перпетуа дође да му донесе поруку. «Карнеад! То ми се име чини, да сам га кадгод читао или чуо; мора да је био какав учен човек, какав списатељ из древних времена; име му некако тако звони; ама који је враг био?»

Толико далеко био је овај сиромах од тога, да слути буру, која му се купила на главом.

Ваља знати, да је дон Абондијо љубио да сваки дан помало чита; а један суседни поп, који је имао нешто књига, давао му је на читање једну за другом, како му је која пала шака. Ова што је у овај пар бацила у мисли дон Абондија, који се опорављао од грознице добивене од стра, а у колико се тицало грознице још је боље био излечен, него што је хтео да покаже, дакле та књига била је панегирик у част светоме Карлу написан са много заноса, те су га пре две године дана са великом насладом слушали у миланској првостолној цркви. Ту су светитеља сравњивали с Архимедом због његове љубави

к науци, и ту није дон Абондијо ништа запео јер је Аркимед правио љубопитне ствари, а само је толико дао о себи рећи, да није потребна дубока наука, те да би се нешто знало. Али иза Аркимеда витија је позвао ради сравњења и Карнеада, и читалац ту застаде. У тај пар ево Перпетуе, да јави да је дошао Тонијо.

«Зар у то доба?» запита и дон Абондијо, као што је било са свим природно.

«Па шта ћете? Зар су то људи учтиви; али ако га сад не ухватите у лету..»

«Jä! ако га сад не уловим, ко зна кад ћу га се моћи дочепати! Пусти га унутра... А! а! а јеси ли ти баш сигурна, да је то он?»

«Није него још нешто!» одазва се Перпетуа на то, па сиђе, отвори врата и рече: «Где сте?»

Тонијо се указа, а у исти мах ево и Ањезе, па поздрави Перпетуу по имену.

«Добро вече, Ањеза,» рече Перпетуа; «а откуда ти у ово доба?»

«Била сам у ...» и рече неко суседно сеоце. «А да нешто знаш...» настави, «задржала сам се толико управо теби за љубав.»

«Е, а за што?» запита Перпетуа, па се окрену браћи и рече им: «Улазите и ја ћу доћи.»

«За што,» одговори Ањеза, «једна жена од оних што не знају ништа, а хтеле би да говоре ... да ли ћеш веровати? укопистила се па вели, да се само ти за то ниси удала за Бета Суолавекију, па ни за Анселма Лунгину, јер те они нису хтели. А ја опет казала сам, да си управо ти одбила и једнога и другога ...»

«Тако је. Е гле ти лажљивице, да би лажљивице! А која је та?»

«Немој да ме питаш, јер нерада да ја заподирем кавгу.»

«Ти ћеш ми је већ казати, треба да ми је кажеш. Гле ти лажљивице једне!»

«Махни је ... али не можеш мислити, колико сам се једила, да нисам знала, како је то управо било, те да је осрамотим!»

«Узми слатка, како се може тако лагати!» опет повикну Перпетуа, а онда брзо додаде: «Што се тиче Бета, то сви знају и могли су видети... Еј, Тонијо! притвори врата, па само иди горе, ја ћу већ доћи.»

«Добро,» одговори Тонијо изнутра, а Перпетуа продужи своје страсно казивање.

Спроћу врата дон Абондија био је сокачић између две кућице, који је иза њих одмах водио у поље. Ањеза се тамо упути, као да би да се мало склони, како би могла слободније говорити, а Перпетуа оде за њом. Кад заиђоше за рогаљ и доспеше тамо, одакле се није могло опазити, што се догађа испред куће дон Абондија, накашља се Ањеза јако. То је био знак. Ренцо га чу, па пригрли Лучију, да би је окуражио, а онда обоје на прстима дуж зида полако пођоше, дођоше до врата, полако их отворише ћутећи и погнути уђоше у трем, где су их оба брата чекала. Ренцо опет притвори врата сасвим полако, а онда сва четворица успеше се уз басамаке, не правећи никаква шума. Кад се горе попеше, оба брата приђоше вратима од собе, која је била поред степена, а вереници се притискоше уз зид.

«Deo gratias (богу слава)!» рече Тонијо велегласно.

«Јес' ти, Тонијо? Улази,» одазва се глас изнутра.

Позвâти отвори врата једва толико, да је могао са братом један за другимући. Зрак од свеће продре у један пут овим отвором и паде на мрачно тле испред собе, а Лучија се уздркта, као да су је опазили. Када браћа уђоше, Тонијо затвори врата за собом; вереници остадоше непомични у помрчини слуктећи, недахнимице; што се чуло, то беше јако лупање беднога срца Лучијина.

Као што рекосмо, дон Абондијо сеђаше уз слабу светлост малене лампаде на старој наслоњачи, у старој

мантији, на глави са капом од кадифе, која му лице уоквириваше. Два прамена густе косе, која су испала испод капе, две густе обрве, два јака брка, честа кезмеш-брада, све то седо и распоређено по овом смагнутом и борном лицу, могаше се сравнити са шипрагом у каквој јарузи, по коме је пао снег, а месец га озарава.

«А! а!» поздрави их скидајући наочаре и мећући на књижицу.

«Господин парок рећи ће, да сам касно дошао,» рече Тонијо и поклони се, што учини и Џервазо, само незграпније.

«Оно јесте касно — касно у сваком погледу. Ваљда знаш, да сам се разболео?»

«О! тако ми је жао.»

«То ћеш бити чуо; поболео сам се па не знам, кад ћу моћи изаћи из куће... Ма за што си довео са собом и овог... овог момка?»

«Та друштва ради, господине.»

«Добро; да видимо.»

«Ево двадесет и пет нових берлинага, од оних што имају светог Амброца на коњу», рече Тонијо и извади из шпага један замотуљак.

«Да видимо,» на то ће дон Абондијо.

Па узе замотуљак, натаче наочаре, отвори га, извади берлинге, изброји их, окреће их са свакојаке стране и нађе их без мане.

«Сад ћете ми, господине, дати ђердан моје Текле.»

«Тако је,» одговори дон Абондијо.

Онда оде до једне шкриње, извади из џепа кључ, па осврнувши се, као да би да не да прићи гледаоцима, отвори једно крило, запреми отвор својим телом, тури унутра главу, да боље види, и једну руку, да извади ђердан, узе га, опет закључа шкрињу, па предавајући га Тонију, рече:

«Је ли тако?»

«А сада,» рече Тонијо, «да ми изволите дати мало црно на бело.»

«И то још!» рече дон Абондијо; «свашта ли знају! Е, како су људи постали неповерљиви. Зар ти не верујеш мени?»

«А, господине, како да не верујем..? Криво ми чините. Али кад сте ме уписали у своју књигу као дужника... кад сте већ једном потрудили се да ме упишете, то... смртни смо људи...»

«Добро, добро,» упаде му у реч дон Абондијо.

Па гунђајући извуче једну шкрабију у столу, извади хартије, перо и мастионицу, па стаде писати, понављајући велегласно речи, како су му из пера излазиле. Међу тим Тонијо и на његов миг и Цервазо наместише се испред стола, тако да поп није могао видети врата, па као нестрпељиви шораше ногама по тлу, давајући тиме знак онима на пољу да уђу и у исти мах чинећи нечујним њихов ход. Задубљен у своје писање, дон Абондијо не дизаше главе. На шорање четири ноге узе Ренцо Лучију за руку, коју стиште, да би јој улио срчаности, па пође унутра, вукући је за собом стрепећу, јер сама собом не би могла ићи. Уђоше сасвим полако, на прстима, не дишући, па се наместише иза оба брата. Међу тим доврши дон Абондијо писање, пажљиво прочита што је написао, али не диже очију са папира, који на четворо преви говорећи:

«Хоће ли ти сад бити право?»

Па скинувши једном руком наочаре са носа, пружи другом Тонију писмено и подиже очи. Тонијо пружи руку, као да ће да узме писмено, па се мало уклони на страну, а на његов миг уступи Цервазо на другу страну, те по средини указа се Ренцо и Лучија, као да се сцена променила. Дон Абондијо виде нејасно, онда виде јасно, поплаши се, убезекну се, распомами се, промисли се, одлучи се — све то док је Ренцо изустио:

«Господине попо, пред овим сведоцима кажем, да је ово моја жена.»

Још он у речи, а дон Абондијо испусти квиту на земљу, левом дохвати и издиже лампаду, десном трже жестоко трпежњак к себи, тако да на земљу паде књига, хартија, мастионица и песконица, онда скочи преко столице и стола и стаде пред Лучију. Сиротица једва је оним својим нежним гласом и сва дркћући могла прословити: „А овај...” кад јој дон Абондијо сасвим сурово пребаци трпежњак преко главе и лица, да јој не би дао да изусти целу формулу. Онда пусти лампаду из друге руке и оберучке стаде девојку увијати у трпежњак, тако да је једва могла дисати, а међу тим дераше се, колико га је грло носило:

„Перпетуа! Перпетуа! издаја! помагај!”

Жижак, који се гасио на тлу, бацаше слабо и несталнo видело на Лучију, која како се била збунила, није ни покушавала да се одвије, те могаше поднети за кип начињени од иле, преко кога је вајар бацио мокар покривач. Кад се угаси жижак, дон Абондијо остави се сиротице и пипајући стаде тражити врата од побочне собе, нађе их, уђе у собу, закључа се тамо, непрестано вичући:

„Перпетуа! издаја! помагај! на поље из куће! на поље из куће!”

У другој соби сви су били збуњени. Тражећи да ухвати попа и пипајући рукама, као да се игра жмуре, дође Ренцо до врата и закуца вичући:

„Отворите, отворите! шта вичете толико!”

Лучија зваше Ренца малаксалим гласом и мољаше га

„Ајдемо, ајдемо, тако ти имена божијег!”

Тонијо четвороношке иђаше пипајући по тлу, еда би како нашао своју квиту. А Џервазо се помамио, па кречи и ђипа, тражећи врата од степеница, да би могао утећи.

У по овога сијасета не могу да се за часак не задржим ради једне примедбе. Ренцо, који је по ноћи шко-

лобртао по туђој кући, који се тамо крадом увукао. на домаћина подсео у једној соби, са свим изгледа као какав силеџија; а овамо управо њега су угњетавали. Дон Абондијо, на кога су напали, у бегство га натерали, поплашили та у његовом спокојству, изгледа као жртва; бива тако у свету... хоћу рећи, тако је бивало у седамнаестом столећу.

Затворени поп, видећи да непријатељ још не одлази, отвори један прозор од црквене порте, па стаде кричати:

«Помагај! помагај!»

Месечина беше ка дан; сен од цркве, а још даље сен дугачки и танки од звоника пружаше се црн и одбијаше се од травне и светле порте; свака тварка могаше се разазнати као по дану. Али докле се могло догледати нигде трага од живе душе. Али поред побочнога црквенога зида и управо од оне стране што је ишла на парокијски дом, био је мален стан, неки страћ, у коме је спавао сакристан. Овај се пробуди на ову необичну вику, ђипи као бесан са кревета, отвори један свој прозорчић промоли главу на поље са очима пунима сна и рече:

«Шта је?»

«Трчи, Амброџо! помагај! лупежи ударили ми на кућу!» викну му дон Абондијо.

«Ево ме таки!» одговори сакристан.

Па увуче главу, затвори своје окно, и колико је био санан и врло поплашен, ипак се одмах домисли, како ће боље притећи у помоћ, но што се иште од њега, а да се не плеће у вашар, па био овај какав му драго. Дохвати чакшире са кревета, метне их под пазухо, као какав парадни шкрљак, па скочи низ дрвене степенице, отрчи до звоника, шчепа уже од већега звона, па повуче наопако да удара клатном.

Бом! бом! бом! бом! Сељаци се тргоше иза сна; момци, који су у сену на тавану спавали, слукте, па пођипаше.

«Шта је? шта је! Звоно удара наопако! Је ли ватра? лупежи? разбојници?»

Многе жене светују и моле мужеве, да седе на миру, нека други трче; гдекоји устадоше и одоше на прозор; плашивице бајаги дале се намолити, па се врате под јорган; који су љубопитљивији и срчанији потражише виле и пушке, да иду на ларму; други остадоше да гледају.

Али пре но што су се ови спремили, па пре но што су се они и разбудили, чули су звоно други људи, који су ту наблизу били будни на ногама и обучени: на једном месту бра̂ви, на дугоме Аньеза и Перпетуа. Најпре ћемо укратко казати, шта су чинили они, од како смо их оставили једне у порушеној кући, а друге у остерији. Она тројица, над видеше, да су сва врата позатварана и улица да је опустила, журно одоше, као бајаги закаснили су, говорећи да ће одмах кући; они се осврнуше по селу, да се увере, да никога нема ван куће, и заиста, нити наиђоше на живу душу, нити чуше и најмањи шум. Још прођоше сасвим у тишини поред наше сиромашке кућице; та је била од свију најтиша, јер у њојзи већ није никога било Сад одоше правце до порушене куће и поднесоше извештај синьор Гризу. Одмах овај метну на главу неку стару шеширину, огрну поклоничку расу од увоштена постава, по којој су биле ту и тамо шкољке, узе хаџијску палицу и рече:

«Ајдемо сад као срчани људи, тихо, и да слушате што вам се каже.»

Па се дигоше, он први, оста̂ли за њим, и у часку стигоше до кућице путем једним противним оном, којим се наша дружина упутила, кад је пошла на свој посао. Гризо задржи чету на неколико корака од куће, прво оде сам да провиди како стоји ствар, па видећи испред куће све пусто и мирно, позва двојицу од најлукавијих и заповеди им, да се полако препну преко зида од авлије, а кад буду унутри, да се скрију у куту једном иза густе једне смокве, коју је уочио био оно јутро. Када тако нареди закуца са свим тихо, намеравајући да се каже

поклоник, који је залутао, па тражи преноћишта. Нико му се не одазва. Он покуца мало јаче; опет иста тишина. Сад позва трећега лупежа, па му рече да се пусти у авлијицу, као она двојица, и да полако уклони мандал, како би му слободан био улазак и повратак. Све то изврши се са великом опрезношћу и са добрим успехом, онда зовне остале, уђе с њима у авлију и каже им, да се код оне двојице склоне иза смокве, па полако опет затвори врата од улице и намести на њих два чувара изнутра, сам пак оде правце на врата кућна. И ту закуца и почека, а могао је добро чекати. Са свим полако отвори и ова врата; изнутра нико се не јавља, нико се не да чути — не може бити боље. Напред, дакле! Са једним «ст!» дозва оне иза смокве и уђе с њима у доњу собу, где је оно јутро онако преварно измамио комад хлеба. Сад извади труд кремен, оцило и сумпораче, запали своју малу лампаду и оде у другу собу, да би се уверио, да ту никога нема. Нема никога. Врати се натраг, оде до степеница, гледа, слуша — свуда покој и тишина. Сад остави два друга стражара на доњем боју и зовне за собом Грињапока, бра́ва, од Бергама, који ће само да прети, да утишкава, да заповеда, једном речи, да он буде словослов, како би по његовом говору Ањеза мислила, да од те стране долази напаст. С њим напоредо, а праћен осталима, Гризо се сасвим полако стаде пењати, проклињући у себи сваки басамак, који би шкрипнуо, сваки корак ових лупежа, који би се чуо. Најпосле попе се горе. Ту је грм са зецом. Полако гурне врата од прве собе: врата усгупе, из собе као промаху осети; провири унутра — мрак; слукти, да би чуо, да ли ко хрче у соби, да ли дише, или се врпољи; све је тихо. Напред дакле; метне фењер пред лице, да би видео, а њега да не виде, отвори широм врата, види једну постељу; оде до ње: постеља је намештена и недирнута, покривач изврнут и намештен на узглавници. Он слегне раменима, окрене се дружини,

каже им знаком, да ће ићи да види у другу собу, а они да полако иду за њим; уђе, исте церемоније и нађе исто.

«Који је ово враг?» рече сад; «да није какво псето издајничко нас уходило?»

Сад стану сви са мањом опрезношћу разгледати, завиривати у сваки кут, преметати целу кућу. Докле су они тако били у том послу, она два стражара на вратима од улице зачуше брз ход, који се нагло приближивао; помислише, ко је, да је, проћи ће онуда даље, па остадоше на миру, а на сваки начин бише на опрезу. Кад, а ходац се зауставио баш на вратима. Беше то Менико, који је у трку дошао, фра Кристофоро послао га да јави обема женскима, да колико знају шта је бог одмах беже од куће и да се склоне у клоштар, јер... за што, то знате. Узме алку на вратима да закуца, па је осети да му у руци климата раскламкана.

«Шта је ово?» помисли, па бојажљиво гурне врата; она се отворе.

Менико пун сумње уђе и онога часа осети, како га ухватише за руке, а два притуљена гласа с десна и с лева претећи му веле:

«Муч', или си погинуо!»

Он напротив дрекну. На то један од она два лупежа запуши му уста шаком, а други извуче ножину, да би га поплашио. Деран дркташе као лист, нити се усуди викати; али у исти мах место њега, и то мало другојачије, зачу се прво лупање звона наопако, а за тим не престаде више ударати на ларму. Ко је у ружну послу, тај зазире, вели миланска пословица. И један и други лупеж мишљаше, да у том лупању звона чује своје име, презиме и надимак; они пустише Менику руке, тргоше своје руке себи, зинуше и згледаше се, па потрчаше у кућу, где им је била дружина. Менико дохвати се улице, па терај према звонику, мислећи, да ће тамо свакако неко бити. Оним осталим лупежима, који преметаше целу

кућу од горе до доле, причини страшно звоно исти страх; они се збунише, заплетоше, чепаше позајмице; сваки тражаше што пречи пут до врата. А сви ти били су људи поуздани и вични да постоје на страшну месту; али они не могоше стати на браник непознатој опасности, која им се није показала мало поиздаље, пре но што је на њих навалила. Ту се искала сваколика важност Гриза, те да их на окупу одржи и да се повуку а не да беже. Као псето кад прати чопор свиња, па трчи час тамо, час онамо за онима, које се растркају, час шчепа једну за ухо и вуче је у ред, час гурне другу њушком, лаје на трећу, која је у тај пар отишла на страну: тако хација дохвати једнога од њих за перчин, који је већ био на прагу, па га трже натраг, дотера поклоничком палицом једнога и другога, који су хтели да стругну, викаше на друге, који су као без главе тркали тамо и амо, тако да их најпосле искупи све у малој авлији.

„Брзо, брзо! пиштоље у руке, ножеве спремне, па сви заједно: тако ћемо ићи, тако је ред. Ко нас сме такнути, кад смо сви заједно, ви шмокљани? Али ако се дамо један по један ухватити, онда ће ударати на нас и сами сељаци. Срам вас било! За мном, па сложно!"

После ове кратке беседе стаде пред њих и први изађе. Као што рекосмо, кућа је била на крај села; Гризо удари ван села и сви пођоше за њим у добру реду.

Пустимо их нека иду, а ми да се мало вратимо, те да нађемо Ањезу и Перпетуу, које смо оставили у оном сокачићу. Ањеза се постарала, да је одвуче што је можно даље од куће дон Абондија, па донекле ишло је све добро. Али се слушкиња у један пут сети, да су врата остала отворена, па хтеде да се врати. Ту се није могло шта противословити. Да јој не би сумњу побудила, Ањеза је морала да иде с њом натраг, али гледајући да је задржи, кад би је год видела да се добро угрејала казујући оне удадбе, које су на јалово прошле. Показиваше

се као, да је пажљиво слуша, па да би ова видела, како јој не губи ни једну реч, или да би торокању нова полета дала, рекла би:

«Зацело... сад разумем... тако је... то је јасно... понда?... а он?... а ти?»

А међу тим се разговарала сама са собом.

«Да ли су већ отишли? или су још унутри? Ала смо баш сви троје глупи били, да нисмо уговорили какве знакове, те да ми јаве, када ствар буде свршена! Ствар баш није лака. Али сад што је ту је; сад само треба ову што дуже да задржим; у најгорој прилици нешто ћу продангубити.»

Тако корачајући и застајкујући вратиле су се већ близу куће дон Абондија, али је још нису виделе због онога рогља, а Перпетуа, баш како је нешто важно приповедала, даде се задржати не противећи се, па и не узимајући то на ум, кад у један пут заори се одозгоре кроз мирни ваздух тихе ноћи онај први очајни крик дон Абондија:

«Помагај! помагај!»

«За бога! шта је?» рече Ањеза и задржа је за сукњу.

«За бога! Зар ниси чула?» одговори она и отргне се.

«Шта је? шта је?» понови Ањеза и шчепа је за руку.

«Паклена жено!» викну Перпетуа и отисну је, да би је се опростила, па потрчи кући.

У тај пар из даљине зачу се продирави, страшљиви крик Меников.

«Боже драги!» викну сад Ањеза, па потрча за другом.

Нису ни крокнуле биле, а звоно лупну, један пут, други пут, трећи пут, па даље; ово би било за њих као да их ко мамуза, кад би им то потребно било. Перпетуа стиже за један тренут пре Ањезе; таман она хоће да отвори врата, кад се ова раскрилише изнутра и на прагу указаше се Тонијо, Цервазо, Ренцо и Лучија, који кад су напипали степене, једним скоком били су доле, па чувши оно страшно звоно, као помамни трчаше да би утекли.

«Шта је? шта је?» запита Перпетуа задувана браћу, која јој одговорише тиме, што је одгурнуше па утекоше. «А шта радите ви ту, а?» запита за тим други пар, кад га угледа.

Али ови само изађоше, не одговоривши ништа. Да би тамо притекла, где је потреба већа била, Перпетуа не питаше више, него журно уђе на врата и у колико је само брже могла у помрчини, потрча на степене.

Оно двоје младих, који остадоше опет вереници, нађоше се сад пред Ањезом, која је сва брижна дошла.

«А, ту сте!» рече с тешком муком; «како је било? што то звони? ја бих рекла, да сам чула...»

«Кући, брже кући!» рече Ренцо, «пре но што се искупи свет»

Па се кренуше. Али ево иде Менико, познаде их, задржа их сав и још дркћећи од страве рече им загушљивим гласом:

«Куда ћете? Натраг! натраг! овуда, у клоштар!»

«Јеси ли ти, што ..» поче Ањеза.

«Шта је сад?» питаше Ренцо

Лучија пренеражена ћуташе и дркташе.

«У кући вам је сами враг,» стаде Менико задуван говорити. «Ја сам га видео; хтео је да ме убије. То је казао фра Кристифоро, да и ти, Ренцо, вели, одмах дођеш; на баш сам га ја видео; хвала богу, кад сам вас ту све нашао! После ћу вам причати, кад будемо у пољу.»

Међу њима био је Ренцо највише при себи, па промисли тамо амо, да ће бити по најбоље, ако учине, како је световао Менико, или боље рећи, како је заповедао са силом устрављеничком. А успут, даље од опасности, моћи ће искати од дерана разговетније објашњење.

«Ајде напред,» рече му. «Пођимо с њиме,» рече женскима.

Окренуше натраг, брзо се упутише према цркви, пређоше порту, у којој, богу хвала, још није никога било,

утекоше у сокачић, што је био међу црквом и кућом дон Абондија, кроз прву деру у живици провукоше се, па терај преко њива.

Можда нису били отишли ни педесет корака, кад се свет стаде купити у порту и све јаче придолазити. Људи се згледаше, свако имаше по какво питање, нико не знаше одговорити. Који су први дошли, отрчаше на црквена врата; била су закључана. Отрчаше споља до звоника и један од њих наслони уста на једну бацу, неку као пушкарицу, па повика унутра:

«Који је бес?»

Кад Амброцо чу познат глас, остави уже, па познавши по жагору, да је доста људи дошло, одазва се:

«Таки ћу отворити.»

На брзу руку навуче надраге, што их је имао испод пазуха, изнутра оде на црквена врата и отвори.

«Шта ће то звоно наопако?... Шта је?... Где је?... Ко је?»

«Шта, ко је?» на то ће Амброцо, држећи једном руком једно крило од врата, а другом чакшире што их је на врат на нос навукао; «шта, зар не знате? дошли су неки на кућу господина парока. Јуначки, децо, помозите!»

Сви се сад окренуше плебанији, одоше тамо руљом, гледају горе, слукте — све је мирно. Други отрчаше на страну где су врата; и она су закључана, нити изгледају, да их се ко такнуо. И они гледају у вис — нигде отворена прозора, нигде се ништа не чује.

«Ко је ту унутри?... Хој! хој!... Господине!.... Господине!»

Дон Абондијо, који чим је опазио, да су напасници отишли, повукао се са прозора и затворио га, те се у тај пар свађао тихим гласом са Перпетуом, што га је оставила сама у тој неприлици — кад чу, да га народ зове, мораде наново отићи на прозор, па кад виде толики свет, покаја се, да је он причинио ту стрку.

„Шта је?... Шта су вам чинили?... Ко су ти људи?... Где су?" повикаше му у један мах педесет људи.

„Нема више никога, хвала вам; идите само сада кући."

„Ама шта је било?... Куда су отишли?... Шта је било?"

„Неваљали људи, неки тудумраци; али су утекли. Идите само кући; није више ништа. Други пут, децо; хвала вам на доброти!"

Па кад то рече оде, са прозора и затвори га. Сад једни стадоше гунђати, други ругати се, трећи псовати, четврти слегоше раменима и одоше. У то дође један сав задуван и с тешком муком могаше да говори. Он је био пенцераш са нашим женскима, па погледавши кроз прозор на ону грају, видео је у авлијици ону вреву од бра́ва, кад се Гризо трудио, да их прикупи. Кад је дошао био себи, викну:

„Та шта стојите ту, људи божији? Није враг ту; ено га тамо доле на крај села, у кући Ањезе Монделе; неки оружани људи... унутри су.. као да хоће да убију једнога хаџију... ко ће их знати који је враг!"

„Шта?... шта?... шта?"

Па сад поче буран савет.

„Треба ићи... Треба видети... Колико их је?.. Колико је нас?... Ко су?.. Кмет! кмет!"

„Ево ме!" одазва се исред гомиле; „ту сам... али ваља да ми помогнете, да ме слушате. Брзо, где је сакристан? Звони! Звони! Брзо! Један нека трчи у Леко за помоћ — ајдемоте сви тамо..."

Један се устумарао, други трчи од једнога до другога, трећи се гура. гунгула беше велика, кад ево једнога, који је видео лупеже како су журно отишли, па повика:

„Трчите, људи! лопови, или хајдуци, који хоће да утекну с једним хаџијом, већ су изашли из села — за њима! за њима!"

На тај глас не чекаше на заповест кметову, него се дигоше руљом, па терај доле улицом преко реда. Мало по

мало, у колико је војска напредовала, један и други од предњака умери ход, пусти друге да га престигну, а он пристане са главном силом; стражњаци доспеше напред; неуредна гомила најпосле стиже на означено место. Траг од напасти био је свеж и очевидан: врата широм отворена, брава одваљена, али напасници исчезли. Уђоше у авлијицу; одоше до врата од доњега спрата: отворена и покварена такође; стадоше викати:

«Ањеза! Лучија! Хаџија! Где је хаџија? Биће да је Стефано видео хаџију у сну... Није, није, видио га је и Карландреа... Хеј, хаџија!... Ањеза!... Лучија!»

Нико се не одзива.

«Они су их одвукли! Одвукли су их!»

Сад некоји од њих повикаше да треба погонити отмичаре; да је то једна поганија и да ће бити срамота за село, ако ће сваки лупеж моћи слободно доћи и одводити девојке, као што сја односи пилиће из пусте авлије. Изново се стадоше још бурније договарати; али неко (никад се није дознало, ко је био) викну онако у гомили, да су се Ањеза и Лучија спасле у једну кућу. Реч се брзо распростре, повероваше јој, нити више говорише о томе, да повијају бегунце; и тако се гомила разиђе, отишавши сваки својој кући. Ту се сад шапуташе, трескаше, куцаше, и отвараше врата, жижци се појављиваше и нестајаше, жене питаше кроз прозоре, са улице им одговараше. А кад улица опусти и утиша се, настави се разговор у кући и изумре у зевању, да би се ујутру наставио. Иначе се није ништа догодило, до ли што је то исто јутро кмет на својој њиви стао и метнуо браду у шаку, лакат наслонио на сапиште од ашова у пола забодена у земљу, а ногу једну метнуо на лопату; стао, велим, па у себи премишља тајне од прошасте ноћи и шта треба да чини, кад види, где му се упутила два човека доста необичног изгледа са перчинима као у некадањих франачких краљева, а иначе врашки

налик на ону двојицу, што су пре пет дана ословила дон Абондија, а можда су баш исти они били. Без многа околишења заповедише кмету, да се добро чува, па да подестату не казује шта је било, да на питање не одговара истину, ако га не питају да држи језик за зубе и да не помаже свједочила у лапдању, ако му је мило да умре од болести.

Наши бегунци донекле журно ходише ћутећи, осврћући се час једно час друго, да ли их ко не вија, а сви стрепећи због умора од бегства, неспокојства и неизвесности у којој су били, због жалости са несрећна исхода и због нејасна страховања од нове непознате опасности. А још их већма плашаше оно непрестано лупање звона, које што су већма одмицали, долазаше све загушљивије и потмулије, те некако биваше за чудо тужно и страшљиво Најпосле престаде звоно. Па то бегунци, који су се нашли на пусту пољу, нити око себе чуше да је што живо, умерише свој ход, и прва Ањеза прикупи се и прекиде ћутање, питајући Ренца, како је ишла ствар, и Меника, какав је то ђаво био у кући. Укратко јој исприча Ренцо своју жалосну приповест, а онда сви троје окрену се дерану, који опширније јави фратрову поруку и каже, шта је сам видео и препатио, што је посве потврђивало поруку. Слушаоци више разумеше, него што је Менико знао казати; код тога извештаја језа их прође; у један пут сви троје застадоше и згледаше се пренеражени; а онда, као једнодушним покретом, сви троје метнуше руку који на главу дерану, који на раме му, као да би да га помилују, да му ћутке захвале, што им је био анђео хранитељ, да му укажу учешће своје у његовој страви, што је претурио, и опасности, у којој је њих ради био, и као да га моле за опроштење.

«А сад се врати кући, јер твоји не смеду више бити у бризи због тебе,» рече му Ањеза, па сетивши се на обећане две парпаљоле, извади из џепа четири и даде

му их са речима: «На; моли се богу, да се скорим видимо, а онда...»

Ренцо му даде нову берлингу и много му препоручи, да ништа не говори, шта им је фратар поручио. Лучија га наново помилова и дирнутим гласом опрости се с њим. Деран се опрости са свима разнежен и врати се натраг. Они пођоше даље својим путем, сви замишљени, женске напред, Ренцо за њима, као ради пратње. Лучија узела матер испод руке, па благо и вешто избегаваше помоћ, коју би јој младић понудио при незгодним местима овог хода по странпутицама, а у себи се стидила и у толикој забуни, да је већ толико сама и поверљиво остајала с њиме, кад је очекивала, да ће му до мало часова бити жена. Сад, кад се тако болно разишао овај сан, кајала се што је дотле ишла, па уз толике разлоге за стрепњу, стрепила је још од онога стида, који се не рађа у жалосном сазнавању зла, од стида, који сам себе не познаје, сличан страховању детета, које дркће у помрчини, а не зна за што.

«А кућа?» запита Ањеза у један пут.

Али колико је питање било важно, нико јој не одговори, јер нико није могао дати јој задовољан одговор; ћутећи наставише свој ход и мало за тим стигоше најпосле пред цркву клоштарску.

Ренцо приступи вратима и полако их гурне. Врата се заиста отворише и месец, продирући кроз отвор, паде на бледо лице и сребрну браду фра Кристофора, који је ту стојао чекајући. Када виде, да су сви ту, рече: «Благословен бог наш!» и даде им знак да улазе. Уз њега беше други капуцин, а то је био лајик сакристан, кога је он молбом и разлогом наговорио да с њиме бдије, да остави притворена врата и да стоји на стражи, те да дочекају ове бедне људе; а није мање требало, него фратрова важност и глас о његовој светињи, па да му лајик учини ту неудобну, опасну и неправилну љубав. Пошто

уђоше, фра Кристофоро полако закључа врата. Ту се сакристан не могаше више уздржати, него зовну фратра на страну и пришапну му на ухо:

«Али, оче, оче! Ноћу... у цркви... са женскима... затворчти се... регула... ма, оче!»

Па махаше главом.

«Е, гле ти њега?» мишљаше у себи фра Кристофоро, докле му овај говораше полако ове речи; «да је то какав гоњен харамија, фра Фазијо не би чинио никакве примедбе; али једна сиротица, која бежи од чељусти вукове... Omnia munda mundis» (чистима све је чисто), рече за тим, окренувши се уједанпут фра Фазију, заборавивши да овај не зна латински.

Али овакав одговор таман је био какав треба. Да се фратар пустио да му ствар образложи, фра Фазијо не би пропустио да му изнесе противне разлоге и ко зна, како би се ствар била свршила. Али када чу ове озбиљне речи са тајанственим смислом и изуштене тако одлучно, њему се учини, да у њима мора да је решење свакој његовој двоумици Он се задовољи и рече:

«Е лепо; ви знате више од мене.»

«Ослони се на ме,» примети му фра Кристофоро.

Па спрам нејаке светлости кандила испред олтара приђе избављенима, који су у сумњи чекали и рече им:

«Хвалите господа, децо, што вас је избавио из велике опасности. Можда у овај пар. .»

И ту им он стаде казивати оно, што је по маленоме поклисару тек био наговестио, јер није помишљао, да они знају више од њега, него је претпостављао, да је Менико њих мирне нашао у кући, пре но што су стигли они лупежи. Нико га не изведе из те мисли, па ни Лучија, која је осећала у себи да јој савест пребацује такву претворност а спрам таква човека; али је била таква ноћ од забуне и претворности.

«Према томе,» настави, «видите добро, децо моја, да ова земља није сада за вас без опасности. Она је вама завичај, у њој сте се родили, нисте никоме никаква зла учинили; али тако хоће бог. То је искушење, децо моја; поднесите га стрпељиво, са поверењем, без гњева, па будите уверени, да ће доћи час, кад ћете бити задовољни овим што се сада збива. Ја сам се побринуо да вам нађем уточиште на први мах. Ја се надам, да ћете се брзо моћи без бриге вратити кући својој; на сваки начин бог ће се старати за вас; а ја ћу заиста гледати да будем достојан милости, коју ми чини, изабравши ме за свога слугу у делу, које се тич : вас, његових драгих невољника. Ви,» настави окренувши се двома женскима, «можете остати у * * *. Тамо ћете бити сасвим ван домашаја сваке опасности, а у исти мах не ћете бити далеко од своје куће. Потражите тамо наш клоштар, дозовите фра гвардијана, подајте му ово писмо: он ће вам бити други фра Кристофоро. Па и ти, драги мој Ренцо, и ти треба за овај пар да се склониш од јарости туђе и од своје. Однеси ово писмо фра Бонавентури из Лода у нашем клоштру код источних врата у Милану. Он ће ти бити као отац, руководиће те, наћи ће ти посла, докле се не будеш могао овамо вратити да мирно живиш. Идите на језеро, тамо до ушћа Бијона. (То је река на неколико корака од Пескареника.) Тамо ћете видсти привезан чун; викните: чун! запитаће вас: за кога? а ви одговорите: Сан Франческо. Чун ће вас примити, превешће вас на другу обалу, где ћете наћи двоколице, које ће вас одвести правце у * * *.»

Ко би запитао, како је могао фра Кристофоро тако брзо имати на расположење ова преважна средства на води и на суху, тај би показао, да не познаје, колика је моћ једнога капуцина, кога држе за свеца.

Остало је побринути се за чување кућа. Фратар прими кључеве и обећа, да ће их онима предати, које му буду

означили Ренцо и Ањеза. Кад ова извади из шпага свој кључ, уздахну дубоко, јер јој у тај пар паде на ум, да је кућа отворена била, да је у њој ђаво баратао и ко зна, да ли је у њој остало шта за чување.

«Пре но што пођете,» рече фратар, «помолимо се сви заједно господу, нека буде с вама на вашем путу и свагда, а пре свега да вам даде снаге и љубави, да оно хоћете, што је он хтео.»

Кад то рече, клече насред цркве и сви учинише исто тако. Пошто се неколико тренутака помолио Богу ћутећи, изусти фратар тихим, али разговетним гласом ове речи:

«Још ти се молимо за онога бедника, који нас је довео дотле. Не бисмо били достојни твога милосрђа, кад га не бисмо молили од срца и за њега; оно му је толико потребно. Ми у нашој невољи имамо ту утеху, да смо на путу, на који си нас ти извео. Али он... он ти је противник. Он несрећник! хоће с тобом да се бори! Смилуј му се, господе, дирни му срце, учини га да ти буде пријатељ, даруј му сва она блага, која ми можемо искати за саме нас.»

Онда се диже и журно им рече:

«Пођите, децо, немате кад оклевати. Бог нека вас храни, његов анђео нека вас прати! Идите.»

А кад они пођоше с оном узбуђеношћу, која нема речи, а показује се сама по себи, додаде фратар дирнутим гласом:

«Срце ми моје каже, да ћемо се скорим опет видети.»

Заиста, ко слуша на срце, оно ће увек имати да му што каже од онога што зна. Али шта зна срце? Једва ишта од онога, што се већ догодило.

Не очекујући одговора, фра Кристофоро оде у сакристију; путници изађоше из цркве и фра Фацијо закључа врата, казавши им збогом и сам дирнутим гласом. Они се са свим у тишини упутише на обалу, коју су им означили; тамо угледаше чун, па давши и измењавши реч,

улегоше уњ. Возар упре једним веслом о обалу и отисне се, онда дохвати друго весло и оберучке вeслајући навезе се на језеро према противној обали. Ни најмањи ветрић није пирио; језеро почиваше глатко и равно и изгледало би да је непомично, да није било оног дрхтавога светломрцања од месеца, који се са небеске пучине у њему огледао. Само би се чуло. како спори и троми вал прелази преко шљунка од пруда како подаље жубори вода која се ломила о ступове од моста, па одмерени udари од оба весла, која су азурну површину језера цепала, на час се појавила мокра да је вода са њих капала, а онда се опет загњуривала. Вода раздељена чуном опет би се за њим спојила, показујући борном пругом, у колико су се удаљавали од обале. Путници окренули се назад, па ћутећи гледаше на брда и поља, по којима је пала месечина, а ту и тамо мрачан сен их прокривао. Могла су се разазнати села, куће и колебе Двор дон Родрига са његовом затубастом кулом, који се дизаше поврх кућица причврљених уз рât, чињише се као зликовац какав, који стоји у мраку у по гомиле спаваћивих људи, па бдије, премишљајући какав злочин Лучија га угледа и сва се стресе; она прође оком низ побрђе, па до њенога села, упре поглед у крај од села, изнађе своју кућицу, познаде густо грање од смокве, која се дизаше изнад зида од авлијице, познаде прозор своје собе, па како је седила чуну на дну, наслони се лактом на крај, чело метну на руку, као да ће да дрема, па у потаји стаде плакати.

Збогом. брда што се из воде дижете до небеса; врхови неједнаки, познати оном који је међу вама одрастао, утештени у његову памет, као да гледа своје најрођеније; реке којима шуштање распознаје, као оно гласове домаћих људи; куће растркане, које се беле по побрђу, као оно стада кад пасу; збогом! Како је тужан полазак одавде, одрасти међу вама, а сада ићи од вас! И у мисли самог оног. који од своје воље полази, вучен надом да

ће другде бити срећнији, хоће у тај пар да побледе сни о богатству; он се чуди, како се могао на то одважити, па би се вратио, да не мисли, да ће се једном богат вратити. Он даље одмиче на чистини, а око му се невољно и уморно окреће од ове једнолике пространости; зрак му се чини тежак и мртав; тужан улегне у шумну варош и непажљив; куће утиснуте једна из другу, улице што излазе у друге улице, чине му се да га гуше; па испред здања, којима се странац диви, помишља он са неспокојном жељом на пољице у његовом завичају, на кућицу, на коју је одавна бацио око и коју ће купити, кад се богат врати у своју планину.

Али онај, кога у даљину не гони никако каква прелазна жеља, у којој би се збиле све намере за будућност, а овамо га је грешна једна моћ далеко бацила! Ко је у један пут отргнут од најмилијих навада те нарушен у најмилијим надама, напушта ова брда, да би потражио непознате људе, које никад није желео познати, а овамо у мисли никако не може да дође до часа једнога, одређенога за повратак! Збогом, кућо родитељска, у којој седећи са потајном мисли, гледаше да између толиких корака разазна шум од једног корака, који је очекивао са тајанственим трепетом. Збогом, кућо јоште туђа, кућо поглêдана толико пута мимогредом, овлаш и не без стида, у којој је мисао замишљала себи тихи и вечити боравак супружански. Збогом, цркво, у којој је душа ведра толико пута појала хвалу господу; у којој је обред један био обештан и припремљен; у којој је тајни уздах срца требао бити свечано благословен, те да љубав дође као по заповести и да се назове света; збогом! Онај, који је у вама дао толику насладу, код вас је; он не ће својој деци кварити радост, ван да им је спреми само извеснију и већу.

Такве од прилике, ако не баш такве, биле су мисли Лучијине, а у неколико другојачије биле су мисли друга два путника, докле се чун приближивао десној обали Аде.

ДЕВЕТА ГЛАВА.

Када чун удари о брег, трже се Лучија, која пошто у потаји убриса сузе, подиже главу, као да се пробудила. Први изађе Ренцо и пружи руку Ањези, која чим изађе, пружи је кћери; па свих троје тужни се захвалише возару.

«Немате на чему,» одговори овај; «за то смо људи, да помажемо један другом.»

Па чисто грозећи се, као да му се предложило да краде, трже руку, кад му Ренцо хдете да тутне у руке неколико новаца, што их је при себи имао, понесавши их оно вече са намером да обилато награди дон Абондија, кад би га овај, ако и преко воље, послужио. Двоколице су их чекале; кочијаш их поздрави, рече им да седну у кола, викну на коња, ошину га, па терај.

Наш писац не описује ово ноћно путовање, не казује је име села, у које фра Кристофоро упутио обе женске; сувише, он изрично вели, да га не ће да каже. У току приповести дознаће се већ разлог овом неказивању. Збитија Лучијина у овом боравишту уплетена су у неку нејасну сплетку лица једног, које је спадало породици, како се чини, врло силној у оно доба. Да би образложио чудно понашање тога лица у овој прилици, он је морао за тим да казује укратко његов ранији живот, и породица у томе добија изглед, који ће видити онај, који буде читао. Али што је обазриви сиромах писац хтео да претаји, то је наша марљивост знала да пронађе на другу страну. Милански један историк, који је хтео да спомене исто то лице, истина, не именује ни њега, нити место; али за ово вели, да је било паланка стара и племенита, којој за варош само је једно име недостајало; на једном месту вели, да онуда тече Ламбро, на другме, да тамо има арципоп. Према овим податцима изводимо, да ће то бити свакако Монца. У пространом благу учених довода може их, истина, бити финијих, али не верујем и поуз-

данијих. Могли бисмо још на основу добрих разлога и породицу именовати; али ако је она и изумрла са свим, боље је име оставити у перу, да не бисмо како криво учинили мртвима, а и ученима да оставимо основа за истраживање.

Дакле наши путници стигоше у Монцу одмах по свануђу; возар их одведе у једну остерију, па као човек, који је знао место и познавао се са крчмарем, даде им отворити једну собу и одведе их тамо. Захваљујући му се, хтеде Ренцо да наметне и њему који динар; али овај, као и чамџија, имао је пред очима другу награду, подаљу, ма побољу; и он трже руку, па бежећи отрча да тимари свога коња.

После вечера, као што смо га описали, и ноћи, какву си сватко може замислити, коју су провели у онаквим мислима, непрестано стрепећи од каква непријатна сукоба, уз пиркање већма него јесењега ветрића, а уз непрестано труцкање жалосних кола, које би неучтиво пробудило, чим би које дремајући склопило очи — заиста, свим трома добро се допаде, кад су могли да се у једној соби посаде на утврђену клупу, каква је да је била. Прихватише се, како им је већ допуштала гладна година и скромна средства према случајним потребама неизвесне будућности, као и слаба воља на јело. Свих троје сетише се пира, који су пре два дана мислили да ће имати, па свако дубоко уздахну. Ренцо је хтео да остане ту, бар цео онај дан, докле се женске не сместе, па да им буде при руци у први мах; али је фратар женскима био препоручио, да га одмах даље опреме. Оне дакле наведоше како тај налог, тако и стотину других разлога: да ће људи свашта говорити, да ће каснији растанак бити у толико тежи, да он може наскоро вратити се и донети им вести, као и од њих што дознати; тако се он реши да оде. Уговорише како знадоше, на какав ће начин да се састану што је можно пре. Лучија није крила сузе;

Ренцо јо своје једва уздржавао, па жестоко стиснувши руку Ањези, загушљиво им рече: «Да бог да се опет видели!» па оде.

Женске би се нашле у доброј забуни, да ту није био онај добри возар, који је имао налог да их отпрати у клоштар капуцински и да им у свему буде на руци. Оне се дакле упутише с њиме у тај клоштар, који је, као што је познато, на неколико корака од Монце. Кад дођоше на врата, повуче кочијаш за звоно, даде дозвати фра гвардијана, овај одмах дође и на прагу стојећи прими писмо.

«О! фра Кристофоро?» рече, кад познаде руку.

Глас његов и лице му показаше очевидно, да је изустио име великог свог пријатеља. Ваља нам рећи, да је наш добри Кристофоро у овом писму топло препоручио обе женске и са доста чуства описао им неприлику, тако да је гвардијан час пô показивао своје дивљење и негодовање, па би подигнуо очи са листа и упрро их у женске са изразом сажаљења и учешћа. Кад прочита писмо, један час остаде у мислима, а онда рече:

«Имамо овде само сињору! ако она хоће на се да прими ту дужност...»

За тим узе Ањезу на страну, на простор испред клоштра, стави јој некоја питања, на која она одговори на задовољство, па вративши се Лучији, рече обема:

«Драге моје, ја ћу покушати и надам се, да ћу вам моћи наћи уточиште посве поуздано, посве часно, докле се бог не постара за вас на бољи начин. Хоћете ли поћи са мном?»

С поштовањем одговорише женске да хоће, а фратар опет ће узети реч:

«Добро; ја ћу вас одмах одвести у сињорин клоштар. Али идите за мном на неколико корака, јер свет је језичан, па бог зна, шта би се ту све говорило, кад би видели фра гвардијана, како иде са лепом девојком... хоћу рећи са женама.»

С тим речима пође. Лучија порумени; возач се насмеши и погледа Ањезу, која се и сама не мога уздржати да се такође не насмеши, па свих троје крену се за фратром у растојању на неких десет корака. Што нису смеле да запитају гвардијана, женске сада запиташе возача, ко је та сињора.

«Сињора,» одговори овај, «то је једна дувна, али није дувна као друге. Она није ни опатица, нити пријорка, а сувише, како се говори, она је једна од најмлађих; али јој поврзма иде чак од Адама и родбина јој била је некад у велику господству, а дошла је из Шпањолске, одакле су нам ови заповедници; а за то је зову сињора, јер хоће тиме да кажу да је велика госпођа, и сав вилајет тако је зове, јер веле, да још у том клоштру никад нису имали такву дувну; а они њени тамо доле у Милану много важе и то су људи, који увек одрже право; а у Монци још више, јер њен отац, ако и није ту, први је у месту; за то и она може у манастиру да барата, како јој је воља; па и људи са стране врло је поштују; а кад се чега лати, то и изврши; па за то ако овај добри фратар изради, да вас она узме у своје окриље и она вас се прими, онда вам могу рећи, да ћете бити без бриге, као да сте на самом олтару.»

Када дође близу вратима од паланке, поред којих била је тада стара нека у пола порушена кула, као и нека тврђава такође опала, на коју ће се можда један десетак мојих читалаца сећати, гвардијан застаде и осврну се да види, иду ли они други; онда уђе и упути се у клоштар, па кад тамо стиже, застаде опет на прагу, да сачека дружиницу, и замоли возача, да кроз који сат сврне њему, да би му предао одговор; овај обећа, да ће тако учинити, па се опрости са женскима, које га обасуше захваљивањем и наручбинама за фра Кристофора. Гвардијан уведе матер и кћер у прву авлију клоштарску и одведе их у ћелију газдаричину, а он оде да за њих моли. После некога времена врати се весео и рекне им,

да пођу с њим, а било је и крајње време, јер кћи и мати нису знале више да се отресу запиткивања газдаричина. Докле су прелазили преко друге авлије, он неколико поучи женске, како ће да се понашају код сињоре.

«Она је спрам вас добро расположена,» рече, «и може вам чинити добра до миле воље. Будите понизне и смерне, одговарајте искрено на питања, која ће вам хтети да стави, а ако вас не успита, пустите мене да радим.»

Уђоше у једну собу на доњем кату, из које се ишло у парлаторију; пре но што ће тамо ући, гвардијан показа женскима врата и рече им полако: «Ту је.» као да би их сетио на све ове опомене. Лучија дотле још никад није видела клоштра, па кад уђе у парлаторију, осврну се на све стране, да види сињору и да јој се поклони, а кад никога не опази, остаде као очарана, но ту виде фратра и Ањезу, како су се упутили једном куту, погле да тамо и опази прозор чудновата облика, са две јаке и утврђене гвоздене решетке, које су биле једна од друге са шаке; иза те решетке стојала је једна дувна. По њеном изгледу могла је имати двадесет и пет година и у први мах чинила се да је лепа, али од лепоте поломљене, прецветале, готово рећи разорене. Црн вео, који је оризонтално био намештен и затегнут на глави, падао је с обе стране у неколико подаље од лица; испод вела била је врло бела трака од платна до пола чела, које је било другојачије али не мање бело; друга борна трака окружаваше лице и свршиваше се испод браде у оковратнику, који се у нелолико ширио по грудима, покривајући растриж од црне одеће. Али ово чело често би се набрало, као у грчевитој боли и тада би се брзим покретом прикучиле једна другој две црне обрве. Два ока црна као угљен каткад би се упрла у лице чије са гордим испитивањем; каткад би се нагло спустила, као да траже скрова; каткад би плашиви посматрач рекао, да те очи траже наклоност, учешће и сажаљење; други пут учи-

нило би му се да у њима види тренутно откривање давнашње а прикривене мржње, неку претњу и свирепост; а кад би остал непомичне и укочене без пажње, неко би у њима нашао гордељиву преситост, некоме би се учинило да ради каква прикривена мисао, да се душа нечим занима, што је јаче од околине. Врло бледи образи заокруживали су се нежно и љупко, али их је означавала лака мршавост. Усне, ако и обојене једва бледим руменилом, ипак су се одликовале спрам бледих образа; њихово мицање било је, као и код очију, нагло, живо, пуно израза и тајне. Њен високи лепи стас губио је са немарна држања, или се кварио наглим и неправилним покретима, који су били сувише одсечни за жену и тим више за дувну. У самом оделу било је ту и тамо нешто намерно и немарно, што је показивало чудну дувну: била је обучена са неким световним старањем, а испод повезаче испала је с једне стране код слепа ока једна витица црних власи, што је показивало, да је или заборавила или да презире пропис, по коме је требала увек да носи кратку косу, коју су одсекли приликом свечаног обреда при полагању завета.

Ове ствари нису падале у очи овим двема женскима, које нису биле вичне да разликују дувну од дувне; а фра гвардијан, који сињору није први пут видео, био се већ навикнуо, као и толики други, оном необичноме појаву у њеној личности и у њеном начину.

Као што смо рекли, у овај пар стојаше она код решетке, наслонивши се једном руком као малаксала на њу и држећи своје беле прсте на шипкама, па гледаше у Лучију, која прилазаше недоумевајући се.

«Пречасна мати и пресветла сињоро,» рече гвардијан са спуштеном главом и са руком на прсима, «то је она сиротица девојка, за коју сте ми дали надежде у ваше моћно окриље, а ово јој је мати.»

Обе приказане женске дубоко се клањаше; сињора им махну руком, да је доста, па окренувши се фратру рече:

„Ја сам срећна, кад могу да учиним какву услугу нашим добрим пријатељима оцима капуцинима. Али," настави, „кажите ми што више о догађају са овом девојком, како бих боље знала, шта да чиним за њу."

Лучија поруменн и обори главу.

„Треба да знате, пречасна мати..." поче Ањеза; али јој гвардијан прекиде реч једним мигом, па он одговори:

„Ова девојка, пресветла госпођо, као што сам рекао, препоручена ми је мало час од једнога мога сабрата. Она је морала да напусти свој скров у завичају, те да из егне озбиљне опасности, па за које време потребно јој је уточиште, где би могла поживити непозната и где се нико не би усудио узнемиривати је, све кад би..."

„Какве опасности?" упаде му сињора у реч. „Молим вас, оче гвардијане, немојте да ми ствар тако у загонетци казујете. Ви знате, да ми дувне радо слушамо, кад нам се ствари подробно причају."

„Имају опасности," одговори гвардијан, „које се чистим ушесима пречасне матере смеду једва лако наговестити. ."

„О, дакако," рече сињора нагло и лако порумени. Је ли то стидљивост била? Ко би био приметио нагли израз подмиглљивости, која је пропратила ово руменило, тај би могао двоумити, тим пре, кад би га сравнио са руменилом, које би овда онда обузело Лучијине образе.

„Доста је рећи," на то ће гвардијан, „да један врло моћан господин.. нису сви великаши у свету као пресветло вам господство, да се божијим даром служе њему у славу, а ближњему на корист; дакле врло моћан један господин, пошто је неко време био гонио ово девојче са недостојним ласкањем, видећи да му је све залуду, усудио се да је отворено гони силом, тако да је сиротица била приморана да бежи из своје куће."

„Ходи ближе, девојко," рече сињора Лучији и даде јој знак прстом. „Ја знам, да из уста оног гвардијана

збори истина; али у тој ствари нико неће од тебе бити боље извештен. До тебе је да ми кажеш, да ли је тај господин био мрзак гонитељ.»

Што се тиче прилажења, Лучија одмах послуша; али је инако било с одговарањем. Она би се не мало била забунила, да је о томе запитао и когод њојзи раван, али кад је запита ова сињора, па као са неком пакосном сумњом, изгуби сву смелост за одговор.

«Сињора... пречасна мати...» промуца, нити показиваше, да још има шта да каже.

Ту Ањеза, као која је после ње свакако била најбоље извештена, држаше да је позвата да јој притекне у помоћ.

«Пресветла госпођо,» рече, «ја могу посведочити да је ова моја кћи мрзила на тога господина, као што ђаво мрзи на свету водицу, хоћу рећи, ђаво је био он; опростите ако рђаво говорим, јер ми смо људи прости. Толико је истина, да је ову сироту девојку био испросио један момак нашега реда, богобојазан и добра стања, па да је господин парок био мало више човек, као што треба.. то јест, ја знам да говорим о свештеном лицу, али фра Кристофоро, пријатељ овога оца гвардијана овде, он је свештеник, па је човек пун милосрђа, па да је овде, могао би посведочити...»

«Ти си брза на језику и кад те не питају,» прекиде јој реч сињора гордо и срдито, тако да чисто дође ружна. «Ти ћути; ја већ знам, да родитељи увек имају одговор на место своје деце.»

Увређена Ањеза даде Лучији миг, који јој је хтео рећи: видиш, шта морам да подносим, јер си ти толико збуњена. И гвардијан даваше девојци очима миг и махаше главом, да је ту час, да се макне и да не остави на цедилу сироту матер.

«Пречасна сињоро,» рече Лучија, «што вам је казала моја мати, то је права истина. Момак што ме је

испросио," и ту сва поцрвени. «ја сам хтела зањ да пођем од своје воље. Ви ћете опростити, ако говорим тако безобразно, али не бих да ружно мислите о мојој матери. А што се тиче онога господина — бог нека му опрости!— пре бих умрла, него да му паднем шака. Па ако нам ви учините ту милост и узмете нас у окриље, јер смо приморане да смо продрзљиве и да тражимо скрова и да добрим људима досађујемо — али нека буде божија воља — то знајте, сињора, да се нико не ће тако од срца за вас богу молити, као нас две сиротице."

«Теби верујем," рече сињора блажијим гласом. «Али ће ми мило бити, да се с тобом разговорим у четири ока. Не за то, што бих требала друга каква објашњавања, или других разлога, те да учиним према својској жељи оца гвардијана," додаде нагло и окрену му се са усиљеном учтивошћу. «Него," настави, «ја сам већ промислила, па ево шта ми се чини, да ће у овај пар бити најбоље да се чини. Клоштарска газдарица удала је пре неки дан најмлађу своју кћер. Ове две женске могле би отићи у собу што је тим начином остала празна и радити оно мало што је она радила Заиста..." и ту даде знак гвардијану, који приђе решетци, па настави тише: «Ја заиста гледајући на оскудну годину нисам мислила да кога наместим на место оне девојке; али ћу говорити са матером опатицом и једна моја реч... уз то заузимање оца гвардијана... Једном речи, мислим да је ствар свршена".

Гвардијан поче да захваљује, али сињора му упаде у реч.

«Оставимо се церемонија; кад би се десио повод, у каквој невољи, и ја бих се за помоћ обратила оцима капуцинима. Најзад," настави с осмехом, у коме је било као ироније и горчине, «најзад, зар нисмо ми браћа и сестре?"

Кад то изусти, дозва једну мирјанку (а две од ових биле су ради нарочита одликовања одређене за њену

личну службу) и заповеди јој, да о томе извести опатицу и после да уреди што треба са газдарицом и с Ањезом Пошто ову отпусти, опрости се са гвардијаном, а Лучију задржи. Гвардијан отпрати Ањезу до врата, даде јој нова упутства и оде да пише извештај своме пријатељу Кристофору.

«Јесте чудна главица ова сињора!» мишљаше у себи идући; «заиста чудна! Али ко уме с њом како треба, може с њом како хоће. Мој Кристофоро за цело се не ће надати, да ћу га послужити тако брзо и тако добро. Добричина човек! Нема му лека: увек мора да има нека посла, али га твори добра ради. Срећа његова, што је у овај пар нашао пријатеља, који без многе буке, без особита посла, без велике журбе приведе ствар камо треба у једном часку. Тај добри Кристофро биће задовољан и опазиће, да смо и ми овде кадри што учинити.»

Сињора, која је пред старим капуцином мотрила на своје кретање и на речи, кад остаде сама са једном неискусном сељанком, није више помислила на то да се уздржава, те јој речи мало по мало постадоше тако чудне, да у место што ћемо их овде наводити, мислимо, да ће боље бити, ако будемо укратко казали ранији живот ове несрећнице, наиме у толико, у колико је довољно да се образложи оно необично и тајанствено што смо у ње опазили, те да би се појмила побуђења њеном понашању у ономе, што ће после да буде.

Она је била најмлађа кћи принципа * * *, великаша миланскога, који се могао рачунати у најбогатије у том граду. Али високи појам његов о његовом сåну даваше му повод да држи, да су му средства једва довољна, да су ограничена на одржавање пристојнога сјаја, те му све мисли идоше за тим, да их одржи, бар онаква каква су била, увек уједињена, у колико је то зависило од њега. Приповест не казује изрично, колико је имао деце; толико само каже, да је за клоштар одредио сву млађу

децу једног и другог пола, како би имање остало целокупно прворођеноме, који је одређен био да одржи породицу, да, то јест, изроди синове, па да себе мучи мучећи њих на исти начин. Наша несрећница била је још у материној утроби, кад јој је судбина већ била одређена без опозива. Само је остало још да се сврши, да ли ће бити фратар или дувна, а за ту одлуку није потребно било њено пристајање, него њено присуство. Кад се родила, принцип њен отац хоћаше да јој даде име, које ће непосредно сећати на клоштар, а које је имала једна светица од висока рода, па је назва Цертруда. Лутке обучене као дувне биле су прве сиграчке, што су јој дали у руке, онда је добила иконице, које су приказивале дувне, а ови поклони увек су били пропраћени својском препоруком, да их чува, као скупоцене ствари, па би је увек запитали: „Лепо, а?" Кад би принцип или принциповица, или принциповић који је од ове мушке деце био одгајан у кући, хтели да хвале дете, како добро изгледа, а они као да нису имали згоднија начина да то изразе, него речима: „Као опатица!" Али јој нико не рече отворено: ти мораш бити дувна. Беше то мисао, коју су разумевали и узгред је помињали, кад год би реч била о њеној будућој судбини. Кад би Цертруда каткад учинила што у пркосу или из горопадлука, на што је њена природа лако наводила, онда би јој рекли:

„Ти си још дете; такав начин није за тебе, кад будеш мати опатица, а ти онда заповедај и биј, како ти је воља."

Други пут, кад би је принцип ухватио у сувише слободну и поверљиву понашању, што је код ње бивало врло лако, рекао би јој:

„Е! е! није то начин за једну теби равну; ако ти хоћеш да ти некад указују дужну почаст, а ти гледај да већ сада владаш над собом; имај на уму, да ти на

сваки начин мораш бити прва у клоштру. јер крв носимо свуда куда год одемо."

Све ове и овакве речи улиле су у главу девојчици, да она већ мора бити дувна; а што јој је отац говорио, то је имало више моћи него све друго. Држање принципово обично је било као у строга господара; али ако је реч била о будућем стању његове деце, из његовога лица и из сваке речи његове видела се стална одлука и суморна ревњивост у погледу на заповедање, која је утврђивала чуства кобне потребе.

Кад јој је било шест година, одведе Цертруду ради васпитања, а још више ради упућивања у намењени јој позив, у клоштар, у коме смо је видели, и избор места није био без намере. Добри кочијаш казао је обема нашим женскима, да је сињорин отац био прво лице у Монци, па узимајући ово означење — какво је, да је — уз друга наговешћивања, која безимени писац у непажњи ту и тамо даје, можемо још рећи да је он властелин овога места. Било сад како му драго, он је ту уживао највише уважење, па је мислио, да ће ту већма но игде његова кћи бити предусретана с оним одликовањем и с оном пажњом, која би је могла приволети да изабере тај клоштар за свој вечити боравак. Он се није преварио: опатица и некоје друге немирне дувне, које су, штоно реч, биле у свакој чорби мирођија, обрадоваше се кад видеше, да су добиле залогу за тако корисно покровитељство у свакој прилици, а тако славно у сваком часу; оне примише понуду, изражавајући своју благодарност, не претерујући је колико је јака била, те са свим одговараше намерама, које је принцип издалека наговешћивао о сталноме смештању своје ћерке, а које су се тако слагале са њиховим мислима. Чим је Цертруда дошла у клоштар, назваше је оне сињорином; за столом дадоше јој одлично место, исто тако у спаваћој соби; њено понашање показиваше другима угледа ради; ласкање и миловање без краја и конца.

а зачињено оном у неколико пуном поштовања поверљивошћу, која толико ласка дечурлији, кад је налазе у оних, које гледају како са другом децом обично поступају охоло и осорно. Душа ваља, нису се све дувне завериле, да ће сиротицу увлачити у замку; било је ту доста искрених и далеко од сваке сплетке, које би се згрозиле при помисли, да се девојчица једна жртвује голом рачуну; али ове. одавајући се са свим своме посебном занимању, или нису добро виделе све ове послове, или нису разазнавале, колико је у њима ругобе, или се устручаваше да их подвргавају испиту, или су ћутале, да не би чиниле саблазни без икакве користи. А гдекоја сећајући се, да је и она подобном мајсторијом доведена дотле, ради чега се после кајала, имала је сажаљења са сиротицом безазленком, па би је нежно и сетно миловала; али ова ни издалека није подозревала, да је она ту под неком тајном, па је тако ствар ишла даље. Можда би тако ишло до самога краја, да је Џертруда била једина девојка у клоштру. Али међу њеним другарицама у васпитавању било их је, које су знале, да су одређене за удадбу. Џертрудица, одгојена у мислима о својој надмоћности, говораше величаво о свом будућем опредељењу као опатица и као начелница у клоштру, хтела је да је на сваки начин за остале предмет зависти, па би чудећи се и једећи се видела, да гдекоје од овиx не ће за то да знају Сликама величаственим, али одређеним и хладним, које је могло давати старешинство у клоштру, стављаше ове на супрот разнолике и светле слике од сватова, од пировања, разговора, од светковина, од живота на пољскоме добру, од одела и каруца. Ове слике причинише у Џертрудиној глави онај покрет и вреву, коју би причинила велика котарица свежа набрана цвећа, кад би се метнула пред кошницу. Родитељи и васпитатељи неговали су и одгојили у њој природну сујету, да би јој омилили клоштар; али кад ова страст би подстакнута мислима прикладнијима за њу,

баци се она на њих са жестином далеко живљом и природнијом. Да не би остала иза ових својих другарица, а да би у исти мах одговорила својој новој наклоности, она им рече, да, најзад, нико јој не може наметнути покривало без њеног пристанка, да се и она може удати, па живети у палати, уживати свет, и то боље него све оне; да она то може, само ако хоће, да ће хтети, па је заиста и хтела то. Мисао о неопходности њенога пристанка, која је дотле била као неопажена и скривена у једном куту њене памети, разви се сад и показа се у свој важности. Она је призиваше у помоћ сваки час, да би спокојније уживала слике од пријатне будућности. Али иза те мисли увек би долазила још једна: да јој пристанак иде на то, да га не да принципу оцу, kaји га већ узимаше као да је дат, или се чињаше да га тако узима; па код ове мисли у девојке не би у души јој било онога поуздања, које су јој речи показивале. Она сравњиваше онда себе са другарицама, које су много поузданије у се биле, па са бо́љом искуси на себи ону завист, коју је с почетка хтела њима да даде осетити. Завидећи им мрзила их је. Каткад би се та мржња показивала у презирању, неучтивости, пакосном пецкању; другдаш би једнакост у наклоностима и надама мржњу успавала и породила би привидну и пролазну поверљивост. Каткад, хотећи ипак да ужива за часак нешто стварно и у садашњости, допало би се да осталима покаже своју надмоћност, употребљавајући преимућства, која су јој уступили; а другдаш не могући више подносити усамљеност са својим страховањем и жељама, отишла би пуна благости међу њих, као да би од њих да иште савета, благовољења и обадривања. У овим мучним борбама са собом и са другима прешла је детињство и ушла у оне тако критичне године, у којима се чини, као да у душу улегне нека тајанствавна моћ, која подиже, улепшава, снажи све наклоности, све помисли. а каткад их преображава. или их окрене непред-

виђеним правцем. Оно што је Цертруда дотле јасније уочавала у својим сновима о будућности, био је спољашњи сјај и велелепота; нека мекота и чуствитељност, која се с почетка показиваше лако и као у магли, поче сад у њеној фантазији да се шири и да узима маха. Она је себи у најтајнијем куту својих мисли створила као неко светло уточиште; тамо би се она склонила од садашњих предмета, тамо би купила неке личности чудно изведене из нејаснога сећања из детињства, од онога малога што је могла видети од спољашњега света, од онога што је могла изводити од разговора њених другарица; она би се дружила с њима, говорила би им и одговарала би у име њихово; тако је она заповедала и примала клањање сваке врсте. Овда онда дошле би мисли побожне да нарушавају ове сјајне и честе светковине. Али вера, као што су учили нашу сиротицу и као што је она примила, није кратила гордост, него је још освештавала и представљала као средство за добивање блаженства на земљи. Тим начином лишена своје суштине, није она више била вера, него образина једна као и друге. У часовима, кад би се ова образина утиснула на прво место и порасла у Цертрудиној фантазији, ова несрећница, обузета нејасном грозом и савладана мутним мислима о дужностима, помишљаше да твори грех, кад не мари за клоштар и кад се противи својим старијима у избору сталежа, па би онда у срцу свом заветовала се, да ће се од своје воље затворити у клоштар.

Био је закон да се девојка једна није могла примити у дувне, пре но што је није испитао један свештеник, који се звао духовник за дувне, или други који за то одређени, како би се извесно знало, да она иде у дувне од своје воље; а тај испит могао је бити тек после једне године дана, пошто је била у писменој молбеници јавила духовнику своју жељу. Оне дувне, које су узеле на се тужну обвезу да приволу Цертруду на вечити завет, а

да што мање знаде за оно што је чинила, одабраше један од оних тренутака које смо споменули, па јој дадоше једну такву молбеницу да је препише и потпише. А да би је на то тим лакше навели, не пропустише да јој кажу не једанпут, да је то управо само једна формалност, која (и то је истина било) не може имати важности. него тек после других потоњих чинова, који ће зависити од њезине воље У пркос свему том можда молбеница није ни стигла на њено опредељење, кад се Цертруда покаја, што је потпислала. Онда се кајаше што се кајала, те тако пролазаше јој дани и месеци у непрестаној промени противних чустава. Дуго време она је крила овај корак од другарица. нешто јер се бојала да не изложи замеркама добру једну одлуку, а нешто јер се стидила да изнесе на среду једну глупост. Најпосле јој дође жеља да олакша срцу и да иште савета и обадривања. Био је ту други један закон, да се девојка не пушта на испит од позива, него најпре да проведе бар месец дана ван клоштра, у коме је на васпитању била. Већ је прошла година дана, од како је послата била молбеница. и Цертруди јавише, да ће је до мало узети из клоштра и одвести у родитељску кућу, да у њој остане онај месец дана и да учини све оне кораке, који су потребни за извршење дела, које је била почела. Принцип и остала родбина држали су све то као у воску, као да је већ свршено; али је девојци било сасвим друго у глави; у место да чини остале кораке, премишљаше она, на који би начин да и први узме натраг. У тој неприлици науми поверити се једној својој другарици, која је била најискренија и увек готова да послужи одважним саветом. Ова саветује Цертруди, да писмом једним извести оца о својој новој одлуци, јер није имала толико срца, да му у очи отворено рекне: не ћу. А како су бесплатни савети у овоме свету врло ретки, то је и саветниковица исплатила Цертруду са многим пецкањем због њеног кукави-

члука. Њих четири или пет другарица удесише писмо, које би у потаји написано и отправљено средством велике мајсторије. Цертруда беше у великој бризи, чекајући на одговор, који никако не долазаше. Само после неколико дана даде је опатица дозвати у своју ћелију и пуна тајанствености, негодовања и сажаљења издалека јој наговести, како је принцип врло срдит и да је она морала што погрешити, али јој даде разумети, ако се буде добро владала, да се може надати, да ће се све на добро окренути. Девојчица је разумела и није се усудила да о томе више распитује.

Најпосле дође дан тако страшни а толико жуђени. Ако је Цертруда и знала, да иде на сусрет борби, тек да би изашла из клоштра, да остави те зидове, у којима је била затворена осам година, да се вози у каруцама преко поља равна, да опет види град, кућу — све то била су чуства пуна бурне радости. Што се тиче борбе, поучена оним другарицама, већ је сиротица узела своје мере и, како би се данас рекло, начинила је себи план.

«Или ће ме хтети присилити,» мишљаше, «а ја ћу остати непомична; бићу понизна, пуна поштовања, али нећу да пристанем; стало је до тога, да не кажем и по други пут: хоћу, а ја га не ћу рећи. Или ће навалити на мене добрим, а ја ћу бити добрија од њих: плакаћу, молићу, побудићу их на сажаљење; најзад, ја не тражим друго, него да ме не принесу на жртву.»

Али као што то често хоће да буде са подобним предвиђањем, нити би једно, нити друго. Дани пролазише, а ни отац, нити остали помињаше молбеницу, или њено опозивање, нити се ту што предлагало, било лепим, било ружним. Родитељи су били спрам ње озбиљни, суморни, осорни, а никад јој не рекоше за што. Само се толико видело, да је сматрају као преступницу, као једну недостојну; чињаше се, да је над њом неко тајанствено проклетство, које је лучаше од родбине, па би само то-

лико с њом имали посла, колико је потребно било, да јој покажу, колико их то стаје усиљавања. Ретко кад и само у извесне часове одвели би је до родитеља и прворођенога. Међу њима трома као да је постојала велика поверљивост, која је тим јаче и болније дала осећати ону самохраност у којој су оставили Цертруду. Нико јој не проговори речи, а кад би се она бојажљиво усудила да проговори коју реч, која се не би тицала преко потребне ствари, или јој не би ништа одговорили, или би је погледали расејаним, или презорним, или строгим погледом. А кад она, не могући више подносити тако горки и поништавајући поступак, настојаваше и покушаваше, да их удобровољи, мољаше их за мало милоште, одмах би они такнули начином посредним али разговетним ону ствар са избором сталежа, па јој прикривено дадоше познати да је у томе начин, да опет задобије наклоност породице. Цертруда. која то није хтела по ту цену, морала је онда да се повуче натраг, да одбије тобожне прве знаке благовољења, које је толико желила, да се опет врати на своје место од анатемисане; па што је више, тако је остала са изгледом, да је она крива.

Овакви упечатци садашњости беху у болној противности с оним веселим сликама, којима се Цертруда тако већ одавна и увек занимала у тајним својим послима. Надала се, да ће у сјајном и шумном родитељском дому моћи уживати бар нешто стварно од замишљаних предмета; али нађе да се са свим преварила Била је тако строго затворена, као и у клоштру; ни спомена није било о шетњи; а ходник један, који је водио из куће у суседну једну цркву. одузимао је и последњу прилику, која се могла наћи за издазак. Друштво је било суморније, ређе и једноликије него у клоштру. Чим би се јавило да је ко дошао у походе, морала је Цертруда отићи у последњу собу, да се тамо затвори са неколико старих слушкиња, па тамо би и обедовала, кад би било гостију.

У начину и у говору служитељи су се прилагођавали примеру и намерама своје госпоштине, те Цертруда, која би по својој наклоности имала воље да се према њима понаша господски снисходећи, а у стању у коме се налазила би као милост примила, да су јој указали какву наклоност, као којој њима равној, па се понижавала да за то у њих проси — она остаде само понижена и увек још већма уцвељена, видећи како јој одговарају с очевидним немаром, ако су то и пропраћали тобожном неком послушношћу. Тек је морала опазити, да један паж није био као остали, него јој је указивао поштовање и осећао спрам ње неко особито сажаљење. Понашање овога дерана било је тако да се Цертруди чинило као понајвише налик на оно, као што га је она себи дотле замишљала, као што је било понашање њених замишљених створова. Мало по мало опазише нешто сасвим ново у начину њеном, неко спокојство и немир, друкчији но обично што је бивало, понашала се као ко је нашао што га тишти. Стадоше на њу мотрити већма но дотле, те овамо, те онамо, али једно јутро затече је једна коморница, како нагло савија лист хартије, на коме боље би било да ништа није била писала. После кратке свађе остаде лист у руци коморничиној, а од ове доспе у принципове руке.

Не може се описати и замислити Цертрудин страх, кад му је чула ход; то је био он, па гњеван, а она се осећала да је крива. Али кад га угледа онако намргођена, с листом у руци, пожелила је да је сто лаката под земљом, или у клоштру каквом. Није било много речи, али су биле страшне; казна, која јој се одмах пресудила, била је да буде затворена у оној соби, а под надзором оне жене, која је на делу ухватила; али то је тек почетак био, наредба за онај пар; наговешћивали су јој, дали су јој назирати другу непознату, неопредељену казну, која јој се чисто страшнија чинила.

Пажа одмах отераше, као што се по себи разумевало, уз то му страшно још припретише, ако би се икад

усудио ишта споменути о томе догађају. А припрећујући му тако, принцип му приши две свечане ћушке, да би овој пригоди додао успомену, која ће дерану узети сваку вољу да се њом похвали. Да би отпуштање пажа изгледало прилично, лако се нашао ма какав излик; што се девојке тиче, рекоше да је нешто слаба.

Она дакле остаде са стрепњом у срцу, са стидом, са грижом у савести, са страхом од будућности и са једином дружбом са оном мрском јој женом, као са сведочанством о њеној кривици и поводом њене несреће. Ова опет од своје стране мрзила је Цертруду, због које нађе се, не знајући докле, осуђена на досадни живот тамничаркин, те за сва времена постаде чуварем опасне тајне.

Мало по мало стиша се збуњена збрка ових чустава, али вративши се оно једно по једно у душу јој, тамо порастоше и стадоше је мучити јасније и доколније. Каква је могла бити она казна, којом су јој запретили као у загонетци? Многе и разнолике и необичне наметаше се живој а неискусној фантазији Цертрудиној. Највише вероватна чињаше јој се та, да ће је натраг одвести у клоштар у Монцу, да ће тамо опет отићи не више као госпођица, но као грешница, па да ће је тамо метнути у притвор, ко зна докле! ко зна са каквим поступањем! А што је оваква замисао, пуна бођье, имала можда најболније за њу, то беше оно чуство стида. У њеном сећању долазише и опет одлазише фразе, речи, ретци оног узаочасног писма; она замишљаше, како их је читао и на вагу метао читалац колико ненадан, толико различан од онога, коме су намењени били; она представљаше себи, да их је могла читати и мати, или брат, или бог ће знати ко још, па према томе све остало чињаше јој се као ништа. Слика онога, који је био први повод целој овој саблазни, долазаше сиротој заточеници такође често пред очи, да је узнемирује; па помислите.

како је чудно морала та слика изгледати између разних оних других озбиљних, хладних, претећих. Али ако није могла да их се отресе, нити вратити се за часак тим прелазним насладама, а да јој одмах не дођу на ум болови од садашњости, који су им били последица, то почеше да јој се мало по мало ређе враћају, њено сећање поче да их одбија, да их заборавља. Не више за дуго, али тим радије предавала се овим ведрим и сјајним маштама, које су биле врло противположене стварним околностима и свакој вероватности у будућности. Једина тврдиња, у којој је Цертруда могла замишљати спокојно и часно уточиште, а које не би било у облаку, био је клоштар, кад би се одважила, да уњ уђе за свагда. Оваква одлука — о томе није могла двоумити — изравнала би све, подмирила би сваки дуг и у магновењу променила би јој положај. Истина, против ове намере дизале су се мисли целог њеног живота; али су друга времена била у провалији, у коју је Цертруда била пала, и спрам онога, чега се могла бојати у извесној прилици, чињаше јој се смиље и ковиље стање једне колудрице, коју су славили, поштовали и слушали. Два чуства по све различна рода помагала су, истина у размацима, да јој се умали њена некадашња одвратност; један пут кајање због погрешке и фантастична нежност оданости; други пут гордост огорчена и раздражена поступком коморнице, која — истину рећи, често изазвана њоме — светила јој се, било да је плаши оном припрећеном казном, било пребацајући јој погрешку. А кад је опет хтела да се покаже блага, узимала је начин покровитељски, који је мрскији био од увреде. У таквим разним приликама жеља коју је Цертруда имала за ослобођењем из канџа ове жене и да доспе у стање, које би било изнад њене јарости и њенога благовољења, ова свакидашња жеља постаде тако жива и жестока, да јој се учини добра свака ствар, која би могла помоћи да се она задовољи.

После четири или пет дугих дана у затвору, једно јутро, гнушавајући се и једећи се у највећој мери због једне погрде своје чуварке, баци се Цертруда у један кут у соби, па покривши лице рукама, остаде тако неко време, гутајући свој јед. Тада осети моћну потребу, да види друга лица, да чује друге речи, да се с њом другојачије поступа. Помисли на оца, на родбину са и грозом окрену се од те мисли. Али јој паде на ум, да од ње зависи, да ли ће да у њима нађе пријатеље, па осети ненадану радост. После тога дође ванредна смућеност и кајање због њене погрешке, као и жива жеља да је испашта. Не што би се њена воља била утврдила у тој намери, али још никад није уз то пристајала са толиком ревношћу. Она се подиже, оде до стола једног, узе оно кобно перо и написа оцу писмо пуно заноса и клонулости, туге и наде, молећи за опроштај и показујући се безгранично вољна на све оно. што би се ономе допало, коме је требала да одобри.

(Наставиће се)

ГДЕ...?

Где су ми миле очи твоје?
Где њине ватре животни плам?
Да видим очи, надање моје,
Да срце за њих млађано дам.

Зар тако брзо весеље преста,
У маглу зар се већ зари свет?
И оде срећа, милине неста, —
А младост зар да изгуби лет?

Зима је дошла: пољане цветне
Под покров тужни завија снег.
Осмеја нигде да ме сусретне.
Што мило беше, нестаде свег.

Над гробом твојим скаменила се
Природа цела у цвету своме.
Са оком твојим угасила се
Последња нада у срцу моме.

Н. В. Ђорић

ТАМО — 'АМО ПО ИСТОКУ

пише

Др. Милан Јовановић

III.

Дуж црвена мора.

Прошли смо Суецки канал, — огромну «капију Индије» — па задовољени тим величанственим спомеником труда човечија, нисмо стигли ни да размишљамо, колико се богато данас награђује тај труд. Истина не платисмо за превоз више од 10 динара на главу, али је за то платио брод који нас вози толико, колико се у нас рачуна «приличан капитал» *) и тај наравно исплаћује индијска и хинеска роба на европским пазарима. А сад ево нас у пространој луци од Суеца па да нам не би на броду било дуго време, извешћемо се на обалу, и разгледати мало ову варошицу, која је негда била тако живахна, а сад усамљена гледа суморно на два километра удаљени канал. Очевидно је Лесепс ишао да одмакне европски Суец од арапскога, јер је у полукругу заходио од овога на 2 килом. даљине, а на дољи је подигао читаву нову варош за колонисте. Можда је томе било замашних узрока; ја ћу навести само овај, да је стари Суец, лежећи на обали морској, облокан слатком водом, која се с околних брежуљака слива у долину и разлива у простране баре. Скоро је сваки дô около града локва застрта дебелим жабокреком, а задах ових баруштина не могу да утру ни оне силне коре од неранаца, што их газимо по улицама суецким ни они гроздови мирисаве банане, што их арапчад од јутра до мрака држе у песници.

*) Бродови плаћају за прелаз 12 дин. од тоне, а обично су 1500—2000 тона големи, што путују у Индију.

Ми смо зарад даљине морали да уседнемо на мисирску коњицу, хоће рећи на оседлане магарце, а ови трче тако брзо, да смо морали упети сва чула, да се читави одржимо на седлу, те нам не остаде ни једно на расположењу, да њиме осетимо гнусну околину Суеца. За овим магарадма обично трче њихове вође, а ови у жељи да „Gentleman"-и што пре стигну и плате свој „бакшиш," тако ревносно подстичу своје „бунике," да смо се морали бранити више од њих, него од њихове брзоноге стоке — био сам окупан у зноју кад сам у првој улици сишао са свога soi-disant парипа. Стајао сам до чланака у песку, што заступа варошку „калдрму" и очајно гледао на очајне развалине около себе. Нигде зелене гране. ниде свежег хлада; свуда около мене сивасто-бели високи зидови, тако мршави и дремежни, да ми се чињаше сваки час, да ће који да се сурва и поздрави мој први — а јамачно и последњи долазак у његов поносити град. Многи од ових зидова искићени су још с крупним француским и енглеским надписима, који сведоче да је Суец негда гледао срећније дане — Grand Hôtel d' Orient а мало даље над затвореним ћепенцима Grand magazin des tabacs. чудноватим удесом у утрло се О с Orient-а, као да је и самој фирми било *смешно*, што се у хотелу место пасажира скривају врапци и брегуннце. Трчао сам кроз улице, колико ми је допуштао ситни песак под ногама у нади да ћу наћи бар једно местанце, да се мало разхладим. Из улица ме гоњаше неки осибити мирис од мемле, а с пијаце ме отера неки задах голих Арапа и ројеви муха. Већ сам смишљао, како ћу у недостатку воде да прежватам једно груме арапске гуме, што лежи у хрпама и врећама по улици, кад ал' ево баш на самој ивици града једне — да речем баште с фонтаном, јер у овој пустињи може се тако назвати једно водом поливено двориште у коме беху поређане неколике саксије зелене мирте, међу којима је стидљиво прскао један из-

мајсторисани „водоскок" читава три прста у висину. Не сећам се да сам и где у каквом парку тако слатко одахнуо, као у овоме импровизованом врту. И то чудо од вештине и укуса што га данас не бих дао ни за паркове александријске, ни за Езбекију од Кајира, створио је један Грк. Нека је слава његовој успомени, јер човек, који живи у таквој пустињи поглавито да поји своју жедну европску браћу, заслужује сваку хвалу. Можете мислити, како сам се иза ове почивке журио градским вратницама, где ме је чекао мој верни — магарац, чињаше ми се сад да не трчи доста брзо, кад сам измицао из града. Али би се огрешио да вам премучим добре или боље лепе стране суецкога града, колико год сам и грабио да му обрнем леђа. Суец има лепих зграда, али то је својина неколицине богатих трговаца арапских. На крају воденога друма, ови су посредници трговине целе источне стране горњег Египта, све до Абисиније, и роба отуд гомила се у Суецу зарад железнице, која га везује с Александријом. У кућама ових људи има источне удобности и источног кâла; доњи је бој обично један големи празан простор, који се полива водом, те тиме горњи, где станује породица, постаје свежији. Стаје су простране и премда су становници Мусулмани, не живе одељено по по полу, као Турци, већ у заједници, нити затварају странцима своја врата, као ови што чине. Арап је гостољубив и толерантан свуда где није у додиру с фанатичним Туркоманом. Као свуда кроз Мисир, куће су и овде пуне — деце, и на лицима овога подмлатка огледају се све феле африканске од Нила па до Конга. Томе се није чудити, кад помислимо да је Суец пре неколико десетина година још био главно стовариште мушкога и женскога робља, што су га пирати хватали дуж читаве, западне обале црвенога мора и стизали у Суец да отуд њима зајазе — Цариград. Од како је мисирска влада забранила продају човечија меса, преносе трговци своју живу робу

на источну обалу мора, а отуд је у караване спроводе кроза пространу отоманску империју од Јемена па до Цариграда. Није давна да сам гледао својим очима један чопорић живе робе на броду, који иђаше из Сирије у Цариград, и ако сам давна већ читао у новинама, да на истоку нема више трговине с робовима. Дан-дани у Цариграду свака боља кућа има своју црнокожу лепотицу, која истина по улици иде за ханумом у шетњу, али пакосни језици уверавају, да многе од ових суданских лепотица имају код куће и других неких дужности, осим шетње с белокожом госпођом.

Ми смо тај исти дан заједрили кроза суецки залив пут Црвенога мора. Поветарац што нас је хладио у Суецу остао је наш верни пратилац, и хладио нас је све то јаче, што смо се више примицали ушћу од залива. Према истоку модри се Синајско брдо — а подножје му се купа у ситном покретљивом песку. На оној троуглој главици — веле — примио је Мојсије своје заповести и за тај труд његов обдарило га је хришћанство богатим самостаном у долини тога брда — и у том самостану има калуђера сваке конфесије, за чудо нема ни једног — Рабина. Са западне стране је голо брдо с дубоким јаругама и провалијама; згодно место одиста за беснога „цара свију животиња." У Суакиму мало ниже југу виђа се често млађи нараштај ове зверке на пазару. Отуд обично иде у добре кавезе, па пут Хамбурга у Европу, да занима шетаоце у менажаријама. Гледали смо га сви, тога у сужанству одгојенога лава, како се изнурен тегли по кавезу и чека да му се добаци комад меса; то није лав, то је сенка његова: другојачији је лав у његовој домовини Мисиру, као тигар што је другачији у Бенгалу *). Али што нам не показују у менежаријама, а што је

*) Др. Хилдебранд који је више година путовао по Африци, а сад у налогу берлинске академије испитује Мадагаскар, увераваше ме, да је више пута виђен од лава, али нигда нападнут.

вредно погледати, то је камелеон, који се роји баш у доњем Мисиру. Ова животињица, по све налик на гуштера живи по трски у јаругама од ливада, храни се миријадама нилских инсеката, и доноси се с пролећа на пазар, и то с трском заједно, пошто му арап завеже реп за лист. Занимљиво је гледати, како мења боју сваког часа, сив, бледо-зелен, угасито зелен, љубичаст па најзад угасито мрк по готову црн. Очи су му јако испупчене и све до зенице застрте кожом; рохају се као два зрна на све стране и живина може у исти мах да гледа на обе обратне стране — горе и доле, десно и лево. Животињица ова се веома лако припитоми, и може се хранити и зеленим лишћем; само се нигда не виђа на патосу, већ се вазда вере по засторима.

Путовали смо пуних 24 сахата, док смо стигли до Саавана, острва што лежи на ушћу црвенога мора. Около нас крешти читаво јато галебова, што се леже на том кршном острву, и гле чуда! Галебови су ти — црни, баш као и људи. Та је тоалета дабогме противна законима физике, јер сунце у овим крајевима тако јако жеже, да нам и најлетнији капут већ постаје несносан, али — ко ће да растумачи све смерове мајке природе?! Је ли црнац за то црн што живи вечито у сунцу, или је саздан за то да живи вечито у сунцу? За што је црнцу у тој жеги вазда суха кожа, док наша бела дневі-ноћи цеди воду као какав дестилациони апарат? За што гола црна глава сноси зраку сунца, док бела европска гине од те зраке? Да сам умео да растумачим све то можда ме не би задивило црно перје на галебовима, који у нашем песништву пролазе само као бели и сиви.

Ушли смо у црвено море и обале се около нас размичу; за мало још па су нам све нестале из вида. Оно малено море што нам се на земљописним картама, чини узано као неки канал, широко је до 200 миља, а у дубину мери дванаест стотина. С обе стране је на 50 миља

далеко од обале начичкано коралским банцима, те само по среди остаје слободан пут за морепловство. Ко хоће крају, мора да се провлачи с бродом кроз те банке, што се само с добрим пилотима може предузети. Ти банци су сви под водом јер их граде морске животињице, које баш из воде узимају себи храну и градиво за своју кућу, ако кад дође јачи одлив, многи се виде поврх воде; а и да су под водом, виде се исто, јер се плитка вода поврх њих зелени. Пловећи између њих, изгледа море као нека башта -- плава је пучина застрта неизбројним да речем цветњацима, јер је површина банка обрасла као цветњак, разнобојним биљкама, Лепота ове нептунске вегетације ни мало не уступа цветним пољанама копна — Нагнимо се само, кад је мирно море, што ближе површини његовој и завиримо кроза кристалну бистрину у дубину воде: Ту су листата дрва и густи џбунови а на овима гмижу милијарде чудновато скројене животињице — многе нас својим живим бојама мите, да их заменимо с цвећем — то су шарени полипи црвенога мора, какви се нигде лепши не виђају. — Многе часове сам провео гледећи овај дивотни живот у мору, а још више бих морао провести да вам га опишем у свој лепоти његовој, али залуду; тај опис би далеко заостао иза онога што гледа око!

Од Суеца па до првог града «срећне Арабије,» до Џеде, ваља нам путовати пуна три дана и — разуме се — толико ноћи. На том путу видећемо у недогледном простору само два предмета. Први је: двоструки банак, неколико стопа узвишен над површином морском што га поморци називљу «два брата (two brothers). Легенда вели да су ту одиста негда допливала два гоњена брата неког Султана од некуд из Африке, и отуд нашли уточиште на броду; и да је отуд дошао назив, али ја нисам ни како склоњен да сведочим истину тога историјског збића африканског — «браћа» су оголела од усијане сунчане

зраке, да бегунци не би нашли на њима ни суха корена, чиме да се нахране!

Други је предмет далеко занимљивији. У сред недогледна мора види се једна кула налик на оџак од фабрике. Она је саграђена од гвожђа и носи на врху стаклену кућицу, где се с вечера зажиже светило. Ту, на стотине миља далеко од сваког краја, у гвозденој кући, а под африканским сунцем живе — *два* човека. Два за то, да кад угине један, претече ко, ко ће да уждије светило. И ти људи су Европљани! — Па ко ће још да сумња, да природа људска, која носи у себи толиких атрибута животиње, има нешто и од — Саламандра. Разуме се да су ови људи добро плаћени, а за добру плату цивилисан човек иде и у — Пургаторију. На месту где је сад то светило, разбио се негда пароброд неке енглеске компаније, па да би се сачували други, од оног опасног банка; ова је подигла на њему кулу и дала јој име «Дедалус» што га носаше изгубљени брод, а влада је узела на се, да плаћа људе и да их својим поштанским бродовима снабдева храном.

Трећег дана у зору, кад изађох на кров видех где се провлачи наш брод између зеленкастих банкова, а на обзорју прозираше кроза танку маглу град Џеда. Наши мусулмански сапутници перу своју грешну кожу и навлаче бело рухо — они су достигли мету свога путовања. Тамо иза града на обзорју види се један венац од брежуљака а иза овога је — Ћаба. Правоверни су попадали на тле, а још је пет миља пута до обале. Од тих пет само три можемо да пребродимо и тада ваља далеко од града бацити котву? остале две броде се на баркама, јер је вода зарад спрудова тако плитка да местимице возачи морају да скачу у море и да прогурају барку кроза густу маховину морску. Једва се извезосмо на ниску обалу, али — с чела су капале крупне капље зноја, кад смо се видели на коралном бајиру светога града. Около нас су високе

гомиле наслаганих врећа од датуле, и големе хрпе од бисерових шкољака — два главна извозна продукта овога краја. Први се изеде у муслиманском истоку, а други обреди у Европи за дугмад и разне друге ствари. У врећама су датуле сабивене (ногама као у нас купус), па како им је сок том процедуром облио вреће, слегле се миријаде муха на њима, те бар можемо пролазити мирно кроза те слатке улице у град.

Џеда је знаменит град и заслужује да га виде и они, који нису муслуманске хаџије. Куће су његове големе, високе и чисто арапскога стила, који нас местимице подсећа на вилистане Багдадске. Камен је махом сивасто-бео — корал, који се вади из мора, и тако је тврд да су тиме и улице патосане. Како је на кућама овај камен тесан, то се могу на свакоме видети правилни облици инфузорских колонија у дивотној нацртној лепоти. Кадречем, да су улице у Џеди праве, противно муслуманском укусу, то баш сведочи уплив арапске архитектуре — а и без тога свака кућа показује, да се је предање високе културе арапске провукло кроза све туркоманско дивљаштво. Доњи бојеви су пространи магацини, а горњи станови. Сваки је прозор испупчен налик на затворен балкон, и заграђен укусно иструганим решеткама, почем се у овим крајевима нигде не виђају стаклена окна, нити би чему служила, јер би морали дневи-ноћи стајати отворени. Кровова на кућама нема већ су махом терасе: степенице воде до горе, а не тераси су ограђени кућерци од дасака, и ту се стичу људи обноћ, кад наступе големе врућине. Зиме дабогме, овде нигда нема, јер Џеда лежи у жарком пасу, и зимње доба тамошње, зове се у нас лето, а лето — за то чудо од врућине у нашем језику нема назива! Латински canicula држим да су прави сладолед према врућини Џеде, и редак је Европејац, који може лето да пробави тамо, а да не угине *).

*) С тога и хаџилука лети нема. Европејски заступници и остали чиновници махом беже у Мају и враћају се у јесен натраг.

Главна улица града је као свуда на истоку „пазар", застрт дебелим асурама и поњавама. С обе стране продавнице, већином јестива, а испред сваке по једна руља паси. Нигде Мусулман није толико ортодокс као у Џеди; он је толико правоверан, да и не гледа радо иноверце у своме граду. То сведоче правоверни пси по чаршији, јер ове бестије што ваздан џоњају на праговима од продавница, удесе дивљи лавеж, како опазе европски капут на пазару. С овим пакленим оркестром меша се правоверни смех Мусулмана што седе на ћепенцима, али се та источна веселост преруши у фанатичку срџбу, ако би се „Франак" усудио да повреди батином кога од ових четвороножних нападача. Тада се разлежу по чаршији „комплименти" као „пезевенк," „чапкрн", „ђаур" и други, што сведоче да су мирољубиви Арапи добро проучили туркоманске лекције о толеранцији. Случајно сам се нашао у пратњи једнога консуларног кавaза, који ме вођаше своме бôноме госи у посету али сам мимо сав добро наоружани ауторитет свога пратиоца ипак чуо, како потурчени арапчићи пујдају псе на нас.

Варош је опасана дебелим зидом, и има своје „капије." а крај сваке види се читава руља од камила, што чекају на хаџије: крај зида су наслоњене столице, или боље кошеви, што им се привежу на плећа и то служи за жене и децу, почем људи путују не само пешке, већ и босоноги у Меку.

Прошао сам мирно кроз једну од ових капија према северо истоку, јер — као што рекох — имадох дипломатску протекцију, а овом хтедох да се користим, те да видим околину града. Брежуљци неизвесног строја — песак, земља и ђубре — застрти ретким, од жеге изгорелим биљкама, међу њима неколико јаруга с мало воде што носе овде поносито име бунара. Одовуд се Џеда и све хаџије у њојзи и поје и хране, само не верујем да се перу више но што Сýра заповеда, јер прљавијега

света мал' да и нема на целоме големом истоку. Хтедох већ малаксао да се вратим, кад опазих у тој пустињи једну зелену башту ограђену белим, шупљикастим зидом, а на задњем крају једну укусну арапску Мошеју. Како је облик ове ограде био чудноват — око 250 крока дугачак, а тешто десетину, широк, упитах свога вођа, шта је то?

— Евин гроб — рече и погледа ме с осмејком по готову дипломатским, који сам тумачио тако, да се он чуди, што ја, њезин потомак, ништа не знам о прабабином гробу.

Ну, о Евином гробу у Цеди не знам шта би рекли прваци људске историје у Европи, али предање Арапско, као што сам се касније уверио, тврди, да је Адамова љуба сахрањена у Цеди, па шта више, да је прабаба људска била тако дуга, као што је ограда где лежи, дакле около 250 крока. Што легенда не спомиње носила, која су је понела „последњем пребивању" и људе који су пртили та носила, томе се није чудити, али је свакако чудновато, што за Адама не ће ништа да зна. Тек касније сам сазнао, и то у другом крају света, да је праотац наш сахрањен на Цејлону, дакле около две тисуће миља далеко од Цеде. Ова околност, да како, баца мрку сенку на спокојство првога брака, али како у оно доба још не беше летописаца на свету, то можемо, без зазора да ће нас који историк побити, узети мајку свију данашњих Ева у обрану и у пркос арапској легенди тврдити, да Адам није могао тако далеко, а управо није могао ни како бежати од Еве, већ из простог разлога, што не беше на свету — друге.

На истоку срчаност добро пролази, — ја сам срчано закрочио у ограду тога пространог гроба и не питајући је ли невернику дозвољено улазити. На врата од мошеје стајаху 2—3 дервиша, па било из обзира према наоружаном пратиоцу или према непознатом странцу, поздра-

више нас уљудно. Мој пратилац преведе на арапски мој поздрав — да сам дошао да видим гроб прве жене, јер држим да сам и ја њезин, потомак као и они што су, (Ејва! = тако је) и да ми за то не ће спречити улазак у мошеју (Ла! = не). Одговор пречаснога настојатеља гласио је од прилике, да смо сви синови једне мајке, али су нека деца скренула с богоугодног пута, а неки остали вазда на њему — што сам ја наравно уступио без узтезања, и тако ми беше допуштено да свучем обућу и да приступим светињи.

Та светиња се састоји из једнога стола, застртог зеленим покровом на коме стојаше цигла једна књига. Дервиш подиже застор од стола, и на патосу појави се једна повелика дугуљаста правилно истесана плоча од тврдог серпентина, која на површини беше сва излизана, што сведочи голему старост њезину камен је без сумње донесен издалека, јер га у Арабији нема, а касније сам исту врсту гледао у храму Елефанта, на једноме отоку близу Бомбаја. Дервиш меувераваше да је под отим каменом Евина глава, а ноге — те су тамо код капије, на пушкомет од Мошеје. Тако данас није трудно решити, како је Индијски серпентин од неколико стотина ока дошао у Џеду он је јамачно служио нашој прабаби за — тисак писама на писаћем столу, те га је понела међу својим ситницама, кад се је решила да напусти Адама.

Џеда је мусулманска Јафа, хоће рећи пристаниште светога гроба; то је тркалиште хаџија, као и Јафа, али у далеко већем сразмеру. Ваља се наћи с пролећа у њезиним улицама, па да се нагледаш народа од Амура па до Неретве. Свако племе голема истока има ту своје заступнике, а свaки ће да привуче вашу пажњу својим поноситим држањем и живописном одећом својом. Црни капути свакојаких смирених хришћана, што се виде велике недеље по Јафи, изгледају према веселим бојама Џеде као сенке према шареном цвећу — тамо коцкасте куће без икаква укуса

и по њима суморне „хаџије" с путном књигом испод мишке, овде беле палате, а около њих гомиле белих прилика; — тамо каравани виртенбершких кочија претоварених благоверним хришћанима који иду светом гробу да одбију што од њега и понесу као аманет својим потомцима дома; овди каравани босоногих пешака, који кроче светоме гробу да положе тамо богате дарове истока; — па ипак се оба ова света места у једноме подударају: тамо у Јерусалиму стриже се благоверно стадо миропомазаним маказама, а овди у Меки опранима; који су фарисеји вештији у том пастирском послу своме — они што продају петокрсне дипломе или зелене саруке — то ваља оставити паметнијем потомству да испита — ја ћу овде просто да копирам речи једнога образованога хришћанина у повратку из Јерусалима „On risque d' y laisser ce peu de piètè chretienne qu' on a conservé chez soi". Касније сам сазнао, да се скупоцени ћилимови источни, што их благоверни мусулмани полажу у свету обитељ, на дењаке продају агентима енглеских Carpet Dealer-a, па мислим да би се изрека тога Француза врло згодно могла превести на арапски с изменом цигле једне речи.

Учини ми се, да сам пребродио у Европу. кад сам иза овога жарког дана с вечера видео се на мору; не што би овде био свеж зрак него што беше мање врућ. У опће ваља да приметим, да се у големој врућини најмање разлике на топломеру јако осећају, тако н. пр. од 22 до 25° Реамира слаба је разлика, али се од 31 до 32° тако осећа, као да је диференција од 5—6 степена. Ако је на броду само 2 степена мање по на суху човек се осећа тамо као у Елдораду пошто се врати с краја.

Од Џеде ваља нам опет путовати три дана па да стигнемо у друго знаменито место Арабије — Јемен. За два дана, пошто изгубимо свету обалу из вида, нигде краја на догледу, а трећега улазимо у јужни Аркипел црвенога мора, који отпочиње с отоком Ђиблдир (тичије

брдо). Читав низ оголелих отока вулканскога строја леже иза њега, а нигде живе душе на њима, осим галебова. Ми смо сад ушли у најтоплију регију наше земље, која само још у мехиканском заливу има себи равне. Врућина је тако голема, да дисање постане тешко, поготову боно; хоће се добра грађа, па да се издржи ова климатска напаст: Многи је мрнар већ у овоме куту клонуо од сунчане зраке као спржени цветак; изјутра чио и весео, с вечера бледа лешина. — Ту нико није у стању развеселити се, а није, што сваки у себи размишља, хоће ли га сутрашњи дан жива затећи. Неколико дана пута кроз ову паклену регију и сваки од нас беше увео и малаксао, као оно играч изјутра после бâла. — Поморци, који су похађали поларне пределе увераваху ме, да се лакше сноси акртична зима но тропска врућина. Јемен је страшило помораца, и ко може клони се њега. По несрећи имадосмо на броду турске официре, што иђаху да преузму команду тамошњег редифа и тако већ морадосмо учинити његово познанство. У доба арапске владавине Јемен беше знаменит град (арапски Ходајида) зарад лепих и скупоцених ћилимова, што се ту справљаху. И данас има у њему ткача од ћилимо̀ва, али је обрађевина далеко лошија и по боји и по укусу, но што беше за време Калифа. Већи део становника данас обрађује мешину из које се граде танкеципеле турске (Јеменлије), а сви скупа ткачи и папуџије, купују и препродају главни продукт овога предела — каву. Јемен и Мока су два суседна града; оба производе и извозе каву у велико; само што кава из Јемена иде већином у Цариград (јеменли) а из Моке у Марсељ.

Град лежи на ниској, песком застртој обали; опасан је дебелим зидом, који чува становнике од бедуинских нападаја. Улице су грозно прашљиве, куће високе и каљаве поређане су тако да има неизбројних ћор-буџака, а ту су смештене каване, ако се тако могу назвати неко-

лико широких асуром застртих клупа, на којима по вас дан лешкају гости с наргилом крај себе. Испод клупа провлаче се гола арапчад дрпају једно друго, ујсдају се као прасад, а лице им је каљаво као пачији кљун. Све то ни мало не смета гостима на клупи — они спокојно сркућу своју каву па кад је посрчу, задремају уза своју наргилу.

Јужна Арабија је домовина нојa и газеле. Обе животиње виђају се питоме по улицама и домовима. Прва се прти теретом и гони као копитари у нас, а друга нежна и брзонога живиница служи само за украс бољим кућама. Али су песковите равнице становиште и других мање безазлених створова а то су Леопарди и — Бедујини. Тешко је одредити, ко је од ових дивљији, ко ли опаснији за мирног путника — ја мислим последњи судећи по зверским кожама, што се виђају на јеменском пазару. Отоманска царевина је у вечитој борби с овим свирепим племеном, што живи већином од лова на осојцима оголелих планина на 50 миља далеко од мора. Али за те људе нема даљине, јер њихови коњи ухите ноја и газелу а њихова пушка ретко промаша дивљу звер — као орлови долете за час у долину, баце се на карване, пограбе плен и враћају се у своје пећине натраг. Неколико пута је већ отоманска влада покушавала да истреби то племе, али узалуд: његов савезник је несавладљив, а то је врућина и недостатак воде. Александар велики прошао је како тако, али падишине војсковође нису Александри, те су у сваком покушају постигли само то, да нахране гладну зверад из пустиње лешевима својих војника. Само јаки гарнизони и добри бедемови чувају трговачке градове Кунфиду, Ходејиду и Моку од нападаја ових врчаних горштака.

Пред вечер је наш брод пресецао грцаласту површину мора, и сад могасмо опет дахнути, јер на крову беше струје ваздуха, коју је проузроковало брзо мицање

брода. Ова струја је права благодет у том жарком куту земље, где је вућина дневи ноћи скоро једнака. Кад је ветар тих, а брод плови у правцу ветра и истом брзином, принуђен је поморац, да броди брже, или спорије да би на крову било поветарца с лица или с леђа; овај се кроз олуке спушта у доње просторе брода, где људи раде около машине, јер би се без промахе угушили од врућине; и тако сваки час излећу на кров да се сити надишу зрака.

Јужном половином црвенога мора владају тишине, а овима имамо да захвалимо, што можемо да посматрамо два феномена изврсне лепоте. Први се гледа ноћу а то је светлуцање мора, или боље оне чудновате живинице, што миријадама плива на површини, и засветли како је надражимо дотицајем. Кад је ноћ мрачна светлуцање је то тако јасно, да се чини као да брод плива по истопљеном сребру, а кроз прозорчиће пролази ова светлост у мрачне просторе брода, те се у њима назиру предмети као према месечини. У овом светлом мору плане сваког тренутка по која повећа жишка, као оно електрична жижа у осветљеном колу; то је медуза, што засветли кад се очеше о брод — далеко још иза нас ваља се повређена живина као светла лопта у бразди што је брод остављა за собом. Живиница што светли види се под добрим микроскопом, и слична је пауку само што има више ногу које се под стаклом мичу без престанка. — Медуза је голема као глава, налик на кишобран, само што је држак састављен из осам уокруг поређаних дугуљастих руку. У средиземном мору медузе су беле, у црвеном модре, у индијском мору ружичасте, у Бенгалу црвене и големе као женски сунцобран. Имао сам ретку радост гледати испите занимљиве фауне морске крај чувеног природњака немачког Хекла *) на путу његовом у Цејлон

*) Коме овом приликом благодарим што ме је у својим „*индијским писмима*“ (Deutsche Rundschau) почастио успоменом.

и слушати његове душевите демонстрације о животу океанском.

Други феномен гледа се дању, и у лепоти не уступа много ноћноме. То је црвенило мора, чега ради је ово море јамачно и дошло до тога назива. Замислимо себи угаситo плаво море, неизбројна поља угаситo црвене боје, то нам опет читаво море изгледа као нека цветњацима искиђена башта. Румена поља постају од неко особене врсте морске маховине (алге), која плива на површини, и то у гомилама мање-више густим, што чини те румена боја добија разне тонове Овај се феномен види само у архипелу црвенога мора, можда за то, што је ту већином тихо (северна је половина вазда узбуркана ветром горњаком) или што је голема топлота околних острва поспешнија развићу ове биљке.

А сад смо се већ домакли оном теснацу, с којим се завршује црвено море — Баб-ел Мандебу, — а тај теснац је још стешњен једним отоком, — Перимом, те се с југа улази у црвено море кроза две капије, па да не би ове биле без стражара, озидала је велика Британија на врх брежуљка голему кућу и држи ту своју посаду. Разуме се да овај „гарнизон" састављају војници, који ваља да покају какав дисциплинарни иступ — па ипак се посада мења често зарад несносне жеге што влада овде. На обали према овоме отоку, с истока, види се друга, повелика кућа ; у њој су смештени француски чувари енглеске посаде. — — Велике силе „заштитнице" чувају чак и улазак у Тартар, и без њихова дозвољења не може се смртни путник ни жив да пржи по њему.

Да ли ове две велесиле добро стражаре! То ћу да илуструјем причом, што сам је тамо чуо, а та прича у неколико и расветљује, како у свету постаје „фактично стање" и како се гдешто олако излеже то међународно право.

У почетку нашега века прекупи енглеска влада од неког арапског — „Султана" комад земље , или боље вр-

летан језичац, на југу Арабије који се дубоко пружа у море — подигне па њему тврде бастионе и смести ту своју војничку посаду. Место се то зове Аден, — ми ћемо га походити на нашем даљем путу — и будући брдовито, могу се отуд опазити сви брдови ови што излазе из црвенога мора или улазе у њ. Та етапа на путу од Индије, наравно је подстакла Француску — која такође има своје колоније на овим странама. да потражи згодно место, одкуда би могла контролисати стражарење Албиона по индијским водама. Једнога лепога дана уђе у аденску луку голема Француска фрегата, поздрави салвама енглеску посаду, а ова у одпоздрав испуца такође своју прописану меру праха. Вас дан измењују се визите и Французи су при том тако љубазни, да заповедник градски већ не може, а да их у вече не позове на свечан обед. Прича казује, како се је на том обеду добро јело а још боље пило; казује како су наздравице летеле по дворани као чепови из шампањских бутила, како су се «суседи на каналу» веселили дуго, дуго — пошто је један брзи топџијски пароброд енглески из луке одпловио пут црвена мора — Најзад се служи мока; домаћин хоће још да «позабави» своје госте, али се заповедник фрегате жури на брод: сутра му ваља заузет Перим и на истоку поновити старо суседство. Котве се дижу једра се шире — арапске су ноћи видне, — у зору је створено «фактично стање.» И одиста беше створено, јер кад се је Француска фрегата примакла Periму, лепршала се на врху брежуљка, баш онде где је сад тврђава — енглеска застава. Шта се даље збило, прича нам не прича — ваљда се онда није збило ништа, јер застава се иста види дан — дањи, на истом месту.

А Французи? Они су за тај губитак на југу црвенога мора, отворили на северу другу капију, у пркос својим суседима, а у корист читавом свету.

Гледали смо тај споменик племените освете, који је целом обрту европском дао други правац, и који се мимо све потрошене енглеске милионе у Абисинији и Мисиру до сад још не даде освојити.

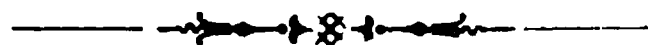

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

КЊИГА ТРЕЋА

1.

Наслонио се Ханс на отворен прозор своје ниске кућице, дохватио лулу обема рукама па пуши. Беше изјутра. Мало даље један надничар цепа један товар дрва. Ханс је мирно гледао како надничар ради, климне главом када овај добро секиром погоди, или се тек осмехне као зналац, када види како се неуко мучи око некакве чворновате гране, задељавајући је са сваке стране. Стара мајка поче носити насецкана дрва да их наслаже под кутњим кровом. Кад год она пође са бременом дрва или се врати по нова, она тек погледа у Ханса, а он ни мукајет. Најзад старица стаде преда њ с дрвима па само рече

— Ама Хансе? —

— Јес ја — рече Ханс пућкајући даље. Он је врло добро разумео да бабино питање значи: Шта је то? Зар ћеш ти само гледати како други раде? Зар не би могао барем помоћи да се насечена дрва сложе?

Он је то разумео па за то је и његов одговор значио: јес ја, не ћу да радим ништа, тако ми је ћев!

Стара мајка у мало што није бацила преда њ понесена дрва, али опет се уздржала. Онај надничар не треба.

тако што да види. За то однесе дрва куда треба, врати се у собу па онда рече

— Окрени се Хансе, да ти кажем нешто. —

— Чујем ја и овако — рече Ханс не осврћући се.

— Ја не знам шта је теби? Шта си ти увртио у главу? —

Ханс није нашао за вредно ишта одговорити на то питање Он је мирно пушио даље, а стара мајка настави

— Доста је срамота да ти као дрвосеч не идеш сам у шуму да натовариш дрва него погађаш да ти их довезу пред кућу, али теби ни то није доста већ си најмио туђа човека да ти уситни дрва. То није било од како ова кућа стоји. Зар те није стид? —

— Може ми се — одговори Ханс окренувши се мало у собу.

— Ти ћеш најбоље знати шта можеш — викну старица љутито — али ја не ћу да се свађам. Терај ти само тако. Пропадни и ти и све, како удробиш, онако ћеш кусати. О, да то зна моја јадна Валпурга. Она је за нашу љубав отишла у свет, а ти....

— Е, сад ми је доста — рече Ханс па затвори прозор — Пунице, ја вама ни у чему не сметам, ви радите по кући како је вама воља, па за то не трпим да ми се ико меша у моја посла. —

— Ја се ништа не мешам. Ти си отац и муж! —

— Леп ми је то муж, коме жена оде за читаву годину. —

— Можда је њој теже но теби... —

— Може бити. Али она има свакојака весеља и забаве, а ја? Ја лутам по свету ко пас без госе, и за то ме није стид свуда рећи: Хвала Богу те још има механа на свету, где се човек може мало провести кад не може код своје куће, јакако, па онда не ћу сам да цепам дрва и да их довлачим, хоћу и ја да видим неку хасну од тога што моја жена... —

Ханс није могао наставити, јер су у тај мах отворише врата и Ценца уђе у собу.

— Шта ћеш ти ту? Ко те је звао? — скочи стара мајка на Ценцу.

— Добро вам јутро — рече ова мирно — Ја нисам дошла до тебе већ до газде у овој кући! —

— Говори, шта је? — рече Ханс климнувши главом пуници.

— Имам ти казати поруку да је твоја пушка код ковача оправљена, да дођеш да је узмеш. —

— Шта!? — упита стара мајка — Хоће господин да иде у лов? —

— Па мораћу ићи, ако ме ви не хтеднете носити! — рече Ханс насмејавши се гласно својој досетци.

Стара мајка изађе из собе и тресну вратима за собом да је цела кућа одјекнула. Ценца скочи као мачка до Ханса па му пришапу „У сутоњ она ће бити горе и чекаће те;" за тим додаде гласно „Збогом, Хансе, у здрављу" и оде из куће.

Стара мајка оде надничару и рече му: нека он не мисли што ружно, што јој и таки неваљалци као што је Ценца, долазе у кућу, али она се тако намеће и ма колико пута да су је отерали, она опет долази, хоће бајаги да се покаже захвална што је Валпурга израдила код краља помиловање за њенога Тому. Истина то је било којешта од Валпурге, за риђога Тому свагда је најбоље када је с оне стране катанца, али Валпурга је добро мислила.

Надничару беше право. Он је знао да је ово поштена кућа, и онако са свим случајно рече

— Једно ми је само чудо, а то је што уз Ценцу није и њена црна Естера, јер се њих две дању не растављају! —

Стара мајци само се смрче пред очима. Она се брзо саже, диже колко је могла дрва, и понесе на дрвљаник,

кад тамо а Ханс слаже дрва. Она је све више доносила, а он је све лепо слагао, али нису једне речи проговорили. У подне Ханс исплати надничара па му рече

— Сутра не мораш долазити. Остало ћу већ ја сам исећи! —

Добар је он опет, помисли стара мајка, он сам не ће да попусти од речи, а после опет ўради оно што му се каже, оно што се ваља.

После ручка, она му донесе дете па му рече

— Погле, дај прст овамо, ви'ш како већ хоће да пробије први зубић. То је здраво рано, ал' тако је било и код твоје жене. Гле како трпа ручицу у уста. Богу хвала само кад нам је дете тако напредно. Од како ти нашу краву сеном храниш, и од како дете има млеко од наше краве, баш је сваки дан пуније. Хеј када би наша Валпурга могла да види дете макар за један часак. Држи га, ја ћу ти га лепо наместити у наручја. Ви'ш како се смеши на те, оно те већ познаје. Ах, Боже мој, своју мајку још не зна! —

— Не смем ја њега узети у наручје за Бога. Све се бојим укварићу му нешто — рече Ханс

— Ако пустиш да тебе укваре онда ћеш и њему нахудити — хтеде рећи стара мајка, али опет се уздржа. Кад се један човек окрене на боље, не треба му непрестано читати вакелу, ваља га пустити нек иде сам добрим путем, иначе ће се покајати што се поправио. Тако је мислила стара мајка. за то је прогутала речи које јој беху на врх језика.

Ханс је несигурно погледа око себе па рече.

— Пунице, ви хтедосте нешто рећи? —

— Није нужно свагда све исказати. Или баш да ти кажем. Ти се градиш мањи но што си када пристајеш да ти Ценца доноси поруке. Ја сам отоич познала по надничару, како је слегао раменима када је видео да она рђа има приступа у нашу кућу. Немој ти жи'ми да

идеш горе у Винденрајту, то је врло злогласно гњездо, у коме нико не може умножити свој поштен глас. Ако већ хоћеш да ловиш, па си купио пушку, не мораш сам ићи по њу. Сваки ће ти је дечко донети за једну крајцару.—

— Ја како — рече Ханс осмехнувши се, а за се је мислио: право има баба не треба све казивати што човек мисли.

— Сада морам у шуму — рече он за тим — хоћу да сам онде када стану товарити моја дрва! —

Он узе свој шешир и цланински штап, упрти торбицу, и понесе још парче хлеба. Стара мајка испратила га је са дететом у наручју до трешње, са које већ опадаше жуто лишће.

Ханс оде у шуму. Али када се испео на брдо, одакле га није нико могао видети, он окрете право у Винденрајту.

Успут беше му чудновато; он није ни слутио да ће тако мучно дисати, да ће бити тако плашљив. Свака тица која је испред њега полетела са каквог дрвета, кречање копца над стењем, мучање крава у дољи, све га је то трзало и плашило.

Ја не треба да идем тамо и не ћу да идем, викну Ханс. па лупи окованим шиљком својега штапа о камениту стазу тако јако, да су варнице севнуле; па ипак је ишао све даље. Срећом поче се дизати један облак магле уза брег, те је тако, сакривен у облаку, ишао све даље.

Винденрајта је бајаги село од неколико раштрканих кућица. Кад је Ханс дошао до прве куће стаде као укопан; уплашио се страшно, као да га је тане из пушке згодило, па ипак то не беше ништа, од чега се тако престравио. У кући је мало дете плакало. Тако сада плаче и твоје дете, рече нешто у њему. Како ћеш га опет видети, како ли ћеш га пољубити? Како ће ти бити после, кад се будеш враћао, па прођеш поред ове куће?... Па онда, тамо на пролеће, када ти се жена врати, па пођеш с њоме некуда, а црна Естера вас сретне? Па онда на

сваком сеоском весељу, у механи, свуда може доћи па рећи: Овде међу вама је и моје место.

У Хансу настаде читава бура. Он је видео у напред шта ће доћи, преживео је томе у тренутку читаве године које ће доћи, и какве оне могу бити. Па ипак је пошао даље, шта више на један пут шкљоцну прстима па рече «Баш си ти будала и кукавица. Другима није ни 'волишно стало за све то, они весело живе и уживају... ето мој кум механџија кад стане да прича за овога или за онога, па онда они обешењаци ловци... Што већа лола, то му је већа част код оних који немају бриге за насушни хлеб... —

Он скиде шешир, јер му је глава бучала; после наби шешир на очи па пође даље кроз раштркано село.

Беше настала ноћ.

Ценцə је живела мало у страну од села, у једној колеби која се звала биљарица; ту је њен умрли муж градио особиту ракију са разним планинским биљем, која је била на гласу.

Кроз отворена врат од те колибе видела се огромна ватра која је горела на сред куће. Сада се на прагу појави једна прилика која се наслони на рагастов од врата. Та прилика беше лепа, дивља и силна, а иза ње буктијаше огањ. Од онога страха који га беше обузео оне ноћи када је веровао гатку о дивљим женама, није Ханс осећао сада ништа више. Она прилика на прагу сада склопи шаке око уста, па кликну колико је грло доноси «И-ху-ху!» То беше права гласна ракета која полети у небеса па се онда распрште у свакојаке одјеке. Ханс је дрхтао. На то чује Ценцу како рече

— Што вриштиш као луда? Причекај док ухватиш кљусе у шталу... —

— Ехе — помисли Ханс и дршћући као прут стаде — то ли је? Ако ја с њоме постанем неваљалац, она ће ми

и последњу крајцару измамити из џепа, па онда ћу бити не само просјак, него ће свако имати право да ме пљује.

Е, не ћеш, ћерко, ти моје новце офукати, не дам се ја у твоје руке, не. Не ћу ја да ти могнеш доћи к мојој жени и да јој говориш шта ти је воља, а ја да ти још будем благодаран, ако то не будеш чинила. Не ћу, седам хиљада пута не ћу да будем неваљалац пре, нека ме... —

И он у џиновским скоковима полети назад, одупирући се у скоку на свој плинински штап. Давно се није тако силно и тако дуго отискивао. Он опет прође поред оне куће у којој је отоич дете плакало; оно се и сада дерало, али онај који га је слушао беше постао са свим други човек. Као да га неко јури, бегао је Ханс, све му лице беше облио зној, што му је капао на обе руке којима је чврсто држао свој планински штап, али он се не заустављаше; чинило му се сад ће га стићи Ценца, црна Естера и риђи Тома, па ће му здерати и хаљине с леђа.

Тек дубоко у шуми седе на један пањ. Био је тако уморан као да је десет сахата трчао. Кад је положио руке на своја гола колена, учинило му се као да је дотакао се туђег тела. Он опипа чарапе које му је Валпурга оплела, и прва му реч беше, «Валпурга, ово је сада било, па никада више, ево ти се кунем, и ево ћу метути твоје писмо у моју ципелу, да моја нога никада не пође рђавим путем. Хвала Богу те сам се само помислом огрешио!» Он скиде ципелу, мету у њу последње Валпургино писмо које је уза се носио, и тек што устаде да пође даље, чује други онакав исти врисак од оне стране где је Ценцина кућа.

„Дери се ти колико хоћеш!" прогунђа он, па оде даље. Хтео је да припали лулу, али се све ударао оцилом по прстима, а труд беше влажан.

— И не треба ти ватра, ниткове један — рече најзад сам себи стрпавши лулу љутито у џеп — и не треба ти; тамо је горе наложена ватра, али то би био за те па-

клени огањ. Буди благодаран што си се од оне ватре спасао, јер то спасење ниси заслужио.

Да је Ханс могао дочепати оног отоичашњег Ханса би га сопственоручно удавио.

Магла беше све гушћа постала, готово права киша, а шума све већа, нигде трага од каквога пута.

— Тако ти и треба, да залуташ ја како — псовао је Ханс самога себе — теби и није место међу поштеним људима ти лоло и скитницо једна. Јазук само за ону жену и дете!... —

Изгледаше као да су два човека залутала у оној магли, и ако корачаху једним кораком. Ханс је проклињао и грдио самога себе, али се брзо трже, сетио се нечаствих духова за које је слушао гатке како узму усамљеног путника те га вуцарају по сву ноћ. Хтеде да се врати. пут у Винденрајту лакше ће погодити

— Чекај се, проклети ђаволе — дрекну он саде на невидљивог другара који му је то световао — ти хоћеш опет да ме одведеш тамо? Е вера и Бог не ћеш баш! —

Сад је покушао опет да укреше ватру, и сад је упалило. Док је повукао прве димове, зачу у дољи црквено звонце. Он се маши руком за чело; беше му као да га клатно тога звона бије по челу.

— То звони у цркви крај језера. Чује се као да је врло близу... Зар си ти на тој страни?... Не ће бити, то се зарад магле тако чује... —

Отимљући се од сваке друге мисли, он скиде шешир ухвати се обема рукама за штап који беше дубоко у земљу забоден, па се молио богу.

— Боже — помишљало је нешто у њему — Боже, та ти ето знаш молитву, па си опет могао заборавити на се и тако залутати? —

Још је звонило када је Ханс довршио своју молитву и њему се учини као да га тим звуцима зове цело село а највише његова жена и дете. Сада је нашао пут. Др-

жећи се каменитог корита једног планинског потока спустио се у долину. Али ипак беше тако чудно залутао да је сишао позади механе „код гемзе.“ После оне ружне похлапности, после страха и ужаса, после лутања и молитве, Ханс на један пут осети да је врло гладан и жедан.

— А гле, помози Бог Хансе! — викну му механџија у сретање

— Добро ти Бог дао! — промрмља Ханс збуњено.

— Шта је теби? Што си тако блед као мртвац? Шта ти се догодило? Одакле идеш? — натовр ља механџија у својој брбљавости.

— После ћу ти све испричати — рече Ханс прибравши се сада ми дај сатљик вина. —

Донеше му вино, а Ханс се све осврће. Беше му као да је дошао из другог некаквог света.

Тек пошто се мало прихватио хлебом и вином, причао је каке су му данас чудне ствари догодиле. Био је пошао у шуму да надгледа товарење дрва па је тако залутао да је чак на Винденрајту наишао — ово је навалице поменуо на случај ако га когод буде видео у ономе крају. Почеше говорити о аветињама, механџија се ругао тим бабским гаткама. Ханс није противуречио. Врло мудро додаде после механџија

„Ти у последње време нешто си много збуњен. Види се да твоја Валпурга није код тебе. Ти све о њој мислиш па онда и не гледаш пут којим идеш.“

— Може бити. Баш и јес тако! —

— А знаш ли ти како сада тебе зову у селу? —

— Како? —

— Дојкињак. За то што је твоја жена дојкиња престолонаследнику, ти си дојкињак! —

Ханс се насмеја од свега срца.

— Кажи, Бога ти, колико има твоја жена плате? — упита Вастл.

— Боме то вам не ћу казати — рече Ханс и учини се врло тајанствен.

— Има ли кол'ко од како ти није жена писала? — упита механџија.

— Сваки час изгледам писмо од ње! —

Тек што он то рече, а писмоноша уђе у механу

— А, ту ли си, Хансе? Ја сам данас два пут долазио твојој кући, имам једно писмо с новцима! —

— Дај 'вамо — рече Ханс и задрхталом руком отвори пет печата.

— Лепо ти умеш чувати паре — рече механџија па диже са земље банку од сто форината — баш би мени ваљала једна 'вака артија, ако хоћеш да ти дам друге паре за њу? —

— Мени је право — рече Ханс, па узе читати писмо

«Драги Хансе. Ово пишем само теби. Ево ти сто форината, то ми је Краљица нарочито поклонила што ти ниси к мени дошао. Али чекај, то ти ја морам испричати, па онда ћеш тек разумети. Краљица, ти не знаш каква је она добра душа, у свакој молитви треба да је поменеш, ми често седимо заједно по читаве сахате. па да знаш како она уме лепо све да испише на хартију, и дрва и све, па тако се ми разговарамо, као да смо заједно ишле у школу, само што је она лутеранка, али је врло добра и поштена и побожна, па онда што год рекне све јој иде од срца, она не би ти могла једну ружну реч казати. Да није лутеранка могла би се посветити, али и овако ће за цело доћи у рај. Тако ја држим а тако и ти треба да мислиш, а већ ником другом немој казивати.

«Јес ја, еле краљица је хтела мене да обрадује. знаш она би хтела да цео свет усрећи. У старо време мора бити да су свеци били таки, као што је она. Дакле краљица је хтела да ме обрадује с тога што јој се муж вратио здрав кући, и здраво се милују, па је хтела да и ти к мени дођеш на два три дана, и мајка и наше дете,

знаш, она све види, позна шта човеку пише у дно срца, па је познала да ја често за вама тугујем. јес, па како она рече да ће наредити да ви дођете, а ја тек на то: То би било здраво лепо, али то кошта новаца, те тако сам ја волела да ми поклони те новце, ми их можемо боље употребити. Па онда ви не би имали ни хаљина да вамо дођете, па онда су овде људи страшна подсмевала. Али ја не би дошла до тих новаца, јер то је за њу ништа, баш ништа, она на таке ствари и не мисли, она свога века није никада паре бројала, ја не верујем да она уме рачунати; све то за њу ради некакав благајник. Овде има за сваку ствар нарочити слуга: Онај што поставља сто, па онај што затвара сребрно посуђе. Али сада је дошла моја добра грофица, која је била код својега оца, кажу да је то некакав пустињак који ништа не ће да зна за овај свет, те тако имамо да захвалимо грофици што смо дошли до ових пара, она све то зна. И тако ево ти шаљем паре, уложи на добро место, али најпре одвој колико треба да се добро проведеш и ти и мајка и дете.

«Ах, драги Хансе, међер у оваквим дворцима нису све сами анђели и поштени људи, као што сам пре мислила. И ту се краде и вара. Отац моје гђице Крамерове врло је поштен старац, он је овде кастелан, па он ми је много којешта напричао. Али кад човек хоће може остати поштен у дворцу као год и у колеби крај језера. Драги Хансе, ја увек кажем драги Хансе, кад год на те помислим, а ја врло често на те мислим, а синоћ сам о теби и сањала, али шта сам снивала не ћу да ти причам, у сне не ваља веровати. Тако, а сада треба ти мени да пишеш како ти је, али здраво здраво дугачко писмо, па знаш, немој да ти је много жао, док се опет састанемо, мисли увек о мени тако добро као што ја о теби мислим најбоље.

До смрти твоја верна

Валпурга"

И ако су сви навалили на Ханса да им прича шта му пише жена, он није хтео никоме једне речи да каже. Он оде мирно кући и пољуби своје дете које беше заспало. Беше му тако слатко што је опет код своје куће и што га кућа не избацује. Самртни га је зној облио када је помислио како би он у овој постељи спавао да је постао онако неваљалац? Он се маши руком на место своје жене па пољуби њен јастук.

— Сад сам тек прави човек! — рече он, устаде опет и упали свећу. За тим извади писмо које је данас био метуо у ципелу, исече из новога писма оно парче хартије на коме писаше „Твоја до смрти верна Валпурга" одлепи унутрашњи лист ђона, намести то парче артије па онда опет залепи ђон.

После тога мирно је заспао.

— — —

2.

— Величанство — рече једноч Ирма краљу када су шетали по веранди (краљица је у сали за музику учила некакво класично парче са својом дворском виртуоскињом) — Величанство, ја налазим да је врло загонетно што су нам неки људи милији и важнији кад их се у даљини сећамо, а неки су нам врло пријатни док се с њима посведневно дружимо, а чим се с њима растанемо а ми не можемо управо ни да замислимо како они изгледају, и не можемо да их некоме опишемо, ко их не познаје лично. Од куда ли је то? —

— Ја држим — рече краљ — али ја морам одмах признати да о томе нисам никада размишљао. ја држим да су једни детаљне природе, састављене од све самих ситних црта и знакова, а други да имају једноставну крупну физиономију. Или, може бити да су нам они у даљини важнији у чијем бићу налазимо некакав проблем, који се трудимо да разрешимо. Шта ви мислите? —

— И тога има, али ја бих опет рекла: једни су импозантна бића, која нам и у садашњости стоје далеко као историјски људи, код њих је све једно да ли су присутни или су умрли — јер кад смо удаљени од некога, он је већ у неку руку за нас мртав — а други живе само дотле докле дишу, и живе само за нас и само дотле док и ми с њима у једној атмосфери дишемо! —

— Би ли ми могли навести који пример од тих историјских и тренутних фигура? —

— Ја би за сада знала само примере историјске врсте —

Лака румен обли чело краљево.

— Еле? — рече краљ, а како се Ирма устезала додаде — молим... —

— У прву врсту спада пре свега мој отац. Ја нисам у стању исказати В. Величанству како ми је његово узвишено биће непрекидно пред очима.

— Да то сам од свакога чуо да је он изванредан човек, и у толико је већа штета и за њега, а нарочито за нас што је он противник целога нашег државног уређења. А у коју би врсту мене урачунали? Ја се надам од ваше искрености да ћете ми ваше мишљење право у очи казати, јер ви знате да вас ја толико... толико... поштујем, да ми можете све без околишења казати! —

— Ваше је Величанство присутно — рече Ирма — па ипак сте и удаљени, јер вас ваш високи положај увек уздиже над свима. —

— Али пријатељство не станује на престолу, оно је, драга грофице, овде, где на заједничком земљишту стојимо! —

— Али пријатељство није кадро да оцењује — одговори грофица — пријатељство је лош судија. Ништа ми није толико одвратно као када два човека, који су један другоме много, стану срачуњавати: ти вредиш толико а ја оволико, ово је твоје а ово моје!... —

— Ех, и та државна посла — прекиде краљ, коме један лакај у тај мах јави да је дошао председник министарства — ми ћемо овај разговор наставити — рече за тим, опрости се од Ирме, поздрави узгред учтиво госпође и господу поред којих прође, пружи министру председнику руку, и оде с њиме у дворац.

Од како се Ирма вратила, њен пријатељски одношај наспрам краља беше добио нове свежине. Свако здрављење беше за њих као радостно виђење после дугога растанка.

Кад год би краљ казао „Добро јутро, грофице" а Ирма одговара „Благодарим, Величанство" у тим обичним речима беше читав низ неизказаних мисли — Краљ беше врло весео и расположен како никада пре. А Ирма? Право су имали кад рекоше да с њоме долази и планински дах. Нарочито је краљица час овом час оном дворанину или дворској госпођи говорила колико се радује тој свежој планинкињи, која је тако природна, а опет тако пуна најузвишеније душевности.

Оне мисли и речи које је Ирма чула код оца, тек понајлак стадоше јој постајати све јасније, као какве дивне мелодије које су дотле чуване у дубини душе па се тек сада стапају у хармонију. Она је неколико недеља провела у строгој школи мислилаца, у којој нема торокања, у којој мора бити све јасно и одређено. Пре су држали Ирму као дете које говори што год му падне на ум, а сада сви познадоше у њој дубоку умност која обухвата целу васиону, па опет је остала природна као што је била. Она је била пуна саучесне доброте, али никада није водила рачуна о ономе што је у моди, већ је отворено казивала шта јој се допада, а што јој је одвратно, и сваки је морао признати, да она није само наиван несташко, пун оргиналности, већ да ту има јаке душевне самосвести.

Ирма је често мењала своју фризуру. Наравно то су звали кокетеријом, која тражи да сваком падне у очи, а у ствари то не беше ништа друго до жеља њена да сваки дан буде нова па макар у најситнијој ствари.

Сада беше Ирми добродошло што се онако спријатељила са Валпургом, јер сада краљица не пушташе Валпургу од себе по вазда̂н, кад год беше лепо време, те тако је и Ирма с њима седела, час читајући нешто краљици а час певајући лепе плачинске песме са Валпургом.

Кад год би их краљ тако заједно застао, блистале су му се очи од радости — Ти си нешто забринут — рече краљица кад им краљ после седнице министарског савета дође у башту.

— И јесам —

— Сме ли се знати за што? —

— Останите само, грофице, ствар се тиче једнога питања, које ће сада, због ваше пријатељице Еме, да се реши. Је ли ти наша грофица — окрете се краљ својој жени — причала о грозној судби која је њену пријатељицу задесила? —

— Јесте, и кадгод на то помислим, а мени је као над каквим амбисом —

Беше чудновато, али краљ дотле не беше ни једне речи о томе проговорио с Ирмом, нити је њено писмо споменуо. Ирма беше у својој расејаности од како се вратила са свим и заборавила на то своје писмо.

— Наша пријатељица — настави краљ — саопштила је и мени целу ствар, и ја сам врло захвалан њеном нежном призрењу, што није више на ме наваљивала својим молбама. У државним пословима не смемо трпети никакво приватно упливисање личних симпатија. Нема веће радости него видети како нам наши пријатељи чувају нашу част! —

Ирма гледаше преда се. Он настави

— Владалац је увек захвалан својим пријатељима када га обавештавају о догађајима у животу, али у одлуке не треба да се меша никакав, ни најбољи уплив. —

Ирма не сме још да дигне очи.

— Ево на чему је ствар — рече краљ даље — ми смо за сада суспендовали право за примање нових калуђерица у намастире. Министри сада траже од мене одобрење за један законски предлог који ће се поднети првој народној скупштини која дође, и по коме би се закону имало дефинитивно забранити примање нових калуђерица у намастир Фрауенверт. Министри држе да ће се тиме између осталога најјаче одупрети опозицији, која све јача постаје! —

Краљ погледа Ирму а она упита

— Па је ли Ваше Величанство одобрило да се такав законски предлог изнесе пред скупштину? —

— Још нисам. Ја истина не волим Бог зна како намастире, али опет није лако замахнути секиром на једно дрво које је хиљаду година расло. Баш је то задатак краљевске владавине да сади и да гаји институције које су кадре да преживе неколико генерација или векова. Па онда, женски намастир — како ти мислиш, Матилдо?—

— Ја држим да једном јадном женском срцу, које је изгубило све на свету, не би требало бранити да потражи утехе у самоћи и молитви. Али можда и не треба да ја себи допуштам изрицање пресуде у таквом питању. Од намастирског живота ја сам само сачувала детињске успомене које не морају бити меродавне. Али тек мислим да би о судбини једног женског намастира требало жене да решавају. Шта ви велите, грофице Ирма, ви сте васпитани у намастиру а Ема је ваша пријатељица? —

— Јесте — прихвати Ирма — ја сам била у Фрауенверту где би моја пријатељица желела да умре. И ја се ужасавам од могућности да тренутно расположење постане непромењиви закон живота, испод кога после нема спаса

али опет има пуно светих институција које су то исто. Ја сада тек видим како је узвишен и тежак задатак краљевање. Када би ја сада имала да одлучим, да донесем некакав закон у овом питању, ја не бих смела. Ако икада сада увиђам да ми жене нисмо рођене за владавину. —

Ирмин глас, који иначе беше таке јасан и миран, сада беше задрхтао и промукао. Беху је подигли на једну висину, на којој није смела ногом да стане. Она погледа у краља као у некакво више биће. Он беше тако миран достојанствен, његово око тако светло. У мал' није пала на колена пред њега.

— Одите ближе, грофе Вилденортски — викну краљ.

Ирма се уплаши. Да није њен отац? У оном узбуђењу све јој изгледаше могућно.

Она беше у том тренутку заборавила да је њен брат Бруно краљев ађутант. Он је стојао мало подаље, а сада приђе да се опрости од краљице, јер је полазио на пут.

Краљ оде с краљицом, а Ирма са својим братом —

Понашање краљево беше загонетно, али он га је сам лако тумачио. Први и најјачи разлог беше му вечно неповерење. „Никоме не треба веровати“ то беше велика наука којој су га учили од раног детињства — „јер се не може погодити какве се себичне намере крију и под најплеменитијом спољашњошћу.“ Ова је наука слагала се са једном цртом у карактеру краљевом; он је хтео да буде само свој, да му се нико не меша у његове одлуке. То је језгро хероичких природа. За то му, поред свег његовог слободоумља, беше уставност непријатна. Уставност уништава сваку велику личност, која би могла давати свему правац, и понижава је до простог представника „духа времена“ или још дубље до извршиоца „јавнога мњења.“ Противу тога се бунило његово јако самопоуздање. С тога кад год би опазио да га неко на нешто наговара, да хоће да га обрлати, одмах је постајао пун неповерења, па чак и спрам Ирме. Она сигурно и

не слути да је просто оруђе у рукама некакве партије, али то је врло вероватно, то је за цело; партија је прочепркала да краљ много на њу полаже, па се користила Еминим ступањем у намастир, да преко Ирме упливише на краљево решење. Али он то не трпи, треба и сама Ирма да осети, да он не допушта никоме упливисати на његове одлуке, па ни својој лепој пријатељици. Старо време не може се више повратити, он је нов човек, који не да̂ да се жене пачају у државне послове.

Са ових разлога неповерења и самодржавности своје није краљ до сада ни речцом поменуо Ирмино писмо, а сада је проговорио, али онако као што је испричано.

Идући са женом, краљ је уживао у победи коју је над женама одржао, па чак и над оном, која је тако јакога духа. Он је често понављао како га је Ирма молила за своју пријатељицу и како он не да никоме да на њ упливише; провиривало је као некакво рђаво расположење спрам Ирме. Краљица је срдачно хвалила пријатељицу. Краљ се смешио.

(Наставиће се

ЗАДАЋА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ У ВАСПИТНОМ СИСТЕМУ НАШЕМ

пише

М. Миловановић

I.

Нема, можда, ниједне гране људског сазнања чија се важност у новије доба више наглашава од историје; али у једно опет, као да нема ниједног научног предмета, који би стајао на лабавијој основи. Све и ништа, врло много и врло мало, као да су, данас границе, међу којима се креће важност историјска у васпитном нашем систему·

Између Конто-Бекловског и Дреперовског, и морално-теолошког историјског правца креће се, данас, историјско проучавање у нас. Нигде се више, колико нам је познато, није појурило к реализму и каузалности но у историји; али опет, као да се нигде није лошије схватио реализам и каузалитет, но на овом земљишту. Нигде се више не износи, данас, новљачене, и не потежу природни закони, природни развитак и тд. но у историји; али уједно, као да се нигде мање није што уновило, и нигде више по староме остало. Што је то тако, није тешко погодити.

Историјско проучавање, данас, не само у нас, но и у свих осталих народа, колеба̑ се, као што рекосмо, измеђ потпуног ништавила и потпуне немогућности. Проучити историју Бекловски, ствар је по све немогућна, а теолошки опет по све некорисна. Историјска наша критика, колико нам је познато, суд је тај изрекла од вајкада, а по нашем схваћању, суд је тај истинит и умесан. Али, по нашем мњењу, суд овај ни мало не смета, нити сме сметати, практичком васпитачу, да се користи историјским проучавањем, бар онолико колико се, данас, може. Тај суд не сме свезивати руке историку, нити уздржати васпитича, да да̑ мало историјске хране своме питомчету, па ма она била помешана са многим примешама, које никако не хране организам. Па шта више, практичан васпитач, у неку руку, само тако сме и радити.

Ниједан наставни предмет нема, нити може имати, незгодније задаће у васпитном систему. И правац чисте каузалности, онако исто, као и чисте вишње вољности, подједнако су опасни. Оба воде супротним путовима истоветној цељи; оба воде правце апатији и фатализму. Где је све напред, вишњом вољом, одређено, ту је васпитачева рука сувишна; где се круте узрочности законске не могу савладати, ту је, тако исто, васпитачева рука непотребна. Ако су народи, као што нам следствене каузалисте веле, морали пролазити од дивљаштва к цивилизацији, кроз крваве ратове и робовања; ако су, дошав до вршка свога, морали окренути на ниже, суновратити се, пропасти или задивљати, па опет почети кружни свој ток оним истим путовима, ако је све то ишло тако, као ротације планетске, нутација земљине осовине, или формација коре земљине; и ако се узме да си циклуси народних живота врше аналого циклусима великих светских тела, или кружном току, свакидашњој мени свију тела, па и нашем организму — ако се све то узме, онда је и ту васпитачева рука сувишна, и дело васпитања, по људским плановима, бесмислица.

Према овоме, историјско проучавање, хтели не хтели, мора се бавити неком врстом човечанске и народне дестинације, али како? Крута каузалност, и предодређеност, у свој доследности својој, нису производ европског ума, као крајњег продукта природе европског континента. Инђија и Мисир колевке су одакле су изишле таке теорије. Ни теорични, а камоли практични ђеније европски нема с тиме ничега заједничког. Практички европски ђеније, по природи саме подлоге своје, физичке основе своје, аналог је, у неку руку, наивном дечаку, који не води далеких шпекулација, но се искључиво брине о дневним и моменталним утисцима, не хајући много шта ће бити до последка.

Руковођен овим инстиктом, европски ђеније не троши се на далеке шпекулације, но тражи путове како ће се задовољити пожуде садашњих генерација, навезујући дела своја на дела предака; а по себи се разуме да ће потомци опет навезивати своје напоре на дела садашњих генерација. На тој, ето, основици постала је европска идеја прогресивности која је коректна, или некоректна као нека осовина, око које гравитују нестални елементи умности европског човечанства. Према овоме, није мучно разумети, за што је европски ђеније, не мало тичијег карактера; за што је у непрекидном колебању, онако као стање европске атмосфере; за што хоће непрекидне мене непрекидна новљачена, и опет; за што у свему томе тражи неко јединство, као неко дугачко влакно, које иде кроз све те небројене разноликости.

Око овог идеалног влакна, груписавали су, до сад, наши историци историска факта доста непотпуно, и то већином по измајсторисаним укусима самих историка; но ипак не да се порећи, да је у том груписању било и неког природног поретка, који се наметао историцима са свим инстиктивно и на супрот укусима њиховим. Тако се, до данас, у практици радило, па и ако се историјска критика томе супротила. Шта више, историјска критика, у најновије доба, изрече веома строгу, и по нашем мњењу, веома једнострану, осуду над досадашњим методима писања историје. Под тим ударцима пале су обе Крстићеве историје као по све ништаве, као књиге које су написане методом, која ништа не вреди и ништа не казује. Нећемо порицати важност таког оцењивања, али бар најмање, истина захтева, да се каже оно што су заборавили критичари досадањих наших историја. Критичари су, по нашем уверењу заборавили нешто, без чега се праведан суд о писању историје не да изрећи; они су превидели факат, да се историја може, а и мора служити двема, а не једном методом, па узев једну, осудили су

другу нехотично. Или другим речма, наши су критичари заборавили, да се људски појави могу проучавати са двојаког становишта, и факта се ређати око два главна принципа, два чина, који се јављају у по све̓ разноликим облицима.

Проучавати човека у природи, један је начин изучавања историје, а са свим други проучавати природу у човеку. Што у првом случају значи, подврћи човека природним законима а у другом подврћи природу умним и моралним законима. Досадашња историјска критика, колико је нама познато, по све је заборавила ову деобу, а кад се то превиди, онда је, полазећи са гледишта природних закона, врло лако осудити гледиште умно и морално; или полазећи са овога врло је лако доказати погрешност методе следственог каузалитета. Напомињући ово, ми смо далеко од тога да се облачимо у тогу каквог критичара, или што је још горе у тогу учитеља, који би учио критичаре и историке. Ми само хоћемо да изнесемо на решење питање једно, које се досад превиђало у критици историјској. Ми хоћемо да напоменемо, како су, не само у писању историје, но и у свима тумачењима људских фенома могућна два правца, две методе обрађивања, два закона, који површно погледани, један другог потиру, а по боље промотрени, један другог допуњавају.

Закони каузалности и наравља, у историјском проучавању, по све су аналоги тим истим законима, у индивидуалној природи човековој. Ако се пође са први гледишта, онда нам је неизбежан Ламартин l' homme machin и Хетмова друштвена механика, која је израз оних истих закона, којих је и механичко кретање сваког другог тела. Пођемо ли пак, не из природе у човека, но обрнуто, ето нас онда правце Кантовом категоричном императиву и Лајбницовој монадологији. Тако, наша историјска критика као да је можда заборавила, да је човек у природи и природа у човеку, па по томе, да ваља све у свему проучавати; јер целину допуњавати деловима а делове целином, метода је, рекли би смо, којом се ваља бавити писцу и критичару историјском. Но и ако су закони целине и закони делова у главноме истоветни, опет не ваља заборавити, да су, у неку руку, закони, који се јављају у животу човековом различни од оних, који се јављају у животу наше земље, или васељене. Идеалног јединства и аналогости има ту свакојако, али стварни основи живота човекова, земљина и васељенина по све су различни. Према чему, сваки је организам, у неку руку, васељена за се са властитим својим законима, па и ако се мора узети, да су ти закони само атом у систему закона васељене.

Али поред ове капиталне напомене, која се износи пред суд историске критике, има још једна од истоветне важности. Наши су историци, чини нам се, заборавили, пре свега, расправити питање: је ли правилније сусредити људске појаве око главног начела човечанске природе, око моралног принципа бића нашег, а законе природне узети само као тумача тог принципа? Или је боље, као што се историска критика у најновије доба изрази, поћи са природног механичког становишта и законе морала узети као просту допуну тога начела? Шта више, колико нам је познато, историска критика није то питање ни поставила; а да је то учинила, већ самом поставком његовом добили бисмо у неколико и одговор на њ.

Кад је извесно, да све у свему, и све од једном можемо проучавати, а кад је неопходно, да се пође са једног гледишта, као са главне бакве, око које ваља прибрати грађу, онда је већ само по себи јасно, да природничару ваља полазити из природе и у природу се вратити, узев умне и моралне појаве, ако му икако устребају, као допуну, тумача свога истраживања; а тако је исто по себи јасно, да историку ваља полазити из човека, из моралне и умне атмосфере и у њу се опет повратити, узев ако му устреба, беживотну природу као допуну и тумача умних и моралних феномена. Ето, то су, по нашем схватању, две различне методе, које се управљају према двома главним начелима: начелу унутарње и спољне природе, или што је све једно, начелу умно-моралних и природних закона.

Нама се чини, да су то две методе по све природне, а не извештачене, и да одговарају двама законима који су са сваким живим телом спојени од вечности. Човештво је истина срљало, од искона па до данас, из једне од тих крајности и другу, узимало два специјална облика једног истог бића, као две битне различне целине. и тако полазећи, испитачи су долазили до по све супротних резултата. Старинска грчка образованост даје нам за то веома светао и угледан пример. До Сократа природа је толико апсорбовала човека, да су дотадањи мислиоци и душу човекову сматрали као неку врсту најфинијих атома. У лицу Сократа, реакција кулминише. Сам човек, унутарњост његова, умност и наравност његова, узима се за полазно и излазно становиште свега људског истраживања. Но ни на том није се зауставило. Дуго притиснута унутарња природа човекова пређе у супротне крајности и огласи, као по све штетно изучавање природних феномена. Очевидно је, да је почетак био врло природан, и обрт још природнији; али је тако исто јасно, да је и једно и друго на крајњим границама прешло у просто заношење. Судба проучавања људских и природних појава така је од како је света. После

силног средњевековног теолошко-моралног господства настаје материјализам XVIII века; а по овоме опет позитивизам XIX, који је у наше дане на врху развића свога. Наш је умни живот преживео, за пола века, све оно што су други културни народи од како их је. Идеализам, материјализам и опет идеализам, и материјализам, све се то за кратко време у нас измењало. До скора се, у нас порицала свака важност историји, а сад ће опет хоће материјализација њена. Но да оставимо ове узгредне напомене, које нам, надамо се, осветљавају у неколико оно што рекосмо о историјским методама, па да се опет вратимо самим тим методама.

Напред рекосмо, да има свега две главне методе у обрађивању историје: или полазити из природе и враћати се у њу, узев узгред у човека као део њезин, или поћи из човека и опет се вратити у њ узев природу спољну као елеменат за објашњавање. једно или друго, или обоје уједно, могућно је, по нашем схваћењу, а ван тога друге какве методе не може ни бити. Ако се ово призна, онда нек нам се допусти, да кажемо која је од ових двеју метода за историју природнија, и нарочито, којом од њих двеју ваља писати историју, као средство за умно-моралне васпитачке цељи? Повода за ово дала нам је критика г. Срећковића у IX свесци просвесног гласника од ове године. Но то је само повод, а не узрок, који нас покреће, да ове ретке испишемо. Васпитачки позив наш и жеља, не би ли се овим начином дало повода историској критици, да рашчистимо методичко питање, о писању српске историје за мале и средње школе, ето те чињенице прави су узроци са којих се пера прихватисмо, да ово питање изнесемо пред суд историјски, давши у једно и наше мишљење о њему.

И ми се у главном слажемо са г. Срећковићем, да Крстићеве историје не одговарају више историјском развоју у нас, али с тим још не велимо, да је у главном погрешан метод, којим је Крстић израдио своје историје. Крстић се, при изради својих историја придржавао унутарњег начела природе човекове, и око њега сусредио па и ако доста непотпуно и оскудно, факта историска; а г. Срећковић критикује га са по све супротног становишта. Питање је, ко има право? Г. Крстић или г. Срећковић? По нашем мњењу и један и други, и опет ни један ни други. Узрок за што тако држимо већ смо напред поменули, а сад да кажемо, шта мислимо о двема поменутим методама, односно писања историје ради васпитне цељи зе наше мале и средње васпитно-просветне заводе. Но да бисмо уклонили сваку двоумицу, која би могла настати из разноликог схваћања нашег излагања и предлагања, и да би нам труд уродио

ма каквим резутатима, нарочито сад кад се пишу историје за средње и мале школе — да би то постигли, пре свега, нужно нам је одредити предмет ради кога се и пишу школске историје јер без тога само бисмо дангубили мерећи нешто без кантара.

Да се, дакле, запитамо, шта је мерило према коме ваља писати историју као оруђе васпитно? Ван сваке је сумње, да је то мерило само васпитање, само развиће оних људских особина, које су благотворне, како за живот индивидуални, тако и за социјални ма да се у овом потпуна хармонија не да никад, и ничим потпуно извести. Но ово је само једна страна васпитног процеса, а друга је у ништењу или бар притискивању штетних особина. Ето нам мерила према коме ваља одмерити писање историје, ето нам начела према коме ваља удешавати историју, као васпитно оруђе. Према овоме, написати историју као васпитно оруђе, по строго природњичарској, научној, методи, где би се елементи људског живота, са свим природно, борили међу собом, и кроз ту борбу — борбу дивљу, онаку исту, као и у свету природе неорганске и животињске — изређивали облици друштвенога живота — тако излагати историју, као васпатно оруђе, по нашем мњењу, и сувише је неметодично, да не речемо штетно и опасно. Ако се облици, не само индивидуалног но и друштвеног живота, морају развијати из дивље борбе за опстанак, што је по методи природњичарској по себи јасно и истинито, онда на шта нам васпитање, па и историја нао оруђе васпитања? Пред теоријом борбе за опстанак све је у свету оправдано, па шта више, по тој теорији моралност и човечност права су беспослица. Победитељ је увек онај који има права на опстанак и победу, а побеђени, на против, онај коме ваља пропасти и изумрети. Тако је еволуцијоно или природњичарско право у колу међу народним, а тако исто и у колу једног народа. Слабије индивидуе подлежу јачима, а на страни је јачега увек право природњичарско под којим се људске симпатије, људска наравност и религиозност расипају као прашина пред ветром. На кратко, у природи нема ни умности ни наравности, ни моралних ни људских особина у опште, па је врло јасно, да у историји израђеној природним тим методом свега тога бити не може. У њој може бити историје свега на свету само не ће ни мало бити историје човекове. Природни закон, закон је дивље борбе за опстанак, човечански закон, на против, закон је којим се та дивља борба парализе. Како ће се сад, према овоме, писати историја, као оруђе васпитно, за омладину? Ако пођемо са гледишта чисто човечанског, бојати се, да не изиђемо на терен квијетизма, ако пак са супротног, да не дођемо до дивљаштва? По

нашем схваћању, питање је ово веома деликатно и веома тешко, с тога ћемо се уздржати да на њ потпунце одговоримо. само га износимо пред историјску критику, држећи се начела неумрлог Миља, који вели: „да све што човек може учинити, ради истине, у томе је, што ће изнети оно што мисли, и видети да ли се и други с тим слажу и тако мисле.“

Из свега што довде рекосмо, надамо се, види се, како није баш са свим чиста ствар, како ваља писати историју, као васпитно оруђе. Шта више, чини нам се, да је писање историје за ту цељ, природњичарским, или ако се хоће, Хехљевским или Дарвиновским методом, по све штетно и убитачно. Ако н пр.речемо питомцима, као што то захтева природњичарски метод, да су међусобни ратови племенског живота, нужни чиниоци, да се тај живот преведе вишим облицима државног и друштвеног живота, то би смо доследно морали рећи, да је међусобна индивидуална борба нужни чинилац, да се пређе из једне сфере индивидуалног живота у другу из ниже и вишу и тд. Ако све то тако протумачимо ученицима, онда збогом са свиме што је у истини људско и човечанско.

У место тога, по све опасног метода, чини нам се, да би ваљало писати историју за школу по све са супротног гледишта и супротним методом. Моралним, религиозним и умним принципима све то ваља потчинити, и све појаве историске тим принципима објаснити. Малени обзор знања, малена нарaвност и велика себичност, малени ступањ симпатије с прам ближњих својих, недостатак у поносу да се живи од свога зноја, и стиду, да се живи на рачун другог, оскудица у самопожртвовању за нешто, што није тренутно и лично своје и тд. — Само тим чињеницама, по нашем схватању, ваља тумачити падање и дизање народа и индивидуа. Само кроз та начела можемо одгајити оне особине, које су неопходне за сваки напредак и удружење. Може се, истина, рећи, да слоге и љубави нема, нити у истини може бити, међ људма чији су интереси основица све људске узајамности, симпатије и нaравности, може се рећи да међ робом и господаром може бити врло мало симпатије и т д. На краће, може се објаснити све, што је човечанско, природном подлогом својом; али и у том случају не сме се заборавити урођена симпатија, урођена умност и нaрављe; не сме се заборавити, да су у човеку, као човеку, те чињенице са свим природни елементи са својим специјалним законима, који немају ничега заједничког са законима природе беживотне и животињске. Све се то може рећи, бар са оним истим правом и разлозима с којима Хехљевци тумаче са свим обрнуто.

Наше је мишљење, да ваља људске феномене објашњавати људским законима, баш и за строго научну потребу, а камо ли за васпитање. Наше је уверење, да су сви досадањи наши историци, по све инстиктивно, тежили овој јединој човечанској историској методи, па и ако су то врло оскудно и непотпуно урадили, нарочито с тога, што своја начела нису објашњавали материјалним подлогама њиховим. Они су говорили о слози, о само пожртвовању итд., то уздизали а супротно кудили, а нису се бринули ни мало око тога, да изнесу на видик оне материјалне чиниоце, који слогу потпомажу или је ремете. Према овоме, наше је мишљење, да је веома строго осуђена Крстићева историја бар односно истинске методе за писање историје.

Ово своје мишљење, дај да поткрепимо чувеним једним мислиоцем, па и ако смо по све противни парадисању са навођењем писаца, па и ако се слажемо са Волтером, да ваља скеле уклонити, кад се грађевина доврши. „Као што би по све погрешно било, вели неумрли Инглиз Љујис, тражити законе физиолошке у метафизичкој одаји, тако би исто погрешно било тражити законе ума и морала у кабиниту физиолошком.“ С наше стране, а по нашој нарави ми бисмо се о овом изразили нешто одсечније и оштрије рекав: да толико исто ваља признати развитак човечанског живота у борби за опстанак, колико на касапници законе ума и морала.

Гледајући на историју с поља, на развитак живота у великим масама, где личност ишчезава; где нема ни помена од савести; где се јединична умност по све губи; где наравност и све што је у истини особина природе човекове и не јавља се никако, онако исто као што се не јављају особине земних елемената у великој ратацији њеној или нутацији њене осовине — Тако гледајући на историју, и не може се служити другом методом мањ Хехељевском. Али не ваља заборавити, да поред историје масе има историја елемента, историја унутарњег напора њиховог, да се једине и образују тела. по унутарњим законима својим, и то по све независно од кретања у масама. У човеку то је унутарње начело умност и моралност, а ове чињенице, у неку руку, теже, да себи потчине матаријалне своје основице. У природи беживотној притисак је закон консолидације, а у свету човечанском као да је случај са свим обрнуто. Ослабити притисак и одржати консолидацију, то је чисто закон човечански. Умност и наравност принципи су, који ће испословати начела око којих ће се прикупити друштвени молекили, и образовати чврсте везе човечанског и народног јединства. Ето, тако ми схваћамо исторички закон, тако ми држимо да ваља писати историју за васпитне, па шта више и научне цељи.

II.

Изневши на видело, како би, по нашем мњењу, ваљало писати историју за васпитне цељи, тим још нисмо, ни у пола, исказали задаћу историску у васпитном нашем систему. Једна је ствар полазити у писању историје са извесног становишта, и уредити факта око извесног начела, а са свим друга, какве ће размере узети нагомилавање и уређивање самих факата према доби ученика, за које се пише историја, према приликама и доби народног развића, и на послетку, према правцу и цељи самог васпитања? Одговор на ово питање даће нам друга половина нашег предлога о задаћи српске историје. У првој смо поли изнели начело да ваља потчинити, у излагању историје, законе природне законима људским, последњи се закон морални јавља, као последњи закон у свету човечанском, онако исто, као што је закон теже у васељени. О томе смо, у главноме, говорили у првом одељку овога предлога, а у другом нам опет ваља показати, да је српско друштво тај последњи и најопштији закон, закон народног нашег индивидуалног умља и нарављa, или другим речма, закон индивидуалног српског живота и карактера. Ово је, по нашем мњењу, друга пола великог начела, око кога ваља сусредити историјску задаћу у нашим школама. Доследно овом начелу, ваљало би све проучавање, из свију грана народног нашег живота, потчинити овом великом начелу, па шта више, потчинити му и све оно, што би ваљало знати и о животу свију народа. Тако у колико се и шта се историјом може постићи, ваља нам допринети развоју умља и нарављa, развоју српског осећања и карактера; српских врлина и величине.

Према овоме, све што не иде у корист овог двога ваљало би из наших школа истиснути. Ваљало би оставити Јелинима јелинизам, а Римљанима латинизам. Ваљало би оставити француску прошлост Французима, немачку Немцима, инглиску Инглизима и тд и тд. Ваљало би од свега тога узети само онолико, без колико се не би могли објаснити догађаји из српског живота из српског ума и морала. На краће из историје туђих народа, по нашем мњењу, ваљало би узимати само оне удесе, који улазе у живот народа и јављају се као фактори у нашој народној историји. Софисте ће нас овде, можда, гледати да укебају са шупљом фразом, по којој је у друштвеном европском свету така солидарност, да се једно без другог не да како ваља разумети. Можда ће нам рећи, да је посредно утицао живот свију народа на развитак народног српског живота, па с тога ваља и то узети у круг проучавања овде, где се говори о васпитно-просветној задаћи нашој. Нек буде тако. Ми то не морамо порицати,

па ипак да остане што тврдимо, да су те посредне чињенице посве излишне како оруђе васпитно, и само имају вредност за дубоко и свестрано, и то чисто научарско проучавање закона живота и напретка народног. Ко би н. пр био толико наиван, да порече посредни утицај целокупне васионе на живот и развитак наше земље, а толико безуман, да доказује како се живот земљин не би могао проучити док се не сазна живот Сиријуса, или бар живот свију тела сунчаног света.

Из овога се јасно види, да се наше излагање не управља по некој апстрактној методици, по неким апстрактним човечанским законима развитка, по неком апстрактном хуманизму и космополитизму. Наше гледиште прелази преко свију тих апстракција и узима у се с кроз и с кроз реалну основицу за напредак тела једног; узима у све историске феномене политичку и социјалну целисходност, као тврдо земљиште без кога се не може подизати васпитно-просветна грађевина нашег народа.

За наше начело српског васпитања и просвете, а на супрот космополитским замишљајима, који су до сад превлађали, и прелазили с народа на народ као нека врста имитативне заразе, војује метод који је врло мало знан у досадањој економији народног духа и карактера — метод, по коме ваља снагу сусређивати око најпотребнијих чинова, о не растурати је на чинове од луксуза. Овај трећи метод, или боље начело, унутарњег склопа, у примени историског проучавања на наше васпитно-просветне цељи, са свим се природно и инкстиктивно врши свуда, где нису обладале космополитске апстрактне идеје, и где се процеси живота, обављају по изворним својим законима без страног утицаја. Друкчије је, са свим друкчије, у вештачким склоповима модерних института, друкчије ту, где су већином апстрактне логичке шпекулације и космополитске идеје пореметиле инкстиктивну умност и моралност. Ту се овај најприроднији метод сваког развића, или боље најживотније начело свакога напретка, често и по правилу превиђа. Ту се хоће квантум снага којом може располагати свако биће, било народно, или индивидуално, да распача на некаку апстрактну хармонију факата који су у акцији стварног живота. Једна илустрација, држимо, биће довољна да осветли ово што рекосмо. Узмимо н пр. да народ српски, да свака индивидуа тога народа, располаже са неком извесном количином снаге; рецимо сељак са толико, са колико може урадити своје њиве, варошани опет са колико може поставити у обрт радњу своју а народ са колико може зодовољити нужне захтеве своје егзистенције. Узмимо сад, да се од те снаге почне трошити на моде и на-

раде, или што је све једно, на далеке космополитске цељи — узмимо то, па се запитајмо, шта ће бити у оба случаја са онима, који тако раде?

Допустимо, даље, да како јединка тако и целина имају неколико, или много снаге као чисту добит, као сувишак преко нужних потреба живота — узмимо то, па се опет запитајмо, шта ће и у овом случају бити, ако се тај сувишак утроши на остваривиње химеричних космополитских и опште човечанских идеја, или се, на послетку, утроши на ситнице свакојаке врсте, набављајући све оно што човек види у свету и околини? У животу индивидуалном и породичком налазимо сила примера, као одговор на ова питања, а у животу народном, у големој економији народној, не опажа се јасно закон падања и дизања, с тога се чини да ту са свим други закони владају, но и у животу индивидуе и породице. Па што бива са економијом материјалних чинилаца, то исто вреди и за економију, ако се можемо тако изразити, духа и карактера, не само индивидуалног но и колективног. Ми не престано понављамо речи, које су освећене дубоким испитивањем духа и живота, да један не може све научити, да један човек не може бити велики у свачему и тд. Ми то све говоримо сваког дана и сваког тренутка, па ипак на раду, на практици по све радимо супротно томе. На таку једну по све популарну истину, коју су векови искуством својим осветили, ваљало је да падне умна светлост великог једног мислиоца, па тек онда да је научени људи уоче, и о њој почну размишљати.

Ваљало је да у новије доба ту истину нарочито нагласи велики један психолошки автор, па тек онда да је ми уочимо и видимо оно о што смо се сваки дан спотицали. Ваљало је да Инглиз Бен рече ове веома популарне речи: „преко неког квантума човек не иде с прибављањем знања, мањ ако се хоће да се једно заборави док се друго научи.“ Ваљало је дакле да таки мислилац нагласи тако популарну истину, па тек онда да се ми проврпољимо и о томе размислимо, па тек потоње генерације да о овом поведу озбиљна рачуна. За нас није доста, што су сви векови и народи санкцијонисали ово што рекосмо. За нас је мало, што је наш народ рекао „ближа је кошуља него хаљина“, што је упоредио сваштара са оним, који хоће да улови два зеца од једном, који су бежали супротним правцима, па не уловио ни једног. За нас је мало што је народ казао, да нам се ваља пружати према губеру, што је изрекао, да нико не може од једном како ваља на две столице седети, нити служити двама господарима итд. Све је то за нас мало, и ми, који непрекидно водимо рачуне о животу и тра-

жимо законе живота друштва и људи. у апстрактним догмама још апстрактнијих умова, тиме самим прецењујемо идеалне законе и напуштамо реалне чиниоце живота, које је утврдило искуство небројених векова.

Према свему овоме, наше је мишљење, да обвезати ученике средњих школа на изучавање више од двадесет историја, не значи ни више ни мање, но их осудити да не науче ни једне. Ко зна с каквим се тешкоћама има да бори још и данас изучавање историје па ма то било само једнога, и то свога народа, ко то зна, тај ће лако појмити ово што рекосмо. Коме је познато, да један човек, или један народ, не може у исто доба бити и добар Србин и добар Француз или Немац, да у исто доба не може бити добар и свету и себи, да у исто доба не може гајити своје особине, своје најбљже интересе, и расплинути се у великом мору космополитизма; ко зна, да снага како народа тако и јединке не стиже да се то све врши; ко све то зна тај ће се, надамо се, сложити с нама у ономе што довде рекосмо о задаћи српске историје. Тај ће, држимо, пристати, да се око начела ума и морала, и то српског ума и морала, сусреди целокупно проучавање историје у нашим школама, а многобројне друге историје избаце се из њих као мора која притискује и онако слабачко умље наших ученика.

Ето, у главном, нашег прегледа за изучавање и обрађивање српске историје ради наших просветно васпитних задаћа. Он се може учинити и по све чудан, и посве настран; но све то и још небројено друго, што шта, није нас могло одвратити да га не изизнесемо пред суд зналачки, нарочито с тога, што је резултат дугог размишљања и искуства, и што је потекао из уверења, да би се тим путем допринело нашој васпитно просветној задаћи, и настава се у овој грани саобразила правилима могућности и корисности. Ми смо уверени, да ће наш предлог с места одбацити, као настран сви они, који гледају на ствар онако како је мода да се на то гледа: који гледају, онако како гледају целе генерације и народи, који не траже узрока за своје чуђење и посматрање. Ми смо уверени, да ће многи зналци с места рећи: „Па тога нема нигде у свету, тако нико не ради, па ни ми не треба да радимо“ и т д. На кратко ми знамо, да ће нас већина за овака предлагања осудити не гледајући на сва наша разлагања: али смо у једно опет уверени, да има доста научених људи; који ће се у овоме с нама сложити, и чије смо ми мисли само пре њих изнели на сто историјских зналаца. А по себи се разуме, да ми и то знамо, да ће овај наш предлог изгледати као права профанија оним људима, који су страћили цео

живот свој око изучавања небројених историја па разуме се и око увођења њиховог у наше заводе. Но све то, и још много и много није нас могло уздржати од овог предлога, није нас могло зауставити, да не апелујемо на српско самопожртвовање и симпатију с прам предмета који су овде у питању.

III.

Још нам остаје да изнесемо трећи један метод, или боље начело, по коме се ваља управљати српској историји у нашем васпитном систему. Као и оба прва, метод овај није производ учених мозгова и личних досетака и вештачења, он није постао у уским школским видинама, или у одаји каквог великог или малог педагога, или у препирци каквог просветног парламента. Не, од свега тога у овом методу, као и у прва два, нема баш ни мало; он је прост нагласак једног великог мислиоца, просто осветљење искуства небројених векова — искуства, које је са своје сувишне обичности за све обичне људе постало по све неосетно. Метод о коме је овде реч јест начело: да развитак индивидуе иде аналого развитку народа, а развитак народа развитку човештва.

Ето нам метода, или боље начела, у коме се састоје оба прва, која смо већ поменули. Ето нам кратког и јасног израза целокупних педагошких закона и свих метода од вредности. Од колевке до гроба, човек прелази све ступње живота народног, а народ опет живота човечанства. Све, што су икад и шта од вредности учени људи и педагози рекли, или урадили састоји се у доброј примени овог једног, кратко исказаног, начела. Оставити бебу да живи животом своје доби, шипарца и младића опет да им живот буде израз доби у којој су; зрелог човека одредити на акцију, а старцу допустити да снагу замени мајсторијама — то је у кратко сва тајна науке о човеку, у опште, и педагошке на посе. Начело је ово дотле популарно, и дотле утврђено, да и обичном чевеку изгледа смешно, кад види старца са животом и манијерима, који доликују дечацима и младости, или обрнуто, кад се види какав дечак са по све старачком образином. Али ово, што је јасно у обичним приликама и са обичним предметима, по све се замрачи, чим се дође на ствари нове и нередовне. Ту су сад у опасности, да не погреше и најоштрији посматрачи људског живота, и највећи родољуби и пријатељи народа свога, па шта више, деси се често, да тај грех иде у правој сразмери са патриотизмом и жељом брзог усрећавања. У приватним варошким домовима и породицама веома се јасно види ово начело, јер се ту деца батале тиме. што се нагоне на брзо и прерано раз-

виће, које не доликује доби живота њиховог. У животу народном то је, на против, врло тешко опазити, с тога, што су векови у животу народа оно, што су дани у животу индивидуа.

Ето с тога и јесте могуђно, да се у животу народном по све наопачке примењује, по све јасно и кратко начело целокупног и јединичног и народног развића. Отуда је оно, што ми сваког дана и часа, говоримо, како ваља друкче и другом храном одгајивати бебу, младића и зрела човека, па ипак радимо са свим обрнуто. Отуда је то, што ми непрекидно проповедамо, како не ваља нудити духу дечијем ону умну храну која се у њих не може сварити, па им с тога може шкодити и забаталити умне апарате, па ипак дајемо деци по све апстрактне религијске, природњичарске и друштвене ствари, које су резултат зрелог мозга, зрелог народа и зрелог проучавања. Отуда је то, што ми, сваког дана и часа, предикујемо, како се многим учењем и многим предметима осакати или боље утуче млађана умност, аналого млађаном телу под големим теретима, па ипак смо наше школе сувише утрпали, и то из чисто патриотских побуда за брзим и свестраним развићем. И на послетку, отуда је то, што, као што нас учи свакидашње искуство, излазе из наших школа по све и умно и наравно неразвијени, или боље затупљени младићи.

Не дати уму као и телу, да се у неколико пусти на крила природе своје, да проживи у својој властитој атмосфери, да прими и асимилује ону и онолику храну, коју му захтевају његови апетити и снага умних апарата — не дати све то, и нагонити га на ону меру, на ону количину и каквоћу, која годи нашим патриотским умишљајима и нашим жељама за брзим развићем и зрелошћу — не дати све то, и не обзирати се на моћи органичке, грехови су, по нашем мишљењу, како старе тако и нове и најновије васпитне науке. Па шта више, жеља за брзом просветом и васпитањим, у најновије доба, ствар је ову колико ми схваћамо, довела до необичних размера тиме, што се у основну школу уноси цела енциклопедија знања људског — умна храна за зреле организме, за умове, који су обилатим личним искуством, којим се стварају у неку руку умни и морални канали, којима ће ући храна понуђена, а тиме у једно и стеку се ако се, можемо тако изразити, органи за варење и асимилацију те хране.

Малена дечица у основној школи, може се поуздано рећи, немају никаквог органа, ни за примање, ни за асимилацију оних истина, које су производ зреле умности и богатог како личног тако и народног искуства. Не, она од свега тога немају ништа, но га тек личним искуством по мало прибављају, и у колико се те прибавке

изврше, у толико се само може асимиловати искуство других личности других векова. Сувишно је напомињати, да с народом једним истоветни се процес дешава, те отуда и јесте оно што народ један не може да се користи туђом тековином, ако нема личног, народног, свог искуства, које га овлашћује да се тиме може користити. Ван сваке је сумње, да, у главном, овако мисле у истини умни васпитачи и педагози, само је можда међ њима и нама та разлика, што они не пристају на наше лагано развиће, што држе да се новим справама, педагошким вештачким методама, може примакнути зрела храна незрелом организму, као и то, што они можда држе, да лично искуство и прибавка знања не морају ићи упоредо и да се вештачким методама могу отворити органи за варење и асимилацију умне и наравне хране.

У осталим наукама где су процеси бића елементарни, така би се вештачења сматрала, данас, као дело мађионичко; а на васпитном пољу, где је тешко уочити право стање ствари са велике заплетености факата, то се и данас, и у најновијој педагошкој науци верује; ма да морамо рећи у част свију педагошких мислилаца, како су сви ударали на вештачење и у том можда и границу прелазили. Данас је хемичарима као сунце јасно, да се два елемента могу сјединити само под извесним условима, притиска, топлоте и унутарњег сроства свога, без ког би свако јединење било химерично и т д. У физици и другим, тако званим, природним наукама, таки процеси, која не одговарају природи тела, били би опет мађичка материја. Но рецимо, у корист вештачења, као што смо напред поменули, да су закони ума и морала по све друкчији од закона природе неорганске. Рецимо нек је тако, па ипак нам ваља утувити, да умни и наравни свет има свој поредак, који се не сме реметити, има своје законе, који се без штете не могу обилазити, има своје стадије развића, које се без опасности не могу ничим убрзати и пре времена до зрелости довести.

Из свега овога што рекосмо, надамо се, јасно се види, да васпитач, како индивидуални тако и народни, нема других начела, нема других метода од вредности, мањ оних које нам нуди сам развитак умља и нарављa, сам процес живота индивидуалног и народног. Тај су метод наглашавали сви велики мислиоци од Сократа до Песталоција, Бена и Спенсера. Он је крупно и јасно исказан речима које смо већ поменули: да развитак индивидуе иде аналого развитку народа и развитак опет народа аналого развитку човештва. По нашем мњењу, како већ рекосмо и доказивасмо, сва су се времена огрешила

о тај велики закон људског развића, а ново и најновије доба у томе греху има највише удела, и то из чисто патриотских побуда.

Као што напред рекосмо, наша намера није да у овим редима рашчистимо по све нејасно и тамно васпитно земљиште, не, то, по нашем уверењу, премаша снагу не само нашу, но и целог данашњег покољења; а тако исто наша намера није, да на овом заплетеном предмету приговарамо нашим зналцима што нису нешто уочили у том грдном лавиринту од факата. Не, то је по све далеко од нас. Ми смо уверени, да о предмету једном, са безбројно фактора бића свога, може се са много страна у излагању полазити, па сваки да је у праву што тако чини. Па кад ми то другима признајемо, надамо се, да ће се и нашем предлогу та иста лојалност признати, нарочито с тога, што ми држимо, да смо напоменули нешто што је до сад превиђано. Наше, дакле, излагање ваља сматрати као предлог, да се у васпитном нашем систему узме у обзир једно и то по нашем уверењу, капитално, становиште, које се до сад превиђало. А све што у предлог не иде рекли смо само ради осветљења самог предлога а не што смо хтели с разлозима парадисати.

Сумарно исказан наш предлог овако се може формулисати: у свим школама људске и друштвене појаве тумачити људским а не, тако званим, природним законима. У основној школи учити само, од друштвених и људских производа, оно што је производ детињске доби нашег народа: песме приче и пословице, јер то, и то само добрим избором, може дати нешто хране уму детињем. Из средњих завода истиснути тако звану општу историју онако како смо поменули, потчинивши српском духу и животу, и специјално српским интересима све широке и далеке космополитске и опште човечанске идеје. У историју тако написану ваља да уђе избор српске појезије, јер дух младићев ваља питати оним што је производ младости. А по себи јасно излази, да ваља писати историју описним начином као што је епска појезија исписана. Историјске законе и дубока научна посматрања могу се ту пажљиво примешати као обележје и прелаз од младости ка зреломе животу, а чисто научно посматрање ваља оставити универзитетском проучавању и специјалним занимањима. Човека и Србина, а не мудрицу ваља по нашем мишљењу, гајити свима нашим васпитним просветним заводима, па према томе ваља удешавати и оруђа за гајење.

Ето у неколико речи нашег предлога за историју. Њиме би се, по нашем мњењу, добило оно, што смо до сад узалуд од наших школа тражили — потпуно и свестрано, и то практично познавање

свога народа, његове прошлости, његова живота и закона, који тај живот прожимају. Њиме би се свалило са духа наше омладине она огромна читуља умрлих и живих индивидуа и народа, коіа је не само апсолутно некорисна, но шта више од големе штете с тога, што у корен сатире продуктивну снагу млађих нараштаја, градећи од њихова духа неку врсту »тефтера«, где је записано много које шта, и то по све без вредности. Ни ради угледних карактера, ни ради историјских закона живота, није нам потребна тако звана општа историја, која би се, према садржини и облику, пре могла назвати општа читуља но историја.

У српској историји могу се проучити сви закони растења и пропадања народа једног, а по речима чувеног једног американина тај је развитак, у главноме, свуда истоветни. Што другим речма значи, да се у проучавању историје само једног народа у главноме, проучава живот свију народа; јер су у главноме истоветни узроци деловали у растењу и опадању свију народа на земљи. А што вреди за законе развитка то још у већем ступну вреди за угледне карактерне. Римљани имају Сцеволу и Ћесара а Срби Обилића и Душана. Стаменковић и Адам нису ни мало мањи од Цинцината и Аристида. Триста јунака са Зеком буљубашом, 1813 године на Равњу, нису ни мало мањи од 300 Шпартанаца на Термопилу са Леонидом итд. У овом што рекосмо можда ће се десити нешто мало онога, што Спенсер назва патриотске заблуде; али ако је за свакога неизбежно, да носи по неку заблуду, то је, по нашем мњељу, опет коректније држати се народне своје, но туђе заблуде.

Неумрли Џ. Стуарт Миљ рече једном, у својој ректорској беседи, да је задаћа школи, универзитету, пре свега да гаји људе, па онда научаре, стручњаке. Ми смо, рече неумрли мислилац, најпре, људи, па онда адвокати, инжињери и т д. Аналого овоме, ми бисмо могли рећи, према приликама у којима је наш народни развитак и опстанак, да смо ми пре свега Срби, па онда тек адвокати; и т д. Па ако се на ово пристаје, онда ваља сву нашу снагу сусредсти око тога, да будемо оно на шта нас је природа одредила. Физика и Хемија не може истина бити ни српска ни Француска, али за Флору и Фауну већ се то може казати. Па шта онда да речемо за српску науку и о српском народном духу и животу?

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Летопис „Матице српске“ Уређује А. Хаџић, књига 132 за 1882. и 133 за 1883 годину. У Новоме Саду. Српска штампарија Дра Свет. Милетића 1882/3

Ко је мало пажљивије и без личног интереса пратио наше данашње књижевне појаве, морао је за цело увидети, како и на томе пољу исто тако као и у опште у свима гранама нашега народнога живота, влада нека чама, и неко мртвило, и како су све ређи у нашој књижевности такови производи, који носе на себи печат озбиљније студије, што им даје вредност и за потоња времена, и што на име може да покрене и млађи свет на озбиљну радњу.

Ми не ћемо потанко овде да истражујемо и испитујемо све оне разлоге, који представљају савремене наше књижевне прилике у тако тамној боји. Када би хтели да расправљамо то питање, морали би се обазрети на садашњи положај нашега народа у Аустро-Угарској и на све гране његовог (народњег) и душевног и и материјалног рада, од чега у опште развитак књижевности код свакога народа зависи, а то би нас држимо бар овом приликом далеко одвело.

Довољно ће бити, да као један од главних разлога, са којих наша савремена књижевност слабе производе показује, наведемо, да у нас нема добре и озбиљне критике. Задатак праве критике се у томе састоји, да тачно и савесно испитује све појаве на књижевноме пољу, да их оцењује по њиховој правој вредности, и што се тиче спољашње —формалне, и унутрашње — материјалне им стране, да је увек објективна, беспристрасна, узвишена над субјективним личним обзирима и побудама, које тако јако могу да помуте чист поглед. Златна је у томе погледу ова латинска изрека, која вазда ваља да лебди сваком критичару пред очима: „amicus mihi Plato, amicus Aristoteles, sed maxima amica veritas“.

Познато је и признато начело у човечијем друштву, да је контрола најбољи и најпоузданији јемац за тачан и правилан рад у свима његовим многостраним појавама. То важи особито и за нашу књижевност. Где има добре и савесне критике, ту не ће тако лако бујати и отимати маха у књижевности дилетантизам и површност, нити ће писци смети да греше против освештаних начела морала и уљудности, јер знају, да ће то не изоставно осудити и жигосати строга али праведна критика, која свагда по заслузи изриче свој суд о сваком

књижевном производу. Напредан и здрав правац у књижевности нарочито зависе од добре и савесне критике.

Ове мисли нам се и нехотице наметнуше, када се латисмо, да прикажемо и оценимо последње две свеске летописа „Матице српске," на име свеску бр. 132 као последњу за прошлу 1882 год. и свеску бр. 133. као прву за ову 1883. годину.

Зло стоји богме код нас са правом критиком. Добра критика, од које би књижевност имала не оцењене вредности, у нас је врло ретка појава. Књижевни производи или се у опште не оцењују, или ако и има оцене, то је ова већим делом празна, без језгре и унутрашње садржине, или што је још горе служи личним обзирима. *)

Да видимо само, како се код нас оцењују и сами „Летописи" Матице српске, тога тобож ученога друштва нашега народа у Аустро-Угарској? Приказује их и препоручује обично сам уредник у „Застави" и ређа чланке, што су изашли у летопису, па додаје, да их је „прегледао и усвојио књижевни одбор Матице српске" Тај и такови приказ Летописа „матице српске" готово да је већ постао стереотипан. Ми држимо, да би се „Летописи" требали што боље, и што издашније да оцењују, јер им се заиста има много што шта и доста да замери. Главна им је мана, да су једнострани по материји, а још више тиме, што у њима ради сразмерно мален број наших књижевних снага. „Матица српска" је главни просветни завод целога нашега народа у Аустро-Угарској, па тај карактер ваља понајпре да се угледа у њеном књижевном органу у „Летопису" у коме треба да су заступане све гране наука и лепе књижевности. и да броји међу своје раденике што већи број свију наших књижевника. Тако бар ми схваћамо позив „Матице српске" као духовне везе целога нашега народа, па за то и њен књижевни рад ваља да достојно одговара том узвишеном позиву те наше најодличније и најстарије просветне (књижевне) установе. А какву слику престављају „Летописи? Видимо да су по садржини једнострани, и да пишу у њих махом једни и исти књижевници, нарочито чланови књижевнога одбора „Матице српске," који по томе и сами између себе оцењују своје књижевне производе, што да богме бива више овлаш, и да при оцењивању служе као главни мотори личне по-

*) Ово се не односи на оцене г. М. Петровића учитеља на Сомборској учитељској школи, који је у својима, и ако крепким оценама у „Јавору" заиста показао, да му је стварна критика управо оно, што хоће да постигне. Исто тако се ово не односи, ни на критику г. Др. Туромана на дело г. М. Ђ. Милићевића, а ни на критику г. Јована Ђорђевића на дело г. Зечевића. То су можемо рећи једине оцене, које заслужише место у „Летопису." Прим. референта.

буде, и обзири „колегијалне“ узајамности. То је један од оних разлога, што Летописи не могу у већој мери да заинтересују наш свет, те тако слабо пролазе. Ми то судимо по себи самима.

С великим задовољством и са уживањем читали смо у 129. књизи, а првој свесци летописа од прошле године чланак: „живот Луке Стојачковића сенатора и директора српско-народних основних школа у Сомбору“ од А. С. То се наше задовољство и уживање оснивало на томе, што је тај и по себи занимљив чланак, написао један од наших старијих писаца, који су на жалост почели све ређе да се јављају на пољу наше књижевности. Када би чешће писали у летопис наши старији, искуснији писци, који су већим делом постали пасивни, а на велики уштрб по нашу књижевност, то смо уверени, да би летописи наилазили и на обилатији одзив код нашег народа.

(СВРШИЋЕ СЕ)

Примедба. У прошлој свесци „Отаџбине поткрале се ове штампарске погрешке у чланку „Народ и Радикали.“

СТРАНА	РЕД	ПРАВАЦ	У МЕСТО	ВАЉА
649	17	одоздо	купати	купита
653	11	одозго	иза речи „последице“ .	свуда
„	15	одоздо	обртства	обртења
654	2	одозго . . .	супњу	ступњу
„	7	„ „	поноса	поносна
655	2	„ „	сви	сву
„	17	„ „	„	све
656	„	„ „	народ	народу
„	2	одоздо	на	ни
„	14	„ „	плозарне	плозарне
657	15	одозго . . .	за	са
„	21	„ „	не одољиве	неодољиво
662	17	„ „	фалософског	философског
„	4	одоздо	наговест	исповест
„	1	„ „	нам могу	могу нам
663	4	одозго	испред речи »како« . .	и
»	:	„ „	реч «реду»	нела листа
„	9	„ „	би смо	бисмо
„	„	„ „	испред речи „овако“ . .	или онако
„	12	„ „	испред речи „која« . . .	се
»	„	„ „	иза речи »воља«	граде
„	16	„ „	„ „ „да“	је
„	6	одоздо	што	то
„	„	„ „	тако	лако
664	3	„ »	нешто	кашто
665	4	одозго	вама	вољи
„	16	„ „	да	до
666	8	одозго	испред „испословали“	не
„	21	„ „	преговарамо	приговарамо
„	14	одоздо	другче	друкче
„	2	„ „	примена	примеша

ПРЕКО ГРАНИЦЕ

Успомене из другог српско-турског рата 1877-1878.

VI Освојење Ниша

(свршетак)

По нарочитом налогу поднесена је одмах по свршеној борби релација о њој како Врховној команди тако и команданту шумадијскога кора.

Његова Светлост Господар и Књаз благоволео је са Мрамора послати овакву депешу

«Команданту I-ве шумадијске дивизије, пуков. К. Бучевићу.

«Г. Пуковниче,

«Бивши данас у околини, слушао сам борбу коју водисте са Мојим храбрим Смедеревцима и Колубарцима београдске бригаде, па захваљујем и вама и свима војницима смедерев. бригаде и Колубарцима који овако славно оправдаше моја надања, која им Ја при растанку с њима исказах.

«Нека је и даље храброј нашој војсци помоћник Бог и молитва свију српских срдаца.

«Моја срдачна захвала и вами и свима који се данас под вашом командом с добрим успехом бориiше

О№ 523.

26 Децембра 1877

М. М. ОБРЕНОВИЋ

Књаз Српски

Врховни Командант војске«

Истога дана састао се пуковник Бучевић са ђенералом Белимарковићем и усмено се споразумеше да се само ваља држати у заузетим положајима а да ће се настати да се артиљерија што пре упути на Горицу.

27-ог Децембра. Према наређењу Команданта кора (усмен налог) има данас да се бомбардује турски редут *А*, пред Марковим калетом. *Намера је да се морал у противниковој војсци обори.*

Командант кора, пошто је увидео користи од заузећа Марковог калета и осталих висова, нареди на основу захтева пуков. Бучевића да му се стави што већи број топова на расположење.

Ноћу између 26 и 27 Децембра, мајор Милован Павловић, енергичним настојавањем, подигне са пионерима и својим војницима анпласмане за 26 оруђа. Највећи део топова намештен је на десном крилу а на левом постављене су једна брдска и једна лака батерија.

Батерије су биле овако постављене: у Марковом калету VI, VII VIII. батерија, другог артиљеријског пука, за тим два топа крагујевачке бригадне батерије па онда I, и III бат. првог арт. пука шумад. кора, за тим лака батерија, и најзад брдска јагодинска батерија.

Противник је отпочео борбу рано пешачком и артиљеријском ватром. Наша артиљерија није одговарала, докле год за то није стигла заповест Команданта кора.

Овога дана хтело се само бомбардовати утврђење противниково, али око подне ступила је и наша пешадија у борбу, јер беше у изгледу да се Горичко утврђење освоји.

Турци су овог дана опет наваљивали на Бучевићево лево крило, покушавајући да поврате изгубљене положаје, но нису успели. Ту је наша пушчана ватра била доста слаба а то с тога што је орашки батаљон имао пушке Гриновачке које се тако заваљују (? Ова се реч не може добро прочитати) после подуже пуцњаве, да је не могуће механизам отварати и често се деси да вишек

не упали (извешће команданта IV орашког батаљона, поручника Јовановића). Бучевић је одмах наредио да потпоручник Протић са две чете потпомогне лево крило, и он ступи у садејство пешадије на левом крилу те тако га осигура од напада и обилажења.

Покушаји противникови час на левом час на десном крилу показиваху његову слабост и колебање.

Бомбардовање редута и стрељање непријатеља трајало је целога дана.

Пешадија је у неколико коракнула напред заузевши увређења која су тако рећи пред самим шанцем турским. Ту се укопала и преноћила.

Овога дана учествовали су у борби три и по батаљона смедеревске бригаде и два батаљона београдске.

Противник је имао исти број топова, ал' је пешадију ојачао са једним табором, тако да их је имао четири.

Дивизијар је био решио да се те ноћи (27-ог Децембра) изврши ноћни препад, али командант кора то није одобрио, за то препад није ни предузиман.

Од официра рањени су тога дана артиљ. поручник Живојин Бошковић и потпоручик Милан Маринковић. Остали губитци још нису познати, али нису велики.

Командант првог артиљеријског пука јавио је дивизијару да је положај батерија остао исти, да су Турци нападали на лево крило но да су били сузбијени, да је наредио попуњавање муниције и поправку материјала и и заклона. Губитци у батеријама били су: један војник мртав, пет рањено, два официра рањено.

Од запреге рањено три коња.

Командант смедеревске бригаде јавља да је отети вис на левом крилу остао у нашим рукама, и да га Турци нису били отели, већ су само војници били усколебани, и ако га ноћас одржимо «обећах награду, коју сте ми казали» мртвих има двадесет, рањених око стотине.

Командант кора јавља да је главној интендантури наређено да за прву дивизију шаље храну што брже и више и то из Алексинца уз Мораву до Чаплинаца одакле ће се дивизији раздавати, а док се ово не изврши налаже да се у околним селима реквиришу потребе.

Командант првог артиљ. пука моли да му се саопшти сутрашњи задатак, подноси своје мишљење да је трупи потребно одмора, да се нахрани и одпочине, а за тим да се неке неправилности исправе. Одговорено му нека исправља неправилности, да се постара за попуну муниције, а задатак за сутра саопштиће му се чим дође заповест од команданта кора.

За тим је пуков. Ђучевић наредио команданту смедеревске бригаде и командантима колубарског и грочанског батаљона, ради лакшег и бржег транспортовања хлеба војсци, да поделе комору магацинску и стројну у три одељења и да их упуте на три разна места тако да један део магацинске коморе преноси храну и остале потребе од Лесковца до Кочана, други од Кочана до Малошта или Перутине, где буде угодније, а трећи, то је стројна комора да носи храну од Малошта или Перутине до војске на положају. Прва два дела да буду са колима, трећи део због брдовитог земљишта да буде са коњима. —

У сред овога рада јавља Командант кора. прилажући депешу врховне команде, да је Куршумлија пала, па у след тога заповеђено *да се цео шумадијски корпус крене ка Прокупљу* те да ово пошто по то брани и одржи, и даваља још ноћас (27-ог Децембра) најмање два батаљона смедеревске бригаде кренути на Прокупље. Да би се ово извршити могло наређено је команданту друге дивизије да стави у Габровац своја три и по батаљона који ће заменити она два смедеревска батаљона. Ово да се изврши у тајности. Првенствено да се узму два батаљона не на крајњем левом крилу, но из средине, а два батаљона

београдске бригаде што су до њих да се помакну лево, како би батаљони друге дивизије њихова места заузели.

Овај налог донео је пуковнику Бучевићу његов ађутант, но пре тога, он га је извршио, по усменој заповести команданта кора с том разликом да су место два смедеревска батаљона упућена Прокупљу два београдска, колубарски и гроčански те су тако узети са десног у место са левог крила.

У зору 28-ог упућен је у Прокупље и један смедеревски батаљон, други подунавски, а остали су остали на положају.

Десно крило заузео је командант крагујевачке бригаде са 10 чета, и он је примио команду десног крила јер капетан Кремaнац беше већ отишао са колубарцима и грочанима.

Пук. Бучевић и његов штаб спремише се такође за пут у Прокупље, али пре него што би пошли, одоше да обиђу позиције да се увере како је смена извршена. Том приликом сазнаше да је и сам командант смедеревске бригаде већ отпутовао к Чаплинцу.

Од левог крила пођоше да обиђу и положаје десногa крила. На томе путу сретне их мајор Магдаленић који предаде дивизијару налог да се данас у 4. сах. по подне изврши општи јуриш на горичка утврђења «ако се на бедемима нишкога града не изнесе бела застава».

Бучевић одмах нареди свом ађутанту да одјаши к Чаплинцу, да врати батаљоне који су отишли са позиције, да врати и команданта смедеревске бригаде, пошто се, у сљед промењене ситуације (?) одустало од марша у Прокупље.

Командант смедеревске бригаде вратио се по подне и предузео је команду левога крила, али батаљони колубарски, грочански, и други подунавски нису се могли вратити, јер беху много одмакли, па да су се ипак вратили, стигли би тако уморни да се не би могли употребити.

За тим дивизијар Бучевић, на позив корпуснога команданта, оде у село Габрово, и ту после кратког саветовања, поднесе Бучевић ђенералу Белимарковићу овај предлог:

Да се борба отпочне око 3 часа по подне, наступање целим ланцем око 5 часова, а јуриш у мрак. Ово с тога што ће војници слободније по мраку наступати него дању. Ово је факат, који је стечен искуством прошлогодишње војне. У мраку је за то слободније наступање што војници не виде како им другови десно и лево падају.

По усвојеном плану, да се напад данас по подне изврши на горичко утврђење, изда се налог свима командантима, а за боље расветљење ствари послат је шеф штаба I шум. дивизије да заповест односно јуриша саопшти командантима на левом крилу, и да се увери да ли је заповест саопштена свима осталим.

Налог је био: да све спреми те да се борба отпочне у три сахата по подне. Артиљерија ће прва отпочети да дејствује, у почетку ређе а око 5 сахата да буде убрзано пуцање. Пешадија за то време не ће пуцати осим ако буде изазвана. У 5 сахата наредиће се у опште наступање пешадије с паљбом.

За тим се нареди: да две чете првог подунавског батаљона буду резерва левом крилу, а први гружански бат. краг. бригаде да буду резерва деснога крила.

У главноме саопштен је план напада, да ће десно крило радити нападно, а лево демонстративно, но у згодном тренутку не искључава се ни ово нападног дејства.

За тим је наређено поручику З. Павловићу, који је са крагујевачким батаљоном био на крајњој десници, да дејствује такође демонстративно противу шанца I, те да посаду одржава у шаху и да јој грози испадима.

Најпосле образовало се једно одељене из батаљона крагујевачке бригаде, из војника већим делом стајаће

војске, и стави се под команду пеш. наредника ст. војске Живана, у цељи „ а са одабраним друговима масу потискује у напред и да је к јуришу одушевљава." —

Све дакле беше спремно за јуриш на главни турски редут на Горици."

Шта ли се то догодило за оно неколико сахати који прођоше између заповести да цео шумадијски кор има да маршира на Прокопље, и оне друге да се јуриша, услед које јури ађутант I-ве шумад. дивизије да врати батаљоне који су се већ кренули?

Да није Хафис-паша потучен до ноге, те нема више опасности да ће покварити опсаду Ниша? Али опет, ако би то било, од куда онај исти корпусни командант, који је пре два дана онако смотрено поручивао свом првом дивизијару „Докле не извидим добро положај, не могу се определити за рад — — за артиљерију ваља најпре да се спреме путови итд" одкуда он саде на један пут хоће свом силом да јуриша?

Ђенералштабна историја нашега рата за цело ће нам у своје време протумачити каква је то била „промењена ситуација" која се помиње у белешкама мога пријатеља у Бучевићевој војсци, она ће нам протумачити стратегијске разлоге за што се батаљони шаљу у Прокупље и за што се после неколико сахата шаље официр за њима да их врати итд.

Ја и Хвошчински стигосмо око подне у Барбатовац у главни стан ђенерала Белимарковића, који беше у једној сељачкој кући препуној дима. У сред „собе" на земљи горела је ватра, крај ње један велики лонац пасуља, а око ватре на ниским столицама пуно штабних официра. Група беше врло живописна. У једном буџаку мало даље беше ђенерал. Цела унутрашњост ове собе у тај мах беше достојна каквога Рембранта.

Ја преставих госта, који је врло љубазно примљен, и замолих за упуство којим путем би најбоље било, да

нас двојица идемо те да пређемо преко Мораве, ако буде могућно још пре мрака.

— Одморите се мало — рече ми г. Ђенерал — па ћемо онда сви заједно појахати. Донекле ћете ићи са мном а после ћу вам дати једног од мојих ордонанса да вас проведе позади наших трупа! —

— Благодарим, г. Ђенерале! —

Ручасмо мало на дохват и око два сахата по подне ђенерал, главни командант, кренуо се са целим својим штабом и свитом, којој смо се и ми придружили.

Пут је водио низ брдо и беше тако узан да није могло више од двојице барабар јашити.

С тога мојој коњаничкој окретности не беше баш врло мило када ме је г. ђенерал викнуо, јер он беше на челу кавалкаде а ја, према мом рангу, прилично позади, те се ваљало с коњем прогурати напред што на оном терену беше за ме приличан задатак, али најзад успех да дођем до ђенерала, и стадосмо упоредо јашити при чему сам ја наравно пазио да ипак за дужину једнога коњског врата будем назад од ђенераловог коња.

То «набљудавање» прописне учтивости, а нешто и навика г. ђенерала да не окреће главу ономе коме говори, а нешто можда и поветарац који нам је у леђа дувао, и односио речи, све то беше узрок, те нисам све добро чуо што је г. ђенерал говорио. Само једно опазих да је врло рђаво расположен, да је љут на некога. Од овега што је казао упамтио сам и записао само две фразе:

— Видите ли ви онај шиљак терена, онај ћувик? Онде нема више него сто Турака, и не можете их отерати оданде за Бога. Сад, кад сиђемо у поток чућете како звижде куршуми са тога ћувика, који бришу целом долином! —

Друга фраза беше ова:

— Зар ја да се бијем а други да преговара о предаји Ниша са турским командантом? Зар плодове мојега

труда да побере други? Е не ћемо тако. Ја ћу вечерас ударитити свом силом, па куд пукло да пукло! —

Из ових речи г. ђенерала први пут сазнадох да се воде неки преговори о предаји Ниша. Беше ми истина мало криво што се у томе послу обилази г. ђенерал, као најстарији командант целе опсадне војске, али помислих ваљда су Турци, у својој невољи, обратили се првом већем српском команданту, на кога су наишли, а у осталом моме лајичком мозгу беше главно што Турци у опште траже преговоре о предаји, што их је наша војска довела до тога, па већ макар се обратили првом начелнику српских предстража.

Код механе испод манастира св. Тројице, опростисмо се од г. ђенерала, који нам даде једног свог ордонанса (ако се не варам г. Антонијевића, кавалеристу београдског ескадрона) да нас даље води, па онда са својим штабом оде на своју опсервациону тачку са које је хтео да управља битком.

Ми окренусмо у лево, прејурисмо преко потока у галопу, из поштовања спрам турских куршума, који доиста и сада долетаху са оног „ћувика" који ми г. ђенерал показа, и који певаху своју досадну песму, па онда полако уза страну докле стигосмо на вис на коме нађосмо батерије Милована Павловића, а мало даље сретосмо г. пуковника Бучевића. Ми му се јависмо и он каза нашем вођи преко којих села треба да нас води. Не ћу чини ми се никад заборавити изнурено лице болесног пуковника Бучевића, како је изгледало у томе тренутку очекивања главног јуриша. Његови упали образи бэху се заруменели оном карактеристичном ватром фтизичара, упале очи његове севаху необичним и непријатним огњем. Очевидно он беше у грозници, али његово војничко частољубље беше јаче од његове болести, и он је раздавао заповести, он је очекивао знак за општи јуриш...

Позади артиљерије пролазили смо поред војске, која стајаше спремна за напад, у густим батаљоним колонама...

Пушка к нози, па су тако чекали... Мртва тишина у тим колонама. . Нико не говори ништа. Пред батаљонима њихови официри са голим сабљама у руци. Гдекоји међу њима пуши...

Поздрављали смо се међусобно, али ћутке. И са најбољим познаницима једва ако сам проговорио неколико речи, и ако се давно не бесмо видели. Нит' се они чуде од куда ја на Марковом калету, одкуда са мном руски официр и три козака, нит ја њих питам што се тако овлаш здраве, као да смо се пре по сахата растали, а не пре неколико месеци.

Неколико тренутака пред битком, пред јуришем. све су то равнодушне ствари...

Ја сам само прегледао завојиште у авлији једне сељачке куће у Перутини (капетан Dr. Лазаревић) па онда одосмо право на Чаплинце.

Пре него што стигосмо мосту отпоче канонада на височима, а од Чаплинаца, кад пређосмо Мораву, па до Мрамора непрестано смо слушали грмљавину топова и гроктање пушака. Што се више смркавало, то смо све лепше видели српску и турску ватрену линију. Дубоко под ноћ стајао сам пред џамијом черкескога села на Мрамору, са поручиком г. Ковачевићем који са својим батаљоном беше пошао у Прокупље и ту беше заноћио, па смо, са задрхталим срцем гледали онај величанствени огањ, који се по Горици вијугао као непрекидно севање муња, као некаква ватрена џиновска змија.

Али да пустим нека очевидци и саучесници нашега јуриша причају како је он извршен.

Ево шта сам о томе нашао записано у белешкама оног официра из штаба I-ве дивизије :

«У три сахата по подне нареди се артиљерији да отпочне ватру. Противник је одговарао и топовском и пушчаном ватром, и предузимао је испаде на крила.

Око 5 сах. артиљерија убрза ватру а пешадији се нареди наступање целим ланцем.

«Наступало се споро јер је непријатељ обарао смртоносну ватру против нашег ланца.

«У 5¹|₂ сахата нареди се јуриш целом бојницом. Најпре се огласио јуриш трубом а за тим је музика крагујевачке бригаде засвирала јуриш. Наши топови оборише најжешћу ватру на редут и његову позадност шанца.

«У први мах није се са јуришем успело, није имао онога снажног потиска који му је нуждан за успех.

«Јуриш се морао поновити.

«У тај мах приспе и капетан Петар Радивојевић командант другог батаљона рудничке бригаде и стави се на расположење дивизијару, који му одреди место у бојници између крагујевачког и смедеревских батаљона, и нареди да одмах ступи у борбу и поткрепи центар на кога Турци беху најжешће навалили.

«У мрак обнови се јуриш. Бојница поткрепљена, јурне на утврђење противниково са громким «Ура!» и — заузме га.

«Ово је извршено у 6¹|₂ часова у вече.

«Пошто су наше трупе ушле у противников шанац *А*, предузму се мере опрезности, да нас противник не би изненадио. Учини се распоред предстража и осигура се трупа од препада. За тим се предузе патролирање са већим одељењима да се дозна где је противник.

«Команданту I артиљ. пука мајору Павловићу наређено је да се постара за пласирање артиљерије на заузетом земљишту. Енергичним настојавањем те ноћи између 28 и 29-ог Децембра пласирано је 28 пољских оруђа.

«С овим је завршена борба тога дана, а борило се с наше стране:

«2¹|₂ *батаљона* смед. бр. (јасенички, орашки и две чете I подунавског батаљона).

«*3 батаљона* крагујевачке бригаде (I гружански, крагујевачки и лепенички).

«*1 батаљон* (други гружански) рудничке бригаде друге шум. дивизије.

«*Преко 30 оруђа* артиљеријских, јер овога дана око подне стигла је и четврта пољска батерија I-ог арт. пука.

«Противник је имао више од 4 табора пешадије, једну пољску батерију крупова система, која је са горичких утврђења дејствовала потпомогнута градским 24 фунтовим топовима.

«29-ог Дец. у зору (око 4½ сах.) наређено је насилно рекогносцирање са већим честима, и тада се дозна да је противник већим делом напустио горичка утврђења. Изаслате патроле наиђу на отпор у шанцу *Г*. но после незнатног пушкарања, посада побегне. Осматрајуће одељење опколи посаду шанца *Б*, која се састојала из три чете пешака. Командант те посаде јави да хоће да се преда и затражи официра с којим ће предају уговорити. Капетан Мијаило Радоњић прими турског команданта и спроведе га Дивизијару, који му постави услове да положи оружје и муницију и да са својом командом дође овамо. Официрима се остављају сабље. Турски командант на то пристаде и оде да изврши. Ово се догађало око 6 часова изјутра. Тек што је посада шанца Б. положила оружје, наиђе командант моравског кора пуковник Лешјанин и нареди да се посади врати оружје, па да се спроведе у град, јер је *потписата конвенција о предаји Ниша*. Ову наредбу извршио је капетан Радоњић.

«И из других утврђења посаде су се биле упутиле на предају, но због тога што нису наилазиле на српског официра враћале су се натраг.

«У то време предао се и турски командир шестофунтове круповске батерије која је била у шанцу *Г* и око њега.

«Батерија је доведена са запрегом и људима. Доцније је наређено да се турске топџије врате у град, само су оруђа задржата са запрегом. Ово је такође било око 6 часова.

«Пуковник Лешјанин дође у стан пуковника Бучевића око 8 часова и каза да је конвенција о предаји Ниша потписана јутрос у 6½ часова.

«Око 6 часова готово сва утврђења на Горици беху очишћена од Турака.

«У 9 сахата добио је пук. Бучевић налог корпуснога команданта да се од сваке даље операције, уздржава, јер се цела турска војска у Нишу предала. На позицијама да се остане до даље наредбе. Наши војници да не иду у Ниш, док командант кора не нареди како ће трупе ући у варош. Претходноваља стражама заузети све излазе ради безбедности па тек онда улазити.»

Сада да видимо како о овим догађајима прича мој пријатељ из крагујевачке бригаде:

«Око 4 сахата по подне поче опет заиста страшна артиљеријска ватра управљена на главну горичку редуту. Турци су из једне своје батерије на њиховом левом крилу непрестано одговарали нашој артиљерији и врло тачне метке бацали на њу, но исти немађаху великог дејства само за то што је земља и сувише мека и расквашена била.

«Сад се понова даде знак за јуриш. Пешадија се понова крену напред и одмах заузе напуштене предње ровове турске. Одавде отпоче врло јаку ватру на главну редуту Турску. За то време крагујевачки батаљон извршио је врло леп обилазак против левог турскога крила и са две своје чете дошао им потпунце у позадину заузев чак и куће које су од џамије св. Николе па уз Горицу подигнуте. Резерва управи своје кретање са позадње југоисточне стране глав. тур. редуте. Када се све трупе потпунце прикупише онда се кренуше на јуриш, и око 7¼ — Горица са њеним утврђењима беше у рукама наше пешадије. У тренутку када је освојен главни горички

редут батаљони прве и друге дивизије беху измешани. Од наше бригаде беху у редуту и код њега први и други лепенички и четврти јасенички батаљон

Јунаци овога дана, које нити смемо нита можемо да заборавимо, беху они војници стајаћи који се издвојише из наше бригаде, те саставише онај одредић од 30 људи за јуришање, који први ускочи у главну горичку редуту. Али први међу првима, чије име треба добро да запамтимо у нашој војсци, беше редов *Шулајић* (из ужичког округа родом) који је први ускочио у турски редут где је и рањен у ногу (неки вели да је бајонетом прободен), а за њим је ускочио у непријатељски редут наредник *Живојин*, који потпунце може с њиме да дели славу.

Овако је отета Горица, и на овај начин је потписата предаја Ниша.

Том приликом смо у редутима Горичким задобили: сто сандука пушака, сто сандука муниције; 80 шатора, 5 шестофунтових круповских топова које је крагујевачки батаљон заробио.

Губитци наше бригаде беху од 24-ог до 28-ог Децембра: 15 мртвих, 140 рањених. Утрошили смо муниције: 114,536 метака пибодових. Губитак у батаљонима износио је 13%.

Одмах по заузећу Горице наређено је да се трупе групишу и по могућству на заузетом положају утврде, нарочито фронталну страну према Нишу, како би се сутра могло напасти и на сам Ниш.

Шта је било с нашом пешадијом на левом крилу, колико је, како и где допрла, није ми познато. Пошто је стање у оном мраку било доста ровито, то је било нужно још и да се земљиште осигура, да се избаце предстраже, да се патролна служба појача, и да се турска утврђења на левом крилу пошто по то узму. У овој цељи послани су први лепенички и јасенички батаљон наше бригаде. Они се кренуше у 9½ сах. ноћу, осигуравши се

спреда и са стране. Патроле послате напред јавише «да се у шанцу пред њима неко налази, но да изгледа као да нису наши људи.» Батаљони се одмах распореде за борбу, у бојницу лепенички а у потпору јасенички, а пошљу патроле до самог утврђења да види право стање ствари.

Патроле се врате и јаве да су у редуту Турци. Батаљони пођу бојним редом у наступање, но Турци јавише да хоће да се предаду. Ово се дешавало између једног и два сахата после по ноћи. Наши батаљони опколише редут и јавише бригадиру. Извешће о томе стигло је у $5\frac{1}{2}$ сахата 29-ог Децембра.

Турака је било у том редуту: пет официра и 272 редова. Командант беше *Мехмед-ага*, командир прве чете *Хасан*, водни официр *Сулејман*, командир друге чете *Јемин* водни официр *Мехмед*.»

Шта је даље било са посадом овог турског шанца видели смо горе.

Еле Ниш се предаде. Конвенција о томе беше потписана у јутру 29-ог Децембра од стране команданта града и вароши Ниша, Халила и Решид Паше и нашега команданта моравскога кора, пуковника Лешјанина

Чудним случајем дошло ми је до руку једно парче хартије на коме је *плајвазом* написана, ваљда прва, скица те конвенције, па како је то парче хартије занимљиво не само са фељетонистичко-мемоарскога гледишта, због својега стила и ортографије, него и због свога закључка по коме је конвенција имала да се изврши читавих 24 сахата раније, то ћемо га овде преписати са свим верно.

«Contrat

Entre le plenpotansier de Son Altesse S. le Prince Milan M. Obrenovitch IV, Kommandant en chef de l' armée de Morava d'une part et les commandans de fortresse et la ville de Nice (Niš) Halil et Rachid Pacha.

1. Honorable habil et Rachid Pacha rendront au Prince de Serbie la fortresse et la ville de Niš, avec tous les conons, munitions, batimants et tout autre differents materiaux du Gouvernement dans l' etat dans lequel ils se trouvera au moment quand on signera cette convention

2. Tout armée doit rendre les armes mais elle ne sera pas considere comme prisonierè mais seulement elle serra conduite au de ia du reyons qui se trouve antre les mains de l' armée Serbe, et alors elle (l' armée du Niš) sera mis en liberté.

3. Pour la tranquilité et l' assurence de la ville (Niš) les habitonts, auci bien misilements que chretins rendronts les armes, les quelles on leurs donnera plutart, l'orsque l'ètat normal regnera dans la vill

4. Son Altesse S. le prince de Serbie assure à chaqin le bien, l' honneur, la religion et la vie

5: Aux citoyants qui vouronts évaculer de la ville sera permis et meme on lèur facilltera le moyen

En honneur de l' armée vayante ottoman Son Altesse S. le prince de Serbie laisse aux officiers et a d' autre amployers leur épés quil pouvont commpletement garder.

Dès que cette convention sera signer on se rendra de la manière suivante.

Premierement les troups evaculeront tout le fortifications commptelement de Goriza et Vinique ou se rendront les troupes Serbe. Alors l' armée ottoman par batailon (tabor) posera les armas et sous le commandement de ses officiers se rengera sur la place qui sera destineé.

Pour le detail d' execution de cette convention s'attanderont entre eux les officiers de deux part, specialement definés à ce but.

Cette convention, qui est basée sur l' entante deja posterière de deux part, doit etre signe et misa en execution au laiver du jour du 28 Decenbre 1877 v. s. Les Parties contractantes ont chaqine une copie exacte"

Међу тим српски текст ове конвенције, који је званично штампан у 284-том броју „Српских новина" од 31-ог Децембра гласи овако:

„Између пуномоћника Његове Светлости Књаза Српског Милана М. Обреновића IV, Команданта Моравског корпуса, ђенералштабног пуковника г. Лешјанина с једне, и Команданта града и вароши Ниша Халил и Рашид паше; закључена је ова конвенција о предаји града и вароши Ниша:

1. Халил и Рашид паша предају Српском Владаоцу град и варош Ниш са свима топовима, муницијом, зградама и осталим разноврсним државним материјалом у онаквом стању у каквом се затекао кад се овај уговор потпише.

2. Сви војници имају положити оружје, но се не ће сматрати као ратни заробљеници него ће се спровести преко рејона који је војском српском заузет, и пустити у слободу.

3. Ради мира и безбедности вароши, местни житељи како Мусломани тако и Хришћани, положиће оружје, које ће им се, ако је њихова својина, доцније кад се нормално стање у вароши поврати, вратити.

Владалац српски ујамчава:

а) свакоме неповредимост имања, части и живота;

б) онима грађанима, који би се хтели иселити, ово ће се дозволити и олакшица за то учинити.

„Као знак поштовања храбрости војске, његова Светлост Владалац српски оставља официрима и другим лицима грађанског реда који у обично време оружје носе њихово оружје, и ово им се не ће одузимати.

„Чим се ова конвенција потпише, одмах ће се приступити предаји и то овако:

„Прво ће се војска отоманска повући из свију утврђења са Горице и Виника, и ова ће српска војска посести.

За тим ће отоманска војска батаљон по батаљон остављати оружје, и под командом својих официра постројити се на место које се означи.

О продобнијим наређењима за извршење ове конвенције споразумеваће се нарочито за то одређени официри обеју страна.

Конвенција ова, која је по претходном међусобном споразумљењу обеју страна начињена, има се потписити и њеном извршењу приступити најдаље до свануһа дана 28-ог Декембра 1877-ме године.

Свака од уговарајућих ćтрана има по једну тачну копију овог уговора".

Дакле закључак горње, плајвазом написане скице, не беше погрешка и у званичном оргиналу стоји да се та конвенција има потписати и извршити до свануһа 28-ог Децембра.

За што то није урађено?

За што су трупе шумадијскога кора цео тај дан нападале и јуришале до дубоко у ноћ, за што су погинули односно рањени они, који беху жртве тога дана? Је ли морало тако да буде?

И на ова питања за цело ће нам одговорити велика историја нашег ратовања, коју спрема наш главни ђенералштаб За моје мемоарске белешке биће доста да поменем једну версију, коју сам приватно чуо, и која у неколико може привремено одговорити на горња питања.

Кажу да је наш официр, који је преговарао о предаји са турским командантима, био у Нишу за време целог јуришања наше војске на Горицу, да су Турци непрестано измишљали узроке да одуговлаче потписивање конвенције, да су за време њиховог конферисања непрестано стизали турски ордонаси с Горице који су доносили извешћа о стању битке, у њихову седницу, и да су Турци потписали конвенцију тек пошто су добили извешће да је наша војска отела утврђења на Горици.

Ако је тако онда је појамно што конвенција није извршена 28-ог већ 29-ог Децембра у јутру, али онда морамо бити захвални ђенералу Белимарковићу што се ражљутио на оне који «беру плодове његових трудова» те је на своју руку решио да са свом снагом јуриша па «пукло куд пукло».

Срећом је пукло добро...

Да покупимо још неколико бележака из штаба прве шумадијске дивизије.

«29-ог Децембра стиже команданту прве шумадијске дивизије заповест врховне команде, О№ 605, да иде у Прокупље да прими *магновено* (да л' ово значи привремено или одмах?) команду на трупама у и око Прокупља, те да га брани од Хафис паше.

«Према овоме командант ове дивизије извештава врховну команду да у след штрапаца и борбе стање његовог здравља такво је да не може налогу следовати.

«30-ог Децембра трупе су се одмарале на Горици и посвршавани су остали (?) послови.

«Начелник штаба моравског кора јавља команданту ове дивизије да је данас турска војска положила оружје и из града изашла, а да је наша војска град и варош поседа.

«Ђенерал Белимарковић беше отишао (у Алексинац) а његов заступник наредио је да се све трупе спреме за сутрашњи улазак у Ниш.

«31-ог Децембра 1877 ушле су трупе шумадијскога кора у Ниш где су размештене у кантонмане по граду и по вароши.» — — —

Преноћивши 28-ог Децембра у џамији на Мрамору ја сам 29-ог у јутру прегледао завојиште. Синоћ у пркос свију евакуација беше остало 83 рањеника, те ноћи беше стигло из шумадијскога кора 101. Одмах је евакуисано 95 у Алексинац, а остало је 89. Ту сам прегледао и ра-

њеног потпоручика г. Милана Маринковића ађутанта I артиљер. пука. Он имађаше две ране, једну кроз лист, а други куршум беше му окрзнуо слабину.

Пошавши даље зауставио сам се само мало у Суповцу где је Dr Илија Јовановић баш намештао другу пољску болницу моравскога кора у зградама ђумрука и турске механе, али како у њој беху тек четири, рањеника, то сам могао одмах наставити пут даље и у вече стигох у Алексинац и јавих се у команду.

Каква је радост била кад се на сигурно чуло да се нашој војци предао Ниш, онај исти град чије најудаљеније предстраже не могосмо савладати првога рата, може се видети већ из тога једног факта што су мирну и скромни Алексинчани који су се оно доба више бавили културом дувана и осталим корисним гранама земљорадње и трговине него политиком, постали преко ноћ демонстративни као да су Новосађани. Они за час импровизоваше певачко друштво створише од некуд бакље и 31-ог Децембр у вече приредише сјајну бакљаду пред Господаревим главним станом. Одушевљење беше тако опште, да је чак и тадашњи председник алексиначке општине, поштовани члан парламента, г. В. К. Стошић, постао беседник, и он јо поздравио Књаза оваком беседом

«Светли Господару,

Ево и овом приликом Твоји верни грађани алексиначки указују ти знак дубоких осећаја радости и благодарности за проглашену независност и предузето ослобођење наше подјармљене браће.

Господару независне Србије!

Грађани алексиначки ускићени радошћу честитају ти умножену владалачку славу, јуначким заузећем чувенога града Ниша, и из дубине поданичке душе *) желе да ти се слава увенча неувелим венцем ослобођења и у једињења це-

*) Ако би когод посумњао у овај психолошки проналазак г. Стошића можемо му показати текст беседе писан руком г. Стошића.

локупног српства, те да под твојим владалачким закриљем, одјекне радосна песма по свим покраинама србства.

Живео Светли Господару!

Живела Књагиња Наталија!

Живео престолонасљедник Александар!

Живео народ Србски!

Живела јуначка војска Србска!»

На то је кор певача отпевао нашу лепу химну, Господар је са балкона благодарио Алексинчанима на њиховим осећањима једном од Његових сјајних импровизација, у којој се сетио свог Узвишеног савезника, Цара руског. На што су Алексинчани отпевали «Боже Царја храни», и тако се довршила ова прва свечаност.

Сутра дан, 1-ог Јануара 1878, када дођох у штаб врховне команде, затекох и г. ђенерала Белимарковића. Његово лице беше тако натуштено да сам ја са мојом несташном уобразиљом већ замишљао како он после неколико сахати полази из Алексинца право у Ницу. Срећом преварих се, он је после аудијенције код Господара која је подуже трајала, у место у Ницу отишао на Грделицу и на Врање, и кад је пошао није се знало шта се на њему више сија, његово лепо марцијално лице или Таковска звезда с лентом коју беше онога часа добио. Беше ми Бог зна како мило што они «други» не беху успели да поберу «плодове његових трудова»..

Истога дана у вече стигле су две депутације из Ниша и сутра дан поздравише Господара. У првој беше деда-Виктор, Митрополит нишки са протом Прокопијем Поповићем и свештеником Младеном Поповићем, а у другој беху изасланици грађанства свију вера (осем Срба, беху међу њима: три Турчина и два Јевреjина). Обе депутације изјавише Господару своју благодарност на ослобођењу од турског јарма, и ставише Му на расположење и себе и своје имање. Беседник грађанске депутације завршио је свој поздрав овим речима

«Изручујући ти поздрав од Нишких грађана свију, и честитајући ти велику Славу коју си задобио, смирено просимо, да нашу варош посетиш и тиме нашу давнашњу радост над радостима крунишеш. Народ се смирено моли а пламено жели, да у лицу Тебе, светли Господару, славног Душана види, које нека Бог да да буде. Амин».

На то ће тек један од Турака:

«Бог па Ти, Господару. Наше куће и наше породице, све је то сад Твоје; ми за другог старешину не знамо. Што год заповедиш, ми ћемо чинити, само да нас чуваш да останемо сваки на своме месту».

Други михамедовац заврши:

«Благодарим ти, Господару, што је наша варош твојом војском и под твојим вођењем од свакога квара и од сваке штете сачувана остала».

Господар је на ове поздраве одговорио између осталога и ово

«Благодарим вам не осећањима верности и оданости, која ми изјависте од стране драге моје вароши Ниша. Ја се радујем; колико победама своје јуначке војске, толико што се ви ослобођавате, што се разгони мрак петовековног ропства а свиће зора лепше будућности над дивним земљама Душанове, Старе Србије. Што се вас, мојих милих Нишевљана тиче, будите уверени, и кажите у моје име свима вашим суграђанима, да ћете сви, без разлике вереисповести, бити подједнако драги моме срцу, да ћу се ја за све вас подједнако очиноки старати али за то и очекујем од вас да ћете слушати све наредбе мојих власти...."

Овде депутације упадоше у реч Господареву и викнуше «Хоћемо, хоћемо, Светли Господару!»

Господар настави:

«.... да ћете се покоравати нашим законима, и да ћете сваки радите своју радњу. Да би вам показао колика је моја благонаклоност спрам ваше вароши, ја ћу

колико сутра доћи у Ниш да проведем неко време у вашој средини. Тако поздравите моје драге Нишевљане!"

Дуготрајни усклици „Живео" завршише ову свечану сцену

И доиста сви добисмо заповест о премештају врховне команде у Ниш. Одмах истога дана посласмо све наше канцеларије напред, а 3-ћег Јануара кренусмо се из Алексинца.

До Топонице смо се возили на каруцама, а одатле појахасмо коње и раздрагано полетесмо Нишу

У галопу смо се испели на први вис после Топонице, а одатле смо до Ниша пролазили кроз најдивнију панораму. Десно преко Мораве бели се Суповац и над њим „Змијина глава" и остали изданци Јастрепца. Пред њима широко поље, а мало даље широки басамак терена коме смо 1876 и сувише добро име запамтили — Мрамор. Позади Мрамора, мало у лево, у дну хоризонта, стоји расцеп међу планинама и брдима, као каква циновска капија. Кроз ту капију пролази Морава пошто је мало пре тога примила Топлицу. Као стражар на тој капији, стоје развалине некаквога старинског града на једноме вису. То је Корвинов град, а зову га и мало ружније. Од тих развалина почевши у лево, у великом полукругу, који обухвата пространо нишко поље, које је пре неколико хиљада година било дно великог некаквог језера, докле год Морава није провалила клисуру од Св. Романа до Сталаћа — у томе полукругу који се пружа чак до Комренских висова, поред који баш сада касасмо, гомилају се једна за другима најпре мањи па онда све већи и већи висови Сухе (старе) Планине и Озрена. На југоистоку тога венца од висова, брда и планина, подиже се рекао би до самога неба голи врх Старе Планине. У правој линији испод тога врха, али много ближе, у подножју Горице и Виника на којима се издалека беле тврђавице „Митад-пашина" и „Абди-пашина табија," у питомој равници, кроз коју вијуга Нишава, угледасмо

најпре један велики бео двор, и византијска кубета велике српске цркве, па онда град и варош, која толике године беше жива жеља српскога срца, угледасмо златну јабуку за коју смо толику драгоцену крви толике горке сузе пролили, угледасмо варош у којој је наш Немања дочекивао Фридриха Барбаросу, варош која беше последњи али најсветлији адиђар у круни српској што ју је Немања својим трудом и државничком мудрошћу створио. угледасмо — *Ниш*...

У који мах ми угледасмо оваплођени сан целе наше генерације, у тај мах загрмеше топови на Нишу...

И Ниш је угледао свога новог Господара. и стао га је поздрављати са својих старинских бедема на којима је крвљу многих храбрих народа исписана бурна историја толиких векова.

Има осећања која су јача од сваког скептицизма, која су силна као бујица, која су кадра појетски надахнути и најхладнијег филозова у кога се срце сасушило као паргаменат на коме његова мудрост пише.

Таква бујица радосних осећања обузе све нас који смо у том свечаном тренутку имали срећу де будемо у свити Српског Владаоца.

Чини ми се да смо прелетели преко нишког поља као да су нас носили васкрсли орлови Немањићскога доба на својим крилима.

Тек пред уласком у варош, на градском пољу заустависмо се мало.

Господар је поздрављао војску која Га је ту дочекала упарађена. Војна музика значари добоши и трубе свију батаљона, батерија, и ескадрона. који свираху «претпрси,» радосно клицање хиљадама грла. све се то стапало у величанствен урнебес из кога се само могаху разабрати речи «Ура! Живео!»

Ја само видех препланула лица војника и наше заставе, изрешетане непријатељским куршумима како се весело вију по пољу нишком.

Мало даље настајаше већ нишко предграђе које се зове «београдска махала», и у коме сами мусломани живе Сви становници тога краја беху изашли и поређали се пред својим кућама и на ћепенцима својих дућана и кафана. То беше жив зид од неколико спратова на коме су дречале све боје спектрума, бели турбани и беле браде до појаса, црвене, зелене, плаве, жуте, мрке и црне фереџе, кафатани, џубета, ћурчета, чакшире, шалваре. џемадани, јеменије. Иза небројених белих јашмака, којима беху буле увиле главу и лице севаху црне очи и црвене усне, а већ црвени кьном бојадисани нокти, нису ни били сакривени.

Сви ти старци, људи, момци, жене и деца стајаху смерно са склопљеним рукама на трбуху, и са мало напред погнутом главом, као што се приличи када падишах пролази...

Господар знајући турски обичај по коме свагда старешина треба први да поздрави, јер би од млађега био безобразлук да он први поздравља — подиже руку да салутира·

Као на какву команду полетеше све турске руке к земљи да захите најдубљи «теменах».

Неколико Срба који беху истрчали пред Господара до у ову махалу викнуше «Живео», а Турци опет склопише руке, и погнуше главу, па ћуте.

Право да кажем ова турска гробна тишина после оног отоичашњег урнебеса српског, беше ми врло непријатна и ако сам још из детињства знао да су Турци у ћутању јачи и од самога Молтке. И нехотице, без ичије команде, као по некаквом инстинкту, огромна свита Господарева, у којој сада беху и официри шумадијског, моравског и тимочког кора, пусти лево и десно крило напред, те макар из далека начинисмо жив зид око Онога кога наша химна онако леп зове «Српског ока Зеница». Али господар, који суверено мрзи све «мере предострожности» које се Његове личности тичу, прозре одмах од куда у нас толико непоштовања ранга при јашењу, само се осмехну, ободе свога белца «па полети кано ластавица»

тако, да смо били срећни што смо могли бити близу, а већ о заклањању не беше више речи. У осталом сада већ и не беше нужно. Читаво море радоснога српскога света, који је проламао небеса својим усклицима беше нас примило у своју средину, беше нас понело од Нишаве и њеног великог моста, кроз велику градску капију, и беше нас за тили часак донело пред велики Мидат-пашин конак у сред града. У томе конаку, у коме је частољубиви уставотворац Турски сањао о реформама онога што се не може реформисати у томе конаку, који беше верна слика отоманске царевине, споља велики дворац а унутра трули басамаци, мурдарлук и крајња запуштеност у томе конаку беше сада врховна Команда српске војске.

Тек што сјахасмо с коња и одосмо сваки у своје собе, поче се из вароши ваљати нова бујица света.

Напред иђаше свечана литија са целокупним хришћанским и Јеврејским свештенством, са црквеним и школским барјацима крстовима, рипидама и целим апаратом источњачког црквенога блеска.

Пред литијом је био Деда-Виктор у пуном орнату митрополитском са драгоценом митром на глави са златним крстом и сребрном штаком у рукама.

Господар, чим је са својих прозора угледао литију, сиђе са горњега спрата и дочека Митрополита баш пред капијом дворца

Ја целу беседу деда-Викторову нисам могао записати — од угурсуза који су за мном правили филолошке примедбе. Једва сам уграбио да запишем пасаж у коме се говори о Св. Игњату Богоносцу, и ево од прилике како је тај пасаж гласио:

— Имаше еден великомученик, го викат Свјати Игњат, и кога станаше агарјане да га мучат санћим да заборави на Исуса Христа, он им се смејеше и стана да говори: Мори Агарјане, не можете вија да избрисувате име на Господа из мојето срце, тука је оно записувано, тука бре!

Така и нија, бракја, да записуваме име на нашега избавитеља Књаза Милана. Ама како да га записуваме? Сас крв на наше срце, да не може да га избрисува никаква агарјанска сила... Живеја књаз Милан, књагиња Александра и Престолонаследник Наталион! —

Кад сам слушао ову беседу деда Викторову нисам могао ни слутити за како ће кратко време постати он један од најученијих доктора српскога каноничког права. Међер је ова наша балканска раса врло поучаљива.

Али та литија још не беше врхунац свечаности.

После подне постројише се пред Господарским двором депутације свију трупа, које су учествовале у до садањим биткама, формирајући са конаком једну огромну кару.

Господар Књаз уђе у средини те каре, окружен целим врховним штабом и поздрави војнике беседом од које сам само ово могао записати:

«Јунаци,

После месец дана љуте и тешке борбе — борбе двоструке против нашег крвног непријатеља и противу природних елемената, борбе, коју сте ви тако мушки, као прави синови јуначких предака издржали, могу већ да вас поздравим у граду, у коме се родио први православни цар Костантин, који је наш цар Душан називао Славним Нишким градом, и који је кључ старе Србије. Јунаци! Хвала вам у име Србије, хвала у име народа српског. Ваше јунаштво не само да цени цео народ наш, него га признаје и моћни заштитник Србије. Цар Ослободилац Александар II, и ја сам срећан што вас данас могу наградити не само у Моје име, но и у име Његовог Величанства Цара Александра, и то оним одличијама која и у дивној руској војсци добијају само најхрабрији међу храбрима. Уверн сам да ћу вам из срца проговорити ако с вама заједно кликнем: Живео Цар Ослободилац Александар, Живео главни командант руске војске велики

књаз Никола, живела нам јуначка, братска и савезничка војска руска. Ура!»

Бура одушевљених усклика захори се преко бедема нишкога града, преко брзе Нишаве, преко кубета и минарета живописне вароши нишке.

Када се ти усклици стишаше приступило се раздавању награда, српских медаља за храброст и руских крстова Св Ђорђа.

Једног по једног прозиваху војнике, *које су саме трупе међу собом изабрале као најхрабрије*, и свакоме од тих изабраника предавао је Господар сопственоручно декорацију.

Милина је било видети са каквом отресношћу, са каквим поносом ступаху ти јунаци на један корак пред свога Господара узимајући оружје пред прси, са каквом ли свешћу и бистриномо одговараху на питања Господарева, и са каквом скромношћу примаху декорације из његове руке. — — —

Још истога дана растурена је по Нишу ова прокламација Господара и Књаза:

«Грађани нишки,

«После петстолетног робовања и тешког страдања вашег под владом неправде и насиља, Ја долазим међу вас са храбром својом војском, као ваш ослободилац и доносим вам знамења хришћанске просвете, слободу, правду и сигурност.

«Грађани нишки!

«Ја с радошћу видим да је народ ових красних земаља, које су тако дуго силом биле отргнуте од своје мајке Србије, сачувао живу успомину о српском јединству, те с раширеним рукама дочекује моју војску, као жељно очекивану браћу и своје избавитеље. Победа коју је моја храбра војска одржала помоћу Божијом није победа народа над народом него победа реда над нередом,

закона над безакоњем, правде над насиљем. Ја и мој поносити народ, уз побдеоносну војску Цара ослободиоца кренусмо се с огњишта свога, не да се коме светимо за нечувене и дуготрајне увреде, него да ослободимо правду која је цвилила у оковима насиља, да ослободимо грађане од разузданих зулумћара, *домаћине* од бескућника

«Грађани нишки!

«У данашњи дан после пет стотина година, поносито се вије на бедемима славнога града Ниша српска застава. Нека је та застава за вас знак, да сваки грађанин; ма које вере био, може рачунати на моју благонаклону заштиту. Ја вас поздрављам као заступник правде као бранилац слободе једнаке за све грађане. за све вероисповеди.

«У исто време позивам вас да будете послушни наредбама мојих власти. и да даље наставите послове свога редовног занимања.

«У то име помогао нам Бог!»

«Тако се свршила не само једна епоха у нашем другом рату с Турцима, него и епоха у читовој историји српског народа

* * *

Још само један моменат из тога знаменитог дана.

При раздавању декорација Господар Књаз поздравио је пред војском потпуковника Јеврема Марковића таковским крстом о врату декорацијом, коју су онда добили само дивизијари, који су се одликовали, и ако он беше бригадир.

После неколико тренутака приђох да му честитам тако велико одликовање.

На његовом лицу беше у место радости толико непојамне срџби и дивље охолости да просто нисам знао шта да мислим?

На моје честитање он само презриво слеже раменима и уснама, прогунђа кроза зубе:

— Ех, сада ми је све једно... —

Па се окрете и оде некуда...

Чудан човек, помислих. Сигурно је срдит што му то одличије не дадоше одмах после Ак-Паланке?

Нико од нас није ни слутио шта ће о том истом Јеврему после неколико недеља писати у актима аудитора врховне команде..

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПРОЛЕЋЕ.

Трепери тихо ветрић лак,
Жубори поток сјајни,
Кроз свежег јутра топли зрак
Глас песме хори бајни.

Животом новим дише све:
Кроз гране ветрић вије,
Куд такне крилом свуда се
По један листак свије.

То мајска зора доходи
Под круном росног цвећа
Кроз поља, горе, проходи
На крилу премалећа.

Хеј, како трепти зорин зрак,
Весело што се креће,
Пред њиме ноћи густи мрак
Западу тамном лећe.

И пастир ено радостан
Оставља мирно село,
Са фрулом здравећ' мајски дан
Он гони стадо бело.

С врхова мрачних планина
Потоци бистри журе
И по сред росних долина
Све даље, даље, јуре.

Весело тице дижу пој,
Пролећа здраве дане,
Лептира златних трепти рој
У зраку зоре сјајне.

Лагане ласте шире лет
Са југа плодних поља,
Цвркутом слатким здраве свет
И вију гњезда своја.

Вијора бесног где је јад
Ледена зима свила,
Пролетњи ветрић тамо сад
Лагано шири крила.

И као момчић несташан
Час хитро кроз жбун пирне,
Час мајској ружи кроза сан
Румено лице дирне.

Час летне ладном потоку
И бистре вале жури,
Замути воду дубоку
Па даље, даље, јури.

Час с горе диже маглен прам,
Кроз село отуд леће,
И песмом својом ено сам
Веселе моме креће.

Несташан шушне око њих
С чела им косу шири,
Ил' крадом отуд полети
У недра да завири.

А оне смејом веселим
Рукама недра бране
Ал он већ крилом несташним
С недара раскри тајне.

Па за тим летну даље он,
Несташко пун немира
Истоку, куда небосклон
Дунавске вале дира.

Уз жубор вала дубоког
Да и он песмом слави
На златним вратма двора свог
Када се сунце јави.

Драгутин Ј. Илић

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

(НАСТАВАК)

ДЕСЕТА ГЛАВА

Имају тренути, кад је душа, нарочито у младих људи расположена да на најмању молбу одобри све што изгледа да је добро и да је као жртва, као оно истом расцветани цвет, који се полако ниже на свом ломком струку и готов је да свој љупки мирис даде сваком ветрићу, који пирка око њега. Ови тренути, којима би други људи требало да се диве са страхопоштовањем, управо су они, на које себично лукавство пажљиво вреба и у лету их хвата, да би везало вољу, која није на опрезу.

Када принцип прочита ово писмо, одмах опази, да му се отворио пут његовим давнашњим и сталним намерама. Поручи Цертруди да му дође, па чекајући је науми

да куjе гвожђе докле jе врело. Цертруда дође и не дижући очиjу и лица оцу, паде преда њ на колена и jедва му могаше проговорити: „Опростите!" Он joj даде знак да устане; па гласом, коjи jе ниjе могао соколити, примети joj, да ниjе доста само желити и молити опроштење, да jе то ствар лака и са свим природна за онога, коjи jе погрешио и боjи се казне, jедном речи, да опроштаj треба заслужити. Цертруда понизно и дркћући запита, шта треба да чини. Принцип (срце нам не да, да га у оваj пар зовемо оцом) не одговори непосредно, али стаде вазда говорити о њезиноj погрешци, а речи му падаше на душу бедници, као кад би се грубом руком превукло преко ране. Настави говорећи, да и кад би... што ниjе било... и имао у први мах намеру, да jе преда свету, она сама томе jе сада ставила неодољиву препону, jер племић jедан, као он, коjи држи на своjу част, никако не може више имати образа да понуди поштеном човеку jедну госпођицу, коjа jе о себи дала такву сведоџбу. Бедна слушатељка била jе поражена. Сад принцип постепено ублажуjући глас и речи, настави, да има за сваку погрешку лека и опроштаjа, да jе њена погрешка таква, за коjу jе лек са свим jасан, да joj он не треба ни помињати, jер и сама треба да у овоj жалосноj пригоди види као опомену, да jе живот у свету за њу пун опасности...

„Ах! jесте," викну Цертруда, потресена страхом, припремљена стидом и покренута у оваj пар тренутним чуством.

„Ах! дакле и ти поjимаш", одмах поче принцип наново. „Е лепо, не ћемо више помињати што jе било; све jе изравнано. Ти си одабрала jедини часни и пристоjни начин, коjи ти jе остао; а по што ту jе избор од добре воље и по уверењу, то jе сад на мени да то буде како треба у свему и за све; сад jе на мени, да на твоjу страну окрeнем сву корист и сву заслугу. Ja ћу се за то старати".

Када то рече, куцну у једно звонце на столу и рече служитељу, који је ушао:

„Кнегиња и кнежевић нека одмах дођу."

А за тим рече Цертруди:

„Хоћу да им одмах саопштим своју радост; хоћу да сви с тобом поступају како треба. У неколико си искусила строгог оца, али од сада ћеш да познаш само нежног оца."

На ове речи остаде Цертруда пренеражена. Сада премишљаше, да ли је оно *да*, које јој се омакло, могло имати толико значење, сада тражаше, да ли има начина, да га узме натраг, да му ограничи смисао; али принципово уверење чињаше се да је тако потпуно, његова радост тако велика, милошта му тако условљена, да се Цертруда не усуди изустити и једну реч, која би то могла и најмање кварити.

После неколико тренутака дођу обоје позватих и угледавши Цертруду, погледаше је недоумевајући и удивљени. Али принцип сав весео и нежан, чиме је исто понашање њима прописивао, рече:

„Ево изгубљене овчице, и то нека је последња реч, која би помињала непријатну прошлост. Ево утехе нашој кући. Цертруди не треба више савета; што смо ми желели њена добра ради, то она хоће од своје воље. Она се решила, она ми је казала, да се решила..."

Код ових речи диже она на оца поглед и престрављен и молећ, као да би да га преклиње да престане; али он настави без свака обзира:

„Да се решила, да узме покривало."

„Право! прекрасно!" повикаше једногласно мати и син и једно за другим пољубише Цертруду.

А она прими то грљење са сузама, које су они тумачили као сузе од радости. Сад стаде принцип разлагати, шта ће све учинити, те да стање кћерино буде пријатно и сјајно. Говораше о одликовању, које ће јој

се указивати у клоштру и у целом крају; да ће она тамо бити као кнегиња, као представница породице; да ће бити повишена на прво достојанство. чим то буду њене године дозволиле, а међу тим да ће тек по имену бити потчињена. Принциповица и принциповић сваки час понављаше честитке и одобравање. Цертруди се чињаше. као да све то бива у сну.

«Е сад треба да одредимо дан. кад ћемо ићи у Монцу, да опатици поднесемо молбу,» рече принцип. «Како ће јој бити мило! могу вам рећи, да ће цели клоштар знати оценити почаст, коју му Цертруда указује. Па баш... за што да не идемо данас? Цертруда ће радо хтети да се мало прође»

«Па ајдемо,» рече принциповица.

«Идем да наредим,» рече прициповић.

«Али. .» изусти Цертрута понизно.

«Полако, полако,» на то ће принцип; «пустимо њу да она реши; можда се данас не осећа довољно расположена. па би јој милије било причекати до сутра. Реци, хоћеш ли да идемо данас или сутра?»

«Сутра.» одговори Цертруда слабим гласом, којој се чинило да ће тиме нешто времена добити.

«Сутра,» рече принцип свечано; «дакле је одредила да ће сутра да иде. Међу тим ћу ја замолити духовника клоштарског, да одреди дан за испит.»

Како рече, тако се учини; принцип устаде и заиста оде до реченога духовника (што није незнатно снисхођење било). па угодише, да то буде до два дана. Цели тај дан није Цертруда имала ни часка одмора, она је желила да после толике узбуђености одмори своју душу, да разбистри, тако рећи, своје мисли, да сама са собом прави рачун о ономе, што је учинила, о ономе што јој је остало да чини, да знаде шта хоће, да за часак заустави макину. која тек што је почела, јурила је тако нагло; али јој се ништа не даде. Без прекида долазило је занимање

за занимањем, наизменце једно за другим; чим је принцип отишао, одведоше је у кнегињину собу, да је тамо под њеним надзором очешља и обуче кнегињина коморница. Још нису с тиме са свим готови били, кад их позваше на ручак. Цертруда прође између служитеља, који се клањаше и као честиташе јој тиме што је оздравила, па затече тамо неколико најближих сродника, које су позвали на брзу руку, да је почаствују и да се са њом радују двема срећним пригодама, повраћеном здрављу и изабраном позиву.

Млада невестица (тако су звали младе девојке, које су хтела да иду у дувне, па кад се Цертруда указа, сви је тим именом поздравише) — млада невестица имала је пуно посла да одговара на све оне учтивости, које су јој ода свуда указивали. Она је, истина, добро осећала да је сваки њен одговор био као пристанак и потврђивање; али како да одговори иначе? Мало после ручка дође час да се извезу у шетњу. Цертруда се попе на каруце са матером и са два ујака, која су била за ручком. Пошто се по вароши провозаше, изађоше на улицу Марину, која је тада онуда ишла, где је сада јавни врт, а тамо је госпоштина долазила на каруцама, да се опорави од дневна посла. Ујаци говорише са Цертрудом, као што је пристојност изискивала за онај дан; а један од њих, који као да је боље него други познавао сваку личност, сваке каруце и свачију либерију, те је сваки час имао да каже што о том и том господину и о тој и тој госпођи, у један пут јој се окрену и рече јој:

„А, враже мали! ти ћеш све те лакрдије да одбациш, богме си ти лукаво чељаде; нас сиромахе световњаке остављаш у свакој незгоди, а ти лепо одлазиш да блажено проведеш живот и да у рај одеш на каруцама!"

У вече врате се кући, а служитељи, који брзо притрчаше са буктињама, јавише, да их чекају многе посете. Пукао је глас, па су сродници и познаници дошли по

дужности. Уђоше у трем за дочеке. Невестица је била идол, забава, жртва. Сви хтедоше да с њом говоре: овај обећаваше посластице, онај обећаваше да ће је походити, трећи говораше о матери некој својој рођаци, онај опет о матери некој својој познаници, један похваљиваше климат у Монци, друга говораше са великом насладом о томе, како би она добро при томе изгледала. Они, који још нису могли да се тако опседнутој Џертруди приближе, вребаше прилику, да продру у напредак, па им чисто мучно беше, докле и они не извршише своју дужност. Мало по мало друштво се разиђе, сви одоше нимало упвељени и Џертруда остаде сама са родитељима и са братом.

«Једва један пут,» рече принцип, «имао сам ту утеху да видим, како ми се са мојом кћери поступа према њеном положају. Али и то ваља рећи, да се и она добро владала и да је дала познати, да ће умети бити прва личност и да ће знати одржавати углед породице.»

На брзу руку вечераше и одмах одоше спати, да би сутра дан рано били спремни.

Ожалошћена и огорчена Џертруда, а у исто време и у неколико надувана свима оним учтивостима, сети се у тај пар свега онога, што је подносила од своје тамничарке, па видећи оца, да би био као вољан да јој у свему по вољи учини, изузимајући оно једно, хтеде да употреби милост, у којој је код њега била, те да бар једну страст, која је мучила, задовољи. Она дакле показа велику одвратност, да се с њом састане, и јако се потужи на њено понашање.

«Шта!» рече принцип; «зар ти није показивала дужно поштовање? Сутра ћу јој ја насапунити главу, како треба. Пусти ти мене, ја ћу њој већ показати, ко је она, а ко си ти. А на сваки начин кћи, с којом сам ја задовољан, не треба да има око себе кога, који јој се не допада.»

Рекавши то, даде дозвати другу коморницу и нареди јој, да она служи Цертруду, а ова међу тим промајтрајући и разгледајући задовољење, које јој је дато, чуђаше се што је у томе нашла тако мало насладе спрам оне жеље, коју је за њим имала. Што јој је и против њене воље обузимало сву њену душу; беше чуство, да је тога дана знаменито напредовала на путу у клоштар, па онда помисао, да кад би сад хтела да се тргне натраг, искало би се много више снаге и одважности, него што јој је требало још пре неколико дана, те да сад осећа, како тога нема више у ње.

Коморница, која је дошла да је прати у собу, била је стара једна служитељка у кући, која је још кнежевића малог одгајала, примила га тек су га извадили из пелена, те га је неговала док није одрастао, па је у њему полагала сву своју милошту, своју наду и славу. Она је била задовољна решењем од тога дана, као да се ту тицало њене рођене среће, те Цертруда као последњу забаву мораде слушати честитке, похвале и савете старичине, па како су неке њене тетке и старе мајке задовољне биле, што су отишле у дувне, јер како су биле од ове фамилије, увек су уживале прве почасти, увек су знале своју руку умешати и ван куће, те у својој парлаторији да су добивале ствари, које и највеће госпође са својим оштроумљем нису могле да добију. Говораше јој, какве ће јој посете долазити, па ће јој један пут доћи господин кнежевић са својом невестом, која ће на сваки начин морати бити госпођица од велика рода, па ће се онда узбунити не само клоштар, него и сав крај. Старица говораше тако, док је Цертруду свлачила и кад је Цертруда легла у кревет; говораше и кад је Цертруда већ заспала. Младост и умор били су јачи од мисли. Сан јој беше страшљив, узбуђен, пун мучних санова, али не би прекинут, него крештавим гласом ста-

рице, која дође да је пробуди, да би се могла спремити за пут у Монцу.

«Ајдемоте, ајдемо, госпођице невестице; свануло је; а докле се обучете и очешљате, хоће се у најмању руку један сат. Госпођа кнегиња облачи се; пробудили смо је четири сата раније него обично. Господин кнежевић већ је био у коњушници, онда се вратио горе и готов је да дође кад треба. Жив је, враг мали, као зече, али такав је од мале малоће, а то ја знам, јер сам га ја однихала на руци. Али кад је готов, онда не треба га пустити да чека, јер колико је права добричина, ал' онда не може да чека, па прави ларму. Сиромах! треба га жалити; таква му је нарав; а онда овај пар има нешто и разлога, јер због вас излаже се неудобности. Јао! да га ко не дирне у таквој прилици — ни на кога се не осврће, само на господина принципа. Али ће један пут бити господин принцип; само нека то буде што касније. Живо, госпођице, живо! Што ме гледате тако зачуђено? До сада би требало да сте већ устали »

При помену нестрпељивога кнежевића, све друге мисли, које су се у разбуђеној свести Цертрудиној искупиле, прнуше куд која, као оно јато врабаца, кад се укаже ејуга. Она послуша, брзо устаде, даде се очешљати и оде у трем, где су се искупили родитељи и братац. Посадише је на једну двожичну столицу и донесоше јој шољ чоколаде, што је тада од прилике толико значило, колико код Римљана кад су давали коме мушку хаљину.

Када јавише, да су коњи упрегнути, принцип узе кћер на страну и рече јој:

«Е, Цертрудо, јуче си нам част правила, данас треба сама себе да превазиђеш. Ту се тиче, да достојанствено ступиш у клоштру и у месту, у коме си одређена да будеш прво лице. Тебе чекају...»

Није потребно поменути, да је принцип један дан раније послао опатици потребну поруку.

«Тебе чекају и свачије очи застаће на теби. Буди достојанствена и присебита. Опатица ће те питати, шта ћеш; то је само формалност. Ти можеш одговорити, да желиш да те пусте да обучеш расу у том клоштру, где си оа толико милоште одгајена била, где су ти указивали толике услужности; а то је истина. Те неколике речи изусти без устручавања, да се не би рекло, да су те други научили и да ти сама ниси кадра ништа казати. Оне добре дувне ништа не знају за онај случај; то је тајна, која треба да остане погребена у породици, па за то немој да изгледаш тужна и плашљива, што би могло дати повода каквом подозревању. Нека ти се види, од чије си крви: пристојна, смерна; али се опомени, да тамо, далеко од куће, нико не ће бити над тобом.»

Не чекајући на одговор, принцип пође; Џертруда, кнегиња и кнежевић за њим; сви сиђоше по степеницама и седоше у каруце. Докле су се возили, говорило се о неприликама и незгодама овога света и о блаженом животу у клоштру, нарочито пак за властелску мла́деж. Кад стигоше на место, принцип понови упутства својој кћери и неколико јој пута показа како ће да одговори. Улазећи у Монцу, Џертруда осети, како јој се стеже срце; али јој пажња за часак би одвраћена на неколико господе, који кад каруце стадоше, прословише неки поздрав. Кад се наново кренуше, пођоше у клоштар кораком, између љубопитљиваца, који су ода свуда дотрчали на пут. Кад се каруце зауставише испред онога зида, испред оних врата, стеже се срце Џертруди још већма. Сиђоше између два реда светине, коју су служитељи на страну потискивали. Све ове очи упрте на сиротицу примораваше је да непрестано мисли на своје држање, али међу свима овима држаше је у корди очино очи, на које је она, ако и није особито бојажљива била, тек сваки час дизала своје очи. А те очи управљаше јој кретањем и лицем, као средством невидовне узде. Пошто пређоше

предње двориште, уђоше у друго и ту угледаше врата од унутрашњега клоштра, на којима су се искупиле биле дувне. У првом реду опатица и око ње најстарије; иза њих остале дувне у гомили, гдекоје су се испеле на прсте, са свим остраг мирјане. које су се попеле на банке. Виделе су се још ту и тамо како севају кроз дерицу некоје очице, како се помолило некоје лишце из кукуљице; то су биле најокретније и насрчаније питомице. које гурајући се и турајући се међу дувнама, успеле су да начине мало отвора, те да и оне нешто виде Из те гомиле чули су се поздрави; виделе су се многе раширене руке. у знак дочека и радости. Дођоше до врата; Цертруда се нађе пред опатицом. После првих поздрава запита је опатица гласом веселим и свечаним. што је дошла на ово место. где никога нема, који би јој што одрекао.

«Дошла сам ..» поче Цертруда.

Али кад је требало да изусти речи, које ће као без опозива да јој реше судбину, застаде она за часак и упре очи у гомилу пред њом. Види у тај пар једну од својих другарица. која је гледаше погледом, у коме је било у исти мах сажаљење и злурадост, те као да говораше: а! ето уловише и јунакињу. Овај поглед пробуди јој што живље у души сва она стара чуства, па јој поврати нешто и од старе срчаности; и већ премишљаше да даде одговор у неколико различан од онога, коме су је научили, кад подиже поглед на очино лице, као да огледа сву своју снагу. па на њему нађе тако подмукло неспокојство, тако претећу нестрпљивост, да од страха с истом наглошћу, с којом би утекла испред какве страхоте, настави:

«Дошла сам, да молим да ме пустите да обучем монашку расу у овом клоштру, где су ме са толико милоште одгајали.»

Одмах одговори опатица, да јој је врло жао, што јој за такву прилику не допуштају правила, да јој без

оклевања даде одговор, који треба да је постао из општега решења сестара, а пре овога треба да дође дозвољење од претпостављених. Али да Цертруда знаде, каква чуства владају овде према њојзи, па да може с поуздањем предвиђати, какав ће бити овај одговор, а да међу тим никакво правило не брани опатици и сестрама, да покажу своју радост због ове молбе. Ту сад диже се смешана граја од честитака и узвика. Одмах донесоше сребрне служавнике пуне слаткиша, којим понудише прво невестицу, онда њене сроднике. Докле су једне дувне око Цертруде ласкале, а друге су поздрављале матер и кнежевића, даде опатица замолити принципа, да изволи доћи у парлаторију на решетку, где га очекује. С њом су биле две најстарије сестре, а кад он дође рече му:

«Господине принципе, да бих се повиновала прописима... да бих извршила формалност, која се не сме обићи, премда у овом случају... морам вам рећи... да кад год девојка моли да јој се допусти да обуче расу... начелница, као ја што сам недостојно.. дужна је известити родитеље... да ако би, случајно... били присиљавали своју кћер, долазе под анатему. Извините ме...»

«Врло добро, врло добро, пречасна мати. Ја вам похваљујем савесност; са свим је тако... Али ви не ћете посумњати..»

«О! промислите, господине принципе... ја сам говорила према прописима дужности... иначе...»

«Тако је, тако, мати опатицо!»

Пошто ове речи измењаше, обоје се поклонише једно другоме и разиђоше се, као да им је обојим тешко било, да ту остану заједно, те одоше да потраже свако своје друштво, он ван прага клоштарскога, она унутра.

«Е лепо,» рече принцип; «Цертруда ће моћи скорим по вољи уживати друштво ових дувана. А за сада смо их доста узнемиривали.»

С тим речима поклони се, породица се с њим крену, поновише се поздрави, па одоше.

На повратку није Ђертруда имала особиту вољу на разговор. Ужаснута учињеним кораком, стидећи се свога кукавичлука, огорчена на друге и на себе, она је тужно премишљала оне прилике, у којима је још могла рећи да неће, па клонула и збуњена даваше себи реч, да ће ту, или тамо, или онде бити смелија и јача. Али код свију тих мисли није је оставио страх од мргодна очина погледа, тако да кад је једним погледом баченим крипом на њега могла видети, да на његовом лицу нема више ни трага од гњева, кад још виде, да се он показује да је врло задовољан њоме, учини се и њојзи, да је тако добро. и за један час била је са свим задовољна.

Чим су стигли кући, ваљало је пресвући се, мало се згладити, онда је требало обедовати, па онда некоје посете, па онда шетња, па разговор, па вечера. При крају вечере изнесе принцип на среду друго питање, избор куме. Тако се звала једна госпођа, коју су родитељи молили, да буде чуварица и пратилица младе дувне од дана кад је молила за примање у чин па до ступања у клоштар, а то време пролазило је у похођењу храмова, палача, јавних друштава, летњиковаца и светиња, једном речи, свега онога, што је знаменито у граду и у околини, тако да би младе девице, пре но што би изустиле завет који се више не може натраг узети, добро виделе шта све напуштају.

«Ваља се постарати за куму,» рече принцип; «јер ће сутра доћи дувански викарије ради формалности испита, а одмах за тим предложиће се капитулу, да Ђертруду приме у дувне»

Говорећи тако, он се окренуо био књегињи, и ова мислећи да је тиме позива, да каже своје мњење, поче:

«Ту би била...»

Али принцип јој прикиде реч.

«Не, не, госпођо кнегињо; кума треба пре свега да је по вољи невестици; па ако општи обичај и оставља избор родитељима, али је Цертруда толико паметна и разборита, да потпуно заслужује, да се код ње учини изузетак.»

И ту се окрену Цертруди, као да јој указује особиту милост, и настави:

«Свака од госпођа, које су се вечерас нашле у друштву, имаде оно што се иште за куму једној кћери наше куће; ја мислим, да ни једне нема, која се не би држала за почашћену, кад би она била одабрата; дакле бирај.»

Цертруда виде добро, ако буде приступила избору, да би тиме дала нов пристанак; али је предлог учињен био на такав начин, да одбити га, па ма се то учинило како понизно, могло је изгледати као презирање, или у најмању руку као ћуд или пренемагање. Учини дакле и тај корак, па именује госпођу, која јој се оно вече по најбоље понаравила, наиме она, која је највише миловала, највише је хвалила, која је с њом поступала с оним својским, срдачним и љубазним начином, какав одмах у први тренут познанства изгледа као давнашње пријатељство.

«Прекрасан избор!» рече принцип, који је таман то желио и очекивао.

Било мајсторијом или случајно, тек тако је било, као кад ти опсенар изнесе пред очи игру карата и каже ти, да једну запамтиш, а он ће ти је погодити, али их је тако ширио, да ниси видео, него само једну. Ова госпођа толико се цело вече нашла у послу око Цертруде, толико је њу занимала собом, да би ова морала усилити фантазију, кад би могла на другу коју помислити. Али толика ревност није била без разлога: госпођа је одавна бацила око на кнежевића, да јој буде зет, за то је сматрала ствари у овој кући као да су и њене, те је тако са свим природно било, да се за драгу Цертруду занимала исто онако, као и њени најближи сродници.

Сутра дан пробуди се Цертруда са мисли на испитивача, који ће да дође, па док она премишљаше, да ли би се могла наћи каква угодна прилика, да одступи, и на који начим, даде је принцип звати.

«Е, кћери,» речи, «досада си се изредно владала; данас ваља да крунишеш целу ствар. Све што је досад чињено, чињено је с твојим пристанком. Ако ти се за то време родила каква двоумица, какво кајање, мушице младости, требала си се изразити; али сад, кад је ствар дотле дошла, нема више места за детињарије. Овај добри човек, који ће ово јутро доћи, ставиће ти стотину питања о твом позиву; те да ли ти хоћеш да будеш дувна од своје воље, те за што, те како, и шта ти ја знам. Ако будеш у одговору шепртљила, хоће те држати на мукама ко зна докле. То ће ти бити несносно, биће ти мучење. Али те може и што горе снаћи. После свију јавних изјава, које су учињене, свако и најмање оклевање кад би се опазило код тебе, износило би на пазар моју част, могло би дати повода да мисле, да сам ја какву твоју лакоумност узео као тврду намеру, да сам пренаглио ствар, да сам... ко ће све знати шта? У том случају ја бих био приморан да бирам између две непријатне ствари: или да пустим да људи себи створе жалостан појам о моме понашању, а то се никако не може слагати с оним, што сам сâм себи дужан; или да скинем копрену са правога побуђења твојој одлуци, па...»

Али ту видећи, да је Цертруда поцрвечила, да јој се очи подливају, а лице купи, ако оно лист у цвета на запари пред олујину, престаде с тим говором и рече даље са ведрим лицем:

«Но, но, све зависи од тебе, од твоје разборитости. А знам, да си паметна и да ниси дериште, које ће да поквари при крају оно, што је донде добро учинила, али ја морам да предвидим сваки случај. Не ћемо више о томе говорити; у томе се саглашавамо, да ћеш одго-

варити отворено, тако како се у глави тога доброга човека не ће родити никаква сумња. Тим начином и ти ћеш се курталисати свега што пре.»

Па пошто јој је казао, шта ће одговорити, ако јој буде ставио нека питања, пређе на обични разговор о сласти и радости, која је Цертруду чекала у клоштру, па је тиме забављаше, докле год није слуга један пријавио викарија. Принцип понови на брзу руку најважније опомене, да остави кћер саму са њим, као што је било прописано.

Добри онај човек дошао је већ са неком претпоставком, да Цертруда осећа велик позив за клоштар, јер тако му је казао принцип, кад га је позвао. Оно је истина, да је добри свештеник, који је знао, да је у његовом звању неповерење једна од најпотребнијих врлина, имао то начело, да не хита са веровањем у таква уверавања и да се клони од предубеђења; али врло ретко бива, да поуздане и доказујуће речи какве високе личности, па тицало се ту ма чега, преокрену памет онога, који је слуша.

После првих поздрава рече јој:

«Госпођице, ја сам дошао, да вршим ђавоља посла; дошао сам, да у сумњу доведем оно, што сте ви у својој молбеници означили као извесно; дошао сам, да вам пред очи изнесем тегобе и да се уверим, да ли сте их добро посмотрили. Дозволићете ми, да вам ставим некоја питања.»

«Само говорите,» одговори Цертруда.

«Осећате ли ви у свом срцу слободну, добровољну одлуку, да будете дувна? Нису ту радиле какве претње, ласкања? Није ли ту употребљена чија власт, те да би вас на то довели? Говорите без икаква обзира и искрено једном човеку, чија је дужност, да вам дозна праву вољу, да стане на пут, да вам се ни на који начин не чини какво насиље.»

Прави одговор на овакво питање одмах паде на ум Цертруди са ужасном јасношћу. Да би тај одговор дала,

требало је да дође до објашњења, да се каже, како су јој претили, да казује читаву приповест... Несрећница одврати се ужаснута од ове помисли; брзо потражи други одговор, па нађе само један, који ће је моћи брзо и поуздано опростити ове муке, а тај беше по све противан истини.

«Ја идем у дувне,» рече кријући своју забуну, «идем у дувне од своје воље, слободна.»

«Кад вам је први пут дошла на ум та мисао?» питаше даље добри свештеник.

«Увек ми је она на уму била,» одговори Цертруда, која после првог корака већма се ослободи, да лаже сама противу себе.

«Али које је главно побуђење, да хоћете да будете дувна?»

Добри свећеник није знао, какве страшне жице дотакнуо се; и Цертруда мораде се врло усилити, да на свом лицу не покаже упечатак ових речи на њену душу.

«Побудило ме је,» рече, «што хоћу да служим богу и да избегнем опасности овога света.»

«А да није то каква срдња? каква... извините... мушица? Каткад хоће тренутни повод да причини упечатак, који се чини да ће вазда трајати; а кад за тим повод престане, а расположење се промени, онда...»

«А не, није,» одговори Цертруда нагло, «разлог је онај, који сам навела.»

Више да би извршио потпуно своју дужност, него ли што је уверен био да је то потребно, викарије наваљиваше питањима, али је Цертруда била решила да га вара. Осим тога, што је мучила помисао, да је ружно од ње, кад је овог озбиљног и доброг свећеника учинила садругом у њеној слабости, а он такво што ни из далека код ње није посумњао; она сиротица и на то је помишљала, да би он могао стати на пут, да не оде у дувне; али ту је био крај његовој власти над њом и његовом окриљу. Кад буде отишао она ће сама са принципом да остане.

Па ма она после патила у овој кући, добри свећеник не би за то ништа дознао. или ако би знао, покрај све своје добре воље не би могао ништа друго чинити, него да је сажалева оним мирним и умереним сажаљењем, које у опште, као из учтивости, указују ономе, који је сам дао повода или излика злу, које му чине. Испитивачу се пре досади питати, него ли несрећници лагати. па слушајући непрестано саобразне одговоре, а не имајући никаква повода, да им сумња у искреност, окрене најпосле разговор; он јој изрази своју радост и на свој начин замоли је да га извини, што је толико задржао вршећи ову своју дужност; још додаде, што је мислио да ће је моћи утврдити у њеној благој намери, па оде.

Пролазећи собама да оде, наиђе на принципа. који се чињаше да је онуда случајно прошао, па и њему честита, што је у онакву добру расположењу нашао његову кћер. Принцип је био у врло мучној неизвесоти; на ову вест одахну и оставивши се своје озбиљности, скоро отрча до Цертруде, обасу је похвалом, миловањем и обећањима, са срдачним удовољством и са нежношћу већином искреном; е тако је створена она мешавина од људскога срца.

Не ћемо пратити Цертруду у овом непрестаном вртлогу од забава. Исто тако не ћемо подробно и по реду описивати чуства њена за све ово време; била би то повест о боловима и узбуђењима, прилично једнолика и врло налик на досада речено. Пријатности мêстâ, разноликост предмêтâ, оно разонођавање, што га је свакако налазила у тумарању по свежем ваздуху, тим већма јој мразијаше помисао на оно место, куда ће најзад да оде последњи пут, за навек. Још мучнији су бивали упечатци што их је добивала у забавама и свечаностима. Поглед на невесте, којима се ово име давало у обичнијем смислу, причињаваше јој несносну завист и тугу, па толико пута гледајући оваку другу девојку, а чујући да је тако

зову, чињаше јој се да би она у томе нашла вршак среће. Често би у велелепоти у палачама, у сјајном намештају, у веселој вреви и тишми на забавама долазила у опојеност, обузимала би је жива жеља за тако веселим животом, да је у себи говорила, да ће узети реч натраг, да ће пре све поднети, него ли што ће отићи у хладни и мртви клоштар. Али све ове намере отишле би у дим, кад би боље промислила незгоде и кад би само погледала у принципа. А каткад би јој помисао, да мора за увек оставити ова увесељења, чинила горким и несносним ово кратко време одгађања, као оно што жедан болесник с јарошћу гледа и готово са пркосом одбија ону ожицу воде, коју му лекар с тешком муком дозволи. Међу тим је дувански викарије издао потребну сведочбу, те дође допуштење, да се искупи капитула ради примања Џертрудина. Капитула се састаде; као што се могло очекивати, две трећине тајних гласова искупише се, које су по пропису биле потребне, и Џертруда би примљена. Она сама, сита ове дуге муке, искаше сад, да што је можно пре оде у клоштар. Није никога било, који је хтео обуздати овакво нестрпљење. Учинише јој дакле по вољи, одведоше је свечано у клоштар и обукоше је. Пошто је провела као калуђерица годину дана, пуну кајања и лелујања, дође и до полагања завета, а то је био час, кад је могла рећи једно *не ћу* чудније, ненадније и скандалозније но икада, или да понови оно *хоћу*, које је толико пута казала; она га понови и за увек постаде дувном.

То је једно од чудних и непојамних својстава хришћанске вере, да она може да упути и утеши свакога, ма у какву стању и времену, који се њојзи утече. Треба ли лека за оно што је било, она га преписује, набавља, даде памети и силе да се пошто било изврши; није ли то, она даде начина, да се заиста оно чини, што се у пословици вели: за невољу врлина. Она учи, како ће се

мудро наставити оно, што је лакоумно почето; она приклања душу, да са наклоношћу оно пригрли, што јој је наметнуто било силом, па избору продрзљивом а неповратном даје сву светлост, сву мудрост, да рекнемо на чисто, све насладе позива. То је такав пут, да кад човек ма из каква лавиринта, ма из какве пропасти на њега стане и један корак учини, може за тим по њему ходити поуздано и весело, па ведар да дође до ведрога циља. Тим начином могла је Цертруда постати побожна и задовољна дувна, ма каква да је тамо дошла. Али несрећница место тога отимала се од ига, те му је терет и притисак само јаче осећала. Вечита жалост за изгубљеном слободом, гнушавање од садашњега стања, уморно занимање мислима, које се никад нису могле испунити — то су била главна занимања њене душе. Она преживаше своју горку прошлост, повраћаше у уму све околности, које су је овамо довеле, па рушаше на таште у мисли по тисућу пута оно, што је с трудом саградила; она пребациваше себи малодушност, а други пут тиранство и издајство, па тако себе кињаше. Она обожаваше и уједно оплакиваше своју лепоту, жаљаше своју младост, која ће да јој протече у лагану мученишттву, па каткад би завидила свакој женској, ма била кога стања и зазанимања, што слободно може да ужива сладости света.

Мрзак је био поглед на дувне, које су помогле, те су је овамо увукли. Она се сећаше мајсторија и сплетака, које су употребљаване, па им враћаше неучтивошћу, пркосом, па и отвореним пребацивањем. Ове су морале већином да то прогутају и да ћуте; јер принцип је, истина, хтео да тиранише кћер, док је требало да је стера у клоштар, а кад је получио што је хтео, не би олако узимао, да се други ко усуди и да на његову крв удара, па и најмањи повод кад би дали, могло би имати последицу, да изгубе његово моћно окриље, или можда да од бранитеља буде злотвор. Могло би се рећи, да је

Џертруда требала да осећа неку наклоност спрам оних других дувана, које нису учествовале у тим сплеткама, па ако је и нису желиле да им буде другарица, тек су је као такву љубиле, уз то побожне, радљиве и веселе, показиваше јој својим примером, како се и у клоштру може не само живети, него и задовољна бити. Али баш ове биле су јој мрске због друга разлога. Њихово смерно лице и задовољство изгледаше јој као да јој се пребацује тиме њено неспокојство и упорно понашање, те за то није пропуштала никакву прилику, да им се за леђима наруга као богомољкама и да их пецка као лицемерке. Можда јој оне не би тако одвратне биле, да је знала и нагађала, да су она неколика црна зрна, што су их нашли у кутији, где се решавало њено примање. баш од ових долазила.

Каткад као да је налазила неку утеху у заповедању, у томе што су јој се удварали у клоштру, што је примала поклоњења од лица извањских, што би јој каква намера пошла за руком. или кад би могла показати се као каква покровитељка, кад би чула да је зову сињором; али јадна јој утеха! Нашавши си срце у неколико подмирено, каткад би стело да уз то пристане и да се наслађава утехом, коју вера даје; али ова не долази, ако се не ће оне друге занемарити: као оно утопљеник. ако ће да се ухвати за даску, која га може однети на обалу, треба да отвори шаку и да пусти воду, коју је по нагону шчепао.

Наскоро по положеном обету постала је Џертруда начелницом над питомицама. Сад можете мислити, како су биле те девојчице под таквим заптом. Њене некадање другарице све су биле отишле, али она је одржала све страсти онога времена, па на овај или на онај начин морале су питомице то да осете. Кад би јој пало на ум. да су многе од њих одређене на живот у свету, из кога је она за увек искључена, осетила би спрам тих сиро-

тица мржњу и као жељу за осветом, па их строго надгледаше, злостављаше их, унапред им даде плаћати за оне насладе, што ће их кадгод уживати. Ко би је у тај пар чуо. како кричи, пуна настојничке пакости, за најмању ситницу, би је држао за женску дивљу и неправичну. Други пут би исто гнушање спрам клоштра, спрам реда и послушности њу бацало у изјаве са свим противна расположења. Тада не само да би трпила вику и трку својих питомица, него би их на то још подбадала; она би се помешала у њихову игру, па би још већма од реда одводила; упуштала би се у њихове разговоре, па би их већма одводила на странпутици, но што су оне хтеле. Кад би која поменула, како мати опатица којешта бенета, надзорница би је вазда подражавала, па би је тако узела у потпрд; од једне дувне подражавала би ход. од друге лице, па би се онда без мере церекала. само што са тим смехом није била тако весела као некад. Тако је провела неколико година, не имајући згоде, нити прилике, да што друго ради, кад јој зла коб хтеде да јој се пружи прилика.

Међу другим одликовањима и повластицама, које су јој дали, да би јој дали неку накнаду, што не може да буде опатица, била је и та, да је имала засебан стан. Ова страна клоштра сучељавала се са кућом, у којој је седио младић један, занимањем неваљалац, један од оних, који је у то доба што помоћу мача, што дружећи се с другим неваљалцима, могао до извесне мере ругати се власти и закону. У нашем рукопису он се зове Еџидијо, али се не каже његов завичај. Он је са прозорића једнога, који је имао на авлијицу тога стана, опазио Цертруду неколико пута, како је онуда прошла или се у доколици ш тала, па више намамљен, него ли поплашен опасношћу и безбожношћу свога корака, он се једанпут усуди да јој проговори. Несретница му одговори.

У прве осети она задовољство, ако и не чисто, али живо. У празнину немирне њене душе уђе занимање силно, стално и да тако рекосмо, живот пун моћи; али ово задовољство било је као оно крепеће пиће, које је домишљата сверепост у старо време давала осуђеницима, како би им дала моћи, да издрже мучење. У исто време опазише у целом њеном понашању велику промену; у један пут постаде уреднија, мирнија, остави се ругања и гунђања, шта више, показа се умиљата и учтива, тако да се сестре радоваше овој срећној промени, а ни издалека не помишљаше на право побуђење, нити појимаше да ова нова врлина нија друго била, него лицемерност придружена старим манама. Али ова промена, ова, да рекнемо, спољашња убељеност није дуго трајала, бар није била стална и једнака; наскоро се повратише опет обични пркос и обична ћудљивост, вратише се да опет проклиње и исмева клоштарски запт, а каткад би то изражавала начином необичним на овом месту и у овим устима. Али после свака оваква иступљена дошло би кајање, живо настојавање да га заглади ласкањем и лепим речима. Сестре су све то подносиле, приписујући ћудљивој и лакоумној природи сињориној.

Неко време чињаше се, као да нико не узима то на ум; али један пут се сињора поречка са једном мирјанком због неке лакрдије, па је преко мере стаде злостављати, нити хоћаше с тиме престати; мирјанка подносаше доникле, гризући се за усне, али најпосле остави је стрпљење, па се излану, како она већ знаде нешто, па ће већ у своје време и на свом месту знати говорити. Од тога часа сињора није могла да се умири. Али не прође много времена, а мирјанку једно јутро залуду очекиваше при њеном обичном послу; одоше да је траже у њеној ћелији и не нађоше је; викаше је и не одазва им се; тражише је ту, тражаше је тамо, преметаше све од горе до доле, али ње нема нигде. И ко

зна, шта би се све нагађало, да приликом трагања не нађоше рупу једну у баштеном зиду, што даде повода да сви мисле, да је она оданде утекла. Дадоше је много тражити у Монци и у околини, а нарочито у Мади, одакле је била ова мирјана: писаше на све стране: не добише од ње ни најмања гласа. Можда би за њу могли шта више дознати, да су где на близу копали, у место што су на далеко тражили. Пошто се пуно начудише, јер је нико не би држао за кадру да то учини, и после пуно разговора доконаше, да ће бити отишла куда врло на далеко. А како јој се једном у разговору с једном сестром омакнула реч: да ће већ отићи у Оландију, то одмах рекоше и тако се дуго држало у клоштру и ван њега, да је она утекла у Оландију. Али сињора као да није тако мислила. Не што би она показивала, да то не верује, или што би побијала опште мишљење, својим посебним разлозима, а ако је збиља имала каквих разлога, за цело никад ови нису били кривени тако добро; за њу није било ствари од које се радије уздржавала, него ли што није марила да подгрева ово збитије, и никако није имала воље да иде на дно овој тајни. Али што је мање о њој говорила тим је више на њу мислила. Каткад би на дану слика те девојке на један пут поникла у њеној памети, па би тамо стала и не би хтела да се миче. Каткад би зажелила да јој заиста чује живи глас, па макар јој овај шта претио, него ли да јој без престанка у ушима бруји фантастичан звук истога гласа и да слуша понављане исте речи са таквом упорношћу, са неуморном навалом, какве нема ни код каква жива створа.

Од прилике година дана прошла је после тога догађаја, кад Лучију приведоше сињори, те кад је имала с њом онај разговор, код кога смо застали у нашој приповести. Сињора је пуно питаше о гоњењу дон Родрига, те улазаше у неке појединости са толико смелости, која је била и морала бити Лучији више него нова, која никад

није помислила, да се љубопитство у дувана може тицати и подобних ствари. Па нису мање необичне биле и примедбе, које је она мешала у своја питања, или их је давала познавати. Чињаше се, да се она руга оном великом гнушању, које је Лучија увек имала спрам овога господина, те је питаше, да ли је то какво чудовиште, кад га се толико боји; чињаше се, као да јој се чинило безразложно и глупо устручавање девојачко, ван ако томе није разлог, што је претпоставила Ренца. Па и о овоме питаше такве ствари, да се Лучија дивила и црвенила. А кад је после видела, да је пустила и сувише да јој језик трчи за неупутностима њенога мозга, гледаше да се поправи и да на боље окрене своје речи, али не могаше учинити, да у Лучији не остане непријатно удивљење и као нејасан страх. И чим је могла да буде сама са матером, каже јој то; али Ањеза, као искуснија, растера са неколико речи све те двоумице и протумачи целу тајну.

«Немој томе да се чудиш,» рече; «кад будеш свет тако знала, као ја, видећеш, да то нису ствари да им се човек чуди. Сва господа малко су шуловртна, неко више, неко мање, неки овде, неки тамо. Треба човек да их пусти да говоре, нарочито кад их треба; да се прави као да их озбиљно слуша, као да говоре што паметно. Јеси л' чула, шта је мени казала, као да сам рекла што глупо? Ја се на то ни осврнула нисам Сви су такви. Поред свега тога нека је хвала богу, јер се чини, да те је сињора узела у вољу, те хоће да те заиста узме у окриље. Најпосле, ако те, ћерко, мине ова беда, па ако опет будеш имала посла са господом, видећеш да је тако.»

Жеља да учини услугу фра гвардијану, задовољство да је она покровитељка, мисао на добар упечатак, који ће моћи имати покровитељствовање у такој светој ствари, нека наклоност према Лучији, па и нека утеха, да чини добра невином једном створу, да помогне и утеша притешњене све то заиста је сињору расположило, да узме

к срцу судбину ове две бедне бегунице. На њену молбу и из обзира према њојзи сместише их у стан газдаричин који је био до клоштра, те поступаше с њима као да служе у клоштру. Мати и кћи заједно се радоваше, да су тако брзо нашле безбедно и часно уточиште. Још би им врло мило било, да су непознате остале свакоме, али то није била лака ствар у једном клоштру, тим мање, што је ту био човек и сувише жељан да дозна за коју од њих, коме је уз страст и први пик дошао још и гњев, да су га предупредили и изиграли. А ми ћемо оставити женске у њиховом скровишту, па ћемо се вратити у његов дворац, у оно доба, кад је очекивао исход свога грешнога предузећа.

(Наставиће се)

НА ЂУРЂЕВ ДАН.

Лужје родно, што си ми зенуло?
  Лужје родно лиснато и зими,
  Што ти мира из цвијећа дими?
  Што се тицâ пјевање расуло?
Jâох планинска милогласна фруло!
  Jâох ливацки цвијетни ћилими!
  Jâох ђурђевско јутро, залуд си ми
  Ево првом данас освануло!
Ха, нијеси, кукавица ено
  Подранила ниђе не престаје
  Вида моје срце израњено!
Ха, нијеси, из тебе ми сјаје
  Злато моје давно прежељено,
  Тер ми будиш дивно слатке ваје.

У Срп. Приморју 2. 1881.

Т.

РЕМОН

ОД МАРИЈА ИШАРА.

ДЕО ДРУГИ

1.

Становништво Париза не беше се на мало узбунило кад сам се ја вратио из Италије, јер нико није слутио да сам се ја наоружао полугом љубави да би себи из земље ископао круну.

Примивши на се, пред Маром, обавезу да ћу постати славан муж, ја за цело нисам био заслепљен претераном вером у своје узвишене способности. Ја сам се одиста у школи тако савесно учио да су моје студије морале уродити лепим плодом. Ја сам одиста био врло учен, тако учен, да сам без по муке могао одредити колико износи моје незнање у дужину у ширину и у дубину, да сам могао одмах казати суму оних знања која ми недостојаху.

Рећи ће се можда да нисам врло скроман, али ја причам онако како је одиста било. Ја знам ону Хумболтову узречицу да ни у једном ученом друштву нема десет научника који би били у стању обрадити само запарложене њиве свога сопственога мозга; шта више ја бих могао навести гомилу врло учених људи који нису ни свесни онога што би им ваљало научити пре него што би могли констатовати да су савладали азбуку људскога знања. Али то само доказује да сам ја већ био даље од тих људи.

Еле ја сам у пркос своје зелене младости — ех и та клета младост! — био врло учен. Беше крајње време да се користим својом даровитошћу, да засеним очи својих суграђана својим делима, да их обаспем благодатима својега ђенија, а они мени за то да плате славним именом и богаством.

Ја јурнух у посао као бесан, извадих из рафова своје библиотеке читава брда књига од којих би пребледила

и два бенектинска калуђера: историја, алгебра, филозофија, метафизика, хемија, физика, астрономија... Имао сам од чега цео свет изнова створити да се овај нешто срушио, могао сам оправити целу небесну машину да су јој се случајно точкови покварили. Хтео сам да се оснажим на самим изворима како би могао са свим добро спремљен сићи у циркус у коме се рву častољубља и пожуде. Пођох да се изложим великим опасностима, јер ограђено поље грађанске славе чувају тако страшни стражари, који смрвише и најкуражнијег авантуристу. Ту побеђени не умире као војник на пољу части, ту му се сви смеју што је био такав будала да и он конкурише. У осталом тако је и право! Нико никога не тера да задева ћудљиве музе, свако може без тога остати добар младић, добар муж и отац.

Али шта ћемо кад је човек од природе лармација. У пркос свију теорија и формула, атмосферу једнакости најтеже сносе они, који су убеђени највише да је потребна једнакост свију људи; сваки гледа да привуче погледе светине на се; неко својим каруцама, љубазницама и кицошлуком; други опет својим махнама, пороцима и дроњцима. Примамљивост војничке униформе зачела је многе јунаке. Колико је људи, презирући пешачку униформу претпоставило част да се даду убити у хусарском мундиру. Месојеђе регрутују маске са свију страна, то је само питање стидљивости и кесе. У племству има људи који живе од данас до сутра као год и међу уметницима. Џокеј-клуб се блиста својим господским спортом, а пивница се одликује својим реализмом.

2.

У тренутку када је ваљало да отпочнем дуел са животом, ја сам се прибрао. Због огромности своје задаће, ја бејах као пијан од одушевљења. Ја бејах сам изашао на мегдан томе свету „У коме свако само себе гледа”

који не подиже никога до оног, кога никако не може да обори. То беше страшно, ја сам сувише високо нишанио да мој неуспех не буде срамота, и ја нисам ни мало од себе крио опасности. Ја сам у ову борбу без милости залагао много више него свој живот, ја ризиковах својом срећом и поносом Мариним...

Затворих се читав месец дана преживајући стрпљиво горку храну са школскога пашњака. Слика моје драге била је непрестано уза ме, потстицала је моје самопоуздање, испуњавала је моје снове. Та које су то сметње које ја не ћу савладати само да дођем онамо куда је она прстом показала? Она вера што премешта брда и долине, позајмиће и мени крила. А зар уз веру ја немађах и и љубав, ту најјачу потстицаљку свију људских предузећа?

Али чим сам оставио књиге и снове, ја нисам знао шта да радим. Моје дипломе осигураваху ми службу одличну било у војсци било у државној администрацији. Али ни под шатором ни у канцеларији ја не би могао даље дотерати в ћ до гласа доброг чиновника и убеђења да сам своју дужност учинио А ја немађах каде чекати Мени је ваљало на један пут отети славу, или се одрећи Маре.

То беше жалосно или-или. Ја нисам знао шта да почнем. Све своје дане и све ноћи проводио сам тражећи — какву му драго идеју.

— Једну мисао — викaх ја као бесомучан — та само једну мисао, па ће моја чврста воља све друго урадити, макар и... —

У мало нисам додао још какву крупну хиперболу. Најискренији љубавници, у часу љубавног заноса, пате од извесних стереотипних фраза. Тако сам и ја Мари узвикнуо «Кад ме само ви волете, та извалићу ја цео свет из баглама!» Јест, ето сам сада дошао до дувара па не знам с кога ћу краја да почнем.

Они блажени људи који пасу ситну траву на ливади обичног живота, што је потпуно довољно за њихов мален

живот, не ће ни појмити моје очајање. Али ви, браћо моја по частољубивости, ви што гинете за славом, ви ћете ме жалити, јер ви знате колико вреди једна мисао. То је ретка тица. Једва ако се сваких десет година појави једна. Она је у ваздуху, није ошапућена, готово се и не види. Хиљадама ловаца осете је да лети по ваздуху и пођу за њом у потеру. Али она никад више њих не усрећава, увек једног јединог.

Ја бејах просто убијен са своје немоћи, и загазих у некакву епоху малаксалости у којој ми дивна писма Марина беху само грозница. Њено наивно поверење још је снивало о мојој сјајној будућности. Она је, вели, страшно заволела француске новине, јер ће у њима прво прочитати славу мог имена. Затворен у своме ништавилу као у каквом апсу, ја се само гризох од срама и од беснила.

Тако непрекидно мучен навалом својега духа једној цељи, која све више испред мене измицаше, ја би за цело полудео да се нисам откинуо из своје усамљености. Нерад ме је дражио, размишљање ме убијаше. Најзад, оружан једном одлуком, потражих свог школског друга, који беше међу тим постао уредник једног великог научног часописа, те му понудих своје сураднитшво. Начин којим је он похитао да прими моју понуду дао би ми у свако друго доба врло велики појам о мојој вредности, али ја тек бејах довршио пут око себе самог, па сам најбоље знао колишни сам. Он затражи од мене низ чланака о некаквим трансцендентним питањима, за која ми рече да ће ми служити на част. Ја седох за посао као помаман. За петнаест дана свршио сам што би други морао радити бар месец дана.

3.

Мој успех беше страшан. Скоро читива стотина читалаца у Немачкој и Француској разумеде моје дело. Један

члан академије, који ми је некада био професор, честитао ми је успех нарочитим писамцетом, и то беше све.

Моје име није одјекнуло, и после неколико чланака у том часопису, које су врло хвалили, ја се почех уверавати како мало ларме праве у свету научни радови, које само научници читају и које само они могу да оцене. У то стиже Стеван изненада те ме мало разгали.

У свакој невољи човек увек жели да је братски подели с каквим пријатељем. И мени моје бреме изгледаше лакше чим угледах Стевана, за то му стадох пребацивати што је тако дуго остао у Швајцарској.

— Каква Швајцарска? Нисам ја тамо ни био! —

— Шта велиш? —

— Изгледа као да се судба заклела противу мога пута у Швајцарску. Таман да ја у њу уђем, кад у Могадину нађем Ернеста Капела и Стретфорда. Они беху пошли у лов у Сардинију. Мени беше досадно самом, па им се и ја придружих. Планине овамо, планине онамо, мени један рачун, Стретфорд имађаше своју јахту која га је чекала у Ђенови. Еле ми отуда право на море да се укрцамо. —

— Гле, дакле ти се враћаш из Сардиније?... Кажу да је леп лов у Ђенар-Ђенти?... —

— Богме ти ја о томе не умем ништа рећи, јер ми смо тако тек стали па даље. Помисли кад се искрцасмо у Каљарима, тражимо наше цигаре... Нема их... Све смо их заборавили у Ђенови!...

— То је страшно! —

— Код ондашњих дуванџија ништа друго већ најгоре сорте манила и вирџинија. Ти већ видиш у каквом смо били очајању. Срећом Стретфорд зна за једном доброг дуванџију у кога има правих хаванских цигара, па како је његов дућан на црквеној пијаци у Малти, ми се на на ново укрцамо и после четири дана путовања... Ево на, само да пробаш... —

И он ми пружи једну цигару.

— Шта, ви сте путовали чак у Малту? —

— Па дабоме — рече Стеван равнодушно — али нисмо имали лепо време на путу, удари некакав северни и северозападни ветар... Али што му драго, оставивши Малту, ми се кренемо пут Цариграда.

— Ене сад — чак у Турску! — викнух ја.

— Јакако. Знаш ја сам у Малти купио праве бошче из Јенице, та није да је свила, него права плава свиона женска коса. За такав дуван ваљало је купити лулу. Малтески дуванџија даде нам адресу оног цариградског лулаџије, који лиферује за султанов харем. Еле ми се кренемо за Цариград, кад ал' Стретфорд се сети да је ове недеље позват на један доручак у Провансалаца, те ти одмах окренемо на левокругом и ево нас у Паризу. А ти, како си ти ово време пребродио? —

Моје путовање не беше тако дуго. Стеван одмах постаде озбиљан чим је чуо за моју бригу. Ја му испричах како сам се узалудно трудио да пронађем какву идеју, како сам писао чланке...

— Чланци за часописе! — викну он — ама срце моје ти ћеш на томе путу, радећи као робијаш, око 50-те године живота стићи у научну академију, тај капитол научника, па макар само да га спасеш — али онда треба Мара да на те чека равно 27 година. Биће да је то мало сувише од једне младе девојке тражити такву жртву.

— Ах на жалост, ја то и сувише добро знам, за то ја и очајавам! —

— Измисли какву нову машину, какво ново калдрмисање, прави ћуприје, прореци некакву нову репату звезду, ето ти пуно идеја ја ти их поклањам! —

Ласно је њему. Зар би ја желео што друго већ да измислим какву машину, па макар и какву репату звезду.

Видећи ме тако у очајању мој пријатељ одвуче ме код свога оца на вечеру; само да ме разгали, он ме од-

вуче са собом у вртлог светских уживања, у коме се даве све чврсте воље. Не прође недеља дана, а ја сам се тако добро забављао да нисам више ни помишљао на посао. По оном компромису савести, који нас далеко одведе чим скренемо с правога пута, и ја сам себе извињавао софизмом обичним; ја сам себе уверавах како прилика не ће доћи мене да тражи, већ треба ја да јој идем на сусрет. Међу тим сваку ноћ, кад бејах сам код куће, у својим тешким мислима ја сам проклињао свој рад, ја сам се зарицао од сутра почети нов живот. Али сутра дан у јутру обично сам се сећао да сам синоћ дао реч отићи овамо или онамо, и тако се извршење мога завета одлагало од сутра до сутра.

Ах клето сутра! Оно је бездна у коју пропадају све слабуњаве одлуке, оно је пријатељ лењости. У своме страдању сваки јадник проклиње своју прошлост, а заборавља да је цела та његова прошлост састављена из рђаво употребљених „сутра". Грешник у искушењу све рачуна да ће се од сутра поправити, а за данас нек иде како иде. Има једна песма која каже „само још један тренутак лудости, сутра ћемо бити паметни." То је права слика нашега живота. „Сутра ћемо се опаметити" Отуда је сва маса наших погрешака, наша немоћ, одвратност од посла, пороци, отуда су пропале егзистенције, изјаловљени таленти, побачене велике замисли.

На тој низбрдици „сутра" бејах и ја пошао право на ниже, али срећом, ја имађах „своју звезду" која ме није пустила да пропаднем. Једно Марино писмо учини да сам се застидео самога себе. Њена реч пуна поверења отрже ме из ропства вештице беспосличарке која својим чарима и данас претвара људе у животиње као што су их некада претварали мађионичари својим чудотворним напитцима. Ја се прихватих опет својих студија, али сада, пошто бејах искусио колико научнички

успеси имају за ме вредности, сада нисам више учио из књига, већ из живета.

4.

Можда ће моја нова тактика изгледати сувише дрска и претансијозна. Шта— рећи ће површне главе са осмехом сажаљења на уснама — шта! да оцењује свет у двадесет трећој години живота? Да проникне у тајне овога поквареног, оматорелог и пониженог људског друштва, да тражи светлости онде где ни сами филозофи не наилазе ни на што друго до на помрчину? — Шта ћу му ја сад, још у почетку ове приче ја сам казао да верујем у младост, у љубав и у поштење, па после таквог признања ништа о моје стране не треба никога да изненади. Ја сам уобразио да одушевљење младости, њена дрскост, узвишеност њених осећања, њена вера, да ове то нису илузије, као што се обично каже, већ да су то урођене особине, да су то успомене озго, које још није уквакарила лажљива мудрост реторике. Да би се ценила човечност, ја држим да је наивност много важнија него префињеност.

Ја бејах сувише далеко забасао да бих се могао вратити, и вере ми казаћу вам једно моје осећање па макар ме показивали за паре као мечку, па макар ме после моје смрти испунили сламом да ме мету у музеум идеалиста, у одељење зачедака. Ево шта је: *Ја не верујем у поквареност века у коме живимо*

Коцка је бачена. Ја сам збацио са себе сваки стид и спалио сам сваку повратницу. Ја бих за себе морао очајавати кад не бих имао у самој природи најбољег адвоката и друга за борбу противу читаве војске подсмевала и скептичара. Обично се каже нема више богова, одоше великани. Природа као да не зна ништа за то, она је, добричина једна, свагда насмејана и ведра,

свагда либерална и пуних шака. и ја не могу да се не упитам: за што је човек навалио силом да буде нико и ништа, кад је стара мајка његова још тако богата.

Човека исквари његово васпитање, он добија пороке као и прилепчиве болести: додиром, али он се рађа чист од греха, и ја дотле не ћу веровати у прогресивни кварежж рода људскога, докле год не угледам да из земље ниче већ увехло цвеће, да сунчана светлост постане бледа месечина, и да звезде покретнице напусте своје путање.

Ако има кога међу скептичарима који би хтео да побија моју доктрину, нека се јави. Даћу му своје наочари и своју кућевну капицу.

Као што се види ја не цицијам у начелима. Ризикујући да ми се људи смеју ја признајем своју слабост, т. ј. ја не верујем да је Бог остарео. Задовољан са својим веком. ја ништа не жалим за «добрим старим временом» ја не завидим ни «срећном добу» наших отаца.

Што је најчудноватије моја особењачка вера није потекла из особите милости небеске на спрам мене, напротив ја сам се трудио свима силама да се курталишем илузија, али, чудног резултата, сви моји скептички покушаји само су ме утврдили у мојој вери.

У самоћи крај мајке, а и после затворен у школу, ја не бејах ни видео ништа од овога света. Што сам год о њему знао, то сам сазнао из књига, и наши моралисти не даваху ми Бог зна какво мишљење о мојим савременицима. Њихове слике представљају данашњи свет као крајње покварен: свуда све сам порок; у породици браколомство, у јавним пословима њеваљалство, и озакоњена крађа, достојанство фамилије бачено под ноге, отац се лола барабар са својим синовима, јавно женскиње невине жртве страсти, поједисане. Париз права Содома и Гомора само још фали киша сумпора. То беше проклество и очајање.

Не знам од куда, али некакав инстинкт у мени протестоваше противу тих помодних јеремијада.

Нека ми се опрости једна махна, али ја лудујем за логиком, и не држим ништа да је истинито што ми она не покаже да је истина. Научивши тако из књига да у нас нема више вере, ја задрхтах за своју отаџбину, јер ми се чинило да већ видим црне облаке над Француском.

— Ми смо пропали! — викала је моја логика — Тако покварен народ не може имати више снаге ни војничких врлина, и ако когод завојишти на нас упропастиће нас. Где је изумрло частољубље, ту гола храброст ништа не вреди! —

И ја сам већ плакао на развалинама тако лепе велике државе.

Међу тим од тога доба ми преживесмо кримски и талијански рат, и наше победе учинише да мало посумњам у основаност нихилизма. У пркос великог поштовања које гајим спрам свега што је наштампано, ја почех да мислим да овај свет ипак није тако бедан као што га оглашују. Пет стотина хиљада људи из свију слојева те бајаги преживеле и исквареене француске расе, беше својом крвљу на бојиштима исписало овај јуначки протест: «Ко не верује ни у што више тај не воли отаџбину, ни част, ни заставу. Част је сјајна међа свију моралних лепота.» Нека ми се опрости за оволику наивност, али то је опет лигика крива, она ми говораше:

— Свако људско друштво ваља ценити по његовоме раду. На сметишту једнога пропалог народа не може никада нићи цвет цивилизације. Загледај како стоји са науком, уметностима, индустријом, срачунај богатство своје домовине, па онда све то упоредити са прошлошћу.

Ко ће наодговарати оваквим разлозима? Највећма накострешени философи, па били они незнабошци или хришћани сви се у томе слажу да се према животу и раду свакога народа, свакога века и свакога појаса може тачно

определити и колика је домаћа моралност. Чим се Римљанин покварио одмах је почела опадати и римска држава. Па Бога ми, кад добро размислим, признаћу вам још једну слабост: Ја се поносим што сам Француз.

Ова наклоност грдити садашњост за рачун прошлости није јучерања; нема готово ни једнога писца који је није имао. Још са школске клупе навикавају нас на то презирање садашњости, и са свим мали шипарци блебећу са свим намрштено онај Хорацијев стих «Шта ти не измени рушилац време? Наши су очеви били. гори од својих предака, ми смо покваренији него што беху наши очеви, а ми ћемо након себе оставити још грђи пород.»

Од како је то Хорације казао, прошло је ево већ две хиљаде година, и кад човек узме данас да чита тако великог пророка, он се мора чудити како још људи не постадоше четвороножне животиње или бар мајмуни. То беше прва мисао која ми дође у главу чим научих сам мислити. — Ја сам био врло млад и зелен, али логика је већ мучила моју младост.

Свет воли кад га грде и вређају, то га пријатно гиличи. Чим неко избаци какву велику грдњу некоме на главу, сваки је преда даље првом суседу. Никада нису писци толико колективно ласкали као сада, јер они у томе добију новаца или славе, а преко тога, шибајући свог ближњег они мисле да сами тим самим постају бољи, и да више вреде. Зар није чудновато кад иначе са свим паметни људи без контроле прихватају овакве теореме: «*Што више разних закона у једној држави, то су више покварене нарави њенога становништва*».

Част и слава успомени г. војводе Франсоа од Рошефукола, кнеза Марсиљачког; његова изрека истина хрче философски, али зар он сада, у царству истине не налази да би ту његову изреку ваљало овако читати: «Што су нежније и деликатније нарави у некаквој држави, то су и њени закони многобројнији, заплетенији»?

Јасно је као дан да нешто, што није ни мало зазорно у дивљачком друштву, постаје право злочинство, кад се догоди у цивилизованом друштву. На островима Зонде може дивљак да здере кожу својој жени и својој деци, а може, ако му се прохте, да поједе свога пријатеља, јер му то није никаквим законима забрањено, и према томе ваљда г. од Рошфукола не би нас уврстио у дивљаке за то што у нас важи Наполеонов законик.

После ових примедаба биће јасно од куда то да има на свету још некога који верује у добро, и ако цео свет верује само у зло.

Али из тога не ваља изводити да ја прокламујем, како међу мојим савременицама апсолутно влада врлина. То ја не мислим, већ само протестујем противу оне кобне теорије, по којој је суђено да свет мора ићи све на горе. Ако који жели да буде већи угурзуз него што су му били претци, нека правда ту похвалну намеру како зна. Ја нисам противан прогресу. Ја само поричем да је данашња цивилизација могла поникнути из приватне покварености, више ништа. Поодавно још упоређен је род људски са једном реком у коју страсти и пороци бљују сву своју нечистоту. Ако има људи који налазе да је вода у тој реци сувише прљава, то ће сигурно долазити од туда, што ти људи вероватно станују баш поред самих тих канала који изручују своју нечистоту у реку. Данас сваки човек има право да претендује на све, сваки куша да се дочепа среће, богаства и славе; мало их је који стижу до жељене мете; они који попадају путем никада не криве своју немоћ или своју неспособност. Много је лакше окривити цело људско друштво. Ето од куда је по моме мишљењу „свет" у тако рђавом гласу код већине смртних.

Ето каквим сам странпутицама дошао до своје особењачке вере у логику без страсти. То значи ићи уз нос нашим моралистима по моди, и ја их молим за опроштење, позивајући се на своје незнање и простоту.

5.

„Ништа не бива случајно" рекао је Бомарше. Међу тим један врло бизаран догађај, који ми се испрва учинио детињаст, али који је доцније постао судбоносан за цео мој живот, решио је да раскрстим с научничком каријером

У једној гостионици на булевару срео сам се с једним старим господином, тако својих педесет година. Читав месец дана ја сам ручавао за столом који је био до његовога стола, ми смо се често погледали, и учтивост је захтевала да му одговорим кадә ме једном поздравио. Изгледаше као да он не може да сачека прилику да се позна са мном, тако ме је гонио небројеним знацима своје симпатије.

Ја нисам никакав формалиста, али толика наметљивост беше ми непријатна. Претерана учтивост тога господина просто ми је дражила живце, и поред све добре воље да се с поштовањем односим према човеку у годинама, нисам могао да га трпим. Ако само чује да ја тражим некакве новине, он ми их одмах донесе, прекидајући читање, обраћа ми пажњу на занимљиве чланке, и труди се свима силама да са мном замете разговор, што сам ја опет на сваки начин избегавао. Међу тим цело његово понашање беше тако фино и учтиво да би човек морао бити грубијан да му кресне у очи „та оканите ме се један пут." Цела његова спољашност показиваше џентлмена; његова физиономија беше отворена, интелигентна, оживљена тако младачким и невиним осмехом, да би ми се за цело допао, али моје раздражење спрам њега беше већ достигло такав степен, да сам променио гостионицу у којој сам ручавао.

Већ мишљах да сам га се курталисао, док тек једно јутро, кад отворих прозор, а ја на прозору преко пута, у авлији својега стана, угледах своју мо̑ру, која ми се одмах најучтивије јавила. Он беше узео под кирију један стан у истој кући! Он беше мој сусед!

Не умем исказати како сам се једио кад сам опет угледао тог човека. Ја на његов поздрав одговорих тако сухо, климнувши главом као од беде, да је скоро било неучтиво Он се осмехну као да му се допада моја поноситост. Одмах затворим „шалоне" на своме прозору и забраних слузи да икада више отвори тај прозор. Од тога ми беше чисто лакше

Међу тим то беше са свим проста ствар. Он је сигурно са свим случајно узео стан у истој кући, и ја не би могао рећи за што сам се ја на тога човека љутио. Он није ни пробао да се силом са мном упозна, и то беше са свим детињасто од моје стране што сам га са његове просте учтивости тако на зуб узео; али ја сам осећао тога човека као некакву бујицу која хоће да ме поплави, његов поглед ме је чаробно привлачио, у његовим очима беше толико наклоности која се ничим на свету не би могла оправдати. Ја нисам хтео ништа о њему да чујем, нисам хтео ни за његово име да упитам, па ипак он ми улеваше неку неописану радозналост. Било како му драго ја се заклех да ћу га се чувати као да беше сигурно да ми он некакво зло жели.

6.

Прође читава недеља дана моје детињасте срџбе и ја морам признати да ме мој комшија није ни мало узнемиравао, ја га бејах већ и заборавио, када ми момак јави да је дошао Стеван, и да би желео да ме види. Зачуђен толикој формалности с његове стране, ја рекох да га пусти унутра, а Стеван промоли главу кроз врата.

— Та улази — викнух ја.

— Да ти не сметам штогод? —

— Ти? Којешта. —

У след такога одговора он уђе али као каква сенка, па ме обилази као да се боји да ме не поплаши.

— Од куд у тебе та напаст од скромности? — упитах га.

— Овде станује Бог размишљања и рада. Ја дрхтим од страха да и мене не дочепа! —

— О, не бој се — одговорих му ја смејући се — он не зна ни са мном шта да почне! —

— Срце моје, дошао сам да те зовем на ручак за сутра! —

— То не може да буде. —

— Како не може? Да ниси обећао сутра лумповати? —

— То не, и баш за то што ми није до лумповања. не могу примити ни твој позив.

— Буди без бриге, стидљиво срце моје, ти ме ниси разумео. Не ћу ја тебе да водим на раскалашне ручкове бесне младости, већ на породичну агапију у кући мог оца г. Девилара, кога би се ја усудио назвати првосвештеником пристојности. Ти знаш његов салон, то је храм уљудности, у коме се озбиљни људи не излажу никаквој опасности, па чак ни лакомислени младићи, бар што се мене тиче, ја у том салону долазим само у једно искушење а то је — да ми је да стругнем куда.

— А, дакле код твога оца?... —

— Дабоме, пристани молим те. Истина, теби ће тамо бити страшно досадно, ти знаш да ја тебе не ћу да преварим.

У смеју примих његов позив.

— Е, па лепо, дакле сутра ћемо се видити — рече он говорећи тако тихо као да је у соби некаквога болесника, и узе шешир.

— Шта, зар ти већ хоћеш да идеш? Та има недеља дана како се нисмо видели викнух ја.

— Пст!... тајанственост... Човек се повукао у самоћу... љубав... Ђеније рада лебди у овој соби, ја се бојим да га својим присуством не отерам одавде!... — и он пође вратима све на прстима.

— Ама јес' чуо, седи мало! — викнух ја смејући се његовој пантомими.

— Охо — хо — хо! рече миришући ваздух — какав дах невиности и врлине у овим светим просторијама.

— Што ти је те се лудиш?! —

— Пст... Сутра... Владај се добро! — рече он метувши прст на уста. За тим, не слушајући моје молбе и претварајући се да Бог зна како пажљиво отвара врата, само да не начини ларме, шану ми тихо «збогом» па га нестаде.

Г. Девилар, отац Стеванов, могао је бити човек својих четрдесет и осам година, више за цело није имао. Он је некада био члан и одличан беседник у скупштини, и као ђенијалан човек беше намењен да игра велику политичку улогу. Као неуморан радник он је цео свој живот утрошио да придобије енциклопедичка знања која су тако нужна свакоме државнику. Као искусан правник умео је боље него ико да осветли свако од оних заплетених питања, која посведневно ничу од судара законитости са прогресом. Он је проучио механизам свију главних родова индустрије, он им је познавао потребе, као да је сам радио бар у двадесет фабрика. На провинцијалним изложбама он је са својих узоритих пољских добара свагда увршћаван у ред првих агронома.

Али потресен неутешном тугом када му умре жена, коју је обожавао, изнурен телесно од силних напрезања и радова, он је морао, и ако још млад са свим да се повуче од политике. Међу тим његов салон остаде и даље збориште свију одличних савременика. Беседници, државници, научници и уметници сви су се прикупљали око те силне интелигенције, око тога човека који не само да беше пун карактерности већ и пун финога духа. Његово понашање беше просто као у људи који доиста нешто вреде; ситан растом, нежан, он имађаше чело које привлачи на се свачије погледе, као да се око њега сија

светитељски венац. Његове црте лица беху пуне племенитости, боја његовог лица беше мало увехла, очи му беху црне, живахне и благе, у свему се огледао некакав неодређен бол, који беше само појачан оним осмехом, у коме се видело како се једна несрећна душа труди да не ражали оне које воле. Беше изванредно колико су Стеван и његов отац личили један на другога; упркос његових прерано оседелих власи многи би држао да је г. Девилар старији брат Стеванов, толико младости беше још у његовом лицу. Чудно и пријатно беше човеку погледати га, јер се ваљало упитати: је ли то добро очуван старац, или млад човек, кога је остарила брига и бдenисање.

Он ме је почаствово својим особитим пријатељством управо ме је пазио као другог сина. И ја сам њега поштовао ка' рођена оца.

Ето то је слика „старога" господина који ме је звао на ручак. Он беше богат. Кажу да има десет или дванаест милиона. Стеван их није бројао, а богме ни ја. Његова кућа беше један од оних сјајнијих двораца у улици варенској, какве наша унучад не ће више видети, и чија ће башта бити довољна да се на њој насели читав нов кварт варошки.

7.

Ја сам отишао по обичају раније да се наразговарам са својим драгим старим пријатељем. Он беше још у своме кабинету за облачење. Момак није хтео ни да ме јавља већ ме уведе одмах као кућњег пријатеља. Стеван беше код свог оца.

— Ах, драги Ремоне — рече г Девилар пруживши ми руку — где сте за толико, неблагодарно дете. Има већ недеља дана као вас нисам видео. Ви ме заборављате, ви ме не волете више! —

— Зар ја? Та баш за то не долазим што вас волем; ја радим толико, како ћете ви бити са мном задовољни. —

— Хм, ко зна — рече он осмехнувши се фино — можда има у ономе што вас нагони на посао сећања и на још некога. Што му драго, дете моје, ја нисам суревњив. Али када сте ми већ поверили вашу тајну, реците имате ли каквих гласова отуда? —

— Прекрасних. —

— Еле, тата — рече Стеван настављајући разговор који сам им ја прекинуо — ти хоћеш на силу Бога да платиш оних осам хиљада динара што сам ја дужан јувелиру? —

— Па дабоме да ћу да платим! —

— Е, то је за очајавање, ти ћеш ме оставити без једне паре дуга. Како то изгледа? Ти ме тиранишеш, да сам ја твој отац, не би ја тако с тобом поступао.

— Да сам ја твој син, ја бих ти помагао штедити.

— Чујеш, тата, немој да платиш, а ево ти обећавам одустаћу од намере да купим своју јахту.

— Ти мислиш да сам ја беба? Ти ћеш се одрећи те фантазије и ако ја платим твој дуг.

— А, што се тога тиче — јок. Него за готово, транк пара, транк чаша! —

— Па лепо, ти знаш у какву ћеш ме бригу бацити. Ти знаш да ћу ја увек кад одеш на твојој јахти некуда страховати да се ниси удавио.

— Ти злоупотребљаваш моју слабост. Ама најзад, размисли мало, ако ја купим ту јахту ја ћу себи натоварити на врат ипак једног повериоца.

— А како то, молићемо? —

— Ја ћу узети лађу на вересију, шта велиш? —

— А ја ћу је одмах платити, шта ти велиш? —

— То је тиранија! —

После овог слободњачког уздаха, Стеван у највећем очајању обори главу и шћућури се у један буџак.

— Збиља, Ремоне, — рече мени г. Девилар на један пут — ви не знате да ја њу познајем?

— Кога? — упитах ја затегнуто.

— Кога? њу! Та њу, чије се име, никада не помиње. Румен која вас је облила издаје вас. Кад ми је Стеван казао да је она нећака леди Стаунтновице, ја сам је се сетио. Ја сам је видео код њене тетке у Лондону. До душе она онда беше анђелче од детета у краткој сукњици и везеним гаћицама. Она имађаше и једну малу сестру.

— Да, то је госпођица Мабел —

— Чујеш, тата — поче Стеван помоливши плашљиво главу преко свог фотеља.

— Шта је? рече отац

— Како би било да му потпишем меницу? То би њега осигурало, а мени би прибавило важности у моме друштву.

— Е међер си још дете. Та твој би јувелир онога часа однео твоју меницу моме банкару, који би је с места исплатио као да није меница већ проста упутница! —

— То је тиранисање! —

И Стеван се опет набури.

Г. Девилар по нежности срца свога знао је колико то усрећава кад човек може да говори о својој драгој, за то је он вешто опет довео разговор на неисцрпну тему љубави. Ја му бејах поверио све своје куле по ваздуху, као да ми беше отац. Не успављујући ме сумњивим надама, он се трудио да подржава моју куражж.

— Свагда је лепо волети — рече он, — па макар човек морао с тога трпети, или баш због тога и треба волети. Страдање очисти наше душе. Љубавна су страдања узвишена, из њих може човек да изађе као неко божанство

Са дивном дискрецијом он се упушташе више у платонске теорије него у испитивање мојега положаја. Но

тражећи од мене да сазна више но шта му сам ја драговољноповеравао, он ме никада није питао; али чим би ја сам почео да причам, он се интересовао и за оне хиљаде ситница које само они знају, који су икада љубили. На моје страховање због будућности, он одговараше

— Тхе, шта вас се то тиче. Била будућност каква му драго, снага коју ћете прибрати у часовима страсним, енергија поцрпљена из срца, оне ће вам остати! —

У то дође момак да јави долазак некаквога госта, подносећи његову карту на сребрном послужавнику. Г. Девилар погледа па онда викну.

— А, то је г. Одари. Ја сам заборавио да вам кажем, Ремоне, видећете једног вашег страсног поштоваоца. Изгледа као да је читао ваше књижевне радове. Ја сам му обећао да ћу вас познати једнога с другим. То је врло важан човек, кога ми је лорд Палмерстн најтоплије препоручио. Кад га познате ви ћете за цело бити срећни као и ја што сам то познанство учинио.

— Он мене зна? — рекох ја доста збуњен.

— Само по имену. Али не треба га оставити да чека. —

Ми одосмо у салон где ме представише.

Г. Одари... Та то беше мој комшија мучитељ, моја мора! —

(Наставиће се)

О КОМЕТАМА И ЊИХОВОМ СУДАРУ СА ЗЕМЉОМ

ЈАВНО ПРЕДАВАЊЕ *)

Ђ. М. СТАНОЈЕВИЋА

Није давно било, кад сте сви ви устајали пре зоре и гладали на југоисточној страни нашега хоризонта једно небесно тело које се зове *комета* или *репата звезда*. Нема сумње да су том приликом

*) Држано у «Грађанској касини» 10. Јануара 1883 год. у корист великошколског друштва «Побратимства».

долазила питања: Шта предсказује она, да ли рат, кугу, или ће когод умрети и т. д. Таквим и другим сличним питањима пропраћала је светина комету и у најстаријим временима па и данас.

Ну, не чудимо се старима што су се бојали комета; у оно доба ни сама наука није била на чисто са тим небеским телима, она није знала каква су то тела, од куд долазе, куда иду и за што се по кад кад појаве на нашем небу. Међу тим данас, кад се зна још од пре двеста година да су и комете небесна тела као и сва друга да се и оне владају по општим законима кретања, данас комете могу да заплаше само оне, који су врло мало познати са природом у којој живе.

Да се упознамо укратко са кометом.

Оне се врло ретко виде округласте него су већином издужене, као и ова што је до скора била на нашем хоризонту. На једном је крају светлија и тај се крај зове *глава* комете а остало *реп*. Ако у глави кометиној видимо једну врло светлу тачку као какву звезду, онда се та тачка зове *зрно* или *језгро* комете, а око њега је свуда омотач. Дакле на комети видимо: језгру, омотач и реп. Често комета нема језгре, а тако исто ни репа и онда су то комете без језгра или без репа. Сама реч комета долази од грчке речи *кома* и значи репата звезда.

Пре него што се упустимо у испитивање тих појединих делова комете, а да би нам слика била потпунија, да видимо како се о кометама мислило у старом, средњем и новом добу, а како наука данас мисли о њима.

Стари и средњи век пун је највећих нагађања и свакојаких измишљотина о тим небесним телима. Стари су се јако бојали комета. Оне комете, које се нама чине лепе; њима су изгледале „страшне“ и изазивале својом појавом ратове, глад и друге несреће. „Ето, говорили су они, те и те године видела се на небу страшна комета и баш те године био је крвав рат; кад се таква и таква комета појавила, било су велике поплаве; због те и те комете било је побуна, беда, несрећа.“ Уплив комета, по њиховом схваћању зависио је од места на небу где се комета јавила, од земаља над којима непосредно стоји, од звезданих јата кроз која на свом путу пролази, од места на коме је нестане и од стотине других околности.

И у саму медицину беху се умешале комете. Ако комета изгледа бледа онда предсказује летаргију и плућне болести; ако је црвена и зажарена онда јавља да ће владати грозница, црвени ветар и разна запаљења; ако је плавкаста значи кугу, скрофуле,

гангрену; ако је жућкаста онда ће владати жутица, меланхолија, лудило и т. д.

Неки су тумачили да су комете душе великих људи, те с тога мислише за комету од 43 год. пре Христа да је то душа Јулија Цезара, која се издигла изнад месеца и светли небеском светлошћу. Плиније је видео у комети што се јавила над Јерусалимом бога у у виду човека.

Почев од Нерона па до Катарине Медичи, већина владалаца држала је по једног астролога који ће из звезда читати њихову судбину. Тај положај више пута није био баш сјајан. Тиберије је неколико њих бацио у Тибар. Тако се што хтело десити и астрологу Лудвика XI. Он предскаже да ће нека висока дворкиња умрети што се случајно деси. Лудвик позове астролога преда се и нареди својим људима да пазе на знак који ће им дати, па да одма астролога вежу у џак и баце у Сену. »Ти што се хвалиш да си тако учен, рекне му Лудвик, и који знаш судбину других, кажи одмах колико ћеш још живети?« — »Сире, одговори му овај без икаквог страха, звезде су ми рекле да ћу умрети на три дана пре вашег величанства«. После оваког одговора краљ не само није дао знак да га погубе него се још јако бринуо о његовом здрављу.

За време Веспазијана појави се једна комета и астролози прорекоше да ће један цар умрети. На то Веспазијан смејући се одговори: »Ова космата звезда предсказује смрт краљу парћанском јер он има косе, а не мени, јер сам ћелав.«

За сваког цара или папу, који је умро у средњем веку нађена је по једна комета, која је предсказивала њихову смрт, па је често она силом створена на небу, ако је и није било. Кад се пред смрт Јована Висконтића јавила једна комета он је рекао: »Хвала мом господу Богу, што је био тако милостив и објавио људима моју смрт тим небеским знаком.«

Највише страха задавала је људима једна комета са којом ћемо се мало после из ближе упознати, а то је Халејева. Она се до данас јавила двадесет и четири пута од 12 г. пре Христа од кад имамо најсигурнијег податка о њој. У француској историји спомиње се она први пут 837 године за владе Лудвика I тако званог »смиреног« На сами ускрс појави се комета и владике му рекоше да је та комета неко знамење дато само њему. Они му световаше да треба да се моли Богу, да пости, да зида цркве и манастире еда би се Бог на н' смиловао. Но поред свега тога, после три године позове га Бог опет к себи на истину.

У кометама од године 1527 и 1577 многи су видели предсказану пропаст света с тога је сваки себи направио тестаменат и завештао своје имање манастирима и црквама не мислећи да би крај света дошао за све људе, па и за богоугоднике.

У време великог астронома Кеплера год. 1607 јавила се опет комета коју мало час споменусмо, т. ј. Халејева. Кеплер ма да је у осталим питањима о небу имао са свим коректне појмове, питање о кометама не само да није потпуно схватио, него је много даље застао иза старог философа Сенеке, који је међу свима философима старога и средњега века имао најкоректнији појам о њима. Сенека их није сматрао као Аристотело и Кеплер, да су то испарења са земље, него да су комете небеска тела слична планетама и звездама. „Ми их видимо, вели Сенека, кад дођу близу нас а нестане их са неба чим оду у своје удаљене регионе где се загњуре у бездан етера као рибе у дубине морске. Не треба да се чудимо што закони њихових кретања још нису откривени..... Доћи ће време, кад ће нам наука открити оно што нам је сад скривено.“

И Сенека се није преварио. Јер комета од 1682 године скиде копрену са тих небеских тела и показа да су и комете небеска тела, као и планете и звезде, и да за њих вреде исти закони небеске механике као и за сва друга небеска тела. Астроном *Халеј* пажљиво је пратио ту комету на њеном путу и израчунао њену путању. Сравнивши своје ресултате са путањама раније нађених комета виде, да се подударају са путањом комете од 1607 год. коју је посматрао Кеплер пре 75 год. као и са кометом од 1531 коју је посматрао *Апијан* астроном. Из тога он изведе да су комете од 1531 од 1605 и 1682 једна иста комета, која се више пута јавила и која сврши свој пут од прилике за 76 год. Па ослањајући се на свој рачун он предскаже да ће се та иста комета јавити опет после 76, дакле крајем 1758 или почетком 1759 год.

Пошто путања води ту комету поред свију до сада познатих планета, то оне својом привлачном снагом упливишу на кретање комете и ремете је на њеном путу. У оно доба није се знало ни за Урана ни за Нептуна нити се тачно знала тежина познатих већ планета, те је и рачун Халејев према томе био нетачан и одређивао тек приближно време када ће се комета јавити. С тога предузе француски астроном *Клеро* и астрономкиња госпођа *Лепо*, да тачно изведу рачун о повратку те комете. Радили су и рачунали пуно пола године без одмора и нађоше да ће Сатурно задржати комету за сто дана а Јупитер за 518 дана, дакле срега 618 дана према томе комета се мора вратити 13 Априла 1759 год. Уз то

лода Клеро, да, не познавајући још масу Јупитера и Сатурна и не знајући да ли из њих има још каквих планета, није са свим сигуран у тај свој рачун али разлика може бити само месец дана више или мање.

Ни једно астрономско предсказање није се жељније очекивало као повратак Халејеве комете. Ко је год имао дурбин гледао је у небо крајем 1758 год. Година се приближавала крају а комете још нема.... На Божић те године неки сељак *Палик* близу Дрезде, који је имао добар дурбин угледа је први пут, но како није било телеграфа није могао јавити то. Тек после четири недеље видеше је француски астрономи. Комета је поред сунца прошла 12 Марта 1759 год. дакле месец дана раније него што је израчунато, као што је и Клеро предвидео. Међу тим шта је мисец дана, кад пут комете траје 75 година. У осталом да се знало за Урана и Нептуна не би била ни толика погрешка.

После тога одређен је следећи повратак то комете за годину 1835. Димоазо одреди 4. Новембар као дан повратка, Розенберг 11, а Понтекулан 12 Новембар. Комета је први пут виђана 5 Августа те године и ишла је мирно путем који јој је био рачуном одређен и поред сунца је прошла 16 Новембра, дакле само 4 дана доцније но што је Понтекулан израчунао. Први пут је разлика изишла 31 дан, за сад само 4, но и један и други број изчезавају према дугом кометином путу од 75 година. Комета ће се вратити опет после 27 година и проћиће поред сунца 24 Маја 1910 године. Пре 10 година била је најдаље од сунца, а сад се враћа к нама док је после 27 год. опет не угледамо.

Ето та комета, по имену астронома Халеја који је први пут израчунао названа је „Халејева комета.“ После ње израчунао је Енкл путању једне комете која се по њему зове Енклова и која се враћа сваке 3 године и $3^1/_2$ месеца. Но она се види само дурбином.

Трећа израчуната комета јесте Бијелова комета, која се враћа после сваких 6 година и 9 месеци: ни она се не види голим оком. Једна врло важна ствар десила се са том кометом. Кад се она године 1846 приближавала земљи, на један пут угледаше се у место једне комете њих две. Бијелова комета разбила се на двоје. Она је била читава све до 21 Декембра 1845 године и први пут се раздељење опазило у Америци 29 Декембра.

Стари писци чешће спомињу да су се комете разбијале на свом путу, али им се није веровало, све дотле док се наши испитачи нису сами уверили код Бијелове комете. Комета 1652 год. по-

делила се на четворо, а и Кеплер спомиње да се 1618 год. разбила једна комета.

Бијелова комета разбила се на два неједнака дела и онај мањи део измакао је мало више напред; оба дела све су се више и више удаљавала један од другог. После 6 година и 9 месеци и то Септембра 1853 год јавише се опет оба комада али много удаљенији један од другог но пре 6 година. После је требало да се врати 1859 год. па 1866 и т д. али се више није никако вратила. Она је изгубљена.

После Бијелове комете видело се да се и комета од 1868 год. тако звана Брорзенова разбила на четворо и тако исто и комета од 1860 год. Данас се готово може рећи да се комете могу распадати на више комада па и на врло ситне комадиће.

Сад су многим кометама израчунате путање и време обилажења те се тако ушло у траг тим некада тајанственим небеским телима, која се као и остала небеска тела крећу по васиони по једним истим законима.

За најкраће време сврши свој пут већ споменута Енклова комета: за 3 год. и $3\frac{1}{2}$ месеца, но има их које обилазе око сунца и за стотине, хиљаде па и милијуне године. За комету од 1864 године рачун је показао да јој обилажење траје 2,800.000 година.

Међу свима кометама, које је историја забележила највећа је била она од год. 1680. која је у време своје појаве највећи страх произвела међу људе. Многи су предсказивали да је она претеча новог потопа, те с тога страшљивци направише себи тестаменте остављајући све своје имање манастирима. Француски двор је непрестано распитивао да ли та звезда не предсказује смрт какве дворске личности. Неке шаљивчине на двору Лудвика XIV. исмевале су његовог брата што се плашио те комете а он им је одговорио: „Е, господо, лако је вама шалити се, али ви сте друго, ви нисте принчеви.“

Та је комета преплашила у то доба чак и кокошке јер се у народној библиотеци у Паризу чува једна слика са овим натписом: Необично чудо: *У Риму је једна кокошка снела јаје на коме је насликана слика комете.* На слици је представљено јаје са кометом на љусци а поред слике стоји како је то јаје, видео папа, шведска краљица и све високе личности из Рима.

Њутнов савременик енглез *Уистн,* мислио је да је та комета произвела потоп Мојсијев. Тај астроном и богослов тумачи то овако: Још кад је Бог створио земљу, једна мала комета прође близу поред земље и пресекав њену путању учини те се земља поче обртати

око себе. Но Бог је знао да ће човек да греши и да ће требати да га казни за његове грехе, па је још одмах при стварању света одредио једну комету, која ће бити оружје његове освете. То је та комета од 1680 год. И по други пут је та комета, или у петак 28 новембра, 2349 год. од створења света или 2 декембра 2926, пресекла земљину путању у подне под меридијаном где је сад Пекинг и где ја живео Ноје пре потопа. Сва се мора узбуркаше и излише из својих корита, а кад се реп комете измеша са земљином атмосфером, падаше пљусак читавих четрдесет дана.

Ето каквих се бесмислица приповедало пре 200 год. Међу тим та комета је заиста била једна од на значнијих за коју се зна у историји. Пружала се својим репом преко половине неба и у Европи се виђао најпре реп па онда тек глава, на појединим местима пролазило је по шест сати док сва изађе на хоризонт. Рачун је показао да јој време обилажења траје 575 год. Још је значајно код те комете близина на коју је дошла до сунца. На тој близини добијала је толику топлоту какву би ми добили у лето кад би нас грејало не једно, већ 25600 сунаца. То је топлота 2000 пута виша од усијаног гвожђа.

Још је интересантнија од те комете једна комета из нашег века и то од 1843 год. Сјајности је била толике да се видела и дању поред сунца. Ни једно небеско тело од како историја зна није се толико приближило сунцу као та комета; она је прошла кроз усијану атмосферу сунчеву и није јој било ништа, ма да је тамо температура 30.000 пута од оне већа, коју ми лети добијамо. То се десило 27 Фебруара 1843 год. Обилазећи око сунца брзином каква се до сад у целој васиони није опазила, ова је комета обишла око сунца за два сата и то од $^1/_2$10 до $^1/_2$12 пре подне. То је најзначајнија комета у целој историји неба. —

Кад смо се тако упознали са најважнијим кометама прошлих векова да се запитамо колико је комета до сад виђено? Од како астрономија води рачуна о тим небеским телима, од како су астрономи хинески, халдејски и грчки бележили појаве комета па до данас виђено је које голим оком, које дурбином свега 820 комета. У самом нашем веку виђено је 220 комета, од којих само 21 голим оком.

А колико има свега комета на небу?

„Колико риба у води" одговара Кеплер. Ако рачунамо само комете које се виде голим оком онда их не ћемо наћи много, но ако ту узмемо и оне што се виде кроз дурбине, онда ћемо видети да тај одговор није претеран. Узећемо за пример само 1880 годину.

Те године виђено је седам комета кроз дурбине а само једна голим оком. У последње време, виђа их се готово сваке године по 4 или 5 и ако узмемо, да их има само 2. на годину онда је од створења света до данас, дакле за 6000 год. по библији, било би 12000 комета. Но кад се узме у рачун да се комете виде само ноћу а мора их бити и на оној страни неба на којој је сунце па се од његове сјајности не виде; за тим кад се још помисли да све комете и не долазе близу земље да их можемо видети, онда се тек види да комета мора имати врло много.

Комете се врло ретко виде дању. Сенека вели да се 146 год. пре Христа видела једна комета велика као сунце. Свега има десетину комета виђених дању, а у нашем веку видела се дању и голим оком само она значајна комета од 1843 год. Међу тим дурбином се чешће виде комете дању. И ова комета која се до скора виђала код нас виђена је у Италији и дању поред сунца. Према томе је и сјајност комета врло различна; неке се виде дању, а неке само ноћу па и онда кад је месечина, док међу тим врло много комета на месечини нестане; највише их се види кроз дурбине. Једна иста комета кад је ближе земљи она је сјајнија и што се већма од земље и сунца удаљава, она све више слаби у сјајности.

Кад се комета ноћу види на неком месту на небу, онда кад је гледамо после два, и три дана ми је не ћемо више видети на истом месту; она се помакла на једну или другу страну. Кад се тако прати комета више дана па и недеља онда се види којим се правцем она креће, а кад се свако место кометино међу звездама рачунски забележи, онда се лако може наћи како изгледа њена путања, колика је она велика, за које ће је време комета свршити, кад ће се к нама опет вратити и тд. Да се све то дозна, нужно је да се комета најмање три пута посматра на небу; што више то боље. Путања кометина не може никад бити округла као круг него увек издужена. Геометриским језиком она може бити или *елипса* или *парабола*.

Елипса је дугуљаста или боље јајаста линија. Узмимо један круг од челичне шипке па га истегнимо на две стране, добићемо елипсу. Ако круг тај врло мало истегнемо, онда је елипса више округласта а ако га више истегнемо онда издужена. По себи се још разуме да такве елипсе могу бити веће или мање. Већи број комета окреће се по таквим елипсастим путањама око сунца. Но сунце *није никад у средини елипсе*, него више према једном или другом *темену*, и то место у коме стоји сунце зове се *жижа* елипсе.

Таких жижа има у свакој елипси по две, јер пошав од средине елипсе сунце може стајати лево или десно. Комета се увек једнако креће па било сунце у једној или у другој жижи. Oће ли бити елипса округлија или издужнија, а с тим оће ли и пут комете трајати краће или дуже, зависи само од тога да ли су жиже ближе средишту елипсе или даље према темену. Што су жиже ближе средишту, елипса је округлија, а што су даље лево и десно од њега тим издуженија. Кад код елиптичне или јајасте линије саставимо оба темена правом линијом, онда се та линија зове *велика оса*, а кад таквом линијом саставимо побочне стране онда је то *мала оса*. Што су те осе код једне елипсе мање и елипса је мања, а што су дуже, тим је елипса већа.

Кад се из опажања позна да је путања кометина елипса, онда се тражи и колика је та елипса и каква је; другим речима тражи се колика је велика и мала оса и колико су удаљене жиже међу собом. Кад се то двоје зна, онда се може израчунати време за које ће комета са својом брзином прећи ту своју путању и да ли ће се опет моћи видети са земље.

Кад знамо да је сунце увек према једном темену елипсе, онда ћемо лако разумети да и комета на свом путу по елипси не ће бити увек једнако далеко од сунца, него ће му бити некад ближе некад даље. Што је комета ближа сунцу тим се брже креће, а што је даља од њега, тим спорије. Кад је комета у оном темену елипсе, поред кога је жижа, онда је она најближа сунцу и то се зове њена *близина* или *перихел*, а кад је комета у темену поред кога није сунце, онда је то њена *даљина* или *афел*. Дакле кад је комета у перихелу, онда је најближа сунцу и онда се најбрже креће по својој путањи, а кад је у афелу, онда најспорије.

Елипса је као круг *затворена* крива линија, јер се враћа сама у себе и нигде прекинута, те с тога кад се комета по њој креће, она се мора вратити на исто место путање где смо је ми угледали; тако тек и можемо тврдити за неку комету да ће се вратити натраг и то у извесно време.

Друга врста путање комете јесте *парабола*, а то је крива линија налик на елипсу али је отворена и има само једно теме и једну жижу а не два као елипса. Ако узмамо једну праву челичну шипку па је преко средине превијемо, онда ће таква крива линија изгледати као парабола, којој ће на савијутку бити теме. Крајеви те линије могу се продужити докле се хоће, они се не ће саставити нигде или како се то у геометрији каже, саставиће се у безконачности. Код превијутка оне линије, или код темена параболе је жижа и у њој

је сунце. Кад комета дође из бесконачног простора васелене по једном краку, она ће савити око сунца па упутити се по другом краку, опет у безконачност. Комета која се се по таквој линији креће, само један пут се приближи сунцу и само један пут је ми видимо и више никад, јер догод путује, она се увек удаљава од сунца а никад не ће савити на једну страну и вратити се натраг, пошто се ни парабола не враћа сама у себе. За ону комету што сврши своју путању за 2 милиуна и 800 хиљада година готово можемо рећи да се креће по параболи. Дакле кад нам рачун покаже да се комета креће по параболи, онда не треба очекивати да ће се она икад вратити натраг, и ако се деси да је после извесног броја година видимо опет то је дошло отуда што је неко небеско тело њу смело на њеној путањи и дало јој другу путању по којој мора да се врати натраг.

Кад се дакле комета посматра може се дознати је ли њена путања елипса или парабола, ако је елипса налазимо одма колика јој је велика оса, налазимо колико се највећма приближује сунцу, а колико се највећма удали од њега, са каквом се брзином креће, кад ће се вратити и т. д.

Да би доцније могли лакше да одговоримо на нека питања код комета, ми ћемо их оставити за време и забавити се са једном новом врстом небеских тела. Видели сте више пута, кад сте тек онако случајно погледали у ведро звездано небо, како по нека сјајна звезда прелети с једног краја на други па је нестане а за собом остави светао траг. Ако се деси каква баба поред вас рећи ће вам: „Немој је гледати синко. то је побегао роб, па не ваља гледати, јер ће га ухватити". Ето те звезде што тако прелете и што код наших баба престављају одбегле робове, те се летеће звезде зову *озвездине*.

Јесу ли то заиста звезде? Да ли у самој ствари може једна звезда прелетати тако с једног дела неба на други па је нестати? — Не може. Јер су звезде огромна сунца, као што је и ово наше и изгледају нам тако мале само с тога што су врло далеко од нас. Кад би наше сунце прешло на толику даљину на коју су сад друге звезде, ни оно не би нам се показало веће. Те озвездине што прелетају, јесу врло ситно комађе, које путује и кружи по васиони. Једне су комад чврсте масе, какав камен; неке опет кугла какве течности; друге опет гомила прашине, а неке најзад проста лака пара. Све то разно комађе окреће се око сунца и описује елипсе или параболе као год и комете. Оно је врло ситно, често и неколико грама тешко, и кад је у васиона и далеко од нас, ми га не видимо. Цела је васиона посута тим ситним телима; то је је васи-

онска прашина. Наша земља на свом путу срета то разбацано комађе, по неко од њих прође кроз нашу атмосферу, усија се док пролази кроз њу, (јер се таре о ваздух); и ми га видимо као летећу звезду, као одбеглог роба, но чим изиђе из атмосфере угаси се опет. По некад озвездине пролете кроз врло високе слојеве наше атмосфере, по некад тако рећи projуре изнад наших глава, а није никаква реткост да по који такав одбегли роб падне и на земљу и ми га можемо опипати и видети да је то само какав већи или мањи камен. Кад такве звезде падну на земљу онда се крсте нарочитим именом; сад се зову *ваздушно камење*, *аеролити* или *метеорити*. Кад им човек притрчи не сме да их узме у руку јер су врели, а кад их олађене гледа, види да су то или комад гвожђа или по какав камен огорео по површини. Ви сви памтите да је такав један камен пао пре 6 година код нас у Србији близу Алексинца у Соко-Бањи. Поједино комађе тог метеорита и данас се чува у геолошкој збирци наше Велике Школе.

Многи су се занимали да броје те летеће звезде, па се нашло да њих најмање има у првим часовима ноћи, а што ближе зори то све више. У опште узев број таких летећих звезда које упадају у нашу атмосферу је врло велики и по рачуну Симона Њукомба износи 146 милијарда на годину. —

Да се вратимо опет кометама и да их посматрамо онако, како их наука посматра; комета док је далеко од земље види се врло слаба и увек округла. Што ближе иде сунцу и земљи, примећује се, како јој светлост на једном месту расте и то онде где ће доцније да постане језгро комете. У исти мах се она почиње да продужује на једну страну и то увек супротно од сунца. Што ближе сунцу језгро је сјајније, оно продужење све веће док најзад од тога не постане формалан краћи или дужи реп. Такво небеско тело ми називамо *кометом*. Кад комете дођу најближе сунцу, онда су најсјајније и кад прођу поред сунца и стану се удаљавати од њега онда им реп постаје све краћи док врло далеко у васиони не постану опет округле као што су биле и кад смо их први пут угледали. Кад је комета најближе сунцу онда се и најбрже креће и реп јој је најдужи. Обично је реп комете најужи код главе и што се даље иде крају то је све шири, као каква лепеза. Међу тим има комета код којих се реп сужава па изгледа као мач, реп је обично по ободу светлији но у средини.

Има комета и са два, три па и више репова; комета од 1744 год. имала је 6 репова, а са два и 3 репа виђено је више. Међу тим као што смо напред напоменули, има комета и без икаквог репа.

Сад смо дошли до једног важног питања: да ли комете сјаје својом светлошћу или је то одбијена сунчева светлост? Не могуће је на овом месту показати методе како се то испитује с тога ћемо саопштити резултат тога испитивања: комете сјаје својом светлошћу и врло мало у тој светлости има помешано и одбијене сунчеве светлости.

Од највеће је пак важности за нас да дознамо масу комета, то јест колико је једна комета тешка. Те се ствари испитују најбоље онда кад два небеска тела пролазе близу једно поред другог, онда се она међусобно привлаче и ремете узајамно на својим путањама и које се тело јаче поремети онда је оно лакше од оног другог, које се мање пореметило. То ремећење познаје се по томе што се поремећено тело не креће оном истом брзином као пре тога, не сврши своју путању као други пут и према томе да ли су ти поремећаји већи или мањи изводи се колико је тешко оно тело што је поремећено као и оно што је произвело ремећење. Године 1770 за време астронома *Ла Пласа* прошла је врло близу поред земље једна комета; пошто се зна колико је земља тешка то је Ла Плас израчунао да је земља пореметила кометину путању за читава два дана. Кад би комета била исто толико тешка као и земља, она би морала без сумње пореметити и земљу на њеном путу и то по рачуну Ла Пласа за 2 сата и 53 минута; међу тим се из опажања дознало да та 1770 година није промењена ни за по секунде, што значи да комета ни из далека није толико тешка као земља кад није на тако малој даљини могла никако упливисати на земљу. Из рачуна излази да та комета мора бити много лакша но десетохиљадити део земљине тежине. Из других још посматрања дознало се да су комете врло лака небеска тела. С тога их Хершел зове *видљиво ништа*.

Од не мање важности је да дознамо од чега су комете састављене? За то имамо врло сигуран начин а то је *спектрална анализа*. Пошто се не можемо овде упуштати у само испитивање, навешћемо само резултате, до којих је наука у том погледу дошла. *Секи* 1868 год. испитивао је две комете па је нашао да на њима *гори угљен* као овај што гори у свећама и лампама. Исто је то потврђено и код комете од 1874. год. 1881 па и ове. Састав комете је овакав исти као овог плавог пламена у свећи, а то су угљоводонични гасови.

Дакле комете се у главноме састоје од угљена. Ну знаће сваки који је и најмање познат са хемијом, а ви сте имали прилику пре кратког времена на овом истом месту да чујете, да и дијамант није ништа друго до угљен, хемичар види у дијаманту само парче

угљена које кад запали изгори онако исто као и ћумур. Да нису комете небески дијаманти? Кад би то било, многи шпекулативни духови не би се више бојали комета и не би страховали од њихосудара са земљом, као што то чине сад, него би је оберучке дочекивали. Онда не би комете предсказивале беду, рат, несрећу, глад и шта ти још не, него срећу, богаство благостање, ако у опште може да буде дијамант знак благостања — —

Први део овог предавања је свршен; да се сад упознамо са другим његовим делом.

Историја је пуна примера, а ми смо неколико навели, о страху, који су имали људи од комета. Они који нису готово никако познати са овим светом, они су као што знамо, виђали у кометама претече рата и гњева божијег. Они који су тек нешто више знали а нарочито у новије и најновије доба, бојали су се да се земља не судари са каквом кометом те да тако пропадне и она и све на њој. Други су опет говорили да комете упливишу на топлоту земљину, да мењају годишња времена, да од њих зависи боловање итд. Те и још друге сличне ствари биле су и биће још за дуго предмет разговора, увек а нарочито кад људе каква комета подсети на такав говор. И онда ће наравно као и до сад сваки доказивати своје и сваки ће имати право. Јер може ли ко противуречити ономе што каже, да се херцеговачки устанак не би дигао да није било комете 1870 год. Чудо само што наша оба рата није предоказала ни једна комета. Сигурно је онај, који их шаље да то јаве смео с ума! За прошлу комету веле да је глава показивала на Србију а реп на Аустрију. Сигурно ће се десити нешто важно!? —

Има ли места таким питањима? Да ли заиста може једна комета предсказати рат? Хоће ли се и кад ће се која комета сударити са земљом и шта ће отуда бити?

Сваки разуман слушалац увидећи и сам да комета нити је икада нити ће кад год предсказати рат, нити може бити знак гњева божијег као што би хтели неки да протумаче појаву комета. Бавити се још о тим и сличним бесмисленим питањима, било би трошити речи у залуд. За оне од којих чујемо такве разговоре, знаћемо, сигурно, да нису никако познати са природом у којој живе.

Мало другојаче стоји ствар са оним другим питањима а на име: да ли комете упливишу на промену топлоте и годишњих времена као и о томе; да ли ће се и кад ће се каква комета сударити са земљом и шта ће отуда бити? О тој су ствари мислили многи научњаци и ми ћемо прегледати у кратко шта они о томе мисле.

Да ли дакле комете могу мењати годишња времена. Године 1811 кад се јавила једна велика комета беше врло топло, жетва је била обична, а нарочито су добро родили виногради. Говорило се још, како је те године било мало мува и других досадних инсеката, а у престоници Енглеској рођено је много близанаца. Жена једног пипелара, веле, да је због комете родила четворо. Ето тако се писало пре 60 год. у Лондону.

Ако ништа друго а оно бар можемо испитати да ли комете загревају земљу и тим упливишу на усев или не. На бечкој звездарници бележи се температура три пут дневно, већ од сто година и из тога бележења ево шта излази:

Најтоплија година била је 1834 и те се године видела само једна комета: но једна комета видела се и године 1829 и 1838 које су биле најладније. Највише комета (8) јавило се 1846 и та је година била заиста топла, но још топлија је била година 1821 а онда се видела само једна комета. Ниска температура владала је год. 1837 кад се није видела ни једна комета, а исто толика температура владала је год. 1847 кад се јавише 6. комета.

Из свега овога можемо сигурно рећи да комете никако не упливишу на промену температуре па дакле ни на успех жетве и плодовитости.

Остало нам је још да расправимо последње питање а то је: хоће ли се и може ли се земља сударити са каквом кометом и шта ће отуда бити? То је питање постављено први пут пре 110 година.

Лаланд, један од најславнијих француских астронома, био је узрок. те се пронео по Паризу глас, да ће се нека комета сударити са земљом. Те године а 21 априла требало је, да чита једну своју расправу о том како се комете могу приближити земљи и шта може отуда бити. Но он случајно не стигне да то прочита баш тога дана а одложи читање за идућу седницу. Међу тим се по вароши пронесе глас да је Лаланд читао ту расправу и да је предсказао да ће се земља 12 маја те године ударити с неком кометом и да ће онда доћи крај свету. Може се мислити какав је страх овладао онда у Паризу на таку вест, за коју се ољивали на Лаланда. Страх је био толики да су многи помрли, многе жене побациле, и чега ти ту још није било. Неки веле, да су се онда скупо продавале улазнице у рај и није само један направио тестаменат у коме завештава све своје имање црквама и манастирима.

Сва одговорност пала је на Лаланда; из дана у дан наваљиваху грдне гомиле света код њега да им да објашњења. На све стране лупаху звона држаху се молепствија да Бог отклони то зло.

Најзад неред и страх нарасте толико да се мораде умешати и полиција која званично позове Лаланда да штампа тај свој спис, еда би се публика умирила. Спис се читао са највећом пажњом само да се нађе оно место на коме Лаланд предсказује пропаст света. Они нађоше да се од шесдесет познатих комета могу њих 8 приближити јако земљи, да се може у след тога вода издићи из својих корита и поплавити неке крајеве, али не нађоше нигде да ће то баш бити 12 маја.

Ма да је Лаланд дао објашњење о тој ствари, страх није био мањи, јер изнеше да је Лаланд навалице побрисао оно место где је био дан назначен. Међу тим 12 мај дође и прође а земља остаде. Али се опет досетише говорећи да је Бог саслушао њихове молитве и оставио земљу још коју годину да се покаје.

Била је још једна комедија са Лаландом и кометама. Неки шаљивчина напише у једном франц. листу као да ће се јавити две комете, једна од ватре, а друга од воде и да ће врло великог утицаја имати на земљу али за ближа извешћа ваља упитати Лаланда. После неколико дана почеше многи похађати Лаланда и многи му се и писмено обраћаху тражећи ближа извешћа који из радозналости, а који богме и од страха. Он би принуђен да би се досађивања ослободио, да објави како он о томе не зна ништа. Но то не поможе, страх је бивао све већи и кад дође уречени дан, многи изађоше у поље да гледају како ће свет да пропадне.

Страховање од комета је права периодична болест, која се за неко време утаји, па се опет јави. Таких периодичности има у многим људским радњама па и у новчаним кризама и као што изгледа судар са кометама обично се јавља у оно доба кад су новчане кризе. Така кометска болест владала је и 1832 год. пре 50 год.

Пошто је била одређена путања Бијелове комете, Дамоазо је израчунао, да ће се та комета вратити 1832 и да ће 29 Октобра пре по ноћи пресећи земљину путању. Ову вест потврђену рачуном пронеше све новине и објавише целом свету да је приспео његов крај и пропаст. Новинарима је било довољно да ће Бијелова комета тога дана пресећи земљину путању, а да ли ће и земља бити на том месту или не, то се њих није тицало. Кад се већ видело какав је покор у народу учинила та вест, *Араго* објасни то пресецање овако: Комета ће истина 29 окт. пре по ноћи пресећи један део земљине путање, али земља не ће бити на том месту онда, него ће стићи тек 30 новембра у 10 сати у јутру, дакле тек после месец дана. За то ће се време комета удалити за 80 милијуна километара и од судара не ће бити ништа.

Пропаст света од судара са кометом предсказана је била и за год. 1840. Та година дође и прође а земља остаде. Годин 1848 чекала се нека комета која ће упропастити земљу. Година 1848 дође, истина десише се многе буне и ратови, али се комета не појави нити земља пропаде.

Било је људи који су рачунајући на лаковерност публике били тако дрски, да су одређивали не само годину, месец и недељу, него и дан, кад ће се комета сударити са земљом и свет пропасти. Такво је једно предсказање изашло 1857 год. и судар земље са кометом био одређен за 13 Јуни. Последње предсказање пропасти света у сљед судара са кометом било је одређено за 12 Август 1872 године. —

Да ли имају основа сви ти разговори о судару комета са земљом? Може ли се десити да се земља судари са кометом?

Судар комете са земљом није не могућан; ни један закон небеске механике не вели да се два небеска тела у свом путу не могу стићи, срести, сударати, разбити.

Да се једна комета судари са земљом ваља да њена путања пресеца земљину путању. Од свију пак познатих комета има само једна, чија путања пресеца земљину путању а то је Бијелова комета о којој је већ била реч. Но како се та комета разбила и са свим је нестало то с те стране можемо бити сигурни. Но кад смо од ње сигурри, онда може ли се земља сударити са којом другом кометом? Тим се питањем занимао Краго и израчунао да од 280 милијуна случајева може само један пут бити судара. Кад ли ће то бити, не знамо! доста је пак да знамо да у опште може судара бити.

Кад је већ судар могућан, и кад ће се од оних 280 милијуна комета што ће пресећи земљину путању једна сударити са земљом, онда шта може бити од таквог судара? чему се имамо надати? шта можемо очекивати? Да ли да се од њега бојимо или да смо са свим без бриге? Да ли ће од тога бити општи потоп као што је био и Нојев и као што мисли Уистн, или ће се као што мисли Мопертије земља изврнути тако, да ће доћи полови онде где је екватор, а екватор заузети место полова? да ли нас не ће така комета као што би хтео Пингре однети на месец? Или ће је по мишљењу Ламбертовом понети са собом тако далеко, да ће зима трајативаше векова, у којој ни човек нити каква животиња може опстати? Може ли се обистинити оно, што вели Ла Плас, да ће комета својим ударом продужити трајање дана, да ће мора у сљед јаког потреса изаћи из својих корита и поплавити сву земљу, да ће велики део људи и животиња од те поплаве и од самог потреса угинути, да ће све

творевине човечије руке пропасти и тако даље? — — Не, по овоме што смо напред нашли да су комете врло лака тела од свега тога не може бити ништа.

Можемо ли онда бити са свим без бриге, ослањајући се на ону Хершелову и Бабиненодну изреку да су комете видљиво ништа? — То је опет друга крајност.

Па шта дакле може да буде од судара земље са кометом?

Судар може бити од две врсте: или ће земља проћи кроз реп кометин, или ће се директно сударити с њеном главом и језгром.

Да видимо најпре шта ће бити кад земља прође кроз реп.

Говорило се како је реп састављен из разних гасова како ће се ти разни гасови измешати с нашом атмосфером отроваће је, те ће све живо, дишући ту отровну атмосферу угинути. Али тога се немамо бојати, јер смо већ ту пробу једном издржали. Године 1861 прошла је једна комета врло близу до земље и то 30 Јуна, па како јој је реп био врло дугачак, то је земља тога дана у 6 сати из јутра заједно са месецом прошла кроз кометин реп. То је показао рачун а и опазило се. Јуна месеца свањује рано и у 6 сати већ је био дан у велико; астроном *Лијајс*, који је био у то време на својој звездарници опазио је, како се на један пут јаче светли но обично као да је цела земња огрезла у северној светлости. Земља је пролазила онда кроз реп кометин, који као да је био од северне светлости. Штета само што се то није десило ноћу, призор би био много лепши.

Ето дакле земља је прошла кроз реп кометин и њена се атмосфера није отровала, ми смо остали и даље живи. Тако ће бити увек кад год земља прође кроз кометин реп и ми не треба ни мало да се бојимо од тога.

А шта ће бити кад се земља судари са језгром комете?

На то питање већ је теже одговорити, јер до сад још нисмо опробали, нити пак знамо поуздано чега има у језгри. Према ономе што о саставу језгре знамо гледаћемо да одговоримо и на то питање.

Код многих комета изгледа да имају језгру чврсту. Па баш да узмемо и да је тако онда да видимо колико може бити тешко то језгро. То ће нам одговорити она комета од 1770 год. о којој је било речи мало пре. Ну већ знамо да је она један пут прошла врло близу до земље. да је земља пореметила њену путању за читава два дана, док међу тим комета није изменила земљину годину ни за један секунд. Дакле следује да је језгро те комете ма било и чврсто врло мало и лако.

Та иста комета прошав поред земље, прошла је врло близу до Јупитера и његових месеца, и на Јупитера није могла такође ни мало упливисати, јер је он много већи и од земље, али би тим пре могла пореметити његове месеце, који су куд и камо мањи од земље само кад би комета иоле била тешка. Комета се тако рећи очешала о јупитерове месеце па им ни за длаку није ништа било, док је међу тим Јупитер тако јако пореметио комету да се више никад можда не ће вратити.

Меркур је за трећину мањи од земље и поред њега је прошло врло много комета и ни једна га није могла пореметитити у његовом путу.

Ну овде није реч о поремећају, које могу да учине комете на планетама, приметићете ви, поштовани слушаоци, него се пита шта ће бити од судара комете са земљом? Примедба је умесна, али тиме што говоримо о том поремећају ми хоћемо да видимо с каквим телима имамо посла. Јер ако комете још из далека чине какве поремећаје на планетама онда већ из тога морамо закључити, да су то тела врло тешка те дакле да ће од њиховог судара са земљом бити веће штете. Кад кога видимо из далека да носи какву куглу у једној руци и то куглу која има један метар у пречнику, ми не ћемо рећи да је та кугла од гвожђа, нити пак да је пуна, па ма била и од дрвета. Већ из далека и не опипавши куглу можемо закључити, да у тој кугли нема више од 15 до 20 кгр. и кад је тако велика мора бити од врло лаког материјала. Исто је тако и са упливом комета на земљу. Кад дакле комете ни врло близу дошав до земље не могу да пореметe њено кретање онда значи да је та комета незнатне тежине и да је врло лака, наравно према земљи.

Према томе кад би се земља сударила са каквом кометом, онда би на земљу пао можда какав већи или мањи метеорит, који би наравно према величини својој починио извесне штете, но те би штете биле ограничене на оно место на које падну а не би то осетила цела земља као што неки мисле. Такво падање метеорита дешава се врло често али никад од њих није пропао свет, сем што се деси да убију неколико људи или сруше по коју кућу и тд. Ако ли тај метеорит у комети буде течан онда ће се судар поднети још лакше.

Дакле као што видите није немогуће да ће се земља неког дана или ноћи судари са каквом кометом и на земљу ће том приликом пасти какав чврст или течан, већи или мањи метеорит као што то бива и дан данас врло често. Ако такав метеорит падне на каквог грешника, онда је за њега заиста пропао цео свет али ће земља и све

остало и даље остати, земља ће се и даље обртати око себе и обилазити око сунца, дан ће замењивати ноћ, а годишња времена низаће се и даље својим редом. Штета од судара комете са земљом биће заиста много мања, но што је почини какав модеран европски рат.

Ето тако одговара савремена наука на то врло зинимљиво питање, које је врло често предмет дискусије, у разним друштвим. И кад се поведе говор о судару комете са земљом имајте увек на уму ону изреку астронома *Меднера :*

Ни једна врста небеских тела није плашила свет толико као комете, а ни једног небеског тела нема, које би тако мало, да не речемо баш никако, могло упливисати на земљу и њене становнике, као комете.

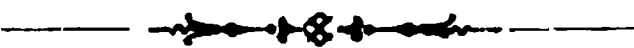

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН ВЕРТОЛДА АУЕРВАХА

КЊИГА ТРЕЋА

(НАСТАВАК)

3.

— Та одговори ми је један пут — рече Бруно својој сестри

— Ах, молим те, опрости, ја сам нешто расејана. Шта си казао ? —

Бруно само погледа своју сестру зачуђено; Ирма доиста не беше ништа чула; она је размишљала о понашању краљевом. Он јој је са свим отворено казао да не трпи да му се ико меша у његове владарске послове. Ирма се саде сети, како је тон онога њеног писма из намастира био непристојан. Она беше захвална томе племенитом великом човеку, који јој тако великодушно прашташе.

Она му беше двојином захвална што није попустио њеном детињастом наваљивању; она сама није знала сада

како би ваљало ту ствар решити, и оно што је пре мислила, да држава има право спречити да се неко због тренутне жалости зароби на цео живот, изгледаше јој као правда.

— Молим — понови она окренувши се своме брату — шта би желео?

— Да пођеш сутра са мном на пут — рече Бруно — ја сам већ добио осуство, а и краљица ће теби одобрити.

— Да путујемо? Куда? —

— Да просимо за ме девојку. —

— Та ваљда не ону... —

— На сваки начин, краљеву сестру, или полусестру зови је ако хоћеш и четврт сестре; Баронеса Арабела Штајгенекова радује се што ће се с тобом познати! —

Ирма обори очи к земљи. Та то је најстарија ћерка оне играчице с позоришта, коју је покојни краљ учинио бароницом. Она поче да говори какав ће утисак учинити тај избор на њиховог оца, али Бруно окрете шалити се, како су се њих двоје и онако раставили од оца, који хоће на силу Бога да се гради простак. Бруно је одмах осетио да тај тон вређа његову сестру, за то окрете други лист, стаде говорити како је то немилосрдно презирати тако љубазну даму као што је баронеса Арабела, и ако је од краљевске крви, једино због неких формалних неправилности. Он је погодио у жицу која ваља, тврдећи, да је Ирмина дужност да буде без предрасуда и љубазна спрам Арабеле. За тим је овако завршио

— Ти си тако љубазна спрам оне сељачке простакуше, дојкиње престолонаследникове. Такав је хуманитет врло јевтин, него деде ти овде покажи своје високо образовање и човечност, овде она може наћи лепшу и достојнију задаћу.

— Мило ми је што такве мисли од тебе чујем — рече Ирма и погледа брата ведрије.

Бруно беше задовољан. Нашао је мамац који беше нуждан У осталом беше му особито задовољство да и он једном говори о узвишености и племенитости духа. Ирма пристаде да путује с братом, и кад се јавила краљици, па кад и ова, и ако врло бираним речима, даде израза своме чуђењу што је Бруно такву младу изабрао, она је стаде тако живо бранити да је краљица рекла

— Ви јесте и остајете дубоко племенито срце! —

Ирма је захвално пољубила краљичину руку.

Отпутоваше. У њиховој свити беху два момка Брунова, џокеј Фриц, Баумов син, и сам Бум, који је већ морао бити у свакој чорби мирођија.

Уз пут беше Бруно врло добро расположен. Између осталога рекао је ово

— Ја сам бољи од целога својега кавалирског друштва. Ти се смешиш? Ти мислиш, какво то мора бити кавалирство у коме си ти најбољи? Па опет је тако, строга сестрице. Ја ето са свим поштено признајем да се овом дамом женим само за то, да имам од куда весело и безбрижно живети. Сви би други лицемерно крили ту главну намеру, дакле зар ја нисам бољи од њих? —

– Кад би то било боље што ти тако зовеш, али признај само да није то узрок, него си ти заљубљен, па се стидиш да признаш, јер не ћеш да изгледаш сентименталан? —

— Хвала, ти дубоко познајеш људску природу! —

Бруну беше са свим по вољи што његова сестра мисли да је он заљубљен; то им даваше обојима много више природнога држања. Он се са свим стидљиво смешио и руменио.

Бароница Штајгенековица становала је у једној варошици, у дворцу који је негда био својина једне сестре покојнога краља.

Стигоше у авлију дворца. На зиду којим је авлија била ограђена, стојаше један леп паун, које је цео ваздух испуњавао својим крештањем.

Собе за Ирму и њенога брата беху већ спремљене. Они се одмах преобукоше. Бруно беше у парадној униформи с орденима. Одведоше их у салон бароничин. Два момка отворише врата. Бароница, претерано просто обучена, изашла им је до врата у сретање, па се онда врло кичељиво поклонила. Бруно је пољуби па онда загрли своју вереницу, лепу пуначку прилику. Он је престави својој сестри. Ирма је загрли и пољуби.

Дворац беше намештен врло величанствено, и ако мало дрекавачки. У њему беше више параде но удобности за становање. Велика слика целокупнога краља парадираше у великом салону.

Ирма беше се уплашила када је први пут угледала бароницу. У њеном будоару висиле су још њене слике на којима беше нацртана као претила играчица у врло дрским положајима. Оно лице и — ово силом укочено. Главно занимање бароничино беше играње карата; Ирма је овде први пут видела да се и у башти, уз цвркутање тица, може играти карата по неколико сахата. Боже мој, шта би било од многих људи, како би њихов живот био празан да нема карата за играње!...

Са певањем и свирањем, јер и баронеса Арабела певаше лепо, дугим гошћењем за столом, и извожењем у околину, проводили су време. Ирма није могла на ино већ је све посматрала слуге трудећи се да замисли како је њима у души, шта они морају мислити служећи овакву госпођу; али она је нашла оно исто страхопоштовање као и на двору, па чак и у варошици, кад год је Штајгенековица пролазила, све то стане и у најдубљем поштовању скине капу, јер су сви ти људи у варошици имали ва̄јде од ње. Све на свету, па чак и поштовање може да се купи.

Три дана брзо прођоше. Бароница имађаше око себе читав двор, који је само изгледао скроман; један стари али врло живахан легитимиста беше особити украс тога

двора, и због њега се говорило искључиво француским језиком.

Формално простеновање беше свршено, један адвокат кога Бруно беше довео чак из престонице, саставио је брачни уговор; тај је адвокат имао тако тачна упуства да је бароница имала муку с њиме. Ту вам је било ђаволских увијених параграфа и о случају смрти, и за развод брака. Бруно је хтео да се добро осигура. Бароница се церила говорећи о љубави и како се у данашње доба није надала толиком ентузијазму; Бруно јој је у свему повлађивао, и ако су обоје знали врло добро да је новчано питање било главно у целој женидби.

Арабела беше пристојно васпитана дама, од оног васпитања које се за паре купује. Она је знала певати, цртати, говорила је три језика, су чим је по заповести мајчиној морала често да гради параду — али у свему се видело како је све то научено. Она је и читала доста, али кадгод би се поменула каква књига у којима има односаја сличних са њеним или њене матере, свагда се чинила да ту књигу није читала.

Ирма је била врло љубазна спрам своје снахе, и Бруно јој је био срдачно захвалан за то. Па ипак је Ирми било страх у тој кући. Она беше као очарана, као какав „волшебни" дворац из приче, у коме се људи веселе, певају и играју, само не смеју једну једину реч изустити, јер иначе цео дворац и сва његова слава и богаство пропада у земљу. Та једна реч беше „*Отац.*" Међу тим Ирма је баш овде морала највише да мисли на свога оца. У тајности поче да му пише једно писмо. Кад је хтела да напише речи „Драги оче" осврнула се свуд по соби да нема кога. Она је држала да јој је дужност, да је њој лакше него Бруну, известити оца о овој просидби, и молити га за сажаљење спрам ове богате јаднице. Још никада није једно писмо толико пута почињала и почетке цепала и у ватру бацала. Најзад и није

могла написати то писмо, већ остави да пише оцу кад се врати у краљев летњиковац. Али имала је такву жудњу да говори о родитељима да је зауставила Баума, који беше дошао да нешто јави, с овим питањем.

— Бауме, јесу ли вам још живи родитељи? —

— Нису —

— Јесте их дуго познавали? —

Баум се накашља и држећи руку пред устима одговори«Оца никако а мајку.. мајку сам давно изгубио.»

Под руком је Баум грицкао своје усне, па онда се усуди врло пажљиво упитати.

— Смем ли, милостива грофице, упитати за што су вам ти податци нужни? —

— Желела би да знам судбину живота свију оних људи које познај м. —

Баум скиде руку с уста. Његово лице постаде опет глатко и без икаква израза.

Оно неколико дана што проведоше у дворцу баронице Штајгенековице, све је било одмереногa држања. Само један једини пут нашла се Ирма непријатно дирнута када стара госпа — овде су је звали Милостива — рече, како она налази да је стање вереника од просидбе до венчања врло глупа конвенијенција. Требало би да се вереници онога часа када се сврши просидба — сједине.... Чудан израз беше на лицу старе госпе када је то изрекла, тако необичан, да се Ирма уплашила од њега тако, да се сва згрозила када ју је стара госпа на растанку загрлила и пољубила.

Ирма је дуго седела у колима док Бруно дође бацајући руком пољупце својој млади која беше на прозору.

Када су се кренули, те Ирма беше опет на само са својим братом, она узвикну гласно и са чудним изразом.

— Оче, оче! —

За тим је дубоко уздахнула као да јој је некакав сињи терет пао с груди.

— Шта ти је? — питаше Бруно.

— Чим се вратимо, треба одмах да пишемо оцу, или још боље, ти би требало да му одеш. Пусти нека те мало накара, ако мора бити, он је ипак наш отац, он ће се одобровољити, и пристаће на све што се догодило!

— Боље је да му пишемо — рече Бруно.

— Не — рече Ирма и ухвати обе његове руке — ти мораш ићи, Арабели за љубав. —

— Њој за љубав? —

— Да, ја јој желим највећу срећу, желим јој да и она један пут у животу може некоме рећи: оче! —

Бруно се трже; поћутавши мало он рече

— Да говоримо полако. Ја мислим ти знаш како си ме погодила, онде где највише боли. Арабела није до сад имала оца, не ће га имати ни од сад. Ти си довољно снажна Ирма, да погледаш истини у лице. Шта саставља нераздлучну везу између оца и детета? Не само природа, већ и историја. Наш је отац, одрекавши се нашега сталежа, одрекао се својих родитеља, одрекао се свију наших предака. Онај сјајни ланац који је нас преко њега везивао за наше славне претке, он је својом руком раскинуо. Ми смо прихватили да наставимо наше колено, али тиме смо оца изгубили, то јест он је нас напустио. У ономе смислу у коме ти хоћеш, не можемо ни нас двоје рећи: оче! —

Ирма је побледела. Тако нија она никада размишљала и није ни слутити могла да њен брат мисли; она је држала да је цео његов живот само ветрењаштво. Сада је она тек видела пучину. Она хтеде да одговори. да је отац њихов остао веран свему што беше најбоље у њихових предака, да се одрекао само спољних привилегија сталешких, али она сада први пут осети да није дорасла у борби с братом; та и она се сама од оца одвојила. Она је ћутала. Читаве сахате није једна реч проговорена.

Стигоше у краљевски летњиковац. Ирма је свакоме лепо захвалила ко јој је честитао братовљеву женидбу.

Само се снебивала пред дворским јувелиром коме беше наређено да дође у двор са многим адиђарима. Она је имала да изабере сама са Бруном најбогатији накит за невесту; она је то извршила, али никако није хтела допустити да се на њој проба тај накит; она је зовнула своју собарицу, па је на њу обесила све редом, док не саставише богат накит од дијаманата, који је одмах послат невести.

4

Ирми се брзо вратила њена веселост, и она опет беше највећи несташко целога двора, који је задевао свакога осем пуковника Бронена; само спрам њега беше увек озбиљна и одмереног понашања. Она је много јахала, ишла је с краљем у лов; и друге дворске госпође придружише им се. Како беше настала јесен, то дани посташе свежији; разноликости у забавама беше увек доста. Краљица је морала увек остати код куће. Валпурга је с дететом била много код ње, и она се пуна среће, радовала сваком новом знаку детиње душе. Дете је већ познавало мајку, и разумевало је шта му се каже, краљица је само жалила немирни дух својега мужа, рад кога је он увек имао потребе новога кретања и насилног раздражења; он је с тога изгубио толико душевних погледа својега детета.

Сада се често ручавало у шуми и по брдима. Све што беше нужно, то се брзо доносило и односило на мазгама. То беше изумео барон Шенинг, који се својим проналаском веома поносио; а заиста и беше као у каквој чаробној причи кад у сред некакве шуме, или на некавоме вису, са кога се далеко види, на један пут никне краљевски постављена трпеза, па је после тако исто нечујно и брзо нестане.

Од како се барон Шенинг вратио са језера, понашао се спрам Ирме врло нежно. У његовом понашању беше

толико пажње и штеђења. као да је он њој а не она њему «дала корпу,» и доиста њему се сада чинило као да је он њену понуду одбио, јер му изгледаше сумануто да је на такву женидбу и помислити могао. Уз то трудио се сада барон да себи даде мало достојанственији изглед, наравно по мало, да не би своје пређашње понашање са свим опозвао. Онда кад он Ирми рече «цео двор мисли да се мноме игра, међу тим он је у мојим рукама играчка», онда то беше само дрска мисао, која му је онога тренутка сенула кроз главу, онда то још не беше истина.

Шенинг беше чудна фигура на двору. Испрва је хтео да се посвети дипломатији, али је то брзо напустио па постаде живописац пределних красота, но како ни у томе није далеко дотерао, то је потражио какву дворску службу, а за њега не беше тешко наћи такву службу. Он постаде члан управе краљевских вртова и шеф канцеларије при дворском маршалству; уз то је наравно био и «коморник.»

У поверљивом часу и међу пријатељима — а то беху сва дворска господа и госпође — радо је говорио о своме уметничком «позиву», али он је напустио уметност за љубав краљу кога нада све воли; то је племство дужно своме краљу, говораше он. Једна његова слика на којој беше насликано језеро Валпургине домовине, висаше у краљевском летњиковцу; слика беше лепа, али зли језици увераваху да му је ту слику израдио један његов пријатељ из уметничке академије.

Еле на поменутим планинским «партијама,» беше Шенинг пун предусретљивости за Ирму, а она је опет цео свој несташлук на њему вежбала, јер то беше на двору утврђено: ни једна женска не може се у Шенинга загледати, та он је само за го ту да замеће шалу. и да се други на његов рачун шале.

Често је Шенинг желео да изостане са тих теферича јер је видео да на тај начин не ће никада прибавити себи

достојанствености коју је желео; али он није могао изостати, није му помагало ни претварање да је болестан; како би то весеље било када се не би имало у шта гађати досеткама? Шта је знао да ради? На сваки начин беше боље да иде добровољно, да се претвара као да не осећа за што је тако нуждан.

Шенинг и Баум, и ако им положаји беху тако различни, били су на двору неизоставно потребни.

Баум беше најомиљенији слуга на двору; он је имао срећу да га свугде и за свашта употребе; било да се иде у лов, или на ручак у шуми, или на вожњу по води, свуда је морао и Баум. и као год глумци што се љуте кад их не употребљавају често, или кад немају прилике да се покажу у великим улогама, тако су исто и лакаји суревњиви да што више посла имају. Разуме се по себи да је Баум имао своје љубимце за које је згодном приликом умео да проговори коју добру реч код дворскога маршала, и за то су га сви слушали као свог природног старешину. И доиста нико није умео онако да носи краљев горњи капут или краљичин шал, као Баум; хаљине на његовој руци чисто говораху: ах, како нам је топло и меко, само нека госпоштина заповеди, па ћемо је загрејати и заштити.

Вечери беху веселе. После теја ишло се обично у унутрашње двориште замка, да се при осветљењу буктиња прегледа дивљач, која је тога дана уловљена. Краљици беше увек непријатно гледати онај низ поубијаних животиња, али је морала ићи с осталима, да не би изгледало да је сентиметална. Краљ беше са своје ловачке среће врло добро расположен. После се враћаху сви у отворене дворане. где се свирало и певало, кад што читало или карте играле. Ирма беше међу најбољим играчима биљара, те је тако по гдекоју партију добијала од краља. Дивота беше погледати је кад игра биљара. Она беше тако гипка и љупка у својим покретима, у којима снага

и здравље беше напупило; кад стане, када се надвије преко биљара, кад га обилази са кејом у руци, кад се окрене — сваки тај њен положај или покрет беше достојан да га уметничка рука овековечи.

— Ала је лепа! — говорила је често краљица своме мужу показујући Ирму. Краљ би обично на то само климнуо главом, а остали су се много шалили у биљарској сали на ту тему. Пре него ће се растати, цело дворско друштво искупљало се свако вече још једном да заједнички одахне, и да се сети прошлих уживања, јер свако вече ваљало је прочитати дневник јучерашњега дана. Већ од неколико година писао је ту дворску хронику барон Шенинг, и то у стиховима планинског наречија. У тој хроници често се помињала грофица Ирма која се у стиховима звала «девојка са стене.» Сви мали дневни дворски догађаји беху у тим стиховима окићени и благом шалом зачињени, што је служило на велико весеље свима којима личности беху познате. Краљ се у том дневнику звао Нимрод или Артус; чак ни пси не беху заборављени, а једна стална фраза беше «Мајка дојиља Валпурга много је јела, Ромулус је много сис'о, тетка Шарпија — тако се звала госпођица Крамерова — причала је почетак историје својих предака, али до свршетка има још далеко.»

По што би се највиша господтина удалила, дворани остајаху још мало у друштву, у вољним групама; Ирма је обично шетала са личним лекарем краљевим до на оближњи вис или у дољу. Гунтер је том приликом показивао Ирми положај звезданих светова, и на тихој ноћи тумачио јој је велике законе живота, велике природне законе по којима се крећу небеска тела у васиони, покоравајући се привлачној и одбојној снази, које чине да ни једна од њихових путања не саставља потпун круг. Од тога разговора пређоше једном на Ирминог оца и лични лекар рече: Еберхард само за то може од свога живота да начини савршен круг, што се усамио и

одвојио од целога света; на против он сам, он је морао да остане у свету, за то и путања његовога живота мора да буде елипса; он је лекар, а као такав мора упливисати на друге, и не може се ослободити од туђегуплива. У томе и такоме разговору о тајнама вечности често се заборављаху старац и девојка док их умор телесни не би потсетио да се врате и потраже одмора.

Ирма је и о томе много говорила како ће зимус често ићи Гунтеровој породици; млада удовица са својим дететом беше опет са свим код оца.

Ирма није готово никада легла док не оде мало до Валпурге. Ма како да је полако улазила, Валпурга ју је увек осетила и пробудила би се; али махом и она није легала него је будна чекала Ирму. Па онда би њих две поседеле мало, при чему је Валпурга увек имала шта да прича о своме паметном принцу, а још више о доброј краљици.

Дани постајаху све краћи а ноћи све дуже; вртари су имали пуне руке посла да згрну све попадало лишће са путева и стазица по парку, пре него што ико из двора устане. Говорило се да ће се двор скоро преселити из летњиковца у престоницу.

Краљ оде у престоницу пре својега двора, јер је хтео да сам лично отвори народну скупштину, окружен својим новим министарством, у коме Шнабелсдорф беше председник.

Лични лекар сажаљеваше пред Ирмом што је краљ учинио тај корак који ће имати кобних последица, што је позвао на владу не само са свим реакционарско, већ и строго клирикално министарство. Доктор је бираним изразима, али у толико жешће, осуђивао ту „манастирску романтику." Ирма није смела да призна колико је она крива за ту промену политичког система, и тешила се тиме што је краљ изрично, још пред краљицом одбио од себе свако туђе упливисање у томе питању. Али том

приликом Ирма први пут осети у души својој несугласицу са доктором, он јој се учини везан човек, који је фанатик неверовања, који нема онога што је најлепши украс живота, који нема полета душности, који се томе руга називима «романтика» и «сентименталност» Сад јој краљ изгледаше још силнији и узвишенији, како сигурно кормани против струје дневнога мишљења; оно што је некад у писму Еми написала, сада јој постајаше све јасније: само краљ и само такав човек може да има широке груди које не стеже никаква школска система; та̀ и логика је само један део људскога духа, али целим тим духом влада само онај, који је цео целцат, потпун човек.

Спрам тако великог тога једног човека морао је да изгледа сићушан и незнатан чак и пријатељ и човек као што беше др. Гунтер.

Валпурга беше врло узнемирена збок скоре селидбе. Она се тужила Ирми на тај чергашки живот. «Та ово се живи само у колима, нигде човек да се скраси и навикне, нигде да заволи неко место, а и како ће заволети? Тек што се дошло, хајд опет сели се. Оно јест истина и стоку врате са паше у планини чим се прикучи зима, али стока је стока а људи су са свим нешто друго. Мени је само жао мојега принца Оно, јадниче, неће имати никаквих успомена из својега детињства, кад одрасте, оно не ће моћи рећи: Ев' овде сам ја одрастао, ето ово су дрва која су и онда цветала, носила плод, па онда је снег попадао по њима, па после је опет дошло пролеће. Па када дете једно ни тога нема, онда где је оно управо код своје куће?»

При доручку испричала је Ирма ову тугу Валпургину, и она нађе да је то стапање целога живота са природом, да је та љубав, та верност чак и мртвим предметима, врло поетична, која дубоко потреса; дворска господа и госпође не нађоше у томе никакве поезије.

по њиховоме, то беше само ограниченост. Барон Шенинг покуша да посредује међу овако противним схватањима, па рече да је та привrженост оној груди земље на којој човек живи врло велика срећа за народ, јер само је тако могућно држати насељене усамљене висове и доље; та сила навикавања врло је потребна за „прост" народ, а слободан човек мора се тога отрести, и само је оно поетско што као пегазус истина стоји на земљи, али има и крила да полети у највише етирске регионе.

Шенинг се после тога стаде освртати да пожње општу хвалу за своју дубоку примедбу, али нико није скоро ни пазио шта он говори. Он је досад био само дворска будала која замеће смеј, за то ова његова садашња збиља не могадијаше никако да поднесе; изгледало је као кад познати комичар или лакрдијаш на један пут узме да игра трагичну улогу. Шенинг се надао наћи одобравање бар у Ирме, али ни она се данас није слагала с њиме; само лични лекар прихвати реч па каза да је вечна жудња за путовањем, која данас влада у свету и за коју пре ни једно доба није знало, једна нова чињеница у историји; покољење које још у колевци слуша како локомотива пишти, мора постати другаче, али при свем том, права поезија не ће никада изумрети, свака ће мајка певати своме детету, и вечна мајка, која се зове време, учиће децу нових векова новим песмама, које ће бити различне од песама из прошлости, али ће бити тако исто пуне дубоког осећања и срдачности.

Краљица климну главом одобравајући што доктор говори, па онда сва поцрвени у лицу када рече, да се и она слаже с Валпургом, да би и она радије остала на једноме месту да се уживи у њ.

Сва господа и госпође гласно се дивљаху лепој и нежној речи краљичиној, али у себи је много од њих помислило „Ти си таква иста простакуша као и Валпурга."

Када се устало од стола, краљица рече Ирми

— Драга грофице Ирма, немојте такве црте Валпургине причати пред целим друштвом. Верујте ми, није им ту место. Валпургине мисли, то вам је пољско цвеће; чим га узберете и вежете у киту, одмах увехне; букети за салон могу се правити само од нашег уметнички однегованог цвећа, а још бољи су они од прављеног куповног цвећа. Од сада причајте таке ствари само мени! —

Ирма беше срећна што се краљица тако с њоме слаже. Али Валпурга беше срдита на Ирму када јој је у подне краљица испричала шта је о њој чула. Е, то не иде тако, да се свашта одмах раструби. Сад је беше срамота што се показала онака простакуша, и постаде уздржљива у говору пред Ирмом, за то је чим је остала на само с принцем стала њему говорити.

— Само теби, вандровче моје, само теби ћу од сада све казивати. Ти си најпаметнији у целој кући, и ти умеш најбоље ћутати. Је л', душице, ти не ћеш ником ни шта казати? —

Али селидба никако да јој изађе из главе. Једва је Баум умео да је утиша

— Што си луда? Шта се тебе тиче намештај, или дрва или све остало? то је све засебно. Ти ћеш лепо сести у кола, за час ће се обрести у вароши, ту ћеш наћи све што ти треба. Шта ти је стало? —

То је умирило. Причекало се до првог ведрог дана, па онда одоше сви у престоницу. Летњиковац остаде сам и пуст; жуто лишће које падаше по парку није више нико чистио, велике шарене лампе са веранде скинуше и склонише некуда, велике прозоре застреше асурама; летњиковац отпоче спавати свој зимњи сан, а у двору престонице поче нов живот.

5.

Краљевски дворац у престоници беше у сред вароши без икаквих бедема или шанчева унаоколо. Дворски про-

зори гледаху право у најживље улице, па ипак је тај двор стајао усамљен као да је на каквом вису окружен на далеко и са свију страна градићима и шанчевима. Од онога што је покретало хиљаде становника у вароши једва ако је по који пут притуљен гласак допирао у двор. Стотинама људи, од последњег паракувара у двору па до министра, састављало је шанчеве и живе бедеме који су пропуштали само онога до краљеве личности, кога су хтели да пропусте.

Краљ је био сјајно расположен, али у његовој веселости беше нешто присиљено, беше некакав немир који му не даваше да се заустави ни на чему. Он је хтео вечно промене, вечно шаренила и различности од јутра па до мрака.

Да је когод упитао краља, он би му за цело савесно и срдачно казао да из дубине душе своје воли уставност, и да је уставу веран. Па ипак у дубини његовога бића беше некаква несавладљива одвратност наспрам устава, јер она му ограничаваше потпуну индивидуалност. Тако исто он је искрено волео своју жену и своју пријатељицу, али као што није могао да трпи кад га закон ограничава, тако није хтео да му ни љубав смета потпуном и слободном развићу његове индивидуалности. Противу свачијег туђег права, па потицало оно из државног устава или из његовог пријатељства, бунила се његова унутрашњост као противу правог ропства. Он је хтео да буде потпуно слободан, али опет да не изгуби ни закон ни љубав.

Одобравање беше му потреба, али онима од којих је очекивао то одобравање, никако није хтео признати право да му ма у чему противурече. Он је жудео за тим да стародревну љубав инглеског народа спрам владалачкога дома пресади и у свој народ, и у своју државу, али је поред тога свагда хтео да ради према своме личном нахођењу. Он је проучавао све законе уставности, али им

је свагда налазио такав смисао који чини да је свака уставност илузорна. Он је волео устав као и своју жену, поштовао је врлине обојих, желео је да им буде веран, али не беше рад да се за љубав те верности одрече икакве своје слободне наклоности.

Политички листови допираху до краља само у форми кратког извода спремљеног у дворској књижевној кујни. Истина он беше наредио да му се доносе редовно у кабинет стенографске белшке целога скупштинског рада, али оне лежаху тамо махом непрочитане. Он није имао каде да чита, по ваздан свечана примања, параде, војничке маневре. Нов арсенал беше већ под кровом, беше постала дивна грађевина, сад ју је ваљало окитити. Краљ је сам направио неке цртеже за то.

Велики јесењи манерви беху наређени у околини престонице, и тада се много говорило о једној новини, која је војску занела одушевљењем. Краљица беше дошла на коњу, у униформи онога пука, који се по њеном имену презивао, а поред краљице јахала је Ирма, такође у униформи онога пука. Краљица је изгледала као узвишена заштитница, а Ирма као прави командант пука. Усклицавању војника не беше краја.

Пуковник Бронен беше пун одушевљене срдачности спрам Ирме. Говорило се у велике да ће је он испросити одмах после тих маневара, шта више говорило се да је прстеновање већ свршено у тајности, и да се крије док Ирма идућег месеца не постане пунолетна, јер њен отац, човекомрзац, не ће никако да пристане на то да она пође за Бронена. Оно већ лепшу командантовицу није пук могао ни пожелети.

Ирма је живела у пуном заносу среће. Она није ни слутила да је свет већ удаје. Кад год би срела краљевог личног лекара свагда би рекла «Ах, сваки дан би хтела да одем вашој драгој породици, па све некако не доспем. Али сутра-прекосутра за цело ћу доћи.»

Прођоше читаве недеље док се једноч одвезла до лекареве куће, али онда јој је момак јавио да нема никога код куће. Ирма помисли доћи други пут, али на скоро јој се учини да није пристојно од Гунтерове фамилије што јој није вратила визиту; она стаде на то чекати, па онда са свим напусти то познанство. Та опет је боље остати у својој сфери; па онда докторова кућа беше у жалости, а Ирма не беше сада ни мало тужно расположена. И сам Dr Гунтер изгледаше јој сада ограничен човек, јер он јој једном рече

— Већина људи, не само одрасних већ чак и свесних, уживају своје радости као права деца; то вам се све шали, скаче, задева, бесни, док се не засити, па најзад опет постане играчка — плачка, цело се весеље сврши плачем! —

Од тога доба Ирма је избегавала сваки разговор са личним лекарем краљевим.

Настаде кишовито време тако да се није могло из собе излазити. Валпурга је тумарала по собама као да је у апсу, јадикујући за летњиковцем, не помишљајући да у то доба ни тамо није лепше време. «Принчев кум — рече она у шале Крамеровој — имађаше право кад ме оно при крштењу назва кравом, јер ја сад осећам како је сиротим кравама које су саде с високих бачија стерали у штале по дољама. Ах, када би само знала како је мојим код куће и да ли ми дете добро чувају. Баш ћу одмах да им пишем!»

Валпурга написа одмах врло брижно и невесело писмо кући, и није се смирила док није добила добре гласе од куће.

У принчевим собама беше и по најсуморнијем времену највед̄рији дан чим Ирма дође. Не беше ни једнога дана да Ирма није дошла, само саде није тако дуго седела; она се извињавала тиме што има много да спрема за свадбу својега брата.

— Е баш се радујем — рече једноч Валпурга — што ћу том приликом видети вашег оца. То мора да је диван човек кад има тако лепу и добру децу! —

Ирма се ухвати за срце, јер се нешто у њему стегну.

— Ако мој отац дође, довешћу ти га! — рече она утишавајући. Ово неколико Валпургиних речи помрачи јој све сјајне свечаности.

Она је често ишла с братом у варош, купујући све што треба једној великој у свему обилатој кући. Што је за децу брати цвеће по пољу, то је за варошке госпође куповање по дућанима. Шетати од болте до болте, разгледати робу, поредити, бирати, куповати — то је исто као и узбирање цвећа. Ирма беше довољно и дете и светска госпођа да нађе у томе задовољства, а уједно је тиме подмиривала потребу да нешто ствара, уређује да ради, јер је имала да од једне куће са голим зидовима начини лепо и укусно намештен дом, и то не по туђим мустрама, већ по сопственом укусу. Трговци и занаџије не претериваху ни мало говорећи да дотле не беху виделм таквог разумевања и таквог размештаја. Ирма не беше спрам људи особито љубазна нити «снисходљива» већ просто весела и разговорна. Она се код трговаца и занаџија није извињавала што им претура робу, та то им је посао да изнесу и покажу све што имају, али она је са сваким лепо, говорила, хвалила је што је лепо, благодарила је за поуку ако је где што претерано захтевала.

Да је Ирма могла да чује како је у свима дућанима, магазама, радионицама, шваље, занаџије и трговци хвале свако на свој начин, она би се од срца зарадовала.

Само јој беше чудно што свуда где је куповала људи често грешише називајући тај намештај њеним а не њенога брата.

Најзад дође и свадба. Ирма није могла да одведе свог оца Валпурзи, јер он не беше дошао. Ирма није смела неколико дана да иде у принчеве собе, бојећи се

Валпургиних запиткивања, али кад је дошла, Валпурга није поменула једном речју ни свадбу ни њеног оца.

Сугурно јој је Крамерова протумачила шта је и како је. Ирма би јој радо целу ствар боље објаснила, али не иде; људи из народа познају само просте одношаје, у овако заплетенима не би се умели наћи. У Ирминoм старању да спрам Валпурге понаша онако исто као и пре, видела се присиљеност. Валпурга је то одмах опазила, али не рече ни речи, и она беше постала уздржљива.

Настаде права зима. Валпурга је могла да се дуго шета с принцем, и ако није смела изаћи из куће. Беху јој за шетњу отворили читав низ угрејаних дворана.

— Ту можеш певати колико ти срце иште — рече јој лични лекар том приликом. Али она није смела ни да писне у тим дворанама, у којима је са свију зидова гледало на њу онолико витезова у гвозденим оклопима и онолико госпођа у крутим великим огрлицама или голишавих рамена. Беше је страх од тих слика.

— Казала би вам нешто — рече она једноч Ирми која ју је пратила на овој шетњи — али само ако обећате да нећете ником причати, јер се бојим биће врло глупо! —

— Кажи само, мени можеш све рећи. —

— За цело ће бити глупо, али мени се све чини ови људи и ове жене не могу ни на оном свету мирно починути, јер морају увек да су овде, да све гледају што овуда прође. —

— То није ни мало глупо — осмехну се Ирма — али пази само што ћу ти ја рећи. Видиш кад човек овуда прође па га гледају и отац, и деда и прадеда и чукундеда и њихови стари, онда је човек у друштву свију својих предака, и то је оно што се зове племство! —

— Разумем. То је као да човек свагда у своме срцу одслужи парастос? —

— Тако је. —

Ирма помисли да овај разговор исприча краљици. Али н , — краљу ће га испричати он све узвишеније, поетичније појима. Ирма се беше навикла све што преживи, мисли, чита, све то не за се уживати мислити и читати, већ свагда са радосном намером, да све то исприча краљу. Та он јој беше тако благодаран, тако пун саучешћа, тако срађан у томе, а он има тако много тешких државних брига, да је свачија дужност разгалити га мало.

У Бруновој кући низала се једна светковина за другом. На првом весељу, којим је Бруно своју кућу отворио, беше и сам двор, и цела је варош о томе говорила како је велика доброта краљичина, јер се она није устезала да походи и такву «рођаку» и да поседи крај ње на канабету. Стара бароница хтела је такође доћи на прво весеље своје деце, али јој је поручено да у том случају краљица не би дошла, те тако је остала у свом двору.

Арабела је писала Бруновом оцу. Муж јој то није бранио, али јој је у напред рекао да не ће добити никаквог одговора, и он је то могао насигурно прорећи, јер он то писмо своје жене није ни послао на пошту.

Ирма ју је тешила, и беше јој мучно што је морала оца тако да описује, како би се тако особењаштво могло појмити. Изгледаше јој као издаја то што чини, али је морала, за што да пати сирото дете ни криво ни дужно? На скоро се све заборавило, и отац, и бивша балерина, и сопствено мишљење, јер једна је светковина јурила другу.

Док се у народној скупштини водила очајна борба, дотле се недалеко од скупштинске зграде, у краљевском мањежу, држале пробе за некакав сјајан средњевековни карусел, у оделу средњевековних витезова. Кнез Арнолд, за кога се говораше да проси принцезу Ангелику, беше вођ господе, а Ирма је предводила госпође.

У вароши се тумачило као злобна иронија, што је у ствари био само непредвиђен случај, а то је да је баш исто вече, када је распуштена скупштина, држана сјајна

представа тога карусела. Пред свима се бли стала Ирма Кад се вратила у Краљевску ложу, краљ ју је јавно похвалио са њене лепоте и вештине у игри.

Краљица се слагаше с њиме и рече:

— Грофице Ирма, ви морате бити срећни што већ. сама ваша појава све нас толико усрећава! —

Ирма се саже те је пољуби у руку.

Још се не беху одморили од ове свечаности а већ беше на реду друга, која је целу варош оживела. То беше величанствено сањкање целога двора. Краљ је седео с краљицом у отвореним саонама, и ма како да су грађани престонице били срдити на краља због његове садашње политике, опет је сваки радосно гледао што им краљ и краљица тако срећно живе. У другим с'оницама беху Бруно и његова лепа млада, али ма како да је тај пар био леп и окићен, ма како да су опреме на њиховим коњима биле богате, опет нико није њих гледао, већ треће саоне у којима је седела Ирма са бароном Шенингом Она је нарочито њега изабрала као лутка, и на лицу гледалаца беше час дивљење час подругљив осмех.

— Ах, како би волела — говораше Валпурга, која је са свога прозора гледала сјајно сањкање — када би могао мој муж да ово види. Ово се не може веровати док човек својим очима не види. —

Нико њу није опазио, осем Ирме, која јој се јави, климнувши главом. Ах, како беше лепа! Никада је дотле тако лепу не виде. Свежа зима беше јој чудновато оживела лице. Њене саоне беху као бели лабуд, у њих беху два белца упрегнута. Валпурга само рече онако у прозор «Добра душо, та ти изгледаш као да ћеш право у небо полетети. Али за тог сурунтију, што крај тебе седи, немој се удавати.»

Последње речи изговорила је гласно.

— Не бој се, та се неће никада удати! — рече један глас иза ње.

Валпурга се уплашено осврте, кад, а оно Баум стоји пред њом.

— Мећер си ти вечно њушкало и прислушкивало! — рече она срдито. Беше јој целу радост укварио. Али то није трајало дуго, јер ето Ирме где дође.

— Валпурга, пусти ме да се код тебе угрејем. На пољу је страшна зима, а ти си сама каква добра угрејана пећ, па како си се раскрупњала већ изгледаш као велика сељачка фуруна. —

Валпурга беше срећна са својом пријатељицом. Она дође да сваку своју радост с њоме подели.

Али како се Валпурга уплашила кад на један пут уђе краљ у собу Он се поклони пријатељски Ирми па рече.

— Баш сада донеше једно писмо за вас, па рекох, да вам га сам донесем!

Ирма погледа у земљу примивши писмо.

— Читајте, читајте ви само — рече краљ па с Валпургом оде у другу собу к принцу.

Када су се вратили краљ упита

— Јесу ли добри гласи? Од куда књига од кого ли града? —

— Писмо је од мог најдражег пријатеља.

Краљ климну главом што је тако добро примљено писмо, које је он сам написао. За тим рече онако олако.

— Драга грофице, ви сте се тако навикли на Валпургу да би вам тешко било без ње, када њена служба престане. Потражите какво би јој друго место могли дати, па да остане и после близу вас.

Валпурга дубоко уздану Беше јој на врх језика да викне „дајте ми мајур,“ али није могла речце изустити, као да су јој уста зашивена. Краљ на скоро оде; он се се свагда тако мало задржавао у принчевим собама..

— Не, ти не треба овде да останеш. Иди ти жи'ми кући, то је по хиљаду пута боље, веруј ми. На лето доћићу ти у походе, а заборавити не ћу те никада, ево ти моје руке — рече Ирма кад остаде на само с Валпургом.

Сада тек Валпурга доби куражи да каже своју жељу за мајуром; али Ирма остаде при своме.

— Ти то не разумеш, веруј ми да је много боље за те да се вратиш својој кући! —

6.

— Како се у вас на селу живи зими? — Упита краљица замишљено седећи крај колевке принчеве у којој дете већ одавно сеђаше.

— Врло добро — рече Валпурга — само што су дрва за огрев и код нас већ поскупила, па се дупло радујемо пролећу; истина зими мој Ханс више зарађује, јер спушта дрва у долину снежним путем. Моја мајка увек вели: Бог је најбољи калдрмџија, он начини пута за спуштање дрва са таких висова са којих никакав човек не би могао да их снесе! —

— Ти имаш добру мајку, поздрави је од моје стране, а ако кадгод дођем у ваш крај, походићу је! —

— Ах, Господе, када би она то доживела! —

— А сада ми реци — настави краљица — чиме ви зими проведете време? —

— Кад се сврши кућевни посао, женскиње преде вуну а мушкиње иде у планину по дрва. Увече су мушкарци тако уморни да једва који хоће да спрема луч.

— Певате ли радећи посао? —

— Па и певамо, а што не би певали? —

— Читате ли кадгод штогод?

— Никад ништа. Али радо причамо што који страшније уме да друге уплаши. —

— Играте ли?

— Богме за то немамо кад. —

Краљица се смешила и гледала у лампу која беше на столу. Помишљала је колико срестава употребљава отмени свет само да „убије време"...

Као год да је довршила некакву другу реченицу. краљица на један пут рече.

— И ти за цело знаш да ти је твој муж веран? Никада другаче и не помишљаш? —

— Моја мајка вели, да ни један муж не вреди луле дувана, али за мог Ханса вели да је изнимак. Он би умрьо од стида да другој некој само једну лепу реч каже; то би трчало за њим и дању и ноћу, и не би више смео никоме слободно у очи погледати. Он није баш здраво промућуран, напротив, али је добар и поштен, мало тврдица у новцу, јер се све боји да не западнемо у неку невољу; али на то се већ морао научити када је целог живота ваљало тећи крајцару по крајцару. Хвала Богу те је то сада прошло. —

Кад већ Валпурга једном почне да прича онда то куља као какав планински поток. Тако је сада стала причати хиљаду којекаквих ситница, како је најпре купила три гуске, две беле и једну сиву, колико је с њих очупала перја како је то перје скупо продала; а већ што се тиче патака, њих сада има осам, оне су много кориспије, њихова храна не кошта; него, што је њихова коза паметна, то нема више. Имали су једноч и једног овна, али то не вреди држати, овнови напредују само у стаду. Најзад врати се Валпурга на то како ни сама још не може да верује да сад имају две сопствене краве у штали, она целога живота не би ни помислила да тако много пожели, па онда стаде да прича о куму механџији; оно истина човек њему не треба много да верује, али опет ваља с њиме живети у љубави, јер ко је с њим у завади, томе је затворена не само прва кућа већ и све село.

Он, да видите, хоће и да помогне човеку, ако може бити без његове штете, тако он њене патке добро плаћа, а и рибу је увек добро плаћао, па најзад кад човеку баш и затреба која крајцара, зна где ће је уајмити. Боже сачувај да она хоће што ружно за њ да каже, али један пут је пробао да буде безобразан, па му је она тако пут показала да ће памтити док је год жив. Краљица не треба ништа да му чини, није он баш рђав човек, онако, механџија је. Па онда има тамо много добрих људи, истина нико ништа не поклања, а богме ни она не да ником ништа, али тек пријатно је кад човек на све стране има познаника, са којима се пази, онда цео свет изгледа као топла соба.

Краљица се насмеја.

Валпурга је непрестано говорила даље, и што она више говори то дете више тороче, тапше рукама и вришти од радости; Валпургин глас му се здраво допадао.

— Погледајте, он је права канаринка. Што се више у соби говори то више и она пева. Је ли ти, канаринче моје златно? — викну Валпурга машући главом на дете а оно се још више насмеја.

Краљица махну неколико пута руком преко лица. Приче Валпургине пренеше је у са свим други свет; тако дакле живе људи који су поред и око тебе и далеко испод тебе? Они сваки дан живота проведу у раду и бризи, па опет су срећни...

— За што сте тако жалостиви, госпођо Краљице? — упита Валпурга.

Краљица се trже као иза сна.

Нико није прочитао шта на њеном лицу пише, нико није ни хтео ни смео да је тако упита.

Краљица не одговори а Валпурга настави:

— О, драга госпођо краљице, ја знам да вама мора бити тешко. Кад човек целога живота има све што му треба, ни то не ваља. Онда је некако небо већ на земљи

Зар се и вама већ учинило по који пут као да сте од свију остављени и усамљени? Кад човек ружно сања па се пробуди, па види да су му још здраве руке и ноге, да се може опет радити, да сунце сија, да још има добрих људи на свету — тек онда се човеку мили живети. О, добра госпођо краљице, чувајте вашу срећу срцем својим, немојте бити жалостиви! —

— Данас ће се у позоришту играти Вилхелм Тел — рече краљица, као да је Валпургине речи на нешто потсетише — Ја би желела да и ти један пут одеш у театар.—

— И ја бих волела, госпођица Крамерова много ми је томе причала, па мора да је здраво лепо гледати, али ја не могу дете собом понети, а тако дуго да остане без мене и то не може да буде. Видите како то не може да буде. Видите како се одмах намрштио, како слуша? Све он разуме што ми говоримо. Ево моје главе, да разуме сваку реч! —

Дете се на један пут заплака, Валпурга узе га у наручја, стаде га миловати и стаде му певати

„Ich will kein Theater
Ich will nirgends hin
's ist besser und g'rader
Wenn ich bei dir bin"

Принц одмах ућута и заспа.

— Тако је, ти имаш право, — рече краљица после дужег ћутања — Остани ти таква каква си, па кад се вратиш својој кући, а ти заборави на све ово овде, веруј ми да је теби најбоље на свету! —

Краљица оде, а Валпурга хтеде да каже Крамеровој како је краљица жалостива и да је пита шта се то догодило у двору? Али некакав урођени такт уздржао је од тога питања. Краљица је тако поверљива, управо као сестра спрам ње, не сме она о краљици ни с ким говорити, можда краљица и неће да други људи знају да је она брижна и жалостива.

За тим настаде прави хаџилук дворске господе и госпођа до Валпурге, јер је цела та госпоштина хтела да види код ње једно чудо невиђено, а то је — преслица. Валпурга беше добила дозвољење да преде. Преслица, то је звонило дворанима као каква старинска прича, то многи не беху никад видели, за то стадоше редом долазити и забленуто гледати шта Валпурга ради. а она се насмеје кад год нов конац намота на вретено.

Сви дворани загледаху вретено и салонски тиролац објасни им да је то онај инструменат, о који се Дорнресхен повредила.

И опет су сви дворани морали да завиде Ирми, јер и она је умела прести, па је, као код комшике на селу, долазила на прело код Валпурге, те су заједно преле и певале.

— А шта ће да буде од овог нашег предива? — упита Ирма један пут.

Валпурга се наљути што је она тим помињањем укварила неке њене враџбине. Она рече.

— Кошуљица за мога принца. Али то мора бити само од мога предива. Од тога тренутка Валпурга је одвајала на страну свако намотано Ирмино вретено. Само од оних конаца које је она својим устима оквасила, мора да буде принчева кошуља.

Ирма није могла да се уздржи а да не исприча Шенингу за што Валпурга преде, а овај одмах начини од тога удесну песму, која се јако допадала краљици и она га је искрено први пут похвалила за његову стихотворску уметност.

Валпурга је једном са прелицом у руци причала принцу у колевци како на дну језера живи шарански краљ; њему је већ 7000 година, на глави му круна и дугачка силна брада. Над њим плива милионима рибица, играју жмуре и робова, и ако се деси да је која рибица зла, завидљива, непослушна свађалица, одмах дође једна

грдна штука па прогута неваљалу рибицу, али одмах ето ти рибара те улови штуку, па онда ето ти куварице која распори штуку, а мала рибица одмах искочи па право опет у језеро, где опет оживи, и прича шта је препатила, како је мрак у трбуху штукином, а како је светло у језеру, јес, а штуку исеку на комаде па је поједу, али ваља добро пазити, јер може рибља кост да застане у грлу, па онда ваља дуго кашљати док је се човек курталише — и Валпурга стаде кашљати као да се задавила.

На један мах отворише се врата и на Валпургино чудо уђе у собу један врло леп и млад официр који дође право пред њу, поздрави је по војнички, па онда сучући своје брчиће каза.

— Имам ли част да говорим са чаробном прељом Валпургом Андерматеновицом из колебе крај језера? —

— Ја сам, за Бога, ја сам, шта је? —

— Послао ме је дух Многољуб, који је заповедио да мене Валпурга три пута пољуби те да ме ослободи од чини на које сам нагазио! —

Валпурга је дрхтала као прут, али сама је крива, што је причала детету толике чаробне приче, ето, сад је наслутила, сада се нема куд. На један пут јој официр паде око врата па је стаде љубити, колико је игде могао, па онда се стаде официр смејати као луд док се није спустио на једну столицу и рекао:

— Дакле ти ме одиста ниси познала? То је дивота! Зар не познаш твоју пријатељицу Ирму? —

— Враже ни један, о несташни враже, да би ли! — прсну Валпурга — Опростите, милостива грофице, али ко би тако што могао и помислити? Па онда сте ме тако уплашили. Али, шта то значи, зар су већ покладе? —

— Валпурга, да нешто знаш француски, могла би вечерас да видиш како ја играм театор. И краљ ће представљати. Заиста штета, ти би ми била најмилија пу-

блика. Али мени је већ сада доста радости, ти ме ниси познала, значи да сам се добро прерушила. —

— А мене срце боли кад вас погледам — рече Валпурга са свим озбиљно сва промењена у лицу — О драга грофице знате ли шта сте од себе учинили? Та то је за женско највећи грех, обући мушке хаљине, јер тиме женско препише душу самоме ђаволу. Немојте се смејати, није то тако глупо, као што се вама чини. То је цела целцата истина. Ето у Груберсеновог деде била је ћерка, која је имала драгана у војсци, он беше отишао у рат, а једна слушкиња прерушила се у војничко рухо, па ти се лепо увуче у собу Груберове ћерке и стане се претварати као да је она бајаги њен драган. Груберова девојка падне у несвест, а прерушена слушкиња побегне на поље, кад пред кућом дочека је стотинама људи са бичевима и са коњским главама те је појуре, а она бежи док је ђаво није ухватио па је онда раскинуо у комаде и бацио у језеро. То је истински тако било, има у нашем селу пуно људи који су знали ту слушкињу што је тако прошла! —

— Ух, ти би могла човека заплашити — рече Ирма.

— Може бити да се тако што само у нас дешава — Овде имају страже са пушкама и ножевима, они већ не би пустили ђавола у нутра. Али слатка, шећерна, медена грофице, зар вас не ће бити стид изаћи у тим хаљинама пред људе? —

— Ти си из са свим другога света него ми, и ти имаш право, али и ми имамо право — рече Ирма шећући по соби и звецкајући мамузицама. —

— Не бој се ти Валпурга ништа за ме. —

Она опет постаде оно бесно ал' опет тако срдачно чељаде, тако да је Валпурга и нехотице рекла

— А што јес, јес — дивно лепо изгледате, као какав принц! —

Пошто је Ирма отишла, Валпурга је дуго гледала у врата на која је она изашла. Све јој то изгледаше као сан.

Прође много дана, Ирма беше весела и расположена код Валпурге. Оне су преле и певале, а краљ и краљица дођоше заједно, седоше крај детиње колевке, па гледају и слушају шта њих две раде. Валпурга се испрва снебивала, а после је весело певала.

У томе стиже бадње вече. Краљица је донела из своје домовине обичај који се зове бадња јелка.

Валпургу с дететом одведоше у једну велику дворану у којој је божићна јела окићена небројеним воштаницама свећицама. блистала у небројеним пламеновима. Око јелке беху поређани богати поклони. Дете је врискало од радости и све је машало ручицама за упаљене свећице. Валпурга је добила скупоцене дарове. Али више него оно силно жуто злато, више од богатог ђердана од правих мерџана са златном пређицом, обрадовао ју је један сто са хаљинама. Ту беше потпуно зимње одело за Валпургину мајку, зимње одело са лепим зеленим шеширом за Ханса и многе хаљинице и рубине за малу Бургају.

— Је ли ти ово по вољи? — упита краљица — Ја сам поручила те су ми послали меру из твога села! —

— Ох, зар још питате? — рече Валпурга — нема толико кончића у свима тим хаљинама колико вам ја благодарим! —

На један пут паде јој нешто на памет, она посла Баума у своју собу, да јој донесе цело повесмо. Кад јој га је донео, она предаде краљици па рече њој и краљу који је поред њих стајао:

— Хвала вам по онолико пута колико сам ја сваки конац у овом повесму својим уснама поквасила. Ја ћу се молити Богу за вас, докле год будем могла језиком мицати, и за цело ће вам добро бити свима! —

Краљ јој пружи руку и рече

— Ти си добро и поштено чељаде, али немој се дражити! —

Она му продрмуса руку као каквој својој другарици.

Валпурга је седела у својој соби, кад ал краљица доцне у ноћи дође још једном.

— Добро што дођосте — рече Валпурга тихо.

— А што? Да није детету што? —

— Боже сачувај, дете је мирно и добро. Гледајте га како спава са стиснутим песницама. Али ове ноћи када избије дванаести сат, онда се за сваку невину душу отворе небеса и онда може дете да чује како анђели на небесима певају, а може да разуме и немушти језик којим говоре животиње у шуми. У том тренутку ваља бити крај њега па непрестано читати «оче наш,» и онда му не ће ништа бити! —.

— Добро, онда ћу и ја остати код тебе. Али ти не треба да мучиш своју главу са толиким веровањима! —

Валпурга погледа краљицу зачуђено.

— А гле, ја сам и заборавила — премишљала је она — та краљица се није родила у нашој вери! —

Краљица рече

— Мени је мило кад могу многе људе да обрадујем, као што си се ти данас обрадовала! —

— Али и ви треба да сте за се срећни. Верујте ми, ево моје главе, овде сам најтања, ако има и мрве истине за Ирму. Нема ту ништа, она је поштена девојка, а и краљ је поштен човек! —

Краљица се сва стресе. Шта, зар је дотле дошло, да је на овоме месту теше? Она је седела дуго као умртвљена. Часовник на једној дворској кули изби дванаест а са свију цркава ударише звона.

У томе стаде дете у сну нешто гукати. Валпурга намигну краљици па стаде гласно читати једно оче наш за другим. Краљичине усне тихо се мицаху, и она се мо-

лила Богу. Кад је трећи пут свршавала молитву, краљица гласно рече «И опрости нам грехове наше као и што и ми опраштамо онима који су нас увредили,» за тим клече крај колевке својега детета, и сакри лице у његова узглавља.

Валпурга стајаше са страхом и поштовањем уз мајку која клечи пред колевком својега детета. Она се притуљеним гласом молила даље.

Најзад краљица устаде, климну главом Валпурзи, поздрави је обема рукама и, не рекавши ни речи, нестаде је из собе, као какве небеске прилике.

Звона умукоше. Последњи одјек њихов изумираше у даљини. Дете је мирно спавало....

(Наставиће се)

ИЗМЕЂУ НЕБА И ЗЕМЉЕ

У сред ноћи и тишине,
Дух се диже пун милине,
Више света, више људи,
У небеске, у висине;
По стазама, пуним зрака.
Од месеца и звездица,
И од бледих луталица,
Што у понор тону мрака.
Тамо, тамо у пространства,
Где судбини човечанства,
Указује небо пута,
Тамо смерни Дух ми пође,
Тамо горда мис'о лута,
Да к мудрости чистој дође.
Ту у дворе од бињура,
Где блаженство с миљем ходи,
Разнобојна дуга води,
Кроз просторе од азура,
Вечним дахом задахнута,
Подамном се вечност губи,
Где без стазе и без пута,
Поражени Дух ми лута,
И милине вечне љуби!
Тамо мирта гране шири,
Над језером вечног мира,
И ружица тијо мири,
Уљуљкана од зефира.
У залађу древних шума,
Што уморном санак деле,
Играју се у спокојству,
Рајске тице и газеле.
Ах! Кроз оне зрачне дворе,
У станишту среће праве,
Кроз вечности куда море,

Чаробне се песме хоре,
И анђели Бога славе,
Дух изгубљен нађе спас.
Виде зрачне, цветне стазе,
Где Бесмртном Богу слазе.
И анђелски зачу глас —
Па док покој друге зове,
Он је слуш'о песме ове.

Хор духова

Лети, лети тавно време,
Тајанствени бруји шум,
Трен за треном тихо стреме,
Поражава горди ум!
У бескрајној васиони,
Благи живот шири лёт,
Бога славе милијони,
Што кроз љубав створи свет.

Херувим

Света се љубав буди,
Где неба сија трон,
Кроз њу су сретни људи,
У њојзи вечан он!
Очинску пружив' руку,
Он земљи даје крас,
У сваком светом звуку,
Његов се чује глас.
Богате цветне равни,
Он росом поји благ,
И спушта сутон тавни,
И санак тих и драг.

Хор духова

Док уморни сном се поје,
Док царује ноћи крас,
Придружимо химне своје,
Уз кимвала јасни глас,
Нек' се тихим вије крадом,
Анђеоске песме шум,
Да оживи чистим надом,
Очајнички, хладни ум!

Херувим

Спокојно иде време,
Земља је мирна сва,
К'о круна ноћи неме.
Двороги месец сја.
А младо момче блуди,
Кроз бледу ову ноћ,
Да стиша вреле груди,
Љубави силну моћ.
Он не зна шта га креће,
Не појми срца жар,
Што тешки уздах скреће,
На рајски, чудни чар!

Хор духова

Невестица, анђ'о мили,
Као нежни, плави цвет,
На љубавни лети крили,
Младом момку у сусрет.
Младост, љупко премалеће,
Дружељубно води њи',
Где мирисно цвета цвеће,
И блаженства поток ври.

Херувим

Сву вечност љубав снажи,
Вечности води нас,
Силне су њене дражи,
Њен свугди блиста крас.
На мору бурних страсти,
Не тоне њезин брод.

И њеној милој власти,
Клања се људски род.
А младост, момче мило,
Презире мис'о злу,
И цвећем љупко крило,
И венцем кити њу!

Хор духова

К'о шарених птица јато,
Што цвркутом здрави лêт,
Нек запева умиљато,
Сва природа, цели свет!
Чиста љубав светом влада,
И милине поји зрак,
И у дану тешких јада,
С душе наше гони мрак.

Херувим.

На небу звезда сине,
Затрепти бледи зрак,
Ал' небом чим се вине,
У густи тоне мрак.
Тако и човек слаби,
Обмани служећ злој
У њезин понор граби,
И смис'о губи свој.
И само вера чиста,
За бурни његов век
К'о сјајна луча блиста,
И сумњи даје лек.

Хор духова

Умови се горди гоне,
И вечности прате слêд,
Да животу васионе,
Нађу тôк и појме рêд.
Ал, мудрости лажном стазом,
Заводи их често враг,
Да с потсмехом и поразом,
Побрише им после траг!

Херувим

Нек' тихи звуци звоне,
и песме мили глас,
За силне милијоне,
Вера је стални спас,
На гробљу, људска рука,
Негује чемпрес млад,
К'о спомен горких мŷка,
К'о мира љупки нâд.
Тај спомен веру буди,
На лепши, зрачни свет
Где време блажи груди,
И рајски кити цвет!

Хор духова

Окићена овим цветом.
Као тихи, благи сан,
Душа плови тајним лêтом,
У небески зрачни стан.
Ту блажене види душе,
И небески, чудни крас
Где анђели Бога служе,
Уз кимвала јасни глас!

Херувим

Под сенком ноћи благе,
Туђинац блуди млад,
И сања поглед драге,
И тражи родни град.
Он давно вид'о није,
Дедовски стари дом,
Тавни га бршљан крије,
У густом ладу свом.
И паук мрежу плете,
На сурван, стари свод,
И дани над њим лете —
Времена неми хôд.

Хор духова

Сунце тоне за планине,
Природа је нêма сва,
Ал' кад сутра зора сине,
Сунце трепти, сунце сја.
Што по вољи судбе неме.
Под смртни се крије скут,
То кроз Бога и кроз време.
Обележен врши пут.

Херувим

Надежда цвет је лепи,
Што рајски кити сâд,
Њом' душу своју крепи,
Очајник стар и млад
Као што роса чиста,
Под мајским сунцем сја,
На души она блиста,
Да њојзи крепост да.
Времена бурно море,
Прелази она с њом,
И види неба дворе,
У тихом лету свом!

Хор духова

Оцу света, од искони,
Нека плету хвале сплет,
Небројени милијони,
И урешен цели свет
Од Истока до Запада,
Он подиже силни длан,
И љубављу нежном влада,
Спушта ноћ и буди дан...

*

Тако миле песме тону,
У пределе без имена,
Кроз дубоку васиону,
И године и времена,
Што вечитост горду снују —
И духови небо виде,
И сретни су кад их чују!

14 Мај 1883 г.

Војислав.

СТЕФАН

СРПСКО ВЛАДАЛАЧКО ИМЕ

Наши владаоци средњег века, од Немање па до последњег, носили су име „**Стефанъ**.“ Можемо мислити, и мени се управо једино тако и чини, да је то најпре било крштено име неког од родоначелника Немањићског дома; па су потомци, узимајући то име, хтели да освештају спомен његов. То ће, по свој прилици, сâм Немања бити, — обновитељ и савакупитељ српске земље, први светац из породице! Да његов најстарији син и наследник, севши на престо, узме име његово: осим жеље за освештањем очевог спомена: имао

је, јамачно, наклоности томе и с тога — што тим поста **„кѵинон-меннтъ“**! Од њега на даље то је се име утврдило и постало нераздвојно од владалачке титуле.

Од тад то је име престало бити употребљавано као крштено име у владалачкој породици. Њега је носио само владалац, и то од крунисања, а не од крштења. Назвати се Стефаном — значило је назвати се владаоцем. Мени није познато да је један члан владалачке породице српске, после Немање, добио на крштењу то име. Ни сами престолонаследници нису га добијали. Престолонаследник постане **„Стефанъ“** кад постане владалац, као што рекох.

Изгледа, међу тим, да има један изузетак. На име, да се Стефан Урош III. звао Стефаном још за живота Милутинова. Сам Милутин у даровници ртачкој, моли се богородици: **„њако да помилоуеши и ҳаступиши мене, грѣшнаго раба твоего, и съ рабом твоимь а съ сыном моимь Стефаномь, и отъ всѣхъ врагъ нашихъ видимыѥ и невидимыѥ“** [1]) Но ја не држим да ће се моћи овим утврдити да се Дечански по крштењу звао Стефаном. По мом разумевању, ово значи да је Милутин у оно време делио власт са сином својим, и да му је дозволио узети име Стефан тога ради. Исто као што је, доцније, Дечански чинио са Душаном! Приведено место из даровнице ртачке јасно показује да је Милутинов син био уз оца **„младыи краль.“**

И доцнији владаоци наши, после Немањића, сматрали су да им је потреба назвати се Стефанима, кад год су хтели показати да се сматрају самодршцима. Вукашин није узео то име с тога: што он, по мом мњењу, није ни имао помисао спорити право Урошево на самодрштво. То би била и апсрудна мисао у оно време! — Лазар већ назива се: **„Стефанъ кнеҳь Лаҳарь.“** Његов син такође. Можда је Лазар, хтевши јаче да сврасте име Стефан за своју лозу, и крстио најстаријег сина свог тим именом. Не знам. (Григорович, набрајајући дипломе српске у Хилендару, уз једну ово вели. „Монахина Евгеніа съ сынови **гимъ кнеҳом Стефаном и гим Вλком** Благовѣрныи **гнъ кнес Іоанъ и брат му Влк** дарять пиргу св. Василія село Ливочана на Бинчѣ-Моравѣ. Печать большая позлаштеная [2]) По овоме би изашло да је деспоту Стефану било крштено име *Јован*. Само у Давидовићевом препису те дипломе то се име не налази![3])

Синови Вука Бранковића, не признавајући првенство Лазареву сину, зову се, прва двоица: **„Стефанъ Грьгоуръ,“** и **„Стефанъ Гюргь.:**

[1]) Monumenta Serbca. p. 67—68.

[2]) Очеркъ путешествія по европейской. Турціи. Казань 1848. 56. № 48.

[3]) Описаніе древности. с. 64. —Monumenta Serbica. p. 262—264.

Овај други, насљедив ујака, запусти тај назив; а с њим је и завршен низ владалаца српских средњег века, ако ћемо право.

Твртко, бан босански, крунишући се за краља српског: није пропустио узети име **Стефанъ**. Тако чине и његови насљедници.

*

Народ српски још се живо сећа велике и сјајне државе српске, моћних и самодржавних владалаца својих. И у памтењу његовом сваки је краљ, сваки цар српски — *Стефан*, *Степан*. Као што је било у историји, у памтењу српског народа, опевању силе и сјаја краљевскога, радовању старој слави, — у мњењу његовоме: *нема краља без Стефана!* Само двојицу мученика, Уроша и Лазара, зове он хришћанским именом; али се њима не радује. Уз њих туже српске гусле!

Ако се хоће да се настави историја, пробуди жудња за самосталним животом у свима круговима српства, оживе традиције, *скупе растурене тежње*, — треба се сетити свега овога у оном великом и значајном тренутку кад у *Жичи* увенча *златна круна* главу новог краља, и захорити: **благоvестивомоу и христолюбивомоу и самодръжавьномоу господиноу въсѣхъ срьбьскыихъ земль и поморьскыихъ Стефаноу Миланоу кралю, многаю лѣта!**" — Тада ће одјекнути, са свих крајева српства: **боудеть и боудеть!**"

Ив. П.

ТЕОРИЈА РАЗВИТКА У ЛИНГВИСТИЦИ*)

ОД

ЖИРАРА ДЕ РИЈАЛА

Август Шлајхер први је учинио оглед да примени теорију Дарвинову на лингвистику; оглед се показао успешан. Тај слави научник, који је умр'о 1868 год. тако рано за своје ученике и пријатеље

*) У питању о постанку језика постоји једна старија школа, која се одликује од новије са, више мање, метафизичким предрасудама. Тој старијој и познатијој школи припада славни *М. Милер*, по чијој је теорији језик продукат инстинкта човечијег, *Ренан*, који не пита *како* је постао језик, *Уитнеј* са својом теоријом о самовољној и конвенционалној природи језика и др. Како је пак постала млађа, сувремена школа и које су њене тенденције види се лепо из овог чланка француског писца Girard-a de Rialle-a, који овде износим нашем читалачком свету у српском преводу.

Прев.

— назревао је законе развитка у глотици (како је називао науку о језику) још у 1860-ој год., када их је изложио у својој књизи „Немачки језик“ (Die deutsche Sprache), која је издата у Штутгарту. Ваља напоменути, да је та књига била готова још на годину дана пре свога изласка на свет, као што то сведочи њен предговор, написан 10 Децембра 1859 г. Ако пак узмемо на ум, да је Дарвинов „Постанак фела“ издат у Енглеској у новембру 1859 г., онда ни највећи сумњало не ће посумњати у искреност Шлајхерову, кад каже, да у време издања своје књиге „Немачки језик“ ништа није знао о науку Дарвиновом.[1] У тој књизи, особито на стр. 43 и 44, Шлајхер говори о „борби за опстанак“ у области језика, о нестајању старих форама и о великом развитку и диференцирању језика, у чему су његови погледи па чак и неки термини врло слични са Дарвиновим. С тога није никако чудо, што је Шлајхер, чим је прочитао књигу великог енглеског натуралиста, они час постао присталица његовог наука и постарао се, да му прибави нов ослонац својим дубоким лингвистичким знањем и својим методом, који се одликовао великом тачношћу, научношћу, и позитивношћу. Поменута брошура „Дарвинова теорија и наука о језику“ и била је плод његовог пристанка уз теорију развитка.

Узрок што је лингвист Шлајхер тако срдачно пригрлио теорију Дарвинову, најбоље се објашњава његовим властитим речима, да су „језици природни организми, који се, *независно од воље човечје*, рађају, расту, развијају, за тим старе и умиру по одређеним законима; дакле и њима је својствен онај ред појава, који обично називају „животом“. Према томе, глотика, наука о језику, јесте природна наука; њен је метод у свему једнак с методом других природних наука. Ми овде, наравно, не говоримо о филолођији, која је историјска наука“ (Die Darwinische Theorie, стр. 6—7). Разлику између лингвистике и филолођије Шлајхер је волео да објашњава упоређењем, позајмљеним из области његовог милог занимања. „Лингвист, говорио је он, јесте ботаничар, док међу тим филолог није ништа више до вртар“.

Макс Милер с енерђијом је устао противу Дарвинове теорије, поглавито противу њене примене на философију језика. Он тврди, да „језика без мишљења онако исто не може бити, као што је и мишљење без језика немогућно,“ заборављајући, да животиње, и ако немају језика, опет мисле, јер оне расуђују и упоређују; он напада нарочито на „нову философску школу, која се појавила у Енглеској и која с енерђијом побија правилност анализе Кантове.

[1]) Види Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft.

па се враћа поставкама Лока и Јума . . . , која, као некада Јум, рачуна у чисту илузију, произведену понављањем појава, закон узрочности, који гради праву основу целог учења о априорним условима знања, па призива у помоћи психолошку анализу, поткрепљену физиолошким испитивањима, те да докаже, како дух није ништа друго до пролазни и случајни продукат материје, да мозак гради мисао онако, као што јетра гради жуч. Без организоване материје нема мисли! ето лозинке те школе!," с иронијом додаје Макс Милер. Такође хоће да се иронијом отресе и од упућивања на егзистовање разума у животиња, што веома доводи у теснац философску школу, којој он припада. „Шта знамо ми о унутрашњем животу молусковом? вели М. Милер. Ми можемо допустити, да он живи у густом мраку, да није ништа друго до комадић меса; али ми тако исто можемо допустити, да, не будући подложан растројствима, која долазе од чулних упечатака, молуск прозире можда у суштину апсолута погледом поузданијим и дубљим, да он потпуније но човек овлађује вечним истинама." Није могуће говорити са мање основа; тако се са оштрином не сузбија наук озбиљан и озбиљно изложен његовим заступницима.

У осталом те оштрине сумњивог карактера изложио је био у правој светлости амерички лингвист, толико исто славан као и М. Милер, наиме *Уитнеј* (Whitney), и ако он са свим не припада трансформистичарској школи. Као што смо видели, М. Милер гледа да обиђе студију интелектуалних појава у животиња, час под тим изговором, час под тим, што је њин ум *terra incognita*, са свим недокучан за позитивну науку. Уитнеј недавно у једном свом чланку „Дарвинизам и језик" у (North-American Review) врло разложито примећава на то, да је ум других људи за нас такође *terra incognita* као и ум животињски, да ми не можемо бити потпуно уверени да наш сусед онако исто као и ми види траву зеленом а небо плавим, и да ми имамо потпуно основа мислити, да коњ осећа зелену боју, укус воде или хлеба и да га сазнаје онако исто као и људи. Истина, говор у човека чини потпун доказ тога факта, ну било би одвећ велика смелост, тврдити, да је он један једини. Учени амерички лингвист приписује такође и животињама способност апстраховања и ђенерализовања. „Псето, вели он, врло лепо зна, шта је то човек: оно га никад не меша с другим бићима, зна чега се у њему треба плашити, чему се од њега ваља надати, и др." Он тврди, да се та способност животињска не одликује од наше ничим другим, до ступњем развитка.

Макс Милер не може или не ће да престави себи појам без његововог спољашњег израза или форме; нема мисли без језика, вели он: они су тако тесно везани међу собом као кора са наранџом. Ну па онда не би било могуће себи начинити појам о предмету, који је пре био непознат, па према томе још нема назива. По Уитнеју само за сложене појмове нужни су символи. Џорџ Дарвин, син славнога природњака, са своје стране напомиње (»О постанку језика« у Contemporary Review), да пси сумњају, расуђују и, најзад, донесе ма какво решење често са свим независно од какве било спољне одређене околности.

И ако се Уитнеј слаже са Дарвином, да човек својим егзистовањем, *као човек*, није обавезан језику, но да му је језик само дао могућности да достигне виши ступањ човечности, — он ипак не мисли, да ће се ма кад моћи открити посредна алка између »потпуно инстиктивног израза животињског« и потпуно условног израза човековог,« јер су они суштаствено различни. Ну једна фраза ученог професора показује, да он не може а да се не приклони, ма и противу сопственене воље, теорији развитка. »Скокова овде ипак нема, вели он, јер је човечји језик продукат развитка бесконачно малих зачетака, који су имали, може бити, још и мањи значај, него ли инстиктивни језик животињски. Ми признајемо, да не видимо ништа фрапантно у таком погледу, и ма да је он хипотетичан, нама се чини, да може бити доказан научним путем.«

Ну баш такав доказ Уитнеј и не сматра остварљивим; по мњењу пак Џорџа Дарвина, лудо је тврдити да наука никад не ће достићи свога циља. »Не могу да појмим, вели он, мотиве, у силу којих Уитнеј одриче могућност поступног развића језика, тим пре, што он не тврди, да би језик, ма и несавршен, могао понићи у једном ма којем нараштају нижих предака човекових. Врло је вероватно, да је прошло много нараштаја тако нижих људи, који су се служили омаленим лексиконом условних усклика, и што су ти узвици постајала све више и више условни, све су се више и више удаљавали од звукова или усклика, који су им дали зачетак. Мени се чини да су у првобитна времена клице речи (које су употребљаване као глаголи, придеви и именице) морале имати таки облик, који је помогао да се запамти њихово значење. Очевидно је, да се речни знаци памте много лакше, када имају ма и удаљен одношај с предметима, које означавају. Дете научи и упамти речи *б е — о в а н* и *м у̑ — к р а в а* много пре, него што узмогне да запамти просте гласовне знаке *о в а н* и *крава;* с почетка оно назива обично псето *а у-а у* а краву *м у̑* и доцније те речи постају за њ потпуно условни

звуци. Да ли није бивало ма што слично и у време детињства људских раса?« То нам се чини више него вероватно, јер као што ембриолошки појави дају поуздане закључке теорије развитка, тако и изучавање детињства индивидуалног човека баца јаку светлост на давно прошло детињство човечанства.

Физиолошко истраживање способности говора потврђује тај поглед. У интересном чланку, који се тиче тог питања (у Journal-у d' anatomie et de physiologie, 1873), доктор *Онимус* (Onimus) изражава се терминима, који ни из далека не противуречe Дарвиновој теорији у њеној примени на лингвистику. »Што се тиче говора, вели он, који, како мислимо, показује на себи све знаке научених рефлективних дејстава, то се производни његови координирани покрети јављају мало по мало после дугог и тешког вежбања, са свим онако као и у случају мање сложених координираних покрета н. пр. идења Прва дејства су ограничена, проста и још некоординирана; за тим мало по мало, они покрети, који се врше чешће од осталих, постају правилнији и опширнији и тек после, по што сваки прост покрет постане потпуно прецизан, јављају се сложени покрети, с почетка несигурни а за тим координирани. Мало више, у истом чланку, Онимус наводи занимљиве примере таких истих научених рефлективних дејстава. »Пример таких истих дејстава у голубова, вели он, показује онај обичај, што у време спавања завлаче главу под крило и чисте перје. Ми нисмо никада проматрали та дејства у младих голубова, којима смо изрезивали мозак, док у одраслих голубова она остају и после таке операције.

Према томе врло је вероватно, да артикулован говор не чини урођену и савршену способност човекову; то је способност прибавмена путем дугог развића. Тај поглед прекрасно је изложио један од редактора Westminster Review-а (окт., 1874), из чијег ћемо чланка навести овај извод:

»Добитак рационалног језика без сумње је дао уму човековом огромну превагу над умом сваке друге животиње, ну сама та превага била је прибављена поступно, уз знатну припомоћ других задобитака, извршених делом већ у историјска времена. Таки су вештина писања и штампања, користовање снагама паре и електрицитета, па чак и алгерба и вештина, засебита разумност појединих личности постајала општом имаовином и сталним наслеђем целе расе. — Често питају, за што, ако је човек био у почетку нема животиња, нису прибавиле дар говора и друге животиње особито пси, мајмуни и слонови, којима приписују таке исте зачетке разума, каке су имали — као што мисле — хипотетички неми преци човекови. Ну ваља се

сетити, да у сравњењу са целим трајањем егзистовања човековог на земљи, време, од када он влада артикулованим говором, јесте само кратак период, и да друге животиње у оваком облику, каке их сад знамо, постоје може бити још краће време. Кроз неколико хиљада година, када се пси можда науче говорити, но још не дођу до вештине штампања философи ће у то време тврдити. да та вештина гради „бездану провалу, која дели човека од животиња", и позиваће се на тај „опипљиви факат", што ма каке биле способности у животиња, ниједна од њих још ништа није штампала.

Немање способности ђенерализовања у језика дивљачки, што веома јасно показује доктор Фарар (Farrar, Capters on language. p 177), наводећи сведочанства многих писаца, гради наиме ту особеност, на којој проф. Макс Милер оснива разлику међу умним способностима човековим и животињским. Немамо никаке нужде допуштати да је већ од самог почетка постојала велика разлика међу племенима, које је прво прибавило ма какву слабу форму човечјег језика и његовим нижим суседима. Ну та слаба разлика, која је међу њима постојала, морала се брзо увећати двема путевима: с почетка је човек морао усавршавати своју нову способност и употребљавати је на разнолике сврхе, што нису могле радити с њиме животиње, јер јој зачетак није био постављен. За тим је људско племе, са својим усавршеним оруђима општења, морало готово неизбежно истребити бића непосредно нижа од себе, која су била његови главни супарници у борби за опстанак. Радити тако било је у његовој власти и ишло је у његову корист. Може ли се сумњати у такав резултатат борбе за време првог периода цивилизације, кад ми видимо у садашње време, где ниже људске расе непрессано одступају испред англо-саксонског племена и када према томе, растојање између човека и животиња постаје све шире и шире?" То су оштроумни погледи писца, који не сматра да му је нужно с благоговењем приклањати се пред мњењем оксфордског професора.

Уитнеј признаје да је мишљење Дарвиново о језику потпуно озбиљно и научно, док М. Милер не признаје Дарвину друге заслуге осим те, да је он „очистио Авгијеве кошаре од мноштва видова и објаснио лаганим дејством природних узрока многе појаве, којима, треба, као што су пре мислили, директне и специјалне интервенције." Да примени пак теорију развитка на језик, ни по што неће. Ваља напоменути, да у својим најновијим лекцијама М. Милер ни мало не говори о радовима Шлајхеровим. Само име његово он цитира свега само два пут, па и то поводом шале, којом је изражавао важност артикулованог говора као карактерне особине чове-

кове. М. Милер, као и сви, признаје, да је та способност „провала, коју никад није прекорачила ни једна животиња,“ и у потврду те неоспорне истине позива се на Шлајхера. „Кад би ми свиња, рекао је једном у шали велики лингвист, казала ма кад: ја сам свиња, она би ipso facto, престала бити свињом.“ То је сва улога, коју игра у аргументацији одвећ преузнесеног професора оксфордског учени лингвист, с ким се може у ред ставити само славни Боп. Као што се види брошура и књиге Шлајхерове јако су притеснили М Милера, те је он прорачунао, да му је боље обићи ћутећки, него ли побијати њихове моћне и непоколебљиве закључке.

Заиста је немогуће сумњати у ову дефинацију, коју је поставио Шлајхер: „језик је органом слуха констатована манифестација делатности укупних материјалних услова, који се састоје у сарадњи мозга и говорних оруђа са њихним нервима, костима, мускулима и т.д. Истина материјална основа језика и његових измена још није објашњена, но, у колико ми је познато, до сада се још нико није ни подухватао упоредног узучавања говорних оруђа у разнојезичних народа. Могуће је, па можда и вероватно, да тако истраживање не ће дати никаког резултата, који би нас задовољио; али и тада убеђење у суштаствовање телесних и материјалних услова језика никојим начином не ће бити поколебано... Ја мислим, да се могу ослободити од труда око побијања теорије, по којој је језик проналазак једне личности или чак саопштен човеку с поља. Језик, који ми видимо, у току кратког периода историјског живота човековог, како се подлаже непрекидној измени облика, није дакле за нас ништа друго од продукат непрестаног развитка, који се врши по извесним законима, којих су нам суштаствене црте познате. *С појмом о материјалној основи језика у конституацији човечјег тела свезан је појам о постанку и развитку језика, паралелно с развитком мозга и говорних оруђа.*“ [1])

Те последње речи није узалуд казао човек, који глотику пребројава у ред природних наука. Доиста, Шлајхер је узучавао радове про. Брока о трећој чеоној вијузи леве хемисфере великог мозга за коју се мисли да је место, где се налази способност артикулованог говора. Тај факат приморава лингвисте да се обраћају за објашњење упоредној анатомији и физиолоћији, и ако су до сада обично обилазили то. У осталом, у брошури доктора *Бетмена* [2]) налазимо одломак из писма Карла Фокта врло важан за нас:

[1]) Ueber die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen 1865, pp. 8 u 20—21.

[2]) *Bateman*, Darwinism tested by recent researche in Language. London 1872.

„Мозак човека и мајмуна, пише К. Фокт, поглавито мајмуна који су на човека налик (оранга, шимпанзе, гориле), склопљен је потпуно по једном истом оригиналном типу, који се одликује, између осталога, Силвијевим урезом (fossa Sylvii) и формом и положајем Рељева острва. Ну у човека је трећа чеона вијуга необично развијена, док су попречне и централне вијуге развијене много мање. У мајмуна на против трећа чеона вијуга је развијена само мало, док су попречне и централне развијене врло много. Да бих показао значај такога склопа за говор, ја ћу се позвати на микроцефале, који немају говора; они само науче као папагаји да понављају неколико речи, али артикулованог говора немају. У њих је, онако исто као и у мајмуна, трећа чеона вијуга развијена слабо, дакле с погледом на склоп предњег дела мозга они су исто што и мајмуни. И тако човек говори, а мајмуни и микроцефали не говоре. Нека проматрања навела су нас на претпоставку „да способност говора лежи у оном делу мозга, који је веома развијен у човека а мало у микроцефала и мајмуна; дакле упоредна анатонија потврђује учење Броково."

Ми ћемо се ограничити само на тај извод из брошуре Бетменове, јер његови докази против дарвинизма врло су слаби; он чак тврди да тобоже језик приморава нас да признамо различност међу човеком и животињом не само *квантитативну* но и *квалитативну*, и тим мисли да ће уништити Дарвинову теорију. У мом смислу *Бетмен* „разбија отворена врата," јер у садашње време већина лингвиста и антрополога свих школа признаје, да је способност *артикулованог* говора једина једита или главна карактеристична особина човекова.

Ми подвлачимо термин *артикуловани*, јер ми сматрамо као несумњиво да животиње имају језика, ако се може назвати језиком више или мање правилан ред звукова и њихових здружења̂, који одговара различним и одређеним осећањима и који служи као средство општења међу индивидуама једне исте *расе* или пак *феле* — назовимо како било; многи примери тврде ту поставку. Ми ћемо навести из чланка у Westminister Review-у један такав пример који се тиче павијана. Предводиоци ста̂да̂ павијанских, вели писац имају особит начин за саопштавање својих заповести њиховим помоћницима, који их опет са стране саопштавају својим подлежнима; за то им служи наиме језик, који се састоји из врло разноликих интонација. Они с необично брзином издају звуке, налик на испрекидан и оштар лавеж, продужен јаук, изненадне крикове, журно мрмљање, служе се чак и мимикама и извесним положајима тела,

и с таком истом брзином друге животиње понављају те знаке.« Може ли се рећи после тога, да животиње немају језика бар у зачетку?

На лијонском скупу француске асоцијације за развијање наука у 1873 г. *Мортиље* је прочитао белешку, потпуно научнога садржаја, о „претходнику човековом,« у којој говори, да она бића трећачке периоде, која су цепала кремење помоћу ватре, вероватно још нису људи, но само претходници људи, бића, која заузимају средину између полуживих предака човекових и човеко-ликих мајмуна. *Ховелак* је потврдио основаност такога погледа са становишта лингвистике и учења Шлајхеровог; „ако се не може допустити, рекао је он, да је способност говора човек прибавио на једаред, без узрока, *ex nihilo*, онда смо принуђени да мислимо, е је он плод прогресивног развитка, продукат органскога усавршавања.« Ми можемо претпоставити, да је то биће што је употребљавало оцепке кремена у Тене-у, ако оно још није имало *артикулованог* говора, саопштавало своје упечатке, осећања да речемо и — *мисли*, помоћу несавршене глотичке системе, која је ипак превазилазила систему највиших суврмених животиња.

Још нико до сада није оборио то, да су закони, који управљају животом различитих језика људских, исти они што их је показао Дарвин за живот органскога света. Нема сумње, да су сви језици што данас постоје прошли кроз различите, извесне ступње развитка, и ако је немогућно свести све основне познате нам језике на један првобитан језик; така је хипотеза чак и невероватна, не може се доказати и обара се позитивним фактима. Напротив, много је вероватније, да је у доисторијском периоду, пре неколико милиона година, број првобитних језика био велики и скратио се тек због необоривог утицања природног одбирања, које још и у садашње време чини своје међу безбројним наречјима американских племена. Лингвист, озбиљан и у истини достојан тога имена, не колебајући се, признаје, да први познати нам ступањ артикулованог језика јесте тако звани једносложни или *моносилабични;* у таким језицима, у број којих долази китајски], анамски, сијамски и бирмански, свака је реч непромењиви корен, и не постоји фонетички различних склапања и спрезања. Тај ступањ или систем преображава се путем поступног развитка у саставни, *аглутинативни* или полисинтетички, у којем се ка непромењивим коренима додају суфикси, префикси и инфикси, који измењују њихово значење; овамо спада велики део језика земљиног круга, на име: језици уранско-алтајски, дравидијски, баскински, африканска наречја фамилије Банту, американска наречја и т. д. Најзад језик достиже трећи и последњи,

флексивни ступањ; ти језици, међу које се рачунају арииски и семитски, одликују се тим, што се у њих корени, суфикси и префикси сливају у једно, промењују фонетички и образују на тај начин речи. Зар не показују така преображавања развитке у Дарвиновом смислу? Физиолог језика, који открива у флексивном језику трагове старог полисинтетизма и још старијег моносилабизма, даје јак доказ метаморфизма у лингвистици.

Таке исте доказе даје и новија историја различитих породица језиковних. Из сваког основног или почетног језика излазе многобројни огранци, који опет дају почело новим гранама, образујући на тај начин, бар с погледом на најбоље проучене у садашње време језике (група арииска и семитска), права ђенеалошка древета са свим реална и која потпуно одговарају онима, каква гледају да склопе дарвинисти за феле животињске.

Оснивајући се на једном јединим, па још и недовршеном изучењу нових индо-јевропских језика, а поглавито романских. *Емило Феријер*[1] саставио је већ упоредну таблицу законâ трансформизма или развитка и законâ глотике (стр. 138—139) којој би изучење радова Шлајхерових дало солидну потврду.

Макс Милер није хтео оставити без одговора критику његове теорије од стране Џорџа Дарвина, и у јануарској књижници Contemporary Review 1975 г. појавила се понова апологија тога лингвиста. Може бити, он је сматра као решилачку и победну; ну ми не находимо у њој таких својстава. Главне тачке, на које се своди аргументација оксфордског професора. састоје се том, да Уитнеј не припада броју присталица терије развитка, (што нико и не пориче, и да он (Милер) говори, поглавито о своме немачко-енглеском колези тоном заједљивим и не баш пристојним, што је наравно лична ствар тих двају научника. Дотакнувши се суштине питања, М. Милер наводи доказе од прилике овако: „Ако Дарвин млађи мисли да дух човеков није истоветан по суштини са духом животињским, ако он допушта празнину у ма којем делу лествице, која полази од најпростијег првобитног организма па до првог човека, онда ћемо доћи до старог закључка, да је човек створен из праха земљиног...“ Као што видимо, М. Милер ту са свим силази са земљишта науке, што је он у осталом и пре чинио. Даље он вели: „Ево мог одговора: ја мислим да животиње прибављају своје знање не друкче, до помоћу органа чулних, јер ја могу применити на њих двоструки критеријум и показати да оне, ако им ја вежем очи, не могу видети. Ја мислим да оне никако не владају способношћу апстраховања и ђенерали-

[1]) Emile Ferrière, Le Darvinisme, I vol, in — 18, Paris 1872.

зовања, јер ја не видим довољно доказа за то, да оне могу апстраховати и ђенерализовати.“

Чудновато је, како може судити тако човек, коме се мора признати величина умна. Ми бисмо желели знати, каквим још путем прибавља човек своје знање сем помоћу чулних органа? Што се тиче способности у животиње да апстрахује и ђенерализује,, њу може одрицати само онај, који никад ни најмање није пазио на животиње. Колико пута псето, које је штапом тукао његов господар, бежи од свију оних, који имају у рукама како било дрво; дакле ђенерализује. Стара француска пословица, која вели, да се „опарена мачка боји и хладне воде“ створена је вековним искуством, које показује, да мачка влада способношћу ђенерализовања, јер се она боји воде у опште, хладне и вреле.

Према томе напомене и проматрања Шлајхерова до сада још нико није оборио. Макс Милер више је волео држати се на земљишту опште философије, у место да ступи у отворену борбу са Шлајхером у области потпуно научној. Ми са своје стране сматрамо Шлајхерове поставке као необориве.

Пирот.

Ђ. А. Прокић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Летопис „Матице српске“ Уређује А. Хаџић, књига 132 за 1882. и 133 за 1883. годину. У Новоме Саду. Српска штампарија Дра Свет. Милетића 1882/3

(свршетак)

Да би се пак ово остварило, зависи поглавито од секретара „Матице српске“ и уредника Летописа. Уредник није за доста својој дужности већ тиме учинио, и одговорио, ако настоји, да летописи (свеске) преко године излазе у одређеном броју, и да их свагда кад изађу, приказује нашој читалачкој публици — не. Уредник треба своју главну пажњу да на то обрати, да се летописи одликују што већем разноврсношћу својих чланака, да су угледни по облику, а богати садржином, на име да имају за сараднике што већи број

наших књижевних снага, из свију крајева српства, ту се да богме иште озбиљна труда и својскога заузимања, али то би за цело уродило и обилатим плодом по нашу књижевност у опште, а по књижевну радњу „Матице српске“ на особ. Уреднику Летописа треба да су познате све наше књижевне снаге, треба да води рачуна, каквом се граном науке и књижевности занима сваки наш књижевник, па да их лично позива и сходним начином постиче, да пишу у летопис, сваки из своје струке и науке. Таквом родољубивом позиву, држимо, радо би се одазвао сваки онај, који има и спреме, а за цело и воље, да народ о оној грани науке, коју заступа обавести и научи, и тада би тек књижевни рад „Матице српске“ добио правога полета, „Летописи“ би се приказивали нашем свету у далеко светлијем виду, него што се данас приказују, били би многостручнији по броју књижевних снага а врснији и обилатији књижевним прозводима.

Леп резултат, што би одатле проистекао, била би богата награда за труд уредников. Да ли се пак уредник може из садашњег узаног круга свога делања тако уздићи, да са оваког становишта посматра прави књижевни позив „Матице српске“? Судећи по ономе, што је до данас било, на жалост, тешко да ћемо моћи дати повољна одговора, јер је исти г. до данас бар мало енергије показао и ако је ову давно и требао и морао по своме положају да развије и да учини.*)

Свакако је и књижевни одбор у другој линији на то позван, да пази шта све у „Летопису“ излази, али као да он има друге, и то материјалне одношаје више на уму. Или мож' да су награде и за радове, а и за критике „pro domo sua“ установљење? Мало више пажње, при предлагању чланова књижевном одељењу не би шкодило јер би ово била најбоља гаранција, да ће летопис у целини бити одабран садржајем. Име књижевника по нашем мњењу само онај заслужује, који се мало више пред публиком са својим радовима показао; никако пак и најмање онај, који држи, да новинарским дописима и чланцима, или на основу једнога и то лошијега дела, може до те части доћи. Тим се ни најмање не диже углед одбору онога друштва, које има, да мотри, и бодрим оком да прати књижевне производе нашега народа у Аустро-Угарској.

*) Уредништво „Отаџбине“ не дели ово мишљење г. референта, на против тврдо је убеђено да г. Хаџић заузима најодличније место међу оном малом гомилицом озбиљних књижевних радника што их има наш народ у Аустро-Угарској, и да одавно не би било ни Народног Позоришта ни Летописа Матице Српске да није било г. А. Хаџића. За што је књижевна продукција у негдашњој „Српској Атини“ посрнула, то је у своје време казао г. Д. Р. у „Отаџбини.“

Када смо овако у опште изнели своје мнење о књижевном раду „Матице српске“ и показали мане, а и пут, којим се по нашем мњењу могу ове да уклоне, нека нам се не замери, што ћемо сада, да донесемо нашу оцену на радове, који су у последње две свеске „Летописа“ на име бр. 132. и 133. пред велику српску публику изнесени.

Што смо замерили до сада летописима у опште, даје се применити и на последњу свеску од прошле године. И та свеска је по садржини више једнострана и празна. У њој су ови састави:

I. Поглед на економни развитак од Дра М. Ђорђевића.

II. Путничке слике трећа слика. Подрим и Метохија од Панте Срећковића (свршетак).

III. Добра партија. Приповетка Милана Савића.

IV. Анологија Лукијана Мушицког (два рукописа) саопштио професор Александар Сандић. II.

V. Књижевност. Низ српских приповедака Вука витеза Врчевића већином о народном суђењу по Боци, Црној Гори и Херцеговини, оцена С В. Поповића.

VI. Матица српска.

Оставимо сада на страну рад „Матице српскд“ под VI. па видимо како нам се приказују други чланци.

ad I. поглед на економни развитак људски од Дра М. Ђорђевића.

Колико ми пратимо Летопис „Матице српске“ ово је до сада први чланак, који је изашао у Летопису, и који расправља предмет из народне економије. Само се може желити, да што чешће и од сада излазе чланци из главнијих партија народне економије, особито у органу „Матице српске“ јер се такова питања расправљају и у главним часописима и повременим списима других народа. Писац је у овоме чланку изабрао тему из народне економије, која већ и по самоме наслову може да изазове у читаоцу мнење, да је ствар и поучна, а и занимљива. Али он није повољно решио овај свој задатак. Томе ће бити то глави разлог, што писац није самостално израдио своју тему, већ је већим делом преводио из немачког писца Лоде — а, а сви, који се занимају теоријом народне економије добро знају, да немачки писци из ове струке, — и ако им се првенство данас бар на томе пољу мора да призна — нису згодни за превађење, јер им је слог понајвише сувопаран, доктринаран, и тешко разумљив, што свакако јако отежава ближе упознавање са народном економијом, том практичном науком. Да је писац самостално израдио ову своју тему, или да је преводио из каквог француског или енглеског писца, који млого лакше и разумљивије пишу, уве-

рени смо, да би писац био повољније решио свој задатак. Овако пак није могло да задовољи и оној мери. као што смо се по самом наслову надали, и надати могли.

ad II и IV. Оба ова састава су по нашем мњењу згодни и прикладни предмети за летопис. јер упознају читаоце са етнографским и културним одношајима нашега народа. Само би за други чланак под IV рекли, да описује више обичну цр̀ту из нашег културног живота, и како то̀ не може имати трајнију вредност, то би такови саставци згоднији били, за наше споредне листове, а нн за Летопис.

ad V. Књижевност. Низ српских приповедака Вука витеза Врчевића већином о народном суђењу по Боки, Црној Гори, и Ерцеговини. Оцера С. В. Поповића.

Г. С. В. Поповић је наш полиграф, који о свему и што разуме и не разуме пише, што је свакако штета за нашу књижавност, јер г. С. В. Поповић има за цело дара за писање. Слог му је лак, има досетке, здрава хумора и свежине, али обично нема — језгре, садржина му је површна. Узрок томе налазимо ми баш у томе, што се он на све стране размахива; и овај његов чланак нема системе, нити научне методе, као што ћемо то заман тражити у његовим чланцима „Наша новија лирика" који су такође изашли у Летопису. Такове теме захтевају стручне људе, којима су мисли сабране, нису разврзане на разне хетерогене елементе, који имају времена да студирају те ствари, а не као г. С. В. Поповић, који у једно и исто време ради по више послова. Препоручили би г. писцу да у будуће мање пише, то ће му истина материјално шкодити али ће тим више користити нашој књижевности, и допринеће још више и самом свом гласу као књижевника.

ad III. Добра партија. Приповетка Милана Савића.

Највећа по обиму је приповетка Милана Савића под насловом „Добра партија." Савић спада међу оне наше писце, који су се до сада покушали у више врста. Писао је такође и расправљао и историјске теме (историја бугарског народа) и драме, али са слабо спреме и позива. Више дара показује Савић као писац новела, приповедака и путописних црта. Његове приповетке могу да заинтересују читаоца одмах у почетку, па тај интерес прати их и до краја. Слабије пак карактерише поједине особе, а то се показује и у његовој приповетци „добра партија," у којој особито није тачно и консеквентно карактерисао једну од главних особа у тој приповеци, — Јованку. Али то није главна мана, која се писцу може пребацити, у тој приповеци има далеко веће, замашније мане, која управо жигоше читаво дело, а то је да се писац грубо огрешује о морал

правила грађанске уљудности и учтивости. Код Савића се као писца могла и иначе та мана да примети. То сведоче још и његови подлисци у Застави, у којима се често безобзирно вређају финији човији осећаји. То је особина Савићева писања, који можда њему годи, али ми у име нашег здравог народњег морала, најодлучнији морамо да протестујемо против тога правца. Знамо, да ће нам се приметити, да се такав правац налази и у књижевости других народа. Eh bien! Али ти народи су бројем далеко још, а културом куд и камо развијенији од нашег народа. Па за то такав правац не може ни тако штетан бити по њих, као што је штетан по наш народ. Мали народи ако хоће да имају будућности, морају у свему неговати и морал, па такав правац треба нарочито да заступа књижевност. Ми не требамо за наш народ правца Емила Золе, Пол Кока а богме ни правца Милана Савића, који као да хоће да пође њиховим трагом. Тенденција ове Савићеве приповетке заслужује најстрожију оцену, јер писац у томе своме делу задире у најсветије одношаје породичног живота, вређа поједине личности, које никако нису заслужили, да се тим путем потрзају на јавност, а у ниској намери, да из изложи порузи и подсмеју. За то, што родитељи хоће по своме знању и уверењу, да усреће своје женско дете па га не дају онима, који су га мало час облетали, у варљивој нади, е ће направити „добру партију," а који су случајно пријатељи самога баш писца — мал ако није и он био један од незваних — (писац је да бог ме за добро нашао, да њихова имена прећути, и ако их свет зна) зар да за то има писац право, да са отровним стрелама љаге и опадања напада на поједине чланове нашега народа, који имају заслуга, или ће их још стећи по наш народ, и који су од писца и у моралном и у интелектуалном погледу куд и камо одмакли?! Па и осим ових кардиналних мана, јављају нам се још неке мане у ово приповеци, а то је, да нема правог заплета и јединства које је нужно у таким причама, и што су диалози развијени тако, да изгледа да је писац намеран био да што већи обим дело има, држећи да је тиме све и сва учињено.

Цел „Матице српске" се ваљаде у томе састоји, да уједињује, наш, и онако географски растурен народ, а не да га раздваја, отуђује, и да ниским нападајима отуђује поједине његове заслужне и одличне чланове. Заман се доказује овде у одбрану пишчеву да он у својој приповеци није смерао да икога вређа, и да опада, познате чланове нашега народа — од куда те тврдње? — Кад је јавно мњење бар у месту, у коме Летопис излази, и коме су месне околности најбоље познате, баш о противноме уверено.

Оштру осуду заслужује и сам уредник Летописа г. Ант. Хаџић секретар „Матице српске“ што је пустио, да се тај памфлет штампа у Летопису том књижевном органу „Матице српске.“ Или зар сам г. одговорни уредник није увидео, да се том приповетком вређају и опадају позната у народу уважена лица? Г. Ант. Хаџић зна да се бави, и да предаје „о еманципацији женскиња“ (разуме се по туђинским писцима, и не спомињући изворе од куда је грађу црпео)али ни сам као одговорни уредник не може да се ослободи од своје околине, која неограничено на њега упливише, и често тако штетно утиче, и на нашу књижевност.

Последња 133. или прва свеска Летописа „Матице српске“ за ову 1833. годину испуњена је овим чланцима:

1. Алкаличне баре у сомборској околини од учит. М. Поповића
2. Други цицеронов говор против Катилина од проф. М. А. Јовановића
3. Zakon. od 14. listopada 1874 год. од Мите Нешковића.
4. Крај понора, приповетка из српског живота од Ст. В. Поповића.
5. Ципарска невеста, оцена проф. Ј. Грчића.
6. Историја света од Зечевића оцена Ј. Ђорђевића
6 „Матице српске“ извод из записника књижевног одбора и одељена за 1880 год.

ad. 1. Овај је чланак тачно и савесно израђен, као што писац у опште ради, а занимљивији још и тиме, што се њиме описује један крај, у коме наш народ живи.

ad 2. Овај чланак проф. М. А. Јовановића износи нам и упознаје нас, са једним од првих говорника римских, и са једним од најизврснијих реторских производа из најпознијег републиканског доба римске државе, на име са Цицероном и његовим катилинаријама. И ако је превод добар, то ипак држимо да му није места у Летопису, по што смо одлучно противни, да се и преводи у Летопису штампају.

ad. 3. Ова је расправа доста темељито изведена, и односи се на такову ствар која засеца у један од најживотнијих елемената нашега културног живота; народну и учитељску школу.

ad. 4. Оно, што смо о овом писцу и његовој књижевној радњи напред навели, важи по готово ама баш са свим и за ову приповетку.

ad 5. Оцена проф Ј. Грчића. Писац спада мал не у најмлађе коло наших књижевника, али његов досадашњи рад показује, да озбиљно тежи за тиме, да буде од користи у нашој књижевности. То показује и ова оцена, која није тек овлаш написана, као што су у нас обично критике, већ је зрело смишљана и тачно изведена,

ad. 6. Најлепши чланак у овој свесци, какови су ретки у нашој књижевности, јесте критика г. Јована Ђорђевића на историју

проф. Зечевића. Јован Ђорђевић је — о томе нема сумње — један од наших најтемељитијих и најспремнијих књижевника, а што он ипак није изашао на глас у свој својој вредности, биће да је узрок његова призната стојичка скромност, која да богме у ово данашње пустоловско доба не може себи да стече права и уважења. То је прави бисер критике, јер јој је свака реч умесна, цело је плод озбиљне и савесне студије, и на ту критику могли би се слободно да угледају сви наши млађи књижевници критичари. Критика та од почетка, па све до краја, показује да писцу није до тога само стало, да њоме даде излива својим субјективним осећајима, своме нерасположењу према писцу кога оцењује, већ му је цел једина и искључива та, да њоме користи самој науци, а том да још храбри и упути млађе коло на озбиљну радњу.

Рад матичин, као обично није на време саопштен.

Ова је свеска много боља од 132. а и од многе друге, које је од десет година дана па на данас, под именом Летописа „Матице српске" изашла.

БИБЛИОГРАФИЈА

Арсенијевић Владан. Дневник залишна човека. Написао Иван С. Тургењев. С руског превео — —. У Новом Саду. Издање и штампа А. Пајевића. 1883. 8-на, стр. 79.

Ауербах Бертолд. На престолу. Роман — —. свеска прва. (На по се штампано из „Отаџбине.") У Београду, у краљевско-српској државној штампарији. 1882. 8-на, стр. 246., 1, л.

Bjelanović Sava, Don Miho na Braniku. (Odgovor na članke Mihovita Pavlinovića: „Misao hrvatska i srpska u Dalmaciji od godine 1848 do godine 1882.)" Napisao — —, urednik „Srpskog Lista" (preštampano). U Zadru. pečatnja Ivana Woditzke. 1883. Мал 8-на, стр. 160.

Batinić Fra Mijo Vjenceslav, Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini sa prvih šest viekova njihova boravka. Nacrtao — — — —. Svezak II. Provincija (1517—1699). U Zagrebu, tiskom dioničke knjižare. Стр. 186— »Vienac« 1883., бр. 18, стр. 300.

Veber Adolfo, Carigrad, napisao Edmondo de Amicis. S talijanskoga preveo — —. Ova svezka, svetlorisom Carigrada. U Zagrebu, tiskom dioničke tiskare. 1883. — „Vienac« 1883., бр. 19. стр 314.

Veseljković, Hrvatski veseljak. Kitica šaljivih sastanaka za vesela družtva. složio —. Svesak I. U Zagrebu 1883. Nakladom knjžare Mučujaka i Seftledena. — „Vienac"1883., бр. 16., стр 268.

Вујић В. Михајло, Др., Наша економна политика. Два јавна предавања у грађанској касини, — — — —, професора велике школе. Београд. краљевско-српска државна штампарија 1883. 16-на, стр. 80.

Gaj Velimir, Grabancijaš preporodjen. Starinski narodovid u slikomjeru. Na pet viseizvornih prikaza spisao — —, Projava, uvod, zamietke i zamjeroi, kamopisak, Nakladom svojom u Zagrebu. 1883 8-на, стр 124. — „Slovinac" 1883, бр. 11 стр 179,

D. Š., Pesme narodne, potskočiće, svatovske i bačke koje se najradije pevaju, Skupio — —. Isdanje srpske knjižare Braće M. Popovića u Novom Sadu. 1883. 16-на. стр. 72. — „Јавор" 1883., бр. 15., стр. 480.]

Даниђ Јован Др., Једна шетња кроз лудницу. Јавно предавање — — —. лекара. болнице за душевне болести држано у грађанској касини. 24 фебруара 1883. године. (На по се штампано из „Народног Здравља." Београд 1883, Краљевско-српска државна штампарија, 16-на, стр. 30., 1. л.

Despot Ivan F., Značaj S. Smilesa. Preveo — — —. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska. U Zadru, brzotiskom Narodnog Lista. 1883. – „Slovinac" 1883. бр. 10., стр. 163.

Докић Ђ. Л. Др., Аналитимични и систематски преглед животиња у краљевини Србији. Израдио — — — —, професор велике школе. I. део. Кичмењаци. Београд. Издање и штапма краљ- срп. државне штампарије 1883. 8-на, стр VII., 99.

Закон о основним школама. У Београду, у краљевско-српској државној. штампарији 1883. 8-на, стр. 38., 1. л.

Janda Josip, Dra Vjekoslava Pokornoga prirodopis biliustros sa slikami, Za niže rasrede srednih učiona s njemačkoga pohrvatio — — Treće hrvatsko izdanie preradio po dvanaestom njemačkom izdanju — —, profesor i učitelj kr. gimnasije zagrebačke· Sa 354 slike. U Zagrebu. 0883. Troškom i nakladom dalm. — hrv., slav. zemaljske vlade. Стр. 225. — „Vienac" 1883., бр. 17., стр. 284.

Kako se služi sv. Misa starohrvathki (glagoljački) i latinski. U Dubrovniku naklada knjžarnice D. Pretnera. 1883. 16-на, стр. 19. — „Slovinac" 1883., бр, 13, стр, 211.

Карић В., Земљопис Јевропе, Написао — професор више гимназије београдске, Београд, 1883. Штампарија српске напредне странке. 8-на стр. IV., 264.

Kiseljak Vladimir. Nauka o čuvanju šuma, Sa šeotdeset dvie slike. U Zagrebu 1883. Tiskara „Narodnih Novina." 8-на. стр. VIII., 202. — „Vienac« 1883., бр. 20., стр, 331.

Klobučar Josip, Učitelj u Jabukoven. Poučna pripovietka sa mladež, Slobodno preradio — —, pučki učiielj, pravi član hrvatskoga pedagogijsko književnoga zbora. U Zagrebu. Nagladom hrvat. pedagogijsko-književnoga zbora. 1883. — „Javor" 1883., бр. 11., стр. 252.

Чини IX. књ, „Knjižnice za mladež."

Kokotović N., Crtice. Zagreb. Naklada „hrvatske knjižare« G. Grünkuta i dr. 1883, —., бр. 16., стр. 512.

Чини II. св. „Univerzalne biblioteke."

Красић Владимир, Приповетке из историје свега света. За школу и народ, Превео — —. Први део : Стари век. ово је дело наградила „Матица Српска." У Новом Саду. Издање и штампа А. Пајевића. 1883. 8-на, стр. 259 — »Јавор« 1882.. бр. 16., стр. 512.

Летопис Матице Српске. Уређује А. Хаџић, Књига 132. 1883. свеска друга. У Новоме Саду. Српска штампарија Дра Свет! Милетића. 1883, 8-на. стр. 166.

Lobmayer Dr. Moda i sdravlje. Prof. — — u Zagrebu. 1882. 8-на, стр. 20. — „Јавор" 1882., бр. 16., стра 512.

На по се штампано из „Narodnih Novina."

Matić E., Pjesme u prozi. J. S. Turgenjova. S ruskoga preveo — —. Zagreb. Naklada „hrvatske knjžare" Grunhuta. 1883. — „Slovinac" 1883., br. 10., str. 163.

Чини I. св. „Univerzalne biblioteke," што је поменута књижара издаје.

Matković P. Dr. Zemljopis za niže razrede srednjih učilišta. Treće preradjeno izdanje. U Zagrebu 1883. Troškom kr. zem. hrv. — dalmatinske vlade. — „Vienac" 1883., бр. 16., стр. 268.

Нови црквени закони. Преписка министра просвете и црквени послова с архијерејским сабором од 24 септ. 1881, до 5. фебр. 1882. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1883. 8-на, стр. 16.

Orešković Alferd, „Graziella," francuski napisao Alphonse de Lamartine, preveo — —. Karlovac 1883. Tisak i naklada J. N. Pretnera. Стр. 134. —. „Vienac" 1883. бр. 18., стр. 300.

Панчић Јос. Др., Ортоптере у Србији. Од — — —. Ortopteræ in Serbia quedum detecta autore Dre. J. Pančić. Београд, краљевско-српска државна штампарија. 1883. 8-на, стр, X., 172., 2. л.

Чини XV. књ. другог одељка Гласника српског ученог друштва.

Poslanstvo djece. Posvećeno svoj djeci svim roditeljem, učiteljem, odgojiteljem' svećenikom ii prijateljem malenih. Odobrilo duhovno poglavarstvo u Zagrebu. i Senju. U Zagrebu. Tiskarski i etnorrafski zavod C. Albrechta. 1883. 16-на стр. 32. — „Vienac" 1883., ар. 17„ отр. 284.

Радић Ђорђе Др., Јагода. Написао проф. — — —. Са 68 слика у слогу. У Новом Саду. Издање и штампа А. Пајевића. 1883. 8-на. стр. 96.

Роми даба. Лесажов роман. Превод с француског. I. У Београду. у штампарији код „Светога Саве." 1882. 16-на. стр. 112.

Стање београдског певачког друштва за годину 1882. изнесено на главној скупштини држаној 9. јануара 1882. год. у Београду. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1883. 8-на, стр. 50, 1. л.

Tomsić Ljudevit, Izabrane pripovesti hrvatskoj mladeži. Prvi svezak. Zagreb. Naklada knjižare Mučnjaka i Šeftlebena. Tisak C. Albrechta. — „Vienac" 1883., бр. 19., стр; 316.

Trstenjak Davoriu, Školski vrt u selu. Sa 119. slica. U Zagrebu 1883 Nakladom krv. pedagogijsko- književnoga zbora — „Vienac" 1883., бр. 16., стр. 258.

Turgenjev Ivan.' Nov roman. Preveo s ruskoga M. Lovrenčović. Preštampano is „Slobode." Zagreb, naklada G. Grünhuta. 1883. — „Vienac"., 1883., бр. 14., стр. 232.

Harambašić A, Tri ortice od Bret-harta, Sušak, Tisak Milana Kedrica. 1882, 8-на, стр. 51. — „Јавор" 1883., бр. 16., стр. 513.

Чини IV. књ. „Knjižnice sa zabavu."

Цар Лазар У српским народним песмама. Са насловном сликом. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код св. Саве. У Новомо Саду 1883 8-на стр. 67.

Цар Јов. Марко, Александар Дима Син. Госпођа са камелијама (La Dame aux Camélias.) Превео с француског — — —. У Дубровнику. Наклада књижаре Драгутина Претнера. 1883. Штампарија Д. Претнера у Дубровнику. 8-на, стр, XI. 234.

Sirola Ivan, Sgode Gil Blasa santilanskoga, francuski napisao R. A. Lesage, preveo — —. Svézak III., knjiga III. Susak, tisak i naklada Nilana Kedrica. 1883. Стр. 237, — 247. — „Vienac" 1883., бр, 18., стр. 300.

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

(НАСТАВАК)

ЈЕДАНАЕСТА ГЛАВА

Као оно огри, кад су залуду вијали зеца, па се ошвањени врате господару са погнутом главом и отобољеним репом, тако су се оне бурне ноћи враћали бр́ави у дворац дон Родрига. Он је ишао горе доле у помрчини у једној празној соби на последњем спрату, која је ишла на чистину. Час по̑ застао би, слуктио би вребајући кроз пукотине у црвоточним капцима, пун нестрпљења и не без неспокојства не само због неизвесног успеха, но и због могућих последица, јер је то био најжешћи и најризичнији посао, што га је тај поштењак до сада предузимао. Али је ипак ишао тешећи се у мисли, да су узете мере опрезности, да се уништи сваки траг, ако не и сумња.

«Што се тиче сумње,» мишљаше, «то ми је девета брига. Баш бих желео да видим тог љубопитљивца, који ће овамо да дође да види, да ли ту има каква девојка, или је нема. Нека само дође тај безобразник, биће добро дочекан. Нека дође фратар, да! Баба? Нека иде у Бергамо. Суд? Ех, суд! Подестат није дете, није луд. А у Милану? Ко се брине у Милану за ове? Ко ће их слушати? Ко зна, јесу ли они ту? То су људи изгубљени у свету; немају ни каквог добротвора — свет ничији. Ајде само, не бој се! Како ће се Атилијо избечити! Видиће, да ли ја само брбљам, или радим. А онда... ако би се

данас појавила каква неприлика... шта знам ја? Какав душманин, који би ову прилику да употреби... ту ће ми знати дати савета и Атилијо, јер ту се тиче части целе фамилије."

Али мисао, при којој би се понајвише задржао, јер је у њој налазио ублажавање двоумљења и задовољење главној страсти, беше та мисао, да ће ласкањем и обећавањем већ одобровољити Лучију.

«Она ће се љуто поплашити, што ће бити овде сама, међу овима, спроћу ових лица, која... ма триста му, од свију ја највећма човечан изгледам... тако да ће она мени се утећи, она ће још мене молити, а ако моли..."

Докле он тако све лепо удешава, чује таптање, оде на прозор, малко га отшкрине, провири — они су.

«А тетриван? До врага! где је тетриван? Три, пет, осам — ту су сви, па и Гризо; али нема тетривана! До беса! до беса! Гризо ће ми већ казати, шта је."

Кад сви уђоше, метне Гризо у кут од једне собе на доњем спрату свој поклонички штап, скине шкрљак и поклоничку расу, па као што му је звање изискивало за које му у овај пар није нико завидео, попне се да поднесе рачун дон Родригу. Овај га очекиваше горе код степеница, па кад га опази са оним глупим и шмокљастим изгледом преварена лупежа, рече му, или привикну му:

«Но, сињор разметљивче, сињор капетане, сињор *пуститевименe?*"

«То је мучно," на то ће Гризо, оставши с једном ногом на првом степену; «то је мучно примати пребацивање, кад је човек верно радио и тражио да врши своју дужност, па уз то и кожу носио на пазар."

«Шта је било? Да чујемо!" рече дон Родриго.

Па се упути у своју собу, за њим Гризо, који му одмах поднесе извештај о томе, шта је наредио, чинио, видио и не видио, чуо, страховао, предупредио, и то учини у оном реду и у оној збрци, с оном сумњивошћу

и упрепашћењем. које је морало свакако владати и у његовој памети.

«Ти ниси крив и добро си се владао,» рече дон Родриго; «учинио си што се могло; али... али ако је под овим кровом био какав ухода! Ако јесте, па га пронађем, а пронаћи ћемо га, ако је ту, та није да ћу га издеветати — то ти ја кажем, Гризо, — наместићу га, да не ће ваљати ни богу ни људма.»

«И мени, господине.» рече Гризо, «дошла је у главу таква сумња; па ако би се то обистинило, ако би се пронашао такав лола, онда треба, господине, да га дате у моје руке. Лупеж један, који се усудио да се тиме забавља, да ми такву једну ноћ прибави! Хоће ми то платити! Али по различним знацима рекао бих, да ту има нека друга сплетка, коју још не могу да провидим. Сутра, господине, сутра ћемо и то дознати.»

«А је ли вас ко познао?»

Гризо одговори, да се нада, да није. А при крају нареди му дон Родриго за сутрашњи дан три ствари, којима би се овај знао и сам досетити. Одмах ујутру да пошље два човека до кмета, који ће га онако опоменути, као што смо видели да су и учинили; друга два да иду на стражу у порушену кућу, па да не пуштају онамо никаквог беспосличара и да склоне тетриван да га нико не види до мрака, а онда да га понесу, јер дотле не сме се ништа чинити, да се не би дало повода подозрењу; онда да оде и сам и да поведе и друге разборите и паметне људе, па да се помешају у народ како, би се што дознало за ноћашњи кијамет. Кад ово нареди, дон Родриго оде да спава и отпусти и Гриза, много га похваљујући, при чему је очевидно имао намеру да поправи она пренагљена пребацивавања, којима га је био дочекао.

«Иди спавај, сиромаше Гризо, јер то ће ти сад требати. Сиромах Гризо! Цели дан на ногама, у послу до

по ноћи, не рачунајући опасност да паднеш шака сељацима, или да се поред досадашњих уцена глава уцени још и *за отмицу поштене девојке;* а онда да те још тако дочекају! Шта ћеш! Тако људи обично плаћају. Али ти си могао видети у овој прилици, да правда каткад ако не дође одмах, тек дође а пре а после у овоме свету. Сад иди па спавај, пак другом згодом многнеш послужити нас боље него сад.»

Друго јутро Гризо је наново отишао био на посао, кад је дон Родриго устао. Овај одмах потражи конта Атилија, који кад га виде да улази, дочека га подругљивим смехом и криком:

«Свети Мартин!»

«Немам шта да ти на то кажем,» одговори му дон Родриго и приђе му; «плаћам опкладу; али не пече мене то. Нисам ти ништа говорио, јер, признајем, мислио сам да те данас изненадим. Али... но, сад ћу ти све причати.»

«Ту је онај фратар метнуо свој прст,» рече братанић, пошто је све са више озбиљности слушао, него што би се могло очекивати код тог закренутог мозга. «Онога фратра,» рече, «са оним његовим пренемагањем и глупим предлозима држим ја за лукава човека и за сплеткаша. А ти ми се ниси хтео да повериш, ниси ми на чисто казао, шта ти је он тако лепо говорио неки дан.»

Дон Родриго саопшти му разговор.

«И ти си имао толико стрпљења?» викну конте Атилијо, «па си га пустио да оде како је дошао?»

«Ваљда не ћеш да себи навучем на врат капуцине у свој Италији?»

«Не верујем,» рече конте Атилијо, «да бих се у таквој прилици сетио, да у свету има и других капуцина осим тог безобразног лупежа; али нека. Зар и поред потребне опрезности нема начина, да се добије задовољење и од једнога капуцина? Ваља знати у згодно време удвојити услужност према целом телу, па се онда може слободно поједином члану одцепити неколико дегенека. Ништа; утекао

је од казне, која би му лепо пристајала; али ја ћу њега да узмем на мој рачун, па ћу имати ту насладу, да га научим, како се говори са нама равнима.»

«Немој да правиш од зла горе.»

«Ослони се ти на мене. ја ћу те већ послужити као рођак и као пријатељ.»

«Па шта си наумио?»

«Не знам још ни сам; али ћу већ фратра сигурно намајсторити. Промислићу, па... сињор конте стриц од тајнога савета мораће ме ту послужити. Драги сињор конте стриче! Како ми је мило увек, кад могу да државника таквога калибра употребим, да за мене ради! Прекосутра бићу у Милану, па било овако или онако, фратар ће бити послужен.»

Међу тим донесоше доручак, који не прекиде разговор о тако важној ствари. Конте Атилијо говорио је о томе без околишења, па ако је и пристао онамо, куда га је звало пријатељство према стричевићу и част заједничког имена, већ према његовом појму о пријатељству и части, ипак не могаше уздржати се, да се овда онда у себи не насмеје овом лепом послу. Али дон Родрига, чије се коже непосредно тицало, и који је мислио, да ће у тишини нешто велико израдити, а овамо насео је са читавим урнебесом, њега узнемириваше озбиљне страсти и занимаше непријатније мисли.

«Ови лупежи овуда,» рече, «хоће сада свашта говорити. Али шта марим? Што се тиче суда, ту ме ни бриге није; доказа немају; али и кад би их било, опет се не бих бринуо; опрезности ради дао сам јутрос опоменути кмета, да се добро чува и да никоме ништа не јавља за оно што је било, дакле неће ништа бити; али би ме једило, ако би се о томе ваздан говорило. Доста ми је што сам насео тако грозно.»

«Добро си са свим наредио,» на то ће конте Атилијо. «Тај твој подестат... то ти је неки тврдоглавац, неки пра-

зноглавац, неки несносан подестат... а онда поштен човек, човек који зна своју дужност; но за то баш кад имамо посла са таквим људима, треба добро пазити, да их не уплетемо у што. Кад би лупеж од кмета што пријавио, подестат, ма колико имао лепе намере, тек свакако мора...»

«Та ти миквариш сав посао,» упаде му у реч дон Родриго у неколико једак, «са тим твојим вечитим противословљем, твојим мњењем, а према прилици и са подругивањем. Ма до врага, зар подестат не може бити шмокљан и тврдоглавац, ако је иначе поштен човек?»

«А знаш ли ти, браца,» рече конте Атилијо и погледа га зачуђен, «знаш ли ти, да ја почињем мислити, да се ти као по мало плашиш? Ти и подестата узимаш као нешто озбиљно...»

«Е сад, зар ниси ти сам рекао, да се ваља на њега освртати?»

«То сам рекао, а ако се тиче озбиљне ствари. хоћу ти показати, да нисам балавац. А знаш ли ти, шта сам ја кадар да учиним за тебе? Ја сам кадар да лично походим сињор подестата! А! зар не ће бити задовољен том почашћу? Па сам кадар пустити га да говори пô сата о конте дуки и о нашем сињор кастелану шпањолском и да му у свему повладим, па и кад би ми казао и што учено. Онда ћу пустити коју реч о конту стрицу од тајнога савета, па можеш знати, какав ће упечатак учинити те речи у ушима сињор подестата. Најзад, више треба њему наше окриље, него ли теби његова услуга. Баш ћу тако да учиним, па ћу га оставити у бољем расположењу него икад.»

После ових и подобних речи оде конте Атилијо у лов, а дон Родриго остаде чекајући брижан да се врати Гризо. Ево најпосле и овога пред ручано доба, да му поднесе извештај.

Мешавина од оне ноћи била је тако велика, нестанак од три душе из сеоцета био је такав догађај, да је тра-

гање и из ревности и из љубопитства морало свакако бити велико и живо и неуморно; а с друге стране било их је толико, који су по штогод знали, да никако нису могли сви ћутати. Перпетуа није могла изаћи на врата, а да одмах овај или онај не навали на њу, да каже, ко је то тако љуто поплашио њеног господина; а Перпетуа премишљајући све оно што је било и нашавши најпосле да је Ањеза држала за луду, осећаше у себи толику јарост због те преваре, да јој је баш требало да мало одлане срцу. Није што би ишла, да се томе и ономе жали, како су је хтели за нос да вуку, није је то тиштало; него она напаст на њенога господина -- то никако није могла да прећути, а сувише, што су тако што удесили и покушали онај поштени момак, она добра удовица и она утегнута девица. Могао је дон Абондијо њојзи строго налáгати и лепо је молити, да ћути, а она му је могла понављати, да није потребно да јој се тако јасна и природна ствар препоручује: толико стоји, да је тако велика тајна стојала у срцу сироте девојке, као оно у старом и лоше обручаном бурету ново вино, које ври и брбоће и шапуће, па ако не истера тапун у вис, оно унутра стење и пробија пенушећи се и капљући између дŷге и дŷге, па овде онде подлизује се, докле га ко не окуша и првоме до себе каже, да је то вино. Цервазо, који није веровао, да један пут и он зна нешто боље него други, коме се чинила велика слава, што је био у толику страху, који је мислио да је постао човек као и други, јер је у руци имао ствар, која је заударала криминалом — Цервазо скапаваше од жеље да се похвали. А што се тиче Тонија, који је озбиљно помишљао на испитивање и на могуће парнице и на давање одвета, он му заповеди држећи му песнице пред очи, да никоме ништа не говори; ипак то није могло да му са свим веже језик. У осталом Тонијо сâм, пошто је ону ноћ био ван куће у необично време, кад се вратио са ходом и изгледом необичним, а

узбуђен тако да је био расположен на искреност, ни он не могаше да својој жени не каже како је било; а она није била нема. Ко је најмање говорио, то је био Менико, јер чим је био родитељима испричао, како је и за што је био послат, ови се тако поплашише, што је њихов један син учествовао у осујећивању дон Родригова посла, да једва пустише дерана, да доврши своје казивање. Одмах и то што жешће забранише му под претњом, да се не покуси коме ишта споменути; а сутра дан, чинећи се њима да нису довољно безбедни, доконаше да га тај дан држе затворена у кући, и још који други дан. Али шта би? Они сами ћеретајући са људма из села, а без намере да се покажу да знају што више од њих, кад дођоше до оне нејасне ствари, како су утекли наших троје бедника, на који начин, за што и куда, додадоше као ствар познату, да су утекли у Пескаренико. И тако и та ствар уђе у општи разговор.

Са свима овим појединим вестима, које су после уједно смешали и по обичају ујединили, и са одирцима, који се, наравно, при крпљењу домећу, начини се приповест тако разговетна и јасна, да би њом задовољан био и најпаметнији човек. Али она напаст од стране бра́ва, догађај толико озбиљан и шуман, да се није могао обићи, а о коме нико није што поуздано знао, тај догађај мутио је целу ствар. Људи помињаше шапатом име дон Родрига и у томе су се сви слагали; иначе је све било тамно и нагађања неједнака. Много се говорило за два бра́ва, које су видели на улици око заранака, и за онога другога, који је стајао на вратима остерије; али каква се светлост могла добити из тог мршавог податка? Истина, питаше крчмара, ко је био ко́д њега пређашње вече; али крчмар одговараше, да се не сећа, да је когод био код њега, и гледаше да им каже, да је остерија као пристаниште морско. Највише бунијаше главе и кавараше нагађања онај поклоник, кога су видели Стефано и Кар-

ландреа, онај поклоник, кога су лупежи хтели да убију и који је отишао с њима, или су га они однели. Каква је посла имао? Те била је душа једна из пургаторије. која је дошла у помоћ женскима; те била је осуђена душа неког хаџије лупежа и зликовца, која је увек по ноћи долазила, да се сложи с онима, који су оно чинили што је она за живота радила; те био је (узмите само, чему су се домишљали!) баш један од харамија који се преобукао као хаџија; те био је овај, те био је онај, те било је толико, да ни све оштроумље Гризово не би било довољно да открије ко је био, да је нешто морао тај део приповести дознавати из туђих речи. Али као што читалац зна, оно што је њу мутило за друге, баш њему је најјасније било, па служећи се тиме као кључем за објашњавање других ствари, које је он сам дознао, или помоћу потчињених људи, могао је из свега да за дон Родрига састави довољно разговетан извештај. Он се одмах затвори с њиме и извести га, шта су покушавали да учине бедни вереници, а то је са свим природно објашњавало, за што су нашли кућу празну и за што је звоно лупало наопако, те тако се није морало претпостављати да у кући има какав издајник, као што ова два поштена човека рекоше. Он га извести о бегству, па и овоме је лако било наћи разлога: страх вереникâ које су ухватили у погрешци, или су им јавили за навалу, кад се за ову дознало и цело село било на ногама. Најпосле рече, да су се склонили у Пескаренико; даље му није ишло знање. Дон Родригу било је право, што је на чисто био, да није било издаје и што није остало трага од његова посла; али ова радост била је кратка и слаба.

„Утекли заједно!" викаше, „заједно! Па тај лупеж фратар! Тај фратар!"

Речи му излазаше из промукла грла и стиснуте кроз зубе, који су гризли нокте; поглед му беше скотски као и страсти његове.

«Тај фратар хоће ми већ платити! Гризо! да нисам који сам... хоћу да знам, хоћу да нађем још ово вече. хоћу да знам где су. Немам мира ни покоја. Таки у Пескаренико, да чујеш, да видиш, да нађеш... Ево ти одмах четири талира и за увек моје окриље. Још вечерас хоћу да знам. Па тај нитков!... тај фратар!...

Наново се даде Гризо на посао и истога дана у вече могаше да јави свом достојном господару што је желио; а ево како.

Једна од највећих наслада овога живота пријатељство је, да човек има коме поверити тајну. Сад, пријатељи нису као вереници, два и два; у опште говорећи, нико нема више од једнога, а у том облику то су вериге којима нико не би нашао краја. Кад дакле један пријатељ себи прибави ту насладу, да какву тајну повери грудима другога, овоме даје вољу, да и он себи прибави исту насладу. Истина, он га моли, да никоме ништа не говори, а такво условље, кад би га ко узео у строгом смислу речи, одмах би пресекло ток насладама. Али општи обичај иште обвезу, да се тајна не поверава, до ли пријатељу исто тако поуздану и да му се ставља исто условље. И тако од поуздана пријатеља иде тајна и иде оним огромним веригама, тако да дође до ушију онога или оних, до кога први кад је изговорио, таман је хтео да никада не дође. Али ту би иначе требало доста времена, кад би сваки човек имао само два пријатеља, онога који каже, и онога који даље казује тајну ствар. Али ту су они повлашћени људи, који је казују стотинама, па кад тајна дође до кога од тих људи, прелазак бива тако брз и многострук, да му се траг више не може пратити. Ни писац није могао да дозна, кроз колико уста требала је тајна да прође, докле није дошао ред на Гриза да је нађе; толико стоји, да кад је онај добри човек, који је женске одвезао у Монцу, дошао пред вече са својим колицама у Пескаренико, пре но што ће кући да

оде, задржао се код једнога поузданог пријатеља, коме са свим поверљиво прича, какво је добро дело учинио, и остало; а и то стоји, да је Гризо могао два сата после тога трчати у дворац, да јави дон Родригу, како су Лучија и мати јој смештене у један клоштар у Монци, а Ренцо да је отишао даље у Милан.

Дон Родриго осећаше грешну радост због овога растанка, то осети, како му се у неколико опет подиже она грешна нада, да ће постигнути своју намеру. Већину ноћи проведе премишљајући начин, па порани са два плана, једним готовим, а другим само зачетим. Први беше, да онога часа пошље Гриза у Монцу, те да дозна што поуздано за Лучију и отуда да види, би ли се дало што покушати. Даде дакле одмах дозвати свога вернога, предаде му оне четири шкуде, похвали му вештину, којом их је добио, па му даде налог, који је промислио.

«Господине..» рече Гризо оклевајући.

«Што је? Зар ти нисам јасно казао?»

«Ако бисте могли другог кога послати...»

«Како?»

«Пресветли господине, ја сам готов да за мога господара изгубим главу — то ми је дужност; али ја и то знам, да ви не ћете без невоље да ризикате живот својих потчињених.»

«Дакле?»

«Ваше пресветло господство знаде, колике различне уцене стоје ми на врату, па... Ту сам под вашим окриљем; има нас читава дружина; господин подестат пријатељ је куће, бирови ме уважавају, а ја опет.. ствар није, која би много части чинила, али за љубав мира... ја с њима пријатељски живим. У Милану знају либерију вашега господства. Али у Монци... тамо опет мене знају већма. Па не велим само тако, али ваше господство знаде, ко би ме могао издати суду, или му однети моју

главу, тај би добро ћарио. Једно на друго стотину шкуда и пра̂во, да ослободи два лупежа.»

«Шта врага!» рече дон Родриго; «ма ти ми изгледаш сада као оно пас, који лежи на слами, па једва има срца да навали на ноге коме који је прошао поред врата, а непрестано се освpће, да ли му ко из куће помаже, нити сме да се удаљи:»

«Ја мислим, господине, да сам дао доказа..»

«Дакле?»

«Дакле.» одговори одважно Гризо као раздражен, «дакле ваше господство нека узме као да нисам ни говорио: срце лавовско, ноге зечије, ја сам готов да полазим.»

«А ја нисам рекао, да ти идеш сам. Узми двојицу од најбољих... Сфецава и Тирадрита, па иди слободно и буди Гризо. Та врага! кад такве три момка, као ви што сте, иду својим послом, ко не би био задовољан да вас пусти на миру? Бирови у Монци морали би омрзнути на живот, кад би га метали на коцку за стотину шкуда. А онда, не бих рекао, да ме и тамо толико не познају, те да мога служитеља не би ни у што узимали.»

Пошто је тако Гриза у неколико постидио, даде му опширнија и подробна упутства. Гризо узе оба друга и оде весела лица и продрљива, али у себи је псовао и уцене и женске и ћуди господске, па иђаше као оно курјак, кога је глад натерала, да са утањеним трбухом и са ребрима, која се могу да броју, сиђе са планине, у којој има снега, и да опрезно прелази равницом, сваки час застане с једном издигнутом шапом, машући отрцаним репом;

Нос подиже, њушкајући ветар неверан,

да ли му носи мирис од човека или гвожђа, управља шиљасте уши и прекреће крвавим очима, из којих сева у исти мах жеља за пленом и страх од ловаца.

Друга ствар, која је дон Родригу бриге задавала, беше да нађе начина, како се Ренцо не ће више моћи

састати са Лучијом, нити у село вратити; на ту цељ удешаваше, како ће да пусти у свет гласове о претњама и прогонству, који кад би му до ушију дошли преко каквог пријатеља, да му покваре вољу на повратак у село. Али и то мишљаше, да би најпоузданије било, кад би га могао истерати из државе, а да би у том успео, чињаше му се, да би му могао боље послужити суд, него ли насиље. На прилику, могао се онај покушај у плебанији представити у извесном виду, описати се као навала, побуна, па средством доктора дати на знање подестату, да би требало противу Ренца издати строг налог за притвор. Али не приличи, да се он меша у тај ружан посао; па не лупајући више главу, науми да се повери доктору Заметкавзи, у колико ће бити потребно, да му он разуме жељу.

„Толике су ту наредбе!" мишљаше, „а доктор није луд; ваљда ће знати што наћи да учини у овом случају, какву неприлику да изнађе за овога сељака; иначе му мењам име."

Али — као што то каткад бива у овом свету! — докле је он мислио на доктора, као на човека, који би био врло вешт да га послужи у томе, други један човек, на кога ни помислио не би, главом Ренцо, да одмах кажемо, труђаше се својски да му послужи, и то на начин много поузданији и бржи, него ли што би га доктор умео пронаћи.

После тужног растанка, који смо приповедали, дигао се Ренцо из Монце у Милан, и сваки лако може замислити, у каквом расположењу. Оставити кућу, напустити занат, и што је више било него све, растати се с Лучијом а наћи се на путу, не знајући куда да се окрене и све то због оног зликовца! Кад би у мисли застао на једној или другој овој ствари, одмах би га гњев обузимао и зажелео би да се освети: али одмах би се сетио оне молитве, коју је и он читао са добрим фратром у цркви у Пескаренику, па би онда дошао себи; опет би му се

повратила јарост, али видећи икону на једном зиду скинуо је шешир и застао је да се помоли богу, те тако идући био би у срцу бар двадесет пута убио дон Родрига и опет га ускрснуо. Пут је тада између два висока баира ишао, пун блата и камења, набраздан дубоким вагашима, који би се после пљуска претворили у поточиће, а на гдекојим низама толико се ширио, да би се онуда на чамцу могло ићи. Овде онде уска стрма стазица, као по степенима, по баиру показиваше, да су ранији путници направили пут преко поља. Попевши се из једне овакве доњаче на узвишеност неку, угледа Ренцо ону велику зграду од саборне цркве саму у пољу, као да се не диже усред једнога града, него насред пустиње, па се заустави заборавивши на своју невољу, да гледа још издалека ово осмо чудо, за које је слушао толико још као дете. Али после неколико тренутака осврну се, виде на оризонту ону изрецкану кресту планинску, угледа међу њима јасно свог високог Резегона, осети како му се крв ускомеша, доникле тужан гледаше на ону страну, онда се жалостан окрену и пође даље. Мало по мало стаде распознавати тороње и куле, кубета и кровове, спусти се за тим на пут, иђаше још некоје време, а кад опази, да је доста близу вароши, сретне једног путника, па поклонивши му се што је лепше умео, рече му:

«Молим, господине!»

«Што желиш, добри момче?»

«Молим те, да ми кажеш, куда ћу најпре доспети у капуцински клоштар, у коме је фра Бонавентура?»

Човек, на кога се Ренцо обратио, био је имућан поседник из околине, који је оно јутро отишао у Милан послом, али се враћао, не свршивши ништа, и то што брже, само да би што пре доспео кући, па би рад био да се што мање задржи. Ипак не показујући никакво нестрпљење, одговори учтиво:

«Синко, има неколико клоштара, за то треба да ми јасније кажеш, који тражиш ти.»

Ренцо извади на то из недара писмо фра Кристофора и покаже га господину, а овај прочитавши: предати се код источних врата, рече:

«Таман како треба, добри момче; клоштар што га тражиш није далеко одавде. Пођи овом стазом на лево, туда се иде на пречац; за неколико минута доспећеш на рогаљ од дуга а ниска здања, то је болница; иди покрај јарка око ње, па ћеш доспети на источна врата. Уђи, па идући три или четир стотине корака, видићеш малу пијацу са лепим бестовима; ту је клоштар, не можеш залутати. Збогом, добри момче.»

Па оде, пропративши последње речи љубазним покретом руке. Ренцо остаде сав удивљен и раздраган лепим начином грађанина према једном сељаку, а није знао, да то није био обичан дан, него дан, кад се плашт клања гуњчету. Пође показаним му путем и стигне на источна врата. Али читалац не треба да с тим именом скопчава у својој мисли слике, које с њим иду данас. Кад је Ренцо улазио на та врата, пут с поља ишао је правце дуж целе болнице, а онда је кривудајући и узан водио између две живике. Врата су имала два ступа са кровом попреко, да се чувају крила, а од једне стране била је кућица за малтара. Бастаје су се спуштале по нередовном побрђу, а тле било је неравно и покривено рушевином и цреповима што су тамо побацали. Средином улице био је мален јарак све до близу капије и делио је као на две мале кривудаве улице, које су према годишту биле покривене прашином или блатом. Тамо где је тада била, а где је сада она уска улица назвата Боргето, јарак се губио у једном олуку. Тамо је био један ступ са крстом на њему, посвећен светом Дионисију; десно и лево били су вртови окружени живиком, а на размаке биле су кућице, којима су у већином били бе-

љари. Ренцо уђе и прође; нико од царинара не окрену нањ главе, а то му се учини чудно, јер она неколицина из његовог села, која се могла похвалити да је била у Милану, пуно су знали да причају о преметачини и испитивању, коме су подвргавали оне, који су долазили споља. Улица је била пуста, тако да није чуо из далека жагор. који је показивао велику грају, би помислио, да је ушао у пусту варош. Идући напред, а не знајући шта да мисли. виде по земљи неке беле и меке млазеве, као од снега. али снег није могао бити, јер он не пада у млазевима. нити га обично има у то доба од године. Саже се једном млазу, огледа га, и нађе да је брашно.

«Мора да је у Милану велико изобиље,» рече у себи, «кад на такав начин просипају божији дар. А нама веле, да је свуда недоскудица. Ето шта чине, да би у миру држали сиротињу по селима.»

Али после неколико корака даље, дошавши наспрам ступа, виде код њега нешто чудно: за степеницама подлоге нешто разбацано, што за цело није било камење, а да је било на пекарским банцима, ни часка не би почасио, да рекне да је то хлеб, Али Ренцо није одмах веровао својим очима, јер, бога ми! то баш није било место за хлеб.

«Да видим баш, шта је то,» рече у себи.

Оде до ступа, саже се, па узе један: беше заиста округао сомун бела хлеба, који је Ренцо само празником могао да једе.

«Заиста хлеб!» рече велегласно, толико се био зачудио; «зар га у овом месту тако разбацују? па у гладну годину? па не ће ни да га дигну, кад падне на земљу? Ма је ли ово земља дембелија?»

Како је ишао десет миља по свежем јутарњем ваздуху, овај хлеб, уз дивљење, побуди у њему вољу на јело.

«Да ли да га узмем?» премишљаше у себи; «ех! оставили су га на милост псима. што га не би уживао

ни крштен човек? А баш ако му дође господар, платићу му.»

У тим мислима тури хлепчић што му је био у руци у џеп; узме други и стрпа га у други џеп; узме трећи и начне га, па пође даље, још већма недоумевајући и жељан да дозна, шта је то било. Тек што се кренуо, угледа људе да долазе из унутрашњости градске и пажљиво погледи оне што су први долазили. Био је то један човек, једна жена и неколико корака иза њих један деран, свих троје носећи терет, који канда је надмашавао њихову снагу, и свих троје чудна изгледа. Одело или рите обрашнављене; брашном намазано лице, уз то са свим искривљено и запурено; а ишли су не само погрбљени под теретом, него с муком, као да су им кости изломљене биле. Човек је једва држао на раменима велику врећу с брашном, која продрта овде и онде, просипала би по мало брашна, кад год би се спотакнуо или се незгодно макнуо. Али је још чудније изгледала жена: чрезмерна трбушина, коју као да су једва држале обе руке, као оно лонац од два уха, а испод трбушине виде се две ноге, голе до под колена, које су посрћући корачале. Ренцо погледа боље и виде, да је та трбушина сукња. коју је жена држала за поруб, а у сукњи са толико брашна, колико је могло стати и још нешто више, тако да је скоро код свака корака летио бео прах. Деран држаше оберучке на глави кошар пун хлеба, али како је имао краће ноге него родитељи му, то је по мало застајао иза њих, а онда журећи се каткад, да би их сустигнуо, кошар би изгубио равновес и по који хлепчић пао би.

«Само збаци још један, никоговићу један!» рече мати и искези се на дерана.

«Не бацам их ја; сами падају; па шта знам ја!» одговори овај.

«Их! срећа твоја, што ми руке морају ово да држе?» опет ће жена.

Па макну песницама, као да би да бубне сиромаха дерана, а тим покретом истера толико брашна из сукње, да би се могло више замесити, него она два хлепчића, што их је тада деран испустио.

«Ајде, ајде,» ту ће човек; «вратићемо се да их покупимо, или ће их ко покупити. Доста смо се намучили, сад нека дође мало изобиља, па да га у блажену миру уживамо.»

Међу тим дођоше други људи кроз капију и један од њих приђе жени и запита је:

«Где се добија хлеб?»

«Још напред!» одговори она, а кад они одмакоше на десет корака, додаде гунђајући: «Ови лупежи сељаци доћи ће да нам опљачкају све пекарнице и све амбарове, па не ће ништа остати за нас.»

«Свакоме по мало, гаду један!» рече муж; «има изобила!»

По овоме и по другим стварима, које је гледао и слушао, Ренцо поче појимати, да је доспео у побуњен град и да је ово дан од отимачине, хоћу рећи да је сваки узимао према својој вољи и сили плаћајући ударцима У колико желимо да нашега сиромаха планинца прикажемо са лепе стране, ипак историјска искреност обвезује нас да кажемо, да му је прво чуство било одобравање. Тако мало имао је да хвали у обичном току ствари, да је био наклоњен све одобравати, што би га ма у чему променило. У осталом, како се ни у чему није узвисио над својим столећем, то је и он живио у том општем мњењу или страсти, да скупоћу хлеба причињавају прекупци и пекари, па је вољан био да држи за праведан сваки начин, којим се њима из руку узима храна, коју су они, према том мишљењу, сверепо ускраћивали гладноме народу. Ипак науми не мешати се у тај вашар, па му је право било, да је пошао капуцину, који ће му наћи крова и примити га се као отац. У тим мислима

и посматрајући међу тим нове пљачкаше, који су долазили оптерећени пленом, пређе оно мало пута, што му је остало до клоштра.

Где се данас диже она лепа палата са високим балконом, тамо је била тада па и још пре много година, мала пијаца и у дну њезину црква и клоштар капуцински са четири велика бреста испред ње. Ми се радујемо, не без зависти, с оним нашим читаоцима, који нису гледали овакве ствари, хоћу рећи, да су они сувише млади и нису имали каде да праве којешта. Ренцо оде правце на врата, тури у недра ону полу леба, која му је остала, извади и спреми писмо и повуче за звоно. Отвориште се вратоца са решетком и указа се лице фра вратара, који запита, ко је.

«Један сељак, који носи од фра Кристофора журно писмо за фра Бонавентуру.»

«Дај овамо,» рече фратар и пружи кроз решетку једну руку.

«Не могу,» рече Ренцо; «морам га предати њему у руке.»

«Он није у клоштру.»

«Па пустите ме унутра, да га причекам.»

«Учини онако, како ти кажем,» одговори фратар; «отиди у цркву, па га тамо чекај, а међу тим можеш се мало и богу помолити. У клоштар се за сад не улази.»

Па рекавши то, затвори вратоца. Ренцо остаде ту са писмом у руци. Упути се црквеним вратима, да учини по савету вратареву, али онда се домисли, да најпре види малко побуну. Пређе пијацу, оде до на крај улице, па прекрстивши руке на прсима, стане да погледи на лево према унутрашњем граду, где је граја била гушћа и шумнија. Вртлог привлачаше гледаоца.

«Ајде да видимо,» рече у себи.

Па извади своју половину хлеба и жваћући упути се на ону страну. Докле он тамо иде, ми ћемо што је можно краће приповедити узрок и почетак овом немиру.

ДВАНАЕСТА ГЛАВА

Ово је била друга неродна година. У пређашњој залихе што су остале од раније године попуниле су донекле недостатак и народ ни сит ни изгладнео, али свакако довољно снабдевен дошао је до жетве 1628. године, у којој смо са нашом приповести. Сад, ова тако жељно очекивана жетва испаде много горе од ланске, једно што је погода још непоспешнија била (и то не само у Миланској, него већином и у суседству), а нешто и са кривице самих људи. Пустошење и разоравање рата, који смо горе споменули, било је толико, да у крају државе, који је ратишту био најближи, многе земље више но иначе остадоше необрађене и напуштене, а сељаци, у место да су својим трудом прибавили хлеба себи и другима, били су приморани да га траже од туђега милосрђа. Рекох: више но иначе; јер неподносни терети, које су наметали са грабљивошћу и непромишљеношћу, којој није пара било; обично понашање, и у самом миру, војске смештене по селима, од чега имадемо тужне споменике из онога времена, где се оно сравњује са непријатељском навалом; онда друге причине, којима није овде место да се помињу — све то већ од некога времена полако је спремало ову тужну пригоду у свој Миланској; а посебни догађаји, о којима је сада реч били су као ненадано озлеђење дуге болести. Па и ова жетва, каква је да је била, још није била ни унешена у житнице, а снабдевање војске и расипање, које је с тим увек скопчано, начинише у њој толику дéру, да се неродица одмах осети а са неродицом скупоћа, ова њена мучна, ма колико неизбежна, толико и спасоносна последица.

Али кад ова дође до неке мере, увек се породи (или бар се досад рађало; па кад је то и сад, после толиких књига ваљаних људи, помислите, како је тада било!), породи се у многих мишљење, да нема разлога скупоћи. Људи забораве, да су је се бојали, да су је прорицали; у један пут веле, да има жита довољно и да је зло отуда, што жито не продају за потрошак у довољној количини. а ово претпостављање нити има репа ни ушију, али за то ласка и срчби и нади. Прекупци жита прави или уображени, поседници земаља, који га нису свега у један дан изнели на пазар, пекари, који су га прекупљивали, једном речи, сви, који су га имали мало или много, или за које се мислило да га имају, сви они били су криви оскудици и скупоћи, они су били циљ за свеопште жалбе, за гнушање светине добро или лоше одевене. На сигурно се говорило, где су били амбарови и житнице, пуни, препуни; знали су, колико где има врећа; говорило се са свим поуздано о силној храни, што се тајом носи у друге земље, у којима су по свој прилици с истим поуздањем и с истом дреком викали, да се жито оданде носи у Милан. Од власти искаше се наредбе, које се светини увек чине, или су се бар до сада увек чиниле да су тако праведне, тако просте, тако згодне, те да се изнесе на среду скривено, зазидано, закопано, како веле, жито и да се врати изобиље. Власти нешто и чинише, као да одреде највишу цену гдекојим стварима, да означе казне за оне, који не би хтели да продају, и друге подобне наредбе. А како све наредбе овога света, ма колико оне строге биле, немају силе да умале потребу јела и да пре времена створе јестива, и како ове нарочито за цело нису биле у моћи да створе изобиље где га није било: то је и зло остајало и расло. Светина приписиваше овакав исход недовољним и слабим наредбама, па искаше друге јаче и одсудније. А на своју злу срећу нађе човека по својој жељи.

У одсуству губернатора дон Гонсала Фернандеса де Кордова, који је управљао опсадом Казала дел Монферато, заступао га је у Милану велики канцелар Антонијо Ферер, прави Шпањолац. Он виде — а ко није то видео? — да је то врло красна ствар, кад хлеб има умерену цену, па помисли, и ту је погрешио, да ће то постигнути једном својом наредбом. Он одреди цену хлебу, која би одговарала житној цени од тридесет и три лире за меров; а жито су продавали по осамдесет. Чинио је, као каква баба-девојка, која мисли, да ће се подмладити, ако буде кривотворила своју крштеницу.

Мање глупе и мање неправичне наредбе остале су не један пут неизвршене. Ове наредбе надгледала је сама светина, која видећи да закон један пут иде њојзи по вољи, не би допуштала да се то узме као шала. Одмах дотрчаше пред пекарнице, иштући хлеб по одређену цену, па искаше то оном одважношћу и претњом, коју даје страх, сила и закон уједињени. Не питајте, да ли су пекари викали. Без одмора месише, размешиваше, тураше у пећ и вадише из пећи, јер народ, који је нејасно увиђао да је то насиље, није се одмицао од пекарнице, да би уживао докле је можно ову благост; пекари се нарадише и намучише више но иначе, а са штетом својом, те свако може знати, како им је мило било. Али с једне стране власт, која је претила казном, с друге стране народ, који је хтео да буде послужен, па чим би какав пекар оклевао одмах би на њ наваљивао и гунђао својим грубим гласом, те претио да ће он да суди, а такав је суд од свију најгори — елем није било помоћи, ваљало је опет месити, гурати у пећ, вадити из пећи и продавати. Али да би могли истрајати у овом послу, није довољно било, да им се заповедило, или да су се поплашили били, него је још требало моћи; а да је ствар још мало дуже постојала, не би се више могло. Они јавише власти, како је неправедан и несносан терет, који им је наметнут, па увера-

ваше. да ће бацити лопату у пећ и отићи; али међу тим дураше како знадоше, надајући се, да ће велики канцелар кад тад увидети њихове разлоге. Али Антонијо Ферер био је у овој прилици, што се каже, човек од карактера, па одговори, да су пекари и сувише имали добитка у прошлости, па да ће још више имати добитка кад се буде вратило изобиље; да ће се можда узети у обзир, да им се даде нека накнада, међу тим нека они даље дурају. Да ли је он био заиста уверен о овим разлозима, које је другима говорио, или је можда увиђајући у последицама немогућност да одржи ову своју наредбу хтео да другима остави мрзаност да је опозову — ко би сад могао знати, шта је било у памети Антонија Ферера? Толико стоји, да је остао при ономе, што је наредио. Најпосле декурнони (градска власт, у којој су били племићи и која је трајала до 1796. године) писмено известише губернатора, како стоји ствар, па нека он нађе начина, како да се злу доскочи.

Дон Гонсало заплео се до грла у ратне послове, па учини оно, чему се за цело домишља и читалац: он постави један одбор, коме је оставио да хлебу одреди приличну цену, ствар како ће да буде право и једној и другој страни. Одборници се искупише и после тисућу поклона, учтивости, околишења, уздисања, одгађања, предлога у ветар, оклевања, сви гоњени према одлуци, којој су неопходност сви осећали, знајући да много мећу на коцку, уверени да нема друга начина, доконаше да се хлебу дигне цена. Пекари дахнуше, али се народ помами.

У очи онога дана, кад је Ренцо дошао у Милан, по улицама и пијацама врвио је народ; људи испуњени заједничком јарошћу, овладани заједничком мишљу, познати и странци, купише се у гомилице, и не договарајући се, готово и не узимајући то на ум, као оно капљице, које се купе по истом побрђу. Сваки говор увећавао је уве-

рење и страсност у слушалаца, као и у онога, који је говорио. Међу толим разгрејанима било их је неколико, који хладније крви посматраше са великим задовољством, како се вода све боље мути, па се трудише да је још боље замуте оним доказивањем и оним причама, које лоле знају да измисле, а узбуђени духови знају да верују, те предузеше да не ће дати да се та вода сталожи, пре но што они мало не буду ловили. Тисуће људи одоше у постељу са нејасним чуством, да се нешто мора чинити, да ће се учинити. Пре зоре опет су улице биле пуне гомилица; дечурлија, жѐне, људи, старци, работници, сиромаси искупише се по случају: овде је био нејасан жагор од многих гласова, тамо је један витијствовао а други су му пљескали; овај је стављао ономе ко му је најближи био исто питање, које суње му ставили били; онај је понављао узвик, који му је допр'о до ушију; свуда жалбе, претње, чуђење; неколико речи биле су материјал свима овим разговорима.

Само је требао повод, један тир, ма какав догађај, па да се од речи пређе на дело; и наскоро ће то и да буде. Кад свану, изађоше из пекарница шегрти, да у кранцли пуној хлеба иду својим муштеријама у куће. Кад први од ових злосрећних шегрта дође до једне од тих гомила, беше као да је каква жабица пала у буре с барутом.

«Ево хлеба!» викну у ости мах сто грла.

«Да, али за тиране,» рече један, «који пливају у изобиљу, а нас пуштају да од глади умремо.»

Па приђе шегрту, метне руку на кранцлу, тргне је с речима:

«Да видимо!»

Деран поцрвени, побледи, дркће, хоће да каже: пустите ме да идем; али му глас изумре у устима; он опусти руке и гледа да их што пре опрости ремена.

«Доле са том кранцлом!» деру се међу тим.

Многе руке у исти мах опружише се; ено је доле, дигну са ње чаршав који је покривао; топал пријатан мирис рашири се наоколо.

„Нисмо ни ми Турци," рече онај први, „и ми морамо да једемо."

Па узме један сомун, дигне га, покаже га гомили и загризе га; сад навалише руке на кранцлу, узимају хлеб; за мање времена, него што овде казујемо, испразнише је. Они други, који су остали празних шака, раздражени погледом на туђ добитак, а охрабрени лакоћом посла, дигоше се у гомилама, да траже друге кранцле; које сретоше, те опленише. А нису морали ни отимати их од носача; јер ови, на своју злу срећу, баш су тумарали по улицама, па кад угледаше беду, од своје воље поспушташе кранцле, а они беж'. Поред свега тога, они који су сушили зубе, свакако су били у већини; па ни освајачи нису били задовољни тако маленим добитком, па са једнима и другима помешаше се они, који су свој план начинили са којекаквим још горим.

„У пекарнице! у пекарнице!" кричаше.

У улици Корсији де Серви била је, а и сад је једна пекарница под именом кљакава пекарница. Тамо се крену светина. Они у пекарници баш питаше шегрта, који се вратио празан, па сав пренеражен и збуњен муцајући казује им, шта му се десило, кад зачуше шум и вику, која расте и приближује се; појавише се· ртници од војске.

Закључај, закључај! брзо, брзо! један отрчи да потражи помоћи код капетана од полиције; остали брзо затворише пекарницу и позатвараше капке. На пољу се поче светина купити и викати:

„Хлеба! хлеба! отварај! отварај!"

Мало за тим ево капетана са пратњом алабардара.

„С пута, децо, с пута; па кући, ајте кући; уклоните се капетану полиције," виче он и вичу алабардари.

Светина се још није тако сабила па мало се размакне, тако да су ови могли, ако и не у реду, стати пред врата од пекарнице.

«Ма, децо,» говораше одатле капетан, «шта радите ту? Идите кући, идите. Зар се не бојите бога? Шта ће рећи краљ, наш господар? Не ћемо да вам чинимо никаква зла, али идите кући. Ви сте поштени људи. Кога ћете беса овде у толикој гомили? То није никако добро, ни за душу, ни за тело. Кући, кући!»

Али који су видели говорника и чули му речи, баш да су и хтели да га послушају, а говорио је начином да су га могли послушати, нису били у стању да то учине, јер су их потискивали и сабили они иза њих, а ове су потискивали други, као оно што вал иде за валом, па све до краја гомиле, која је непрестано расла. Капетану поче бити досадно.

«Дела потисните их мало натраг те да могу дахнути,» рече алабардарима; «али немојте коме какво зло да учините. Гледаћемо да уђемо у пекарницу; куцајте; потисните их.»

«Натраг! натраг!» повикаше алабардари и ови у један пут потегоше на предњаке и потискоше их копљиштима.

Они се деру и повуку натраг, како су могли; леђима отисну оне који су за њима били, лупају их лактовима у трбухе, газе их петицама по прстима; начини се стиска, метеж, да који су по средини били, радо би што дали, кад би могли бити на другом месту. Међу тим испред врата начини се мало празна места; капетан куца, лупа, дере се, да му отворе; они изнутра виде са прозора, дотрче и отворе; капетан уђе, зовне алабардаре, који такође један по један уђу, задњаци задржавајући светину алабардама. Кад сви поулазише, одмах се наврсташе; капетан похита и стаде на прозор. Уха, какав је то мравињак!

«Децо!» викну.

Многи погледаше горе.

«Децо, идите кући. Свакоме ће се опростити. који се одмах врати кући.»

«Хлаба! хлеба! отварајте! отварајте!» биле су речи, које су се из ужасног урлања могле понајбоље разазнати као одговор светине.

«Опаметите се, децо! Узмите се добро на ум, докле још имате каде. Ајде, одлазите, идите кући. Добићете хлеба, али није то начин. Ех!... ех! шта радите тамо? Ех! на тим вратима! А! а! Гле, гле! Будите паметни! Узмите се на ум! То је велик преступ. Сад ћу сићи доле. Хеј! хеј! оставите се тога гвожђа, себи руке! Срам вас било? Какви сте ви Миланци, који сте са добротом у свету на гласу! Слушајте, чујте; ви сте увек били добри а... А, поганијо!»

Ова нагла промена у стилу би проузрочена каменицом, која је полетила из руке једнога од тих добричина, па погодила капетана у чело, баш с леве стране на чворузи метафизичкога дубокоумља.

«Поганија! поганија!» викаше он и даље, али брзо затвори прозор и повуче се натраг. Али ма колико он викао што га је грло носило, његове речи, лепе и ружне, све се изгубише у оној бури од вике, која је долазила одоздоле. А оно што је он споменуо да види доле, била је велика работа камењем и гвожђем (што су успут могли да дочепају) око врата, да би их провалили, и око прозора, да би на њима гвожђа извалили; и већ је посао добро напредовао.

Међу тим пекар са момцима бејаше на прозорима на горњем боју са спремљеним каменицама — ваљда су их повадили из авлије — па се дераше и даваше знаке онима доле, да се оставе посла; они показиваше каменице, као да ће их збиља бацати. Видећи да им је све залуду, стадоше их заиста бацати. Ни једна не промаши,

јер је тишма толика била. да штоно реч, ни јаје не би пало на земљу.

«Ао, лупежи једни! ао, нитковй! Зар тај хлебац дајете сиротињи? Ау! Ајао! Јој! Чекај, чекај!» рикаше одоздоле.

Није један зло осакаћен био; два дерана остадоше мртва. Јарост удвоји светини снагу; врата беше проваљена, гвожђа истављена и бујица навали кроза све отворе. Они унутри кад видеше толику беду, утекоше на таван; капетан, алабардари и некоји од куће увукоше се у буџаке; други се провукоше кроз баце, па се шуњаше по крововима као мачкови.

Кад угледаше плен, победитељи заборавише на намеравану крваву освету. Навалише на велике сандуке; хлеб узеше у плен. А један отрча до ормана, откиде браву на њему, уклони шоље, оберуч..е граби, напуни шпагове, па изађе натоварен ситним новцем, да и он пљачка хлеб, да не би ни ту заостао. Светина се разиђе по амбаровима. Дочепа се врећа, односише их, просипаше; један објахао врећу, раздрешио је, па да би је могао понети, пушта на поље један део брашна; други виче: чекај! чекај! па се сагнуо и шири прегачу, рубину, шешир, да би и он што добио од овог благослова божијега; трећи отрчао до наћава, узео комад теста, које се отеже и каплје на земљу на све стране; један украбио кесу с брашном, па је издигао и тако је носи; један одлази, други долази: људи, жене, дечурлија, гурају се, турају се, кричу, а бео прах подигао се поврх свега тога, спушта се на све и све увија и као маглом застире. На пољу се људи тискају у две противне опходње, које се позајмице прекидају и бркају, једни одлазе са пленом, а други хоће да уђу да пљачкају.

Докле је тако ова пекарница била испреметана, ни једна у граду није остала на миру и без опасности. Али ни код једне није света толико било, да су свашта могли

предузети; у гдекојима су пекари прибавили помоћнике, па су се бранили; другде, где су се видели слаби, долазило се као до угодбе: делили су хлеб онима, који су се почели купити испред пекарнице, али за то да одлазе. А они одлазише, не што би били задовољени, него што су алабардари и пандури, који су слаби били код њакаве пекарнице, на другом месту били јачи, у већем броју, да су могли одржати у границама оне несрећнике, који нису доспели у великој гомили. Овако биваше све већи разур у овој првој злосрећној пекарници, јер сви, којима су свrбили прсти да што добро налепе, трчаше тамо, где им је друштво било најјаче и сигурни су били да им ништа не може бити.

Ствар је тако стајала, кад Ренцо, потрошивши свој хлеб, иђаше напред предграђем од источних врата, па измицајући упутио се беше таман ка главном гњезду од побуне. Иђаше час брже, час задржаван гомилицом, па идући мотраше и слуктијаше, е да би из тог нејасног жагора од речи могао што поузданије дознати, у чему је ствар. А од прилике ево какве је речи могао успут да чује.

«Сад је јасно,» дераше се један, «како су ови лупежи и ниткови варали, кад су говорили да нема хлеба, ни жита, ни брашна. Сад се види све са свим на чисто и не могу нам више ништа извртати. Да живи изобиље!»

«Ја вам кажем, све то није ништа,» говораше други; «то је као да си запарао по води; него ће и горе да буде, ако не ће бити по правди. Хлеб ће бити јефтин, али ће у њ бити отрова, како би сиротиња поскапала листом. Већ нам веле, да нас је много; то су казали у одбору; а то знам од поуздане стране, јер сам то овим мојим ушима чуо од једне моје куме, која се добро живи са рођаком једне судопере код једног од те господе.»

Са запенушеним устима говораше речи, које се не даду поновити, један који држаше једном руком рупу на

рашчупаној и крвавој глави. А сусед му у томе помагаше, да би га тиме тешио.

«С пута, господо, молим, пропустите сиромаха оца, који носи хране за петоро дечице.»

Тако говораше један, који посрташе под великом врећом брашна, и сваки гледаше да му се уклони с пута.

«А ја,» говораше други као полугласно своме другу; «ја ћу се већ протући. Познајем свет и знам, како иду ствари. Ови шмокљани, који сада праве толико вике, сутра или прексутра не ће се од стра маћи из куће. Ја сам већ видео нека лица, неке поштене људе, који се врте градећи се задовољни, па меркају, ко је ту, ко ли није ту; а кад се све сврши, покупиће рачуне, па онда држи се!»

«Ко пекаре закриљује,» виче снажан глас, који обрати на се Ренцову пажњу, «то је управник продовољства.»

«Сви су они лоле,» рече му сусед један.

«То је истина; али је он главни,» одговори први.

Управник продовољства, кога је губернатор сваке године бирао између шест племића, које му је поднело декурионско веће, беше овоме већу председник, као и продовољственом одбору, а овај је имао дванаест чланова, такође сви племићи, и поред других дужности била му је главна за храну. Ко је био на такву месту, морао је свакако у доба глада и незнања бити означен као виновник злу, ма да није оно чинио, што Ферер, јер то му и није било у власти, све да му је и било у глави.

«Ниткови!» викаше други. «Зар се може учинити што горе? Дотле су дошли, да кажу, да је велики канцелар старац, који се подетињио, како би му уважење уништили, па да они сами заповедају; треба начинити велик кокошињак, па их унутра потрпати и хранити их вйком и љуљем, као што би хтели с нама да поступају.»

«Хлеба би?» рече један, који гледаше да се брзо прогура; «каменице оволике, читаве стене, које падају

као грâд. Па колика поломљена ребра! Једва чекам да сам код куће.»

Кроз оваке разговоре, за које не знам рећи, да ли су га већма обавестили или збунили, и кроз гомилу гурајући се доспе Ренцо најпосле пред ону пекарницу. Свет се већ прилично проредио, тако да је могао видети страшно и скоро разорење. Зидови изобијани и излупани од камења и цигаља, прозори разваљени, врата истављена.

«Ма ово није лепо,» рече Ренцо у себи; «ако тако покваре све пекарнице, где ће се месити хлеб? У рупама?»

Из пекарнице изишао би час пô по који, који је носио по какав комад од ормана, или наћава, или какву кесу, лопату, клупу, котарицу, рачунску књигу, једном речи ма што из несрећне пекарнице, па вичући: с пута! с пута! пролазио би кроз светину. Сви ови одлазили су, како се чињаше, на исту страну и на исто уговорено место.

«Штâ је ово сад?» питаше Ренцо у себи.

Па пође за једним, који начинио бреме од поцепаних дасака и иверја, натоварио га на раме, па се, као и остали, упутио улицом покрај северне стране од саборне цркве, која се звала по степенима што су тамо били, а сад од њих нема више спомена. Жеља да гледа шта ће бити не могаше препречити, да планинац, кад се нађе испред ове велике грађевине, застане и зине у вис гледајући. Онда ускори ход, да би сустигао онога, кога је био одабрао као вођу, заиђе за рогаљ, баци један поглед и на прочеље од цркве, које је тада још мало било и далеко од усавршености, па непрестано за оним идући, који се упутио на средину пијаце. Што он даље иде, тим више света биваше, али се сви уклањаше носачу; овај растављаше море од светине, а Ренцо, држећи се одмах за њим, доспе с њим до средине од људи. Ту је било празно место, а на средини горела је ватра од остатака горе споменутих ствари. Људи наоколо пљес-

каше рукама и лупаше ногама, викаше у тријумфу и псујући из тисућу грла.

Човек са бременом баци га на ту ватру, други са држаљем у пола изгорелим од лопате подстакну ватру, дим јаче и гушће покуља, пламен стаде лизати, а с тим и крици јачи започеше:

„Да живи изобиље! Смрт гладницама! Смрт скупоћи! Цркли амбарови! Цркао одбор! Да живи хлеб!"

Заиста, разоравање врећа с брашном и наћава, опустошење пекарница и оштећавање пекара нису најудеснија средства, да се хлебу живота даде; али то је једна од танкости метафизичких, до којих светина не допире. Али и да није велик метафизик, човек ће каткад на то одмах доћи, а које та ствар нова; и само кад му се о њој говори, или слуша говорити, постане неспособан да је разуме. И заиста је Ренцу ова мисао одмах пала на ум и као што смо видели, он на њу оваки час долазаше. Али је то за себе задржао, јер међу толиким лицима није ни једно било, које му се чинило да каже: брате, ако грешим поправи ме, бићу ти на томе благодаран.

Већ је наново пламен гаснуо, не виђаше се више нико да долази са новим горивом и народу поче да буде дуго време, кад пуче глас, да су на Кордучију — малој једној пијаци или раскрсници — почели нападати на једну пекарницу. Често хоће у таквим приликама да се помињањем ствари она сама изазове. Одмах на тај глас појави се у светини жеља да тамо иду.

„Ја идем — хоћеш и ти? Ајде — ајдемоте!"

Тако се чује ода свуда, гомила се поквари и од ње се начини опходња. Ренцо заоста натраг, као не крећући се, него колико га је струја носила, а међу тим у себи премишљаше, да ли да оде из те граје и да се врати клоштру, и да потражи фра Бонавентуру, или да иде и да види и ово. Опет превлада љубопитство. Али науми да не иде у највећу тишму, где би му могли ребра по-

ломити, или и горе да прође, него да се држи мало подаље, па да посматра. Па нашавши се мало у ређој гомили, извади из шпага други сомун, загризе га и пође са репом од бурне војске.

А светина је са пијаце већ савила у кратку и тесну улицу од старе Пескијере и одатле кроз онај коси свод на трговачку пијацу. А ту их је мало било, који, пролазећи поред пањеге, што на средини дели лоџу од здања што се тада звало докторском колегијом, није бацио поглед на велику статуу, која се тамо дизаше с оним озбиљним, набуситим, намргођеним лицем, да не дуљим даље, на статуу дон Филипа II, која је и у мрамору уливао као неко поштовање, па с оном опруженом руком као да вели: сад ћу вам показати, лупежи једни!

Те статуе нема ту више због неког чудног случаја. Једно сто и шесет година после онога што смо казивали једнога дана променише јој главу, узеше јој из руке скиптар и место њега дадоше јој нож, а на статуу ставише име Марко Брут. Тако промењена остаде неку годину, али једно јутро неки, који нису имали симпатије спрам Марка Брута, а можда су на њега у потаји и кивни били, бацише око статуе уже, оборише је и правише с њом сваке непристојности, па исакативши је и начинивши од ње трупину наказну, вукоше је по улицама, бечећи се и плазећи се, а пошто је се доста навукоше, откотрљаше је не знам куда. Ко би то био казао Андреји Бифу, кад је био вајао!

Од трговачке пијаце светина улегне кроз онај други свод у улицу Фустањаји, а одатле се разиђе по Кордучију. Чим тамо доспеше, сви се упутише ка означеној пекарници. Али у место гомиле пријатеља, које су се надали да ће тамо видети већ у послу, угледаше само њих неколико, који као оклевајући стојаше подаље од пекарнице, а ова је била затворена и на прозорима били су оружани људи спремни да се бране. На овај поглед једни

се чудише, други псоваше, трећи се смејаше; једни се осврташе, да известе оне, који су стизали; други застајаше, трећи окреташе се назад, а други опет викаше: напред! напред! Беше то наваљивање и задржавање, као неки застој, оклевање, неразговетан жагор од противности и договарања. У то зачу се исред гомиле један глас:

«Ту је на близу кућа управника продовољства; пођимо да му судимо и да га ухватимо.»

Као да су се сви сетили нека намеравана посла, а не да су пристали на један предлог.

«Управнику! управнику!»

Само тај крик чује се. Гомила се крене, сви заједно према улици, где је била означена кућа, коју су у зао час споменули.

ТРИНАЕСТА ГЛАВА.

Несрећник управник баш је у тај пар био у послу, без иштала и свежа хлеба с тешком муком жваће један неки ручак, па са великом помњом очекиваше, како ће да се сврши ова бура, а није му ни на крај памети. да ће она тако ужасно баш на њега да навали. Један добар човек дотрча му пре гомиле, да му јави, шта га чека. Слуге измамила ларма на врата, па поплашени гледају на улицу на ону страну, од које се врева све већма приближиваше. Још они слушају новост, а указа се авангарда; брзо отрче и однесу глас господару; докле овај премишља да бежи и како да бежи, ево другога да му каже, да је за то већ касно. Слуге су једва имале кад да закључају врата. Замандале их, подупру их, па отрче да затворе прозоре, као кад долази непогода и очекује се сваког часа грâд. Рика удвојена, орећи се зраком као гром, јечи у празној авлијици; сваки кутак од куће одјекује од ње, а испред страшне и нејасне граје чују се снажни и чести ударци камењем у врата.

„Управник! Тиранин! Који хоће да нас глађу помори! Хоћемо га жива или мртва.“

Несрећник трчаше из собе у собу, блед, задувао се, пљеска се рукама, препоручује се богу и слугама, да се добро држе, да му нађу начин, те да утекне. Али како, па куда? Попне се на таван; кроз једну баџу провири пун страха на улицу и види је пуну натучену помамних људи; чује гласе, који хоће његову смрт, и још већма збуњен пође да тражи поузданији и склонитији скров. Ту се шћућурио, па слукти, еда ли ће кобна граја да ослаби, да ли ће се ларма мало сталожити; али чујући на против, да рука бива све страшнија и да се ударци удвојавају, наново га спопаде страх, па брзо запуши уши. Онда као ван себе шкрипећи зубима и кривећи лице, опружи руке и стисну песнице, као да би да подупре врата... У осталом, не може се знати, шта је управо радио, јер је сам био, па приповетка мора да нагађа. Срећа што је томе привикла.

У тај пар Ренцо се налазио у по мешавине, не однесен тамо против воље, него што се хотимице тамо прогурао. На први глас о крви осети како му се његова чисто следи од страха; што се пљачкања тиче, не би знао баш рећи, да ли је у овој прилици било добро или зло; али помисао на убиство причини му велик ужас. Па ако је с оном кобном учељивошћу страсних душа примао оно што гомила страсно тврди, ако је, велим, и био потпуно уверен, да је управник био главни узрок глади и непријатељ сиротињи, ипак јер је при првом покрету светине случајно чуо, где неко рече, да ће све чинити, да би га спасао, предузео је одмах у себи, да и он помаже у такву послу; па с том намером прогурао се скоро до врата, око којих су се мучили на стотину начина. Један куцаше каменом по чавлима на брави, да би је скинуо; други са моткама и длетом и чекићем гледаше да правилније ствар предузму; опет други камењем, поломљеним ножевима, чавлима, палицама, ноктима, кад

нису имали другим чиме, дераше зид, трудећи се да изваде цигље и начине пролом. Који у послу нису могли учествовати, подбадаше их дреком, али у исто време стојећи тамо у тишми знаменито сметаше послу и онако сметеноме са неуређене ревности у работника; јер по милости божијој хоће каткад у злу да се деси и то добро, да најревноснији људи буду баш препона за зло

Власт, која је прва извештена била о томе, што се ради, одмах пошље за помоћ заповеднику тврдиње, која се тада зваше Порта Џовија, и овај пошље неколико војника. Али докле се то јавило, и наредило, и позвало, и кренуло на пут, и ишло, стигоше ови, кад је кућа већ била опкољена светином, те стадоше далеко од ње, на крај гомиле. Официр заповедник не знађаше, шта да чини. Ту није било, него једна збрка од свакојаких људи разна узраста и пола, који посматраше. На опомену, да се разилазе и с пута уклоне, одговорише потмулим и дугим гунђањем; нико се не макну. Да пуца на ту гомилу, учини се официру да је не само сверепо, него и врло опасно, јер врeђајући оне, који нису били толико страшни, раздражили би се они, који су жестоки; у осталом није ни имао такво упутство. Да продре у ову прву гомилу, да је растави на десно и на лево, па да оде напред на оне, на које треба да иде, то би било најбоље; али питање је, да ли би војници могли продирати нераствљени и у реду? Ко зна, у место да раставе светину, ако би ова њих раставила, те да се нађу у њеној власти, пошто су је раздражили! Неодлучност заповедникова и непомичност војнйкâ изгледаше као страх, па било то сад с разлогом или без разлога. Људи, који су били близу њих, задовољаваше се да их гледају лицем, које као да вељаше: жао ми вас је; који су били мало даље, не престаше да их изазивају подмигљивим лицем и речима; а они подаље слабо су за њих и знали, нити су се бринули, јесу ли ту; разоритељи и даље кварише зид, не мислећи на друго што,

него да што пре сврше посао, а гледаоци не престајаше подбадати их дреком.

Међу овима падаше у очи и сам будући као предмет за гледање, ружан један старац, који преврташе два дубока и усијана ока, кривљаше своје лице на ђаволски осмех, па издигао руке изнад гадне ћелаве главе и маше по ваздуху једним чекићем, ужетом и четири велика чавла, којима ће, вели, приковати управника за једно крило од врата, чим га буду убили.

«Пи! то је срамота!» суну сам Ренцо, који се згрозио на ове речи и видећи толика друга лица, која даваше знаке од одобравања, а охрабрен видећи друге, њему равне, који ако и ћуташе, али показиваше исто гнушање као и он. «То је срамота! Зар ћемо ми да отимамо занат крвнику? да убијемо једног кршћанина? Како ћете да нам бог даде хлеба, кад чинимо такве бездушности? Послаће на нас громове, а не хлеб!»

«Ха, псето једно! ха, издајицо!» искрену се на Ренца са помамним лицем један од оних, који су могли чути кроз ону грају ове свете речи. «Чекај, чекај! То је управников слуга, па се прерушио као сељак; то је ухода; држ'те га! држте га!»

Стотина гласова око њега повикаше:

«Шта је? где је? ко је? Управников слуга. Ухода. Управник се прерушио као сељак, па хоће да утекне, Где је? где је? држ'те га! држ'те га!»

Ренцо умукну, шчучуњи се и хтеде да се оданде извуче; некоји његови суседи узеше га у среду, па дерући се јако и нешто друго, гледаше да збуне ове непријатељске и убиствене гласе. Али највише му поможе вика: С пута! с пута! која се зачу онде наблизу.

«С пута! ево помоћи! с пута, хеј!»

Шта је било? Биле су дугачке лествице, које су некоји носили, да би их наслонили на кућу и ушли у њу кроз прозор. Али срећом ово средство, које би ствар ола-

кшало, није лако било удесити. Носачи на једном и на другом крају и ту и тамо на страни од лествица, гурани и смêтани, растављени у тишми, једва су се држали на ногама; један турио главу између две пречаге па метнуо лествице на рамена, притиснут као под тешким јармом стењаше; другога гурнуше и отурише га од његовога терета; испуштене лествице удариеше по плећима, рукама и ребрима; можете мислити, шта су говорили они, којима се то десило. Други подигну на руке пале лествице, упрте их на се и вичу: не дајте се! напред! Кобне лествице продиру у напредак посрћући и кривудајући. Таман су у добри час дошле, да Ренцове непријатеље од њега одврате и у неред доведу, а он употреби забуну причињену у забуни, па с почетка сагињући се, а за тим употребљавајући лактове што је боље могао, одмакне се од тога места, где није за њ било пробитачно остати, намеравајући и да оде што пре може из те гомиле и да потражи или причека фра Бонавентуру.

У један пут се на једном крају ванредно ускомешаше и покрет се стаде ширити по гомили, реч једна потече по светини и напредује од уста до уста.

„Ферер! Ферер!"

Дивљење, радост, јарост, наклоност, одвратност показује се свуда, куда то име допире; један га виче, други хоће да му не да; један тврди, други поричe; овај благосиља, онај га псује.

„Ево Ферера!"

„Није истина, није истина?"

„Јесте, јесте! Да живи Ферер, који је наредио хлебу малу цену!"

„Није, није!"

„Ту је, ту је у каруцама."

„Па шта је онда? шта ће он ту? не треба нама нико!"

„Ферер! да живи Ферер, пријатељ сиротињи! дошао је да води управника у затвор."

„Не ћемо, не ћемо — хоћемо ми да му судимо — натраг, натраг !"

„Да, да ! Ферер ! нека дође Ферер ! у тамницу с управником !"

Па сви се испеше на прсте и окренуше се да гледају на ону страну, одакле су јављали ненаданога госта. Кад се сви испеше, нити видише више ни мање, него да су сви остали на табанима ; али тек сви се дигоше на прсте.

И заиста, на крај светине, на другој страни, где нису били војници, указао се у каруцама Антоније Ферер, велики канцелар, који ваљда грижен савешћу, што је са својим наредбама и својим упорством био узрок, или бар повод овој гунгули, дошао је да гледа да је умири и да предупреди барем најстрашније последице, које се не би дале поправити, дошао да употреби популарност, коју је на ружан начин стекао.

У народним гунгулама увек се налазе неки људи, који било због разгрејане страсти, било са фанатична уверења, било са грешном намером, или што имају проклету вољу на преврате, тек сви хоће да чине, што би ствар на горе окретало ; они предлажу и помажу најгрозније савете, пире у ватру, чим се она почиње гасити ; ништа њима није доста ; не ће они да гунгула има и краја и мере. Али за то увек имају неки људи, који с истом ревношћу и истом упорношћу све чине, да би се постигнуо противан успех, једни покретани пријатељством или пристрасношћу спрам лица која су у опасности, други ни за што друго, него што се у себи грозе од крви и насилних дела. Бог их благосиља. У свакој од ове две противне странке, ако се и нису пре тога договарале једногласност у вољи ствара одмах сагласност у деловању. А они, који творе масу, тако рећи, материјал за гунгулу, то је случајна мешавина од људи, који мање или више у бескрајњој постепености пружају се према једној и дру-

гој крајњости: малко разјарени малко лупежи, малко наклоњени некој правди, као што једни разумевају, малко жељни да виде какву покрупну ствар, готови на свирепост и на милосрђе, да проклињу и да обожавају, како се већ даде прилика да покажу у пуној мери и једно и друго чуство, жељни увек да чују, да верују какву замашну ствар, осећајући потребу да вичу, да коме одобравају, или да се за њим деру: живио! и смрт! то су речи, које најрадије изусте; а коме је пошло за руком да их увери, да тога и тога не треба черожити, тај не треба да тражи и више речи, па да их увери, да је достојан да га у тријумфу носе; актори, гледаоци, оруђа препоне, како ветар донесе; готови и да ћуте, кад не чују више да се понавља вика, да престану викати, кад нема подбадања, да се разилазе, ако су многи гласови сагласни и без поговарања рекли: ајдемоте; па да се врате кући, питајући један другога: а шта је то било? Али како ова маса, код које је већа сила, може ову да даде коме хоће, то и обе оне активне странке чине све што се може, да њу на своју страну превуку, да њом овладају; то су као две непријатељске душе, које се боре међу собом, која ће ући у ово големо тело, те да га креће. Они имају ко ће да шире речи, којима се страсти најбоље распаљују, те да покрет управе у корист једној или другој намери; ко ће да нађе крик, који понављан више пута и што крепчије, изражава, потврђује и ствара у исти мах жељу већине за једну или за другу странку Све ово рекосмо, да бисмо казали, како у борби између обе странке, које су се бориле за жељу светине искупљене испред куће управникове, долазак Антонија Ферера даде, тако рећи, у часку велику надмоћност странци човечној, која је очевидно била подлегла, па да је ова потпора још мало била закаснила, не би више имала ни снаге, ни начина да се бори. Овај човек био је мио светини са оном његовом тарифом тако наклоњеном купцу и

с оним својим јуначким непопуштањем никаквом противном доказивању. И онако наклоњени духови још већма се ублажише оном срдачном поверљивошћу старца, који је без страже и без пратње дошао тако у сред раздражене и бурне светине. Дакле је чудан упечатак имало, кад су чули, да је дошао да води управника у тамницу; и тако јарост против овога, кога су хтели да у кврту вежу, да га немило черупају, нити су били вољни икоме га уступити, сад с овим обећањем удовољења, са том кости у зубима утиша се у неколико и даде места другим противним чуствима, која су се појавила у великом делу духова.

Кад мало добише маха пријатељи мира, они идоше Фереру на руку од сваке руке; који су били најближи њему, одобравањем својим гледаше да побуде и остале на одобравање, а уједно трудише се да потисну светину, те да би каруцама отворили пута; други пљескаше и понављаше и шириише његове речи, или оне које су им се најбоље допале да их је могао рећи, надвикујући бесне противнике и управљајући противу њих нову страст несталнога збора

«Ко не ће да каже: да живи Ферер? Дакле ти не би да хлеб буде јефтин? Оно су лоле, који не ће да се кршћански суди, а ту их има таквих, који се деру јаче него други, само да би управник могао утећи. У тамницу с управником! Да живи Ферер! С пута Фереру!»

Па како су све већма расли који су тако говорили, то је у тој мери падало беснило противне стране, тако да они први после речи приступише делу и навалише на оне, који су још рушили зид, отиснуше их назад и ишчупаше им из руку оруђа. Ови се горопадише, псоваше, хтедоше да изгубљено поврате; али крвожедности био је крај; превлађивао је крик: тамница, правда, Ферер! После кратке борбе оне отиснуше, они други дочепаше се врата како да би их чували од друге напасти, тако и да би

спремили пролазак за Ферера: па неки од њих привикнуше онима у кући (баца је већ била) и јавише да је помоћ дошла и да се управник тражи, «да одмах иде у тамницу — а, јесте л' разумели?»

«Је ли то тај Ферер, што издаје наредбе?» запита новог једног суседа наш Ренцо, који се сети на *видио Ферер*, које му је доктор привикнуо на уво, кад му је једну наредбу показао.

«Jă, велики канцелар,» одговорише му.

«То је добар човек, а?»

«Те како је добар! Он је наредио, да се хлеб јефтино продаје, а они други нису хтели, а сад је дошао да води у тамницу управника, који није чинио како треба.»

Не треба помињати, да је Ренцо одмах био на Фереревој страни. Он му хтеде одмах у сусрећу да иде, али то није лако било; али гурајући се и турајући се на планински начин, пође му за руком да се провуче до првога реда, баш поред самих каруца.

А ове су већ мало продрле у светину, па у тај пар застадоше због једне од неизбежних и честих препона у таквим приликама. Стари Ферер показиваше сад на једном, сад на другом прозору од кола лице, које је увек чувао, кад му је требало бити пред дон Филипом II, ма је био приморан да га показује и у овој прилици. Он је и говорио, али жагор и граја од толиких гласова, па и само живио што се њему викало, допушташе врло мало и врло малима да се чују речи. Он се помагаше дакле покретима, час мећући врхове од прстију на уста, давајући руком пољубац десно и лево за јавно благовољење; час пружајући и машући рукама кроз прозор, да моли мало места; час учтиво спуштајући их, да иште мало тишине. Кад се мало поутишаше, најближи њему чули су и понављали су његове речи:

«Хлеб — изобиље — долазим да чиним по правди — молим мало места.»

Али савладан и као угушен грајом од толиких гласова, погледом на толико лица, гледањем толиких очију у њега, он се за час један повуче унутра, напући уста, уздахну и рече у себи:

„Тако ми живота, колико је ту света!"

„Да живи Ферер! Не бој се! Ти си добар човек. Хлеба! хлеба!"

„Да, хлеба, хлеба," одговараше Ферер; и изобиље, ја вам дајем реч."

Па метну руку на срце.

„Малко места," додаде брзо; „дошао сам да га водим у затвор, да га предам праведној заслуженој казни," а полако додаде: „ако је крив."

Онда се пригну напред кочијашу и привикну му:

„Напред, Педро, ако можеш."

И кочијаш се смешио на светину са милостивним осмехом, као да је и он нека висока личност, па са неисказаном учтивошћу употребљаваше са свим полако десно и лево бич, да моли најближе, који су на сметњи били, да се малко сабију и уклоне.

„Молим господо," говораше и он, „уклоните се мало, само малко, колико да се прође."

Међу тим миролубиви људи потрудише се, да учине према тако учтивој молби. Једни испред коња уклонише људе лепим речима, мећући им на груди руке, благо их гурајући: „С пута, господо, на страну, мало места!" други чинише то исто на обе стране од каруца, тако да могоше поћи, а да не прегазе ноге и не запну за мустаће, што би, осим неприлике по људе, могло изаћи на велики уштрб за уважење Антонија Ферера.

Пошто је доникле посматрао ову личну старину, збуњену у неколико бригом, озбиљну са умора, али одушевљењу поштењем, улепшану, тако рећи, надањем, наш Ренцо остави се сасвим сваке мисли на одлазак, него науми помагати Фереру и не остављати га, докле год

не постигне што је хтео. Што науми, то и учини, па с осталима стаде крчити пут, а заиста није био најбеспосленији. Отвори се пут.

«Само напред!» рече не један пут кочијашу, па би се уклонио и отишао да мало даље напред опет начини пута.

«Напред, брзо, али опрезно!» говораше и господин.

И каруце се кренуше. У по оних поздрава, које је Ферер обилато давао светини, он је нарочито захваљивао осмехом споразумљења онима, које је видео да се за њ труде, и од тих осмеха није један добио Ренцо, који их је баш и заслужио, јер је тога дана боље послужио великога канцелара, него што би то могао учинити и најбољи његов секретар. Млади планинац сав се занео овим благовољењем, па му се учини, као да се с Антонијом Ферером опријатељио.

Каруце кад се једном упутише, напредоваше мање или већма споро, па и то не без каква застајања. Растајање можда није било даље него пушкомет; али кад се узме у рачун време, које је за то требало, могло би се чинити као мало путовање, ове да и није коме било толико до журбе као Фереру. Светина се креташе спреда и остраг, десно и лево од каруца, као оно велики вали око брода, који једри у по буре. Много жешћи, нескладнији, већма заглушујућ од буре био је шум од светине. Ферер погледаше час на једну, час на другу страну[1], у исти мах крећући се и правећи гесте, а гледаше да што разабере, да би одговоре удешавао према потреби; он би се радо био мало поразговарао с овим својим пријатељима, али је ствар била тешка, тежа можда него што му се икад што десило за толико година великога канцеларства. Ипак по која реч, па и која реченица, која би се у његовом пролажењу чула из које дружине, продрла би до њега, као оно што се чује у праску уметничког ватромета какав јачи прасак. А он, час трудећи се да одговори задовољавајући на ове крике, час говорећи

насумце речи, које мислио је да ће бити најболе примљене, или које су му се чиниле да су за овај пар потребне, говораше од своје стране успут:

«Да како, господо, хлеб, изобиље. Ја ћу га одвести у затвор — биће кажњен... ако је крив. Јест, ја ћу заповедити — јефтин хлеб. Тако је... да, хоћу рећи, краљ наш господар не ће, да ови његови верни поданици трпе глад. Ох, ох! пазите, немојте, господо, да иштетите. Педро, напред опрезно. Изобиље, изобиље. Молим, мало места. Хлеб, хлеб. У затвор, у затвор. Шта?» запита сад једнога, који промолио главу кроз прозор, да му дерући се каже какав свој савет, или молбу, или можда повлађивање.

Али овај не имаде кад да чује оно шта? јер га један трже натраг, који је видео, да ће преко њега да пређе точак. С оваквим питањима и одговорима, уз непрестано повлађивање, уз гдекоји крик противљења, који би се зачуо ту и тамо, али би га одмах угушили, стиже Ферер најпосле пред кућу, највише помоћу оних добрих помоћника.

Они други, који су, како рекосмо, већ ту били с неком добром намером, потрудили су се међу тим да мало начине тамо места. Молба, опомена, претња, гурање, турање, ту и тамо чепање, уз ону удвојену ревност и оно усугубљено усиљавање, које долази кад се види близу жељен циљ, елем најпосле пође за руком раздвојити светину, па онда обе поле потиснути, тако да остаде нешто празна места између врата и каруца, које су стале пред њих. Ренцо, који је мало био као кртан, а мало као пратилац, стигао је заједно са каруцама, те могаше да се намести на једном од оба поруба мирољубивих, који су у исти мах били каруцама као крила и насип за оба силовита вала светине. Па помажући својим снажним плећима да одржава један од њих, нађе се уједно на згодну месту, да све може видети.

Ферер одахну, кад виде ово мало празна места и врата још затворена. Затворена, то јест, још не разваљена; иначе шарке су биле расклимкане у довратцима, крила исцепана, угнута и растављења допушташе у средини видети споља кроз широку деру комад од извијене раздрмусане и скоро ваваљене резе, која их је, да тако рекнемо, још држала заједно. Добар један човек наместио се на ону деру, па виче, да се отвори; други похита да отвори врата на каруцама. Старина промоли главу, диже се; ухвати се десном руком за раме тога доброга човека и стаде на потегу.

Светина и с једне и с друге стране испела се на прсте да види; издигле се тисуће лица, тисуће брада; љубопитност и општа пажња причини за часак општу тишину. Ферер стаде за часак на потези, погледа око себе, поздрави једним поклоном светину, као са говорнице, метну леву руку на груди и викну: «Хлеб и правда!» па смело, право, свечано сиђе доле уз клицање, које је проламало облаке.

Међу тим они изнутра отворили су, или свршили су отварање, уклонивши на страну резу са пола расклимканим беочузима, па раширише деру једва колико је довољно, да пропусте жуђенога госта.

«Брзо, брзо,» рече он; «отворите добро да могу ући; а ви, добри људи, не дајте народу, немојте дати да за мном дођу... тако вам бога! Сачувајте ми мало места за који часак... Ех! ех! господо, један часак,» рече сад онима унутра; «полако с тим крилом, пустите ме да прођем... хеј! моја ребра, препоручујем вам моја ребра. Сад закључајте... немојте, ех! мој огртач! огртач!»

И заиста би му плашт остао међу крилима, да Ферер није са многом вештином извукао скут, који исчезну као оно реп у змије, кад гоњена шмукне у рупу.

Крила опет склопише и како су боље могли опет их замандалише. На пољу они, који су се начинили лични

чувари Фререрови, трудише се плећима, мишицама и грлом, да одрже празно оно место, а у срцу моле бога, да што пре буде крај.

«Брзо брзо!» пожуриваше и Ферер унутри испод уласка слуге, који га устрављени опколили, па вичу:

«Бог вас благословио! Ах, ечеленца! ох, ечеленца! ух, ечеленца!»

«Брзо, брзо!» понављаше Ферер; «где је тај несрећни човек?»

Управник силазаше са степеница, пола вучен а пола ношен од осталих својих слугу, блед као крпа. Кад угледа свога спаситеља, уздахну дубоко, срце му опет стаде куцати, ноге му мало живнуше, образи мало поруменеше, па колико је могао прихита Фереру, говорећи:

«Ја сам у руци божијој и ваше преузвишености. Али како да изађем одавде? Свуда су људи, који хоће моју смрт.»

«Ходите ви са мном, па се не бојте; ту на пољу моје су каруце; брзо, брзо!»

Он га узе за руку и поведе вратима, непрестано храбрећи га, али међу тим говораше у себи:

«Сад долази чвор... Бог нека нам је у помоћи!»

Врата се отворише. Први изађе Ферер; онај други за њим. шчучуњио се, па се ухватио и залепио за спасоности плашт, као оно детенце за мамиму сукњу. Који су држали оно место празно, они сад поиздизаше руке и шешире и тиме начинише као мрежу, или као облак, да би од опасних очију светине сакрили управника, који је први улегао у каруце и тамо само се скупио у један кут.

Ферер уђе за њим; затворише вратоца. Светина је нешто видела, она се домишља, нагађа шта је било, па наддаде крике одобравања и проклињања.

Што су имали пута прећи, то се могло узети за најтежи и најопаснији. Али општа жеља довољно се из-

разила тиме, да управник треба да иде у затвор, те докле су каруце стајале, многи од оних, који су олакшали Фереру долазак, потрудили су се да начине и да одрже као пролазак кроз сред светине, тако да су каруце сада могле мало брже и без застајања ићи. У колико су оне напредовале, у толико обе растављене гомиле склапаше се за њима и смешаше се.

Чим се Ферер посадио, одмах се пригнуо к управнику, да му каже да се шчучуњи у дну, нити да се показује, по што је жив: али ова опомена била је сувишна. Он на против стараше се, како ће се показити, те да занима и на се привлачи свуколику пажњу светине. Па целог овог пута, као и у први мах, говораше све новим и новим слушаоцима беседу, по трајању најдужу, по смислу најзамршенију што је икада било, а сваки час прекидао би себе каквом шпањолском речи, кад би се брзо окренуо, да је пришапне свом згрченом другу.

«Дакако, господо... хлеб и правда.. у тврдињу, у затвор, под мојом стражом... Хвала, хвала, врло вам хвала... Не ће, не, не ће утећи! *Да их ублажим*... Потпуно право; извидиће се, видиће се... И ја желим добро ваше... Строга казна. *То кажем ради вашега добра*... Праведна цена, поштена цена, а казна онима, који не даду хлеба народу... Молим вас, уклоните се... Да како; ја сам поштен човек, пријатељ народу... Биће кажњен... истина је, лола, зликовац. *Не замерите, господине.* Зло ће он проћи, зло... *ако је крив*... Дакако, хоћемо већ пекарима дати... Да живи краљ и добри Миланци, његови највернији поданици! Не бојте се, не бојте! *Не бојте се, ево нас скоро на крају.*»

И заиста већ су прошли већу тишму и већ су ту били да изађу са свим на чистину. Кад Ферер ту поче да мало одмора даде својим плућима, угледа ону тобожну помоћ, оне шпањолске војнике, премда најзад ни они нису баш залуду онде били, јер уз потпору неколицине

грађана помогли су да оно народа буде на миру и да при последњем изласку држе отворен пут Кад стигоше каруце, војници се наместише и десно и лево у ред и узеше у част великом канцелару оружје пред прси, а он и ту поклони се десно и лево, а кад му дође официр мало ближе да му учини свој поздрав, рече му уз покрет десне руке:

«Ја вам љубим руке.»

Ове речи официр је онако разумео, како их је требало разумети, то јест: лепо сте ми били у помоћи! Он место одговора, још једанпут учини поздрав и слеже раменима. За цело је била прилика да се каже: cedant arma togae (уступа војска грађанству); али у тај пар није Фереру било до навода из класика, уз то биле би те речи у ветар бачене, јер официр није знао латински.

Кад се Педро виде између два реда војника, међу мушкетима, који су с поштовањем били издигнути, у њему се у груди поврати старо јунаштво. Дође к себи од оне забуне, опомену се, ко је био, кога ли је возио, па вичући: охо! хој! не додавајући друге церемоније народу, који је онда већ тако редак био, да се с њиме могло тако поступати, ошину коње и потера их према тврдињи.

«Дигните се, дигните; на пољу смо,» рече Ферер управнику продовољства.

А овај охрабрен тиме, што није више било вике и што су се каруце брже кретале, као и овим речима, одви се, опружи се, устаде па дошавши мало к себи, стаде се своме избавитељу пуно захваљивати. Овај по што га је ражалио због опасности и радовао се његовом избављењу, маши се руком за своју ћелаву лубању и повикну:

«А! шта ће на то рећи његова преузвишеност, која већ толико месеци лежи под тим несрећним Казалом, које не ће де се преда? Шта ће рећи конде дука, који се мргоди, ако лист хартије мало већма зашушти? Шта

ће казати краљ наш господар, који ће свакако што чути за ову ларму? Па да ли је ту крај? То сам бог знаде."

«О! што се мене тиче, ја не ћу више у то да се мешам," рече управник: «не ћу ја више у свет; ја моје звање полажем у руке ваше преузвишености, идем да живим у каквој пећини, на каквом брду, да будем пустињак, далеко далеко, од овог зверског света."

Ви ћете оно учинити, што ће бити најприличније за службу његовога величанства," одговори велики канцелар озбиљно.

«Његово величанство не жели моју смрт," на то ће управник; «у пећину какву, у пећину, далеко од овиx овде."

Наш писац не казује више, шта је било од ове управникове намере; пошто је тога сиромаха отпратио у тврдињу, не помиње га више. (Наставиће се)

СПОМЕН.

Времена мрког' мину вид,
И немир прође војни,
На мирног дома тврди зид,
Положен мач је бојни.
И бојне трубе суров глас,
Не тресе српске равни,
И с благим миром здрави нас,
Оружја успех славни.

И јунско вече спушта мрак,
Копрену немо свија —
Трепери звезда бледи зрак,
И блага ноћ се нија.
Све миром дише. Рата Бог,
С мутног се губи вида,
И анђ'о мира, с миља свог'
Сребрну харфу скида.

О звони харфо! Мили глас,
Утеху нека буди,
Да њезин мелем крепи нас,
Рањене наше груди.
А твоје песме бајни сан,
Док туга дух нам мрачи,
На лепше време, лепши дан,
Надежду нека значи!

К'о после буре ветар млад,
Што вртом тијо креће,
И тужно гледа цветни са̂д,
Сломљено гледа цвеће.
И ђени' српства тако бди,
И децу зове милу,
Ал' многи од њих давно спи,
На смрти хладном крилу!

Осам је пута цвет'о цвет,
Толико свену пута,
И њих нам збриса смрти лêт,
Обори зима љута.
И залуд кличе вртар млад,
Гробнице ћуте нêме,
Њих густа тама крије сâд,
И нêмо, гордо време.

К'о равним пољем зелен клас,
Под крилом од зефира,
Суморни спомен стреса нас,
У часу благог мира!
И тавни спомен среће зле,
Жалости сузу спрема,
И тајном речју збори све:
Јакшића овде нема!

Парнаса нашег тиртеј сêд,
Главаша песник драги,
Увелих дана тавни рêд,
У санак прима благи.

И само ветра бурни хŷк,
Над гробом који хуји,
К'о звучне лире громки звук,
Очајно, страсно бруји!

Тамо, где мирта шири хлад,
И време блажи груди,
Љубишин призрак свêт'о млад,
Спокојно, тијо блуди.
К'о српских гора млади бор,
Приморја чедо мило,
Походи неба, зрачни двор,
И мира љуби крило.

Осам је пута цвет'о цвет,
Толико свену пута,
И њих нам збриса смрти лêт,
Обори зима љута!
И залуд кличе вртар млад,
Гробнице ћуте неме —
Њих густа трава крије сад,
И нêмо, гордо време....

Војислав.

ПОЕЗИЈА И ДАНАШЊЕ ДОБА.

Лепи, пролетњи дани изазивају нас у природу, а подмлађена природа буди у нама нова осећања, топлија и разговетнија, а кроз ту јасност поврви тежња у више и лепше области живота. Узносећи се душом изнад свију ситнијих и крупнијих питања свакидашњости, чини нам се, с те висине, да видимо наша дневна друштвена кретања мало више уједињена, сливена једна у друге: нискости и грубоће потонуле у доњим маглама, а врхови врлина и лепота сјају на површини, озарене и огрејане.

Како је леп живот гледан поиздаље, уоквирен природом и тишином! Ма да смо, пошавши из његове вреве, понели и многу његову жаоку, ма да је на овим лепим висовима тако свечан мир, опет, погледавши у перспективи људски живот који се тамо доле креће, креће журно, жестоко и страсно, и ма да знамо да ће нас при првом кораку жацнути пакост и неправда, ми опет-опет осетимо да волимо свет с његовим жуборима и борбама, праштамо се с природом, захвални што нас је задахнула миром, и, готово ускореним кораком, враћамо у јато својих пријатеља и непријатеља.

Ево смо се повратили са шетње у своју друштвену средину. Таласи живота запљускавају нас, разни његови голфови, укрштене струје привлаче нас или одбијају. Расправице дневних питања врве око нас; листови и листићи шуште по столовима, разног облика кореспонденције лете да обавесте или помуте, да изобличе или забашуре, да похвале или покуде, да одушеве или поразе, да оживе или — убију. Све то видимо и сносимо, па опет захвални смо Богу, што смо с ове стране Маркова гробља, што смо у животу.

Лепа је природа, још лепше чисто ведро небо са његовим сунцем, али је опет у целој тој васиони најлепши човек и његово друштво! Да нешто небо окрене други крај, па да нам толико изобилно милостиво буде: да сваком од нас сазида најлепши двор, око двора красне вртове, и у двору сваке ђаконије, сладости и радости, па још око тих наших замака да подигне тврде, високе зидови, да се кроз њих не да ни тамо ни амо: шта мислите, шта би било од нас, таким земаљским изобиљем облагодетељствованих? Три бисмо дана славили и уживали, а већ четврти бушили и рили зидове, да се што пре с другим видимо и продиспутамо, и кад не би ишло иначе, дали бисмо небу и сву ту његову благодет, само да нас опрости самоће и несносних зидова. Ко није познао

човека или није здрав, тај само може не желети људе, бити и остати човекомрзац. И самим аскетима брзо обљутави пустињичко иноштво, те се прикупише у братства, да се заједно моле и гложе, па ма било и у име Исусово.

И кад год са оваке повише, па с тога правилне тачке погледнемо на људски живот и његов рад, ми смо свагда праведнији и у оцени онога што тај живот ствара, ствара и *сјајно* и *мрачно;* сенкама и светлостима тачније схватамо ивице и потезе, па нити се једнима претерано заносимо, ни другима претерано растужујемо. Готови да поштујемо и волимо. превиђамо многе слабости, праштамо многе увреде, не примамо ситно у крупно, дневно за трајашно, ни иловачку за злато, ни и оно, што је просто земаљско, обоготварамо: дајемо Богу божије, краљу краљево: небу небесно, зимљи земљино. У свима нашим кретањима, бива полазна тачка — истина, у свима радовима намера искрена, крајна мета истинити напредак — савршенство

Овај ред мисли овладао је мноме, кад се ту недавно после вечерње шетње, вратих с даљих висова врачарских. А са ових мисли пређох у друге обичније, које су, тако рећи, моје свакидашње занимање: почех размишљати о *поезији и њезином значају у данашњем времену.* Кад кажем: данашње време, разумем осму и ову девету десетину данашњега века.

Колико је много школа за науке и вештине, разноликих завода за исте тако разнолике потребе живота, а како је мало, готово ни мало сигураних завода за лепе уметности, за поезију. Не смем кушати осетљивост својих слушалаца, па да им и на овом месту понављам толике говоре о важности слободних вештина, лепих уметности. Ни једна модерна држава не заборавља, колико важности и сјаја дају земљи и престолу уметници, таленти, а међу овим по превасходству песници. Цар аустриски Франц није ни издалека био налик Фридриху великом и Ката-

рини II., некако је зазирао од поета и философа, па опет, кад је на дворском позоришту приказана прва драма Грилпарцерова: „Стара мајка," (Ahnfrau) усклинуо је од задовољства што је песник Бечлија и позвао га је к себи на виђење. У нас поезија, а нарочито песници и њихов рад, не налазе готово никакве потпоре: до јуче искључени из Ученог Друштва, из Чупића Задужбине, они се свијају око Позоришта и књижевних листова, где им се пружају тако скромне материјалне награде, да, с погледом на доба увећаних потреба, ни један не може истрајати у служби тој узвишеној богињи. Песништво ваља узети у заштиту и дати му средства за развијање, за полет. Народно Позориште, и кад би ушло у положај да расписује стечаје за драме, тек би тиме прихватило само један једини род песништва: лирика, еп, приповетка, роман, па и фељетони, све то остаје на улици, непроцењено, неуважено, неодликовано, ненаграђено. Не би се овим тражило оно негдашње доба поезије и њезинога значаја у друштву, у држави, али је велика погрешка пустити је да се понизи, закржљави, и осурови.

Стари радови нашега песништва продукти су свога доба, не подмирују потпуно потребу данашњега времена; треба обнављања, поправака старога и стварања новога. Наше реалистичко доба није баш много наклоно развијању песничке књижевности, ваља је што моћнијим средствима изазивати, одржавати и ширити. Поезија је и у других народа, почињући од 1849, престала заузимати врховно место у развијању умнога живота; свуда су је потисли покрети и радови других праваца, да би се задовољили политички и социјални захтеви народни. Али, ма да је свуда књижевност скренула најпрактичније путе, опет је поезији остављено велико поље, дано јој средстава да живи, да се развија, да одушевљава и узвишује духове: многобројна позоришта, задруге, академије, листови, нарочите награде и т. д. одржавају песништво на

одличној висини, и песници заузимају достојно место међу славнијим синовима своје отаџбине. До год је људи на земљи, биће и песништва. Књижевни правци мењаће се; иза идеализма наступиће реализам, а овај, сувише засићен, умераваће себе опет романтиком: поезија ће ићи путем, који је час даље час ближе животу, мењаће дакле линије, али никад не ће престати живети, бити суштаствени део живота човечијег!

Зауставимо се код речи *реализам*, *реалистичко доба*. Није баш тако ни опасан појам, који се изводи из ове речи. Данашње доба, расветљено сунцима толиких наука, које непрестано продиру у даље и даље слојеве народне, тражи и у поезији знања: познавање језикословних закона, главних научних истина, друштвених и политичких уређења и т. д. Народи више нису деца безазлена природе, невине овчице; идилству су остављене врло уске вратнице. Образовани песници, својим талентима, стаће на све те нове трофеје културне и с њихових висина, као са бињекташа, још даље хитнути се у олимпијске висине. Старији су песници представници својих доба, као такви они ће се сматрати и проучавати; данашње поете ваља да су огледала свога модернога времена. Песници и уметници јесу тако рећи храмови, који солидно и самоникло сазидани на великом путу народном, остају за потоња времена да ближи и даљи потомци виде на њима облике од душа својих предака.

Или, зар се игде лепше могу опипати душевна била старих генерација? Проучите развитак песништва у једном народу, па сте најдубље погледали у суштину развитка његова. Ово вреди како за велике, тако и за мање нације. Ми смо, после политичке пропасти, утонули у таму заборава, патње, душевног и телесног ропства, па опет је песму прихватио сам народ, и у њу унео своје боле, своју славу у старини и своју наду у будућност. Почетак овог века, био је почетак и нашег слободнијег

политичког, па у след тога друштвеног, а у след овога и културнога кретања. И ми видимо како се из народа одабирају песници да славе свој род у прошлости, да га забављају и одушевљавају разноликом уметничком песмом у садашњости. Занимљива би била опширнија студија песника̂ овога века по генетичком њиховом происхођењу. Ова занимљивост избија још на први, најповршнији поглед. Кад се распореде у деценије по првим знатнијим делима, наш парнас ововечни импонује својом великом софром. Ту видимо:

У првој десетини: *Гаврила Ковачевића* (с Алпијском царицом и Бојем Косовским) *Викентија Ракића* (са Жертвом Авраамовом и Жизњу Алексија божијега човјека), *Косту Мариновића* (с Плачем Рахилиним);

У другој десетини: *Милована Видаковића* (са Усамљеним Јуношем, 1811), *Лукијана Мушицког* с патриотским песмама у Српским новинама Давидовићевим и Фрушићевим, 1813);

У трећој десетини: *Симу Милутиновића* (са Сербијанком, 1826) и *Лазара Лазаревића* (с драмом: Владимир и Косара, и комедијом: Пријатељи, 1829);

У четвртој десетини: *Јована С. Поповића* (с Тврдицом, 1837, Злом женом, 1838., и Покондиреном тиквом, 1838.); *Јована Суботића* (с његовом Лиром од 1837.);

У петој десетини: *Богобоја Атанацковића* (с Даром Српкињи, 1845.); *Његуша* (с Горским Вијенцем, 1847.); *Брзнка Радичевића* (с првом свеском песама, 1847.): *Прерадовића* (са његовим песмама) и *Јоксима Новића* (с Лазарицама, 1847.);

У шестој десетини: *Матију Бана* (с Мејримом, 1751.) *Јована Илића* (с двема свескама песама 1852. и 1858.); *Мажуранића* (са Смрћу Смаил Аге Ченгијћа) *Љубомира П. Ненадовића* (с песмама 1849. и 1860);

У седмој десетини: *Ђорђа Малетића* (с Миљком Мркоњићем, 1861. и Михаилом царем бугарским, 1866.); *Змаја*

Јована Јовановића (с Источним бисером, 1862) и Ђулићима, 1864): *Јакшића* (с Јелисаветом кнегињом црногорском); *Драгашевића* (с песмама од 1869).

У осмој десетини: указују нам се такође одличне песничке снаге, којих је рад још у јеку, и којих ће дела бити богата ризница за разматрање потоњих литерарних историка. Оквир нашега разматрања сувише је одмерен, да би могао у се обухватити и њихове поносне слике. Но њихов досадањи рад јамство нам је, да је душа српскога народа још топла и творна, да ће њиховим и њихових даљих и даљих последника трудом геније српскога песништва стварати све боља од бољих песничка дела у славу љубави, јунаштва, и пријатељства; у славу великих предака, отаџбине и осталих узвишених идеала једног здравог и бистрога народа.

Негујмо песништво, одушевљавајмо се васколиком поезијом, у разним облицима њезиним! Поезија је слободна, невезана ни разним социјалним стремљенима, ни политиком. Поред свију друштвених и политичких разлика и подразлика, она се лако и слободно креће, дајући свима и свакоме охрабрења, утехе, топлине, нежности, помирујући и приближујући начелним борбама разрођена и повулкањена братства. Ако ни због чега, баш због те њезине узвишености, њезине толеранције, потпомажимо песништво и остале лепе уметности, или, ако смо се толико од њих одвикли, не одмажимо им, пустимо, дуготрпљиво, да и оне живе својим слободним животом, који је свима народима тако много помогао у данима искушења и рада, а тако мало уживао у данима изобиља и славе.

Не бојмо се, као што рекох, данашњег реалистичког и радикалног времена! Не верујте никоме, ко вам каже да у поезији не налази насладе! Скинити са себе вео поезије избаците је из дворова ваших, па ћете видети како су претерано коштуњаве и често одвратне наготе природине. Не верујте ни оном залуталом нихилисти, и он

ће, макар крадом, прелетети овда онда *Горски Вијенац* и *Ченгијћа*, зауставити се код какве лепе слике, дозволити уху да се за часак занима звуцима свирке из далека, стаће и разматрати сјајне грађевине, колосалне и размерима и разним лепотама њиховим. Поезија живи и развија се од кад је и где год је човека, она ће живети и развијати се поред све жестокости и нетрпљивости најмодернијих социјалних струја, које бију у све слојеве друштвене, у све области човечанске културе, тражећи себи што дубља корита и што шире обале. Нашим радом сузбијаћемо таке навале на етирне регијоне нематеријалне појезије; све те навале нису опасне *суштином* колико занимљивошћу, *интересантношћу* своје нове појаве. С проласком новине минуће и њихова интересантност. Баш је карактер нашег доба: врло брза промена симпатија и антипатија, мерила од данас престају бити мерила сутрашња, љубав и мржња не сударају се него лазе једна за другом, сви радови јуре за контрастима: све ово, ако ништа друго, разблажиће жестине, приближиће крајности, те ће, ако Бог да, самостално једно поред другог живети и радити песници, уметници, научењаци, државници и разног рода и племена политичари и социјалисте. Међу њима може, и даље, ако хоћете, остати мало страстности: «страстност није неспособна да буде и племенита!» Само у међусобној борби не треба пренаглити: ако се, поред свега и свега, најзад мирити морамо: за што да то чинимо увек над великим жртвама? Ма да би нашој размирици и пљескало, не велим *јавно*, него *дневно* мишљење, опет би нас, или наше гробове, окружавала доцнија просвећенија покољења са сажаљењем. А најтеже је подносити кад нас сажаљевају. Умеримо се, време је и сувише склоно да руши идеале и обезуважава велике људе, а нема рада људског који би се дао даље потискавати без великих људи и без идеала. За то и једно и друго нека нам је свима, на свима пољима, свето и над нашим главама узвишено.

Тражећи овако мира у главним основама, ни издалека не мислимо, да ће се поезији понудити горње чело. Њој, поред рада, постоји и борба, и баш та борба налаже песницима или уметницима да се и они, потчињавајући се духу времена, *удружују.* Ма колико да смо нагласили вечност поезије и њезина права, опет смо изустили и једну напомену: поезија има бити сложна са својим временом и полазити од осталих научних и културних освојења. Има, велимо, бити сложна са својим временом? А какво ли је по њу време настало? Може ли се она оглушити, па се поневидити, па безобзирце напред, старим својим утреником? Најбоље ћемо видети, ако изведемо две мале сличице, једну онога што је било другу онога како је *сад.* У старије време. које се врло добро памти, по неки је спев, па чак и једна једина песма био важан догађај. Да и не говоримо о *Горском Вијенцу*, о *Ђачкоме растанку;* будемо мало скромнији: у своје време учинили су Ненадовића „*попара*" и Јована Илића „*Хасан пепељар*" толики утисак, да су их на изуст знале чак и старе судије и помоћници начелства. Ово сам, у раним својим годинама, слушао својим сопственим ушима. „Харфа Шишатовачка," и ако скромна и иза зидова манастирских, прогрмела је по свима странама књижевнога Српства, одјеци се разлегоше са свију учених средина, прослави се њоме, на јуриш, и песник и његов забачени манастир. „*Источни бисер*" Јовановића, — та једина она песма „*Зареми,*" или превод Гетове „*Бајадере,*" биле су литерарне величине, о којима се готово толико говорило као данас о Дарвиновој теорији. Богобоја Атанацковића роман: *Пупољци* и Игњатовића роман: *Милан Наранџић* читани су, ако не као стари Видаковићеви списи, а оно опет с врло великим интересом. Ето тако је, у главноме, било некада.

А како ли је сад? За цело не тако као некада; минула су времена, кад је појезија била готово души ужи-

вање. Садржина нашег духовног живота, као што раније поменусмо, оразностручила се, примивши у се елементе политичне, социјалне и материјалистичке, а ово је расуло старе оквире, у којима се кретало песништво. Како су данас ретки они који купују и читају своје домаће поете; и ако који држи таку књигу пред собом, он већ једним оком циља на гомилу новина, у којима телеграфска жица неуморно истоварује најновије дневне догађаје, пуне занимљивости. Песник дакле није више једини центар наших духовних интереса и потреба; одузели су му звање, да он једини буде тумач и једног и другога: све се то пренело на скупштинске говорнике, на државнике, на журналистику.

Али опет, драги савременици, и ако је данас све то тако као што узех слободу поновити овде, опет је песницима остао нетакнут прави њихов позив; они ће и у напредак бити проповедници онога што је *лепо*, *добро* и *истинито*. Реализам се родио, али је и песник остао жив! остао је да опет слави и покреће све оне племените и узвишене тежње, које подижу, оснажавају и облагорођавају душу народну. Позив је песников остао, само је добио велике такмаце, с којима му од садваља делити учешће читалаца, и оне венце, на којима нису толико издашни данашњи дани живота. Само се данас мора радити с већом журбом, већом енергијом, с већом заједницом, да бисмо, по садашњем друштвеном фазону, достојније могли извршити задатке, које су нам небесне музе предопределиле, које ми с благодарношћу од њих примамо, које ћемо свето поштовати и вршити, не сатирући никога, али *мушки одбијајући све друштвене и литерарне струје, које би на нас, непријатељски, кидисале!....*

Да живи песништво, да живи појезија, да живе све лепе уметности! Да је три пут слава песнику Анастасију Грину, који је живео на граници нашег доба, па је опет узвикнуо: „*И последни човек — биће песник!*

М. П. Шапчанин.

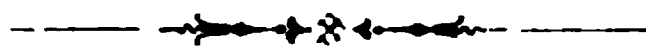

ЈЕДАН „МЕЛАНЖ.“

Beata simmlicitas!

„Добро вече! Како си ми
„Славујићу мој?.....
„Дед'. вере ти, спреми штогод
„За идући број.“

„Спремићу вам. Ви ме вазда
„Гоните на рад!“......
Таке рече уреднику
Један песник млад.

И важним лицем, поносним грѐдом,
Дигнутим челом, гордим погледом,
Са пуном главом слика дивотних.
Са пуним срцем жеља милених,
Одшета даље песник увенчан,
Правце у шуму на — калимегдан......

Сунце је пало сред мора рујна
Тамо далеко иза — Земуна!
Дивотан концерат јекну јасније,
Оздо са баре са — Венеције;
А месец бледи са неба плава
Посребри воду тија Дунава. ....

Хеј тамо... тамо... где багрен цвета,
Где нико живи ноћу не шета,
Где је мирноћа... тишина нéма,
Где чак и славуј уморен дрема, —
На месечини песник је стао
Па се у мисли... у снове дао......

„Срце.... Љубав.... Месечина....
„Поток и славуји....
„А уз пехар рујна вина
„Песма тихо бруји.....

„Самрт ладна.... Нéмо гробље. ..
„Боливи незнани....

„Тешки ланци.... Јадно робље....
„Оштри јатагани....

„Бујна трава.... Премалеће....
„Липа мирис шири....
„А кроз шарно, росно цвеће,
„Тихи лаор пири....

„Кулук.... Порез.... Намет.... Влада....
„Апсе и жандари....
„Леба!.... Леба!.... Народ страда....
„— Све познате ствари!!

„Ја бих хтео нешто ново,
„— Неке мисли живе, —
„Па кад сутра ушчитају,
„Сви да ми се диве!

„Да.... да.... ново... врло добро!....
„Хм! ал шта ћу само?
„Дај ми мис'о — а већ живот
„Знамо да јој дамо....

„Зар да се диве?!.... Свет је покварен....
„Прошло је доба Музе, Талије ...
„Сада би сузе горке ронио
„Ти, Теокрите.... Ти Вирђилије.........
„Гле! Афродите божанске, бајне,
„Како се рађа из морске пене!
„Чуј! нежни уздах сетна Еола!
„Чуј! слатку песму дивне Сирене!......
„Хеј златно доба песме, милости,
„Љубави, стида, чара, скромности!.....
„О, ја разумем ту поезију......
„Волим Ромеа.... Волим Јулију......
„И Ендимиона.... Лепу Дијану....
„Храброг Енеја.... Дивну Дидону....
„Волим уметност, складну пластику,
„А мрзим прозу и — политику!
„К'о да сад живим у добу бојном,
„Са Периклесом, са Адријаном!

„Јер политика то је садашњост;
„Али уметност! Чујте: Уметност,
„Води народе сигурној мéти,
„Води народе напред просвети,
„Па им казује који ће степен
„У Историји они узети.....
„К'о би се сећ'о тог Перикдеса?
„Тог Александра? II-ог Јулија?
„Да није било славног Фидија,
„Аристотела, Микеланђела?............

„Нешто крупно хтедох рећи,
„Ал шта?.... Не знам сам....
„А — ха!
„Да л' ме моја дика воли,
„Хтео бих да знам?

„Дика.... дика.... то је просто,
„Друго име дај,
„Јер иначе одмах песма,
„Личи на — „шалај!“

„Све којешта!!
„Лепше хтедох ја:
„Да испевам што виспрено,
„Нек светина зна!

Ево на пример:
„Као Ромео — ја сам љубио;
„Као Отело — ја сам патио;
„А сада блудим к'о јадни Лир,
„Од мене бега покој и мир!......
„Па онда?... Онда?....
„Ја мрзим свет!
„Мрзим.... презирем.... Нек је проклет!
„Јер та светина — ох, то ме дира! —
„И не разуме славног Шекспира,
„Но јури глупа, бестидна лица,
„У позориште ради — глумица!
„Ој позориште!....

„Шта то звекну?.... Да не јуре,
„По парку ајдуке?....
„Није! Није!.... Војник с фрајлом
„Шета испод руке!

„Па нек шета! Благо њему
„Кад је драга с њиме,
„Ох и ја бих тако шет'о
„Али немам с киме!....

„Плаво Дунаво!....
„Гле! како бљешти пруга сјајана!
„Како трепери зрака блеђана!
„А тихи талас из помрчине,
„Прелазећ' зраку часом засине,
„Па га нестане сред густе тмине!...
„Тако и наш живот ништави:
„Изгледа диван, сјајан, блистави,
„А кад овамо: он часом сине,
„Па се угаси.... па се расплине!«....

И мамну руком к'о да се брани,
Од неких чудних снова незнани,
Па пође стазом лаганим гредом, —
Ал мрким лицем, љутим погледом......

Један младић на траву је сео,
Па је тихо певати почео:

„Дика плава,
„На срцу ми спава......«

Наш се песник ту насмеја!
„Ха! Ха! Ха! Ха! Глупост права!
„К'о да му је срце „модроц«
„Па на њему дика — спава!«

„Е, тако је.... кад се сваки,
„У *наш* пос'о дрско плеће!
„Томе вала на пут стати
„Јер ће бити штете веће!«....

И оде даље.... далеко зађе,
Па се од једном пред „круном“ нађе !,.....

„Уф ! Ала је овде дивно !
„Како свет ужива !......
„Келнер ! Дај ми „пар крен-виршле“
„И лађаног пива !..........

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

А у јутри он написа
Уреднику писмо :
„Немам каде ; с тога ништа
„Спремили вам нисмо.“ ! ! ....

3 јуна 1883 год.
Београд.

Драгомир Брзак.

СРПСКА ИСТОРИЈА И ЊЕНИ ИЗВОРИ.

И дан дањи влада мњење међу ученим сталежем, да не може бити ни речи о српској историји све дотле, док се не приберу сва дата за тај посао, а нарочито дотле, докле се географски и кронолошки подаци по све не изведу на чистину.

И ако смо далеко од тога да поречемо важност географских и кронолошких дата за историју опет можемо слободно рећи, да је кронолошко и географско цепидлачење, из ког неки нови историци граде свој научни капитал, по све маловажно, да не речамо бесмислено. Не мало је жалосно, кад се помисли на то, на што се у новије доба почела трошити у нас умна снага људска, и чиме се теку научни реномени.

Које се године родио Немања, кад се покалуђерио; колико је година владао Владислав, а колико Радослав

и т. д.?, то су питања, која састављају нову и најновију историјску ученост у нас. Истина од овог правила има и часних изнимака међу којима прво место заузима г. Мијатовић са својом расправом о Ђурђу Смедеревцу. Жалити је само што те писац бацио у наручја романтици. и што његова расправа ни најмање не износи на видик оне велике чињенице, које се јављају као узроци народне величине. сићушности и пропадања.

Што се тиче приговора: да не може бити потпуне српске историје све дотле, док се на ситно не оцене кронолошка и географска дата, и докле се не приберу и најситнији догађаји из живота народњег, — што се тога тиче, ми можемо без зазора одговорити да је то мишљење по све неправилно, не само са једног, но са свију становишта. То мишљење, по нашем схватању, пре свега смера, да од историје начини неку врсту стереотиписане учености. што је по себи како ћемо одмах видети врло неумесно, не само за историјску но и за све остале науке. Осим овога из тога мишљења излази још и то, да је за историју по све неопходно сазнање је ли н. пр. владалац један владао, на длаку, са оволиким или ноликим земљиштем; је ли, на длаку, живио и родио се извесног дана и године, је ли једну годину више или мање владао и т. д. Као и то, је ли баш оволико или онолико, и то до ситница, фактора суделовало у производу једног феномена у нашој старој историји и т. д

Да овако цепидлачење у земљишту и годинама не само не засеца дубоко у живот, но да то цепидлачење нема апосолутно никакве вредности за проучавање историје по унутрашњим законима народног живота. — да то све нема баш никаквог значаја, држимо да нам је у ово доба историјског развитка по све сувишно доказивати. Дакле само још остаје то, да се види, може ли бити српске историје и онда, ако нису прибрани и осветљени сви фактори из нашег народног живота. Питање

је ово од великог интереса и на њ се може само одговорити са сличним питањима из других неисториских наука.

Може ли се н. пр. подићи физичка и хемијска наука, ако нису испитана сва тела у природи са свим својим особинама? Може ли се развити золошка наука свију, не само садашњих животиња, но и оних које су негда живовале и тд.? Нема, држимо, ни једног научара ма на ком пољу људског сазнања, који не би на ова питања дао негативан одговор, па шта више, не би се можда нашао ни један радник на пољу науке кога ово питање не би изненадило, као питање по све неумесно. Узрок би томе, без сумње, лежао у тој прилици, што је свакој науци на првом месту признат прогрес као главна основа њена и то прогрес коме се величина ни наслутити не може.

Према свему овоме и овом последњем и најглавнијем приговору наших историчара мема места. Познато је свакоме човеку од науке, да је свака наука почела са мало факата, ширила међе своје и том ширењу поставити границу није данас у стању ни један човек на свету. Па кад је тако са сваком науком има ли смисла да друкче буде са историјом? Има ли на послетку смисла да се не напише српска историја, са тога што старо доба није како ваља познато и осветљено, кад се зна да је то исти случај и са свима историјама свих и старих и нових народа? Прва периода народнога живота, тамна је не само у нас, но и свих осталих народа. Ту периоду не запамти сам народ по самим законима бића свог онако исто као што и индивидуе не запамте прве догађаје живота свог. Народ као год и индивидуа има у неку руку своје бабице и дадиље које могу бити и страни и сродници. Те дадиље бележе догађаје из првих дана живота народног и саопштавају их потомству. Тако је било са сваким па и с нашим народом. Српски народ

је имао своје дадиље, које су забележиле прве дане из његова живота. Да видимо ко су биле и шта нам причају?

Но пре свеге не само да нам се чини нужно но шта више неопходно да се запитамо, каквих има извора без којих се не може писати историја народа? Ако се пре свега не рашчисти ово питање, могу се наши историци до века позивати на то како нема извора, како нису прибрана дата потребна за сазнање историјских догађаја и т. д.

У главноме, свега има историјских извора или боље грађе историјске, од три руке: кронолошке, географске и етнографске. Прво двоје за историју није ништа друго но белеге које нам казују кретање народног живота у простору и времену, дакле прости браници. прости знаци по којима се орјентишему кад о народу говоримо.

И у колико је ова орјентација нужна. у толико су кронолошка и географска дата потребна за историју. Но у колико су географска и кронолошка дата само ћерчиво за историју у толико је више етнографски елененат сама историја сама грађа и једини извори историјске науке. Према овоме као што ћемо видети већина наших старих извора просте су и још нетачне кронолошке и географске белешке. Од Немање па до Ђ. Смедеревца откање наше народне историје, запрема неколико политичких и религиозних жица, које су овде онде поткана етнографским предивом. Тако је са старим изворима и њиховим значајом, а шта да речемо о ономе што велимо да је извор у истини — грађа без које нема историје? Шта да речемо о томе, што је у старој и средњој нашој историји та битна садржина сваке историје врло оскудна?

Етнографски елеменат, по данашњем појимању није и не може ништа друго бити, но познавање живота људског и друштвеног у свима правцима од најдубљих физичких покрета па до најситнијих религиозних осећања, а у том је опет познавању уткано у главноме позна-

вање целокупних закона светских. На кратко знати етнографске изворе историјске у данашњем смислу не значи ни више ни мање но у главноме владати целокупним знањем људским. Ето таким изворима ваља располагати историку ако се хоће икакве а камо ли потпуне историје.

Са овом грађом историк може све учинити њему не треба чекати на срећна времена кад ће се наћи оно чега никако и нема. Стару и средњу историју он не може да конструјише помоћу науке из неколико спољних знакова неколико окаменотина живота из прошлости. По скелету се може данас закључити како су у неком организму кружили животни сокови, како је срце ударало како се мисао кретала и т. д. Законе данашњег друштвеног организма може историчар, као што и други научари на својој области чине, аналогијом протегнути назад имајући само на уму неке ситне разлике које зависе од доба народног живота и организације међународне. А поступак овај може се оправдати тиме што је природа људска и друштвена, откако је људи и друштава, у главноме постојана, онако исто, као што су физичка и хемијска својства материје истоветна од како их је. Дакле истоветни принципи владају, не само људима но и друштвима, од како је историјско памтења, не гледајући на сву привидну разноликост у облицима њиховим. Начела дакле која су подизала и обарала још у незапамћено доба, како појединце тако и државе — та начела и данас то исто раде, па и ако и нешто промењеним облицима.

Према овоме ко исторички проучи како ваља активни живот друштвени, он је у истини проучио тај исти живот од како га је; он је овладао свима изворима, прибавио сав материјал за историју, и све што нема у томе је, што му ваља неколико белега од простора и времена према којима ће се кретати у размештању своје материје. Ово што рекосмо јасно је, без сумње, за сваког на свакој другој области само не можда за историка на

пољу историје. И то с тога што су појави људског живота веома сложени, веома уплетени једне у друге те их само велики познавалац може разумети. Но ово је ипак споредна сметња, јер се и људи као и остали живи створови, руководе, у многим стварима, које умом нису кадри савладати неком врстом инстикта који ученост у више прилика, бар што се тиче практичних резултата, може потпуно заменити. Главна сметња која се данас истиче на пут историку, јест погрешно схваћена идеја прогреса, која је од полуписмених људи начинила неку врсту по све изузетних и у правом смислу не прогресивних умова.

Тако гледајући на историјске изворе, ми ћемо изнети и оценити оно што се обично за нашу стару и средњу историју тим именом назива. Ми ћемо ценити али наше излагање не ће бити критика каквог књижевног дилетанта и цепидлаке, но мера према метру стварних животних односа. Константин Порфирогенита и поп Дукљанин први су на којима се нашој пажњи ваља уставити. Да видимо, дакле, шта говоре и шта вреде за нашу историју?

Константин пре свега идентификује Аваре са Словенима, каже како су при крају прве поле петога века лукавим начином прејурили Дунаво и освојили сву Далмацију осим неких приморских градова и ту се настанили искоренивши из ње Римљане [1]). Даље, да и мрски Срби воде своје порекло од белих некрштених Срба који су тада становали у земљи коју су сами Бојком назвали и која је граничила: западно са Франкијом јужно са белом или са некрштеном Хрватском а источно са реком Вислом.

У то време по казивању Константиновом влада над Србима пређе са оца на два брата, од којих један са својим народом по примеру Хрвата дође к цару Ираклију да испроси земље за становање. Цар му услиша молбу и даде земље у Солунској области од чега та

[1]) Rački Ocjeva starijih izvora 29

Српски Летопис за год. 1861. 36—9.

обла стпрозове се Србија. Но Србима се ту не допадне, хтедоше се вратити, предомисле се за тим и замоле за нове земље. Цар им даде области, које су по аварској поплави пусте стојале: Србију, доњу Моравску, драчку област, Дукљу, Требиње, Захумље, и Паганију или Неретву.[1])

Даље нам Константин помиње владаре српске у Илирику. До седмог века не зна им се имена. Од седмог до деветог зна само имена; Вишеслав, Радослав и Просегоје. Остале рашке и приморске жупане, нарочито од Властимира, познаје боље, описује им односе са Грцима и Бугарима а и међу собна крвљења, ослепљивања и прогањања. А са Чеславом Константин свршује своје казивање о српским жупанима. Поред овога Константин нам помиње још и неке градове и границе појединих области.

Ето нам казивања Порфирогенитова. Сем имена земаља и владалаца, сем неколико крвавих ратова с Бугарима и Грцима, и сем грозе унутарњих ратова, прогоњена и ослепљивања, друго ништа он не зна. О животу народа и ономе што према нашем назору и јесте једини извор историјски, Константин нам ништа не зна да каже. Он нам је дакле оставио не извор за историју, ни дата из којих би се могла саставити каква историја но само неколико спољних белега, неколико тачака у простору и времену на ком су се кретали историјски догађаји оног доба, на чему смо му веома благодарни. Да видимо сад шта вели Дукљанин, и шта му вреде казивања.

Као што је Константин идентификовао Аваре са Словенима тако је и Дукљанин идентификовао Готе са Словенима. О каквој сеоби Срба и Хрвата он нам и не помиње но своје казивање овако започиње: за време рим. цара Анастасија и папе Геласије другог становаше на северу народ суров и необуздан који се Готи зваше, владари му беху три брата, Брсу, Тотила и Остројило

[1]) Српски Летопис за 1861 год. стр. 42—3
Рајићева историја II 200—232.

синови готског краља Сенулада. По смрти Сенуладовој Брус је наследио оца у рођеној земљи, а друга два брата са пристанком старијега скупе војску обладају Панонијом, ударе на Далмацију и њоме обладају После тога Тотила се́ крене у Италију а Остројило оста у Далмацији и овлада Превалитаном, но доцније се сукоби с Грцима и у боју погине. За њим долазе као краљеви Далматински Бландин, Ратомир, Звонимир, Сарамир и Светопук. Светопук се јавља као велики реформатор и државни и црквени. На Дувљанском пољу држао је велики и црквени и светски сабор од народа своје краљевине. На сабору се најпре уредише црквени послови, установише две архијепископије, једна у Солину а друга у Дукљи и више епископија од којих се једне потчинише солинској а друге дукљанској архијепископији. За тим се приступи светским сварима, писаше се привелигије и делише земље.

Природношћу својом ова деоба Дукљанинова чисто очарава. Планински ланци и реке међе су његовим областима. По тим међама Светопуково се краљевство дели пре свега на двоје, приморје и загорје. Приморје се даље дели на Белу Хрватску или доњу Далмацију, која се пружа од Думна до Винодола. Од Дувна опет до Драча земља се зове Црвена Хрватска или Горња Далмација. Загорје или Србија дели се опет на двоје: од Дрине к западу до Борове Горе, Босна од Дрине к истоку до Лабе Рашка.

Даље нам Дукљанин прича колико је Светопук владао, где је сахрањен, кога је наследио, ко је по њему владао. За Себеслава краља Атила угарски краљ напада на Далмацију, плени је и враћа се. Синови Себеслављеви Разбивој и Владимир разделе земљу међу се. Разбивој узе приморје, а Владимир Србију, ожени се кћерју угарског краља и утврди пријатељство са Угарском, па по смрти братовој опет сједини земље. По смртни овога краља долазе многи други, међу којима је вредно поменути Радослава, оца Часлављевог, са његове зле среће

што га је син збацио с престола и прогнао. За овај грех Бог казни Часлова и он сврши веома несрећно. По Часлову, бани и жупани разграбише земље, али се нико не смеде краљем звати.

Радослав је побегао у Рим, ожени се и стекао потомство. Један од његових потомака Павлимир, кога су Белом прозвали, дође у Далмацију где га народ жељно прими и призна за краља. Љутомир рашки жупан не хте га признати, с тога краљ удари на њ победи га и у бегању сами га Рашани убију и баце му тело у воду. У знак те победе сазида се у Раси црква св. Петра. Овај краљ убрзо умре, и осим Требиња краљицу нико не признаваше. Ова роди сина Тјешимира, који се ожени кћерју Чедомира бана Беле Хрватске, с којом роди два сина, Предимира и Крешимира, кад ови порастоше, посла једног Тјешимир тасту своме да дигну војску и иду на Босну, а сам са Предимиром пође на бана Превалитанског. У боју погибе и Тјешимир и бан, а Предимир освоји црвену Хрватску. Крешимир опет освоји Луку, Ускопље и Прову, видећи то бан босански побегне у Угарску.

Даље нам Дукљанин казује како је по смрти бугарског цара Петра Византија заузела Бугарску и Рашку, рашки жупан добеже к Предимиру краљу. Предимир се ожени са његовом кћерју Прехвалом, а по смрти грчког цара побуни се Рашка и ослободи се. Предимир је имао четири сина: Хвалимира, Болеслава, Драгослава и Спаланка, који поделише земље на четворо. Хвалимир доби Зету са жупама: Лука, Подлужје, Горска, Купелник, Обликвит, Папратова, Кременца, Будва са Кучевом и Грипулом.

Пелислав доби Требиње са жупама: Љубомир, Рудине, Крушчевица, Урмо, Ресана, Драчевица, Канали, Герновица. Драгислав доби Хелманију са жупама: Стантена, Папава, Јапско, Лука, Велика Горица, Веценике, Дубрава и Дебре. Превлад доби Подгорје са жупама:

Оногоште, Морација, Комерница. Пива, Герико (јерико. Нетусиње, Гвисемо, Ком, Дебреца, Неретва и Рама. Ова четворна подела звала се Тетрахија.

После ове интересантне белешке географске, која са оном напред поменутом о подели српских области и чини оно са чега нам је Дукљанинова кроника од потребе. долази казивање, како синови Предимирови нису ишли стазом оца свога, с тога се народ побуни и поубија их. само избеже Силвестер који роди Тугомира, овај Хвалимира а Хвалимир Петрислава, Петрислав Владимира. који владаше Зетом за цароваља бугарског владаоца Самуила.

По опису живота краља Владимира чију светост добри попа до небеса уздиже, Дукљан нам прича о краљевима Доброславу. Михаилу Бодину и другим све оно што се налази у свима нашим историјама, с тога држим. да је то по све сувишно овде помињати.[1])

Ето нам два главна и готова два једина извора за нашу старију историју. За Дукљанина можемо казати оно исто односно његове историјске вредности што и за Порфирогента на име: да кроника његова нема у себи никакве грађе за историју као науку. но само садржи неколико интересних географских бележака које за историка нису без значаја. Модерна литерарна критика са свог становишта нашла је ману обојици кроничара. Немачки критичари осуђују Дукљанинову кронику као пусту фантазију.[2]) А наши опет Константинову као незналачко казивање,[3]) но и једни и други слажу се у томе да обе кронике имају географске важности. Са по све другог становишта ми се у овоме слажемо са литерарном модерном критиком, само додајемо, да су од таке исте

[1]) Pop Dukljanin. Црнићево издан. 1871 год.

Рачки оцена старих извора 48—51. Рајић II, 239—330.

[2]) Новаковић у једном од гласника српског ученог друштва.

[3]) Рачки оцена. 28—36.

важности сви старији извори у којима нема ништа више но имена без икаквог материјала за унутарњи живот народни.

Таки су наши старији извори, а извори доба Немањића у многоме се од њих разликују тиме, што се у њима налази по нека честица праве историјске грађе о којој ћемо сад говорити.

Кад би смо били намерни да привучемо црну једну пругу преко свих радова наших старих кроничара и летописаца, ми би смо се сложили с овим што Рачки наводи из беседе историка Руса Гилфердинга: «они нам (српски љетописци) сведоче, вели Гилфердинг, о томе, како је мало било у старих Срба способности историјскоме појимању и представљању. Па и највеличанственији и памтења најдостојнији несрећни догађај (битка на Косову) и животу њиховом није био кадар ишчупати од њих здраве и истините речи; тај се догађај расплинуо под пером њиховим у некакву житку бесмислену фразалогију, која нема ничега сличног ни у самих историка византијских. Такав је у истини карактер све старе српске књижевности у њој нема ничега одређеног ма о каквом догађају, нити просте и живе речи. Сво су они избегавали, па шта више и називе лица и места, старали су се да замене неодређеним и општим речима. Свога суђења и погледа они нису никако имали. По томе сва историјска казивања српска не објашњавају ни старинскога живота српског, ни историјских догађаја. У њих нема ни кронолошких дата ни извешћа о активним особама и приликама времена. Друга карактерна црта њиховог казивања јесте безобразна и притворна лаж, која је убијала у старих српских писаца не само слободу суђења, но шта више и свако наравно осећање. Срби су подражавали Византији у многом, но као што се види, примили су од ње само зле стране. Не може се мислити да су пороци старе српске књижевности били само случајне

особине неколиких књижевника Горњи слојеви заражени свиме што је било зло и са стране се доносило, били су прожети таким ниским фарисејско поклоничким духом.[1]) Ето шта нам рече наш безразложни и ватрени баћушка.

Кад би смо се у овоме са њиме сложили, рекли би смо, да је стара наша књижевност као историски извор по све без значаја. Но ми смо врло далеко од тога. Ми знамо да се чиста истина у људском казивању мало где налази, онако исто као и чисти природни елементи у природном своме стању. Много ваља шљака претурити док се нађе мало зрнце злата, па тако исто много треба фраза претурити док се нагази на истинску реч не само у старих наших књижевника које брат Рус овако жигосао, но и у најновијих и најмодернијих.

Поред овога ваља се сетити још и тога да су наши стари књижевници били сви одреда духовници, да су своја дела писали за потребу духовну и да је век у коме су радили био фанатички, век религијски. Па кад се све то узме на ум, онда није никакво чудо што се у њиховим списима једва уочи по неко зрнце праве историјске грађе у великој гомили теолошког нагважђања Тако је исто, и што се тиче свога суђења и угледа на туђинце. Судба је млађих народа као год и млађих поколења и индивидуа. Млађи и неразвијени угледеју се на старије и развијеније свуда па и у међународним књижевним односима. То је било у доба Немањића, онако исто као што и данас бива. И по правилу и сад као год и онда млађи прима оно од старијег што је одживело и почело се кварити. Или другим речма, оно што старији и развијенији народи почињу напуштати као неудесно и штетно за живот, тога се истог млађи прихваћају као нечега што ће народ усрећити. Таки је удес светски од како га је, па није никакво чудо што је тако било и са нашом старом књижевношћу.

[1]) Рачки, оцена. . . . 177—7.

После ове нипомене дај да прегледамо нашу стару књижевност или како је ми данас зовемо изворе историјске.

Љетописи, житија и владалачка писма у облику даровница три су главне врсте наше старе књижевности и три главна извора за нашу историју. По својој обимности и литерарној цени својој житија прво место заузимају, љетописи одмах иза њих а царска писма по својој литерарној вредности мучно би се у категорију књижевности уврстила; али по историјској својој вредности од велике су важности. Шта више ми се никако не слажемо односно тих писама са нашим врлим историчаром Рачким т. ј. да се та писма узимају као допуна житија и љетописа, но држимо на против да су нека од тих писама поред законика Душановог, у истини све оно што у себи има истинске историјске вредности, а житија и љетописи осим неколико имена места, особа и догађаја ништа нам више не казују што би имало историјске вредности. Но при свем том вредно ће бити да их бар у главним цртама прегледамо. Па како наша задаћа није да у свој потпуности излажемо наше љетописце, то ћемо узети једног као представника њиховог и остале само поменути казав у чему се слажу и разлазе. Троношком љетописцу по нашем мишљењу ово првенство припада.

Генаалогија владалачког доба Немањиног прво је чиме се Троношац забавља. Порекло Немањино доводи чак од лозе византиске. Први му је познати ближи предак Немањин неки поп захумски, који је имао сина Љубомира, Љубомир Белу Уроша тако прозваног са беле косе. Урош опет два сина Тихомиља и Чедомира. Тихомиљ Првослава, Станимира, Завида и Немању. Немањи браћа позавиде, баце га у лову у неку јаму, одакле га избави св. Ђорђе Кападикејски, по што се претходно одрекао манихејске јереси. Немања по том оде у Француску, тамо се ожени Аном ћерком краља француског, па по што му браћа из-

гинуше у ратовима, властела га позва у домовину. Немања пре свега дође у Котор, ту скупи војску, удари на Епирског краља Ђорђа који се јако осилио био и победи га на нишким пољанама. За тим се у Раси одрече манихејске јересе и друге наговори да то учине. Земљесво је подели на синове Растку Херцеговину, Вукану Зету, Стевану Епирско краљевство, а синовима браће своје Захумље. Љетописац не прелази муком ни састанак Немањин са Фридрихом Барбарусом (по Љ. цесар Конрад) и помиње камиле натоварене благом које Немања поклања Фридрику. Поред онога што сви знамо о св. Сави, љетописац нам помиње како је измирио Мацаре са Стефаном, створив лед у сред летње припеке; а кад је Стефан издануо он га је пре свега васкрсао, причестио и за тим Богу предао. Даља нам прича (сигурно служећи се животом св. Саве од Доментијана), како је из тела Немањиног миро точило, како је из престоне иконе свете богородице из десног ока суза потекла и игуман је у памук покупио.

Но с овим љетописац није исцрпео сва чуда великог и истинског светитеља, коме његово причање ни мало славе не доноси. Кад је првовенчани ступио на владу, на њ, вели, зарати загорски цар Крез. Свети Сава опет посредује, но тиранин не слуша, он престоја сву ноћ на молитви и тиран услед тога изгризе сам себи језик и «воскриза.» Услед тога војска се Крезова предаде а Стеван задоби мегдан.

О Радославу вели да га је жена заманитала, мешала се у управу земље и чинила што је хтела. По том Радослав од свију остављен побегне у Зету Вукановим синовима; они га не приме и он одатле у Драч, (Албанија беше тада под Напуљским) ту га жена изневери и он павши у очајање оде у Атон св. Сави и овај га утеши и покалуђери. За Уроша првог вели да је веома храбар био; да је Драгутину обећао престо кад га је женио са кћери краља Мацарског, па то не испунио. Драгутин

тада одбегне од оца у Тастовину (Зворник) позове таста свога против оца са 80.000 војске. Војске се у два маха сударише и на послетку Урош би савладан и побеже у Бар где му жена дође са епископом Јанићијем. Драгутин остави оца на миру и даде му за издржање обе Зете. Љетописац даље уздиже Драгутина врло високо са храбрости и правичности. О предаји владе Милутину прича оно исто што се казује у нашим школским историцама и додаје да је по поновом захтеву Драгутиновом да влада Србијом, Милутин пренео свој престо из Расе у Призрен, где је заповедио великашима да зидају дворове. Драгутин се по овом умири задржав до смрти краљску титулу и земље којима га таст обдарио.

За Милутина вели да је имао више синова, да је гркиња жена његова учинила те је Стевана ослепио; да је Стеван чудом прогледао, каже да је Стеван ратовао са братом Константином; помиње рат Дечанског са краљем бугарским и на послетку грди страшно католичког попу Мавру Урбина Далматинца што је казао да је Стеван Дечански невенчани син Милутинов.

За владе Милутинове Турци су нападали на српске и грчке земље и населили се у Трахири. За Душана вели да је победио Маџаре, Грке, Влахе и Бугаре. Даље прича како се Душан у Серезу прогласио за императора; како је просио кћер од краља француског за свога сина Уроша па не успео с тога што су му престављали услов да пређе са сином у Римокатолицизам, с тога Душан хтеде да зарати на Французе. Ради бачене на њега анатеме Душан пође с војском на Цариград. Грци се уплаше и пошљу градске кључеве и замоле да се крв не пролива. Душан одустане, но по смрти његовој Грци опет баце на српски народ анатему.

О Вукашину и Урошу прича све оно што сви знамо, само вели да је Вукашин био ујак Урошев и да се тело Урошево нашло чудом што су овчари на планини непре-

кидно виђали да се над јаму, где је било бачено тело Урошево, спустио с неба стуб огњени. На Косову се по његову казивању борило 60.000 Срба против 300.000 Турака. Радич је задоцнио и неприспео на време, а Балшићи и Бошњаци не само да нису били но шта више једва су чекали да Лазар пропадне. О Вуку Бранковићу поред онога што сви знамо, вели да се негде у Босни отварала земља те га је прождрла, а ту се обрело језеро. Марко Краљевић побегао је од Лазара Турцима и синови Вукашинови баве се на турском двору у Једрену.

Но поред басана наш Троношац није ни без критичких погледа на историју. Он вели да су Вукашин и и Душан све пореметили, све узбунили, стекли силне непријатеље народу своме. А Лазар се вели трудио да све то утиша. У битци код Ангоре, по његову казивању, били су заробљени и Стеван и његови рођаци, па се отуд бегством избавили. Даље прича о Деспоту Стевану и Ђурђу Смедеревцу о битци на Варни, Никопољу и у томе се слаже са осталим историцима, само вели да су Маџари на превару заузели Београд и друге градове.

Ето нам у истини преставника наших љетописаца, шта да речемо о њему? Имали његово казиване историјске важности? Пре свега што намваља рећи у томе је, да љетописаци долазе у нешто ученије људе који су имали пред собом већину познатих извора за нашу историју не изузимајући ни Дубровачке писце што је и данас реткост међ нашим историчарима. Друго да поред големог теолошког фразирања има у њему и неколико драгоцених факата и истинских и научарских назора.

(Наставиће се)

ОТАЏБИНИ

Отаџбино земљо мила!
Природа те обдарила,
Вечним миљем од красоте,
Бујним врелом од дивоте -
Крунишућ те из недара
Миомиром бајног чара,
Што се лије на све стране
Милинама увенчане....
.... Ој природо, твоје моћи
Недостижни пути крију;
А на сваком кроку земље
Лепоте се твоје лију....
.... Онде брдо узнело се
Гордим висом небу горе!....
Онде река — бујна сила.... —
.... — Тамо опет доља мила —
Пуна свежег зеленила
Где је краси шарно цвеће
Као мирис премалеће...
.... Тамо опет поток мали
С разиграни лаки вали
Протичући низ планину
Низ брдашце ил' долину
Кривудајућ' свом увиру
·........ ... Свом свемиру....

—.... Тамо опет — гле ратара,
Како плугом земљу ради;
Па у зноју лица свога,
Надањем се лепим слади:
— Да ће творац земље људи
Чути молбу чистих груди:
.... Подарити дане родне
Уз благослов земље плодне
. . . .
— Све дивоте природиних сила
У теби су, *Отаџбино* мила....
. . . .

Отаџбино, земљо мила
Биће си нам задичила
Именима светла сјаја....
— .... Док је нама успомена
На Милоша и Душана,
Цар Лазара — Југ Богдана
И још тића Југовића....
— Док међ' нама спомен живи
Кнез Милоша, Михајила —
Синђелића и Рајића
Ајдук Вељка и Илића....
.... Као оркан узрујани
Забрујаће наши дани....
У срцима распламтелим
Забуктаће ватра жива
Где се понос отаџбине
И слободе жеља скрива....
Па к'о одјек једног трена
Братска срца сједињена
Једним дахом груд да дише
На знамењу општег смера
Да слободе символ пише....
Па уз спомен тих имена,
Српска слава озарена
Са светилом њина сјаја,
Не боји се уништаја!....
. . . .
Светла дела — силно сјају
Вековима она трају —
И к'о подстрек нових жеља
Нових нада............
.... Ко до сада....
У величју бића њина
Дичиће се Отаџбина....
. . . .

Отаџбино дична земљо —
.... Ти која нам грешним даде

Доситија а и Вука
Сарајлију, милог Бранка,
И Његуша и Јакшића
Љубишу и Даничића
— И остале борце драге
На бојишту умне снаге —
.... Што сневају тешки санак
Вечног мира и покоја —
.... Поноси се именима
Светилима и делима;
— Јер те диче чеда твоја
Победници умног боја --
.... И векови што хитају
Бурним скоком
Брзим током
Спомињаће сваког дана
Чеда твоја изабрана
Што им Господ снаге даде,
Да светилом ума свога
Зберу вео од незнања;
— Ил' да снагом душе чисте
Несмућених осећања,
Кроз времена бијће дуго
Буду узор умне моћи
Којом ће се срећи поћи
— *Све на пропаст умне тмине*
А у славу Отаџбине....

. . . .

Отаџбино — земни цвете,
Нек и од сад бурно леве
С краја на крај твојих груди
Врсна дела умних људи
.... Тâ победа све осваја
И вечности пут присваја
Тек победом умне моћи
Жељном ће се смеру доћи;
— Радостан ће бити свако
Пропеваће ко је плако....
А ум ког је тама крила
Осветиће књиге сила.
Миран ратар безбрижно ће
На огњишту дома свога
Благосиљат умне борце
Са бојишта јуначкога....

. . . .

А спомене тих јунака,
Не ће скрити вео мрака,
Већ к'о зрачак сунца сјајна
Сјаће слава дуготрајна —
Осветљујућ радне дане
Успоменом крунисане...

. . . .

Oj, сневајте вечне снове,
Заборав вас не ће скрити!
Бесмртност вас себи узе!
По заслузи да вас штити..
— И докле је српском роду
Тих бораца од мејдана!
Нек не стрепи вила среће,
Од злôтвôра и дýшмâна....
— Освануће и ти данци;
Да нас мину пусти санци!
Па да широм кроз све стране
Зрак просвете све ôгрâне....
.... *Све на пропаст умне тмине*
А у славу — Отаџбине....

3 јуна 1883 год.,
у Београду.

ПЕТАР Ј. ПЕТРОВИЋ.

ВУЈИНА ПРОСИДБА

ХУМОРЕСКА

I

Јаки бог што је дао планини вука а дувару миша, облаку орла а бари жабу, беше дао некад и Петњици доста лепих ствари.... Дао јој је оно лепо Осоје и пећине, па оног доброг попа Мићу, па попу Мићи вредну и паметну пошу Мару и кућу под самим Осојем — пуну свачега, па му је посадио пред кућом велику лиснату липу, па под ту липу наместио једно јутро, рано, поповог синовца Вују и дао му у шаке неку дебелу иглу с белим кудељним концем да пришије — док се поп не пробуди – још једну закрпу на свој већ са свим поцепани гуњ.

Крпи се Вуја, благодари богу на толиком дару, а често погледује на врата кутња — кад ће се помолити поп или поша да му заповеде што на уранку.

Помоли се поша, зверну тамо амо испред куће па кад виде Вују упита:

«Зар се опет крпиш, јадо мој?

— Опет пошо! протуњка Вуја.

— А јеси већ пришио?

— Још два пут да проденем.

— Е нâ ти овај кључ па трчи часом до цркве те донеси попи петрахиљ и требник. Треба му. Похитај само!»

То рече поша па остави кључ на клупицу пред кућом и врати се унутра.

Вуја продену већ и последњи пут иглом, задовољан пригрте свој окрпљени гуњ, узе кључ и отрча тако брзо горе уз вотњак, да су кокоши што беху по трави поред пута прхнуле поплашене куд која....

Вуја је био веома послушан. Слушао је свог стрица попа и стрину пошу — што му год заповеде. У цркви

је вршио дужност звонара и клисара: звонио је, палио свеће и кандила, додавао попу кадионицу а за нужду је и певао кашто за певницом. Осим тога Вуја је знао и један занат: укоричавао је књиге црквенске. И сад ће се наћи у петњичкој цркви који требник што га је укоричио Вуја. Радио је по вазданкао мрав. Био је, до душе, врло пипав; али тек — вредан. Као год што је био пипав на послу, тако је био сплетен на језику: мало је туњкао и није некако умео да се разговара. Почне што год бајаги и он, па се тек сплете, као пиле у кучине, и бубне какву бесмислицу, да сви, што га чују, морају прснути у смех, а он се — застиди и ућути....

И ако је Вуја био тако послушан и вредан, опет се никако није могао отрести сиротиње као други људи. Кроз капу му вири прамен косе, гуњ већ од самих закрпа, чакшире још горе, опанци никад нови. Што рекну: одело на њему — не би имао чим ни кошницу поткадити. Баш неки ђаво не да̂ човеку да се уљуди, па — то ти је!

«Их, ала тај мили као пуж! рећи ће поп Мића својој поши ходајући нестрпљиво испред куће и чекајући Вују да донесе требник и петрахиљ.

— Сад ће он, попо! рече поша па се осмехну и додаде: Сиромах! Чисто ми се сажали кад га видех отоич, како седи ту под липом па се крпи као неко сироче.

— Тех! Шта ћу му ја? Ето нека рђа не да̂ му никако да се отресе.

— Нема среће веселник!

— Нема, пошо! потврди поп па настави готово са свим озбиљно: Право да ти кажем, ја сам често помишљао како би му се помогло. Видим га — петља и ради као мрав, па никад ништа; нема ни честите кошуље на себи. Не знам шта ћемо му, већ ако да га оженимо....

— Зар њега?! узвикну поша и прсну у смех. Бог с тобом, попо!

— А што? упита поп. Ја, бога ми, збиља велим! Ко зна, можда ће се онда и он мало уљудити и отрести као човек.

— Окани се ћорава посла! Та погледај га само какав је! рече поша и смејући се показа руком на Вују што хиташе у тај мах с петрахиљем и требником озго низ вот.ьак. Ама погледај га, молим те! Која би пошла за њега?

— Море, ласно је њега мало угладити и спремити за ђувегију! рече поп врло полако, да не чује Вуја, па пришану поши већ на уво: Дела размисли и ти мало о томе.

— Ево попо! протуњка Вуја пруживши требник и петрахиљ.

— Понеси ти! рече му поп. Заједно ћемо.... Хајдмо! Пошо, одох ја!»

И поп Мића оде с Вујом у село да чита некакој баби молитву.

II

Сутра дан, после ручка, стајаху пред кућом поповом два лепо оседлана коња: вранац и ђогат. Поп Мића затурио руке иза леђа, хода нестрпљиво испред куће. На њему стајаће одело. Види се, да ће некуд у госте; јер није никакав празник, да би човек рекао: за то се обукао тако свечано.

«Ама, пошо, шта чини тај тамо ваздан?

— Сад ће он, попо!» одазва се поша из куће.

Мало постаја па изиђе Вуја.

Нико га сад не би познао! На њему лепе чошне чакшире, с пачалуцима везеним срмом; џемадан везен златом — чисто гори; па ћурче, па на глави нов фес, па се опасао тараболосом и за њега заденуо нов везен пешкир, па на ногама му чизме. И у лицу се беше Вуја про-

менио: дошао некако бељи и руменији; није онако црн и груб, као обично.

«Хајде, море, јаши ђогата! рече му поп озбиљно, па се насмеши видевши пошу где стоји на прагу и једва се уздржава да не прсне у смех, и зовну је мало на страну па упита: Шта ти се чини, а?

— Други човек, здравља ми!

— Ама видиш ти, рече поп, како му је са свим таман то одело мог покојног сестрића.... бог да га прости!

— Јест, и он је веселник био Вујиног боја. Свега је два пут обукао те хаљине.... па му не би суђено да се у њима проводи.

— Баш други човек! рече поп смешећи се и погледавши опет Вују, а Вуја баш у тај мах тутољаше нешта око теркије.

— Само се бојим да не учини какву лудорију.... рече поша врло полако.

— Не бој се! Знам ја већ како ћу.... А шта велиш, Бошко ће се зачудити кад нас види! Његова је Стамена лепушкаста и вредна девојка.

— Море попо, да си се ти оканувo Бошка...

— А што?

— Па могао би и овде у ком селу потражити девојку. Оно ти је газдинска кућа.

— Све једно. Бошко ми неће зар одрећи. Па онда, знаш, боље је потражити мало подаље.... Овуда већ свак познаје Вују какав је. Тамо у Лајковцима не зна га нико.»

То рече поп па се окрете Вуји и видевши да још нешта петља и веже око теркије, привикну му:

«А зар ти, море, још ниси узјахао?

— Сад ћу ја, попо!» протепа Вуја, па поче збуњено оптрчавати око коња гледећи како би најлакше узјахао.

Поп се хитну на вранца па подвикну оштро Вуји: «Седај већ једном!»

И Вуја хтеде бајаги да се хитне на ђогата; али оно за њега необично одело — шта ли — омете га, те се само потрбуши по седлу. Ђогат немиран, Вуја не може никако да претури ногу до узенгије. Притрча поша и поможе му, те се једва посади у седло.

„Отвори нам вратнице, пошо!" рече поп окренувши вранца напред, а смешећи се узјахивању Вујином.

Поша отрча те пропусти на вратнице оба коњаника: свог попа и синовца, упитавши:

„А кад ћеш кући, попо?

— Сутра на вече, ако сретно свршимо посао, одговори поп; а ако не буде ништа — ето нас и раније.... Збогом!"

Одморни коњи замакоше за час доле к Бањи, одакле окреће поширок лајковачки друм.

III

Још мало па ће и сунце превалити за планину. Поп на вранцу каса напред, певуши неки тропар, почесто се осврће на Вују и жури га: „Терај, море!"

Вуја се чисто тргне, па окачи мало ђогата бакрачлијом. Ђогат се закаса, а Вуја све оскаче на њему.

Поп се тек једном осврте па рече:

„Чујеш ти, Вујо!

— Шта, попо? упита Вуја чисто жалостиво.

— Ти знаш за што ми идемо овоме човеку?

— Знам, одговори Вуја и сав се зацрвени.

— Видиш, настави поп, ово је газдинска кућа. Ти сад први пут долазиш. Добро отвори очи, да ми осветлаш образ....

— Хоћу, попо! рече Вуја да се једва чуло.

— Да се главом ниси шалио да бубаш којешта!

— Нећу, попо!" протуњка Вуја и опет се зацрвени.

У том стигоше до вратница Бошкових и уставише коње. Вују подиђе некакав страх; поче му ништати нешта у ушима; поп му изгледаше — бог с нама — као туђи човек, као да му и није стриц, као да га сад први пут види.

«Домаћине! зовну поп Мића.

— Ув, ў̑в! јави се озго Бошков зељов, што беше привезан ланцем за неки дирек иза куће.

— О, домаћине! зовну поп опет.

— Увуў̑, вў̑в! затеже зељов још жешће. Нека девојка извири из куће, па је опет неста. То беше Стамена

— Домаћине!» отеже поп из свег грла. Зељов ру́кну и стаде тако трзати ланцем, да се чак доле до вратница чула звека.

Испаде пред кућу Бошко и одазва се:

«Ко виче, море, ко?

— Сиђи де амо доле, сиђи!» довикну му поп, отежући.

Бошко похита на ниже, па кад познаде попа, притрча радосно вратницама и отвори их. Поп и Вуја одјахаше коње. Поп се здрави с Бошком, приказа му свог синовца, па одоше у разговору горе кући. Зељов лаје, рекао би — земљу гризе.

Бошко навикну на домаћицу и осталу чељад да дочекају госте Док би оком тренуо, беху оба коња привезана иза новог вајата за шљиву. Стамена изнесе гостима столице пред кућу, пољуби попа у руку, па отрча опет у кућу. И домаћица приђе попу к руци и упита: како је на дому. како је поша са здрављем? Дођоше и два брата Бошкова те се здравише с попом, па поседаше ту и затурише разговор.

Вуја само ћути и ништа не зна где је — ни да ли седи, да ли стоји. У том изнесе Стамена бардак ракије и чашу, па поче служити госте. Пружи и Вуји чашу. Њему се у тај мах учини да се zањиха она столица под њим и нави се на страну — у мало се не претури. Поп га погледа мало зачуђен.

У том паде први сумрачак. Бошко навикну на чељад да спремају вечеру. Све се ужурба и разиђе — ко у кућу, ко у подрум, ко у млекар. Пред кућом остаде са̑м домаћин с гостима.

Поп Мића поче, онако из далека. казивати за што је дошао са својим синовцем. Рече како је Вуја вредан, како зна и занат, како је дошло време да се и он окући, и још којешта — што се год могло рећи у корист Вујину. За тим упита Бошка: шта он вели и може ли што бити од тог разговора?

Бошко мало поћута па рече: да све верује попу као свом познанику и добром пријатељу; да он не налази момку мане; да се могу баш и опријатељити — само ако и Стамена буде вољна.

Вуја слуша тај разговор. а пробија га зној крупан као грашке.

У том се помоли домаћица на врата кутња и рече да је вечера постављена. Бошко и гости уђоше у кућу. где их чекаху остали укућани. Седоше сви за вечеру.

Весео поп, шали се с Бошком, задиркује домаћицу, Стамену. снахе.... Вуја само ћути. Нуде га да једе, а он се ни руком не маша. Често се осмешкује; ни сâм не зна за што. Учини му се, да је на Бошковој глави попова чи̂та, а на попу домаћичина конђа. Учини му се да су за сопром час све саме жене, час све сами попови па чак и Стамена под чи̂том и с брадом!... Буде му здраво смешно, па се смеје! Поп мало — мало па тек помркне очима на њ!

«Вала, брате, требало би ово и спавати! рећи ће поп Бошку, кад су већ вечерали и доста се нашалили и разговорили

— Сад ћемо, попо! одговори Бошко па се окрете шћери: Намести попи и овом пријатељу доле на чардаку.»

Стамена запали зубљу луча на огњишту па оде да простре гостима.

Вуја се мало промигољи, зевну једном — два, као човек кад чује да спомене спавање, па тек завара очи попу и домаћину, устаде полако и изађе на поље.

Поп и Бошко занели се у разговор па и не опазише — куд се дену Вуја.

Вуја се упути право за вајат где беху привезани коњи. Оздо са чардака светли се она зубља луча, те обасјава чак ту до коња. Види се и Стамена како намешта постељу. Вуја скиде полако теркију са ђогата, па се склони мало на страну у мрак...

Стамена беше све наредила на чардаку, а то није ништа друго — него обична собица над качаром што је начињена тако за госте и путнике. Узе луч, сиђе низ басамаке па пође горе у кућу да каже оцу да је све готово и да гости већ могу легати. Кад би поред вајата сукоби се с Вујом, што у тај мах бахну из мрака пред њу, па ни сâм не знајући за што — упита је:

«Душо, хоћемо ли спавати?»

Стамена дрекну, испусти луч и побеже некуд.

Вуја оде горе у кућу, па крочивши једном ногом на праг — упита:

«Попо, хоћемо ли спавати?»

Да се кућа срушила попу на главу, не би се тако изненадио — као сад кад погледа Вују. Имао је шта и видети! На Вуји нема оног чошног руха, него обична продрта капа, искрпљени гуњ, прљаве и поцепане чакшире.... Обично његово одело, које већ носи и дан и ноћ код куће; јер се Вуја влада по ономе: «у чем ходи у томе и спава.» Попу се у један мах учини — да то на прагу не стоји Вуја, него нека авет, вампир. Ужас!

«Шта је то, несретниче?! једва умеде да газа пита.

— Па, попо, да се не прља оно руво покојнога Веље....» протепа Вуја.

Поп лепо занеми.

Бошко гледа забезекнуто час попа час Вују.

У том се помоли домаћица на друга врата, па видевши Вују — трже се и проговори као уплашена:

«Намештено је!

— Е хајде да се спава!» рече Бошко више онако себи, па изиђе ћутећи напоље.

Поп страшно заврти главом на Вују, па пође без „лаку ноћ" да спава. За њим оде полако и Вуја. Домаћица их допрати с лучем до чардака па се врати.

IV

„Је ли устао поп? упита Бошко рано сутра дан.

— И отишао! одговори домаћица.

— Одиста?

— Бога ми јест! Ја сам још пре сунца поранила. Видим нема коња за вајатом. Попнем се полако на чардак, провирим.... Нема ни попа ни оног другог. Јамачно су отишли зором.

— Што му драго!" рече Бошко и насмехну се.

Међу тим су поп Вића и његов Вуја већ јездили жабарским друмом. Поп звиждуће, Вуја ћути. Све му се чини необично — изврађено. Онај пут пун некаквих јама — па хоће сваки час да се спотакне. У зло доба окрете се поп па рече:

„Што ме обрука, несретни сине, да од бога нађеш?

— Бога ми, попо... заусти Вуја да нешта одговори, па баш не умеде ништа.

— А откуд ти те прње, бог те не убио!?

— Па понео сам, одговори Вуја да се једва чуло.... Метнуо у теркију....

— Хвала богу, што те девојка барем није видела!

— Видела је! рече Вуја чисто разгаљен.

— У тим ритама?!

— Јест, бога ми!

— Па? упита поп и набра обрве.

— Нешто врисну и побеже!

— Их, бруко моја! узвикну поп и пљесну се руком по колену, па љутито привикну: Пусти узду том коњу, лудаче! Не видиш да ћеш се претурити у јаругу!"

То рече па љутито ошину коња. Стигоше и до клиначког друма. Види се већ и кућа попова. Сад ће доле к Бањи.

Поша беше уранила па изишла неким послом пред кућу. Спази попа и Вују где журно хитају кући, па се пљесну рукама и рече готово на глас:

«Наопако! Шта је оно сад!?»

Погледа још боље, јер чисто не верује својим очима да је Вуја у ритама!

У том оба коњаника стигоше на вратнице. Поша потрча те им отвори. Никад није видела тако намргођена попа. Не смеде му рећи ни «добро дошао.»

Поп одјаха љутито, отури узду Вуји, па му рече кратко:

«Одседлај те коње па нагнај у вотњак!»

Вуја брже боље одјаха па поче скидати с коња бисаге и остало.

«Јесте одавно из Лајковаца? упита поша.

-- Пре зоре! одговори поп кратко.

— Ама да си ме ти послушао....

— Ћути, пошо, бога ти! Доста ми је и онако бруке!» рече поп па уђе у кућу. Оде за њим и поша.

Вуја је већ одседлао коње и отерао у вотњак. После је отишао у качару, где му је алат, те узео да повеже неки стари триод.

Тај дан није хтео никако сести с попом и пошом за ручак и вечеру. Изговори се да нема кад, па узме мало хлеба и још што год и оде подаље те поједе онако с ногу.

Поп Вића није више никад говорио о Вујиној женидби. Кад се Стамена удала, онда је тек отишао Бошку у Лајковце.

Вуја се опет крпио под оном липом, укоричавао књиге, звонио у цркви, певао кашто за певницом и слушао свог попа.

Нико се не сећа да се кад год оженио.

2 јун 1883.

М. Ђ. Глишић

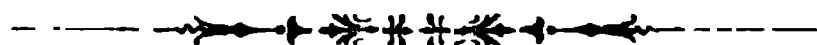

НА КОЛИМА.

Седим на колима а она лете,
Да се што брже домакну мете, —
До које желиш, ил' мораш доћи,
За то к њој итиш и дану и ноћи.
Али....
Па то се канда точак преби,
Баш онда кад се надао не би,
И тада даље не можеш ићи,
Жељену мету не можеш стићи.

Така су канда и кола живота, —
Трче, јуре, лете,
Да дођу до мете,
А где им је мета
Да л' там' срећа цвета? —
То ће одговорит' људи с оног света.

Драга.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ

У 55 броју „Видела“ изашла је рецензија на „Мајчин благослов“ и „Урнјела Акосту.“ У редовима те рецензије има *неколико прекора* управи позоришној, *што се тичу деобе улога и репертоара.*

Сваком је до воље да цени овај или онај комад *онако* како му допушта његова критичарска моћ и способност. Ми само хоћемо да рекнемо коју реч у одбрану позоришне управе, у колико се то може и у колико буде умесно.

Пре свега г. рецензенат замера управи што је дала госпођици Собјеској улогу „Шумске руже,“ јер *он* налази да та улога није за њу. За тим вели: како је то „требала управа да има на уму, кад је позвала госпођицу Собјеску да гостује, те да јој не даје улоге које нису за њу.“

Свуд је у свету *ред*: да гост или гошћа *сами бирају* улоге у којима желе гостовати. То ваљда зна писац поменуте рецензије, г.

Виловски, па *ако зна* — онда рашта онај прекор позоришној управи, која је у овој прилици поступила онако како се поступа код свих светских позоришта? Да је управа учинила, као што би хтео г. Виловски, то јест, да је својој гошћи *сама* одређивала улоге у којима *може* гостовати, а у којима *не може*, онда за цело не бисмо ни видели сад на нашој позорници госпођицу Собјеску. Рецимо на послетку да је управа у овој прилици баш и оступила од општега реда, — опет не би било места оном замерању рецензентовом. Зар није боље видети способност гошћину у различитијим улогама, те знати на чисто за коју је струку најспособнија, ако би дошло питање и до ангажмана? Та г. Виловски и онако тражи да управа мотри на стручност глумачку, о чему ћемо се још, мало ниже, разговорити те да видимо да ли то може бити код нас баш онако како бива код осталих позоришта у свету.

Г. Виловски вели: „Позориште је позориште, и оно не може бити у нас друкчије него што је у Бечу, у Прагу, у Загребу па чак, ако хоћете, и у Н. Саду.“ — То је цела истина! Даске су свуд даске. Кулисе свуд кулисе. И тамо има глумаца који представљају, шаптач који им шапће, а има и овде. И тамо има публике која седи на клупама, гледа преставу, пљеска и смеје се, ако јој се допада, као год и овде код нас. Но ипак ће г. Виловски допустити да има *неке разлике*, и то не само да *има* разлике између нашега и горе поменутих позоришта, него је има и између појединих позоришта у самоме Бечу, Прагу, Берлину, Паризу итд. Ми ћемо бити тако слободни, да овде тек узгред упитамо г. Виловског: да ли бечки Stadttheater има подједнаке глумачке снаге и репертоар као и Hofburgtheater и да ли Theater an der Wien има исте глумачке снаге (то јест — подједнаке) и исти репертоар као она два позоришта? Да ли су у том једнака париска позоришта, на пример: Théâtre-Français, Odéon, Gymnase, Vaudeville, Variétés, Palais-Royal, Châtelet, итд?

Докле нам г. Виловски спреми одговор на ова питања, дотле ћемо ми побројати *неколико разлика*, које, као што нам се чини, баш *постоје* између нашега и осталих позоришта јевропских.

Прва је разлика у количини позоришта. По најновијим статистичким белешкама има Италија 348 позоришта, Француска 337, Шпанија 160, Немачка 194, Велика Британија 150, Аустро-Угарска 132, Русија 44, Белгија 34, Холандија 22, Швајцарска 20, Шведска и Норвешка 18, Португалска 16, Данска 10, Грчка 4, Турска 4, Румунија 3, а *Србија* само *једно*.

Друга је разлика у количини глумачког особља. Баш ове 1883 године има на немачким позорницама у Јеврепи (не рачунећи путничке дружине и арене), које глумаца које техничког особља, *27.332 особе*. Дворска опера и „бург“ у Бечу имају заједно *1284 особе*. Остала већа позоришта по Немачкој броје своје особље *на стотине*. — А како је код нас? Ми имамо *14 мушких* (3 стална, 7 редовних, 2 привремена и 2 шаптача) *и 11 женских чланова* (2 стална, 6 редовних и 3 привремена). *Свега 25 особа* (заједно с она *два* шаптача).

Лако је дакле немачким и другим позоришним управама по свету одабрати добар глумачки кадр за своју позорницу. Лако им је имати глумце стручњаке и пазити строго *при деоби улога* на стручност својих чланова. А шта ћемо ми с наших *25 особа* (заједно са шаптачима)? Где су те позорнице одакле можемо добити ког спремног, рутинисаног глумца? Загреб нам не може дати, јер треба и њему. Нови Сад још мање. Подмладак се врло слабо пријављује. Свак налази да га *боља* будућност чека, ако оде и у практиканте, него ако се ода глумовању „код нас.“ Па кад је већ то тако, кад нам је глумачко особље сведено скоро на минимум, кад немамо од куд принављати глумце ни глумице, кад ово особља што имамо мора преко године дати 130 разних престава, онда питамо г. Виловског: може ли бити код нас какве строге специјалности глумачке и да ли има могућности да, на пример, један глумац који данас игра Јага или Шајлока *не мора* „сутра играти Коцебуовог пажа или каквог другог харлекина?“ Има ли могућности да се, на пример, нашој првој уметници госпођи Гргуровој *не дају* „улоге којима не одговара њена глумачка природа — природа која је изречена у правцу и вештачком стварању?“ (До душе ово је сувише класички речено; али ено „Видела“ број 55. Баш тако вели г. Виловски!)

Нека нам се допусти да приметимо: да и сама управа позоришна зна како би требало свагда „употребити глумце“ тако, „како ће у њима да одржава па чак и да пробуђује вољу на изигравање улога, које одговарају њиховом дару и њиховом жанру.“ Ако г. Виловски, по што *најпре* добро проучи стање нашега позоришта, пронађе (па макар то било и онако као што је *пронашао* у нашем позоришту и „четврту галерију“ — ено број 50 „Видела“) *начин* како би се могло строго пазити на стручност глумачку овде код нас онако, као што се, на пример, пази у бечкоме „бургу“, — ми ћемо му се *поклонити*, па макар то учинили и с „пете галерије“, ју ће он, по свој прилици, пронаћи дотле онако узгред. Г. Виловски не помишља како се тешко деле улоге код овако маленог особља. Он и не зна да врло често запне деоба за каквог почетника, ста-

тиста, који има да каже само две — три речи, и да често због те кубуре дође у питање и само одгађање овог или оног комада. Кад би он то све *знао*. зацело не би тражио оно што *на зор* бити не може.

Трећа је разлика у публици и њеном укусу. Г. Виловски знаће сигурно, да и у Бечу, и у Берлину, и у Паризу, и свуд где у једној вароши има више позориштâ — свако позориште има *своју* публику, *редовну* публику, и да свако позориште удешава *свој репертоар* према својој *редовној* публици. *Редовна* публика која гледа преставе у бечкоме „бургу“ неће се задовољити преставама, ако их гледа, на пример, у Stadttheater-у или у Fürsttheater-у. *Редовна* публика из парискога Théâtre-Français-а неће се задовољити преставама које даје, на пример, Variétés или Châtelet. И обрнуто. Ради примера напоменућемо само да је једнога дана, баш сад у мају, давао Théâtre-Français „*Федру*“ Расинову и „*Тврдицу*“ Молеријевог, а Châtelet (у ком се лане скоро непрестано преставља о Вернов „Царев гласник“) давао је *La queue du chat* („Мачков реп», неку чаробну лакрдију гору и од Нестројевог „Лумпација“). Репертоарску разлику међ појединих бечких позоришта може и г. Виловски и сваки, кога би то интересовало, видети ма у којим бечким новинама. То је бар лако!

А како стоји наше позориште у том погледу Како ли стоји загребачко, па чак, ако хоћете, и ново-садско? Публика и у Београду, и у Загребу, и у Новоме Саду (као и у осталом свету) *разнолика*, с разним захтевима и укусима. А позориште? И у Београду, и у Загребу, и у Новоме Саду по *једно једино!* И од тог *једног* јединог позоришта очекује се, да задовољи и *ону* публику која је жељна престава онаких као што су у бечкоме „бургу“ и парискоме Théâtre-Français-у, а и *ону* публику која жели онаке преставе какве даје, на пример, париски Châtelet или бечки Fürsttheater у Пратеру. И то *једно* једино позориште *приморано је* да се стара, у колико може, да све задовољи! Мало само стрпљења па ћете видети, за што смо ово „приморано“ подвукли.

Четврта је разлика у материјалном осигурању. Г. Виловски зна сигурно колика је годишња субвенција бечкога „бурга“. Théâtre-Français добија 800.000 франака државне помоћи; Берлинско дворско позориште 700.000 марака; Штутгартско дворско позориште 625.000 марака; Дрезданско дворско позориште 400.000 марака; Дворска позоришта (у Копенхагу, Карлсруу и Вајмару) *по* 250.000; Минхенско дворско позориште 195.000; Краљевско позориште у Стокolму 150.000; Позориште San-Carlo у Напољу 300.000 франака; Позо-

риште Scala у Милану 175.000; Позориште Appollo у Риму 290.000. А наше позориште добија *29.301 динар и 60 пара* државне помоћи.

Наше позориште има *месечно редовног* издатака: *6935 динарв и 58 пара.* То је *само* на плате глумачке и техничко особље. Остале издатке, као: награду певачима и статистима, реквизите, декорације, одело, хонорар преводиоцима, тантијема писцима, материјал за осветљење итд. нећемо ни рачунати. Државна помоћ износи месечно: *2441 динар и 80 пара.* Осталу разлику месечну у *4493 динара и 78 пара* (само на гаже) мора позориште зарадити својим преставама — то јест, подмирити *оним новцем* што публика дâ на каси за улазнице. Хајде часом да видимо која је публика у нас претежнија; да ли је претежнија публика с укусом за *боље, класичније* комаде или је претежнија *она друга.* Ево неумитних цифара! Недавно су преставьани на нашој позорници ови комади и донели су оволико каси позоришној: *Ромео и Јулија* тек 237 динара и 70 пара; *Адријана Лекуврерова* 232 динара и 30 пара; *Монтроз* 232 динара и 10 пара; *Нарцис* 180 динара и 90 пара; *Јелисавета кнегиња црногорска* 133 динара и 40 пара; *Млетачки трговац* 125 динара; *Мејрима* 108 динара и 50 пара; *Девојачки завет* 91 динар и 50 пара; *Чаша воде* 81 динар и 20 пара; *Госпође и хусари* 75 динара и 60 пара.

Рецимо сад да се сваког месеца дају комади оваки, као ови што побројасмо, онда би месечни доходак од зараде доносио тек 1498 динара и 20 пара. Сваког месеца био би *дефицит:* 2995 динара и 58 пара. То, г. Виловски, износи за *десет* месеци (позоришни одмор нећемо ни рачунати, претпоставивши за вашу љубав, да глумци за време одмора живе онако »од ваздуха«) ни више ни мање него 30.000 динара и 80 пара *дефицита,* а то је, као што видите, за неколико стотина више од целе годишње помоћи државне, Ми би вас лепо молили, да нам кажете: Ко би у таком случају подмирио тај дефицит? Где је та силна публика с укусом за класичније комаде? Ако је баш збиља и има — да ли је она *редовна* у овом позоришту? Колико она троши на ово позориште?

Ми чисто видимо како се г. Виловски сад смеши и како се спрема да примети позоришној управи: „А што сте навикли публику на то? Што сте јој искварили укус? Наравно, после „Врачаре, Пута око земље, Алписког цара, Пажа“ итд, неће публика да гледа озбиљније комаде....« Драги господине! Нити је ова управа нити друга која навлаш навикавала публику на једне, а одвраћала је од других комада. Ни једна управа до сад није зар навлаш кварила укус у публике. Публика је била разноврсна, с разним укусима, још од постанка света па и од постанка овог позоришта. Она

је таква и сад. Ту није крив нико, него једино та околност: што је позориште остављено *да зависи* од привреде, што је број публике расположене за боља и класичнија дела мањи, и што тај број врло споро расте.

Г. Виловски зна ваљда (бар тако претпостављамо) од кад постоји бечки „бург“, а да и не спомињемо остала бечка позоришта. Он ће сигурно знати откад постоји и париски Théâtre-Français; он ће сигурно знати да има већ *сто година* од како је то позориште проглашено као théâtre de la nation. А да ли зна кад је ово наше позориште отворено? Прва престава у овој згради била је у четвртак 30 октобра 1869 године. Дотле је позоришна дружина давала своје преставе у Сушићевој дворани, коју г. Виловски свакад може видети како изгледа. Тамо је блажено-почивши кнез Михаило, чији споменик стоји сад пред овим позориштем, као његовом установом, гледао преставе. И ви, г. Виловски, знајући све то што до сад рекосмо, ипак хоћете да се ово једно једино позориште, које смо, тако рећи, тек јуче стекли, изравна с бечким „бургом“ и осталима што постоје по стотину и више година? И ви хоћете да ми имамо за *тринаест и по* година створену публику с онаким укусом, какву имају прва позоришта светска, што постоје по стотину и више година? И ви хоћете да ми, с ово мало државне помоћи, имамо онаке глумачке снаге и онаку спрему какву има бечки „бург,“ који има 630.000 динара годишње субвенције, и Théâtre-Français, који добија од своје државе по 800.000 динара помоћи на годину? Та ми то не можемо имати ни као загребачко позориште; јер оно добија *редовно* на годину: од владе земаљске 32.000 форината и од општине загребачке 2000 форината, што све скупа износи у нашем новцу: *71.400 динара*. Осим тога влада хрватска подмирује загребачкоме позоришту *дефицит*, који се за последњих осам година скоро свакад појављивао и варирао између 10 и 30 хиљада форината.

Као што рекосмо, наше позориште отворено је 30 октобра 1869 године. Да загледамо у позоришне објаве од те *прве* сезоне у новом народном позоришту, те да видимо шта ће нам оне рећи. Ево шта кажу објаве: Од 30 октобра 1869 до краја децембра 1870 године давато је свега 147 престава. Давато је и класичних комада, као: *Млетачки трговац* (Шекспир), *Тврдица* (Молијер), *Силом болесник* (Молијер), *На силу лекар* (Молијер), *Ревизор* (Гогољ), *Марија Стјуартова* (Шилер), *Фијеско* (Шилер), *Чаша воде* (Скриб), *Лудвик XI* (Делавињ), *Гроф Есекс* (Лаубе). Већ *једанаестог* новембра 1870 (дакле после годину дана) преставља се Лабишева лакрдија „*Флорентински шешир*“ и појављују се сензациони комади, као:

„Гвоздена образина, Човек са вешала, Чича Томина колеба (прерада Мегерлина), Стари ка лар, Лондонски просјаци, Париска сиротиња“ итд, између којих се почесто јавља чаробна „Црна краљица“ и „Гроф Монте Христо“ (опет прерада Мегерлина). Тако дан по дан док дође и субота 28 августа 1871 године, те се приказа публици Рајмундов „*Расипикућа*“, који се давао *три* пут узастопце и још *три* пут до краја *те исте* 1871 године! „Ревизор“ Гогољев давао се само *два* пут узастопце.

За што је то тако морало бити? За што је позориште морало пустити Терезу Мегерле, Рајмунда и друге писце сензационих комада да се тако брзо почну ширити по нашој позорници? За што се није остало при Шекспиру, Молијеру, Шилеру, Скрибу, Лаубеу и другим класичним писцима? Г. Виловски осуђиваће можда управу позоришну. Ми је *не можемо* осуђивати. Не можемо за то, што нам је једнако на уму она месечна разлика од 4493 динара и 78 пара, која је онда била још заокругљенија (јер је преставључко особље било веће и разне набавке много чешће него данас) и коју је позориште морало подмиривати својом *зарадом*. Нема сумње да је за ону прву годину дана посета била врло добра. Публика је долазила у позориште, али *не* да гледа преставе класичних комада, него прво: да види како то изгледа нова позоришна дворана, како светли онај лустер гасом који је онда био новина у Београду; па да види — какве су кулисе, ложе, галерије (има ли их само три или има и она невидљива „четврта“), како изгледају седишта за оркестар и остали намештај позоришни. Друго је долазила и за то, што је онда, тако рећи, било „у моди“ долазити у позориште. Да је г. Виловски мало боље познат с овдашњим животом и нашим светом у опште, он би сад врло добро разумео шта значи ово: „у моди.“ Нека изволи запитати кога о „недељним школама“, о разним „заједницама и дружинама“ што су биле код нас у Србији пре 10—12 година, па ће разумети нашу „моду“ — барем приближно. Али мода је мода. Она пролази брзо. Траје обично годину дана.

Тако је од прилике морало бити и с посетом наше позоришне публике. Она је ћутећи али, својим све мањим доласком, врло јасно почела говорити позоришној управи: „Дај ти нама, ако хоћеш, оно што ће нас забавити. Ако ли нећеш — а ти *можеш* давати и своје класике, али ми нећемо долазити.“ Истина, онај део публике с укусом за боље и класичније комаде дигао је свој глас против таког захтева. Али где је теже ту претеже! Управа, знајући од колике је важности оно горе подвучено „можеш“ по опстанак овога позоришта, које свакога месеца очекује она разлика од четири хиљаде

и више динара, морала је слегнути раменима и отворити врата сензаионим цкомадима, па и Рајмунду и осталима чак до Нестроја.

Ето, г. Виловски, отуда је наш репертоар и постао неки ragoût од различних комада. Отуда је и загребачки позоришни репертоар такав исти, ако не и још већи „рагу;“ јер се у Загребу даје осим „Лумпација“ још и *Theatralischer Unsinn* (Les folies dramatiques(лакрдија у пет чинова од Диманоара и Клервиља. па даје се и *Der Zerrissene* (Smušenjak) од Нестроја.—Па послетку, г. Виловски, отуда је, чак ако хоћете, и репертоар ново-садскога позоришта такође један мали „рагу“; јер поред одабранијих комада наћи ће се зар и тамо где-који што се даје „ради касе.“ То је очигледан знак: да друкчије не бива нити може бити, где год постоји *само једно* позориште које *мора* задовољавати *разноврсну* публику. Ми бар тако мислимо.

Г. Виловски и *сâм* каже да „*публика не долази* у позориште да слуша предавања и да проучава философске теореме, *већ да се забави а може бити у неколико и да се поучи.*“ (Баш је тако рекао. Ено „Видела“ број 55.) Кад би г. Виловски делио оно мишљење: да је *позориште школа*, онда би имало можда и места што замера разноврсности позоришнога репертоара. Али кад *он* каже да „публика долази у позориште *да се забави*“ (јер оно његово: „*а може бити у неколико* и да се поучи“ значи толико, колико одрицати позоришту готово са свим задатак поуке), — онда, молимо, рашта замера позоришном репертоару што је неки „рагу“? Та овај репертоар, баш као такав, одговара потпуно захтеву г. Виловскога; јер, баш као такав, *може забавити публику*, а биће зар у њему и таких комада из којих се публика „може бити у *неколико*“ и поучава. Хајде да опет загледамо у позоришне објаве! Ове сезоне (од августа 1882 па до сад) представљани су на нашој позорници, између осталих, и ови комади: „Марија и Магдалина, Краљева сеја, Наше жене, Дона Дијана, Министар и свилар, Севиљски берберин, Роман сиромашног младића, Отаџбина, Данишеви, Дон Карлос, Дебора, Ђурађ Бранковић, Димитрије, Кориолан, Вилински прсти, Ревизор, Марија Стјуартова, Пит и Фокс, Присни пријатељи, Чаша воде, Лахан, Вукашин, Бој на Косову (Суботићев), Породица Беноатонова, Монтроз, Кин, Јаквинта, Нарцис, Адријана Лекуврерова, Ромео и Јулија, Девојачки завет, Љубавно писмо, Честитам, Госпође и хусари, Јелисавета кнегиња црногорска, Млетачки трговац, Мејрима, Дора и Сафо.“ Не допушта нам простор да овде побројимо све комаде који су представљани ове сезоне. У осталом и ово што споменусмо биће доста да г. Виловски види (ако хоће) да има у нашем репертоару и таких комада, који могу

публику „може бити у неколико и поучити.“ Све остале комаде, што су представљани ове сезоне (ма да су међ њима: „Густав Ваза, Марки Вилмер, Станоје Главаш, Перишонов пут, Дон Цезар. Госпођа од Сен-Тропее, Слободарка, Уријел, Леонарда“ итд.) мећемо у ону гомилу што треба *да забави* публику; јер је забава *главни* захтев г. Виловскога. То чинимо за његову љубав.

Пета је разлика у осигурању глумачког положаја и глумачких породица. Немачки глумци имају у свом пензионом фонду 2,469.311 марака и 48 пфенига; осим тога имају у фонду за издржавање 75.751 марку и 9 пфенига, и у задружном глумачком фонду 26.886 марака и 62 пфенига. То све скупа износи у нашем новцу равно: *3,214.936 динара и 49 пара.* А како ли је код нас? Закон о народном позоришту изашао је 8 октобра 1870 године и у члану 9 каже: „Стални чланови имају право на пензију, из позоришног фонда према годинама службе, које су провели у београдском позоришту.“ Правила о пензионом фонду изашла су тек 7 марта 1879 године. Пензиони фонд нашега позоришта има до краја овога маја месеца свега: *6288 динара и 22 паре.* Рецимо, да се после две године морају случајно пензионисати *два* стална члана. На њихову пензију издала би се за две године скоро цела готовина (рачунећи ту и онај проценат што се задржава и сталним и редовним члановима за тај фонд). Већ у трећој години не би се имала откуд давати пензија једном од тих пензионисаних чланова, а у четвртој — ни другоме. А шта би било кад би се дотле морала дати још коме пензија?

И то је један узрок, што се код нас слабо јавља подмладак глумачки и што свак налази да га чека *боља* будућност ако оде и у практиканте, него ако се ода глумовању код нас. Онај други узрок што одвраћа подмладак од позоришта, лако је погодити и без коментара. Нек се само узме у рачун материјално осигурање овог позоришта па према томе оцени: да ли има могућности да се наши глумци унапређују онако како то бива код осталих позоришта у свету, па чак, ако хоћете, и у Загребу. Нек се само узме у рачун у каквим се новчаним неприликама налазило ово позориште до скора. Нека г. Виловски изволи само упитати кога од глумаца: шта је то „продавање признаница“, па ће онда још боље разумети какво је било стање овога позоришта и како су „примамљиви“ били изгледи за подмладак. Позориште се за ово две — три године једва искобељало из финансијских неприлика. Тек што се посета публике осетила мало боља, а већ се хоће да ово буде „бечки бруг“ и бог зна шта још!

Шеста је разлика у наградама које добијају писци и преводиоци за своја дела и преводе. Théâtre-Français издао је од маја 1874 до маја 1880 (за *шест* година) оволике тантијеме: Александру Димасу сину 222.000 динара (пада му 37.000 на годину), Виктору Игу 210.000 динара (на годину 35.000), Емилу Ожијеру 194.000 динара (на годину 32.333 $^{1}/_{3}$) и Еркману-Шатријану 68.000 динара (на годину 11.333$^{1}/_{3}$). Да споменемо и један новији случај. Најновије дело Сардуово „Федора“ представљана је 130 пута у позоришту Vaudeville у Паризу. Укупан доходак износи: 1,041.560 динара (по 8012 динара од представе). Сарду је добио 15% тантијеме, а то је: 156.284 динара (не рачунећи улазнице за њега и његове пријатеље). То су ти писци добили само од једнога позоришта, а камо што добијају од других? Ради примера да напоменемо и Немце. Манхајмско позориште расписује у марту 1881 године награду од 1000 марака (1250 динара) за немачку оригиналну драму. До 13 јануара 1882 године (дакле за непуних 10 месеци) пријављује се на тај стечај *156 драмских дела* из свих крајева немачке царевине, из Аустро-Угарске па чак и из Америке. Од тих 156 дела одбира се и оцењује као најбоље: „*Луиза Санфеличе*, трагедија у пет чинова“ и добија расписану награду њен писац *Рихард Фос*, који је те исте године добио прву награду од франкфуртскога позоришта опет за једну трагедију у пет чинова, која се зове: „*Племићка*.“ Прашка „Конкордија“ расписује награду за шаљиву игру у једном чину. На тај стечај јавља се *290 шаљивих игара* и од њих се одбира и награђује као најбоља: „*Die Burgruine*“, коју је написао Dr-jur. Карл Каро. А кад ли је наше позориште могло расписати и може ли расписати награду за које год драмско дело? Камо му та могућност да бира барем између пет — шест поднесених оригиналних дела, а да и не помишљамо о десетинама и стотинама? Ласно је тим народима бирати између доброга што је најбоље за њих. Они плаћају и могу да плате својим писцима да раде. Код нас, и ако се појави какав оригиналан драмски метеорић те га примимо у репертоар, *кадри смо* дати тако малу награду, да је готово не вреди ни спомињати. Писац „Јаквинте“ добио је за две представе *свега 102 динара* тантијеме. То је „таман колико на тутун, вала бива, и на каву“, нек списатељ пуши и ћути и нек ни по што не казује ни Виктору Игу ни Емилу Ожијеру — како су огромне тантијеме код нас!

Ето то су те разлике, за које нам се чини да постоје између нашега и осталих бољих позоришта у свету. Докле год буду *те разлике* постојале овако како постоје сад, дотле не може бити разговора ни о стручности глумачкој, ни о строгом пречишћавању ре-

пертоара, ни о принављању добрих дела из нашега живота, ни о принављању бољих глумачких снага, ни о спремању глумачкога подмлатка Дотле се *мора* излазити на крај *с овим што се има* и како се има и може. Дотле је, најзад, *пука бесмислица* говорити: да позориште „не може у нас бити друкчије него што је у Бечу, у Прагу, у Загребу" итд, — већ ако се хоће да рекне *тако* тек од ћефа или ради неке параде.

Ми не велимо да ваља позориште оставити на овоме ступњу, на ком је сад. Позоришту заиста треба помагати и нама се чини, да би му се за сад могло и овако помоћи:

а) Да се материјално тако осигура, да се не мора обзирати на посету наше публике нити зависити од онога што „падне на каси." То би се могло постићи на *два* начина: или дати позоришту већу новчану помоћ и на свршетку рачунске године подмиривати и дефицит, ако га буде (од прилике онако као што се ради у Загребу); или уредити позориште онако од прилике као што је уређена државна штампарија. У овом другом случају држава би подмиривала све трошкове позоришне, а позориште би своју зараду предавало државној каси као доходак. Наравно, да би држава у први мах имала подмиривати повеће разлике између дохотка и издатка. Но временом би се зацело дошло дотле, да позориште привређује барем онолико колико се на њ троши, ако не би што и претекло.

б) Да се поклони већа пажња пензионом фонду за ислужене и изнемогле глумце и њихове породице. Овим и оним горе осигурало би се стање глумачкога особља и код нас; а тим би се учинило, да се пријављује више подмлатка за глумачку уметност.

в) Да се сваке године одреди извесна сума за награђивање оригиналних дела. У први мах по 50 дуката за четири дела (два историјска и два из савременог живота), а после и више, према потреби и могућности. У овом случају управа би на крају сваке сезоне расписала стечај, одредивши рок докле писци треба да поднесу своје радове.

г) Да се отвори известан курс за претходно обучавање позоришних питомаца у ономе што им је најпотребније за даљи рад и напредак.

Писац ових редака мисли, да би се тим путем могло ово наше позориште унапредити и колико — толико изравнати с другим бољим позориштима светским. Он износи то своје мишљење јавно на оцену и радоваће се ако пријатељи позоришне уметности изнесу какав бољи начин и покажу удеснији пут, којим би овај завод могао коракнути напред.

Кад настане тако време да наше позориште буде толико *материјално* осигурано, да се његова управа (па била ова или ма која друга) *не мора* освртати на клупе и галерије, него *да може* сву своју пажњу и старање концентрисати на *саму позорницу*, — онда ће наравно бити много друкчије и с деобом улога и *с репертоаром*. Онда ће и сама управа радо пристати, да се репертоар пре свега пречисти, да се из њега касирају многи комади, па чак, ако хоћете, и „Уријел Акоста“ који никако није bühnenfähig.... (Нама се чини да је „Уријел Акоста“ једно од бољих драмских дела Гуцковљевих и да је свуд по немачким позорницама па чак, ако хоћете, и у Русији признато као bühnenfähig. Г. Виловски каже да *није* и да се даје у „бургу“ *само за љубав* Волтерке и Сонентала. Хајде баш да му то и верујемо, на његову parole d'honneur! Али ето све нам неки демон шапће иза леђа и пита: Зар тај славни бечки бург, то ремек-позориште, нема у свом репертоару и других улога за Волтерку и Сонентала, него се мора, само за њихову љубав, *толико понизити* да узме у свој репертоар једнога „Уријела Акосту,“ који није никако bühenfähig?) Дакле, као што рекосмо, онда би се из репертоара касирали многи и многи комади, па би се престављало све само одабрано и класично комађе. Истина, можда би онда само чланови управе, г. Виловски, као позоришни рецензенат, и још гдекоји посетилац. што нема обичаја да пролази кроз оно извијугано гвожђе „пред касом,“ — били *цела* публика која би гледала преставе. Него то не би ништа марило. Позориште би било осигурано, глумацâ доста па сви добро награђени, никаког страховања од дефицита. Наравно така посета трајала би, не велимо до века. него подуже — док се не би намножио број гледалаца с укусом за одабране и класичне комаде.

Међу тим би онај други део публике, који је до сад подмиривао и који и сад подмирује трошкове позоришне, начинио себи, ако му треба, друго — оделито позориште, које би се можда звало „варошко“, „општинско,“ или просто „београдско.“ То би позориште давало опет Рајмундијаде и Вернијаде, те задовољавало своју *редовну* публику која би ускочила из овог „већ класичног“ позоришта. Ако не би то било, онда би та публика ишла лепо у „тингл-танглове“ (који би се јамачно *опет* појавили) па слушала скаредне песме и гледала скаредне преставе. То би радила та друга публика; јер не дај, боже, да нам овде пада мисао: да би може бити и сâм г. рецензенат „у неколико“ свратио (кад изиђе одвуд с класичне преставе) да види како се та друга публика забавља!

Тако би то било, г. Виловски. Онда би ви имали пуно права да корите управу позоришну што не дели улоге по стручности глумачкој; да замерате њеном репертоару што је некакав „рагу“ од свакојаких комада. Онда управа зацело не би имала ни места ни разлога да се брани од ваших прекора, и ваших — критика.

У осталом *лако* је а и *тешко* критиковати. *Тешко* је написати критику онаку каква *треба да буде* и каква *помаже* у колико може, то јест — критику у правом смислу, у којој *не сме* бити бесмислица и погрешака. Међу тим најлакше је написати критику онако „од моде“ или „параде“ или тек насумце Таквом критичару од „моде“ или „параде“ подноси све па и најгрубље погрешке. Такав се критичар може попети и горе на Авалу. па критиковати београдски торонь што на њему нема крста, куће што немају кровова ни прозора. димњаке што се не диме и улице што их никако нема и што по њима нико не иде. Кад би се спустио овамо у варош — онда би видео да је све друкчије, па би нашао „може бити“ да на београдском торону има „у неколико“ и крст, да куће „може бити“ имају „у неколико“ и кровове и прозоре, да се димњаци диме и да „може бити“ има и улицâ и да народ по њима „у неколико“ и иде.

Ми ово никако не пребацујемо г. Виловском. Боже, сачувај! Та је помисао далеко од нас. Ми сматрамо г. Виловског као критичара — на свом месту. Он, као *добар* позоришни рецензенат, добро пази све шта се на позорници представља. Он, на пример, критикујући представу „Кина,“ коју је наравно *врло пажљиво* — молимо, као рецензенат — гледао, каже: да је Кин „представљао *Хамлета* изврсно“ (ено број 22 „Видела“), ма да се целој осталој публици, па чак, ако хоћете, и оној на „четвртој“ (то јест на трећој) галерији *учинило* да Кин представља *Ромеа*. — Па онда (опет на пример) г. Виловски, критикујући представу „Библиотекара,“ каже (у истом броју „Видела“) да је г. Коларовић, који је представљао *ујака Макдоналда* *„био прави Енглез који се очешао о Америку, а у коме је американски „јенки“ потпуно надвладао енглеског квекера.“* Баш каже тим речма, ма да се целој публици, па чак, ако хоћете, и самом Мозеру *учинило:* да је *ујак Макдоналд дошао из Источне Инђије*, из оне Инђије где има Калкута и Бомбај, *а не из Америке.* — Па онда г. Виловски, критикујући представу „Доре“, коју је, као што се види по његовој дугачкој експозицији целе садржине, *с највећом пажњом* пропратио — опет, молимо, као рецензенат — каже: да је „Дора кћи *богате маркизе* Рио Зарес, која има кућу у Ници и Версаљу,“ дакле *две* куће; да је *„Дора бесна,* јер *има пара* па за што да не буде бесна“ и да је „Дора *блазирана, охола, необуз-*

дана кокета париска." — па наводи како је отерала оног „младог просиоца" што се раставио са женом, па „добила грчеве" и пала у несвест. (Види „Видело" број 57.) Међу тим се целој осталој публици *учинило* : да та „богата маркиза" Рио Зарес није имала баш *ни једне* куће, него да је становала и у Ници и у Версаљу под туђим кровом и да јој цело њено богаство беху неке пушке што су биле послате у Шпанију Дон Карлосу. Даље — публици се *учинило* : да Дора није имала ни толико пара да се исплате ситније „конте," него мати њена мора у напред напомињати својој собарици за кога је „код куће" а за кога „није." Па онда публици се *учинило* : да је Дора, отеравши оног безобразног „просиоца" пала у несвест, потресена гнушањем, што је запала у *тако* — да се послужимо изразом рецензентовим — *блазиран* свет те јој се, на тај начин, нуди један богат распуштеник : да живе, знате, онако модерно „заједно." Чудновата публика ! Њој се јамачно чак и то чини: да се на такву понуду *не би* згрозила ни једна „блазирана кокета" а камо ли — кад је још уз то „*бесна и необуздана.*" Па ни оне „грчеве" није публика приметила ; она је толико кратковида да јој се учинило : да оне злокобне кључеве није *Дора* предала грофици *Вершевој*, него да их је дала својој матери маркизи Рио де Зарес, а *мати* — грофици.

Оволико у одбрану г. Виловског.

Него, хвала богу, није нужна одбрана ! Изишла је одмах „исправка" у 58 броју „Видела," која каже : како су „неким немилим случајем забачена два листића," на којима је било написано оно што би требало да дође „измеђ *четвртог* ступца на првој и *првог* ступца на другој страни." Врашки тај „немили случај," како је могао да изопачи целу рецензију ! Али сад је ласно ! Нек читалац узме дотичну рецензију (у броју 57 „Видела"), нек измеђ поменутих стубаца намести ону *кратко* изведену садржину тих „забачених листића," која се сад налази у „исправци," па ће јасно видети : Како се иза Дориног „госпоства и богаства скрива јад, који је тим већи што су потребе веће." Како нам је писац (Сарду) „вешто насликао раскош иза кога се скрива сиромаштина и госпоство које се у својој борби за опстанак вата за сламку спасења." Како се „све то преставља *друкчије него што је у истини.*" Како је „то *права истина* и појезија." И на послетку читалац ће се потпуно уверити и видети : како је то све с пуно смисла и логике „исправљено," те се баш лепо види да су „неким немилим случајем забачена она два листића."

Зли језици хоће да знају да г. Виловски *као* није ни гледао *први чин* „Доре," него ону рецензију написао онако „од прилике." Ми то никако не верујемо! Ево ћемо, ако хоћете, казати чак и и то: да је г. Виловски први од публике ушао тог вечера у позориште, да је *најпажљивије* гледао *нарочито први чин*, у коме је и онако драмска експозиција, и да се ништа, па ни они „грчеви" ни они мали кључеви, није могло отети од његове пажње. Истина, зли језици рећи ће нам „може бити" да „у неколико" и лажемо; али — ништа за то! За хатер истине, за хатер његових тачних и истинитих рецензија отрпећемо и то од злих језика. Та свет је свет, зли су језици — зли, као год што је и „позориште — позориште!"

Нека не смета ништа г. Виловском: ни публика ни зли језици! Боже здравље, што је данâ пред нама је! Биће још преставâ у нашем позоришту. Писаће он још рецензија. Он ће се, ако затреба, попети на још вишу Авалу — хтедосмо рећи, висину, па критиковати све најстрожије. Тим ће цељ бити постигнута. Рецензије његове поправиће стање позоришно за врло кратко време, на пречац, онако на „окус-покус." На пример окус-покус, па — „бург!" Окус-покус па — нема више овог „рагуа!" Окус-покус па — репертоар „буке" од самих класика! И на послетку још једно окус-покус па — наш Антоније (разносач позоришних објава) на један мах Сонентал!

24 маја 1883.

М. Ђ. Глишић

ЛИТЕРАРНИ ПАНСЛАВИЗАМ

I.

Питање о заједничком књижевном језику словенском.

У „Веснику Европе" за 1878 год[1]) ми смо покушали да са свим објективно преставимо питање о панславизму онако, како о њему мисле меродавни људи у словенству, стране владе и писци. Уздржали

[1]) види „Вѣстникъ Европы" журнал за политику и литературу, 1878 год. св. 5-6, чланак: „Панславизам некад и сад"

смо се од суда, јер је и не могућан: панславизам није јасан отворен покрет, него је више теорија, идеал, полет који се појавио у људи, који су у сред тешкога положаја словенских народности тежили за бољом будућношћу њиховом, — а чини нам се да су ти идеали били јачи и наде крепче баш онде, где се је мање радило. Ако би судили о садашњем стању пансловенских тежња можда би изгледало да нам је то било у плану. За сада је једино могућа дилема: бити или не.

Али има у панславизму и друга једна страна, на којој смо се намеравали дуже задржати, а то је она, на којој он, може бити, показује највише реалних основа. То је литерарни панславизам, у два, кашто спајајући се правца: у правцу *интелектуалног уједињења*, уједињења мӗсних народних и васпитних интереса; и у правцу установљења једног *заједничког слов. књижсвног језика.* На то су питање одавна долазили они писци, који су у опће размишљали о старом јединству или новом зближењу словенских народа. На њ се је повраћало сваки пут кад се говорило о пансл визму. И одиста. питање је веома важно чисто битно питање. Ако је Словенима суђено да постану онака стварна и свесна целина, какву желе панслависте, — очевидно је, да пре свега треба да нађу и утврде долирне тачке у кругу националних идеја, и да, као моћно средство за то. створе заједнички словенски језик. Све дотле, док је за опћење'. ма и књижевно, између два сродна племена потребан тумач. њихово ће зближење бити посве мучно, — слабо и непотпуно: они не ће бити са свим туђи, али не и блиски међу собом. Осећање племенско остајаће на ступњу неодређенога нагона, који ће зависити од свакојаких случајности; право узајамно познавање узајамна племенска искреност, т. ј. праведна оцена онога што свако племе сматра за своје искључиво добро биће код мањине људи, који то постижу само уз цену особитог труда, специјалног изучавања. као што би могло бити и у људи са свим странога племена. Истинита, свесна заједница међу народима не постиже се голим и шумним политичким и војним догађајима, — као што је н. пр. последњи рат, — који чине велике и донекле благотворне преврате у судби народâ, ну, немајући извесних страна непун израз историске потребе; та би се заједница морала у исто време стварати и с друге стране — трудом и учењем,, зближењем народâ у вишем интересу човечанског развића, у науци, литератури, које војницима и дипломатима с обичне тачке њиховог гледишта изгледају, као проста беспослица или чак збркан и штетан елеменат. Тесна, чврста узајамност, не може понићи из дипломатских планова, нити из савременог пажења

властитог народног частољубља, које рачуна на помоћ, саплеменика ни из пуке моменталне потребе, па ни из историских успомена, које у опће вреде само онда, када су нужне да утврде нешто што већ постоји (јер у много прилика и за многе људе оне су празан звук или обичан књижевни рад); така узајамност пониче само услед сталног тока узајамног опћења, једнакости интереса, сродности васпитних праваца, — а ради тога је потребна заједница умне и моралне народне радиности. Израз такe радиности јесте литература, а литературна свеза сродних племена могућа је само уз један услов, наиме, литература једног племена мора постати центар и за остала, мора задобити значај опћег израза, једном речи, у више сродних племена *један* језик мора постати заједнички књижевни језик целе породице. Та се потреба заједничког литерарног језика (било у ма ком степену и облику) осећа, поред тога и с друге стране, По својој политичкој историји словенство је од вајкада у непријатељским одношајима са германством, — последње је још од оних векова које тек памти историја, тежило да захвати словенске земље, које су му ради властитог расељавања требале. Потиснуто романским западом, с којим је угинуло и осимирало се у Француској, Шпанији и Италији, измешано с њим у Британији. оно је имало отворенији пут на исток, у земље, које су заузели Словени. Пре хиљаду година западна је граница словенских насеобина допирала, како се говори, до Рајне, а сада је готово на Висли. Отвореном покорењу, истребљењу или насилном понемчавању Словена, које је свршено на просторијама садашње сев. Германије, придружило се, готово на читавом осталом пространству западних Словена, понемчавање другог рода, које се ради још и сада — средством потчињења Словена немачкој политичкој власти, срeством немачке школе, литературе, језика, измишљавањем обичаја и т. д. Западно словенство као скуп ситних и раздвојених племена, није могло једнаком снагом стати томе упливу на супрот и, увучено у ток немачког историског живота и цивилизације, хтело не хтело давало је своје раднике у службу оној истој сили, која је гњечила његове властите народности. Оно је давало своје ђенерале, учењаке, писце и т. д. а с њима народну масу, као војену и радничку снагу. Садашњи словенски родољуби, забринути таким положајем, покушавали су чешће да у сред немачких знаменитих имена утисну велике словенске мужеве, и старали су се да своме племену поврате славу коју је Немац „узурпирао": они су кушали да докажу, да су Гутенберг, Лесинг и др. били Словени, — па и кад би то доказали резултат је тужан, те су умне снаге радиле у немачком облику а у корист германства.

Ми мислимо, да у том упливу германском није било толико кривице колико налазе родољуби ултра словенски. Ко је томе крив? Сви ти родољуби признају и жале се на историско зло словенско — његове ситне задевице, незнање да се уједине ради сложног заједничког рада, па треба примити и резултате тога зла, и не мрзити и сувише Немце, кад смо у многоме сами кривци. Историја не признаје идиле и сентименталне романе, па и ако словенски историци и археолози описују стара и нова словенска патријархална доброчинства, то све још није довољно за историски значај народни. Још је потребна стварна васпитна снага целога народа. Ми се бојимо да је она у Словена и данас слаба.

Ну, било како му драго, словенски препорођај, и код западних и јужних племена и у Русији опажа се једнако и стално као тежња да се развију особито оне народне способности и особине, које се до сад нису могле довољно очитовати, код једних — под притиском Немаца (или Мађара и Талијана), код других под срамним јармом турским, а код трећих под уплив „петроградске ере." Ну и ако су Словени све до сад били немоћни да потраже своју слободу, узрок је у том био измеђ осталог у крајњој растурености њихових умних снага: у поцепаности на неколико разних књижевности, које се троше у обрађивању неколиких наречија, те, разуме се, нису могли ни помишљати на то, да би се барабарили с литературом тако целокупном и богатом, каква је немачка или која му драго европска литература. Многи је труд јаког научног или песничког талента у Словена страћио се образујући елементарне потребе десетине одвојених литература, — по томе што би такав таленат свакако тражио шире г поља, јер код куће не би имао довољно грађе и ослонца. Друга препона снажном развићу литературе била је политичка потчињеност већине племена: јер ма како јако били даровити писци, њихов прираштај и радиност неизбежно зависе од положаја народног, његовог опћенитог размештаја и политичких услова. Умна радиност расте с мером даних услова, и ако није ограничена елементарно педагошким питањима своје средине, — троши се само на најпречу властиту обрану, т. ј. специјално на одбрану самог битисања народног, на припремању могућности за његово будуће развиће. Овде се не може говорити, шта би већина тих одвојених литература могле мислити о озбиљном противљењу упливима туђих литература (особито немачке). За неко више научно и песничко развиће увек ће сличној литератури недостајати богатих извора, образовање — и мимо политичке потребе — биће несумњиво двојезично (као код свију аустриских и пруских Словена), и

Словени ће бити изложени господству јачег противника. Очевидно је да је и за ту почетну борбу словенску за опстанак потребно, да њихове умне народне снаге добију какав било центар. А то је двојако потребно, ако словенско родољубље мисли да изрече своју властиту нову реч у опћој цивилизацији човечанства. (Познато је да ултра словенски родољуби мисле, ни више, ни мање, да ће словен. цивилизација заменити лажну, преживелу, и „гњилу“ цивилизацију европску). Ту нову реч не могу повести сами Чеси, или Пољаци, Срби итд; по мњењу Словена, ту реч не могу повести — без њиховог јаког учешћа — ни Руси, једини снажан народ Словенски. Да се изрази читава словенска племенска битност, словенски народни „ђениј“, нужно је уједињење, заједнички рад народних умних снага — и, наравно, потребна је заједничка подлога и средства за рад — заједничка литература, и заједнички словенски, свима једнако разумљив језик, кога ће сви и употребљавати (бар у заједничким стварима).

Та тежња, кажем напред, изгледа нам са свим природна у облику идеала; словенски препорођај мора захтевати литерарну заједницу, нарочито ако жели да не остане гола машта, него да постане дело — да изведе народну самосталност словенску; да не буде непотпун и кратковеки провинцијализам, него факат и историска сила а „велико будуће словенство“ да не остане празно бенетање кабинетских учењака и народних сањалица. Ну како смо видели да се код опште теорије и панславизма тенденција уједињења постојано судара с конзервативним опирањем појединих пламенских јединица — тако и у питању о заједници лиратуре и литерарног језика ни из далека није слоге. И ако фактично готово сви осећају потребу те заједнице, достигнуће је њено скопчано са тешко савладљивим препонама. Пре свега како дочекују, не велим — сва племена, али интелигенција разних племена знање једног језика (на пр.руског), којим би не само читали него и писали? Како је неограничена већина словенских литература, оданост своме говору тако је валика, да уништити је ма и због сродног, али ипак туђег говора, биће увек тешко. Уз то долазе још и друге околности. У самих западних Словена мислило се већином, да улога заједничког књижевног језика нашег припада руском: али та перспектива не допада се многима: с мишљу о руског језику скопча се мисао о руској политичкој сили, упливу и превлађивању, а такав ток радње нико не жели. Сем тога неки слов. народи, наиме Чеси, — а донекле и Пољаци, — мисле, да они, не само не уступају Русима у просвети него их, шта више, далеко надмашују, — тако, да би отказ од свога језика а у корист руском сматрали не само као погрешку културну, него и као по-

нижење и штету. Најзад, та идеја, изгледа кроз и кроз туђа, али је ипак бране и до данас, указујући на разна факта наше просвете.

Начин литерарног уједињења преставља̂н је опет различно: једни су мислили, да ће оно бити само „заједница“ т. ј. утврдиће се 4—5 главних словенских литература, те ће читаоци поред свога учити још 3—4 слов. наречија и читати њихове производе: словенска наречија биће тада као знаменита четири дијалекта старог грчког језика. Други су мислили, да би словенски читаоци који би ради образовања требали да знаду још стране европске језике. — могли постати такви лингвисти, да би то све премашило човечије снаге. Они су мислили много природније, да заједничким језиком словенским може постати само једно наречије, које ће, потим или другим мислима, добити превлађујући значај. Неки су, најзад, мислили, да се може створити нарочити помешани литерарни језик, који би вештачки спојио у себи разноликост наречија; то су били настрањаци — идеје њихове нису никад продрле: заједнички језик може бити само живи књижевни језик, који би имао своју литературу као ослонац.

На послетку, стављало се ово питање: које словенско наречије треба да постане заједнички књижевни језик? Готово свима. који су теориски решили то питање било је јасно, да таким може постати само језик већега племена, који већ располаже знатном литературом, и већина мислилаца сматрала је руски језик као такав, — али не једногласно. Западне Словене је у томе бунила ћирилица која је — особито људима старога кова — изгледала врло чудновата и непотпуна; даље, многима од њих, нарочито Чесима, руска литература (као што смо мало час напоменули) изгледала је врло скромна — а такође и врло мало слободна — док је на пр. Чешка образованост најразвијенија међу словенским. и пра̂во руског језика да постане заједнички словенски подвргло се муклом сумњању.

Други, мислећи, да ће заједнички књижевни језик словенски моћи постати тек у дугом времену племенског зближавања (та претпоставка, не без својих основа, извођена је из аналогије образовања европских књижевних говора) премештали су корен будућега језика не у руски, него на пр у Словачки, као средњи међу западним и источним наречијама; у српско-хрватски, као особито лак и милозвучан; најзад у јужни руски.

Поједине народности на послетку и не мисле, да ће са усвајањем заједничког словенског књижевног језика, ако се оно сврши угинути пра̂во месних наречија. Тврди се, да ће се поред заједничког језика очувати такође своје поједине литературе, које су сад смеса језика̂ — коју без сумње тешко савлађују и сами специјалисти.

Како ће се изгладити та противност између два правца центрифугалног и центрипеталног? У томе питању о језику понавља се и читаво питање о панславизму.

II.

У старије доба.

Ултра словенска школа која је најјаче развијена особито у нас — као словенофилство — и која је, у многим приликама, доста сметала својим идејама осталим Словенима; — није сумњала, да спас словенства, апстрахирајући политичку страну дела, лежи у примању руског језика за књижевни (а у првоме реду у примању руске ћириловске азбуке) а нарочито у примању или у „повратку“ у православне. Теорија би била прекрасна, кад би се дала извести. Али ту и јесте тешкоћа, што је она мислила да ће се тако лако одстранити хиљадугодишња историја западних Словена, која је протекла у раздељењу са словенским југом и истоком и која је на народни карактер словенског запада урезала оштре неизгладиве црте као год што је и словенски исток на своје.

Главни ослонац тога мишљења је рад Ћирила и Метода. Они су били у старо доба први и једини радници свесловенски, јер су им радови подједнако припадали и јужним и западним и источним Словенима, којима су они дали грчко хришћанство, али на народном језику, те тако на прагу историског живота словенског били претече њиховог духовног јединства. У томе се садржи и њихов *савремени* значај. „И за јужне и за западне Словене, — вели Хиљфердинг, — они су не историски радници, него оснивачи њихове просвете, они су знамен словенске самосвести и јединства, и за то се спомен њихов штује особито код оних племена, којима је ближе срцу њихова идеја словенства, њиховог словенског браства: то су на југу Бугари, на западу Чеси, Моравци, Словаци, Хрвати и Словенци.

У самој ствари, појав првог словенског хришћанства и писмености даје повода идеалном представљању о старом јединству и надама на његов повратак. Ну *историја* т. ј. сва укупност историских услова, који окружују словенска племена и с којима су се она морала познати, уништили су у самоме почетку то јединство: на тај начин, и у тај мах оно није било довољно снажно, да издржи те услове. Факт је да су проповеди Ћирилове и Методови биле и сувише опширне, али ипак неуниверзалне: проповед грчког хришћан-

ства (кад су цркве још биле заједно) давала се под јерархичном влашћу *Рима* — и та околност даје сад повода католичко-словенским историцима да агитују за црквену заједницу у католичкоме духу, кад и словенофили агитују за њ у православном. Упоредо с ћирилицом (и до сада је још необјашњено у каквим с њом односима) стојала је глагољица; тада је ушло у употребу латинско писмо, које је наскоро постала својина свију западних Словена који су били римске цркве.

Тада се је, одмах иза пансловенске радње Ћирилове и Методове, почело заједно с историским дељењем, и књижевно одељивање словенских племена које се ето продужава и у наше дане. Заједно с тим, кад се је политичка историја племена, — која су сачињавала целину можда само по арйском пореклу—разносила без унутрашње везе на огромне просторије југоистока, поједина наречија оспособљавала су све више и више. До краја XIX века. — с једним само изузетком — по сред тих наречија развијале су се особите књижевности, које су мало знале о другим словенским племенима, мало или ништа не знајући о њиховој књижевности, ограничене на своје дневне потребе и свој социјални положај. Племенске везе нису баш посве покидане: оне су одржаване у плéмêнâ, која су се зближила тешњим средством, једном вером, заједничком погибељи од истог непријатеља. Тако, Русија северна и јужна никад нису једна другу заборављале, Срби и Бугари били су увек више или мање блиски Русима — у њих се сачувало упоредо уз Ћирила и Метода, грчко православље и традиција о ћирилској писмености; Чеси су били скоро нераздвојни са Словацима, и око епохе Хусове, као и пре и после ње, имали су литерарног уплива на Пољаке; у периоди реформације протенстантизам словински (хорутански) и хрватски мислио је да ради не само у кругу свога племена, него и за друге Словене.[1]) Наш Нестор (руски) као што је познато, имао је тачнога појма о словенским племенима, и правио је опаске о јединству словенског и руског језика; летописци, и писци других племена знали су, и ако врло тамно, о распрострањењу словенских народа и понекад су се с поносом на то позивали. Први словенски научници, који су се бавили језиком, почеше сад јасније схваћати племенско сроство, и знаменити Словинац Адам Богорић, који је написао граматику на крају XVI века, са саучешћем и поносом говори о сродним племе-

[1]) Не ћемо овде наводити потанкости, које се налазе у књизи г. Перволфа «Слов. заједница од најстаријих времена до XVIII века.« Спб. 1874 где је побрано много факата таких зближења између слов. племена и литература, — која у осталом, никада нису долазила до укупног и широког значаја.

нима те напомиње, како је из његове књиге лако могуће увидити сродство словенског језика с московским руским (јужним), пољским, ческим, лужичким, далматинским и хрватским. Писци српско-далматински ранији и познији, под упливом италијанске образованости спремнији за историско појимање, повраћају се чешће од других на племенске успомене које се и појављују у производу дубровачких песника као Чрва, Мавра Орбинија и др. још крајем XV века. Последњи је још тада био замислио да напише историју свију Словена (1601 год) коју је под Петром великим а под надзором Теофана Прокопијевића превео Дубровчанин Сава Владислављевић (1722 г.). Словенски историци XVI и XVII века радо су правили бајке о постанку словенских народа, али и у томе се већ огледало нејасно очекивање, да тај заједнички постанак мора упућавати Словене на узајамни интерес, саучашће па и помоћ.

У добу у ком су владале те бајке и ти први појмови о некаквој свези Словенских племена, тим је знаменитији појав човека који није само сањао о народно политичкој, и просветној заједници словенској, него и предузимао ради њеног остварења знамените историско-политичне и књижевне радње. То је био знаменити Србо-Хрват *Ђурађ Крижанић*. Продужавајући традиције српско-далматинске књижевности, која је прва наглашавала опће словенске свеце Крижанић је и израдио читаву своју теорију о ослобођењу и и ојачању Словена у свези с Русијом, и под непосредним руковођењем њеним, као најјаче и једине словенске државе.

Оригинална је судба овога *првога панслависте*. Он у своје доба није био тако познат као данас. Његова су дела тек недавно пронађена; у своје доба она су прошла без икаквог јачег утицаја јер нису била са свим позната; његови су предлози пропали, али радови његови, показујући нам у њему знаменитог човека, дају нам и карактеристичну историјску црту племенских веза словенских.

Не ћемо се дуго задржавати на личности и радовима Крижанићевим које су и код нас изазвале неколика истраживања, а и нарочито књига, и које су већ толико пута помињате у последње време услед новијих догађаја словенских. Доста је ако рекнемо да се је Крижанић, родом хрватски племић, посветио црквеном раду, учио се у Бечу, Болоњи, Риму; занимао се питањем о уједињењу цркава, у Риму се упознао с руским (унијатским) свећеницима, и, ширећи постепено своја изучавања, дошао је до таквих опћенитих идеја о историском животу Словена које су савршено њим овладале, и судбину му определиле. На име, проучавајући историју Словена, њихове црквене односаје, он је са тугом увиђао опће (сем Русије)

упадање Словена под туђим јармом, које су они сами својом безначајношћу подржавали Он се одлучи да се бори са тим манама нашим, и да шири своје идеје онамо где су могле добити праву снагу. Цело јужно и западно словенство било је тада (у полов. XVII в.) подјармљено—слободне су биле само Пољска и Русија. Али прва се није Крижанићу милила: њен положај изгледао му је још тада са свим уздрман, и није на њу никакве наде полагао. Остала је Русија. Крижанић, католички свећеник, одлази у Русију. тамо пиша опсежне политичке расправе о положају Словена, о словенском значају Русије, те их посвећује цару Алекси Михајловићу. До сада се не зна, шта је с њим било у Русији, куда се део у то мутно доба; али су књиге његове биле „у Государа,“ тада а и после оне су се налазиле у књижницама разних духовних и светских достојанственика. Сем своје опће политичке теорије, отвореног панславенског значаја, он је по тадашњој прекој потреби писао. такође — о расколу, у онаком смислу, какав се могао очекивати од човека истинито образованог: он је објашњавао, да се вера и спас не садрже у писму или другом не тачном преводу, да је недостојно усљед граматичких погрешака рушити духовну љубав, њему се није допадала спољна формалистична побожност расколничка, која се скопчала са неправилним, шта више управ развратним животом. У питању о уједињењу цркава Крижанић је изумео мисао са свим оригиналну, и посве народну словенску, коју би и сад лако било схватати. „Глупо ради онај, — вели пансловенски родољуб, — ко се пртља у туђе распре, које му не могу ништа помоћи. Није нужде Словенима да се мешају у спор о првенству двеју цркава; њима је све право, шта патријарах цариградски и папа римски том приликом један другом споре, чупају се и вуку за браде, боље се бринути о свом племенском уједињењу.“ Стара Москва је била одвише учмала, и привикла дедовском обичају, „улагивању и миту“ није навикла на критику, те идеје Крижанићеве, велике и идеалистичне не нађоше у ње ни најмањег одзива. Не зна се како и за што, али после двогодишњег бављења у Москви „поп Јурко Сербљанин“ већ је био отпраћен у Сибир, где је провео читавих 15 година. (1661-76) Овде је продужио свој рад, и измеђ осталога написао је књигу — по којој би га морали сматрати првим писцем који је зналачки поставио питање о словенској књижевној заједници. Књига се звала: „Граматично исказаніе об руском језику, 1666 год.

Још док је у Риму живео, пре 25 година, Крижанића је занимало питање о словенском књижевном језику; проучавајући црквене књиге руских унијата, он је долазио до закључка, да је

хрватски књижевни језик врло покварен, и мислио је о његовој поправци; али му се за тим погледи раширише и, одлазећи у Русију са својим панслoвенским идејама, он је мислио између осталог, о поправци »нашег словенског језика« за који је хтео написати граматику и речник. Све своје намере није доспео да изврши; остало је само »Граматичное исказаніе« написано у Сибиру без икакве помоћи.

Крижанић је опће писао непознатим језиком, смесом руског и хрватског с другим примесама, па и с речима које је он сам ковао. Он објашњава узрок томе у предговору граматике и моли читаоца да се не чуди, што му се језик не подудара с обичним руским. Ствар је у томе, што је он хтео, да његов језик разумеју и Руси, и јужни Словени, и Чеси, и Пољаци. „И за то — вели он — решио сам се да говорим тако (божем неким опћим језиком) да ме сви разумеју. Туђинштине овде нема никакве, ни у словима, ни у склопу речи. А облике и окончења слова узео сам она, која су најпознатија, или многим нашим наречијама обична.« Он је, дакле, мислио, да треба да тражи „заједнички језик.« Уједно с тим, у испитивању о »руском језику« он није мислио, прави руски него у опће словенски језик. По његовој теорији, руски језик баш и јисте најстарији и главни; на њ су најпре биле преведене старе књиге, — он је основа постанка свију осталих „грâнâ« језика т. ј. наречија. Сва словенска племена произлазе из руског једна грана (која је имала особито име «Словен« а за тим се разделила на три краљевине — бугарску, српску, и хрватску), кренула се на југ у земље византијскога царства, јер је та грана вечито ратовала с Грцима и Римљанима, то су последњи боље знали њено име (Словени) и неправедно га наметнули целоме племену које је управо било *руско*. Друге гране рускога племена пођоше на запад. и тамо основаше краљевине Чешку и Пољску. „Нема сумње, — вели Крижанић, — да је руско племе корен свију осталих. Те по томе, кад оћемо да једним именом обухватимо и разумемо свих наших шест покољења и свих шест језичних грана (т. ј. главних словенских племена и наречија) то не треба их звати новијим словенима, него старим коренитим именом. На тај начин није руска грана *плод* словенске; него су на против словенска чешка, пољска гране рускога језика. А нарочито онај језик, којим ми пишемо књиге, и не може се у ствари звати словенски, него — руски књижевни, или стари језик.« То не само за то, што су остала племена и језици никли из руског него и за то, што је стари „Словенски« језик наличнији на садашње руско, него на ма које друго наречије.

Крижанићу се дакле чинио руски језик као основни словенски, шта више свесловенски језик: он је — прави наследник старога словенског, у њему је извор других наречија, он је једини кадар да поисправља последње погрешке, као год што само Русија може помоћи словенима.

Он у својој граматици и сматра руски језик с те тачке гледишта, желећи да га начини разумљивим за све словене смесом неких потанкости из других наречија. О овима суди он врло непријатно. Сва словенска племена, сем руског, покорила су се или на други који начин подвргла странцима и искварила се, изгубила свој језик: „једно је изгубило трећину, друго половину свога родног језика, и сваки дан све више губе,“ Крижанић је добро схватио, да образовање језика много зависи од његовог политичког положаја. „У кога народа нема литерарних писаца, — вели он, — ни краљевских исправа и народног уређења или законодавства на народном језику, тамо се језик губи и угине; а где тога има тамо он бива обилнији и с дана дан гипкији.

„За то се од Бугара не може ништа ни захтевати: — тамо је језик тако пропао, да му једва има трага. Код Пољака је половина речи унесено из других страних језика. У чешким књигама је језик много чистији; али ипак прилично онакажен. Па и Срби и Хрвати тако су потратили своју дедовску реч, да сем домаћих ствари ни о каквој другој не могу створити згодних речи, као што је неко написао за њих: Хрвати и Срби говоре свима језицима а не говоре ни једним. У њих је прва реч руска (т ј. словеска) друга—мађарска трећа — немачка, четврта — турска, пета — грчка, или влашка или арбанаска.“ Крижанићу се много не допада ни бело-руски језик који црпи из исто тако мутног извора као и пољски? не допадају му се ни „кијевске књиге,“ које не може да чита „без мржње.“ Па и сами руски језик није неискварен, но ипак. у њему има много више згодних речи, него у Хрвата или ма којих других Словена, — а то за то, што се у њих све царске, законодавне и народне радње извађају на њиховом језику. Ну ипак, ни у једном нема правилнијега нагласка, чистијег изговора, ни један није спољашношћу својом ближи старини, као хрватски језик, — нарочито у омаленом кутићу хрватске земље између река Купе и Уне, у околини града Бихача. — т. ј. у властитом завичају Крижанићевом.

Као што смо напоменули, спис Крижанићев није граматика тадашњег књижевног нити живог руског језика, — него баш онога кога је он сам теоријски створио, у који је он такође утрпао неке елементе несловенске, а који је по његовом мњењу морао изража-

вати најбољи скуп особина правога словенског језика и послужити уједињењу свију других наречија.

Бођански, који је назад 30 година издао граматику Крижанићеву, сматрао је веома знаменитим појавом свога доба тај покушај да се из многобројних сродних наречија створи један заједнички језик, тим већма, што је и у провађању свога система, у поређивању наречија и т. д. Крижанић изрекао много ретких и истинитих примедаба о словенском језику. Новији филолози приступају његовим радовима много озбиљније и умеравају своје похвале. Говорећи озбиљно о томе, мисао је Крижанићева — да је могуће створити вештачки језик из грађе, макар оне која је при руци — са свим погрешна, по томе што се језик не ствара теоријским мишљењима, него живим историским развићем. Може се угађати правац развића, може се за њ радити у извесном смислу, али тај ће рад увек остати осамљен прилог у опћем историском покрету језика. С тога је критиковати Крижанића по све излишно. Али у његовом раду вреди забележити онај део, који му даје историјског значаја. Пре свега знаменита је његова главна тежња — да брани племенску самосталност словенску, шири мисао о потреби њиховог јединства; његов труд око стварања заједничког словенског језика, ма да му није пошао за руком, карактеристичан је и знаменит у вишем смислу, по томе што такав језик јесте одиста главна потреба словенима; conditio sine qua non њихове политичке и културне заједнице, шта више могућности да у будућности опстану. Да то схвати у половини XVII века—Хрват, који живи у прогонству сибирском, и у таким околностима постаје проповедником руског првенства у словенском свету, јесте нешто са свим ориђинално, узвишено и трагично. Трагичност је у судби овога човека, што се он пре 200 година бори мислима које Словени ни до сада не прихватише и то на своју штету.

Сем те главне сврхе његове, такође су му и други погледи за његово доба врло занимљиви. Па и сада може поучити његово мишљење да се Словени не морају мешати у зађевице источне и западне цркве, оставивши њиховим поглавицама „нека се чупају за браде“ како отворено вели Крижанић. У супрот тадашњој крајњој мржњи православних Словена и католика, која је место братске љубави поставила гадну завист, тоја је била по вољи само непријатељима обојих, и у супрот најновијој словенофилској теорији, која ту мржњу доводи до начела. Крижанић је мислио, да се Словени разних вера морају уједините у братски савез за своју опћу корист и до одбране своју самосталност од заједничког непријатеља. Ми смо увек држали, да је распиривање богословског спора (наро-

чито кад се нама не да у том послу да доследно проведемо своје мисли, а тим мање да им дамо стварног израза) неспособно да нам улије братска осећања и, на против, може нас још већма поцепати у доба, када би смо морали бити заједно ради сложне племенске борбе. То је становиште: fiat justitia, pereat mundus, које је врло сумњиво ако у одређивању правде но делује толико доказ колико проста потреба слепог веровања.

Даље, вреди нарочито забележити Крижанићево мњење о првенству руског језика. Он није сигурно знао, историју словенских језика, како је она данас позната, да руски јазик није био отац осталих; но Крижанић је јамачно упућивао, да се наследство старословенског језика и књижевности с највећим правом мора досудити баш руском језику од, који је XIV—XV века падом бугарског и српског царства, падом југословенске писмености остао једини преставник старог предања. Сада, разуме се, аргументи Крижанићеви не могу се поновити; али се језгра његових мисли, као што ћемо видети, понављала и у наше дане.

После Крижанића, колико је познато није се нико до нашега доба, с таком одлучношћу и свести изразио о словенској књижевној заједници. Али се мисао у заједници словенских племена, од XVI века, од дубровачких песника, и југословенских протестаната почиње све чешће очитовати; западне словенске историје и етнографије, руски хронографи спомињу друга словенска племена; па и странци почињу такође примећавати блиску сродност, која спаја Словене, и с почетка као о занимљивој ствари, а доцније све одушевљеније говоре (као н. пр. Абат Фортис на крају XVIII.в.) о пространој области словенског језика, и о томе како се Словени од јадранског мора до Камчатке могу узајамно разумети.

Теорија националности још није постојала, и нико још ни мислио није о спајању већих племенских маса али су се већ примећавали појави за извађање сличних ствари. У томе је погледу врло занимљив факат, с руске стране много пута спомињато интересовање Петра великог за Словене. Он, кога су тако јако осуђивали због нарушавања руских народних начела, очитовао је у том случају несравњено више националног схваћења, него ли ма који његов претходик; он је с радозналошћу читао историју словенских народа, позивао у службу своју Словене, као људе, којима је руски језик сродан, гајио мисли о ослобођењу јужних Словена.

И до сад је остало непознато, из каквих је извора и побуда потекло ово заузимање Петрово за Словене, н. пр. нису ли ту имали извесну заслугу списи Крижанићеви, који су, као што је познато

бивали „на цени“ и у цара Алексе и других великаша његових. Крајем XVIII века у почетку тога славенског препорођаја, о коме смо пређе говорили, једна од првих мисли које се стално понављала, било је помињање о великој словенској породици, којој се хтела повратити и привући свака заборављена и подјрмљена народност; у томе помињању причала се и племенска поноситост другог племена, чија је садашњост била тако неутешна и очекивање да ће племенска свест назјад, помоћи морално, или материјално, или и једно и друго. Говорило се, да су словенски народи једно племе. да им је говор тако сличан, да се лако могу разумети и заједнички прегнути за своју просвету. У стварноме животу, још је врло мало било факата, који би давали права да се говори о том заједничком раду на просвети, али су мисли и идеали трчали напред, и већ у првих радника словенског препорођаја види се јасна свест о потреби заједничког словенског књижевног језика.

III.

Јунгман и Шафарик

Име Јунгманово знаменито у историји Словена, а нарочито у чешком препорођају, — уверени смо, на жалост, — врло је слабо познато већини наших читалаца. Чехе ће, ако спазе ову нашу примедбу, она зачудити или шта више ражљутити; али ми (кад је већ реч о томе) задржавамо се на њој, јер ће им она доказати, како је још лабава „словенска заједница“ двају народа. Но молићемо Чехе да умере срџбу — јер и они сами у другим приликама, јако слабо познају руску књижевност и руски живот. Дакле, Јосиф Јунгман је заиста име знаменито. Он је (1773—1847) један од најзнаменитијих радника и покретача чешког препорода — песник, учен професор, вешт публициста у обрани народнога језика, најзад одличан аутор двају дела таке врсте, која су најпреча потреба сваке литературе која се обнавља: историје чешке књижевности и чешког језика. Његова је књижевна историја основана на чистим фактима, као неки систематични дневник, састављан врло савесно, била врло важна као инвентар чешке старије литературе, коју је при првим корацима нове литературе требало истргнути из заборава. Речник Јунгманов је — такав рад, какове стварају обично читаве академије или учена друштва; ми — још немамо таког речника.

Не угледајући се у многе друге кабинетске учењаке, Јунгман је био живахан наученьак, није се радо занимао само старом, нег

и савременом западном литературом, нарочито енглиском, као најсамосталнијом, развијеном и слободном. Он је из ње преводио песнике Драјдена, Голдсмита, Греја, Попа. Из ње је потекао његов први опсежнији литерарни рад — превод Милтонова „изгубљеног раја." Усље: тога рада он се је изјаснио о могућности и потреби заједничког књижевног језика словенског.

Мисао је та у то доба у опште овладала била умовима чешким, те ју је сем Јунгмана гајио и један од настаријих писаца чешког препорода Пухмајер (1804); код Пољака ју је изнео учени епископ Јован Косаковски (у говору свом 1803) и знаменити Линде: у Словенаца, где је знаменити учењак Копитар говорећи о литератури словенских наречија, изјавио наду (1808), да ће се та наречија као негда дијалекти грчки спојити у један заједнички књижевни језик. Ну, каже се, да је том мишљу најјаче зањат био Јунгман.

Нова чешка књижевност тек се зачињала. Непријатељи њени гледали су у њој само кукавен покушај да се поврати са свим пропала ствар, прво коло њених пријатеља, најстаријих писаца нове књижевности мислио је, да она може битисати само у облицима језика, који је владао у т. зв. „златно доба", у времена Рудолфа (крајем XVI и поч. XVII века) и упорно је спорило мњење оних, који су мислили, да се језик мора развијати теком времена и образованости. Јунгман одлучи да се бори против ауторитета, којима на челу бијаше знаменити Добровски; он је увиђао, да језик старога периода није дорастао да изрази новије мисли те су његови преводи новијих европских песника и Милтона требали да послуже развићу чешког књижевног језика. У преводу „изгубљеног раја" (који је израђен 1800—1804, а штампан тек 1811 год.) Југман је покушао да унесе једну новост, која је смерала на уједињење словенског књижевног језика Умејући као добар зналац старога језика, владати његовом готовином, Јунгман је у своје радове уносио речи других Словена, особито руске и пољске. У предговору он то уношење овако објашњава: »немој желети, драги земљаче, да узвишена поезија буде понижена обичним језиком, боље је да као Словен привикнеш, на словенски и да *желиш* заједно са паметним људима, да и ми, Чеси, постепено идемо у сусрет *заједничком књижевном језику* за словенски говор.

На сличан начин је Јунгман употребљавао те речи у своме преводу Шатобријанове „Атале" који је без имена преводиочевог иштампан још 1815 год.

1845 год. Јунгман је, већ као 72 годишњи старчић, писао своје „Мемоаре" испрекидане белешке, с автобиографским сећањима, теорijским размишљањима итд, која су давала хуману личност просвећеног, слободно мислећег родољуба. И овде је, после многих година, повратио се на исти предмет — заједнички словенски књижевни језик, у одломку, којега ради његове краткоће можемо целога саопштити:

„Најстарији наши суседи Немци — вели Јунгман — могли би нам бити пример у најважнијим предметима народности у науци и сваком искуству. Оснивање свију народности, врло је налично. Северо-западни део Немаца разликује се од југо-источног на толико само, као северо-источни словенски од западног. Али с каквом разликом! Код њих једно наречије горње-саксонско влада као писмени језик у свима деловима њихових земаља, и ако се у самоме животу, и сад употребљују и друга наречија. Немац мудро размишља: ма да ја пишем саксонски, ипак пишем немачки, и код куће говорим како знам и како хоћу. Словен тако не мисли. Пољак каже: ако будем писао руски престаћу бити Пољак, а таке веле и сви остали Код Немаца верска разлика ни мало не смета употребљавању једног и истог језика и књижевности; Словенима верско одељење става тврде границе међу рођену браћу. Немци, имају једно латинско писмо, ма и недовољно за њихов језик и наравно, веома несавршено, али тежећи за јединством, задовољавају се њим те чуда праве. Словени раздељени и писмом на два логора, тамо грчким (ћирилицом), овде латинским, па и опет једни употробљују своје писмо друкчије него други, као Руси и Срби, Пољаци и Чоси и т. д; свуда дакле раде одвојено, туђе се једни других. Заједница њихових књижевности, пробуђена у неколико у новије доба слаба је; мало верна слика немачког јединства.

„Како би много боље било по примеру Немаца употребљавати ма које наречије као писмени језик, који би се стално и снажно обогоћавао и облагорођавао другим наречијама. — Така је била моја мисао и жеља, изречена у предговору к првом издању „Изгубљеног раја." које је осветљиви Јован Неједла тајно саопћио полицији као опасне а тим мене подвргао трогодишњем тајном полицијском надзору, кога сам се доста читав и поштен опростио само законитим вршењем својих службених обавеза и не зазорним животом.

„Па ипак ја не могу друкчије мислити. По томе мишљењу, кад се у Немаца уз јединство литературе и писменога језика може очувати посебна влада у разним деловима, онамо пруска, овамо ау-

стриска, баварска. виртембершка и т д. то за што се не би и у Словена, кад би имали један писмени језик могли сачувати разни политички делови — српских, руских, пруских турских, аустријских Словена? То страшило пансловенско, кога се боје, или се претварају да га се боје, наши непријатељи, јесте изум самољубља и мржње, безумне и слепе, која ужива у свом панђерманству, и не ће да дозволи нама ништа, што би из далека на њ наличило, а не стиде се при том да јавно очитују своју опаку намеру — да нас држе у вечној поцепаности те да нас потчине! Ја — прави, своју народност љубећи Чех, готов сам да све словенском књижевном језику жртвујем и чешки језик, јер знам, да, писали ми ма каквим наречијем, увек ћемо остати Словени. Нека се више власти спријатеље с том мишљу к даду нам оно, на што нас природа позива?«

Ми смо навели ове речи, као мишљење једног од најзнаменитијих и најученијих преставника чешког препорода. Већ је било чврсто убеђење о потреби књижевног уједињења које је ето, долазило до готовости да жртвује своје наречије, које је ипак, било једно до богатијих књижевношћу.

(Наставиће се)

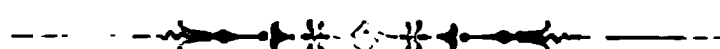

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Народописни и земљописни преглед средњег дела Праве (Старе) Србије, са етнографском мапом српских земаља у кнежевинама: Србији, Црној Гори, Бугарској, краљевини Румунији, Аустро-Угарској и Турској царевини, од *М. С. Милојевића*. Београд. Штампарија задруге штампарских раденика (Обилићев венац). 1881. На 8-ни, 15 стр.

Српски свет. Удесио *Пет. М. Никетић*. Београд. Штампарија задруге штампарских раденика. 1882. На 16-ни, стр. IX и 156 и 3 стр. уписника. С картом Србије и српских земаља.

Српска земља, од професора *В. Карића*. Са једном картом. Београд, штампарија задруге штампарских раденика (Обилићев венац). 1882. На 8-ни, 2 л. VIII и 127 стр.

Изгледа, као да су Срби одавна изгубили своју народну свест, а по неким сталним знацима готово би човек вољан био да помисли, да је никад ни имали нису. Тако је увек био у нас силан пар-

тикуларизам. Ако је веровати Порфирогенетовој причи о насељењу закарпатских Срба у њихове данашње земље на југу, могло би се претпоставити, да је онај њихов безимени кнез, који их је овамо довео пре 1250 година, донео с њима и неко устројство друштвено, црквено, политично и војничко, да је дакле било неке средине, у којој се неговало чуство народне заједнице. Место тога показују нам се Срби врло рано у црквеним стварима веома равнодушни, у политичном погледу као велике сепаратисте, а у војничкоме на скоро их видимо, како се вежбају у вечитим међусобним борбама. Из Дукљанинова летописа толико можемо сигурно закључивати, да су у српској земљи били небројени краљеви и краљићи, жупани и кнезови, који без свака виша политична погледа терају најсебичнију политику. Појави се ту и тамо по који међу њима, који је одскочио од осталих; он чини дела, која су вредна спомена, али је партикуларизам увек тако јак, да и најврснији људи нису кадри ништа створити, што би било узвишеније и трајније. Бесвест народна ужасан нам поглед пружа.

У који пар гледамо великога Немању, да са боговским умљем и јуначким прегнућем ради на прикупљању српских земаља, у исти мах морамо са тугом да констатујемо, да је партикуларизам у Босни већ толико успео, да је државицу основао, која је за ондашње српске прилике знаменита била. Али докле је Немања и његов род и даље радио на славном и бесамртном делу народног ослобођења и уједињења, босански партикуларизам одупирао се томе свом силом и у злоћи својој радији је био признати маџарско господство над собом, него да ступи у коло остале браће и да помогне основати народну државу, која би места имала за све поједине народне делове. И та народна бесвест несрећну Босну никад оставила није. И данас је тамо већина народа — мислимо мухамедовце и папиштанце — противна заједници с осталим Србима; она је вољија пристати уз варварскога Турчина, уз немачког вампира, уз охолога Маџара, него ли да напусти проклети свој партикутаризам у корист српском јединству. Онако је Босна и играла, откако се отргнула од српске заједнице, бесславну улогу, која мора изазивати највеће сажаљење, а којој је последица морала бити, с једне стране, њена потчињеност Маџарима, Турцима и сада Немцима и Маџарима, као у пуној мери заслужена мазда, с друге стране пак слабост српске државе, која је такође морала пасти пред туђинском силом.

А хоћемо ли помињати онај део српскога народа, који је под хрватским именом основао нешто државице, која је већ крајем једанаестога столећа своју независност изгубила и од то доба вазда

остала у прекарном односу туђе прикрпине? Тај део наскоро по доласку у ове земље обе је руке дао Риму да му их веже, одрекао се самостална мишљења и сву славу тражи у томе, да се може назвати највернији син светом оцу папи. Такав је увек био хрватски део српскога народа у прошлости, такав је и данас, вазда вољан жртвовати Риму и себе, и браћу, и образ, и све, налазећи највећу утеху у томе, кад може са јадним поносом рећи: да хрватски краљ са хрватском војском иде да узме хрватску Босну, и да је тај хрватски краљ са хрватском војском победио оне босанске и херцеговачке.... „хајдуке", који су о образу имали у неколико другојачија појма.

У четрнаестоме веку изгледаше неко време, да ће нешто бити од српскога јединства. Под Душаном уједини се далеко већа половина српских земаља. Да је Душан доживео век свога родоначелника, како је после Лауша у Мађарској наступио дармар, данас би се историја југо-источне Европе другојачије писала. Али са Душановом смрћу тим је ужасније оргије светковала реакција пригњеченога партикуларизма, да после кратка мамура у мору крви буде угушен.

Турци су успели, да су у шеснаестом и седамнаестом столећу ујединили Србе боље и од Душана. Изузимајући уски поруб млетачке Далмације и Истрије, изузимајући црногорска брда и оно, што је од и онаке малене хрватске државе остало под Млечићима и Хапсбуршцима, изузимајући Дубровник — све српске земље биле су уједињене — да богме и сад те како против своје воље. Па крајем шеснаестог столећа и почетком седамнаестога као да је у бољим Србима било тежње, да заједничким напором ослободе Србију у најширем смислу. Али ове тежње и с њима скопчани покушаји остали су без успеха и мисао српског ослобођења и уједињења тек ће сад да наиђе на најстрашније препоне. Немштина и папизам с једне стране, турство и мухамеданство с друге стране навалише се на несрећно српство; у самом народу потпирише мрски огањ међусобне мржње због вере; у католичанском дѣлу свима средствима убијаше народну свест, да би га тим лакше прелили у Талијане и Мађаре; небројени Срби истурчише се, небројени изгибоше као ускоци борећи се под ћесарским и млетачким, влашким и ердељским заставама; а што остаде верно свом имену, то поче подлегати очајању, јер виде, да победе ћесарске и руске над Турцима никакве користи за Србе не донеше, но на против тим веће угњетавање од стране Турака и млетачких, хрватских, мађарских и немачких папишта. Српско име би прогоњено; српска књига тамањена; ни мухамедовци

ни папиште не допушташе Србима поди ати школе и печатње оснивати. Народом овлада клонулост; у очајном чуству изгуби веру у себе и поче већ мислити, да му без туђе помоћи и окриља нема спаса; најбољи синови његови одрекоше се народнога језика и имена и назваше се Словено-Срби и писаше неком смесом, коју зваше славено-српским језиком; други поврвеше да се селе у Русију. Али кад је народни дух највећма пао био, кад су љути српски противници већ помишљали на коначни тријумф, роди се на крајњој ивици североисточнога српства човек, који ће с краја на крај да прође српством, да подигне и опет запали угашену зубљу народна живота, да запуштени храм народне књиге очисти, а Србима да привикне. да је њихова земља толика, колика и француска, и да би и они могли бити велики и славни, кад би прегаоци и родољуби били — Доситије пусти у народ реч: *Срби сви и свуда, без разлике у вери и политичним границама.*

Ах! како је ово био благ мелем за толике ране. Како су гутали Срби Доситијеве речи! Па и опет, колико смо мало напредовали у народној свести за ово пуно столеће, од како је Доситије 1783 године развио барјак народног јединства! То јест, ваља добро разумети: нашем честитом сељаку није потребно правити српску пропаганду; он у том погледу стоји на вишем степену од највисокоученијега професора. Али нашим ученим и неученим ћифтама, нашим школованим и нешколовани варошким незналицама, нашим безјацима по канцеларијама и за тезгама, нашим немарницима на амвону и за школском катедром — *тима* је потребна српска пропаганда. *њима* треба отварати очи, да познају своју пространу домовину и свој расејани племенити али несрећни народ, *њих* ваља гонити, подбадати, укором и обадривањем покретати на рад на народој њиви, еда би једном и Срби дошли до стања достојнога једнога народа, до положаја, који би одговарао њиховом броју, даровитости и замишљајима њихових најбољих родољуба. А баш на ту страну у нас је најмање рађено. Ми тако мало знамо себе, да би се у том погледу могли факти навести, који би у сваком другом народу немогући били. Нама је Србин из јужне Дарданије и из Маћедоније гога, цинцарин, бугарин, рекалија; у Србији је Србин из Баната, Бачке и Срема шваба и шојка и стоји на најнижој пречази у оцени странаца у опште, који у Србију дођу; ми се позајмице частимо, да смо торлаци и побугарице, шокци и шљерци, ере и бодули, власи и раци — и бог ће нас свети знати, каква смо све имена сами себи изденули, или од туђина радо примили, као да једва чекамо, да штогод нађемо, што ће нас још боље раздвајати.

Последице оваквој бесвести заиста су ужасавајуће. Или шта хоћете више, кад један Милетић, *паки и паки* у својој *Застави* замера Србији, што је са Нишем, Пиротом и Врањом узела у Берлину бугарске земље са бугарским житељством! Кад Милетић тако, да како ће други самртник! Чисто је страшно читати, кад г. Карић казује у својој књизи, којој је наслов горе, како је у Србији свршио све школе редом, па и велику школу, а опет није што више знао о српској земљи и српскоме народу, јер од тога знања „школа га је (у Србији!) потпуно обезбедила!“ Али је још страшније, кад г. Карић каже, да школа у Србији од времена, кад је он њу напустио, ни корака једнога није у том погледу у напредак учинила. И заиста, *он сам* одмах нам на самом себи даје за то драстичан доказ, наводећи, како је не давно један „*по свему одличан*“ (!) посланик у српској народној скупштини казао, да његова њива не ће бити већа, ако отмемо Стару Србију. Као да онај може бити *и у чему*, а камо ли „*по свему одличан*,“ који не познаје и не ће да познаје своју мајку и свога брата, него их немилице и бездушно ногом гура од свога прага! Ту заиста морамо пожелити са г. Карићем, да у школи треба да се буди народна свест и народни понос и да се гаји просвештено родољубље помоћу целокупне наставе. *Школом за отаџбину!* нека буде реч, која ће да покреће сву нашу наставу. Али исто тако треба на томе да ради и књижевност и амвон. Тек сва три ова просветна чинитеља моћи ће у сложном ревносном родољубном раду уготовити поље за дела, којима ће бити као светао и узвишен резултат: *ослобођење и уједињење целокупнога српства.*

За познавање свога народа и земље ми смо, као што нам и г. Карић каже, врло мало у школи радили. Али ни књижевност нам није у томе вреднија била; амвон да и не помињемо. За цело би врло корисно било, да су се наши књижевници постарали, да народ имаде књижице и књиге, у којимај би се упознавао са својом прошлошћу и садашњошћу, у којима би му се описивале српске земље и народ у њима, а уз које би увек била придодата и карта укупних српских земаља, како би читалац утубио и живо пред очима имао облик своје простране отаџбине, те и зажелио тим живље да је види слободну и уједињену. По несрећи, у том погледу ништа није до сад рађено. У Србији изашла је државним трошком једна и друга мапа за школу, али без обзира на горњи циљ. Од појединаца издали су: Сава Текелија мапу једну српских земаља, али без Дарданије и Маћедоније; Исидор Николић уз своје изводе из византијских историка додао је неку као карту Душанове државе; уз београдско

издање Давидовићеве историје додата је била мапа свију српских земаља, која колико је мала била и несавршена, али писац ових редака живо се сећа, како је она учинила дубок упечатак на њега малога гимназисту. Тек Милојевићева етнографијска карта српских земаља може се у том погледу споменути као озбиљан корак у напредак; али колико су г. Милојевића разни празноглавци (и пуноглавци!) због те карте осуђивали као претеранца, фантасту, шовинисту!

А, збиља, шта је шовинизам? па има ли у нас шовиниста? Ако ћемо као шовинизам узети оно чуство родољубља, које прекипљује преко државних и политичких граница и идеалном границом паше све удове раскомаданога српства: онда би га морали пожелити да се усели у срце свакога Србина од првога до последњега, као најплеменитије чуство, које природа може човеку дати. Ако је шовинизам она топлота за свој род и своју општенародну домовину, која изобилујући у гдекојима, надокнађава онај немар и равнодушност у осталих: онда бисмо морали благодарити богу, да је то чуство дао бар неколицини. Али, по несрећи, морамо да констатујемо, да у нас нема шовиниста. И откуда да их има? Та не вели ли нам г. Карић, да школа у Србији за ширење општенародне српске свести ништа не чини? А зар бисмо оне висукоучене српске лењштиње у Банату, Бачкој и Срему смели обедити, да су шовинисте? Ах! камо лепа срећа, да имамо шовиниста. Али ми смо сувише паметни и мудријаши, сувише смо комотни и лењи, него ли да бисмо се отимали за част, да будемо српске шовинисте! Изволите погледати наше ђаке. У место да им је дан и ноћ на уму ослобођење и уједињење несрећнога српства, у место да им је то главни циљ свим тежњама и свој науци њиховој, они се заносе за јефтином мудрошћу Ласала и Маркса, сањају о неком социјалном питању у Србији, о надмоћности капитала и угњетавању сиротиње — у Србији, где за скупе новце не можеш да добијеш слугу или раденика! И докле они једну представу *Рабаге* у народном позоришту сматрају као кримин увређеног мајестата народног (о народе! шта ли се још све не ће на твој рабош уписивати) — дотле им под носом у Београду, у престолници Србије, Немци шарају немачке фирме над дућанима, а српском се језику невешти чине. Колико су у том погледу одскочили мађарски ђаци, који се не освրћу на Маркса и подобне, него су највише они помогли, да је Пешта с Будимом, где једва и десетина Мађара имаде, добила споља карактер *мађарске* престонице! Колико су у томе београдски ђаци заостали иза загребачких ђака, којих се, истина, не тичу ни нихилисте ни

комунарди, ни мученица Лујза Мишелова, ни светитељка Вера Сасулићева, али они за то не даду немштини у Загребу помолити бела зуба! Како бисмо се ми радовали, кад бисмо и у наших ђака у Београду видети исти дух, кад бисмо их видели као бадре стражаре над сваком и ситницом, која се тиче српства; као срчане сузбијаче туђинске безобразности; као одушевљење будилнике народнога поноса; као неустрашне ртнике у сваком прегнућу за корист и славу српства' Овако — на улицама немачке фирме, у гостионицама немачки јеловници, и т. д. и т. д. и т. д.... Зар су наши ђаци такви чувари народног образа?

Као што код свакога корака видимо, у нас нема шовиниста — нема их ни међу самим ђацима! Ах! камо лепа срећа, да их и ми имадемо, не би нам туђини у сред српске престонице правили афронте, не би се Бугари усуђивали говорити о Бугарској до Призрена и Мораве, не би Хрвати смели онако безобразни бити спрам нас. Али мало не заборависмо: имамо ми шовиниста, па чак и фанатика, само не за *српске* ствари, него за оно, што они називају преустројство друштва. Јадно српство! Тешко теби и са таквим твојим синовима!

Но да се вратимо нашој ствари.

Као што рекосмо, пре Милојевићеве велике етнографијске карте српских земаља ми нисмо имали озбиљне књижевне публикације о њима. Велика Бугарска, коју је Игњатијев у Сан Стефану оснорио, изазва неколико мањих публикација, које се махом тичу старо-српских земаља, као: *Стара Србија* од анонимна писца; *Којој словенској грани припадају Словени у Македонији и Албанији*, од Бацовића; *Старосрби*, од Д. Алексијевића. Амо морамо рачунати и три године календара *Вардара*, који је уређивао Д. Алексијевић. Горње делце г. Милојевића може се узети као наставак његовога рада у томе, који је он и иначе на књижевном пољу, са катедре и на бојишту развијао са ревношћу, која се не може довољно признати и уважити. Овај рад г. Милојевића у главном се односи на јужне српске земље, на Стару Србију; а бога ми, српска пропаганда међу Србима треба да се прави и на друге стране, па не у малој мери у самој краљевини Србији. С тога смо се врло обрадовали, кад је г. Никетић издао свој *Српски свет*, а још већма, кад је г. Карић са својом *Српском земљом* дошао. Поздравили смо то као прве прве покушаје деловања у правцу, који ће српству моћи да принесе најобилатије користи.

Г. Никетић удешавао је своје дело за школску децу; а г. Карић имао је пред очима зрелију публику; али се књига г. Никетића

може препоручити и одраслијима, а Карићева нарочито ученицима средњих школа.

Да их мало прегледамо.

Г. Никетић пише доста лаким слогом, али је овај местимице немаран; уз то имаде у њега гдекојих израза, који су му се могли измакнути само за то, што је своје дело можда врло брзо писао, или што иначе није имао времена да га углади. На пр. „началник“, „старешинује“, „*спустити се уз* реку,“ „о којој (Морави) смо довољно познати,“ „*спустити се Моравом* (уз Мораву!) од *Карановца у крушевачки округ*,“ „турско племе већином српске крви,“ (ово је као црвен барјак од зелене свиле!) и т. п. Исто тако права је збрка, што на 26 стр. вели о западној Морави. У г. Карића нема таквих погрешака у стилу и језику, али и он употребљава неке изразе, који би се могли бољима заменити. На пр. *водени талог*, према немачком Niederschlag (што Немци рекну и Satz, Bodensatz); за ово имамо ми реч *сласт*, која много згодније означава баш оно, што Немци означавају с athmosphärischer Niederschlag; *цистерна*, место чега су наши приморци, у којих тога има, начинили: бистијерна, густијерна, чатрња (одакле мађарско csatorna — канал), а имају приморци за цистерну и реч пòчуо. Али г. Карић вели још: *у* Реци, место *на* Реци; *огртати* виноград, место *загртати* (кукуруз се огрће); 18,000 *брава говеда* (реч брав у војводству употребљавају за уштројен вепар, иначе значи она овцу уопште; али где је реч о говедима, ту се никад не каже брав); *потоњи* у смислу последњи, а ова реч значи оно што долази после чега и т. п.

Прелазећи на сам предмет, узећемо прво Србију. За њу вели г. Никетић, да од запада граничи Аустроугарском, што можда боље одговара стварном односу (као што и наши на јужној граници веле за Бугарску: Руско); али г. Карић према државоправном односу Босне коректније се изражава, кад вели, да је Србији од запада Босна, која је саставни део Турске. Број душа у Србији назначио је г. Никетић са 1,600.000, што је посве мало. Још при крају 1874 год. имала је Србија 1,353.000 (стотине заокружене на хиљаду) становника; к овима су дошла 4 нова округа са 300,000 душа; дакле само ове цифре прелазе знаменито број, који је г. Никетић навео, не помињући прираштак у старим окрузима од 1875—1882 год. (кад је Никетићева књига изашла) и у новијим окрузима од 1879—1882 год., а тај прираштак није незнатан, кад се узме, да он износи у Србији годишње у промеру 1·40 проц.

Г. Никетић вели, да у Београду има 30.000 душа. Најновији попис нашао је у Београду преко 36.000 душа, а биће их и преко

40.000, ако прибројимо и гарнизон. Г. Никетић можда је једини, који зна, да у Београду има „више учених друштава“. али за то вели, да се не зна, ко је и кад је подигао Београд, а зна се и једно и друго.

Г. Никетићу Космај је нижи од Авале, а ствар међу тим обратно стоји.

У смедеревском округу, вели, „нема брдâ“. Да што је винородна смедеревска планина, као и у опште онај крај тог округа, који је међу Раљом, Моравом и Дунавом?

Не знамо, за што рече г. Никетић, да „није на свом месту,“ да Љубић спомене у рудничком округу.

За Шабац каже г. Никетић, да га је султан Махмуд (боље: Мехмед II. или Мухамед II) саградио, да би Мачву заклонио од мађарскога нападања. Ствар обратно стоји. Мехмед је саградио Шабац, да би ударао у бок равноме Срему, као што то показује турско име ове тврдиње, Бегирдилен, што ће рећи: онај који удара у бок. У осталом, Мехмеду није ни било потребе, да ради одбране од Мађара диже градове.

На Самокову код Куршумлије били су велики бојеви не у 1877, него у 1878 год.

Г. Карић каже, да у Србији има на два милиона душа. Овај број биће са једном стотином хиљада већи но што је у ствари. Али је г. Карић много више иштетио, што ову општу суму житељства није сравњивао са бројем становништва, који је код појединих округа стављао, те тако кад се зброје ови бројеви житељства појединих округа, излази у свој Србији само 1,635.000 душа, а оних 365.000 душа до Карићева два милиона нема! Оваква непажња не би смела никад бити а најмање у *оваквој* књизи.

Друга замашна погрешка, опет само са недовољне пажње, поткрала се г. Карићу отуда, што је београдском округу заједно са Београдом дао у свему 72,000 становника, те кад се од овога броја одузму 30.000 становника, колико их и он даје Београду, остало би за округ само 42.000 душа! Више пажње ипак смемо искати тамо, где се наводе статистички и географски податци.

Прелазећи на Црну Гору, навести нам је, да г. Никетић цени њен ареал на 170 четв. миља, а г. Карић на 9400 четв. километара; нису дакле далеко један од другога. Како Црна Гора није званично премерена, то се може о њеном ареалу само приближно говорити. Што се тиче броја душа, г. Никетић даје Црној Гори 300.000, а г. Карић само 160.000. Први број као да је нешто већи, а други је по све мален. Још приликом првог пописа, који је до-

вршен 14 окт. 1864, нашли су у Црној Гори 196.238 душа; а од тада прошириле су јој се границе. Око 250.000 душа биће у данашњој Црној Гори, пре нешто више него мање.

Исто тако не слажу се оба писца ни у погледу на број житеља у појединим местима у Црној Гори. Г. Никетић даје Цетињу 1400 становника, а биће их до 2000. Подгорици даје само 1000; г. Карић ближи је истини, кад јој даје 6000 душа. Исто тако даје г. Никетић Бару 1500 душа, докле је г. Карић набројао 7000. Како нема званичних података, то се не може ништа поуздано знати. За Уцин каже г. Никетић, да има само 1200 душа; ту је г. Карић са 3000 душа боље погодио.

Од српских земаља, које су у Аустроугарској, ставља г. Карић Истрију на прво место. Г. Никетић њу и не помиње. Не стоји, што г. Карић вели, да у Истрији има „нешто мало“ Словенаца, него на против, они творе тамо скоро шестину житељства. Сав крај на север од линије, која би се повукла од речице Драгоње на Тополовац, Сочергу, Јеловац, Новиград до Јелшана, има словеначко становништво. Талијана имаде на 30 процената; остало Срби су, Немаца нема ни 1 проценат. Истина, последњи попис житељства по језику опхођења, као што су га у Аустроугарској правили последњи пут, не вреди ништа. Овом експедијенту довила су се оба владајућа племена у Аустроугарској, Немци и Маџари, како би за себе могли истерати под том фирмом већи број душа. Због тога су и у Истрији и у тријестинском приморју изашли Талијани, а у Галицији Пољаци јачи бројем, јер у тим покрајинама ови су народи владајући.

Иначе приметити нам је г. Карићу, да је за Ровињ српско име Требиње; исто тако Срби не реку Лупињ, него Лошињ. Вредно је било споменути у Истрији село Перој (северно од Поле, близу мора), које су Црногорци населили у седамнаестом столећу, па су до данас сачували чист језик и православну веру. Због Пероја, у коме има до 400 православних Срба, назива се далматински православни владика и истријанским.

За Далмацију узео је г. Никетић ареал са 222 четв. миље, у неколико мањи, јер је Далмација још пре присаједињена Спича имала 222·3 четв. аустријске миље; за то је житељство ставио више у неких 20.000 душа. Г. Карић означио је са 480.000 душа прави број житељства далматинског, но за то је ареал узео већи у 188 четв. километара, пошто по службеним податцима Далмација има 12·829·1 четв. килограма површине. Као да оба наша писца нису

имала најновије податке ни код појединих места далматинских, која су навели у својим књигама.

Г. Никетићу примећујемо, да се каже Дрниш, Книн, Плавно, Имоски, Рисан. И то нека му је на знање, да мати великога Константина, Јелена, није родом са Брача у Далмацији, него из Месопотамије.

Г. Карић биће да је на 99 стр. мислио Сињ, а не Сењ. Први је у Далмацији, други у Хрватској. Иначе му примећујемо, да се не каже Корчул, него Корчула; не каже се Шипањ, него Шипан; не каже се Динар, него Динара. Међу животињама, које спадају у специјалност далматинску, могао је г. Карић споменути шакале на Брачу, који се тамо зову чагаљи.

Хрватска и Славонија (са Сремом) имају по г. Карићу 43.620 четв. километара, што ће бити заокружен број место автентичних 43,615.5 четв. килом. Исто тако број житељства у г. Карића добро је наведен са 1,910.000 (управо 1,910.724). Али је г. Карић премашио, кад је Немаца у ове две земље набројио 80.000, а *Мађара* 40.000, додавши, да има још и Чеха, Словенаца „и још неких.“ Кад и сам каже, да друге народности износе само 4 процента, онда их никако не тоже онолико бити, колико оне цифре износе, осим оних „још неких“; а и нема их заиста, јер Немци кад сами себе броје у Хрватској и Славонији, не могу више да нађу од $2^1/_2$ проц., а Мађари једва прелазе 1 проц. И ту је опет случај недовољне пажње, која се у г. Карића ту и тамо хоће да појави. Ни то не стоји, што г. Карић каже, да је православних све више, што се од запада иде даље на исток; јер православни су у великој већини у Срему, у банском и личко-оточком окружију, дакле на крајњем западу и крајњем истоку Хрватске и Славоније и по средини, али више према југу, докле север почињући иза Осека па на запад скоро је искључно католичански.

Класично вели г. Никетић, да Срем граничи „од севера аустријским земљама.“ Ареал Срему и Славонији добро је навео, али за то дао је Срему 270.000 житеља место 236.500, а Славонији дао је ћа и 700.000, а овамо има их једва 405.000. Ареал Хрватске навео је г. Никетић у 4 миље већи (узгред да приметимо, г. Никетић не каже, у каквим миљама рачуна, али рекли бисмо, да у Австроугарској узима австријске миље). Број становништва у Хрватској смањио је за то са неких 70.000 душа.

Што се тиче појединих података, г. Карић даје Загребу 24.000 становника, а има их 28.360. Не зове се Опатовина, него Каптол онај део Загреба, у коме је двор арцибискупов (не митрополитов,

као што каже г. Карић; може архијереј да буде архиепископ, а да није митрополит).

Карловац (г. Никетић вели Горњи Карловци!) има по г. Карићу 6500 становника, место 5879. За то је он дао Сиску место 5570 становника само 4000. Г. Никетић још не зна, да су Нови и Стари Сисак спојени у једну варош.

Вараждин нема 11.000 становника, као што наводи г. Карић, него 10.381; а не сме се код њега број на више заокружити, пошто је за 10 година (од 1870—1880 слабији са 242 житеља.

За Реку назначио је г. Никетић 15.000 житеља, а г. Карић 18.000, што је правије.

Г. Карић даје Огулину 3200 душа, а г. Никетић само 2000. За то обојица сложно дају Петрињи 4000 становника место 4818.

Костајница има 2549 становника, а не 2000, као што вели г. Карић.

Беловар нема 5000 душа, као што наводи г. Никетић, него 3139 и број његових становника знаменито се диже.

Сењ има 3150, а не 5000 душа, и број им опада.

По г. Карићу има Пожега 3000, а по г. Никетићу 4000 душа, а она их има 3284

Осек има 18.352 становника, а не 13.000, као што наводи г. Карић.

Вировитици даје г. Карић 6000 душа, а могао јој је дати и 7000.

Брод по г. Никетићу има 3000 душа, по г. Карићу 3400, а по званичном попису 4451.

Г. Никетић као да не зна, да Стари и Нови Вуковар творе једно место, први на десној, други на левој обали Вуке, и да је столица сремскога жупана баш у Новом Вуковару.

Оба наша писца дају Руми 8000 становника, место 8756, и житељство тамо живо расте. Г. Никетић вели, да у Руми има „много Немаца“; богме их је „много“, близу 6000.

У Варадину има 3589 душа, а не 4400, као што каже г. Карић.

Земун има 11.803 становника, а не 10.000 како каже г. Карић.

Имамо приметити г. Карићу, да у Фрушкој Гори нема никаква врха, који се зове Венац; највиши је врх Поглед више Лединаца; а венцем зову у Фрушкој, што Немци кажу Bergrücken.

А г. Никетићу имамо да приметимо, да у Илоку нису развалине старог римског града што се виде, него остатци од града некад силних династа Ујлакија, од којих једноме краљ Матија дао је наслов босанскога краља. Битка код Варадина 1716 год. била је 25 јулија (5 авг.) Препоручили бисмо нашим писцима, да датуме увек

међу по старом и новом календару, нарочито у књигама, које су намењене школи и широј публици.

Још једна мала примедба г. Карићу. Главна притока Драве не зове се Мур, него Мура; не каже се Троглав, него Триглав.

Говорећи о Хрватској, вели г. Никетић. да се она не може рачунати у српску земљу, али је опет ставља у свој *Српски свет*, што, вели, у њој живе многи Срби, а и за то, што се језик хрватски ни у чему не разликује од српскога. А г. Карић вели за народ у Хрватској и Славонији, да су то „без мало" све сами Срби, „који се по негде и Хрватима зову." За цело није лака ствар, кад је реч о Хрватима, да се не повреде неке сусцептибилности, које нарочито према блиском и најближем роду хоће да буду тим осетљивије. У последње време жива се пропаганда развила међу Србима римске вере, да им наметну хрватско име: што се пак тиче православних, и њих у начелу држе за Хрвате и не даду да у опште има на свету Србаља; ипак за сада вољни су бар ту »концесију" да учине, да онај има право, који под хрватским именом разуме и Србе, а они се не срде, ако ће Срби под српским именом разумевати и Хрвате. Ово би био уникум у свету, *један* народ има *два* народна имена, с којима би скопчана била не само одељена историјска прошлост, но и засебне и у најважнијим стварима противне тежње. Да би се могло у том погледу до бистријих појмова доћи, морали бисмо се вратити на оно предање, које нам је сачувао Чех Далемил са речима: *„У српском језику јест земља, којој је Харвати име."* Према томе морали бисмо рећи и данас, да у српском народу има племе, које се зове хрватско, као што имају Брсјаци, Мијаци, Шопи, и др. који су опет за то сви удови српскога народа. Од прилике би Хрвати према Србима били у одношају Мораваца према Чесима: Моравци имају свој дијалект, имају стару и сјајну прошлост, али би аспурдно било претендовати, да Чеси напусте своје народно име и да заједно са Словацима приме моравско име као народно. Није мања апсурдност, кад Хрвати sub umbra alarum aquilae austriacae хоће Србима да наметну своје име као народно. Ако су, наравски, и постигнули, да аустријански (или ако је по вољи: аустроугарски) службени кругови хоће према тој њиховој претензији да поступају; али после њихова фијаска у „хрватској" Босни и Херцеговини и у Риму са словенском мисом могли би се ћа и сами они опаметити — ако би то могуће било, јер су они за 1000 година толико привикли римској брњици, а толико су лојални поданици хрватскога краља, да ће на сву прилику и даље такве и подобне зврцке примати са дужном девоцијом и међу тим као верни поданици приказивати по-

лицији аустријској Србе као велеиздајнике. Заиста, незавидан посао, неблагодарна улога.

Али у Хрватској има још нешто врло интересантно, а то је тај факт, да су Словенци, то словенско племе, које нема народне политичне прошлости, у свом огранку у Хрватској постали владајућа стихија, која даје правац тако званим хрватским мислима и свом силом на томе ради, да бар католичанске Србе одели од српства и задобије их за хрватство. На име Словенци у загребачкој и вараждинској жупанији узели су на се водство политичнога, народнога и књижевнога живота међу римокатолицима Србима, пак под хрватском заставом јуначки су у свом стеклиштву дотерали, да се рођена браћа почињу попреко гледати. Ово је врло занимљива појава, која није ни без пикантности. Али јој не можемо дати дуга века. Српски језик продире у тај крај словеначке земље таквом силом, да ће »језик му̂жа̂«, као што је Доситије назвао словеначки језик хрватскога провинцијала, кроз једну и другу генерацију оданде по свој прилици исчезнути; још 1850 год. рекао је генијални Ткалац, да су вароши у хрватском провинцијалу толике колоније српскога језика. Ми хрватске претензије у опште не можемо узети као ствар, која има озбиљна основа. Оне нама не могу бити опасне. Ко говори мојим језиком, ко *почиње* да се загрева Немањићима, Милошем и Марком, тај ће *завршити* »када тада« (што веле му̂жи) тиме, да ће да буде *добар Србин*. А да аустријски велејитети под именом хрватским не пређу границе пристојности, за то ће Срби већ требати да потраже начина, да им привикну једно разговетно: Quos ego!

Г. Никетић до некле има право, кад каже, да Хрватску не можемо рачунати у српску земљу; али он је ту требао добро разликовати. Загребачка и вараждинска жупанија заиста нису српске земље (можда би се могла изузети Мославина, у којој је српски језик скоро са свим истиснуо словеначкога); оне долазе у област словеначког језика; али кад су оне од своје воље примиле хрватско име, онда никоме нећемо учинити криво, ако и ове две жупаније рачунамо у српске земље, као што рачунамо и остале три хрватске жупаније, као што рачунамо и хрватску крајину.

Прелазећи на Бачку, опажамо, да оба наша писца ни ту нису сложна међу собом, а њихови податци одступају и ту у многоме од фактичнога стања. Обојица веле, да Бачка на северу граничи пештанском жупанијом: граничи, али само трећином своје северне границе, друга трећина граничи Малом Куманијом, трећа трећина чонградском жупанијом.

За ареал Бачке каже г. Никетић, да има 200 четв. миља, а управо износи $194\frac{1}{2}$ австр. четв. миље; за то је г. Карић нашао у Бачкој место 11.087 четв. километара само 10.320. Г. Карић не рачуна бачко житељство одељено, а г. Никетић означио га је са 640.000 душа, што је у неколико преко фактичнога броја. Ако г. Никетић рачуна бачки (Фрањин) канал у језера (!), то нас г. Карић поучава, да варош Суботица у Бачкој захвата „огроман простор“ од 900 четв. килом. Спрам овог ареала сустао је и Лондон и Париз и Москва и Цариград. Ми ћемо да поучимо г. Карића, да је Суботици требао дати преко 1000 (до 1030) четв. километара, али не као простор. који захвата ова *варош*, него као њен хатар, као што н. пр. и Нови Сад има хатар од неких 150•четв. килом.

Што се тиче појединих податâка из Бачке, г. Никетић даје Новом Саду 25.000 душа. Г. Карић ближи је истини са 21.350 које је од фактичних 21.381 згодније могао заокружити на 21.400. Г. Никетић зна, да је Српска Матица учено друштво.

Г. Никетић даје Сомбору 30.000 душа, а г. Карић 25.000, што је егзактније.

Суботица по г Карићу има 61.000 душа, у ствари има их 61.655. Сента по г. Карићу има 15.000 а по. г. Никетићу 16.000 душа, а она је бога молећи прешла и 20.000.

Г. Карићу имамо приметити, да у Тителу имаде само православних Срба на 2000, а још једна хиљада долази на становнике друге вере.

Најпосле имамо да исправимо г. Никетића, да манастир Ковиљ није *између* Горњега и Доњега Ковиља (овај последњи у народу је познат само под именом Шанац); манастир је *испод* Доњега Ковиља.

У погледу на Банат наша два писца слажу се у томе, што из српскога Баната искључују крашовску (управо крашовско-северинску) жупанију. Држимо, да у томе не поступају право. Имају неке географијске јединице, да рекнемо географијске индивидуалности, које творе такву целину, да се од њих ништа не може одвајати. У такве географијске индивидуалности спада и Банат, који има тако природне границе, као мало која земља у свету; баш од самог Ердеља, где по Карићу Банат нема природну границу, има је он најприроднију у високим планинама, кроз које само један и други кланац одржава комуникацију међу обема земљама. Ми дакле држимо, да се Банат не може и не треба делити, него само целокупан може ући у комбинацију српских земаља. Кад га Мађари рачунају у мађарску земљу, макар да нема у њему ни 80.000 Мађара, не знамо, зашто га ми не бисмо целога смели бројити у српске земље, кад нас има тамо

куд и камо више. А имаде нашега језика у самој крашовско-северинској жупанији до 15.000 душа.

Али у овом нашем реферату имаћемо посла само са српским Банатом у границама, које су му дали гг. Карић и Никетић.

Овом српском Банату оба су писца дала већу површину, но што је има. На име г. Никетић даје му 320 четв. миља (према осталим податцима г. Никетића из Аустроугарске морамо узети, да су аустријске миље), а г. Карић 17,437 четв. километара. Како је до 300 четв. километара од оне области, која би се имала бројити у српски Банат гг. Карића и Никетића, придељено из административних обзира крашовско-северинској жупанији, то је у њему остало (округлим бројем) 290 четвр. австр. миља или 16,560 четв. километара.

Број житељства у овом српском Банату означила су оба наша писца доста приближно фактичном стању; али у означивању народности нису најбоље погодили. Г. Никетић вели, кад се од Баната одвоји крашовска (управо: крашовско-северинска) жупанија, онда је остлаи Банат насељен Србима. Камо да је! А г. Карић ,вели да у Бачкој и српском Банату (као што га он узима) има 650.000 Срба, Мађара и Влаха по 300,000, Немаца 250,000 (камо та лепа срећа!), а остало да долази на Словаке, Бугаре и т. д. Колико ми знамо, Срба има у Бачкој и српском Банату (колико га узима г. Карић) на 550,000, Мађара око 255,000, Немаца 380,000, Влахан а 320.000 (све у заокруженим бројевима), а остало долази на Словаке, Бугаре и т. д.

Г. Карић погрешио је, кад је рекао, да Бугари у Банату исповедају православну веру; на против, нема тамо ни једног православног Бугарина, него су сви папиште. У опште канда г. Карић нема појма а вероисповедним одношајима Банатским. Он на пр. и не помиње тамошње унијате, а њих има толико, да имају и свога бискупа.

На стр. 22. почео је г. Карић ређати притоке Дунава са леве стране и под 1) навео је Тису и онда престао, изоставивши не само велику тисину притоку пловни Бегеј, него задржавши у перу и пловни Тамиш са Карашем и Нером. Опет једна непажња, која као да је у г. Карића доста развијено својство.

И г. Карићу и г. Никетићу имамо приметити, да се српски не каже Марош, него Мориш. Исто тако треба да знају, да је Нови (иначе Турски, Доњи) Бечеј одавна престао бити најзнатнији житарски трг у Мађарској.

Г. Никетићу нека је на знање, да је манастир Војловица близу Панчева, али није „у селу Старчеву."

Иначе још имамо приметити г. Карићу, да Темишвар нема 33,700 становника, него 33,829 (код места, којима житељство расте, ваља бројеве заокруживати на више). Вршац нема 22,000 житеља, него 22,347. Исто тако и Велики Бечкерек прешао је 20,000 душа, као и Релика Кикинда. У Белој Цркви није четвртина Срба, него нешто преко 1500 душа.

Г. Карић каже за Темишвар и Вршац, да су тамо столице православним владикама. Пошто у Банату имају и влашке и српске православне епархије, то мислимо, да би јасније било, кад би се казало, да су у Темишвару и Вршцу столице српских православних владика.

Наша оба писца нису у српске земље узели и Барању, премда је њу г. Карић споменуо, пак и на карти је својој означио, докле се тамо простире српска стихија. Овај „изгубљени рај српски," као што је Барању лепо назвао један српски песник, заслуживао би вище пажње од стране српске, јер тамо има до 60,000 душа нашега језика, добра петина целога житељства. Овом приликом да споменемо г. Карићу, да Срби не кажу Шиклош, него Шиклуш па и Шиклеуш.

Осим Барање, имаде Србаља спорадски у толнанској и београдској жупанији; особито су јаки око Будима. Многи Срби налазе се у Калачи и око ње, који крај свију напора римске цркве и Мађара још нису изгубили свој језик. Исто тако има доста нашег језика у шопроњској и мошоњској жупанији (на 15 проц.), мање у веспримској, више у вашварској и шомођској (јаких 6 проц.), а у заладској жупанији износи наш род скоро четвртину житељства. Нешто Срба има у арадској и чанадсксој жупанији.

О Босни и Херцеговини податци у г. Карића добри су, што се не може у свему рећи за г. Никетића. Оба писца веле, да Дрина постаје од Таре и Пиве. Међу тим Гиљфердинг (у Босніи стр. 350) вели, да се Тара назива Дрином, пошто прими реку Сутјеску.

И сад смо дошли у нашем реферату до српских земаља, које су остале под непосредном турском влашћу. Овде нас остављају поузданији податци и тим већма намећу су приватна и турска службена дата, која се међу собом ни мало не слажу. Ми не маримо упуштати се у покушај, да бистримо ове податке; то би био сизифов посао. Г. Милојевић каже, да су турски службени податци најмање верни, јер има случајева, да у њих нису узимана читава села, па су се, као бајаги, пашама, који су та села открили, издавале похвале и уписивало им се то у особиту заслугу учињену држави. Али г. Милојевић каже, да ни црквени податци нису верни,

јер се у њима ставља много мањи број хришћанских душа и кућа, како би се мање платило митрополитима димнице, а цару и спахијама мање порезе и разних дажбина. Г. Милојевић наводи једно село у дибарској нахији, у коме се рачуна и плаћа на 27 кућа, ма да ових има 41. Занимљиво је, што г. Милојевић каже, да ни податци тамошњих наших људи и пријатеља нису верни; јер, вели, они или наводе свој број много мањи, еда би се при ратовању што више тамо послало наше војске, те да им буде лакше; или тај број преувеличавају, еда би слободне Србе што пре навукли на рат. Али потпуно морамо одобрити г. Милојевићу, кад он у својој горњој маленој, али врло занимљивој и поучној књижици устаје на то, што се ми клањамо суду и наводу ма каквога туђина, који је завирио у српску земљу. Нама су аукторитети људи, који кад о нама пишу, у сваком ретку показују крајње непознавање српскога народа и његових земаља, уз највећу мржњу спрам нас. Ако ти туђини путници и консули могу донекле као извор служити у податцима оро- и хидрографијским, у топографијским и физикалним мерењима: у наводима својим односно етнографије и статистике посве су пристрасни и непоуздани. И како би иначе било! Французи су неспремни и површни; Немци су пуни ароганције и мржње противу свега, што се словенско назвало; Енглези не би били неприступни истини, кад би сами они приступнији били; Талијани су тек у новије време доспели да почињу обраћати пажњу на земље и народе источно од јадранскога мора. Свима тим људима недостаје пак главно, јер не знају добро народни језик српских земаља. Сами Руси немају чиста погледа на етнографијске околности балканског полострова, где пак изричу суд о стању с погледом на актуелне политичне околности, ту су пуни прејудиције у корист Бугарима, а на штету Србима, који су у њиховим очима неблагодарни спрам Русије и Руса. Ми потпуно појимамо негодовање г. Милојевића на наше некритично и несамостално клањање туђинском аукторитету; а он то с правом и разлогом може чинити, јер је пролазећи Старом Србијом и Маћедонијом имао прилике, да на лицу места констатује непоузданост туђинских података о нама и нашим земљама. Ми заиста не видимо разлога, за што ма какав странац, који ни „плаветне магле“ нема о нашем народу и језику, о нашој историји и другим одношајима, да имаде више аукторитета односно Старе Србије и Маћедоније, него наш Милојевић.

Што се тиче података о Старој Србији и Маћедонији, ми смо за сад вољни, да највише вере дамо онима, што нам их г. Милојевић износи у својој књижици, коју препоручујемо сваком родољубу,

који хоће најпоузданије данас податке о оним земљама да добије. Свакако Србин, који имаде за ствар довољне научне спреме, заслужује код нас више вере, кад пише о реченим земљама, него ли ма какав туђин, коме крај све друге спреме и средстава недостаје главни услов: савршено знање нашега језика.

Друго је питање: куда би требало на југу повлачити евентуалне границе српским земљама. У том погледу и сам извикани Милојевић у својој горњој књижици има посве скроман предлог, који би можда само Бугарима могао претеран изгледати. Г. Карић покушао је, да на југу нађе природну границу, наравно, вододелницима. Ни г. Никетић није с тим начисто. Да покушамо и ми повући српске границе на југу.

Кад погледамо на земљиште, на коме српско племе од вајкада живи, пашће нам у очи високе анте на крајевима његових жилишта. Тмор и Олимп, Рило и Витош велике су те анте, између којих би се имале подвући „природне границе“ српској земљи, а између њих и било је главно поприште политичном животу српском. Ове анте требало би да су мете нашим народним тежњама. У томе не бојимо се прекора претераности. Осим тога, што свуда туда има нашега племена, једино некултурном арнаутском племену могло би се што криво чинити; на друге стране не вређамо ничије праведне претензије, на против још и свог елемента остављамо преко поменутих анта. Али према актуелним приликама и могућностима морао би се овај — ако ћете — програм — у неколико модификовати, и то овако:

Полазећи од јадранскога мора, морали бисмо узети као јужну границу стари Дрин са Љешем. Овако су учинили и г. г. Карић и Никетић; г. Милојевић изоставља Љеш. Од ушћа Дрина на исток идући, међа би ишла донекле Дрином, онда обухватила с југа Дукађин (који сва три наша писца испуштају), па допрвши до границе призренскога санџака, окренула би њом на југ до планине Валмора. Сва три наша писца држе се Дрина од ушћа и даље; али ми мислимо, да се при повлачењу граница морамо освртати на „земаљске индивидуалности“ од старине, на географијске јединице, које смо једном већ споменули; а таква јединица стара је Дарданија, којој западна граница тече западном границом призренскога санџака. Од Валмора имала би граница ићи линијом, коју је према западу повукао г. Милојевић, а која по прилици тече вододелницом, па онда линијом г. Милојевића до охридског језера, одатле на југ, обухвативши Горицу, планином Грамосом до границе битољскога вилајета и онда том границом (као што је текла пре уступања Тесалије Грчкој) све до места, где је сече Бистрица, а онда овом реком до мора.

Далеко је тугаљивије повући јужну границу у Маћедонији. Халкидика са Солуном треба да остане Грцима. Иначе, мислимо, могла би тамо остати граница, коју су Руси у Сан Стефану одредили били за бугарско царство. На истоку требала би граница да је Места, од најстаријих времена граница Маћедоније; за тим на север до Дунава најприроднија је граница старе Дарданије и Доње Мисије; али свакако би имала ићи од Рила на Витош и одатле на север, тако да западно од ње дође Брезник, Цариброд, Берковица, Ћипровац, Белграчик (са Видином).

Ове границе, као што их ми повлачимо, нису никако поникле из каква шовинизма. Ми смо ту имали пред очима, колико прошлост, толико и етнографијске одношаје. Нас је у српском шовинизму све далеко за собом оставио — Француз Лабулеј, који посматрајући прошлост српску, карактер српски, земљописни положај нашега народа и етнографијске одношаје југоистока европскога, у својој научењачкој соби дошао је до тога закључка, да на *Цариград* немају природом означена права ни Руси, ни Бугари, нити Грци, него да ће он кад тад бити *престоница српскога народа*. Куд и камо умеренији смо ми од овога племенитога Француза!

Против границе, као што смо је ми овде означили, не би били Арнаути, нити би јој могли бити противни, као што се и те мора констатовати, да хостилност Арнаута спрам Србаља, која се тек од двадесет година амо опажа, није што урођено, него је производ турског, а највише аустријског подбадања. Бугари се оваквој граници не смеју ни толико противити. Њом, истина, руше се прилично сни бугарски; али не може им за то нико бити крив, што себе прецењују. Бугарска народност истом сад треба да се утврди и одреди. Ако је остало ту и тамо именовање словенских житеља бугарским именом, то може прејудиковати само код незналица, или код људи, који са готовим предубеђењем хоће неке ствари да пресуђују. И Грци су се до скора звали Римљанима, а толико су били Римљани, колико је римско било das heilige römische Reich deutscher Nation Самуилово маћедонско царство ни толико није било бугарско, колико је немачко било француско краљевство, које је бар од франачких освајача и оснивача своје име добило; сувише, у Самуилову царству није никаквих Бугара ни било и назвало се бугарским из разлога чисто политичне, а не етнографијске природе. Ту ваља једанпут поставити правило: *да сва она словенска племена, која су сачувала своје племенско име, нису Бугари*; дакле *Шопи, Брсјаци, Мијаци, Пијанци, Поливаци, Копановци и др. нису никако Бугари.* Ко год не каже *Б'лгарин* (доњомизијски), или *Бл'гарин* (тракијски),

него вели *Бугарин: тај није Бугарин*. Где се год каже: *кјем те бијем, кем те бијем, ћем те бијем, тамо нема Бугара*. Требало би један пут да се пријатељским споразумом између Срба и Бугара повуче линија од севера на југ, па што је западно од ње, то да се сматра као домена српска, а што долази на исток од ње, то да је домена бугарских интереса. До сада се на Бугарима у пуној мери посведочила само она реч: да импотенција има најјаче жеље.

Што се тиче наше границе, као што смо је северно од Рила повукли, ту имамо уза се изјаве Трњана и Брезничана, имамо историјски факт, да су костендилска и самоковска епархија столећима биле под српском јерархијом и у српској држави; имамо то, да на јужној страни Витоша имаде српских села; да сви умерени и непристрани људи стављају границу међу бугарским и српским језиком бар на половини између Цариброда и Софије; имамо најзад и аукторитет Даничића, који је онуда са Матковићем путовао и који нам је, кад је последњи пут походио Београд, казао, да је он свуда тамо нашао Србе. А што се тиче видинскога краја, осим тога, што би се могло навести, да су од 1813. до 1833. г. преко 30 села источно од Тимока заједно с Кулом административно била дошла под Зајечар, меродаван је за оцену етнографијских одношаја тај факт, да су Бугари тамо посве у мањини. Тако на пр. у рејону, који је српска војска преко Тимока заузела у рату 1877—8, било је 66 села; од ових било је 21 српско, 13 српско-бугарских, 24 влашка, а *само 8 бугарских*.

Тежак крст имају Срби да носе: од истока на запад подељени су политично, од севера на југ цепа их вера. Ко год на томе ради, да се терет овај олакша, да се крст овај скине са паћенога нам народа, тај је добротвор своме роду. Сваки родољуб треба на томе да ради, да нестане политичне раскомаданости, а противности верске да уступе место чистој братској љубави и слози. Ово ћемо постигнути једино тако, ако будемо добро познавали своју земљу и свој народ: оно што знамо, оно и љубимо. Не треба презати, да ће нам се пребацити шовинизам. Шовиниста и онако мало има у сваком народу, а у нашем канда по најмање. Ми само то тражимо од српских синова, да своју српску земљу љубе као милу мајку, да јој свети лик увек на срцу носе, да јој олакшавају муке, које су јој кратковида и лакоумна деца њена задавала и задају јој их, да у свакој прилици одушевљено стају на браник за њу. С друге стране желимо, да Срби сами себе познаду, да се знаду, који су од племенитог српског рода, да се знаду и да се љубе као браћа међу собом. Овакво познавање хоће да потпомажу и да посредују

горе назначене три књиге, и за то нека нам њихови писци на њиховој намери приме што топлију хвалу. Као први покушаји овога рода њихови списи испали су доста добро. А што има ту и тамо по која погрешка, вољни смо приписати је нестрпељивом брзању при састављању; но за то не можемо по све извинити их. Г. Никетић, као учитељ, зна, да у књизи, која се детету даје (а његов *Српски свет* деци је намењен), ни штампарске погрешке не сме бити, а камо ли стварне. Ово важи у истој мери и за списе, који се намењују широј публици, као што је *Српска земља* г. Карића.

Било би још што да се примети и на карте, наточито на карте гг. Карића и Никетића, који су међу собом имали и неке распре око приоритета; примедба би се тицале и штампарских погрешака, и туђинских географијских имена на српским картама, а и начина, како су гг. Карић и Никетић на својим картама знали да обележе етнографијски елеменат. Али би нам рефет прешао рафератску меру, па за то прекидамо.

Завршићемо родољубним речима, којима је г. Милојевић апострофисао српске државнике, учитеље и свештнике, који су се до сада са толиким немаром односили нарочито према Србима у Старој Србији и у Маћедонији.

„Државници српски! — вапије овај жарки потриота — имајте ово на уму и дању и ноћу, и кад радитеи од марате се, и кад уживате и патите, и кад веселите и тугујете. На вама је велика и превелика одговорност пред светом и историјом, на вашим душама леже милиони српских душа, за које ће те одговарати и пред богом и историјом свега човечанства, ако се не постарате, да их спасете и избавите. Учитељи и наставници српски, професори и просветитељи, свештеници и духовници српски! На вашим душама лежи одговорност, ако и од сада будете, као и до сада, учили своје ученике и настављали своју паству у мећама, које уништавају српство и народност српску. Ваши ученици и паства треба све ово да знају у по ноћи, као у по дана, да им се ова мапица (придодата горњем спису г. Милојевића) утакне у душе њихове и усади у срца њихова, да је будући појасеви, тако рећи, са млеком материним усисају у своја срца и своје душе, с њом да живе и умиру, све дотле докле сво то српство не ослободе и не уједине у једну јаку државу Србију, којој су међе од изнад Калаче до испод Солуна и од једренскога мора до Олта и Марице.“

Ми велимо на то: амин!

Д. Р.

ПОЗОРИШНА ПИСМА

пише Ј. С. Виловски

I.

ЈАКВИНТА

ИСТОРИЈСКА ДРАМА ДРАГУТИНА Ј. ИЛИЋА

Радо се одзивам ласкавом позиву којим ме је одликовало уредништво „Отаџбине“, поверивши ми реферат о позоришту.

У место уобичајеног увода, ја ћу одмах прећи на саму ствар, и надам се, да ћу у томе наићи на одобравање како самога уредништва, тако и поштованих читалаца.

Не ћу погрешити ако први свој извештај наменим једној у сваком погледу интересној и значајној појави на пољу наше драмске књижевности. Та је појава: најновија драма младог и даровитог песника Драгутина Ј. Илића. Ово у осталом, није први покушај песников на пољу драмске вештине, јер је он већ пре тога написао познату историјску драму „Вукашина,“ о којој је било помена у овоме листу у оно време када је Илићев првенац први пут представљан на нашој позорници. Ово је други покушај, и као такав, он је још интереснији у колико се из њега види да је млади писац озбиљно прегао да обрађује једно поље које је до сада врло слабо обрађивано, и на коме је до сада радило врло мало позваних и изабраних радника.

Писац „Вукашина,“ види се, озбиљно је наумио да драматише нашу старију историју. Мисао је добра. Наш свет и онако слабо познаје нашу старију повесницу која је пуна најинтересантијих и најпоучнијих догађаја. Даљина времена што нас раставља са оним добом, и тама, што почива на многим историјским догађајима, не смета песнику ништа да их отме забораву и да нам их изнесе онако, како то *он* зна, и како то годи његовом *стваралачком генију* и захтевима *драмске вештине*. Задатак је озбиљне историјске науке да расветљује поједине историјске епохе и догађаје у њима, песник пак тражи само потребно твориво из кога ће да ствара себи слике и карактере за идеју и радњу коју мисли да изведе. Нема сумње дакле да је за ову цељ најзгоднија стара историја, а нарочито наша, која песнику даје материјала и сувише за драмску израду историјских догађаја. Шекспир је драматизовао једну од најинтересантни-

јих епоха из инглеске повеснице, а тешко, да ће се наћи когод који би смео тврдити да ово није најславније дело великог ђенија. Он је у својим историјским драмама карактерисао цео тадашњи живот инглеског народа и инглеске државе, и развио слику културно-политичног стања онога доба. У овом оквиру он нам је изнео све могуће карактере од најбољих до најгорих, он нам је најживљим бојама сликао све могуће људске страсти које се појављују у најразличнијим обличима, он нам је изнео најразноврсније ситуације и заплете. он нам је дао верну слику људи, карактера, дела и недела онога доба, а све их је представио тако, да носе на себи тип општељудски и да као такови могу важити за све народе и за све векове. Историја му је дала нужно твориво, а његов песнички ђеније изрезао је из сировог камена најчудесније и најразличитије људске слике, које је задахнуо вечним животом. Историјски Валенштајн много се разликује од Валенштајна каквог нам је насликао песник. Историја је песнику дала згодан материјал, а песник је себи јунака моделисао онако, како је то њему ишло у рачун и како је то годило захтевима вештине, која иде својим путем, не освр̀ћући се на историјске детаље. Разуме се, да и у овом случају мора драмски карактер да надмашава историјску слику, и да мора драмска слика куд и камо боља бити од историјске, јер се иначе не би могла оправдати слобода коју песник ужива и коју му сваки радо признаје. У томе н. пр. и јесте врлина „Валенштајна“ а мана Гетеовог Егмонта, чији се карактер и рад, и чија се трагична смрт могу само онда разумети кад га узмемо као историјску личност, која за љубав своје породице не напушта земљу као што је напушта Виљем Оранијен, него у њој умире. Нежењени, заљубљени, истина храбри али при том лакомислени Егмонт Гетеов много је слабији од историјског Егмонта и постаје према овом права карикатура, која шкоди и самој радњи у драми, који нас не може никада у толикој мери потрести, као што нас потреса смрт „лажног Димитрија“ или „Марије Стјуартове.“ Право песниково дакле, да се послужи историјским догађајима у онолико колико му они потребују, несумњиво је, и само се тражи од њега да не напушта историјску слику ако не зна сам да створи бољу и згоднију. Нашем младом писцу не може се дакле замерити ако се није верно држао историјских података, и ако његови карактери нису историјско верни. Он је потпуно у своме праву кад ствара себи карактере онако, како ће да их доведе у склад са идејом коју је рад у својој драми да изведе. Писац „Вукашина“ и „Јаквинте“ не заслужује дакле прекор, какав се могао чути, кад су његове драме први пут представљане, а тим мање их

заслужује што баш историјско време, у коме се збива радња „Јаквинте“ није толико расветљено а да би се могли тачно разликовати историјска Јаквинта од песникове Јаквинте. На против, писцу би се могло пре замерити, што се је при карактеристици Јаквинтиној, сувише држао историје, те му је јунакиња у драми испала онака, каква не би требала да буде.

Песник нам износи у Јаквинти оно доба из наше старе историје кад се племенски ред почео кварити, а место њега државна централизација хватати све дубљег корена. У оно доба наслеђе прелазило је с брата на брата, а не с оца на сина. Но владаоци су тада већ покушавали да овај ред покваре. Као свугде тако су и у тадашњој Србији сви овакн и слични покушаји изазивали отпор и нереде, који су бивали тим већи, што је сам владалац био слабији и немоћнији. Ова је борба доста дуго трајала а свршила се, као што није могло друкчије ни бити, са директним наслеђем, начелом.

„Јаквинта“ пада дакле у доба, које је већ по себи интересантно, јер је у њему борба и трвење између појединих претендената и великаша достигла врхунац. Страсти су биле тада распаљене као никада дотле, земља је била поцепана, а народ сваки час потрзан час од једних час од других, живео је да не може бити јадније и жалосније. Самовоља је владала свуда, о вршењу закона, о реду, о поштовању власти и судова, било с једне било с друге стране. није могло бити ни говора. Једно је друго таманило, брат је брата убијао, а жене постале су хијене, које су у страсности својој и у варварству престизавале чак и најгрозније људе. Таква једна хијена беше „Јаквинта,“ гркиња, жена краља Бодина. а кћи грчког војводе Аргира. Њен муж беше најљући противник браћи од стрица Радослава, који су тежили да се одржи стари племенски ред, док на против Бодин имађаше на уму непосредно наслеђе, т. ј, прелажење наслеђа од оца на сина.

Радославићи прекину услед тога с Бодином са свим братске одношаје, убивши — као што се прича — Косара, брата Јаквинтиног. Бодин услед овога случаја зарати се са Радославићима и потуче их. После његове смрти наследи га његов син, кога међу тим противници на скоро збаце. На престо ступи сад Доброслав, брат бившег краља Бодина, и то по оцу а од друге жене. Но и овај владалац није дуго владао, јер га сједињени противници не могаху трпети на управи земаљској, они га збаце, а извичу за краља Владимира, синовца умрлог краља Бодина, који се измири са рођацима и са Јаквинтом. Но Јаквинта, као властољубива жена, не могаше гледати на престолу српском другога, те наговори неке незадовољнике да

се дигну против краља, она сама га отрује, а ослепи бившег краља Доброслава и пошље га у манастир св. Срђа и Вакха, како јој ни овај не би могао сметати у њезиној намери да подигне на престо краљевски свога сина Ђурђа. Но народ — као што историци причају — не могаше да сноси тиранију ове властољубиве жене и њезина сина, те позове у помоћ Грке који под својим војводом Кало-Јованом Куманом потуку Јаквинтину и Ђурђеву војску. Српски великаши поставе сада за краља Грубешу, сина Бранислављевог, а унука краља Радослава, стрица Бодиновог.

Ово је укратко историја догађаја, која је младоме писцу „Јаквинте“ послужила као материјал. Нико не ће порећи, да је ово благодаран предмет. Ово доба наше историје живо подсећа на ратове између беле и црвене руже, на доба крваве размирице Јоркова и Ланкастера, доба које је Шекспир онако вешто употребио када је из њега црпео материјал за своје историјске драме. Драгутин Илић показао је потпуно разумевање при употреби и распоређењу историјског материјала, када је изабрао низ догађаја, који потпуно карактеришу и расветљују тадашње доба и струје које су тада покретале на борбу владаоце и државнике српске. Осим тога, без сумње, нема згоднијег историјског доба за драмску употребу, него доба, какво је ово о коме смо мало час говорили, а у коме људске страсти избијају на површину јер их пробуђује крајњи егоизам, распаљује очајничка борба за опстанак, подржава неограничено властољубље, а испуњава најдивља мржња и осећање освете, које, на жалост у нашем народу готово никада и не усањује .

У „Јаквинти“ се групише — као што и треба — читава радња око главне јунакиње. Она вам је у неку руку женско издање Ричерда III, али само у неку руку, велимо, јер између ње и Шекспировог јунака треба да постоји битна разлика, о којој ћемо доцније говорити. Из разговора што се воде између присталица Владимирових а Јаквинтиних сазнајемо од прилике ситуацију и расположење једних наспрам других. Ми видимо збаченог краља Доброслава, како га Владимир прима и како му поверава војску, што наравно не може да годи силноме великом жупану Стевану, који се услед тога одмеће. Он постаје бунтовник и удружује се са многобожцима, чијем старешини и свештенику Громобоју краљ Владимир поклања живот после победе коју је Доброслав над многобожачким устаницима одржао. Међу тим Јаквинтине присталице очајавају. С једне стране виде како се Доброслав са Владимиром измирује, с друге опет стране како сама краљица не мисли више на освету, и на потраживање свога и синовљег права.

Стрибор: „Од неко доба светла госпођа
„О своме сину хладно говори,
„И као да је скоро престала,
„Да своје старо право подиже,
„Ако је силом не нагнамо ми.
„Синовљев гласник одкуд отиде,
„Сваку је наду изгубила та,
„Па сада хладно на све погледа."

За то се њезини приврженици договараху како ће да је заваде са Владимиром, те да она озбиљно почне размишљати о повратку њезина сина.

И доиста им ово пође за руком. Стрибор јој једном донесе једну лобању, причајући како су Владимирови витезови ископавали неке гробове и разбацивали кости мртвачке.

Стрибор: „Из гроба кости избацише све
„Тад видех једног бесног витеза,
„Са дивљим смејом како приступи,
„И ногом згази једну лобању,
„О, светла круно!...

Јаквинта: А чија беше оно гробница?

Стрибор: Твог светлог мужа, краља Бодина!

Краљица врисне, и од тога часа постаје осветница свога мужа. Ми видимо Јаквинту као праву хијену. Пошто су њени привржениции још пре тога завадили краља са војводом Стеваном и тако га дигли против краља, њихова је сада цељ да раздвоје краља са Доброславом. Међу тим се реши Јаквинта да убије краља Владимира, и то, пошто је претходно чула из уста Нежитових, бога многобожачкога, каква јој судбина предстоји:

Јаквинта: „Шта веле бози?

Громобој: „Зар их не чујеш?
„Потврду шаљу твојим жељама,
„На твојој страни стоје Богови,
„С тобом су муње, с тобом громови."

Она полази да одмах изврши што је намерила. „Стани, куда ћеш?" довикује јој Громобој, свештеник многобожачки и тумач Нежитовог пророчанства. „По њихову смрт" одговара Јаквинта. „У пропаст своју" додаје Громобој.

„Победе твоје лети судбина!
„Ал мирно на њу треба чекати

„Ко пред њом жури, онај је пропао,
„Још није време, чекај мало јошт!“

Ал нестрпељивој и осветљивој Јаквинти се не чека, она хоће што пре да види мртва непријатеља, њено осветљиво срце неда јој да послуша савет многобожачког свештеника; страст побеђује и Јаквинта извршује своју паклену намеру. Пошто је отровала краља јави сину, који је међу тим са војском дошао под Шкутар, да је краљ умрьо, удали и уклони све своје противнике и изда заповест да затвореног Доброслава ослепе и да га тако слепог пошљу у манастир св. Срђа и Вакха како не би могао сметати новом краљу Ђорђу. Међу тим се дигне грчка војска под Грубешом и Кало-Јованом, опсади Шкутар и потуче Јаквинтину војску. Јаквинта којој се указују духови убијеног краља Владимира и жупана Стевана, бега испред њих те стигне у манастир, у ком се налазаше слепи краљ Доброслав. Доброслав је позна по гласу и удави онако слеп своју душманку.

На крају улази победилац Грубеша поздрављајући свога стрица и причајући му о својој победи и савршеном поразу Јаквинтином и Ђорђевом. „Ко је оно?“ упита уплашено краљ, спазивши на земљи неку лешину. „Моја освета“ одговара Доброслав.

Грубеша. И она оде са света?
„О, грешна жено, са престола твог
„Осветним мачем што си владала
„Нека те господ за то осуди,
„У чијој руци милост почива,
„Са љутом казном!“

Са овим мало нејасним речима завршује драма.

Песник је, о томе нема сумње, добро проучио Шекспира. Он га је читао врло често, он му се за цело и допао, па за то и није чудо што је рад да га имитује. Ово није прекор песнику, шта више, ми се искрено радујемо што се песник угледа на онога, који краљује и који ће краљевати док је света и века у царству драмске појезије. У овом случају рекли би, да је песник имао прем очима Ричерда III. Распоред материјала, ток радње, задатак што га имају по неке славније па чак и споредније особе, по неке ситуације, разбојнички разговори, духови, победа Грубешина, и његова појава при крају баш као оно појава Ричмондова у Шекспировој драми —све нас то подсећа на Ричерда III. Па и сам предмет Илићеве драме толико је сличан сижету Шекспировом, да би доиста било тешко, обрадити овакав предмет другчије него што га је обрадио Илић.

У карактеристици главне своје јунакиње морао је у неколико одступити од Шекспировог јунака. Јаквинта је жена, и по томе не може да буде никада оно што је Ричерд. Али је наш песник опет за то у неколико погрешно, те испада карактеристика Јаквинтина недовољна и непрецизована, што опет шкоди самој драми, у колико јој оскудева довољна мотивација. Ричерда је бог створио као наказу, као ругобу. Он сам о себи вели, да чак и пси залају кад га виде. Он је сам себи гадан и досадан, колико тек мора бити гадан осталоме свету; он презире себе, па презире и људе, он презире цео свет. Па за што да се не смеје том свету, за што да се с њиме не титра, да га не упропашћује, за што да га не тамањује, кад је тај свет бољи и лепши од њега, и кад се тај свет њему руга а он га презире из дубине своје демонске душе. Њему је дакле главна цељ да се докопа власти, те да се свети тим људима што га презиру. Но у томе му сметају сви они што имају прече право на престо, а има их много. Ал шта се то њега тиче. Зар је њему тешко уклонити их. Зар он да се плаши најгнуснијих срестава, он, који је решен да се свети целом људском роду само за то што га је бог створио као ругобу и страшило. Такав је Ричерд III. Из ових побуда проистичу сва његова недела. Он нам одмах излази пред очи као један сметењак, и он остаје консеквентан од почетка до краја. Јаквинта је жена, у овоме случају властољубива и осветљива жена. Она не може да гледа другога на престолу; она не може да прежали свога мужа, њу распаљива и задахњива осветничким духом лобања Бодинова, коју јој доносе њени привrженици само да би је испунили осветничком мржњом на спрам Владимира који се шњоме измирио. Она дакле није из основе хрђава жена. Она је пре свега властољубива, а тек за тим постаје осветљива и то неким чудноватим вештачким начином. Ми појмимо што је Јаквинта властољубива, ал не видимо довољно мотивације за њену осветљивост, и по томе се морамо чудити за што да она постане хијена? Песник је требао да је одма из почетка карактерише другчије него што је карактерисао ову властољубиву жену, па би је онда боље разумели, а и сама драма имала би бољу мотивацију. Игова Лукреција Борџија одма нам се преставља онака каква је, при првој појави њеној ми се упознајемо са њеним неделима. Ми одмах знамо с ким имамо посла, и за то је све остало што следује разумљиво и мотовисано, и ако Лукреција није трагична јунакиња.

Марија, Јаквинтина дворкиња, тужи се Стрибору како се Јаквинта оканила својих мисли, и како за свог сина не пита, те се њих двоје Мирија и Стрибор договарају да је опет пробуде иза

сна. и да је задахну мржњом и осветом. Пред нашим очима дакле засађује се семе мржње и освете, и оно тако брзо избија на површину и тако брзо се указује плод, да чисто немамо времена ни да се разберемо. Песник осећајући овај недостатак, покушао је да то у разговору са њеним привrженицима поправи, дајући јој улогу једне ладне, смишљене жене, која ради са извесним планом. Но кад ово стоји онда опет нема моста њеној претераној журби којом извршује убијсто поред свег тога што јој Громобој светује да не пренагљује, јер ће тиме себи шкодити. Јаквинта је дакле час ладна и смишљена, и све што ради, чини са неким предомишљајем; час је опет тако страсна и несмишљена, да нам готово изгледа као да није једна и иста особа. Кад јој цребацују за што допушта да краљев војвода говори шњоме, као кад би говорио са каквом особом себи равном, и кад је уверавају да је свему томе крив краљ, она брани краља, и не верује да је он то наредио.

„Не, ово није дело његово!
„Ја морам ићи да се уверим
„Је ли Владимир ово спремио.“

Но кад јој донесоше лобању Бодинову, она одмах поверова. Када оно прво није веровала, како може да верује ово друго. Кад је сумњала да је краљ магао наредити своме војводи да буде преме њој неучтив, што предпоставља да она држи да је краљ према њој добар и пажљив, што је доиста и био, како онда може да верује да ће се тај добри краљ огрешити о најнежнија и најсветија људска чуства! Ово је тек довољан повод да се извести код самога краља, је ли он то наредио, или је то само кажњива обес, његових витезова. И тако постаје ова мало час опрезна и смишљена жена, која не ће ни да посумња у краљеву добру намеру и у његова пријатељска расположе према њој несмишљена необуздана жена, која потпуно верује у кривицу краљеву, и која за тили час постаје крвожедница која престизава и самог Ричерда III.

Песник би куд и камо боље урадио да се у овоме придржавао Ричерда кад већ нији хтео да води бригу и о неким естетичним условима, те да нам је одмах извео Јаквинту у слици, коју нам је дао о њој тек у другом чину после дугих и са свим излишних разговора њезиних привrженика. Ми смо уверени да би ефект био куд и камо већи и да би по томе према осталој радњи која следује, било много природније да је писац почео драму, или барем акцију Јаквинтину причањем о ископавању краљевих костију, и са предајо Бодинове лобање, а да нас је претходно у кратко упознао са

карактером за који везује читаву драму. Тако би остала Јаквинта јаснија и изреченија. Но осим тога морао би нам писац изнети пред очи краља Владимира и његову околину другчије, или ако не то, а оно би морао учињено недело тако преставити како би потпуно појмили осветљивост Јаквинтину. Овако је писац у неколико брани и оправдава, али нам у исто доба ствара слику, која није више ни осветљива, него постаје дивља звер. Јер кад је увреди што је њој и успомена њеног мужа нанесена, и осветљивост која се услед тога још у већој мери појављује побуда гадном убиству краљевом; у коју ли онда категорију спада оно још грозније дело, што га врши над краљем Доброславом који није ископао кости њенога мужа?

Узмимо да је ово друго дело учинила из властољубља да је она доиста звер, која не штеди никога, и онда нема места читавом оном правдању и претходном тумачењу побуда из којих она убије краља Владимира. Кад се дакле властољубље Јаквинтино може да заборави до зверства и кад Јаквинта на послетку ипак излази као нека хијена у људском облику, коју на послетку даве, како би нам дали задовољења, јер обична смрт не би била довољна сатисфакција, за што онда правити је на почетку бољу него што јесте, за што је правдати, и за што силом тражити и износити на видик некакве побуде и основе њезиној осветљивости и пакленим делима што их доцније извршује.

А ако је хтео песник да нам је представи онако како је то почео, ако је хтео да је направи трагичном јунакињом, онда је ваљало другу, и то већу половину, драме са свим друкчије извести него што је извео писац.

Једно од тога двога. Оваио пак остала је ствар нејасна и без правог ефекта, а све то на уштрб читаве драме. Г-ђа Гргурова, која је представљала Јаквинту, ублажила је у неколико својом доиста дивно и потпуно уметничком игром ову недоследност и нејасност у карактеристици краљичиној. У опште је била — нека нам се извини што то већ на овом месту примећујемо, г-ђа Гргурова тога вечера примерна од почетка па до краја, а нарочито у сцени са лобањом.

Писац је, угледавши се на Шекспира, уплео у радњу неке духове који се појављују при крају, и који се могу сматрати као нека грижа савести, која узима облик духова. У овоме не треба претеривати, јер нема сумње да оваке визије и често појављивање духова кваре озбиљност и шкоде утиску. Шекспир је истина у Ричерду III извео на позорницу читаву легију духова оних особа које је Ричерд

убио. Они се појављују тако исто на крају драме, али у сну. То су снови Ричерда и Ричмонда, једном објављују казну, а другом победу, за једнога су пријатне, за другога су паклени снови. То у неколико ублажује појаву духова. Ричерд спава и сања, и ми га гледамо како му се у сну приказују ужасне слике његових жртава. Илићеви духови пак излазе Јаквинти на очи, они је изненађују и пренеражују, они се по соби шећу, баш као да су дошли да је питају за јуначко здравље, она се шњима разговара, и на послетку је јуре све дотле, док је не дојуре до манастира где падне шака несрећном слепом Доброславу, који је удави. Ако су ови духови само за то уплетени да би Јаквинта могла побећи у манастир, онда је то излишно средство, без којега би исто тако и још боље на други начин могла доћи у манастир. У осталом ово није велика погрешка.

На послетку хоћемо још да поменемо нешто што се односи чисто на формалну страну драме. Писац би требао да се клони честих промена, које не само да уморавају читаоца и гледаоца, али и отештавају представљање историјских драма, које су по себи већ доста дугачке. У Јаквинти има пет чинова. Додајмо к томе још свакоме чину по једну промену (први нема промене, ал за то има четврти три промене) то онда има у овој драми неких 10 и више промена. Када је Шекспир писао своје драме, није их морао удешавати према позоришним приликама, јер је његово позориште било врло примитивно, јер се све ове промене нису збивале на бини, него су биле исписане на једној таблици која је висила над бином, а на којој је стајало где се од прилике догађа оно што глумци на бини представљају. Чувени директор дворског позоришта у Бечу, Франц Дингенчештет, имао је муку док је исценовао Шекспирове драме, јер је морао један део брисати или скраћивати а по неколико промена претварати у једну а највише две промене. Нема дакле никаквог разлога да се у томе наши писци угледају на Шекспира, који је у честим променама био само за то раскошан што га то није стало ни труда ни трошка.

У писца има иначе врло срећних имитација, а и по нека оригиналност сведочи за даровитост његову. Слике и сравњења, здрав живот и свеж дух који кроз провејава Илићеву драму, реалистика живота која не прелази у привијалност, природан и опет драмски језик и ванредна дакција — све су то врлине, које нам јемче да ће млади писац на пољу, на коме ради, временом дотерати далеко и престићи остале раднике у колико је он, као што нам се чини,

далеко продуктивнијих од многих наших чак и старијих драмских песника.

Од Шекспирових момената, о којима смо мало час говорили, понајзгоднија је слика у којој нам песник износи разбојничко друштво, што, спремајући се да ослепе Доброслава, развија Кантову философију in optima forma. У овом разбојничком разговору има толико природног хумора, толико истине живота, толике природне реалистике, да не можемо а да за то не похвалимо писца који је потпуно схватио Шекспира и срећно га имитовао.

Бодинова лобања и дављење Јаквинтино потпуно су својине Шекспирове, али су у нашој драми са свим згодно примењени. Нарочито важи оно за смрт Јаквинтину. Слепи ал иначе телесно здрави Доброслав чујући глас своје лин-душманке, осећа у томе тренутно силно увреду и неправду, што му је нанела грозна жена и грдно убијство што га је над њим извршила — јер његов је живот гори од саме смрти — то је у своме праведном гњеву, не имајући другуга оружја, рукама дави док је не угуши. Не да се порећи да је ово доста куражан покушај имитовања смрти Дездомонине, али је ефект који се њиме постизава толики, да радо праштамо песнику овај грех, који, на ово ће без сумње и читаоци пристати, не спада у оне смртне грехове, којима је Данте у своме паклу одредио сигурно место.

Сравнења и рефлексије песникове дају доказа о зрелом умовању његовом и о озбиљним студијама. „Уз тебе народ подићи ћемо" узвикује Ратко наговарајући Јаквинту да се свети својим противницима и да мачем у руци потражи право синовљево. Али му Јаквинта одговара дефинишући „народ" са свога гледишта.

Јаквинта: „Народ? Шта је народ тај?
„Гомила луда, стадо безумно!
„Који му на врат замку намакне,
„По вољи може њега водити.
„Докле му ласкаш обожава те,
„Ко парип кад га руком потапшеш;
„Пустиш му узде, пропеће се знај,
„Да те са леђа доле обори;
„А за тим сам ће бесно јурнути
„Подвивши и главом у најбешњи скок,
„Док се у понор лудо не сурва."

Пун је ефекта и појетске лепоте моноглог Јаквинтин у другом чину, о коме смо већ говорили, и за који смо казали да би боље

било да је како на почетку акције Јаквинтине. Јаквинти предају лобању Бодинову. Она се у први мах ужасава лобање. Али то не траје дуго, јер то је лобања мужевљева, кога је она волела. Зар ово није појава у исто доба и страшна и лепа?

„Зар костур? Очи, уста та?
„То љубљах ја? Је л' ово онај лик,
„С поносом који мени сијаше,
„Ко сунца први умиљати зрак?
„Ев' овде беху уста његова,
„Овде пољубца спушас се лет?
„А сада где су? Ко их однесе?
„Гле, овде беху очи његове,
„Те лепе очи, пако пламени,
„Из њих сам пила љубавничку сласт!
„А сад је земља све то испила.
„Тек празан пехар мени испраћа
„Божански нектар источен је сав!
„Је л' ово он? Да л' ово љубљах ја?
„Не, не!...
„Па ипак јесте! спомен жалосни,
„Што после жића нама остаје!

Она се загледала у лобању, те се гледајући у њу сећа прошлих срећних дана, она је испуњава животом, она нам је слика каква је некада изгледала та лобања, она прелази у усхићење хвалећи љубавничку сласт, коју је пила из очију његових само како би контраст био тим већи између прошлости и садашњости између некадашњег живота и ладне, страшне лобање, са оним страшним шупљинама из којих зјапи-црна, ладна, немилосна смрт. Јесте дрско млади песниче, ал је и лепо. Алал ти вера!

Похвалити се мора што писац згодно употребљује многобожанску митологију. Епизода у шуми, која је иначе прилично споредна, нарочито са обзиром на ток главне радње, опет је толико лепа са чисто поједске стране, да морамо и на њу обратити пажњу наших читалаца. Овде се Илићев печат залепио те се витла тамо амо по над облачним сферама, баш као да се није никад латио водице коју пију остали смртни. Призивање Нежита изненађује својом тајанственошћу, а подсећа својом мистично-религиозном садржином Фауста, и ако је у овом случају научењакова радионица замењена шумом и ливадом. Стихови су лаки и чисто „мелодични“ чини ти се да је музика:

„Под небеса плам се вије,
„Муња сева, крвав пламен,
„У пламену станац камен,
„На камену Нежит седи,
„Ал' подуну весар с' горе,
„Бујни ветар рече реци,
„Река море, море вуку,
„А вук земљи, земља трави,
„То доказа трава роси,
„Са сунцем се роса диже,
„Перунову браду осу:
„Ено Нежит на камену!
„Перун диже остру стрелу,
„Самокову, не вијену,
„У камену прекаљену!
„Нежит диже мрачно чело
„А Перун му проговара:
„Преко стена
„И камена
„Преко гора
„Витог бора
„Преко кома
„Вратолома,
„Од камена до камена,
„Од пламена до пламена,
„Хајд, Нежите, брзо лети!
„Тамо стоји срна лака,
„Тебе чека из облака.
„За њом ловац стрелу баци:
„Устави га! Устај, збори!

Много доприноси лепоти ових стихова ритам и алитерација коју је песник згодно употребио. Јаквинтин монолог у III чину а пре него што ће да отрује краља и ако је живи израз нерешљивости и страха једне женскиње, па ма она чак и грозна била, најјаснији је доказ колико се писац налазио у неприлици када је карактерисао Јаквинту. У место да се спрема покушаној мотивацији у овом одсудном тренутку изражава мржњи према Владимиер и осветничка природа Јаквинтина, а оно се и сувише акцентришу властољубље, т ј. песник и опет претпоставља Јаквинтино зверство свакој другој мотивацији. Песник се заљубио у Ричерда, па не може да га се отресе. Али он вазда заборавља да Јаквинта не сме бити

Ричерд. јер Јаквинта у Ричердовом облику постаје прави естетички монструм.

Сцена пред манастиром у коме се налази слепи краљ Доброслав, и разговор између овога и калуђера Партенија спада у најбоље епизоде у драми. Калуђер Партеније — као живи контраст Доброслављев вештачки је скициран и служи младом песнику на част који је унео у своју драму једну са свим нови и оригинални тип.

Ми смо другом неком приликом поменули да писац „Вукашина“ и „Јаквинте,“ има дара, и да су његове драме први већи покушаји потенцоване песничке продукције. Даље смо казали и то да су ово први покушаји и да као такови имају својих светлих страна, које су огледало даровитости песникове, а и пуно мана, које казују само да и песник живи животом осталих органских бића, и да у томе животу мора бити разних фаза развитка од почетничких покушаја па до највишег ступња савршенства.

Ми и данас при томе остајемо. Мане што смо их навели, потпуно се измирују и изједначују са врлинала ове драме *који је необорив доказ за даровитог младога писца коме би и без сваког зазора проричемо лепу будућност на пољу наше иначе врло оскудне драмске књижевности.*

ВЕРЕНИЦИ

ПРИПОВЕТКА АЛЕСАНДРА МАНЗОНА

(НАСТАВАК)

ЧЕТРНАЕСТА ГЛАВА

Заостала светина поче разилазити се десно и лево кроз ову и кроз ону улицу. Један оде кући, да се лати свога посла; други оде да мало одахне после толике стиске; трећи оде да потражи друштво да се разговара о великим догађајима онога дана. Исто тако разиђоше се и на другом крају улице, где је тишма увек била мања, те она чета Шпањолаца могаше, не наилазећи на отпор, ићи напред и наместити се пред управникову кућу. Поред ове још стајаше густиж, да тако рекнем, од гунгуле, гомила лупежа, који незадовољни са тако хладним и несавршеним свршетком тако велика апарата једни гунђаше, други псоваше, а неки се договараше, да ли би се још што могло предузети, па као да би окушали, гураше и тураше она бедна врата, која су опет што су боље могли подупрли. Кад стигоше војници, сви ови, једни одмах, други оклевајући и као силом одоше оданде и оставише поље ваојсци, кој се тамо намести да чува кућу и улицу. Али све околне улице биле су пуне гомилица; где су двоје троје стали, тамо би се зауставили три, четири, двадесет других; где би се који одвојио, одмах би се кренула и цела гомила; беше као они облаци, који остану после непогоде, па лутају по плавоме небу, а ко горе погледа, тај вели: још се није разведрило. Помислите, шта се брбљало и говорило. Један

причаше узбуђен поједине прилике, које је видео; други казиваше, што је он сам чинио; један се радоваше, што се ствар лепо свршила, хваљаше Ферера и прорицаше управнику, да не ће добро проћи; други се грохотом насмеја и рече:

«Не бојте се, не ће га појести: врана врани не вади очи.»

А један врло једак гунђаше, што се ствари нису учиниле како би требало, да је то била превара и да је глупо било правити толику ларму па се онда дати за нос вући.

Међу тим је и сунце село и сви предмети добише исту боју. Многи се враћаше кући уморни од целога дана и сити празна разговора. Наш момак, пошто је помогао каруцама да прођу, докле им је требао помоћи и пошто је доникле и за њима ишао између два реда војника, као у тријумфу, обрадовао се, кад их је видео да трче слободно и да су изван опасности; он малко пође са светином, а онда је код првога рогља остави, да би и сам мало одахнуо. Учини неколико корака, па у по толиких узбуђених чустава и толиких свежих и збрканих слика осети велику потребу да се прихвати и одмори; поче дакле у вис гледати на једну и на другу страну, тражећи узву од остерије, јер је већ касно било, да иде у капуцински клоштар. Идући тако с главом у вис, наиђе на једну гомилу људи, па зауставивши се, чу како се разговарају о томе шта ће да буде сутра дан. Стојећи тако доникле, не мога се уздржати, да и сам коју не рекне, јер му се чинило, да и без разметања може што казати, кад је толико био радио. Па уверен свим оним што је тога дана гледао, да за остваривање какве ствари не треба друго, него да се она омили онима, који шврљају по улицама, викну витијским гласом:

«Господо моја! Смем ли и ја казати моје смерно мишљење? Моје је смерно мишљење ово: да се не праве лупешки послови око хлеба, а ето данас се видело на

чисто, да се може постигнути све што је право, само ваља знати како; ваља дакле ићи напред, докле се год не нађе лека свима другим поганштинама и докле свет не буде мало кршћанскији. Зар није истина, господо моја, да ми имамо чету од силеција, који тумбе окрећу десет заповеди и траже људе да им чине свака зла, а ови и не мисле на њих; па зар те силеције немају увек право? сувише, кад би што дебље учинили него иначе, тек онда се керебече, а није им ни на крај памети да се поправе? Па и у Милану биће их за цело.»

«И сувише,» одазва се један глас.

«Ја вам кажем,» настави Ренцо, «већ и ми бисмо знали што причати. А онда ствар сама говори. Да узмемо на прилику, да један од тих, што их ја мислим, налази се мало у селу, мало у Милану; ја бих рекао, ако је он ђаво тамо, не ће бити анђео овде. Е сад ми кажите, господо моја, да ли сте кад видели којега од таквих са њушком иза решетке. А што је горе — и то ја могу знати поуздано — имају наредбе печатане, да се они казне, па то нису наредбе тек онако, него прекрасно сачињене, да се што боље не да наћи; ту се ређају неваљалштине разговетно, баш како бивају, а уза сваку долази добра каштига. И каже се: био ко му драго, господин или простак; то знам ја. Дакле, отидите и кажите докторима, писарима и фарисејима, да вам помогну доћи до правице, као што пише у наредби: они ће вас толико саслушати, колико папа лупежа, а то је, да се поштеном човеку врти глава. Види се дакле јавно, да крањ и они који заповедају, они хоће да лупежи буду кажњени; али не може ништа да се учини, јер је ту читаво друштво. Дакле то ваља поломити; ваља сутра отићи до Ферера, то је поштен човек, господин, који хоће да помогне; а данас се могло видети, како му је мило било, што је био међу сиротињом, па како је гледао да чује разлоге, које су му говорили, па како је милостивно одговарао. Ваља отићи

Фереру. па му казати, како стоји ствар; а ја од моје стране имао би му шта казивати, како сам ја својим очима видео наредбу с оволиким грбом на врху, па су је саставила тројица од оних што држе власт у руци, па је сваки од њих био тамо потписан, а једно од тих имена било је Ферер, ја сам га видео овим својим очима; дакле та наредба наређивала је баш добро за мене, па један доктор, коме сам био рекао, нека ми дакле помогне да дођем до правице, као што су сва она три господина, међу којима је и Ферер био, тај господин доктор, који ми је наредбу сам и показао, што је најлепше, ех! он се градио, као да му говорим којекакве лудорије. Ја сам уверен, кад би тај драги старина чуо за те лепе ствари, за које он није могао све дознати, нарочито не оне са села, он не ће хтети, да свет тако иде, него ће наћи добра лека. А онда и они, који праве наредбе, мора им бити мило, ако их слушају, јер то је једно презирање, једно швотање с њиховим именом кад га ни пода шта не држе. Па ако силеџије не ће да се покуње, него се праве луди, знамо ко ће да нам помогне, као што је учинио и данас. Ја не велим, да би он морао у каруцама свуда ићи и хватати све зликовце, силеџије и тиране, да, то би морао бити Нојев ковчег. Треба да он заповеди коме надлежи, па не само у Милану, него по свуда, да они творе онако како наредбе прописују, па да лепо узму на суд све оне који су учинили какво зло, па где вели затвор, затвор; где каже галера, галера; па да каже подестатима, д аине по дужности, ако не ће, да их отера и место њих боље постави; а онда, како рекох, ту смо и ми при руци. А докторима нека нареди, да сиротињу бране и да се заузимају за правицу. Је ли тако, господо?"

Ренцо је говорио тако од срца, да одмах чим је почео многи од искупљених махнуше сваки други разговор и окренуше се њему, те тако донекле сви му поста-

даше слушаоци. У одговор на његову беседу зачу се мешовита вика с одобравањем:

«Право! Тако је! Има разлог! И сувише је истина!»

Али се нађоше и који ће да манишу.

«Е да,» рече један; «пусти само планинце да говоре — сви су адвокати.»

Па оде. А други гунђаше:

«Сад би свака лола да ваздан говори, па да бисмо могли добити печења, не ћемо добити јефтина хлеба, а за то смо се управо и подигнули.»

Али је Ренцо слушао само повлађивање; један га узе за једну руку, други за другу.

«Видећемо се сутра.»

«Где?»

«На пијаци испред велике цркве.»

«Добро је.»

«Добро.»

«Нешто се мора учинити.»

«Мора се нешто учинити.»

«Ко ће ми од честите господе показати какву остерију, где бих се могао мало прихватити и као сиромах човек преноћити?» запита Ренцо.

«Ја ћу ти показати, јуначе,» рече један, који дотле ништа није говорио, него је пажљиво слушао беседу. «Баш знам једну крчму, која ће бити за тебе, па ћу те препоручити крчмару, с којим се пазим, а поштен је човек.»

«Је ли ту где близу?» запита Ренцо.

«Одмах ту.» одговори онај.

Гомила се разилазаше и пошто се руковао са многима непознатима, крене се Ренцо са незнанком, захваљујући му се на услужности.

«Немаш на чему,» на то ће онај; «рука руку пере, а образ обадве. Зар нисмо дужни да искрњему будемо на руци?»

Па тако идући запитао би Ренца, онако у разговору час ово, час оно.

«Није што бих да знам твоје стање, али бих рекао, да си много уморан; одакле си?»

«Ја сам,» одговори Ренцо, «чак из Лека.»

«Чак из Лека? Ти си из Лека?»

«Из Лека... то јест, из онога краја.»

«Сирото момче! Колико сам могао да разаберем из твојих речи, биће да ти је учињена крупна неправда.»

«Ех! драги мој пријатељу! Морао сам мало политично да говорим, да не бих јавно износио, шта ми се десило; али... доста, и то ће један пут изаћи на видело; а онда... Али овде видим узву од остерије, па, вере ми, не бих да идем даље.»

«Немој; ходи овамо, куда сам казао, одмах је ту,» рече вођа; «овде не ћеш најбоље конаковати.»

«Е, да!» одговори момак; «нисам ја какав господичић, који је вичан душецима; мало да се заложим, па једна сламњача, то је мени доста; стало ми је до тога, да што пре добијем и једно и друго. Збогом!»

Па уђе на врата, изнад којих је висио цимер од пунога месеца.

«Па лепо; а ја ћу те овамо увести, кад ти је тако по вољи,» рече незнанко и уђе унутра.

«Немој више да се трудиш,» на то ће Ренцо. «Али,» додаде, «ако ћеш са мном да попијеш чашу вина, то ће ми бити мило.»

«Примам ти пријатељску понуду,» одговори овај.

Па као познатији с местом пође пред Ренцом преко једне авлијице, дође до врата, која воде у кујну, притисне кваку, отвори и уђе са својим другом. Ту су слабу светлост давале две лампаде, обешене за две мотке приковане за слеме. Ту су многи људи били, сви у послу, седећи на две клупе с обе стране од увана а дуга стола, који је заузимао скоро сву једну страну од собе; ту и

тамо трпежњаци и тањири, карте мешане и цепане, коцке бацане и купљене, а свуда боце и пехари. Још су се виделе берлинге, реали, парпаљоле[1]) да се котрљају, а да су могли ови новци говорити, би на сву прилику казали: јутрос смо били у пекарском тасу, или у шпагу каквом, који је гледао гунгулу, те пун пажње при посматрању јавних послова сметнуо је с ума да пази на своје приватне ствари. Ларма је велика. Момче једно трчало је тамо и амо, журно и ревносно, служећи сто и коцкаре; крчмар сеђаше на клупици код комина, тобоже шарајући машицама и бришући неке прилике по пепелу, али управо на све пазећи, што око њега бива. Кад куцну квака на вратима, диже се у сусрећу новим гостима. Угледавши вођу, рече у себи:

«До врага! Зар ми увек мораш доћи под ноге, кад те најмање желим!»

Онда погледа узгред Ренца па рече опет у себи:

«Не знам те ко си; али кад долазиш са таквим ловцем, бићеш или пас или зец; кад ти проговорим реч две познаћу те.»

Али од ових мисли ништа се не показа на његову лицу, које остаде непомично као портрет: пуначко и глатко лице са густом риђастом брадицом и два мала и оштра ока.

«Шта заповедају господа?» рече на глас.

«Пре свега добру боцу поштена вина,» рече Ренцо, «а онда што да се једе.»

Рекавши то, спусти се на клупу једну на крај стола, па одахну гласно «а!» као да би да рекне: баш је добро мало сести, кад је човек толико био на ногама а у послу. Али му одмах паде на ум она клупа и сто, за којим је последњи пут седио са Лучијом и Ањезом, па

[1]) *Берлинге* златни новци; *реал* шпањолски сребрни новац, од прилике 20 дин. пара; *парпаљола* (управо *парпаља*), шпањолски бакрен новац у вредности од 5 дин. пара.
Преводилац.

уздахну. Онда махну главом, као да би да растера ту мисао; у то виде крчмара с вином. Друг његов седе спроћу њега. Ренцо му одмах насу у чашу, говорећи:

«Да се покваси грло.»

Онда напуни други пехар и искапи га на душек.

«Шта ћете ми дати да једем?» запита за тим крчмара.

«Имам пригана меса, ако је по вољи?» рече овај.

«Е, добро, дакле пригана меса.»

«Бићете служени,» рече крчмар, а момчету додаде: «Послужи овога странца.»

Онда пође огњишту али се онда опет окрену Ренцу и рече:

«Али... али данас немам хлеба.»

«За хлебац,» рече Ренцо велегласно и смејући се, «побринуо се промисао божји.»

Па извади трећи и последњи хлепчић, што га је узео испод крста светога Дионисија, подигне га у вис вичући:

«Ево хлеб промисла божијега!»

На овај узвик многи се окренуше, па видећи издигнут овај трофеј, викну један:

«Да живи јефтин хлеб!

«Јефтин?» рече Ренцо; «*туне* и за љубав.»

«Тим боље, тим боље!

«Али,» додаде Ренцо одмах, «не бих рад, да господа што ружно помисле. Нисам ја то, што се вели, спапшио. Нашао сам га на земљи; а сад да могу да му нађем сопственика, готов сам да му га платим.»

«Право! право!» викну друштво још већма церекајући се.

Ни коме од њих не паде на ум, да су те речи изуштене озбиљно.

«Они мисле да ја збијам шалу; али баш је тако;» рече Ренцо своме вођи, па окренувши у руци онај хлепчић, додаде: «Видиш само како су га љуто изгњечили;

него и јесте било русваја! Ако је у кога било слабијих ребара, тај не ће бити добро прошао.»

Па пошто поједе три или четири залогаја овога хлеба, зали се другим пехаром вина, додавши:

«Овај ми хлеб заседа, не ће да слази сам. Још никад није ми грло тако сухо било. Него је и било вике вазда!»

«Спремите добру постељу овом добром момку,» рече вођа; «јер мисли овде спавати.»

«Хоћеш овде да ноћиш?» запита крчмар Ренца и приђе столу.

«Да,» одговори Ренцо; «постеља нека је ма каква; само нека је чиста, јер ако и јесам сиромах момак, али сам навикнуо на чистоту.»

«О! што се тога тиче,» рече крчмар.

Па оде до банка у једном куту у кујни и врати се са мастионицом и комадом хартије у једној руци, а у другој држаше перо.

«Шта ће то рећи?» викну Ренцо гутајући један залогај пригана меса, које је момче преда њ метнуло, па зачуђено смешећи се додаде: «да не ће то бити плахта на постељу?»

Крчмар ништа не одговори, него метну на сто мастионицу и хартију; онда на исти сто наслони леву руку и десни лакат, па држећи перо у вис и лице подигнувши према Ренцу, рече му:

«Учини ми љубав, и кажи ми твоје име, презиме и одакле си.»

«Шта?» рече Ренцо; «шта се то тиче постеље?»

«Ја чиним своју дужност,» рече крчмар гледајући вођу; «ми смо дужни да одговарамо за свакога, кога примимо под наш кров: име и презиме, и одакле је, којим је послом дошао, да ли има оружја уза се... колико ће се бавити у овом граду... Тако гласи наредба.»

Пре но што ће одговорити, Ренцо испразни опет једну чашу; била је трећа; а богме за даље бојим се, не ћемо их моћи бројити. Онда рече:

«А, а! дакле имате наредбу! А ја бих рекао, да сам доктор од закона, па одмах знам колико вреде наредбе.»

«Ја збиљски говорим,» рече крчмар, непрестано гледајући у мучаљивога Ренцовог госта.

«Па наново оде до банка, извади из кутије велик један табак, на коме је била она наредба и дође да је пред Ренцом рашири.

«А! гле!» викну овај па једном руком подиже пехар, који је наново наточио, и испразни га на душек, а другу руку пружи према наредби; «ево тога лепога листа на велико коло. Баш ми је особито мило. Познајем тај грб; знам, шта ће рећи то агарјанско лице са ужетом о врату. (Тада су у врх наредбе метали грб губернаторов а у грбу дон Гонсала Фернандеса од Кордове био је арапски цар с ланцем око врата.) Ово лице хоће да каже: заповеда, ко може а слуша ко хоће. Кад ово лице буде учинило, да на галеру оде сињор дон... доста, ја већ знам, како што каже други један лист на велико коло, што је друг овоме; кад буде учинило то, да се поштен један момак може венчати поштеном девојком, која хоће за њ да пође, онда ћу моје име казати овом лицу, сувише, хоћу га пољубити. Можда имам добра разлога, ако моје име не ћу да кажем. Прекрасно! А кад би један лупеж, који би имао гомилу других лупежа — јер кад би он сам био ..» и ту заврши фразу једним покретом; «кад би лупеж један хтео да зна, одакле сам, да би ми какво зло учинио, питам ја. би ли се ово лице макнуло, да ми помогне? Да морам казати шта ћу! И то је нешто ново. Ја сам дошао у Милан — ајде да кажемо — да се исповедим, али да се исповедим једном капуцину, велим, а не крчмару.»

Крчмар ћуташе и само гледаше у вођу, који нит' ромори нит' говори. Ренцо — није нам мило рећи — опет искапи пехар па настави:

«Хоћу ти нешто рећи, драги мој крчмару, што ће те обавестити. Ако не вреде оне наредбе, које говоре добро по добре кршћане, онда још мање треба да вреде оне, које говоре зло. Дакле мичи одавде све ове андрављье, а донеси ми другу боцу, јер је ова празна.»

Кад то рече, лако је кљуцну зглавком и додаде:

«Чујеш, чујеш, како звечи!»

И сада је Ренцо мало по мало привукао на се пажњу оних, који су око њега били, па и сада му слушаоци повлађиваше

«Шта да чиним?» рече крчмар гледајући у незнанка, који није био незнанко и њему.

«Мичи то, мичи!» повикаше многи од друштва; «овај момак право збори; све су то петљаније, варанције и сметње; сад се хоће нов закон, сад хоћемо нов закон. «

Услед ове вике погледа незнанко крчмара пребацујући, што га је онако отворено запитао, па рече:

«Пусти га нека се мало извиче, немој да се прави граја.»

«Ја сам чинио своју дужност,» рече крчмар на глас а у себи додаде: «Сад су ми леђа сигурна.»

Па покупи хартију, перо, мастионицу, наредбу и празну боцу, коју даде момчету.

«Донеси од истога,» рече Ренцо; «поштено је чељаде, па ћемо му дати постељу, као и оном првом, а не ћемо га питати за име и презиме, и одакле је, и за што је дошао, и колико ће се бавити у овом граду.»

«Од истога,» рече крчмар момчету и пружи му боцу па се врати на своје место код огњишта. «То је зец!» помисли и стаде на ново шарати по пепелу; «а каквих си шака пао! Баш си магарац! Ако ћеш да се давиш, а

ти се дави, али крчмар код пунога месеца не ће носити кожу на пазар за твоје лудорије.»

Ренцо благодари вођи и свима, који су уз њ пристали.

«Честити пријатељи!» рече; «сад тек видим, како поштени људи пружају руку један другоме и помажу се.»

Онда опружи десницу изнад трпезе и наместивши се као проповедник, повика:

«Чудно, да сви, који управљају светом, хоће свуда да донесу папир, перо и мастионицу! Вазда перо те перо! што имају та господа вољу, да пером шарају!»

«Ех, ово је честит сељак!» рече смејући се један од коцкара, који је био у добитку; «а би ли хтео да знаш томе разлога?»

«Ајде мало да чујемо,» на то ће Ренцо.

«Разлог је тај,» рече овај «јер управо та господа једу гуске, па ту добију толика пера, ама толика пера, да нешто с њима морају учинити.»

Сви ударише у смех, изузимајући коцкара, који је губио.

«Е,» рече Ренцо, «та ово је поета. Зар и овде имате поете? Међер је њих свуда. И сâм сам то нешто мало. па каткад хоћу чудне ствари да казујем... али кад ми је добро.»

Да би се разумело ово бенетање сиромаха Ренца, ваља знати, да код светине у Милану, а у околини још већма, поета не значи, као код других људи, свештен дар, обитатеља Пинда, питомца Муза, него значи мозак закренут и мало настран, који у речи и у делу има више необичности и осебујности, него ли разлога. Толико је тај простачки кваризанат смео да сакати речи и подмеће им смисао, који је далеко од њихова права значења! Јер, питам вас, каква посла има поета са закренутим мозгом?

«Али ћу вам прави разлог казати ја,» додаде Ренцо; «то је, јер они држе перо у својој руци, па тако, што

они кажу, те речи одлете и нестане их, а што каже један сиромах човек, те речи добро се разумеју, па их онога стика набоду у лету на то перо, па ти их притврде на хартију, како ће се тиме послужити у своје време и на свом месту. А онда знају још неку пакост, кад хоће да сиромашка једног уплету у какве ружне послове, који није учио школе, али који има мало... та како да кажем...» па да би га разумели, стаде се кажом куцати по челу, као да ће да га провали; «а кад опазе, да он почиње прозревати сплеткарије, они онда уплету у говор по какву латинску реч, како би он изгубио конац, како би му памет забунили. Доста, такви обичаји морају престати. Данас, у добри час, све је учињено на просто а без хартије, пера и мастионице; а сутра, ако народ буде знао владати се, биће и боље, али никоме да не буде ни најмање криво, него све да иде по правици.»

Међу тим се некоји од друштва наново почели коцкати се, други јести, многи викати, некоји одлазише, нови долазише; крчмар мотраше на једне и на друге; али све то ствари ствари су, које се не тичу наше приповести. Незнани вођа такође никако да се креће; чињаше се, да он овде нема никаква посла, ипак као да није хтео да оде, дакле није са Ренцом на само говорио. Он му се окрену, по почне на ново разговор о хлебу и после неколико од оних речи, које су тада биле у свачијим устима, изађе на среду са својом намером.

«Ех!» рече, «кад бих нешто ја заповедао, бих већ знао, како бих удесио ствар.»

«Па како би удесио?» запита Ренцо и упре у њ очи, које су се сјајиле већма но што би требало, а уста мало напрћи, као да би боље пазио.

«Како бих удесио?» одговори овај; «удесио бих, како би било свакоме хлеба, и сиротињи, и богатом.»

«А то је лепо!» рече Ренцо.,

«Ево како бих учинио. Пристојна одређена цена, да би сви њом били задовољни. А онда, делио бих хлеб према устима; јер имају безобразни прождрљивци, који би хтели све за себе, па граби, граби и отимај, сиротиња нема чим да се заложи. Дакле да се хлеб дели. А како да то буде? Ево: дати лепо цедуљицу свакој фамилији према броју уста, па нека иду да примају хлеб у пекарницу. Мени, на прилику, требало би да се изда цедуља оваква: Амброџо Фузела, занатом чистисабља, са женом и четири детета, који сви могу да једу хлеб (то добро узми на ум); њему се издаје толико и има да плати солада толико. Дакле нека се чини право, вазда према броју уста. Теби на прилику, требало би издати цедуљу за... како ти оно беше име?»

«Лоренцо Трамаљино,» рече момак, који се занео планом, па није ни пазио, да се све то оснивало на хартији, перу и мастионици, те да би се уделотворило, пре свега морала су се покупити имена од лица.

«Прекрасно,» рече незнанко; «али имаш ли жену и децу?»

«Требало би, да. . . . то јест, деце не. . . . сувише би рано било. . . . али жену. . . . да је у свету, као што би требало да је . . .»

«А, дакле си инокосан! Дакле стрпи се; него ћеш добити мањи оброк.»

«То је право; али ако скорим, као што се надам. . . а помоћу божјом.... Доста; а кад бих имао жену и ја?»

«Онда се цедуља промени и оброк расте. Као што сам ти рекао: вазда на разлог од уста,» рече незнанко и устаде.

«Тако је добро,» викну Ренцо, па вичући и лупајући песницом о сто настави: «а за што не ће да начине такав закон?»

«Шта да ти кажем? Међу тим лака ти ноћ, а ја одох, јер мислим, да ме жена и деца одавна чекају.»

«Још једну гуни, гуцни још једном,» викну Ренцо и брзо му напуни чашу, па ђипи и ухвати га за скут од хаљине и повуче га јаче, да опет седне. «Још једну чашицу! учини ми љубав!»

Али се пријатељ отрже, остави Ренца да га обаспе молбама и пребацивањем, наново му рече: «Лаку ноћ!» и оде. Ренцо му и даље говораше, кад је он већ на улици био, а онда клону на клупу. Упре очи у чашу, коју је био напунио, па видећи да поред стола пролази момче, махну нањ да стане, као да има нешто да му каже, онда му показа чашу и изговарајући речи полако и свечано, особито ударајући гласом на њих, рече:

«Ето, спремио сам је за оног доброг човека; ето, пуна разом, нарочито за пријатеља; али он не хте. Људима каткад којешта падне на ум. Ту моје кривице није, то је показало моје добро срце. А сад, кад је ствар ту, не можемо је пустити да пропадне.»

То рече, дохвати чашу и на душак је искапи.

«Разумео сам,» рече момче и оде даље.

«А! дакле си и ти разумео,» наново ће Ренцо; «дакле је истина. Кад су разлози како треба....»

Овде је потребна свеколика наша љубав према истини, да верно наставимо приповест, која је тако мало часна по тако важну личност, могло би се рећи, по прво лице наше повести. Али баш са тог истог разлога непристраности морамо и то рећи, да је ово први пут било, да се такво што Ренцу приключило, па баш то, што није био вичан пијанкама, било је главни узрок, да му је овај први пут тако кобно испао. Оне неколике чашице, које је одмах с почетка искапио једну за другом, против своје навике, једно, што га је љута жеђ морила, друго, што му је душа узбуђена била, те му није можно било држати се мере, те чашице удариše му у главу; каквом винопији искуснијем само би биле угасиле жеђ. Ту нам писац додаје једну примедбу, коју ћемо и ми поновити;

ствар је, која се даје рећи. Умерене и часне навике, вели, доносе још и ту корист, да што су старије и већма укорењене у човеку, тим лакше, чим се удаљи од њих, одмах и осети, тако да их се до мало опет сети, те тим начином и погрешка му служи за науку.

Како је, да је, кад ова прва пара удари у главу нашем Ренцу, поче вино и речи ићи, једно доле, друго горе, без мере и правила, па онде где смо га оставили, већ једва држао се на ногама. Осећао је велику вољу да говори; слушалаца или бар људи присутних, које је могао узети за слушаоце, већ је било; а по неком времену и речи су излазиле и без молбе, па су се ређале саме у неком реду. Али мало по мало дође му врло тешко да доврши што је заустио. Мисао, која му је дошла у памет жива и разговетна, у један пут би му се замаглила и исчезла, а реч, пошто се на њу доникле морало чекати, не беше она, која би требало да је. У тој невољи вођен једним под оних лажних нагона, који у толико прилика хоће да упропасте људе, притече он проклетој боци.

Али колико му је боца могла бити од помоћи у таквој прилици, то зна сваки, који има памети.

Ми ћемо само да наведемо некоје од његових многих речи овога злосрећнога вечера; многе ће бити без смисла, које ћемо навести, јер не само да немају смисла, него као да га ни имале нису, а то је потребан услов за печатану књигу.

„Еј, крчмару, крчмару!" поче поново, пратећи га очима око стола, или на месту код огњишта, каткад тамо гледајући, где га није било, а увек говорећи усред граје осталих људи; „леп си ми крчмар! То не могу да прогутам.... оно што иштеш име, презиме и радњу. Од мене да иштеш!.... А, ниси се лепо владао. Шта ћеш добити, каква ти је сласт.... да метнеш на хартију једног сиромаха момка? Је ли тако, господо? Ови крчмари требало би да држе страну добрим момцима.... Слушај, крчмару,

јес' чуо, хоћу нешто да ти кажем.... јер.... Смејете се, а? Ја сам малко весео, да.... али ћу га добро да светујем. Кажи ти мени, ко теби држи твоју радњу? сиротиња, је ли? јесам право казао? Ајде кажи, да ли ће код тебе на чашу вина доћи који од оних што праве наредбде?"

«То су све саме водопије," рече један до Ренца.

«Хоће они да су при себи," додаде други, «како би могли лагати како треба."

«Аха!" викну Ренцо; «сад је коју рекао поета Дакле и ви увиђате, да имам право. Дакле, крчмару, одговарај; па Ферер, који је међу њима најбољи, кад је он дошао, да коју попије и да потроши што? Па оно псето, онај асасин дон.... Ја ћутим, јер још нисам попио сву памет. Ферер и фра Кррр.... ја знам, то су поштени људи, али је мало поштених људи као они. Матори су гори него млађи, а млађи.... још су гори од маторих. Али право ми је, што није било крви, сахрани боже! то је нечовечно, нека то чини крвник. Хлеба, о! да. Него су ме нагурали, но.... и ја сам друге гурао. С пута! изобиље! живио!.... па и Ферер.... нешто латински.... *сијес бараос траполорум*.... Проклет порок! Живила правда! хлеб! а! то су праведне речи!.... То су хтели они добри људи.... али ту поче оно проклето бом-бом-бом, па опет бом-бом-бом. А не би ми био тада утекао. Бих га ја стегао господина парока.... Хоћу то већ запамтити!"

Код ових речи обори главу и неко време остаде као да на нешто мисли; онда дубоко уздахну и диже главу са два влажна и светла ока а са неком тугом тако глотном, тако ружном — наопако да га је она у тај пар видела, која је томе предмет била. Али они људи, који су већ почели да збијају шалу са страсном и збрканом Ренцовом речитошћу, тек га сад узеше у потпрд са његовим оцмољеним лицем; који су ближе били, рекоше другима: гледајте га! па сви се њему окренуше, тако

да он постаде предмет њиховим несланим лакрдијама. Није што су они сви били трезни, или иначе при себи са свим, али, право рећи, ни један није толико прекардашио, колико сиромах Ренцо; уз то био је са села. Стадоше сад један, сад други, пецкати га глупим и грубим питањима, кривити се на њ и бенавити се. Ренцо час даваше знаке, да прима за зло, час примаше за шалу, час се не осврташе на све те речи, па говораше нешто посве друго, час одговараше, час питаше, али вазда без смисла. Срећом му је у овом бенетању ипак остало као по нагону толико памети, да није помињао ничије име, тако да ни оно не изусти, које је свакако у његовој памети најчвршће било утврђено, а то нам се нимало не би допало, да су ова устекања мењала и да су ови погани језици прљали оно име, спрам кога и ми осећамо нешто наклоности и поштовања.

ПЕТНАЕСТА ГЛАВА

Видећи крчмар да лакрдији нема краја, приђе Ренцу, па молећи лепо оне остале, да га се оставе, дрмусаше га за руку и да му докаже и наговори га да иде спати. Али Ренцо отуд одуд, па се увек враћаше на име и презиме и на наредбе и на поштене људе. Ипак речи: кревет и спати, понављане на ухо му, најпосле му уђоше у главу, оне му мало јасније показаше потребу од онога што су значиле, те за часак причинише да се као истрезни. Оно мало памети што му се поврати, у неколико му даде познати, колико је био забраздио; од прилике као што последња батрљица од запаљене буктиње даје видети, како су оне друге погашене. Он се прикупи, опружи руке, одупре их на сто, па покуша један и други пут да устане; уздахну, посрну; трећи пут поможе му крчмар и устаде. Овај га непрестано придржаваше и поможе му да се извуче између стола и клупе, онда узе у једну руку

свећу, а другом нешто водећи га, нешто вукући га упути се с њим како се могло ка вратима од степеница. На вику, којом га они остали за њим поздрављаше, Ренцо се ту у један пут осврну и да га није окретни крчмар добро био држао за мишицу, би ту стрмекнуо; он се дакле осврну, па руком, која му је остала слободна, стаде млатати и шарати по зраку неке комплименте, као да ће да прави Соломоново слово.

«Ајдемо спавати, спавати,» рече крчмар вукући га.

Он му поможе изаћи на врата, па са не малом муком одвуче га уз уске степенице, а онда у собицу, коју му је био наменио. Кад Ренцо опази кревет, који га очекиваше, обрадова се; пун љубави гледаше у крчмара окицама, које би се час сјајиле као никад, час се гасиле као две златне бубице; покушаваше да се држи на ногама и пружи руку према крчмару, да га поглади по образу у знак пријатељства и захвалности; али му толико не пође за руком.

«Честити газда!» ипак могаше да му каже; «сад видим, да си поштен човек; то је добро дело, дати кревет поштену момку; али оно ти није било поштено, што си ми оно учинио са именом и презименом. Али на срећу и ја сам обешењак....»

Крчмар није мислио, да он може још толико разложно говорити; дугим искуством знао је крчмар, колико су људи у оваку стању наклоњенији но иначе да мењају своје мишљење, за то науми да употреби овај тренут разборитости, те да учини нов покушај.

«Е, синко,» рече гласом и начином посве ласкавим, «нисам ја то чинио, да те кињим, или да те испитујем, ко си и шта си. Шта ћеш, тако је закон; и ми морамо да се повинујемо, иначе прво нас казне. За то је боље учинити им по вољи, па.... А управо до чега је стало? Чудна ми посла! казати две речи! Није њима, него мени за љубав, ајде овде међу нама, у четири ока да свр-

шимо посао; кажи ми твоје име, па.... па онда иди у кревет са мирном душом.»

«Ао, лоло један!» викну Ренцо; «гле ти лупежа једног! Зар си ми опет дошао са твојим поганим именом, презименом и занимањем!»

„Ајде ћути, лудо, па у кревет!» рече крчмар.

Али Ренцо настави јачим гласом:

«Видим ја, и ти спадаш у оно друштво. Чекај, чекај, сад ћу ја теби наместити.»

Па окрену се према степеницама и стаде дерати се још јаче:

«Браћо, крчмар је један од....»

«Та ја сам то рекао шале ради,» дераше се овај на Ренца, па га потискиваше према кревету; «из шале; та зар ниси разумео, да је то била шала?»

«А, шала; е сад добро говориш. Кад си рекао из шале.... Дакле је то управо шала.»

Па потрбушке паде на кревет.

«Дела, свлачи се брзо!» рече крчмар и савету додаде помоћ, која је баш потребна била.

Кад Ренцо скиде гуњче, одмах га дочепа крчмар и полети рукама у џепове, да види, да није што у њима. Нађе новаца, па мислећи, да ће му гост сутра дан имати посла са неким другим, а не с њиме и да ће тај новац на сву прилику пасти таквих шака, из којих никакав крчмар не би их више ишчупао, хтеде покушати, не ће ли бар моћи ову другу ствар срећно свршити.

«Ти си добар момак и поштен човек, је ли?»

«Добар момак, поштен човек,» одговори Ренцо, а међу тим непрестано петљаше око дугмади од чакшира, које још није могао да скине.

«Лепо,» на то ће крчмар; «а сада плати ово мало рачуна, јер сутра морам да одлазим неким мојим послом.»

«То је право,» рече Ренцо. «Ја сам лукав, али поштен.. Али новци? Сад да видимо новци где су!»

«Ево их,» рече крчмар.

Па употреби све своје искуство, све своје стрпљење, сву своју вештину и пође му за руком, да са Ренцом изравна рачун.

«Помоз'дер ми, газда, да се један пут свучем,» рече Ренцо. «И сам већ видим, да ме сан хоће да савлада.»

Крчмар му по молби поможе, сувише, он га још покри и рече му дурљиво «лаку ноћ,» кад је Ренцо већ хркао. Онда гоњен оном привлачном силом, која каткад хоће да нас гони да посматрамо предмет срџбе, исто као и предмет љубави, и која можда није друго, него жеља да познамо оно, што на нас јако утиче, крчмар застаде да посматра госта, с којим је имао толике муке, подиже лампаду према његовом лицу, па и руку подметну, како ће нањ светлост падати, од прилике као што пишу Психу, кад је крадом уходила, какав јој је незнани ђувегија.

«Шмокљане један!» рече у себи сиромаху спавачу; «сам си отишао у клопку. А сутра ћеш ми већ казати, како ти се допада. Хтео би да обиђеш свет, а не знаш, одакле се рађа сунце, па само правиш посла и себи и другоме.»

Помисливши, или рекавши тако, повуче лампаду на страну, пође, изађе из собе и закључа врата. Горе на степеницама позва крчмарицу, којој рече, нека једну слушкињу остави код деце. а сама нека оде у кујну.

«Морам сад да идем од куће због неког поганца госта, кога не знам какав ђаво мораде на моју злу срећу овамо довести.»

Па јој укратко каже ту непријатну ствар. Онда додаде:

«Добро пази на све, а пре свега памет у главу овога злосрећнога дана. Тамо доле имамо гомилу лола, који немају мере ни у пићу, ни иначе у говору, па ће свакога врага да кажу. Доста, ако би какав безобразник....»

«О! нисам ни ја мала, знам и ја, шта треба. Ја мислим, да се не може рећи, да сам до сад....»

«Добро, добро, па пази да плаћају; па што год бенетају за управника продовољства и за Ферера и за декурионе и за господу шпањолску и француску и друге такве лудорије, чини се, као да ниси чула; јер ако се каже, да није тако, ђаво је готов, а ако се повлађује, може после да буде горе; а већ и ти требаш да знаш, да каткад баш они, који понајкрупније.... Доста; кад чујеш неке речи, а ти окрени главу, па реци: ево ме! као да те ко зове на другу страну. Ја ћу гледати да се што пре вратим.»

Рекавши то, сиђе с њом у кујну и погледа наоколо, да види, да ли има какве важније промене, скиде с једног клина шешир и огртач, из кута једног дохвати батину, погледом једним понови жени дата јој наставлења и оде. Али још док је то чинио, већ је у себи наставио конац од беседе почете код постеље сиромаха Ренца, па и продужи успут.

«Ала је тврдоглав тај планинац!»

Јер колико је Ренцо хтео да се не зна, ко је, али се то својство и само показивало у речима, у изговору, у изгледу и у кретању.

«Које с политиком, које с памећу, и добро прођох овога оваквога дана; а мораде најпосле ти доћи, да ми квариш јаја у котарици. Зар у Милану нема других остерија, него си морао баш у моју да дођеш? Па бар да си сам дошао; за ноћас бих ти кроз прсте гледао, а сутра дан бих ти казао разлог. Али не ће господин, него долази у друштву, па што је још боље, са једним полицајским капетаном!»

Код сваког корака крчмар би сретао или поједине људе, или по двојицу, или чопоре, који су ишли у тихом разговору. Кад је у свом говору дотле био дошао, опази војничку извидницу, па уклонивши се, да је пропусти, посматраше је из прикрајка и настави у себи:

«Ево ово су исправљачи света. А ти, заврзане један, видио си нешто људи, како праве ларму, па си увртио себи у главу, да ћеш да тумбе окренеш свет. Тако радећи упропастио си себе, па хоћеш да упропастиш и мене, а то није право. Ја чиним што могу, да те избавим, а ти, хуљо једна, умало што ми за то не подиже сву крчму. Сад гледај, како ћеш да се опростиш ове беде; а за себе стараћу се ја. Као да сам ја хтео да ти име знам само мене ради! Марим ја, зовеш ли се ти Тадија или Андрија! Ја опет страшно марим, да узимам перо у шаке! Ма нисте ви једни у свету, који би хтели да свет дотерују на своју. Знам и ја, да имају наредбе које не вреде ништа; тешка ми посла, што је дошао један планинац, да нам то каже! Али ти не знаш, да наредбе за крчмаре важе. Па хтети исправљати свет и говорити, а овамо не знаш, кад хоћеш да чиниш како хоћеш и да обиђеш наредбу, пре свега треба о њој да говориш са сваким поштовањем. А знаш ли ти, заврзане, шта би било са једним сиромахом крчмарем, који би пристао уза те и не би питао за име онога, који му дође? Под казном ма којега од речених крчмара, гостионичара и других, као горе, од три стотине шкуда! Да има већ ко лёже три стотине шкуда, па и да их добро употребе: да се употребе две трећине на краљевску комору, а остало за тужиоца или доносача. Дивота! А у случају немаштине, пет година на галери и још већа казна новчана или тёлесна, према мишљењу његове преузвишености. Хвала лепо на тој милости!»

Код оваквих речи крчмар је доспео до врата од суднице.

Овде, као и у свим другим звањима, били су у велику послу: свуда су се издавале наредбе, које су се чиниле понајзгодније да се предупреди сутрашњи дан, да се не да излик и вољ онима, који су готови били на нове наредбе, да се осигура моћ у рукама, које ће

да је употребе. Код управникове куће појачаше војнике; уласци у улицу бише бркљачама затворени и закрчени колима. Свима пекарима би заповеђено, да само и даље пеку хлеб; у суседна села отпремише брзе поруке, да се доноси жито у град; код сваке пекарнице наредише племиће, који ће тамо отићи раном зором, да пазе на раздељење и да обуздавају немирне важношћу свога присуства и лепим речима. Али да би се, штоно реч, дао један ударац обручу и један бурету, да би се наредбама нешто више важности дало помоћу мало страха, то су наумили да нађу начина, како ће ухватити каквога бунџију; а за то је највише имао да се стара поглавица од полиције, а може се мислити, како је био овај расположен спрам бунта и бунтовника са његовим мелемом на једном од органа метафизичке дубљине. Његови људи били су у послу од како је почела гунгула; па онај тобожни Амброџо Фузела био је, као што рече крчмар, прерушен капетан, кога су послали у варош, нарочито да ухвати кога на делу, како би га после могли опет познати, па га имати у виду и онда га пронаћи и стегнути по ноћи, или сутра дан. Чим је чуо четири речи од Ренцове проповеди, одмах га је узео у свој тефтер; он му се учинио прави кривац, таман као што му треба. А уз то видећи га да је са села, покушавао је мајсторију, да га лепо одведе до затвора, као до страње у граду, која је најсигурнија; али то му не пође за руком, као што смо видели. Него могао је кући да понесе сигурну белешку о његовом имену, презимену и завичају, уз то стотину других красних домишљања, тако да кад је крчмар тамо стигао, да каже, шта зна за Ренца, знали су они за њега више него он. Он уђе у обичну собу и показа шта је знао: како му је дошао странац један, који никако није хтео да каже своје име.

«Ти си учинио по дужности, кад си власти то јавио,» рече један кривични бележник и остави перо; «али то већ знамо.»

«Лепа тајна!» помисли крчмар; «ту се хоће велико даровапије!»

«Па и то знамо,» настави бележник, «које му је право име.»

«Беса! па и име? како ли га дознаше!» помисли крчмар сада.

«Али ти.» опет ће бележник озбиљно, «ти не казујеш све како је било.»

«А шта могу још да кажем?»

«А! а! знамо ми врло добро, да је он у твоју крчму донео крадена хлеба и отета на силу, путем пљачке и бунта.»

«Кад ко дође са хлебом у џепу, шта знам ја, где га је узео? Јер тако ми самртне свеће, могу казати, да сам у њега видео само један хлепчић.»

«Само увек извињавати, бранити; слушајући човек вас, сви су поштени људи. Како ћеш доказати, да је до тога хлеба дошао поштеним начином?»

«А шта имам ја да доказујем? то се мене не тиче, ја сам крчмар.»

«Али то не можеш порицати, да је та твоја муштерија била толико продрзљива, па је погрдне речи говорила противу наредаба и непристојно се понашала спрам грба његове преузвишености.»

«Молим вас, господине, како ми може он бити муштерија, кад га видим сад први пут? Сам ђаво, да простите, довео га је у моју кућу; а да ја њега знам, господство вам добро знаде, да не би требало да га питам, како му је име.»

«Али у твојој крчми, у твом присуству говориле су се жестоке речи, речи продрзљиве, речи бунтовне, гунђање, вика, дрека.»

«Али, господине, како ћете да чујем све што могу говорити толики дрекавци, који у један пут вичу? Ја морам да идем за својим послом, као сиромах човек. А онда ваше

господство знаде, у кога је оштар језик, обично му је и песница чврста, тим пре, кад их је читава руља; па....»

«Да, да; нека тамо, нека говоре; сутра, сутра ћеш видети, да ли још имају вољу на лакрдију. Шта велиш?»

«Ја не велим ништа.»

«Да су ти лупежи овладали Миланом?»

«О, таман!»

«Видећеш, видећеш.»

«Разумем врло добро; краљ ће увек бити краљ; али ко је у штети, тај је у штети; а наравно, један сиромах човек са женом и децом нема воље на штету У вас је власт, до вас стоји.»

«Имаш ли доста људи у кући?»

«Пуно.»

«А шта ти ради твоја муштерија? Дере ли се још, подбада ли људе, припрема ли гунгулу за сутра?»

«Онај странац, мисли ваше господство; он је легао да спава.»

«Дакле имаш доста људи у кући.... Добро, гледај, да ти не утекне.»

«Зар ћу ја да будем полицај?» помисли крчмар, али не рече ни да, ни не.

«Сад иди кући, па буди паметан,» опет ће бележник.

«Ја сам увек био паметан. Ваше господство може посведочити, да ли сам кад имао посла са полицијом»

«Па немој да мислиш, да власт није више силна.»

«Ја? за бога! не мислим ја ништа; доста ми је да сам крчмар.»

«Стара песма; немаш ништа више да кажеш?»

«А шта имам још да кажем? Истина је, што је истина.»

«Доста; за сад ћемо примити, што си показао; после ће се ствар испитати, па ћеш подробно казати власти оно, што ћеш се питати.»

„А шта имам ја да казујем? Не знам ја ништа; једва могу и моје послове да збринем."

„Пази да не оде."

„Ја се надам, да ће пресветли господин капетан бити извештен, како сам одмах дошао по дужности. Љубим руку вашем господству.

Кад је свитало, Ренцо је хркао неких седам сати, па сиромах таман је најслађе спавао, кад га пробудише, дрмнувши га два пута јако за мишицу и викнувши му глас један чело ногу:

„Лоренцо Трамаљино!"

Он се трже, повуче себи руке и једва отвори очи па опази чело ногу човека једног у црну руху и два оружана човека, једнога с једне, другога с друге стране од кревета. Па што од чуда и што се није још са свим разбудио, што од мамура од синоћњега вина, остаде за часак као очаран; мислећи да сања немио сан, преврташе се као да би хтео да се са свим разбуди.

„Хеј! јеси л' једном чуо, Лоренцо Трамаљино?" рече онај човек у црном отртачу, баш главом онај бележник од синоћ. „Дела, устај, па ајде с нама."

„Лоренцо Трамаљино!" рече Лоренцо Трамаљино; „шта ће то да каже? Шта ћете са мном? Ко вам је казао моје име?"

„Мање говори, па се жури," рече један од пандура, који су били поред њега, и опет га шчепа за руку.

„Охо! какво је ово насиље?" викну Ренцо и трже руку. „Газда, хеј, газда!"

„Хоћемо ли га вући у кошуљи?" рече сад онај пандур и окрену се бележнику.

„Јеси л' чуо!" рече овај Ренцу; „хоћемо тако и учинити, ако не ћеш одмах устати и с нама поћи."

„Али за што?" запита Ренцо.

„За што — то ће ти казати господин велики капетан."

«Ја — ја сам поштен човек — ја нисам ништа учинио, па ми је чудо...»

«Тим боље за тебе, тим боље; тако ћеш се опростити са две речи и моћи ћеш ићи својим послом.»

«Махните се ви мене,» рече Ренцо; «немам ја никаква посла са судом.»

«Дела, да свршујемо!» рече један пандур.

«Хоћемо ли га збиља вући?» рече други.

«Лоренцо Трамаљино!» рече бележник.

«Откуда знате ви моје име, господине?»

«Чините своју дужност!» рече бележник пандурима, који одмах ставише руку на Ренца, да га из кревета извуку.

«Хеј! не дирајте поштена човека, који... Ја се знам и сам обући.»

«А ти се облачи брзо,» рече бележник.

«Ево се облачим,» одговори Ренцо.

И заиста стаде купити одело тамо амо разбацано по кревету, као оно на јалији остаци од разбијена брода. Па почињући облачити се, настави и даље говорити:

«Али ја не ћу да идем великом капетану. Ја не знам што ћу код њега. Кад ми се већ чини на неправди ова увреда, хоћу да ме водите Фереру. Њега знам, знам да је поштен човек, а он има и да ми се за што захвали.»

«Да како, синко, да како, одвешћемо те Фереру,» одговори бележник.

Да су друге прилике биле, би се од срца насмејао овом искању; али није био час за смејање. Већ кад је овамо долазио, видео је на улицама неку вреву, а није се могло на чисто казати, да ли су то остатци од устанка не посве угушена, или су почетци новоме; људи долазише, купише се, сабијаше се у гомиле, разговараше се. Он слуктијаше сада нехотице, или се бар градио да не пази на то, па му се чињаше жагор бива све већи. Желио је дакле да оде, али је хтео још и Ренца да од-

веде лепим и са његовим пристанком; јер кад би дошло с њиме до отворена рата, кад би изашли на улицу, није био сигуран, да ће их бити три на једнога. За то даваше мигове пандурима, да се стрпе и да не срде момка, а он од своје стране гледаше да га наговори лепим речима. Међу тим момак облачећи се са свим полагано, сећаше се по могућству јучерашњих догађаја, па се прилично домишљаше, да ће наредбе и име и презиме бити узрок свему; али како је врага овај знао за његово име? И шта се то врага догодило ове ноћи, да се власт обадрила толико, да је дошла на сигурно да метне руку на њ, на једнога од оних добрих људи, који су дан пре тако гласовити били у свету? а да они нису сви спавали, том се домишљао Ренцо, јер је и он чуо, како на улици жагор све већи бива. Онда погледа у лице бележнику и опази онако узгред ону неодважност, коју је овај залуду гледао да сакрије. Дакле, да би на чисто био са својим домишљањем и нашао каква исхода, као и да би ствар мало отегао, а и да би још један покушај учинио, рече:

„Видим ја добро, откуда је све то; то је све због имена и презимена. Синоћ сам збиља био мало весео; ови крчмари имају каткад неверна вина, а каткад, како рекох и као што је познато, вино хоће да се попне у главу, па онда беседи. Али ако није друго што, ево сам сада готов, да на све дам одвета. А сал ето и ви ми знате име. Ко ли вам га је то казао?"

„Тако, синко, тако!" одговори му бележник са свим учтиво; „видим, да имаш памети, и веруј мени, који сам у томе човек од заната, ти си оштроумнији, него многи други. То је најбољи начин, како ћеш се свега брзо и лако опростити; остани при тим лепим намерама, па ћеш бити готов са две речи и пустиће те на слободу. Али видиш, синко, мени су везане руке, не могу те оставити ту, као што бих желио. Дакле пожури се, па само ајде

без страха; јер кад они виде, ко си; а онда ја ћу казати... Пусти ти само мене... Доста; жури се синко.»

«А! ви не можете... разумем,» рече Ренцо и облачаше се даље, одбијајући од себе пандуре, који су непрестано хтели да му помогоу, еда би га добили на поље. «Хоћемо ли ићи пијацом поред велике цркве?» запита затим бележника.

«Куда ти јеваља; куда је најпрече, те да тим пре будеш слободан,» одговори овај, а у себи једе се, што мораде пустити да у воду падне ово тајанствано Ренцово питање, које је могло постати поводом стотинама питања. «Ево ми паде шака један, који, то се види, ништа друго не би хтео, него да све каже, па само да има мало одушке, онако extra formam, академијски, путем пријатељска разговора, могао би га човек довести до исповести, све што хоћете, а без ужета; човек готов да се води у тамницу, а да он то и не осети; па такав човек мораде ми доћи баш у овако страшљиву часу! Ех! ту нема исхода,» премишљаше даље напрежући уши и нагињући главу назад; «ту нема лека, него је ту опасност, да ће данас горе бити него јуче.»

Што му даде повода да тако мисли, бејаше необичан жагор, који се чуо од улице, те не мога уздржати се, да не отвори прозорчић, да часком види. Виде, да су се грађани били накупили, које је извидница једна напоменула да се разилазе, па су у прве одговорили били погрдним речима, а најпосле су се разилазили гунђајући, а што се бележнику чинило као најгори знак, то беше, да су војници били пуни учтивости. Он затвори прозор и један час остаде недоумевајући, да ли да до краја изврши свој задатак, или да остави Ренца под стражом од два пандура, па да отрчи до великога капетана и да му каже, шта је било.

«Али,» одмах му паде на ум, «рећи ће ми, да нисам ни за што, да сам кукавица и да треба да извршу-

јем налоге Дошли смо на игранку — ваља играти. Проклета ревност! проклет занат!»

Ренцо је био устао; оба пратиоца стојаше поред њега. Бележник им даде миг, да га не присиљавају јако, па му рече:

«Лепо синко; ајде сада с нама,»

И Ренцо је чуо, гледао и премишљао. Сад је био сав обучен, осим гуњчета, које држао у једној руци, а другом преметаше џепове.

«Охо!» рече и погледа бележника врло значајно; «овде је, господине мој, било новаца и једно писмо.»

«Све ће се теби од првога до последњиг вратити,» рече бележник, «чим испуниш неколике формалности. Ајдемо, ајдемо!

«А, не ћемо, не,» рече Ренцо машући главом, «то се мени не допада; ја хоћу, господине, моје ствари. Ја ћу одговарати за моја дела, али хоћу моје ствари.»

«Хоћу да ти покажем, да имам вере у теби; ево, па ајде брзо,» рече бележник, маши се у недра и с уздахом поврати Ренцу узапћене ствари. Овај меташе их где су и пре биле, па гунђаше:

«Полако! Толико се мешате с лупежима, да сте слабо испекли занат.»

Пандури једва могу да стоје од нестрпељивости, али их бележник држаше очима под уздом, а међу тим у себи вели:

«Само да ти мени пређеш онај праг. па ћу ти већ с каматама вратити, хоћу ти платити.»

Докле је Ренцо навлачио гуњче и узимао шешир, бележник даде знак једном пандуру, да пође низ степене, за њим упути апсеника, онда оног другог девера, па се онда и он крену. Кад дођоше у кујну, рече Ренцо:

«А где се завукао тај лепи газда?»

Бележник опет даде знак пандурима, који узеше момка један за десну руку, други за леву, па му брзо

стегоше чланкове неким справама, које лицемерним улепшавањем зову наруквице. А оне су биле (немило нам је што морамо да прелазимо на појединости недостојне историјске озбиљности, али тако иште јасност), биле су те наруквице ўже нешто дуже од обима обичнога чланка, које је имало на оба краја два комадића дрвета, као две мале моткице. Уже се метнуло око чланка злосрећниковога, она дрвцад провукао је држалац између среће и до-ма̂лога, па их је држао у песници, тако да кад би их закренуо, по вољи је могао стегнути уже, а тим начином не само да се лов могао осигурати, него се и непослушник какав могао мучити, на коју цељ били су чворови по ужету.

Ренцо се отимаше и викаше·

«Какво је то поступање? Са поштеним човеком!»

Али бележник, који је за сваку ружну ствар имао лепе речи, одговори:

«Стрпи се; они чине своју дужност. Шта ћеш? све су то формалности, па ни ми не можемо с људма да поступамо, као што бисмо хтели. Да не чинимо онако, како нам се заповеда, још бисмо горе прошли него ти. За то стрпи се.»

Докле он говораше, оба пандура заврнуше дрвцад. Ренцо се утиша, као оно ватрен коњ, кад му стегну жвале, па повикну: «стрпиһу се!

«Тако, синко!» рече бележник; то је најбољи начин да добро прођеш. Шта ћеш? јесте непријатно, и сам видим, али владај се добро, па ћеш у часку бити слободан. Па како видим, да си послушан, то сам и ја вољан да ти помогнем, за то ћу ти дати други савет твога добра ради. Веруј мени, ја те ствари знам: иди само право, не гледај ни овамо ни онамо, немој да те узимају на ум; тим начином нико те не ће гледати, нико не ће помислити шта је, па ћеш тако сачувати своје поштење. Кроз један сат бићеш слободан; имају толико

посла. да ће се и сами журити, да те се курталишу; а онда говорићу и ја... Ти ћеш отићи својим послом, и нико не ће ни знати, да си био пред судом. А ви," настави и окрену се пандурима са строгим лицем, «добро се узмите на ум, да га чиме не увредите, јер он је под мојим окриљем; ви своју дужност треба да чините, али имајте на уму, да је ово поштен човек, учтив један младић, који ће до мало бити слободан и коме је стало до његове части. Идите лепо, да нико ништа не опази, као да сте три пристојна човека, који иду у шетњу."

Па заповедним гласом и са набраним обрвама заврши,

«Јесте ли ме разумели?"

Онда се окрену Ренцу с разлгађеним обрвама и са лицем, које је у један пут дошло благо и које као да би да каже: О! та ми смо пријатељи! па му опет пришапну:

«Само паметно; слушај ти мене; иди мирно и право уздај се, да ти ја желим добра; ајдемо."

И пођоше.

Али ни једној овој лепој речи није Ренцо веровао, нити да му бележник жели више добра него пандури, нити да му је толико стало до његове части. нити да је имао намеру да му помогне; врло добро схватио је он, да се тај поштени човек бојао, да ће се успут дати каква прилика, да му измакне шака, па му је напред онако лепо говорио, како би га одвратио од тога, да какву згоду употреби; за то све ове опомене само су га утврдиле у намери, коју је већ имао у памети, да ће да чини са свим противно.

Нека нико не мисли, да је бележник био неискусан или зелен човек; јер ту би се преварио. Наш писац вели да је он био особито домишљат, а чини се, као да му је био пријатељ; али у овај пар био је са свим узбуђен. Да је он хладнокрван био, те како би знао он удесити, да наведе другога на ствар по себи подозриву, па

би му својски доказивао и упућивао га, а све под неким изриком несебичности и пријатељства. Али то је општа тежња у људи, кад су узбуђени и у теснацу, а виде да би други ко могао ону неприлику отклонити, да је баш навластито траже; па и домишљани кад су у теснацу и узбуђени долазе под тај општи закон. Отуда бива, да у подобним приликама понајвише једно се приказује. Ти оштроумни људи, оне лепе пакости, којима су привикли побеђивати, које су им постале не иначе него друга природа, а које употребљене у своје време и изведене са спокојном душом, са потребном ведрином памети, изводе ствар тако добро а тако неопазно, а кад их после успеха људи и опазе, изазивају опште повлађивање — али сиромаси кад су у тескоби, све то раде на брзу руку, нестрпељиво, незграпно и без умиљатости Те тако гледајући кога како се на тај начин мучи и напреже, људи га сажаљевају и смеју се, а онај, кога су на такав начин изнели на пазар, колико је он мање од њих оштроуман, са свим лепо открије сву њихову игру и од све те мајсторије падне светлост баш на саме њих а против њих. За то не могу довољно препоручити домишљанима од заната, да увек сачувају своју хладнокрвност, или да увек буду јачи, што је понајсигурније.

Чим су дакле изашли на улицу, поче Ренцо тамо и амо поглѐдати, истицати свој стас десно и лево, слуктити. Али то није била никаква необична врева, па ако се и могло лако читати ни лицу једнога мимоходца нешто као бунтовничко, тек је свако ишао својим; путем; од праве буне ни помена није било.

«Само паметно, само паметно!» шапуташе му одостраг бележник преко рамена; «игра ти част, синко част.»

Али Ренцо опази тројицу, који идоше зажерена лица па чу, како говоре о некој пекарници, о сакривеном брашну, о правди, те им стаде по намигивати и тако кашљати, да се све пре могло домислити, него ли назеба.

Ови пажљивије погледаше у ову пратњу и застадоше; с њима стадоше и други, који су долазили; други, који су већ прошли били, осврнуше се на жамор, вратише се натраг и пристадоше уз поход.

„Узми се на ум; буди паметан, синко тим горе по тебе, пази се; немој да квариш сам себи посао; ту игра част,” настављаше даље бележник своје шапутање.

Ренцо само горе тераше. Пандури се погледаше и мислећи да ће тако бити боље (сваки хоће да погреши) притегнуше му наруквице

„Ајао! јао! јао!” викну мученик.

На тај јаук људи се нагомилаше око њих, ода свуда ево их трчаше улицом, пратња не могаше даље.

„То је неваљалац један,” шапуташе бележник онима који су за њим били; „крадљивац, кога су ухватили на делу. Уклоните се пропустите суд.”

Али Ренцо уварда згоду, виде пандуре како пребледеше, па помисли:

„Ако сад себи не помогнем, онда је крај ”

Пак повика гласно:

„Браћо! Воде ме у тамницу, што сам јуче викао: хлеба и правду. Ништа нисам скривио; ја сам поштен човек; помозите ми, браћо не дајте ме?”

Наклоњен жамор и вика од учешћа би му одговор. Пандури најпре заповедају, онда моле, онда преклињу који су им најближи били да се уклоне и да им иду с пута; а светина на против тим већма наваљује и тиска. Кад ови видеше, да је зло, оставише се наруквица и само на то помишљаше, како ће се изгубити у гомили, те да умакну неопажени. Бележник од срца жељаше да учини исто али је ту било муке због црна плашта. Несрећник пребледео и пренеразио се, па се све гура еда би мањи дошао, вејуга како би се извио из гомиле; али не могаше ока подигнути, а да се не види где га мотре њих двадесет. Труђаше се од сваке руке како ће изгле-

дати странац, који је случајно онуда прошао, па се нашао у гомили стегнут, као оно сламка у леду. Па нашавши се спроћу једнога, који у њ у прьо поглед, а мргоднији бејаше него други, он развуче уста на осмех, па са глупим лицам запита:

«А шта је то било?»

«Уа! гавран!» одговори овај.

«Гавран! гавран!» прихватише други смејући се.

Уз смех дође гурање, тако да је за мало, нешто помоћу својих ногу, нешто помоћу туђих лаката, оно постигнуо, што га је у тај пар највише пекло, да изиђе из ове стиске.

(Наставиће се)

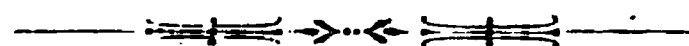

ТИБУЛО

Пред хладни, Венусов кип, под сенком питоме ноћи,
Тибуло, квирит млад, зачуђен застаде немо,
И чудни гледаше лик. На крилу одмора свога,
Ромула вечни град спокојно, тихо је дрем'о —
    А квирит стоји млад,
И с чудне штатуе те сањиве не своди очи,
    И гледа бајни рад.
И зора сијну већ — а он је стајао будан;
И с нова тавна ноћ распусти чаробне власи,
А он је снивао сам — и прекор из сна га тржe,
Кроз бурни, цели град што тајни збораху гласи,
    И он је чуо сам:
Несретни Тибуло наш, Богови нека га штите,
    Он љуби хладни кам!

8 март 1883 г.

Војислав.

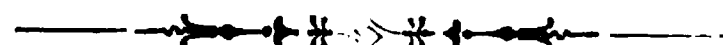

СРПСКА ИСТОРИЈА И ЊЕНИ ИЗВОРИ

(СВРШЕТАК)

Други љетописци мање су баснастиси али и мање интересантни. Већину догађаја само помињу, а о неким личностима на широко говоре што је јасан доказ да су своју грађу црпили из житија српских краљева и царева. Да пре свега поменемо љетопис српских царева у I гласнику српског ученог друштва. О Немањи и светом Сави љетописац говори опширно. помиње градове које је Немања освојио: Средац, Петрник, Стоб, Земљан и Велеблужд. За тим ређа нам 12 епископија као творовину светог Саве, изречно каже да је Дечанскога удавио син његов у Звечану и кривицу за смрт Урошеву као да не баца на Вукашина, јер су по његову казивању обојица исте године умрли. Даље помиње само по имену догађаје међу којима је вредно споменути: како је неки Витимир побио Турке на Дубравици, како је (6895) Мурат побегао испред Лазара од Плочника из Топлице, како Стеван Деспот плени Ситницу (сигурно Бранковића државу), како Вук Лазаревић пљени Србе и т. д. све догађаје из наша историје само голе поименце.

Даље долази — гласник X — љетопис од створења света до половине 15 века. Преписао га Вукомановић из неке Србуље. У њему се пре свега помињу сви источни и западни монарси, после се прелази на догађаје из српске историје, помињу се гола имена и године без икаквог другог разбирања. У раваничком љетопису помињу се догађаји од битке на Мухачу (1526 г.) до потоње сеобе Арсенија IV пећског патријарха. У том љетопису причају се ратни догађаји Турско-Аустријски и обрнуто и само у толико имају интереса за српског историка у колико је развитак тих ратних догађаја посредно утицао на развитак устанка у Србији. Интересанто је само што овде ље-

тописац вели, да су српски кнезови навлаш навели Немце да их потуку Турци на Гроцкој 1738 године. Да не наводимо више љетописаца, сви су на један те један калуп писани, без сумње угледајући се на стране љетописце.

На реду је да овако исто истакнемо по један примерак и од друге врсте историјских извора: житија, писама, родословја и записа. На прво место узимамо живот светог Саве од Доментијана, за који неумрли Шафарик рече, да је истински тип величине српскога духа и умни адиђар личности која га је исписала. Но не заборавимо да је гласовити Шафарик узео на око више литературну страну списа, а ми на против то по све остављамо тако званој историји српске књижевности и само ценимо колико има у њему истинске историјске грађе.

Па које цртице да истакнемо из житија које је побожни калуђер и врли ученик исписао? Поред онога што сви знамо о животу свечевом вредно је истаћи оно што није баш свима познато, а то су чудесни догађаји из живота Симеуна и Саве.

Истицање светог мира из гроба Немањиног као да највише очарава животописца Савиног. Кад се светац што расрдио миро је престало тећи, за то се јавља светом Сави, он шаље писмо угоднику да се пред његовим гробом прочита и отпевају се велика јектенија, светац се тада мало одобровољи, почиње из гроба сипати миро које се скупљало у златне и сребрне судове.

Други интересантни случај прича животописац о Бугарину Стрезу сроднику цара Кало Јована, који је (Кало Јован) за владе Фруга у Цариграду пустошио земље грчке и толико се обезумио те је ударио на свети град Солун, где је велики светац Димитрије миром излевао, и с тога га ту снађе изненадна смрт.

По смрти његовој како каже љетописац дође на престо Бугарски Борило који почне гонити рођаке Кало Јованове. Стрез побегне Стевану Првовенчаноме који га

прими пријатељски, даде му доцније помоћ да за себе задобије државу надајући се у њему имати савезника. Стриз освоји вардарску област па начинив градић на вардаској стени близу града Просека поче чинити највећа недела уживајући у томе што је људе ни криве ни дужне бацао са стена у воду узвикујући «чувај се да се не уквасиш.» Као пријатељу Стеван му саветоваше да се окане тога; но он не само да не послуша но се здружи са Стевановим непријатељима и пође с војском на Србију. Свети Сава по овоме потражи кроз молитву помоћи у господа и гле чуда, анђео долази и и задаје смртну рану Стризу који по томе издану.

О рукоположењу Савином за архијепископа опет се чудо десило које су у тај мах није опазило, али га доцније неко од достојних каза цару и патријару. Светлост небеска сишла је на њ и обасјала га у моменту завладичавања. Чудо ово било је довољан узрок да сви достојанственици похитају и потраже благослов у њега. После овога долази још чудноватији чин светитељев спрам свога брата Стевана. У осуству његову Стеван се разболи и премину, но он дошав помоли се Богу да му брата још за тренут оживи што се и испуни. Светитељ тада закалуђери Стевана и даде му име Симон, по том изведе му сина Радослава који прими владу из очиних руку и по том Симон монах предаде Богу душу.

Још само да наведемо један пример од ове чудотворне грађе која је у многоме налик на чуда која негда Христос чињаше. На последњем путу у Јерусалим море се тако усталаса да хтеде прогутати лађу на којој светитељ путоваше са многима другима Но опасност преста одмах чим се он Богу помоли.

Поред ових чисто чудотворних приповести у животу Савином, писац је исказао и неколике цртице и из историје владалачког дома Немањиног но опет у чистом руху теолошком.

Остала житија овако исто обилују чудесима и сва су на један исти калуп исписана. У животу Немање, Стевана првовенчанога, Радослава и Владислава, поред малених напомена о животу и смрти тих владалаца, што се налази у свима нашим историцама, главну садржину њихову испуњавују светитељска дела Савина. Све до Уроша првог Сава се јавља као главни фактор целокупног државног живота у Србији. Кроз живот Урошев Милутинов. Драгутинов, Стевана Дечанског, и Душана поред неколико цртица војничких државнички дела њихових, које су нам свима познате провејава само једно једино начело — домаћи раздори и отимање о владу, где један христољубиви и благочестиви краљ дави или ослепљава другог тако исто христољубивог и благочестивог.

Ето таки су нам историјски извори житија краљева српских у главноме све оно што има у њима од вредности могло би се свести на овＩх неколико цртица, које су нам не мало свима познате на име: отац Немањин прогнат од браће са своје очевине побеже у Дукљу, ту му се у Рибници роди Немања и би крштен по обредима римске цркве, но повратив се у Рашку по ново прими крштење по источним обредима и задоби источни крај очиних земаља: Топлицу, Ибар и Расину. Немању заволи цар Манојло и даде му за тим уздарје Дубочицу. Он за тим зида цркве у Топлици на ушћу Косанице цркву свете богородице, на ушћу реке бањске цркву светог Николе; браћа му за то позавиде ухвате га и баце у тавницу; Немања се избави и у знак благодарности за избављење сазида цркву светом Ђурђу (Ђурђеви стубови) у Раси; по овоме долази с браћом до већег сукоба, и победи им војску састављену из Грка. Фруга и Турака, близу Звечана рекав најпре својима: «само чините оно што видите да ја чиним.» На скоро за тим грчки цар поквари мир са Србима: Немања се здружи са угарским краљем те у друштву нападну Грке и дођу до Софије;

Угри се за тим вратише а Немања продужи војне операције освојив градове: Перник. Стоб. Земљан. Велбужд. Житомиск, Скопље, Љешк, Градац, Призрен, Ниш, Сврљиг. Равш и Козал. Даље Дукљанске и Далматинске градове: Дањ, Сардоник, Дривост, Скадар, Љеш, Бар и Котор. где себи и двор сазида.

Са овим се по животопису завршује државничка каријера основача српске државне заједнице. А зидање Студенице и Хиландара даља су дела његова.

У животу краља Првовенчаног, кад се одбију догађаји који се односе на живот Савин, има само неколике цртице у животопису Савином. Његова завада и рат с братом Вуканом и Маџарима, губитак престола и помирење, тражење краљевске круне од папе и крунисање — то су најглавнији догађаји из живота Стеванова па и ту је Сава главни чинилац. Мири Стевана с братом и Маџарима, шаље владику Методија к пипи за краљевски венац, и посредује измеђ Бугарина Стреза и Стевана..

Из животописа Радосављева вредно је пре свега поменути неке ситнице па ако строго узев и не иду у српску историју. За владе Фруга Цариградом, грчко се царство располови, једним делом, Солуном и околним земљама, завлада цар Теодор, а другим, азијским покрајинама Калојован Ватац. Први се зарати са Асеном царем бугарским би побеђен и ослепљен; али пре него му се деси ова несрећа он је пријатељски примио и угостио светог Саву који се враћајући се из Јерусалима, сврати у Солун да се поклони моштима светога Димитрија солунског. Радослав је мало владао и владу је несрећно свршио, јер га је жена залудила па га с тога омрзну и српска властела и збаци с престола. У Драчу му жену преотеше Фрузи и он се за тим покалуђери.

Један љетописац истина диже врло високо владалачке способности Радосављеве, каже како је он првих година своје владе ратовао са свима својим суседима и

увећао Србију са земљама отетим и од Грка и Мађара и Бугара

Из животописа Владислава нема се готово ништа поменути, мањ оно што се налази у свима школским историцама. А то исто може се казати и за живот Урошев и Драгутинов.

Према овоме после животописа Немањиног тек нам живот Милутинов даје нове историјске елементе. Кад Милутин прими престо вели љетописац, земља српска беше притешњена и држава се Грчка проширила до Липљана и та насилничка царевина хтеде присвојити све земље Милутинове и њега самог својој власти потчинити. Но христољубиви краљ не клону духом, но се помоли Богу и заиска благослов од архијереја; за тим удари на Грчке земље и освоји оба Полога, славни град Скопље, Овче поље, Златову и Пијанац. Прогната грчка властела наговори грчког цара да нову војну подигне на Милутина. Но јеретик и отпадник цар, Михаило Палеолог изненадно умре на походу. Војсковође немогав олако вратити војску састављену из разних народа пођоше правце на Милутина; дођоше до Липљана и Призрена и опустивши српске земље врате се назад. Но један део те војске заостаде да продужи пљачку, па на Дрину сва пострада које од брзице дринске које од оружја српског.

По овом позва Милутин у помоћ брата свога Драгутина да се освети Грцима. Па у неколико маршева дође чак до Атона освојив струмске и сереске области с Кростопољским у другим странама. Даље освоји земље Дибарску и поречку и здружи их са својом државом. Но Милутин не би дуго на миру, на њега удари видински владар Шишман дошав изненадно до Хвостна (земљиште пећско и дечанско). Но код места Ждрела бише Бугари поражени, Милутин их потера чак до Видина и нагна Шишмана да се жени кћери жупана Драгоша а син његов Милутиновом кћери Аном. По овоме бугарски и

српски владари живели су као браћа; али на Бугарску навале Татари и Милутин би принуђен да им да свога сина Стевана за таоца. Но Бог избави Стевана и Милутин га ожени кћери бугарског цара Смиљце.

За овим љетописац помиње знамениту радњу Милутинову у подизању цркава и болница у Јерусалиму, Цариграду Солуну и Светој Гори и земљама, Кичави, Добри, Скопљу и другим.

После несрећног догађаја ослепљена Стевановог што је свима познато у животопису се помиње напад Фруга и Каталана на Солун, па пошто ту заглавише неки се вратише преко мора у своју земљу а неки се предадоше Милутину. За овим Драгутин хтеде завојштити на Милутина, но Данило, као негда св. Саво, измири их отишав к Драгутину у престоно место његово Дабрац. Милутин за тим помаже са својом војском против Пероа тасту своме Андронику шиље војску у Азију под предвођењем Новака Гребострике.

Несрећни живот и још несретнија смрт Дечанског са своје сувишне познатости овде се не ће ни помињати. Душанова дела по родослову могу се свести у ово неколико речи: чим је сео на престо завојшти на млађег Андроника да му се освети што је био савезник бугарски и војштио на Дечанског. Па у тој војни, за три године, освоји Македонију, Каманију, Аварију, Серез, Хорид, Триљеп, Костур, Трихалу, Јањину, Атику, Струмицу, Хририн, Железац, Чирмлен и многе друге градове. По овоме се помиње као најзнатнији догађај напад Лудвиков на Србију. Лудвик је захтевао, вели родослов, да Душан ступи у Унију, да призна Угарско господарство, да уступи Маџарима Срем и да даде за таоца свога сина Уроша. Душан одби те луде услове и војна се отпоче у којој по два пут страдаше Маџари. По овом сазива Душан црквени сабор у Серезу на ком се донесе одлука да се

прогнају из освојених земаља све грчке владике и поставе српске.

Административну поделу своје велике државе, по родослову, изврши Душан овако: великом саветнику Жарку даде Македонију; Богдану мужу прввоверном даде други део те покрајине; подунавље Вукашину и брату му Угљеши; Браничево и Кучајну Вуку Бранковићу; Костур и Трихалу са околином Николи жупану; а Талију и Хорид Прелепу мужу благоверноме.[1]) Друге ратове и ситније ствари родослов и не помиње но с овим завршује велика дела Душанова.

У животопису Уроша Душанова сина патријар Пајсије износи нам неколико интересантних историјских цртица. Тако између осталога он нам вели, да је Душан Дубровник и Цариград освојио и у последњем царске даре примио. Уроша описује као умног великана коме су се сви дивили; али враг томе позавиди и заподене рат међ Урошем и Вукашином, откуда наста много несреће и много неправде. За овим Пајсије описује знаменити призренски сабор у цркви светог арх. Михаила који је имао да изрече „на коме је царство", па вели да је било много говора и метежа, али се Вукашин никако не хте покорити одлуци саборској, да Урошу преда царство но оста при своме.

О смрти Урошевој као да Пајсије највероватније говори. По његову казивању слуге су Вукашинове а не сам он убиле Уроша у лову близу Неродимља, донели му тело у манастир код села Шареника, и ту га кришом сахранили. Даље нам Пајсије прича, како је царица Јелена поручила Вукашину да су се Турци упутили на Србију; како је Вукашин рекао у својој великоумности: „шта су ти измајилћани, ми ћемо их разнети на коњским копитама". Даље вели како се Вукашин није хтео сузама помолити Богу пре битке и потражити у њега помоћ као

[1]) Врдничко родословље приредио П. Срећковић гласник XXI

оно Душан у Жичи, пре но ће се сударити са Маџарима, па с тога и јест пропало 70.000 српске војске од 7000 мухамедоваца што је јасан знак гњева божијег за грехове Вукашинове. На послетку грех је тај узрок, како вели Пајсије, што је Вукашиново тело постала рана рибама и што му се за гроб не зна.[1])

У Лазаревом животу родословац нам наводи неколицно историјских цртица; Лазар беше, по речима родословца, љубимац Душанов и на њ наличио и духом и телом; Душан му даде за жену сродницу своју Милицу, која је праунука Вукана Немањића и земљу краља Драгутина По смрти Вукашиновој Лазар заузме Приштину и Ново Брдо са околином, по том се окрену на Далмацију, Босну и Диоклију на Николу Алтомана и Радича Бранковића, па их својој власти потчини. За тим сазва сабор на коме уреди српску државу и прогласи се царем. По овом узе Београд од Маћара и расу га да се у њему не могу Угри настанити. За њим освоји сву земљу међ Дравом и Савом.

О боју на Косову, смрти Лазаревој, јунаштву Обилићевом и издаји Бранковићевој, родословац нам казује све оно што кроз предања и народне песме иде с колена на колено те је познато свакоме иоле одраслијем и разборитијем Србину без разлике [2])

Још нам остаје да каже неколице цртице из животописа високог Стевана и деспота Ђурђа Смедеревца. Кобни дани у којима владаше ова два човека, били су таки да се у њима са свом снагом и највећег родољуба и најсмелијег државника и најлукавијег политичара не би ништа могло урадити. У црној књизи светских догађаја ваљало је да се запише оно све што се записало. Феудална друштва балканског полуотока морала су пасти пред дивљом Турском демокрацијом, која је тек

[1]) Гласник XXII.

[2]) Гласник XXI.

онда пропала, кад јој се снага сувише растегла и тиме ослабила.

Већ прве године своје владе, Стеван се бори са издајницима и клеветницима. Живописац његов спомиње двојицу великих властела, Новака Бјелоцрквића и Николу Зорића, који оптужише Стевана Бајазиту да шурује са Угрима и понудише му своје земље и своје услуге. Један од тих издајника плати животом своје нечисто дело а други потражи спасења у калуђерству. Услед тога Стеван, како вели његов животописац, оде Бајазиту, призна да се био здружио са Угрима, али да се покајао и од тога одустао. Бајазит га прими као сина; посаветова да умири своје непријатеље док је он (Бајазит) још жив, рече да остане уз њега, па ће доћи време кад ће се синови његови посвадити и тад може не само своје одржати но још и увећати земљу своју.

За овим живописац помиње Бајазитов рат са влашким војводом Мирчом где је био и Стеван са осталим Бајазитовим хришћанским вазалима, и помиње како ту погибе Краљевић Марко и Константин желећи победу хришћанима. За овим се описује опсада Цариграда и битка код Никопоља коју по речима живописца изазва западни цар, називани краљ, прешав Дунаво и дошав под Никопољ. Тај краљ имао је под собом, немачке, сарматске, германске, угарске и друге војске. Бајазит потуче потпуно савезнике од којих се многи у Дунаву подавише. По овоме попљени неке угарске провинције и по том се врати назад. По знаменитој битци код Ангоре која стаде Бајазита престола и живота, биограф нам Стеванов помиње сукоб међ Стеваном и Бранковића, који су са турском силом пошли на Стевана. Па пошто се престави царица Милица, Стеванов брат Вук, опет са турском војском удари на Стевана и пљени Србију као непријатељску земљу у два маха, што нагна Стевана да му уступи половину својих земаља.

За овим се описује несрећно учешће Лазаревих и Бранковићевих синова у међусобној војни синова Бајазитових. С прва пристану они сви са Мусом против Сулејмана који се био с Грцима здружио, но доцније Стеван се уклони у Цариград, пошто Муса пред тим градом страда од непријатеља. По неком времену Муса се опорави, нападне изненадно на султана и удави га, тад погуби и сестрића Стеванова који су били на страни Сулејмановој па за тим опљени већи део Србије и за собом остави пустош докле је год допро. На послетку и Грци и Стеван са сестрићем својим Ђурђем Бранковићем с којим се већ био измирио, помогну Мехмеду, тако званом Киришчији, те победи и удави Мусу и у знак захвалности обећа живети у миру са суседима.

Из даљег казивања животописца Стевановог види се да је Деспет још једном, веран свом обећању, пролевао српску крв у међусобним ратовима Мехмедових синова од којих су једном Грци а другом Срби помагали. Тешње пријатељство са Угрима, сабор у Сребрници и признање Ђурђа Бранковића за наследника последња су важнија дела Стеванова [1])

Иза црни дана политичког живота народа српског, после Деспота Стевана, настали су још црњи дани, за владе Ђурђа Смедеревца. Све грозе његове владавине предање је свалило на леђа његове жене Јерине. А тешке прилике у којима је Ђурђе владао сметају да се о њему што одређено искаже; но ипак не гледајући на све ружичасте боје, које просу г. Чеда Мијатовић на Ђурђа и Јерину, ми у њему не можемо ништа друго видети, но окорелог тврдицу, који збира благо и повлачи се, у место неприступним местима, где се још које како могла одржати политичка независност, равној Угарској, где се може с благом умаћи а народ оставити као плен Турцима.

[1]) Живот деспота Стевана Лазаревића глас. XXVII.

Поред овога што поменусмо из домаћих писаца као изворе за српску историју ваља нам још поменути четири духомента, који су драгоцени и више вреде но сви остали у скупу и страни и домаћи: Три дипломе владалачке којима се заснивају три велике грађевине Жича, Дечани и црква светог Аранђела у Призрену, са законом Душановим јесу у истини најдрагоценије историјско благо из наше старине, јер се у њима показују у неколико животни односи тадањег друштва српског. Ово стоји и онда, кад би се баш признало, да је целокупни ондашњи политички систем био прост накаламак трулог византијског државног живота, онако исто као што је цео данашњи систем нашег политичког живота прост накаламак са запада.

Ето нам у главном историјских извора домаћих, у њима има неколико цртица о ратовима и владарима, а о народном животу, осим поменута четири духомента, у њима се ништа не говори, што је по себи јасан суд од колике су вредности. Страни извори у овоме су погледу још од мање важности. Споменици из Дубровачког и Млетачког архива само су у неку руку банкарска и дипломатска писма и ништа више. Примање и давање блага Дубровнику главно је у тим дубровачким споменицима где се јављају баснословни улови Ђура Бранковића и Сандала Храниће поред осталих малених улога. Споменици млетачког архива опет су нека врста докумената лукаве политике млетачке, где се један за другим приморски српски поглавари предају под заштиту млетачку, добијају племићства и пензије и тамо беже са својим благом да уживају. Истина по тим је споменицама уредио г. Чеда Мијатовић неколико интересних чланака о трговини и финансијама и владарском дому Баошића, али су то тек само монографије без велике историјске важности.

Византијски, Дубровачки и турски историци, још су од мање важности као извори за нашу историју јер само

тек узгред помињу по неку цртицу из политичке наше историје и то великом већином по све изопачено и невероватно. Све је то, осим турских историјаграфа, Рајић брижљиво исписао у својој историји словенских народа, с тога је његова историја још једини и најпотпунији извор, (бар ратни и политички одломци) за српску историју. Па шта више, кад се одбије на дару, његова Гото — Аваро — Херуло — Вандало — и т. д. Словеноманија, Рајићева историја и са чисто критичке стране стоји пред свима онима који су иза њега писали до најновијег доба. Он се не плаши казати истину и онде где нам је са свим немила. Истина он неке појаве тумачи богословски, али је то тумачење ипак коректно кад се само преведе на језик лајички. Држава је пропала по назорима Рајићевим са греха Душанова што је оца удавио. Преведена на прост језик, ова богословска фраза значи толико колико рећи: држава, у којој дави син оца и ослепљава отац сина, као у корену деморалисана, са тога пропада.

Од осталих историјографа српских Давидовић и Медаковић особиту пажњу заслужују, први са своје строге непартајичности и други са своје приличне потпуности и критике на остале историје. Но и једном и другом може се приговорити што нису према новим појмовима познавали колико ваља предмет о коме су говорили. Нарочито се може Давидовићу приговорити што је био сувише запојен модном западном културом па је са тога и онде осуђивао где осуди места није било. Он н. пр. осуђује с правом грозе међусобне династичке распре, дављења и ослепљивања, па вели да је то долазило отуда што су наши стари били необразовани, а није се сетио да је тај обичај дошао Србима из тада најобразованије византијске царевине, где је дављење и ослепљивање било свакидања појава.

За сличне погрешке Медаковић приговара Рајићу и Давидовићу, кори Рајића што није веровао Данилу но се

поводио за туђинцима и осудио неправедно како он вели милог и драгог Душана; а Давидовића кори што се повео за Енгелом као злобним и пакосним туђином. Оставив на страну пун хвале патриотизам Медаковићев, ми не можемо а да му у велико не приговоримо за његово историјско излагање. Но поред приговарања морамо и оно поменути што иде у његову похвалу.

Као научен човек, Медаковић стоји према своме времену доста високо. Али докле је Лапласовац у космогенији а Дарвиновац и Ламарковац у биологији, дотле је по све теолог у социјрлогији — теолог и до крајности непознавалац основа људских врлина. И што је најчудније, он забашурује неваљалства српских владара лозе Немањића а силне анатеме баца на остале великаше пре и после те лозе и то са раздора и отимања око власти. Истина Медаковић је објективнији у новијој историји, али се и ту плаши од стране оцене факата и не познаје праве узроке подизања и падања народног.

Од страних историографа на области српске историје Енгел и Шимек нарочито место заузимају. Први је писао историју српску по Рајићу а други је писао историју Босне по страним највише угарским изворима. И један и други веома помажу да се осветле неки детаљи у српској историји у опште; а Шимек као да је једини а најпотпунији историјограф босански. Интересантно је што Шимек помиње како је Вукан Неманић оптуживао бана Кулина, као јеретика и наговарао папу да на њ подигне рат Крстоносни. не би ли, како вели Шимек, на тај начин Босну заузео. У осталом Шимекова историја Босне тако је испреплетана са историјом Угарске е би човек рекао да он излаже маџарске а не босанске догађаје.

Поред грчких историјографа, који су узгред помињали и српске догађаје, које је Рајић брижљиво исписивао у својој поменутој историји. ваља поменути још Турске и Угарске историјографе, који пишући Угарску и Турску

историју дотицали су се овде онда историјских српских догађаја излажући их по Турским и Угарским изворима.

Тако Енгел у својој историји Угарске и Цинкајзен у својим историјама Турске царевине у Европи, бацили су местимице особиту светлост на неке догађаје из српске историје, што свакојако заслужује да се овде помене.

Ми ћемо само навести неколике цртице из Цинкајзенове историје које стоје, по нашем схватању, не само у супротности са нашим народним предањем, но још и са историјском истином. О косовској битци, а по турским изворима. Цинкајзен прича по све супротно и о ономе што живи у нашем народу. Тамо се н пр. каже да су на Косову били многобројни савезници са својим силама, где се осим Лазареве војске помиње војна снага краљева Угарског и Босанског, и кнезова зетских и арбанских. Даље се вели да је та сила у многоме надмашила турску војну снагу, и са својим оклопницима изгледала на косовскв} равници као брда од челика.

Ово турско казивање, с којим се до неба уздиже јунаштво њихово кад су мали на броју таку силу саломили. није вероватно ни за кога па ни за писца турске историје, и све што нам он каже у томе је да се косовском битком решила срећа турског оружја. јер су на отвореном пољу први пут велику победу одржали и тиме се морално увенчала ратна слава њихова.

С овим завршујемо кратку напомену о изворима за српску историју с додатком, да у гласницима српског ученог друштва ваља још и ово напоменути: у VIII. чланак о границама пећске патријаршије; у XI. српски Комнени, где се доказује да су били браћа Оливер. Богдан и Дејан и бугарски цар Александар, као и то где је владао Синиша и ко су били његови потомци; у XVIII. знаменита турска кроника Михаила из Острвице, где се описује начин турског војевања, казује се у чему је снага турска и како се та снага може сатрти; даље

у истом Гласнику пет ратова словенских са Солуном и чуда светога Димитрија Солунског; у XXIII. чл. од Мајкова, баштина у Срба, где се нарочито наглашава на то, какви људи могу народу предњачити; у XXV чл. П. Срећковића Записи из овчарских и кабларских манастира, где се доказује да су ти манастири права Света гора српска; XXVII доста интересантни одломци из историје српске од П. Срећковића, где се доказује међ осталим ко је владао земљама међ Родопом и Вардаром и како је Мурат човечније поступао са побеђенима но Лазар; у XXVIII међ осталим интересни чланак о ускоцима и Ђурђу Даничићу вођи ускочком; даље у неколико гласника, XXVII, XXX, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX и XLIII, поглед на живот Срба преко Саве и Дунава. Још је значајно дело «Историја војничке крајине» где се доказује колико је та крајина користила западној Европи у борби са Турцима.

На послетку за стару српску географију ваља поменути расправе С. Новаковића; земљиште радње Немањине и Српске области X и XII века, где се писац трудио да осветли старе географске појмове, који се налазе у Дукљанина и Порфирогенита.

М. Миловановић

АНЂЕО МИРА

Тихо и мирно шири лет
Поноћи тамне час,
Дубоким санком спава свет,
Умуче сваки глас.
И звезда сјајних трепти зрак,
Месец се диже млад,
А с њим, кроз густих гора мрак,
Ко оно летну сад?

Окићен венцем ружица,
Са горске висине,
Прелеће као звездица,
Дубраве, долине.
И тихом песмом захори,
Весели његов глас,
Пролетњи ветрић лахори
И нија тучни клас.
То анђ'о мира долеће,
Ах, како трепти сјај!
Он нуди живот, пролеће,
Он нуди мира рај.
Чује ли њега когод сад?
Чим нуди људе сан?
Да л' кроз сан види ратар млад
Богате жетве дан?
Ил' тражећ њивом откос свој,
Живота мирног труд,
Он тамо види крвав бој,
Лешине ничу свуд!
Онамо глава бачена
Јунака некаквог,
А тамо рука згажена
Без госе лежи свог.
Све ћути, све је увело,
Све мори тешки сан,
Само што гракће весело
Над главом црни вран!

О, бежте снови немирни
Не бунте страхом свет,
Анђео докле невини
Над нама шири лет!
Благослов нек се простире
На земље, села, свуд
И сретно нека увире
У нашу мирну груд!

Драгутин Ј. Илић

ТРИ ЖРТВАЦА

ОД ГРОФА Л. ТОЛСТОГА

I

Беше јесен. По главноме друму касаху двоја кола. У предњима сеђаху две жене; једна — госпођа, бледа и мршава, друга — собарица, дебела, пунокрвна, светла у лицу. Црвеном руком, на којој је била подерана рукавица, забациваше натраг кратку и суву косу, која испадаше испод старог шешира. Пупчасте јој груди, покривене вуненом марамом, дисаху здрављем; црне, немирне очи разматраху кроз колски прозор поља и њиве, што поред њих пролетаху, или се крадимице окретаху према госпођи и испитиваху све углове кола. Шешир госпођин, обешен у мрежи, њихаше се испред носа собаричиног; мало псетанце спаваше на њеном крилу; скупљене јој ноге почиваху на кутијама, које испуњаваху дно од кола и удараху једна о другу ситним, потмулим шумом, који надмашаше зврјање точкова и тресење прозора.

С рукама скрштеним на крилу, са затвореним очима. госпођа се помало љуљкаше на јастуцима, понамештаним иза њених леђа: нâступи кашља од времена на време скупљаху јој лице. На глави имађаше белу капицу, а око слабуњавог и бледог врата плаву мараму. Прав раздељак који се виђаше испод капице, дељаше на двоје њену плаву, заглађену косу; белоћа коже на том широком раздељку имађаше у себи нешто мртвачко и суво. На увенутим и потамнелим образима, са зажареним јагодицама, провиђаху се фине и елегантне кости лица. Уснице беху суве и немирне, трепавице ретке и праве; чохани путнички огртач обвијаше у правилним борама упале груди. И ако очи беху затворене, на лицу путничином виђаше се израв умора, слабости и уобичајене патње.

На седишту кочијашевом спаваше слуга, увијен у огртач; постиљон гласним узвицима гоњаше четири коња, са којих цуријаше зној; од времена на време окреташе се да види постиљона задњих отворених каруца, када узвици овога до њега допираху. Точкови остављаху у блатњавој иловачи друма широк и паралелан коловоз. Време беше влажно и хладно; ледена магла пружаше се и по пољу и по друму. Ваздух у колима беше тежак и испуњен колоњском водом и прашином. Болесница забаци главу и отвори полагано очи, велике сјајне очи лепе угасите боје.

— И опет!.. рече одбацајући нервозно својом лепом мршавом руком скут собаричине бунде, која јој беше додирнула ногу.

И уста јој се болно скупише. Матријоша покупи бунду с обе руке, подиже се на своје чврсте ноге и седе мало по даље; свежа боја њеног лица претвори се у чист пурпур. Лепе угасите очи болесничине праћаху жељно покрете собаричине. Госпођа, ослањајући се обема рукама о седиште, покуша да се подигне и промени положај; али је снага издаде. Уста јој се поново сабраше, лице јој доби израз љутите и немоћне ироније.

— Бар да ми помогнеш!.... Аја, не треба, моћи ћу и сама. Други пут ми немој метати иза леђа твоје јастуке.... Доста, добро је, не дирај, кад не знаш ништа да радиш како ваља.

Госпођа склопи очи, па их онда у један пут отвори и погледа собарицу. Матријоша је посматраше, гризући усне. Болан уздах подиже груди болесничине и заврши се наступом кашља. Кад наступ пређе, она опет склопи трепавице и заузе свој укочени положај. Обоја кола уђоше у село. Матријоша извуче из џепа звоју дебелу руку и прекрсти се.

— Шта је то? запита госпођа.

— Штација, госпођо.

— Питам те, за што се кротиш?

— Има црква, госпођо.

Болесница се приклони вратима од кола и прекрсти се полагано, гледајући пажљиво велику сеоску цркву поред које кола пролажаху — Обоја кола зауставише се пред штацијом; из каруца сиђоше муж болеснице и један лекар, и приступише затвореним колима.

— Како се осећате? запита лекар, пипајући било.

— Како ти је, душице? Је си ли уморна? Хоћеш ли да сиђеш?

Ова питања беху управљена од мужа, на француском језику. — Матријоша, скупљајући своје завежљаје, беше се повукла у угао од кола, да не смета говориоцима.

— Тако, све једно те једно, одговори болесница. Не ћу да силазим.

По што се забавио још један тренутак, муж се упути поштанској штацији и уђе унутра. Матријоша скочи из кола, стрча на прстима преко блата и уграби врата.

— За то што сам ја болесна, не треба ви да не доручкујете, рече болесница слабим осмехом лекару, који беше остао поред кола.

Лекар се удали од кола, најпре полагано, па за тим устрчи уз степенице ходника.

— Ни један се не брине о мени, рече за себе болесница; њима је добро, све остало не тиче их се ништа. О Боже мој! Боже!

Муж изађе на сусрет лекару, тарући руке и задовољно смешећи се.

— Чујте, Едварде Ивановићу, наручио сам да нам донесу ликера; је ли вам по вољи?

— Врло добро, одговори лекар.

— Како јој је? питаше муж, с уздахом, спуштајући глас и сабирајући обрве.

— Казао сам вам ; не само да не ће доспети до Италије, него Бог зна хоће ли доћи и до Москве, нарочито по овом хладном времену !

— Шта да се чини, о Боже, Боже ?

И муж покри очи рукама.

— Дај овамо, повиче слузи, који доношаше ликер.

— Требало је остати, продужи лекар слежући раменима.

— Али, молим вас, шта сам могао чинити ? Чинио сам све што сам могао, да је задржим ; говорио сам јој о трошковима, о деци коју морамо оставити, о мојим пословима, који ће бити на штети, ако ја одем ; она не хтеде ништа да чује. Она прави планове, како ће да живи у иностранству, као да је већ оздравила. Открити јој њено стање, значило би, задати јој самртни удар.

— Она га је, треба да знате, већ и добила, Василије Димитријевићу. Не може се живети без плућа, а плућа се не могу обнављати. То је тешко, то је жалосно, али се против тога не може ништа. Ваша и моја дужност је да јој спремимо што мирнији свршетак. Треба ће свештеник.

— Ах, Боже мој ! замислите само мој положај. Зар ја да је питам за њену последњу вољу ? не заиста, нека буде што му драго, тај ударац не могу јој задати. Ви знате колико је добра !

— Покушајте бар склонити је да чека на саоник, настави лекар машући главом ; иначе се путовање може зло свршити.

— Аксијуша ! Аксијуша ! хеј ! Аксијуша ! викаше својој малој сестри поштарева ћерка, подижући хаљину преко главе и газећи блато на задњим степеницама, — ходи да видиш госпођу из Ширкина ! Кажу, да је воде у иностранство због грудне болести : а ја нисам никад видела, како изгледају ти јектичави.

Аксијуша истрча на праг, и обе сестре држећи се за руке, отрчаше на капију; пролазећи поред кола, умерише кораке и гледаху кроз спуштени прозор. Болесница окрете к њима главу, па видевши њихову радозналост, набра обрве и опет се повуче натраг.

— Благи Боже! рече поштарева ћерка удаљујући се нагло; шта ли би од њене лепоте; да се човек поплаши. Је си ли видела, Аксијуша, је си ли видела?

— Јесам, па како је мршава! Хајдмо опет да гледамо, па да идемо на бунар. Ето се окренула. и опет сам је видела! Каква жалост, Машо!

— Доиста, и какво блато! Одговори Маша.

И обе се трчећки вратише к вратима.

— Мора да сам врло страшна, мишљаше болесница. Ах! само да ми је да пређем границу, што брже, што брже! Тамо бих се брзо опоравила....

— Како ти је, душице? рече муж, који се враћаше колима, жватајући неки залогај.

— Увек то исто питање! мишљаше госпођа, а он још једе!.... — како тако, промрмља кроза зубе

— Знаш ли шта, душице? Бојим се да ти не буде зло од путовања по овом времену. Едвард Ивановић је истог мишљења. Како би било да се вратимо?

Она ћуташе љутито.

— Време ће се поправити, можда ће се и саоник отворити, теби ће бити боље.... па ћемо сви заједно отпутовати....

— Молим за опроштење. Да те нисам слушала, ми би већ одавно били у Берлину, и ја бих била са свим здрава.

— Шта да се чини. анђелу мој? Није се никако могло, ти добро знаш,.... а сад кад би ти хтела причекати још месец дана, ти би се са свим опоравила, ја бих посвршивао своје послове и повели би смо децу....

— Деца нису болесна, а ја јесам.

— Али разуми добро, душице, по овом времену, ако би ти на путу позлило?.... Код куће, бар...

— Код куће! да умрем код куће!.... прекиде га госпођа љутито.

Али ове речи *да умрем* очевидно је поплашише; она управи на свога мужа поглед, у ком је било питање с молбом. Он спусти очи и ћуташе. Болесница скупи уста као што деца чине, и очи јој се напунише сузама. Муж, покривши марамом лице, удали се од кола.

— Не, хоћу даље, рече она, подижући очи к небу.

Прекрсти руке и шапуташе испресецано:

— Боже мој? За што мора бити?

И сузе јој потекоше обилније. Мољаше се Богу дуго, жарко. Али исти болни наступ цепаше јој изнемогле груди; небо, поља, друм, беху све једнако сиви, све једнако мокри; иста јесења магла, ни гушћа ни ређа, падаше по блатњавом путу, по крововима, по колима и по кожусима постиљона, који, весело узвикујући, мазаху кола и презаху коње.

II

Коњи беху запрегнути: само постиљон још оклеваше. Беше ушао у собу коњушарску. У њој владаше тешка и загушљива врућина, задах од печеног хлеба, киселог купуса, живих створова и овчијих кожа. Неколико постиљона беху у соби; куварица се окреташе около пећи, а код те пећи лежаше један болесник, покривен овчијим кожухом.

Постиљон, млад деран, уђе у собу, не скинувши кожуха, с бичем у руци; окренувши се болеснику, викаше:

— Чича Федоре, чича Федоре!

— Шта хоћеш лењивче, шта тражиш од Федке? одговори један од његових другара; зар не видиш да те чекају у колима?

— Хоћу да иштем његове чизме, подерао сам своје, настави младић. — забаци косу и задене рукавице за појас: — Спава ли?,.. хеј! чича Федоре!

— Шта је? зачу се слаб глас. — И мршаво, црвенкасто лице помоли се иза пећи. Широка длакава рука, без боје и без меса, повуче кафтан преко мршавих рамена, покривених прљавом кошуљом: — Дајте ми да пијем, браћо; а ти, шта хоћеш?

Младић му пружи крчаг с водом.

— Ево, Феђо, рече затежући се. Теби за цело не ће више требати нове чизме, јер ти за цело не ћеш више устати...

Болесник наже крчагу своју уморну главу. Пијаше, замочив у мутну воду своје ретке и спуштене бркове, своју прљаву замршену браду. Његове угасле, упале трепавице једва се подизаху према постиљону. Кад се напио, хтеде подићи руку да убрише влажне усне, али не могаше то, и убриса их рукавом свога кафтана. Уздану с муком кроз нос, прикупи снагу и погледа укрућено у младића, не отварајући уста.

— Можда си их већ некоме обећао, продужи овај, па је за мене већ доцкан! Знаш на пољу је влажно, а ја треба да путујем; па сам мислио: заишти од Федке његове чизме, њему за цело не ће требати... Или ти можда требају, је ли?...

Грцање подиже груди болесникове; он се сави давећи се шупљим, испрекиданим кашљем. На један пут зајеча кроз целу собу љутит глас куваричин:

— Шта да му требају? Ето већ два месеца како није сишао с банка. Сав се већ савио, зло је изнутра, треба га само чути. Шта ће му чизме? ваљда га не ће саранити у новим чизмама? А већ је томе време, Боже ми опрости! Не може већ ни да седи. Па бар да га пренесу у другу собу, ма куда... има и болница у вароши,

знаш ли? Зар је слободно заузети тако цели угао? да не знаш где да седнеш... Па онда тражиш још да је чисто!

— Хеј, Серјоја, хајд' на твоје место. господа чекају! викаше с поља поштар.

Серјоја хтеде да изиђе, не чекајући одговор болесника; али овај, спречен кашљем, даде му очима знак, да хоће нешто да каже:

— Узми чизме. Серјоја, рече промуклим гласом, савлађујући кашаљ; само слушај, купићеш ми надгробни камен кад умрем....

— Хвала чича, узумам их. и купићу камен.

— Дакле је свршено, јесте ли чули, децо? могаше још да дода болесник.

Кашаљ га на ново спопаде и он се на ново сави у клупче.

— Чули смо! потврди један од постиљона. Хајд', Серјоја, на твоје место, ево опет поштара где долази: госпођа из Ширкина болесна је.

Серјоја скиде полагано своје велике подеране чизме и завуче их под клупу. Нове Федорове чизме стајаху му као да су за њ поручене; младић се упути колима гледајући их задовољно.

— Да лепих чизама! дај да ти их намажем, рече постиљон, који ношаше кутију с машћу, док се Серјоја пењаше на седиште прикупљајући уздице. И дао ти их је за бадава?

— Жао ти је што нису твоје, одговори Серјоја, усправљајући се и пребацујући преко колена скуте свога кожуха; остави ме! Ђи, моји мали пријатељи! повиче коњима и пуцну бичем.

И обоја кола, са њиховим путницима, њиховим пртљагом, њиховим сандуцима, одјурише брзо по глибавом путу и ишчезоше у јесењој магли.

Болесни постиљон беше остао на пећи, у загушљивој соби. Не кашљаше више; изнемогао, беше се

окренуо на леву страну и не мрдаше се више. До мрака, људи улажаху у собу и излажаху из ње; ручаху у истој, а болесник се не чујаше више. Кад наступи ноћ, куварица се попе на пећ и покри кожухом ноге Федорове.

— Не љути се на мене Настасија, скоро ћу ти уступити место, промрмља болесник.

„Добро, добро, није то ништа! мрмљаше Настасија, где те боли, чича, реци?

— Изнутра ме нешто једе. Бог зна шта је.

— А боли ли те гуша кад кашљеш?

— Све ме боли;.... то ће рећи да је смрт близу, Јао! Јао! уздисаше болник.

— Покри ноге, ев', овако...

Настасија повуче на њега кожух и скочи с пећи.

Преко ноћ кандило слабо осветљаваше собу. Настасија и око десетак постиљона спаваху на патосу, по клупама, и хркаху гласно. Само болесник кркљаше, по мало кашљаше и окреташе се по банку. Пред зору се ућута.

— Снила сам чудан сан, причаше куварица протежући се пред зору. Снила сам да је чича Федор сишао с банка и хоће да иде да сече дрва. „Чекај Настасија да ти помогнем," говораше он. — Како ћеш да цепаш дрва?" одговорих му ја. Али он узо секиру и отпоче радити; удараше и лупаше тако јако, да иверје одлеташе на све стране. Ја му рекох: „Ама ти беше мало час болестан? — Нисам, одговори он, здрав сам..," И удараше секиром тако јако, да ме страх ухвати. Повичем и пробудим се. Да није умр'о? Чича Федоре еј! чича Федоре!

Нема одговора.

— Да није мртав? Треба видети, рече један од постиљона, будећи се.

Кошчата рука, покривена црвенкастим длакама, која висаше с банка, беше хладна и бела.

— Биће да је умр'о; треба јавити поштару.

Федор не имаћаше рода; беше од неког далеког места. Сутра дан закопаше га у новом гробљу, иза шуме. Кроз неколико дана Настасија прича свакоме свој сан и како се њој првој јавио на сну чича Федор.

III

Беше дошло пролеће. По влажним варошким улицама тецијаху са жубором поточићи, између прљавих ледених слојева; све беше јасно, и боја хаљина, и звук гласова у гомиле, која се тамо амо креташе. У баштицама иза ограда развијаху се пупољци на жбуновима; гране се сад једва приметним шумом њијаху по северном ветру. Од свуда се сливаху и капаху бистре капљице. Врапци цвркутаху и летијаху тамо амо на својим маленим крилима. На сунчаној страни све се блисташе и мрдаше по кућама, дрветима и оградама. Беше као нека младост и веселост и на небу, и на земљи, и у срцу људском.

У једној од главних улица, пред господском неком кућом, беше прострта свежа слама; у тој кући лежаше болесница, која не давно тако журно хиташе граници. Код затворених врата њене собе стајаху муж и једна постарија жена; на дивану сеђаше свештеник, са спуштеним очима, и држаше у рукама неку ствар савијену, и петрахиљ. У једном углу стара госпођа, мати болесничина, плакаше горко, ваваљена у наслоњачу. Поред ње собарица држаше чисту мараму, чекајући да је старица потражи; а друга брисаше слепе очи госпођине и дуваше по њеној седој глави преко капе.

— Уђите, и нека вам је Бог у помоћи, драга пријатељице, говораше муж оној старијој жени, што стојаше с њим код врата; — она има толико вере у вама, ви знате тако лепо да јој говорите. Куражите је, драга пријатељице, како најбоље знате; уђите... — И он хтеде отворити врата; али га рођака задржа, убриса очи марамом неколико пута и климну главом.

— Сад се ваљда више не види да сам плакала? запита и, одшкринувши врата, уђе у собу.

Муж беше крајње узнемирен; изгледаше са свим утучен. Пође к старици; али после два корака, окрете се, пређе преко сале и дође свештенику. Овај га погледа и подиже очи к небу уздишући: при томе покрету и његова густа бела брада уздиже се и спусти.

— О Боже мој! Боже! рече муж.

— Шта се може чинити? протепа свештеник. И опет му се очи и брада уздигоше и спустише.

— Па још и мати јој је ту! продужи муж очајно. Она не ће поднети тај удар. Она је толико воли, толико!... Шта ће радити? Сам бог зна! Оче, кад би сте покушали да је умирите, кад би сте могли склонити је да се удали!

Свештеник се подиже и приступи старици.

— Ваистину, нико не може ући у срце материно... милост божија је безгранична...

Лице старичино се нагло згрчи, хистерични кашаљ потресе је од главе до пете.

— Милост је божија неизмерна — продужи свештеник, када се она умирила. — С вашим дозвољењем, има у мојој парохији један болесник, који је много горе него Марија Димитријевна: па ето! прост један занатлија излечио га за врло кратко, с травама. Тај исти занатлија је сада у Москви. Ја сам говорио већ Василију Димитријевићу, могло би се пробати. Ако ништа друго, била би утеха за болесницу. Бог све може.

— Не, не, није суђено да она живи, уздисаше старица. Да ме је Бог хтео примити место ње! — И хистеричан кашаљ спопаде је тако силно, да се онесвесну.

Муж покри лице рукама и изиђе брзо из сале. Прво лице што срете у ходнику беше мушкарче од шест година, које трчаше без душе за једном девојчицом.

— Треба ли водити децу Госпођи? Запита чуварица.

— Не треба, она не жели да их види! то је узнемирује.

Дечко се заустави за један тренутак, погледа пажљиво лице очево, па окренувши се на пети продужи трку с веселим узвиком.

— Она је коњ; гледај, бабо!

Међу тим у другој соби сеђаше рођака крај постеље болесничине и са намештеним речима труђаше се да је приправи за смрт. Код прозора лекар мућкаше неку медицину.

Болесница, одевена у белу домаћу хаљину, сеђаше у кревету, окружена од свуда јастуцима; ћутећи гледаше у своју рођаку. На један пут прекиде је живо: — Ах! моја пријатељице, немој ме приправљати, немој са мном поступати као с дететом. Ја сам хришћанка, ја све знам. Ја знам да немам још дуго да живим, и да бих већ била у Италији, да ме је мој муж раније послушао, да бих можда била већ са свим здрава. Сваки му је то говорио. Али шта ћу? таква је без сумње била воља божија. Ја знам да смо ми сви велики грешници; али ја се уздам у милост божију, он ће све опростити... он мора све опростити. Трудим се да сама себе испитам. Имам много грехова на савести, моја пријатељице; али их и испаштам! Трудила сам се да поднесем своје зло са стрпљењем....

— Хоћеш ли да позовемо свештеника, душице? прекиде је рођака — скинућеш још један терет с душе кад свима опростиш.

Болесница климну главом у знак одобрења.

— Боже мој, смилуј се на мене; промрмља она.

Рођака изађе; даде знак свештенику и окренувши се к мужу, са сузним очима, рече: — Прави је анђео!

Муж плакаше. Свештеник уђе у собу. Старица лежаше све једнако у несвести; дубока тишина наста у предњој соби. После пет минута свештеник се појави на вратима, савијајући свој петрахиљ и подижући руком косу:

— Нека је хвала Богу! Госпођа је сада мирнија, жели да вас види.

Муж и рођака уђоше. Болесница плакаше тихо гледајући свете иконе.

— Честитам ти, душо, рече муж.

— Хвала! Ох како ми је сад добро! какву неисказану сладост осећам! — И лак осмех развуче јој танке уснице. — Како је Бог милостив! је л' те? Милостив и свемогућ! — И по ново са жарком молитвом њене очи, пуне суза, подигоше се према иконама.

На један мах као да се нечега сети и даде мужу знак да се приближи. — Ти никад не ћеш да учиниш оно за шта те ја молим, рече она гласом слабијим и незадовољним.

Муж, опружив врат, слушаше понизно.

— А шта то, душице?

— Колико сам ти пута говорила, да лекари не знају ништа. Има женских лекова, који лече.... Ето, отац попа говорио ми је о неком занатлији... Пошљи по њега....

— По кога, душице?

— Ах Боже! не ће ништа да разуме!

Болесница сабра обрве и склопи очи. Лекар се приближи, и узе је за руку. Било постајаше осетно све слабије и слабије. Он даде знак мужу. Болесница смотри овај покрет и погледа их с ужасом.

Рођака се окрете јецајући.

— Немој плакати, само мучиш и себе и мене, рече болесница; то ми одузима и ово мало снаге, што ми је још остало.

— Ти си прави анђео! повиче рођака, љубећи јој руку.

— Не тамо, пољуби ме овде, само се мртви љубе у руку.

У вече тога дана болесница беше мртва и лежаше у сандуку на сред велике сале. У овој пространој соби, при затвореним вратима, сеђаше само један ђакон, читајући кроз нос и монотоно псалме Давидове. Са високих сребрних свећњака падаше црвена светлост воштаница на бледо и чисто чело покојнице, на њене нежне руке, што изгледаху као да су од воска, на круте боре покрова, трагично уздигнутог коленима и ножним прстима

покојнице. Ђакон читаше полагано, не разумевајући ни сам шта чита; глас му се подизаше и спушташе с чудним звуком кроз тишину сале. Од времена на време допираху из неке удаљене собе гласови дечији и шум њихових ситних корака:

„Одвратиш лице своје, жалосте се, говораше псалам; узмеш им дух, гину и у прах свој повраћају се. Пошљеш дух свој, постају, и понављаш лице земљи. Слава Господу увијек; нек се весели Господ за дјела своја!"

Лице покојничино беше озбиљно, величанствено. Ништа се не мицаше ни на њеном леденом лику, ни на њеним стиснутим усницама. Беше се сва претворила у пажњу. Да ли сад разумеваше ове узвишене речи?

IV

После месец дана мраморна капела подизаше се на гробу покојничином. А на гробу постиљоновом не имађаше још надгробног камена; само земна трава покриваше брежуљак, једини знак да се ту окончао један људски живот.

— Баш то није лепо од тебе, Серјоја, рече једног дана куварица у поштанској штацији, — баш није лепо што ниси купио плочу за Федора; пре си се изговарао на зиму, а што сад не испуниш реч? Знаш, да је преда мном уговорено. Већ је једанпут долазио, да ти је иште; ако је не купиш, доћи ће опет и удавиће те.

— Ама ја не одричем да је купим, одговори Серјоја; купићу плочу, као што сам обећао, купићу је за рубљу и по. Нисам ја то заборавио, али треба је и донсти. Кад се нађе нека прилика за варош, купићу је.

— Па бар да му метнеш крстачу! додаде један стари постиљон.

— Заиста, то није лепо од тебе... ето још носиш његове чизме.

— Где да нађем крстачу? Не могу је начинити од пања!

— Ко ти говори о пању? Узми секиру, отиди у шуму и осеци једну. Треба само да обориш један млад јасен, па ето

ти крстаче. Иди рано ујутру, јер ћеш иначе опет морати дати шумару ракије. Ето пре неки дан ја сам сломио један јармак, па сам осекао једну грану и начинио други, и нико ни речи.

Рано из јутра, скоро пре зоре, Серјоја узе секиру и оде у шуму.

Роса још падаше, простирући по свима стварима мутни и ледени вео, који сунце још не беше обасјало. Исток се почињаше белити, бацајући своју бледу светлост по небесном своду, покривеном ситним облачићима. Ништа се не креташе, ни једна травчица по земљи, ни један листић по високим гранама дрвећа. Само по неко лупање крилима у густишу, по неко шуштање по земљи прекидаху тишину шумску. На један пут неки особени звук, који не припадаше гласовима природе, зачу се и изумре на ивици шуме; звук се поново подиже и понављаше се у једнаким размацима; долажаше од подножја једног дрвета. Један од врхова задрхта напрасно; његово сочно лишће зажубори тихо; детлић, што стојаше на једној грани, закликта, полете два пут и спусти се на друго дрво с раширеним репом.

Секира удараше стабло при корену, све тупље и тупље; бело и смоласто иверје лећаше по влажној трави; лако крцкање следоваше потмулим ударцима. Дрво задрхта од врха до корена, сави се и опет се усправи живо, као да устрашено посрће. За један тренутак наста тишина: дрво се по ново приклони, ново крцкање зачу се у стаблу, и, кршећи своје гранчице, ломећи своје гране, стропошта се на влажну траву. Звуци секире и коракљаја ишчезоше. Детлић закликта и одлете. Гранчица, коју додирну својим крилима, затрепта један час и паде бездушна као и друге, са свим својим лишћем. Непомичне главе дрвећа синуше веселије у отвореном пропланку.

Први сунчани зраци, који продреше кроз облаке, блеснуше по небу, осветљујући и земљу и васелену. Магла се гомилаше по долинама као море, бисер-роса бли-

сташе по зеленој трави, беличасти. седефасти облачићи гоњаху се по плавоме своду. Птице пролетаху кроз густиш и као луде цвркутаху не знам шта лепо. Светло лишће шапуташе једно другом радосне и мирне тајне; гране живих дрвета трептаху, тихо, величанствено над мртвим дрветом, што лежаше на земљи.....

Ђ. С. С.

ПРЕКО ГРАНИЦЕ

УСПОМЕНЕ ИЗ ДРУГОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1877—1878.

(НАСТАВАК ИЗ 50-ТЕ СВ. „ОТАЏБИНЕ")

VII. Куршумлија и Самоково.

Пре него што пођемо за победоносним колонама шумадијскога кора на Грдилицу и Врању, треба да се осврнемо на рад оне дивизије моравскога кора, која није употребљена за цернирање Ниша, која је се одвојила одмах у десно, на Прокупље и Куршумлију са тенденцијом да се што пре дочепа Косова.

То беше Ибарска дивизија.

Њена улога у овоме рату постала је много важнија од оне, која јој беше званично намењена, и да није било личних — фрикција у командовању са том дивизијом, ко зна, да ли се први успеси те дивизије не би наставили. ко зна, да ли кобно примирије не би застало наше трупе у Приштини у место што их је застало „под мртвим углом" испод главног турског редута на Самокову, до кога су се протукле изгубивши 120 мртвих и 849 рањеника ...

Овај сразмерно огромни губитак сам по себи био би довољан да оправда што хоћемо да се и у нашим рат-

ним успоменама задржимо на овој партији нашега другог рата.

Немајући личних података и бележака из ове трагичне епизоде нашега ратовања, ми смо тражили на све стране да се обавестимо о фактичним узроцима нашег неуспеха на Самокову, који нас је тако скупо коштао. У првом реду читали смо пажљиво званични опис ове очајничке борбе, али од тога нисмо ни мало постали паметнији, јер у њему се час криви народна војска што смо 26-ог Децембра изгубили Куршумлију [1]) час се та иста народна војска кује у звезде што би за цело узела Самоково само да је није примирије спречило.[2])

Ми потражисмо података од очевидаца и учесника у тој борби али — мало их је који хоће „да се замере" казујући истину. Па и оно што смо добили података од очевидаца можемо употребити са великом резервом, јер наши су извори више или мање директно или посредно интересовани лично да ствари и догађаје преставе у овој или оној боји, а ми би хтели да дођемо до праве истине.... У тој невољи дође нам помоћ од куда се не надасмо. Стављен нам је на расположење један рукопис који носи овакав наслов „Дневник српско-турског рата 1877|8 године вођен од 28 Новембра 1877 до 30 Јануара 1878, водио † *Ђорђе С. Ађанин* писар батаљони а на молбу потписаног Пав. Д. Пазарца учитеља." И ако је тај дневник водио један писар трстеничког батаљона II-ге класе, ипак у њему нађох не само оно што је тај један бата–

[1]) Рат Србије с Турском, стр. 103. „Ово је *једини* случај да је наша пешадија изгубила присуство духа. Ово је пример шта вреди дисциплина у војсци, и како поједини моменти јако утичу на милицију и могу да произведу огромне последице. *Стабилност и рачун вреди само за стајаћу војску. То ваља запамтити.*"

[2]) Види „Рат Србије с Турском" стр. 167 где стоји

„Војска која је у стању да се вазда без одмора бори: да у више маха напада утврђења, која брани *најочајнија* (?....) војска на свету, и то по највећем снегу и најврлетнијем пределу; која је кадра да у снегу проведе по вазда, да издржи најжешћу пушчану, шрапнелну и карточну ватру од неколико часова на блиској даљини, — та војска извесно има будућности."

љон радио и преживео него и читаву масу од речи до речи преписаних депеша, наредаба, диспозиција, које се тичу целе ибарске дивизије. Ти званични податци које ћемо на своме месту цитирати, дали су нам могућности да контролишемо исказе појединих интересованих очевидаца, и тако можемо бар покушати да напишемо приближно верну слику онога што се радило око Куршумлије.

Према материјалу који нам стоји на расположењу, чини нам се да је прва погрешка учињена с' тиме што је за Команданта Ибарске дивизије постављен потпуковник г. Стеван Бинички. Далеко од нас и сама помисао да тај одлични и храбри официр наше војске није био за ту велику команду, на против, ко год је имао прилике да се с' њиме ближе позна, ко га је гледао у борби 16-ог и 18-ог Септембра 1876 године. тај га мора волети и као војника високо поштовати, али — г. Бинички, који је пре првога рата био скроман енжењерски капетан, изишао је из рата, истина тешко рањен, али већ као потпуковник, и гдекоји официр, који је пре рата био «старији у рангу» беше му сада потчињени. Треба много опште образованости и широког срца у дотичнога, кога су други «прескочили,» па да то ни мало не упливише на његов рад. Поставши Командант Ибарске дивизије, г. Бинички добио је под своју команду два бригадира, који су оба пре рата били старији од њега: Ко је год служио у војсци знаће шта то значи. Дармар који је учињен у официрској ранглисти аванзовањима ђенерала Черњајева, учинио је у нашој војсци много квара, који мал' да се и дан данњи не осећа.

Али рат је ванредна прилика, ванредне заслуге и способности изазивљу и ванредне награде. Прекрасно. И ми смо за то. Али кад један официр, ванредним заслугама и способношћу дотера за годину и неколико месеци од четнога командира до Команданта дивизије, онда не треба заборавити да ће самопоуздање тога човека силно по-

расти, онда треба доиста и веровати у његову способност, и не треба његову иницијативу ограничавати, везивати и спутавати разним обзирима канцеларијске „службене поступности" и „надлежности", него га треба пустити да слободно ради према своме нахоћењу дотле, докле год је његова радња крунисана успехом.

То није учињено. Изгледа да је прва погрешка поправљана многим другим погрешкама. Али да пустимо нека причају сама факта и документа.

У вече 30-ог Новембра 1877 издате су наредбе за полазак Ибарске дивизије из Крушевца. У след тога спрема је вршена што 'но реч, на врат на нос.

Чачанска бригада упућена је преко Каоника. Великог Шиљеговца, Гревца, Рибара за у Вукању; а крушевачка преко Каоника, Кревета за Трњане и Тешицу. Време је било кишовито и маршеви врло тешки.

Кад Тешице раније пројектиране земунице нису биле готове. У Вукањи тако исто није имало склвништа ни за војску ни за стоку. од непогоде зимњег времена. Снабдевање са раном није ишло најбоље. Меса није имала војска Ибарске дивизије првих дана. Одма по доласку на одређена места спремани су најнужнији заклони. Чачанска бригада истакнута је на Гребац због бољег склоништа у провизорно подигнутим колебама у близини шуме и поставила је предстраже дуж границе, у лево до Јасенове воде (назив некадашње карауле на малом Јастрепцу). Два батаљона Алексиначке бригаде раније су размештени око Голешнице и Змијине Главе,

Крушевачка бригада биваковала је и кантонирала у бранику Тешичком и по кућерцима (колебама) страдалих села у првом рату: Грејача, Дреновца и Суповца. Предстраже ове бригаде биле су дуж границе од Суповца до близу Змијине Главе.

4. и 5. Децембра командант дивизије са својим шефом штаба обишли су сву границу издавајући упутства

командантима и старешинама војске, за прелаз и управљање преко границе, и за овака дејствовања:

1. Чачанска бригада у правцу Прокупља са задатком, да по могуству заузме 6. Децембра богато Прокупље са околином.

2. Два моравска батаљона алексиначке бригаде, да се спусте у долину Топлице и да одржавају везу између чачанске и крушевачке бригаде.

3. Последњој стављено је у задатак да заузме Мрамор поседајући одма шанчеве и мост на Морави.

5-тог Дец. касно у вече вратио се дивизијар у Тешицу, где је међу тим већ био подигнут телеграф и отворена штација, а и мост понтонски на Морави био је намештен ради одржања везе међу моравском и ибарском дивизијом. Тог вечера командант ибарске дивизије обратио се Врховној Команди у Алексинац тражећи дозволу за прелаз са војском преко границе. Командант моравског кора био је тада код моравске дивизије која је већ прешла границу на Катуну, те је с тога Врховна Команда непосредно стављала питања на команданта ибарске дивизије, и овај се опет обраћао за упутства Врховној Команди.

Доцкан је одговорено Команданту ибарске дивизије од Врховне Команде „да не дира" до доласка начелника оперативног оделења, а то је до 6. Децембра изјутра. Но бригадири и све остале старешине већ су имали диспозиције у рукама са налогом: да 6. у зору одпочну кретања у напред. Разаслати ноћу коњаници са наредбама команданта ибарске дивизије, да се обуставе кретања преко границе, према добивеној заповести Врховне Команде, лутали су по мраку и жестокој вејавици које куд, и не стигоше на време: те тако се отпочеше операције ибарске дивизије на дан св. Николе 6. Децембра 1877 год: без одобрења Врховне Команде и противу ра-

заслатог налога дивизијаревог, који није могао стићи на време.

Око 8, сати пре подне био је Мрамор са шанчевима тужне успомене из I. рата у рукама Крушевачке бригаде. Турци, један табор[1]) редифа са 2. топа, напустили су шанчеве благовремено и покварили у неколико мост на Морави, па се повукли Нишу.

Његова Светлост Књаз стигао је око 9. сати изјутра у Суповац у пратњи начелника оперативног одељења г. потпуковника J. Анђелковића и руског пуковника г Бобрикова; ту је Командант ибарске дивизије јавио одмах Господару: да је Мрамор заузет без борбе.

Његова Светлост с места хтеде на коњу да одјезди до Мрамора. Дивизијар понизно мољаше, да се сачека раније изаслати официр, који ће поуздане вести скоро донети, о свему. шта, је и како је на Мрамору. Књаз мало почека, коњи беху спремни, снег и вејавица са најачим ветром и зимом не дадоше ока отворити. Но при свем том Врховни Командант војске, без сваког устезања, после мале почивке заповеди: «да се јаши.» И у магновењу крену се Господар са својом малом свитом уз пратњу Команданта и штаба ибарске дивизије горњим путем од Суповца за Мрамор. Кас жесток, а ветар још жешћи са снегом и вејавицом. Од прилике на по пута сретне Господара и малу групу јахача инжињерски капетан Светолик Протић са рапортом: да је све у реду и да наше трупе стоје у шанчевима на Мрамору. За тили час Књаз је био пред фронтом упарађених батаљона крушовачке бригаде у главноме шанцу. Узвишени поздрав свога Господара и Врховног Команданта примила је војска са усклицима «живео!»

[1]) По другом нашем извору било је на Мрамору само две чете редифа, који су одступивши хтели запалити мост, судећи по нађеном спремљеном материјалу код самога моста, али изненађени, нису имали времена да то изврше, већ су само два распона на мосту искварили. В. Ђ.

Кнез је изговорио војницима много лепих одушевљавајућих речи, заблагодарио им на труду и пожртвовању и позвао их на даљу издржљивост, самопрегоревање, храброст и послушност свима старешинама За тим се Кнез опрости са војском, која га испрати са усклицима «живео» и «срећан пут Господару,» и то са тако громогласним усклицима, да су Турци, ако не у Нишу а оно свакојако на Бубњу морали чути радост српских војника.

По кратком разгледању положаја мраморских и моста на Морави, Господар са осталом свитом врати се истим путом, којим и дошао, у Суповац. Ту је у малој кафанској собици изволео Господар доручковати са свим по војнички: мало ладног печења и парче леба.

При поласку Кнеза за Алексинац, стигао је и командант моравског кора са својом пратњом у повратку са Мрамора, а мимоишао се у путу са Кнезом, за то, што је употребио доњи пут преко Круца. После усрдног поздрава са Командантом кора и свиме присутним, Кнез се врати пут Алексинцу.

Командант Моравског Кора ноћио је 6 Децембра са својим штабом ибарске дивизије у доста тесним локалима у Суповцу.

6. у вече стигла је вест, да је Чачанска бригада поседа Прокупље. Турска посада: 2 чете редифа са 1 топићем, измакла је преко Житорађе низ Топлицу (десном обалом) чим је грунуо наш први том са висова над Прокупљем.

Но при повлачењу Турци као Турци, починише покор, и војници и Ерлије са Арнаутима опљачкаше и запалише варош, убише и ранише неколико Срба Прокупчана

7. Децембра из јутра рано командант ибарске дивизије крене се за Прокупље најкраћим путем са неколико коњаника ордононса, и са вредним путовођом попа Ми-

ћом из Речице. Овај добри «поп поручик" — (тако га зваху војници што је место поповске капе, носио шајкачу са знацима) чинио је лепе услуге свима старешинама наше војске, који у оним крајевима дејствоваше; штаб ибарске дивизије путовао је са колима преко Мрамора главним путом.

У Прокупљу затекао је командант дивизије прави хаос. У сред вароши грозан пожар у највећем јеку; војска наша растурена по вароши, неосигурана довољно истакнутим одељенима и предстражама; у најближој околини вршљају Арнаути убијајући свакога ко им под руку дође; грађанство прокупачко заплашено, није се могло повратити и лако доћи себи, већ се већим делом посакривало и позатварало по својим кућама; дрски пљачкаши како мештани, тако и са стране, обијаше куће и амбаре одбеглих Турака односећи све што нађоше. — Једном речи свуда неред, несигурност и неспокојство. Чим је штаб дивизијски стигао, одма је настало кретање и рад. Војска би послата до села Потока да заузме положаје и истакне предстраже до Крње Џамије и у лево до Топлице; да поседне пут од вел. Плане, те да спречава бегање Арнаута из села са леве на десну обалу Топлице и т. д, Преко пута саме вароши дуж пасјачке планине заузеле су предстраже 2 чете моравског батаљона алексиначке бригаде, у лево низ Топлицу до Речице и Житорађа.

У самој вароши остале су првог дана само оне трупе, које доцније стигоше као бивша резерва и позадница при напредовању са Грепца.

Онај део вароши који је горео, опасан је војничком стражом и војска је гасила пожар. Беше шапутања о неким многим новцима црквеним и школским, које као да један грађанин, (тутор цркве) беше сакрио од турака и закопао у своме дућану под бачвом комињака, а тај исти дућан био се већ у пожару срушио. Ту је постав-

љена нарочита стража да пази на згариште, и да никоме неда приступити месту, где је поменути дућан са бачвом и новцем замишљан.

На скоро за овим, имала је војска ибарске дивизије важније задатке око напредовања ка Куршумљу и заузимању истог И сам је командант по кад кад било више гост у Прокупљу. Прокупље је остало осигурано иза леђа наше војске. Шта је са тим мнимим парама доцније урађено, и да ли су из згаришта ископане, то се насигурно не зн›. Причају људи, да је дотични тутор са протом питан и саслушаван о тим новцима.

Свет одмах првог дана поврвео команданту ибарске дивизије, са разним молбама и жалбама. Искрсоше чак и парнице брачне са тражењем развода брака. Дивизијар заузет важнијим бригама и пословима, само се чудио оваким тражбинама, но да би необавештени свет, колико толико задовољио, он је молио своје потчињене као личне пријатеље да примају грађане у другој соби, и да с њима расправљију све, па и брачне парнице са утехом на скора боља времена. Мајор г. Љуб. Перишић примао је грађане и њине молбе, Интендант г Мијаило Миловановић примао је жалбе; г. Дру Гаврићу упућивани су немоћни брачни парничари и т. д Командант дивизије са својим шефом штаба и ађутантом по највише обилазаше предстраже штудирајући земљиште.

Још 7 у вече послата су 4 коњаника са једним Прокупљанином и једним Арнаутом, да иду пут Јанковој клисури, и да траже крушевачку бригаду II. кл

8 и 9 било је чаркања између наших предстража, патрола извидница, и Арнаута из села дуж Топлице. Најопаснији су били Арнаути код села Топонице, куда је водио пут за Товрљан и за Арбанашку, где су били збегови ›сћине арнаутских села из Топличке долине. У тим чаркама погинуло је и рањено наших десетину војника, од којих је један Трнавчанин добио код Топонице 6 рана

од једанпут из заседе арнаутске. По заузећу села Топонице наиђу наши војници на гомиле була, старих и младих жена и девојака, које се беху у 2 куће затвориле и само врискаху. Наши војници, Трнавчани, и ако беху доста раздражени због губитка својих другова у тој чарки, опет су племенито и великодушно поступали према булама. Шта више они не хтедоше ни улазити у куће где су буле из разних села, а 2 из Прокупља у страху боравиле. Одмах су о томе јавили своме командиру батаљона г. Миладину Лишанину, овај опет послао коњаника са молбом за упутство: шта да ради са булама. Коњаник наишао је случајно најпре на Командачта дивизије на друму пред Крњом Џамијом и добио је одговор од командира: да се буле, деца, и немоћни старци са уљудном и сигурном пратњом врате у своја села, што је и учињено. Као да је ветар разносио по околини глас о хуманом поступању са арнаутским породицама, те се многи почели предавати и у своја села из оближњих збегова враћати. Истина томе је много допринела и јака зима са великим снегом.

9. Децембра већ су хоџе и поглавари: (назри крцалија из велике Плане) и други доносили на саоницама све своје и својих сељана оружје у Прокупље, које предаваху капетану Сими Дукићу, као привременом гарнизонару.

Дивизијар је примио хоџе и поглаваре, одобравао им да оду до својих села да сместе своје породице, и да поуче сељане Арнауте — како да се владају, па тек за тим су задржавани у Прокупљу као јемци и таоци. Они су слободно по вароши ходали. Дошао је био и поглавар Арнаута из Дубова Шериф ага, у Прокупље на «бесу» и преговарао је о предаји у име свих Арнаута из долине Пусте Реке. Споразум беше постигнут и Шериф задовољан, врати се преко наше предстражне линије за у Дубово. Доцније поручивао је дивизијару, да је неки

царски чиновник Барамаја дошао у Дубово и преварио и обрлатио Арнауте са обећањем: да долази индат у небројеној царевој војски, све арабистанлије, „моаоар" и „ихтихати" са „аскером" под шејихом призренским, који по уображењу фанатизираних Арнаута живу ватру једе и бљује. Није лака ствар да се занетим Турцима и Арнаутима, који по предањима верују и знају да Султан — падишах — командира свима царевима и краљевима, одједанпут докаже, како падиша нема моћи и како „шугавим" франкима (тако зову сву Европу) мора да попусти.

Вредно је приметити да је Шериф одржао „бесу" дату команданту ибарске дивизије, то јест, он, и ако није могао приволети Арнауте на предају после „барамајине" обмане, бар је остао пасиван са којих преко 5 -600 добро оружаних Арнаута. Није никако дозволио да из међу његових и наших предстража буде кавге

Пљачкање у самом Прокупљу и по целој нахији отимало је све више маха. Чак су долазили људи с оне стране Јастрепца и Копаоника са колима и товарним коњима, да вуку жито из кошева и амбарова напуштених села. Зато је Командант Ибарске дивизије био принуђен да изда у име Његове Светлости Књаза Српског Милана М. Обреновића IV оваку наредбу:

„При заузећу вароши Прокупља и околних места издата је заповест народу ове нахије да се свачија имаовина и лична слобода чува и штеди, а царско и спахиско жито и друго добро да се не сме дирати, већ да се и све оно, што је који однео, врати, на своја места. Ова заповест не само што се не испуњава, већ пљачкања узела су такве мере, да се и влашћу запечаћени магацини ноћу отварају и храна из њих износи. Осим тога још нико до сад није вратио оне ствари, које су из турских кућа опљачкане и однете. Из овога се види, да у овдашњем грађанству и околном народу има и таквих људи, који не појме важност садањег времена, и нашег ратовања, већ

своје личне користи предпостављају срећи и будућности васколиког српског и хришћанског народа, а и оног народа друге и нарочито мусломанске вере, који би био склон, да са нама делећи срећу, тражи слободу и равноправност.

Грађани! стид и срам постићиће свакога оног и каљати му име и душу вековима, који се у садашњим приликама не буде придржавао реда и поштења, као најлепших украса добрих грађана.

Браћо! ми нисмо дошли овде да угњетавамо, арамо и отимамо, него да вас ослободимо, па да сви заједно после без разлике вере и порекла као браћа и поштени људи живимо, и, тежећи за слободом за коју српска војска војује, да један другог потпомажемо са изреком «један за све и сви за једнога» Овако само радећи, биће Бог с нама и срећно ћемо извршити започето ослобођење.

Придржавајте се дакле браћо, најстрожије како мојих наређења, тако и наређења осталих власти, и сви потпомажите одржање потребног вам реда и поретка. Који противно овоме буде радио, би ће немисрдно каштигован.

9 Децембра 1877, у Прокупљу.

Команд. ибар. дивизије, потпуковник
СТ. ВИНИЧКИ

Наредба за војску ибарске дивизије беше овака:

«Свима Комадантима, Командирима и старешинама војничким, а поглавито Командантима предстража, стављам у дужност, да све Арнауте који су склони на предају и желили би к' мени доћи, уљудно примају, и овамо спроводе. Војски да се саопшти, да се ничије имање не сме дирати. За пљачку биће сваки стрељан, а тако исто и за најмања насиља, која би се чинила било Србима било Арнаутима и Турцима. Свачије имање, личну слободу, и нарочито чест женских по селима и свуда где се крију и нађу да се најбоље и најпоштеније чува и

штеди, јер ћу немилосрдан бити према иступима оваковог рода. Кад одељења војске или поједине патроле долазе у Арнаутска (Турска) села, нека се старешине одмах споразумевају са поглаварима (коџабашама) или кметовима дотичних села, и нико без дозволе да не улази у арнаутске куће; а и кад би поглавари и домаћини — арнаути, то дозволили, онда се треба поштено владати, њихову веру и обичаје поштовати и никако не вређати било делом било речма њихову чељад.

Очекујем да ће се наша војска показати онако, како се од сваке изображене јевропске војске с правом тражити може.

9 Децембра 1877,
у Прокупљу.

Командант ибарске дивизије
потпуковник,
СТЕВ. ВИНИЧКИ

Само пшенице имало је царске и спахијске, што у Прокупљу што у околини на 1,000.000 ока. Војска је наша имала сад изобиља и доброг леба и меса. Воденице на Топлици оправљене су, а и Арнаути из вел. Плане и Коњушића имали су и дотеривали сваки дан потребну количину брашна за војску.

Тек 9 у вече вратили су се изаслати коњаници са Јанкове Клисуре и јавише, да Крушевачка бригада II. кл. стоји између села Цетлице и Џукеле на „старој" позицији чучалској.

Сутра дан 10 Децембра Командант дивизије договорио се са својим шефом штаба, познатим из првога рата капетаном Лазицом Павловићем о нападу на Куршумлију и послао је Лазицу на Јанкову Клисуру, да руководи кретања и изда диспозицију Команданту Крушевачке бригаде II. кл., даље, да се он лично са Батота на Копаонику спусти са појачим одељењем до Топлице, коју је имао да пређе и десном обалом преко Перунике да обиђе посаду куршумлиску и да дејствује више демонстративно са висова над Баћоглавом. Крушевачка II. кл. имала је да маршира преко Блаца, Гргура к Микуљани, и одатле

да се приближује левом обалом Топлице турским утврђењима, истакнутим на коси мачковачкој. Од чачанске бригаде одређени су карановачки и студенички батаљон у прву линију под командом капетана М. Стојановића. Артиљерија распоређена је према терену и потреби, а тако исто и коњица

Напад на Куршумлију требао је да се изврши 11 Децембра тачно у 2 сата по подне. Командант дивизије са Ађутантом и осталом пратњом кренуо се рано из Прокупља. Трупе су већ биле код Батског Хана. Ту су још раније изабрани згодни положаји и подигнуте батерије и стрељачки ровови. Одатле је пооштрена опреза и прешло се у строги бојни поредак. Извидница коњаничка са побочницама пешачким креташе се обазриво поред Плочника ка Барлову и Точану. За овима ишла је војска главним друмом у бојном маршевом поретку. Из Плочника бегало је неколико Арнаута пред извидницама, а виђаху се гомиле око села Точана, одакле Арнаути тераше пред собом грдну стоку.

Три прва коњаника као извидница, који иђаху главним друмом, прешли су били преслап пред Барловом и спуштаху се низ брдо у село. Из првих кућа опале прикривени Арнаути плотун, на ову извидницу. Један коњаник падне мртав, други беше рањен заједно са коњем, а трећи се врати за помоћ. Пешадија појури и на јуриш заузме Барлово, терајући Арнауте и друмом ка Куршумлији, и преко Топлице ка Точану и Грабовици. Милина је била гледати храбре Карановчане са њиховим ваљаним Командиром Савом Нешићем, како без обзира на лед и зиму газе Топлицу до више појаса. Било је доста војника који су се изували, па боси газили Топлицу, а кад би их ко упитао, зашто се изувају, они одгововарају: «није нама зима, па за то волимо боси прегазити лед и воду, и тако сачувати суву обућу.» ....

Постирана су 2 топа над Барловом, но дивизар није дозволио да се из топова пуца на поједине гомиле Ар-

наута. Са ађутантом, поручиком Машином и неколико ордонанс коњаника. прегазио је и он Топлицу и одјахао до Точана позивајући Арнауте, да се предаду, но место одзива и одговора, Арнаути само одступаше преко планино пуцајући из пушака.

При повратку у Барлово, поручик Машин наиђе на неколико натоварених кола са разним покућанством, која су оставили Арнаути, бегајући испред наше војске. У једнима од тих кола врискало је мало мушко дете од 2 године у опанчићима и лепо одевено. Дивизијар се сажали. узе остављено сирото дете преда се на коња, и огрне га својим шињелом. Кад су прешли Топлицу и дошли на друм. дете је нахрањено и одмах послато хоџи у Прокупље. Доцније му се предала и нашла мајка.

Студенички батаљон напредовао је погрешно од Барлова Куршумљу; цадом, морао би доћи у теснац и страдати, јер би га са ћувика самоковског ушанчена редовна турска војска (табор низама) могла тући у перчин, чим би се приближно утоку косаничке реке у Топлицу А то је од прилике на пушкомет од шанца на ћувику. Дивизијар лично врати батаљон натраг.

До 4 сата по подне не беше ни трага ни гласа од Крушевачке бригаде II кл. Изаслати коњаници са разним налозима, а и да траже везе, не враћаху се. Зато командант дивизије обустави свако даље кретање.»

За што се задоцнила крушевачка бригада II кл.?

Да се вратимо њој те да је пратимо од поласка из Крушевца до уласка у бој. Ми ћемо цитирати од речи до речи дневник писара трстеничког батаљона:

«28 Новембра 1877 год. Логор у Трстенику. По наређењу команданта окружне војске, данас би позвана наша II класа — на своје зборно батаљоно место — у Трстеник. Сваки је војник морао сву своју спрему имати, и собом понети. Сумња се, да ли ће се и опет отпочети рат. Више њих радо, но што није. Само што пуста зима

наступа, те се јако брину шта ће и како ће се од ње проћи. Али Божија је воља.

29 Новембра; у логоришту данас је чињен прозив, и раздаван барут војницима. Важног ништа нема — само што се за полазак велике припреме чине.

30 Новембра. И данас је продужено раздавање барута — као и попуњавано који шта нема, прегледане фаличне пушке, дељени патронташи и шињели, — одузимано од оних војника, који су комисијом од војске ослобођени, и давато замењеницима. Важног ништа нема, само се очекује полазак.

1 Децембра. Данас је дошла депеша од команданта, да се за Крушевац спремимо. У подне смо пошли и у вече је батаљон у 8 часова стигао на конак у Крушевац. Батаљон је путем ишао „вољним кораком."

2 Децембра. Данас пошто би поднешен рапорт бригадиру нашем о стању војске — кренусмо се у 1 час по подне за Јанкову Клисуру, где једва у 5 часова у вече на конак у Мајдево стигнемо.

У Мајдеву се нисмо дуго задржавали, вест је стигла, да одмах по ноћи маширамо за село Разбојну, — које и учинисмо. Време је одвећ хладно, а ноћ мрачна.

3 Децембра. Ваздан преседесмо у Разбојни. Ово је село само 1/4 часа од наше границе на север удаљено Данас дође депеша, да Његова Светлост Књаз сутра 4 ов. м. полази из Београда за Алексинац, и да се ставља на чело своје војске као *врховни заповедник*. У војсци се хорило: „Ура" и „Живио", а нарочито још кад дође од команданта Моравског корпуса вест, да је наша војска срећно прешла границу и заузела „*Топлнички вис.*" Над Нишом?....

4 Децембра. Војске је довољно на окупу. Цела крушевачка бригада II класе. Чине се неки распореди о размештању војске.

5 Децембра. Јутрос је Командант бригаде, мајор г. Илија Ц. Живковић наредио да се кренемо на „Јанкову Клисуру”, гди у 7 час. пре подне и стигнемо. Овди нам је објавио Прокламацију Његове Светлости Књаза, да је Турској објављен рат *за независност и ослобођење Србије*. По објави Прокламације наредио је одмах прелаз границе и то овако:

Још синоћ кознички је батаљон по пола на две чете раздвојен. Њима је придодат и по један брдски топ. Из Разбојне једна је полутина, 2 чете с топом, отишла на десну страну, на караулу „Јаворац” а друга полутина (две чете) опет с једним топом отишла је на леву страну Клисуре „Главну Караулу”. Њихов је задатак био, да теснац клисурски с леве и с десне стране доминирају, и по могућству се на непријатељском земљишту иза клисурског теснаца у арнаутском селу Чучалу саставе, те тиме пролаз остале војске кроз овај теснац од непријатеља обезбеде.

Јутрос у 9 часова кознички је батаљон своју задаћу срећно извршио, и саставио се на непријатељском земљишту (у селу Чучала). Теснац је осигуран

Пошто се јави команданту да је батаљон кознички сретно до своје мете дошао, и обе се поле батаљона у Чучалима састале, нареди одмах те I и II чета нашег батаљона II класе кроз теснац клисурски сретно прође и састави се у Чучалима са козничким батаљоном. За I и II четом пређе и III и IV нашег батаљона с још 2 брдска топа. Логор се овди образује и село Чучало центрумом се постави.

Изаслате предстраже заузеше село *Сибницу* и висове све до села Рашице. Борбе како о прелазу границе, тако и при заузећу предстражних позиција није било.

6 Децембра. Сви смо по јучерашњим заузетим позицијама. Данас у селу Сибници један војник I чете II кл. нашег батаљона, ухвати Мула Шерифа оцу Сибничког.

Код њега је нађено прилично новаца, кованих и аустриских банака. Важног ништа.

7 Децембра. И данас смо на Чучала. Данас је учитељ Мајдевски (окр. круш.) г. Петроније Ивезић тумарајући по заузетој Сибници наишао у једној кући на једног Арнаутина позивајући га на предају, но пошто Арнаутин не хтеде, већ извуче из појаса пиштољ да опали на Ивезића, овај итрином прискочи му и одбаци пиштољ, па затегне своју острагушу и на место га убије. Убијеноме је главу одсекао и на бајонету у Чучала команданту донео.

Данас је дошла наредба од дивизијара, коме је главни стан у Прокупљу, за будуће оперирање, као што иде:

Наредба из Прокупља послата 7 Децембра из јутра. Команданту Јанкове Клисуре, мајору И. Ц. Живковићу.

«Моје предстраже стоје код села Потока између Прокупља и Куршумлије, коњичке извиднице долазе до Тугура (бацког хана).

«Сутра ћу напредовати према Куршумљу, и по могућству ово заузети. Потпомажите ме у свему а нарочито у овом предузећу; то ћете најбоље учинити, ако пратите бар две чете Козничана са усташима, да домаширају до Мадљике, и заилазе Куршумљу иза леђа спуштајући се преко Опашца Топлици и Прокупљу ка мојим трупама, а са пешадијом у колико вам стоји на расположењу истакните се ако је могуће и то ако не баш до Гргура, а оно бар до Суводола (черкеског села).

«Нарочиту пажњу обратите вашим трупама на то, да се не би збунили од нас и мислили да смо ми противници, те у таковој забуни и пуцали на нас, као што је и бивало.

«Ако вам буде могуће, дођите сутра лично, наћи ћете ме између Тугура и Прокупља, а ако то не можете учинити, онда ме извештавајте подробно о свему и што о непријатељу дознали будете, као и о размештају ваших трупа.

«Арнаути се овамо предају, с тога и вама препоручујем, да оне Арнауте који би се вами јавили и хтели се предати, уредно примате, и у свему их заштићавате према под ·|. приложеној наредби мојој, коју ће те војсци обзнанити.

«Арнауте, који би се предали, разоружавајте, и задржите муницију, па ћете са тим оружјем снабдети усташе. Наредите, да ми се одмах пушке које су у Брусу смештене, ради наоружања усташа, бар 1000 комада, заједно са потребном муницијом, што пре донесу до вашег логора, а чим дођу јавите да одавде пошљем коморције ради пренашања.

Командант ибарске дивизије
потпуковник
СТЕВАН БИНИЧКИ

8. Децембра. Данас није ништа тако важно било, сви смо по заузетим позицијама – спремни за даљи марш — али при свој нашој спреми остављено је за сутра.

9 Децембра. По наредби командaнта одређен за данас потпоручик г. Крста Булајић, да се са батаљоном Расинским, и једним брдским топом, јутрос рано заузме село *Блаца*, и шанац Блатачки. По сретном заузећу шанца, крену сву стоку, која је у селу била, за Чучала; но наједанпут се више села укаже неколико Арнаута и пред њима, бегајућа из села чељад. Г. Крста нареди, те се један топовски метак у њих баци, које их јако поплаши и од намерног бегања поврати управо к њему. Кад су дошли на «бесу» код г. Крсте ови Арнаути, замоле га да на њиову чељад не пуца, но да ће се сутра, сви на милост и немилост предати. Г. Крста поверује им и слободно их отпусти. Међу тим изашље и опет у село неколико патрола, које сву заоставшу стоку, краве и биволе у 49 грла похватају и на Чучала експедираше одакле је послаше преко Јанкове Клисуре за Крушевац. Међу овом стоком било је коза и оваца — Данас је била велика зима, и снег је јако падао. Данаш-

ња логорска наредба доста је важна — а нарочито због размештаја за наступање војске на Куршумлију, с тога је износим у целости:

«Наредба за војску клисурску — команданту логора госп. Капетану Стој Николајевићу.

«Она чета која је са поручиком г. Крстом Булаићем — и то од Расинског батаљона заузела Блацу, нека и даље под командом четовође као посада Блаца и тамошњег шанца остане. Свезу има одмах наћи с капетаном г. Миланом Стојановићем командантом Чачанског логора у Тулару на путу између Прокупља и Куршумлије. Четовођи поменуте чете ставља се у дужност да поменуто место чува, и у случају нападаја с противничке стране најозбиљније брани.

«На Чучалама остаће као потпора и одбрана клисуре — два топа Алексиначке лаке батерије, а под командом поч. потпоручика г. Д Прокића; са два вода пешака од расинског батаљона, као заштита топова. Друга два топа остаће у Клисури без заштите.

«Остале две и по чете расинског батаљона, као и они који су под командом г. Мирића — имају се одма сви искупити и доћи у Чучала, и ту чекати, а пре овога четовођи који остаје са посадом у Блаци, показати предстражни положај и сва места која су они са својим трупама заузели и одржавали.

«Трстенички батаљон — нека остане на својим местима где је сад *(Сибница)*.

«Сва трећа чета козничког батаљона да буде вечерас у Рашици (село) I чета овог батаљона да се скупи у Гор. Сибници; три вода овог батаљона, који су сад у Блаци под командом г. Мирића, да дођу у Чучала, и да се јаве команданту логора и сајузе батаљону. Онај вод пак од овог батаљона — што се налази код «Церове» (караула) под командом водника Спасоја да одма дође у Рашицу.

«Буљубаша са својим стражарима — од Батота (село) па до Јанкове Клисуре, да сви буду вечерас у Рашици, и да се јаве четовођи III чете чим дођу. Од Бећировца (караула) до Батота нека иду сви код поручика Живка Стошића, и нека се њему пријаве и под команду ставе.

«Сви коњаници нека остану код своји части гди су сада; Брдска батерија има се скупити на Чучала.

«Од ситних части — нека дотични командири поведу са собом најнужнији део, а остало нека се смести у Јанковој клисури, и стави под команду главног комесара г. Мице Живковића.

«Детаљнија и свеѓ подробнија упуства, саопштиће се дотичним командантима усмено.

«Команданту логора препоручујем најозбиљније, да по овоме моме налогу одмах поступити изволи и о извршењу истога, да ме што пре извести.

«Буљубашама и стражарима, препоручујем најстрожије да се ове наредбе тачно придржавају; јер ћу се у противном случају послужити свима средствима, да најнемилосрдније казним све оне, који би овој наредби противни били.

9 Децембра 1877.
Чучала.

Командант клисурске војске
мајор
ИЛ. Ц. ЖИВКОВИЋ

10 Децембра; јуче је целог дана у нашем логору био између господе команданата договор како ће се за на Куршумлију нападај учинити.

По држаном савету склопљена је диспозиција (план за нападај) коју смо данас сваки за своју трупу (батаљон) преписали. На њој су радили: осим команданта, г г. Лазар М. Павловић пешадијски капетан који је 1876 год. овуда с усташима као њихов командант крстарио, и месту се извежбао. Прото Лаза, садањи св. Мајдевски, који је пре рата куршумлијске нахије прота био, а по оглашењу првог 1876 год. рата, прешао у Србију гди и данас живи.

План напада био је овај:

«Диспозија команданта крушевачке бригаде II класе.

«11 ов. мес. наступаћу са подручном трупом ка Куршумљу и исту по могућству заузети.

«Услед горњег наређујем следеће:

«1.) Лево-крилну колону сачињавају: одред чачанске бригаде под командом г. Милана Стојановића, који је сад код *Тулара* на путу између Прокупља и Куршумља, он ће наступати према Куршумљу, а Долином Топлице, по упуствима које му је издао Командант ибарске војске.

«2.) Центрум се састоји из Крушевачког, Трстеничког, III чете козничког и једне чете Расинског батаљона. Овоме се одреду придају и 2 брдска топа под командом дотичног водног официра. Одред је овај под командом Команданта крушевачке бригаде II класе. Кренуће се поменутог дана из Чучала у *у 4½ часа из јутра*, и наступаће ка Куршумљу, преко Рашице и Музаћа, и одатле над Гргуром до Неваде; одатле наступаће преко Јољуа. и заузимајући вис «Перунику» — иде истим висом с левим крилом, командир IV чете козничког батаљона, који ће се истога дана кренути од Батота, и наступати такође ка Куршумљу. Колона ова одржаће безпрекидну везу са десним крилом капетана г. Стојановића и левим крилом IV чете козничког батаљона — Милисава Грујића.

«3.) Десно крило под командом г. Лазара М. Павловића, састоји се из IV чете козничког, II чете Јошаничког, и 1½ чете расинског батаљона; два брдска топа под командом командира ибарске батерије (командант исте г. Стојан Николајев. кап.) придају се овој колони, она полази истог дана у 6 часова пре подне и наступа ка Куршумљу овако:

«Четврта чета козничког, и два вода расинског батаљона под командом четовође Милосава Грујића, полази из Батота у напред означено време, и наступа ка Куршумљу, преко Согоњева, тражећи везу са десним крилом

центрума над Невадом (Коњусе и Гргуре) и левим крилом потпоручика г. Живка Стошића.

«Две чете Јошаничког и једна чета расинског батаљона под командом потпоручика г. Живка Стошића низ Топлицу држећи везу с десним крилом IV чете.

«Оба ова одреда имају да се сједине у Невади (код Коњуса и Гргура), а одатле ће се наступати заједно до на врх *Перунике.* Овде ће се одред потпоручика Живка Стошића одвојити и прећи на десну обалу Топлице код села Данковића над Лугићем, старајући се да заузме вис Баћоглаву, и по том и само Куршумље.

«Команданту центрума ставља се у дужност да у означеном правцу наступа у неколико испред десног крила.

«Од ескадрона предаће се по неколико коњаника и једној и другој колони, ради извиђања и одржања узајамне везе између оперирајућих колона.

«На случај неуспеха, центрум ће одступати истим путем, а десно крило преко Паваштице ка Магову, тражећи у одступању удесне положаје за логор, било то на Турском или нашем земљишту.

«Објект је свију колона Куршумље.

9 Децембра 1879 год.,
Јанкова Клисура.

Командант бригаде II класе
мајор
ИЛИЈА Ц. ЖИВКОВИЋ.

По овој диспозицији, командант логора г. Николајевић саопштио свима старешинама народне војске, да војницима закажу, да ће се сутра наступати и где ће која трупа, те да се сваки што има спремити, боље опреми.

Данас је наређено још и то, да се од прековишне стоке заузете на овом земљишту предаду интенданту на реверс у Крушевац, а тако исто и коже — од поклане стоке — начелству станице клисурске.

11 Дец. По јучерашњој саопштеној диспозицији, војска је наша јутрос *око пола 6 часова* (!)[1]) на наступање кренула.

[1]) Овај знак чуђења написао је писац овог дневника. **В. Ђ.**

Трупа је овако наступала: Главна или центрум по врх села Сибнице (десно од Чучала) кроз села Рашицу и Музаћ (јужно), одавде југо-западно у село Гргуре, из Гргура су одвојена два вõда косом која се имала саставити на вису Перуничком, остала трупа ишла је кроз Гргуре, Неваде, Коњусе и саставила с првом на вису Перуничком. На овом вису саставила се колона капетана г. Л. М. Павловића и Козничко-Јошаничке чете које је предводио потпоручик Живко Стошић. Усташке чете које је предводио Радосав из Батота, а буљубаша караулски, били су такође под командом Стошића.

Бригадни центрум кад је заузео вис Перунички око 3 часа по подне, зауставио се мало на томе месту, па је онда учињен распоред за даље кретање.

I и II чета Трстеничког и I и II крушевачког батаљона са једним брдским топом и дотичним командиром кренули су се левим висом који води право на шанац непријатељски у Микуљани; остала трупа отишла је правцем југу на Куршумлију дошавши до села *Срзца* пред којим је један голи вис (над Куршумлијом од ког се пружају венци к непријатељском шанцу) доње микуљански где само једна мала речица предваја, и тако се ова операција ових цемтрумних батаљона изврши. Ова трупа, пошто је дошла у Српце, утврдила је одмах батерију и вис и по заповести команданта избацила је два топовска метка у непријатељски микуљански шанац. Исто тако избачено је и из оног једног топа три метка што беше први заузео позицију испред шанца. Непријатељ из шанца одмах се јавио.

Док су позиције овако заузете, и непријатељ тражен, и ноћ је стигла, те се није могло а и смело даље напредовати, но морало се на заузетом месту преноћити.

Ово је било одвећ тешко за војнике, дању је снег падао, а ноћу је мраз јако испијао. Дрва се није могло

довољно наћи, да се ватре ложе, јер беше јака помрчина од пале магле ухватила.

Приметба: Према диспозицији требала је војска из Чучала поћи 4½ часа из јутра а не у ½6. Узрок је овоме г. командант И. Ц. Живковић и командант I крушев. бат. II кл

1.) Што је командант г. И. Ц. Живковић истина у 4 сах. изјутра стигао из Клисуре у логор, али у таком стању да су га г. г. официри морали задржати да мало спава, те је тако у кући где је командант логора, провео до 6½ часова.

2.) Што је командир крушевачки по распореду требао још синоћ доћи на Чучала, јер без њега беху само две чете дошле, а остале су с њиме — незнано где остале и тек вечерас стигоше у Српце.»

Саму битку куршумлијску описује г. Ђорђе С. Аћанин у свом дневнику овако:

«Наша је војска у јучерањим заузетим позицијама заноћила, и јутрос у 7 часова пре подне пође се на непријатеља налазећег се у Микуљаснком шанцу крсташити. Бригада крушевачка спуштала се полако од јучерашње позиције низ брдо у једну речицу а одатле пењала се к Микуљанском шанцу на непријатеља. Но непријатељ је још ноћас свој ланац низ ову речицу распустио, и ухватио што већи положај спрам наше војске — око свог шанца. Наш спуштајући се ланац — управљени на вис шаначки опази непријатељски ланац у речици, и поче жестоко плотунима пуцати. Борба се жестока отвори. Ланац непријатељски са огромном виком и дреком пзтрчи јуришом на наше наступајуће колоне, и тако изненадно, да наши војници почну одступати, пењући се на супротни вис, пред селом Гор. Микуљане. Кад се наше трупе успеше на овај вис, онда громко повикаше «Ура»! и опале плотуне на напредујућег непријатеља. Непријатељ видећи да наша трупа весело заузе овај вис па с њега

осу плотуне, врати се у највећем нереду на своја стара места Наше су их трупе жестоко јуриле и пуцале. Међу тим док је наша војска овако на непријатеља нападала и отерала га, батерија је наша своје метке управо у њихов шанац Микуљански бацала, које је непријатеља још у већу забуну доводило.

У овој отпочетој борби, укаже се један брдски непријатељски топ у шанцу, на вису самоковском, одмах више Куршумља. Батерија наша чим га спази управи два топа на њега и почне га тући. За неколико минута непријатељски је топ од наше батерије сасвим ућуткан био.[1]) Турци кад видеше да им топ престаде пуцати, уплаше се и почну к шанцу скупљати, држећи се виса и шанца. Но у овом њиховом скупљању укаже се колона чачанске бригаде I кл. коју је предводио пешадијски капетан г. Милан Стојановић. (Трупа је ова била у Тулару). Турци кад видоше, да им је и иза леђа зађено, почну ужасно бегати не имајући времена ни пушке избацити. Чачани видећи како непријатељ нагло бега, повичу «ура» и пусте се као лафови за њима прво с плотунима а после сечом и кундачењем!.... Весеља неописаног!

За овом колоном ишла је и тешка батерија. која је с Мачковачког виса пре тога на непријатеља управљена била и пуцала. Међу тим док је ова чачанска колона овако весело гонила непријатеља, бригада крушевачка појури на непријатеља у шанцу и одатле га отера, заузевши шанац и вис Микуљански. Непријатељ је како пред чачанима, тако и овде пред крушевљанима те исте среће уз пут имао, скачући преко снегова и Топлице која доста велика беше.

На овом вису, а шанцу непријатељском, намести се одмах наша тешка батерија.

[1]) Овде се наш учо вара. Тај трофунтовни позадни топ турски дејствовао је до мркле ноћи. Тако вели наш трећи извор. В. Ђ.

У 3 часа по подне непријатељ је сасвим на десну страну Топлице с великим губитцима претеран био.

Кад је непријатељ сасвим отеран био, и тешка батерија у заузетом шанцу намештена била, командант нареди те се неколико метака баце у Куршумлију, али само без повреде вароши.

Док се је војска у ред од радости довела а боме и рањеници се превили и експедирали, и зимска је ноћ стигла те даље напредовање зауставила. Војска је сва у својим позицијама на висовима поред Топлице а према висовима заноћила.

У данашњој борби одликовали су се: поднаредник Милан Максимовић који је први у шанац улетио; потпоручик Владимир Машић који је непрекидно из стрељачког низа пуцао и г. капетан Лаза М. Павловић ађутант (није ађутант већ шеф штаба) ове дивизије.»

Други наш извор описује исту битку овако:

«Сутра дан 12 Децембра стигла је крушевачка бригада II кл. а и капетан Лаза Павловић са својим одредом у близину Куршумлије према диспозицији. Око подне[1]) судари се најпре крушевачка II кл. са непријатељем.

Одма у почетку пушкарања наши другокласци почну одступати, а тиме окуражени Арнаути излете из шанчева и крену се за њима.

Тај момент употреби вешто и изврши сретно командант студеничког батаљона поручик Сима Петровић, који је свој батаљон кришом примакао кроз шибљак и јаругама до на пушкомет од Мачковачких утврђења. Чим су Арнаути окуражени одступањем II кл. крушевљана, појурили дивљом виком за овима, напуштајући лудо своје шанчеве, Сима је повео свој батаљон највећом брзином у напред и заузме и поседне 2 главна шанца, у којима је само по неколико Арнаута било остало. Сад настаде за-

[1]) Трећи наш извор вели да је борба почела не у подне већ у 7 сахата изјутра. В. Ђ.

буна код непријатеља. Наши гађаху из шанчева све у месо, како истеране Арнауте тако и оне, који јурећи у напред нађоше се у чуду, изненађени пушкарањем иза леђа, из својих сопствених утврђења, и грдне руље Арнаута почеше бегати изгубив сваки кураж. Било је и гушања и уједања. Четовођу Пантовића ујео је један бесан Арнаутин за прсте, а било је невероватних случајева од дављења и гушења.

Наши Студеничани просто су касапили арнауте, којих је много остало мртвих око шанчева. Мајор г. Аксентије јавио је дивизијару да је преко 200 мртвих Арнаута било, а рањенима није се знало броја, јер су их по обичају одвукли. 13 Арнаута ухваћени су живи, а тако исто заробљен је један административни чиновник Мемур Хаџи Алај бег, који је био у рангу миралаја (пуковн.)

Од наших погинуло је 15 а рањено је 43 војника.[1])»

Најзад ево како се с треће стране прича ова иста битка:

«Да видимо сад какве су припреме чињене за саму битку пред Куршумлијом и како је ова текла.

Као што је напред казато, битка је требала по издатој диспозицији да буде 11 Декембра. Но због одоцнења централне колоне, коју је водио сам командант Крушевачке бригаде мајор Ц. Живковић, одступљено је од диспозиције и битка је одложена за сутра дан т. ј 12 Декембар. Због овога дакле поремећен је био и цео нападни план, који је издатом диспозицијом за све колоне утврђен био и усљед тога су морала да сљедују друга цељисходна наређења.

Још на вису «Перуника,» где су се централна и деснокрилна колона сјединиле биле, добио је налог пешачки капетан Илија Цветковић, да са једним батаљоном (састављен из 2 чете Трстеничког и 2 чете крушевач.

[1]) По нашем трећем извору за ову битку, овде је увећан број мртвих арнаута, заробљених није било никако, а Хаџи Алај бег предао се сам. Осем Арнаута имао је непријатељ у овој борби две чете редифа. В. Ђ.

батаљ.) крене лево и наступа ка једном вису, који је био управо наспрам средине турског утврђеног положаја на Микуљанском вису, и кад тамо стигне, да се заустави и у предстражни положај распореди, па сутра дан, да пређе у нопад и своје наступање управи непосредно на фронт непријатељевог положаја. Сва остала трупа продужила је своје наступање са Перунике право и зауставила се скоро пред самим селом Микуљаном. Пошто је предходно било извршено кратко осматрање терена и непријатељевог положаја, буде наређено, да се трупа размести на заузетом положају за преноћиште, пошто је извршено предходно постављење нужних предстража. Кад је размештај био извршен, буде наређено, те се испале неколико топовских метака на непријатељев редут, колико у цељи, да се непријатељ изазове да се видније покаже те и тачнија оцена о његовој снази и размештају добије, толико и са тога да би се лево-крилној колони за коју се предпостављало, да је овде негде у близини, дао хабер да је Крушевачка бригада стигла. Ово је још и за то било нужно, што са левом колоном не бесмо постигли још никакву везу ма да су и зато нужне мере одмах по доласку и размештају предузете биле. И заиста доцније се потврдило, да су они неколико испаљених метака својим одјеком дали хабер реченој колони, те је она већ сутра дан, кад је битка била одпочета, знала, да се борба води, па је сама одмах предузела наступање у правцу, који је диспозицијом обележен био. А као факт стоји и то, да се непријатељ после првог нашег топовског метка одмах почео да комеша не само у поменутим опкопима но на целом заузетом положају свом, да смо услед тога одмах имали потпунију оцену о његовом размештају и јачини.

На показани начин трупе су преноћиле сасвим мирно на заузетим положајима. Између нас и турског положаја беше Микуљански поток, који истина не беше никаква озбиљна препона али свакојако опет једна мала сметња на

коју је колико толико ваљало рачунати нарочито при евентуалном одступању наших трупа што нам се заиста и случило.

Овде нам некако згодно под руку долази, да испричамо једну доста интересантну епизоду. Кад је цео размештај за преноћиште извршен био и кад се већ сва нужна наређења издала, да се могло приступити и самом одмору, онда се покушало не би ли се како могли да добаве неколико Микуљанаца, те да се што позитивнија дата прибаве не само о јачини и размештају непријатеља на Микуљанском положају но и о његовој јачини и о целом стању око Куршумлије у опште. И ако не беше лако и безопасно по сељаке, нама је испало било за руком те нам заиста њих неколико Микуљанаца дођоше у логор. Са хвалом морамо им признати, да су нас о свему што нам је потребно било за сутрашњу радњу и довољно и поуздано обавестили, јер се њихов говор по заузећу Куршумлије у свему и обистинио. Но при повратку своме у село, излазећи из куће у којој штаб беше смештен, један од њих назгази случајно један тиквени суд и изломи га. То даде повода бригадиру Живковићу, те се и горопадно и нечовечно извика на грешне сељаке, који са опасношћу живота и свога и своје фамилије дођоше да нам учине важну услугу, и то им беше награда за поднети труд и претрпљени страх.

Сутра дан око 7 часова изјутра, капетан Цветковић већ је одпочео наступање са својим батаљоном и то две чете од Крушевачког батаљона развијене у низу а оне друге две као потпора. Наскоро се зачуше и пушке и са једне и са друге стране и ватра поступно биваше све јача и јача.

На глас тога одмах буду издата потребна наређења и свима осталим деловима и наскоро затим одпочела је и артиљериска ватра са наше стране.

Овде би се могло приметити за што није уводну борбу одпочела артилерија, но је та улога уручена била пешадији? Нами није за ово одступање познат прави разлог, нити смо у стању да се упуштамо у стручну оцену тога,

но свакојако држимо да ће бити једини узрок томе не довољна снага у артилерији, јер од исте беше само једна брдска батерија, па се вероватно штедила топовска муниција за важније моменте. И тај једини разлог по нашем мишлењу оправдава саму ствар, у колико смо били у стању да изведемо општу оцену о целој битки тога дана.

Због слабе ватре из стрељачког низа, који је образован као што је напред казато из две чете крушевљана буде наређено те се и оне друге две чете (Трстеничана), из подпоре развију у низ. За подпору ланца буде одређен козанички батаљон, а остала маса образовала је резерву. У то време и батерија је променила свој првашњи положај и постирала се на вису на коме је био испрва размештен батаљон капетана Цветковића. Овако ојачан и подпомогнут топовском ватром, наш је низ постепено али одважно наступао к фронту непријатељевог положаја и тако наступајући прикучио му се био скоро до на 30 корачаји од саме ивице.

Зарад сигурнијег успеха било је приликом ојачања низа наређено и то: да се једно одељење у јачини од две чете крене у лево од нашег бојног реда а у цељи, да се по могућству довати непријатељ с десног крила, у забуну доведе и нашим трупама с фронта, што већи и сигурнији успех ујамчи.

Но пре него је ово одељење и приспело на висину наше фронталне линије, наш је низ почео да одступа и то баш онда, кад је највише било изгледа на успех. Да би се ово одступање обуставило у самом почетку, буде наређено, те један вод топова дође ближе напред одприлике на 5—600 корака ваздушне линије од непријатељевог положаја[1]) поред тога што су и друге мере предузете биле. Но све то није могло да обустави започето одступање нашег низа.

[1]) Приметба: Да напоменемо овде узгред и то: да је водни официр Н Н. који је позван био да са једним топом заузме напред означени вис и подпомогне и олакша рад пешадије, одговорио дошав на сам положај, где га је надлежни старешина оче-

Као главни и управо једини узрок што је наш низ почео тако брзо да одступа, има се искључно да припише рђавом наоружању наше друго-класне пешадије, која имађаше пушке Гриноваче. Може се са чистом савешћу потврдити, да је свака пушка после не пуних 20—30 испаљених метака просечно постала сасвим не способна и неупотребљива за даље пуцање, јер се од показаног броја метака затварач толико загрејао био, да је зазор пушке сасвим ишчезавао, те се уљед тога не могаше затварати ни са највећом снагом да извуче и за пуњење приуготови. Постоји уверење једног очевидца, да је поред једног погинулог војника нађена пушка, који је покушавао с ножем да изокрене затварач па се нож изломио и одломак од истог нађен код самог затворача. Ово је заиста догађај пун трагичности али и пун истине. А какве ужасне оцене и жалосне последице могу да наступе код војске, која изгуби веру и поуздање у своје оружје у најодсуднијем часу битке, нека цене сами читаоци. Ми ћемо у прилог ове свечане истине да напоменемо само још то, да су војници јавно говорили, да би волели и сигурнији били, да имају старе руске спредњаче, но острагуше онако лоше и не поуздане. Боље оцене не може бити о каквоћи оног оружја, са којим се борила пешадија пред Микуљанским утврђењима, па и опет онако сјајне успехе постигла, као што је заучеће Куршумлије и свију положаја око исте.

Ми не би захтевали од наше трупе ништа више но да је била у стању да се за мало дуже време задржи под ивицом турског положаја и да смо у томе успели ми би заиста са пуно права и разлога сматрали, да смо од наше неуке, не савремено наоружане и у сваком погледу не спремне трупе, извукли највеће војничке ко-

кивао, да се на истом не може топ да постави, пошто »падају куршуми као град« па му није могуће да опстане, а камо ли још и да ради топом. Но на изричну заповест поставио је топ и отворио ватру.

ристи, јер би за то време приспела и лева колона и успешан резултат битке био би већи, јер би се са мање жртава и мање труда постигао но што је то иначе било.

Но да продужимо излагање самог тока борбе. Као што је и напред казато, наш је низ одпочео да одступа после не пуних два сахата борбе, дакле око 9 час. пре подне. Али са пуно похвале мора се признати, да су наше трупе и под онако жестоком противничком ватром одступале у реду и корак по корак, тако да је непријатељ напустио своје заклоне и прешао у гоњење тек онда кад је наш низ био већ на супротној — десној — обали Микуланског потока. Но и при тако уредном и поступном повлачењу нашег низа, није се могло проћи без приличних губитака.

Али где је среће ту и Бог помаже. Баш онда, кад је одступање нашег низа и подпора било у највећим размерама, и кад је тако рећи и цео бојни размештај уздрман био и почео да се ремети, баш онда кад је управо свака нада почела да се губи на постигнуће наше жеље т. ј. освојења Куршумлије, баш тада је и у том најодсуднијем и најкритичнијем часу, приспела лева колона до положаја непријатељевог и ступила у акцију с бока и леђа противнику. Каква је радост обузела већ декуражиране трупе Крушевачк. бригаде, то може појмити у правој суштини само онај, који је лично учествовао ма у једној иоле озбиљнијој битки. У место малаксалости и бојазни, поврати се првобитна храброст и одушевљење.

И у том тако срећном моменту буде понова наређено наступање целом линијом. За непријатеља је заиста наступио био тренутак пун очајања и несреће. Окупирани с леђа и десног бока од лево-крилне колоне а с фронта охрабреном и понова у наступање покренутом крушевач. бригадом, они се нађоше у таквој неприлици, да им ништа друго не остајаше, но да у бегству траже

спасења. И заиста настаде очајничко бегање. Који није имао прилике да лично види у рату овакав појав, тај заиста не може имати потпуни и прави појам о ужасном призору и несрећи наших противника, у коју западоше благовременим доласком леве колоне, која још имађаше и пушке Пибодуше, дакле знатно боље и сигурније од гриновача а при том још и једну пољску батерију уза се.

На тај начин Турци напустише свој редутима и стрељачким рововима ојачан положај и одступише на „Самоков" који лежи на десној обали реке „Бањске" и над самом Куршумлијом. Но како непријатељ имађаше и на Самокову један раније подигнути редут у коме беху смештени и два позадна трофунтовна топа, из којих се без прекидно и за време борбе пуцало нарочито на лево-крилну колону, док им је ова била у домашају при своме наступању к Микуљаноком положају као и за време одступања и повлачења на Самоков, потпомажући и олакшавајући тиме и само извршење одступања својим трупама он продужаваше и даље ватрену борбу, поглавито ако и једино у тој цељи, да заклони одступање фамилија које се не беху ни до тога часа из вароши иселиле

Са заузећем Микуљанског положаја и извршеним одступом противника на вис „Самоков", могло би се пот пуно узети. да је и борба за тај дан у главном свршена и ако су Турци скоро до мркле ноћи продужавали пуцање и ми им истина ређе ал опет за то одговарасмо, ма да сама Куршумлија не беше заузета. Само пушкарање пак престало је сасвим тек пред саму ноћ.

Најглавнија брига била је сад да се на положајима испред Куршумлије а на левој обали Топлице, учини и према природи земљишта и према евентуалном нападу од стране противника целисходан размештај трупа за преноћиште са нужном опрезом према правилима предстражарске службе. И то је заиста и учињено од стране надлежних старешина. Крушевачка бригада била је разме-

штена северо-западно од саме вароши а лево од ње лева колона (чачански одред). Остале подробности распореда нису нам познате, а и сама ноћ која је ускоро и увелико била наступила, није нам дозволила, да се са размештајем целе нападне трупе потпуније упознамо.

Осим поменуте опрезе било је *изрично* наређено, да се чешће преко ноћ изашљу патроле извиднице ради осматрања „Самокова" јер се скоро позитивно још у напред држало, да ће непријатељ преко ноћ свој положај сасвим да напусти и да одступи ка' Преполцу. И заиста, сутра дан зором јаве извиднице, да је непријатељ напустио преко ноћ свој положај и у показаном правцу одступио. Услед тога дакле буде наређено, да се одмах заузме варош и да се све важније тачке око ње поседну. Па тако и би, јер после једног не пуног сахата; варош и висови: „Баћоглава" и „Самоков" беху већ окупирани нашим трупама. Но неке чести остадоше и даље на јучерашњим положајима, јер то местне прилике изискиваху.

Заузећем вароши, ми смо постали господари једне врло важне тачке не само у тактичком но и у стратегијском погледу. И заиста од наших даљих одсудних операција једино је зависило, да ово место постане и у истини врло значајно у овом нашем рату. Али ма да нисмо фаталисте опет нам се некако силом намеће мисао, да је само лоша судбина крива, што то тако и у самој ствари није било. Да смо само умели да се одмах користимо постигнутим резултатом са заузећем Куршумлије, ми можемо са пуно савести да тврдимо, да би нас примирје затекло не пред гордим „Самоковом" но ако не даље, оно зацело у Приштини, а тиме би покајали и тужно Косово, на коме је пропала и наша слава и наше господство, а на коме су задате целом српству тако дубоке ране, да су и до дана данашњег не излечене остале.

По уласку у Куршумлију наишли смо на разне ствари у довољној количини, нарочито је било врло много пе-

шачке и артиљеријске муниције. И сама та спрема у муницији довољно показује, да је и непријатељ сматрао Куршумлију за врло важну тачку, па ју је зато онако упорно и бранио.

Сад би могли сасвим да закључимо описивање ове упорне и пуно значајне битке, али пре но што то учинимо, сматрамо за особиту дужност, да напоменемо имена оних бораца, који су у овој борби понајвише одликоваше. Нема сумње да за постигнути успех највећа заслуга и признање припада левој колони, а по имонце Студеничанима, који су у одсудном часу стигли на бојиште и искључно допринели, да се борба у нашу корист реши. Но и поједине су се личности својим трудом и храброшћу толико одликовале, да би и грешно и непоштено било, кад би се преко њихових имена са ћутањем прешло. Као такав прво место заузима покој. поручик и командант студенич. батаљона Сима Петровић, који је доцније, приликом насилног рекогносцирања погунио на Самокову, и командант козничког батаљона Никола Стевовић.

Наши губитци у овој борби износили су око 60 које мртвих а које рањених. Но турски губитци били су знатно већи тако, да се нећемо млого од истине удалити ако кажемо, да су они било у 3 па и 4 процента већи од наших губитака

Ето тако је текла и закључена битка и заузеће Куршумлије и кад кажемо само још и то, да је по уласку трупе у варош и извршеном распореду трупа, дошао у Куршумлију и командант дивизије потпуковник г. Бинички, онда смо казали све што смо имали да кажемо.»... —

(Наставиће се)

Владан Ђорђевић

МОДЕРНА УСТАВНОСТ ПО ЖИВОТ НАРОДА СРПСКОГ У МАСИ[1])

пише

М. Милoвановић

„Појединце имају памети а кад су у гомили немају је ни мало."

Солон.

Ето таким речма обележи партиску борбу своје доби и народа најславнији законодавац најпросвећенијег народа на свету. Факат веома фаталан, који пролазом својим кроз чистилиште многих векова, култура и народа није ни до данас ни мало од своје оштрине изгубио. И данас у свима партијама и народима појединци имају нешто памети, а кад се скупе у гомиле и организују у партије, немају је ни мало. Тако је, више мање, у свих народа на свету па и у нас. У свима нашим партијама има људи од умности и памети, али чим ступе у гомилу и углаве се у партију, од свега тога нема ни спомена.

Доказе за ово не морамо тражити у даљини, у туђих народа и далеких векова, сетимо се само онога што се ту не давно деси у нашем парламенту, кад се наше партије дотле поклаше и завадише да се више не чуше и ако уши имадоше, и не разумеше и ако могоше говорити. А то другим речма не значи ни више ни мање но оно што негда Солон изговори својим земљацима. Парламенат, састављен из људи које је народ избирао слободно, без притиска, и образован из тако званог цвета народа српског, на послетку дотле догна, да се синови једне земље, једног народа и језика не чуше и не разумеше! Страхотна појава! Ми наговарамо наш доста оскудни народ, да одваја најлепше залогаје од својих уста и троши на школу и просвету, доказујући му да ће за њ настати дани среће и благостања, кад се маса изобрази, а овамо видимо да баш они на које је много и много трошено, и који су најпросвећенији и нај-

[1]) Питање о промени устава у Србији толико је важно, да од начина како се то питање реши, зависи у многоме будућност српске краљевине. С' тога држимо да у томе питању треба да се чује мишљење свију родољуба и свију озбиљних мислилаца. Уредништво је своје мишљење о промени устава исказало у критици свога уредника на „Рад" где се први пут отворено стало на браник *за два дома.* Међу тим има озбиљних људи и научника, који држе не само да нам не требају два дома, него тврде да Србији још не треба никакав модерни устав. Ми сматрамо за дужност да свачије објективно мишљење о овако важном питању пустимо у наш часопис, макар се и не слагали с њиме, и макар оно било и необично — оригинално.

Уредништво

образованији ни толико свести немају, кад се поведе реч о општим и народним интересима, колико најдивљачнији сеоски шипарци.[1])

„Издајници, бунтовници, паликуће, Карађорђевци итд.," епитети су којима се узајамно части тобожни цвет тако зване наше интелигенције, који се труди да те своје блажене особине и срећну, или боље несрећну просвету своју пренесе у масу популарну. Нека само једини Бог сачува нашу здраву и још доста неисквареву масу сељачку од таке несрећне просвете, која није створила никаквих истинских убеђења, никакве националне врлине, и која не даје људма снаге да зауздају своје страсти, превиде своје сићушне интересе и привију све своје напоре око општег добра народа свога! Нека нас више Бог сачува од оне саблажњиве борбе у нашем парламенту, која у велико наличи на несрећну борбу у негдашњем „правитељствујушчем совјету" и гнусна уставобранитељска прогоњења по ослобођењу Србије од Турака. Несрећни факат овај нека је овде само узгредна напомена, јер ћемо о њему говорити у засебној расправи, а овде нам ваља проговорити неколико речи о модерној уставности по живот сељачког српског народа.

Но пре свега интересно је да се запитамо, је ли устав као основни закон, којим се утврђују стварни односи живота друштвеног, нешто ново и модерно, или је толико стар колико и род људски, као и то, има ли и једног народа на свету без тог основног закона и какве су стварне разлике његове? Са двојаког становишта може се двојако одговорити на ова питања. Ако се узме на око изборна комедија у модерним уставним државама, ако се погледа на модне дебате у парламентима, на лукаву политику политичких партија и на све уставне ритице модерне Европе, онда тако зване деспотске монархије немају тог најглавнијег закона, бар по спољној одећи својој. Ако ли се пође са гледишта стварних односа међу сталежима ма кога народа, онда нема ни једног на свету народа неуставног, но и у најдивљачнијих народа постоје неки утврђени односи међу власним и потчињеним, који се према веку и развитку народа заогрћу разноликим хаљинама.[2]) А прећи те границе и раскинути утврђене односе од вајкада био би злочин у свима вековима и народима.

[1]) Ако се игде у свету може извести Спенсерово начело „поштење је најбоља политика", то би се могло извести у државном животу српског народа, где још нема прееголеме разлике међ појединим сталежима, и међ овима и масом популарном; али по несрећи ту ствар ремети она црта српског карактера која је верно насликана у одговору Краљевића Марка, кад су га питали пошто би се потурчио.

[2]) Говориле затуцане оптимисте и наивне прогресисте данашње доби шта им драго, свет је у начелу истоветни од како га је, и Спенсер ни мало не греши

Нико до послетка није могао остати некажњен за те злочине па и ако су их чинили они, који су се истицали као синови или намесници свевишње силе. Азиски деспоти и старога и новога времена обично су за те злочине главом плаћали, а та иста судба постизала је и европске владаре. Карла I и Луја XV можемо поменути као узорите примере. Дакле, кад се на уставност погледа са стране материјалне, она је толико стара колико је старо и људско удружење, и с развитком удружења и државног живота развијали су се и облици њени. Од азиске грубе деспоције, па до атинске дивље демокрације, која прогоњаше и троваше прве и најврлије грађане своје домовине, само је један једини корак. Деспотизам једнога замењује деспотизам демоса и у том је сва разлика мећ тиранијом и слободом старинских културних држава.[1])

Но да оставимо ропска времена и старинске односе међу власнима и потчињенима, јер у тој доби не беше данашњег заплета од односа, нити лукаве ратне тактике данашњих политичких партија, па да се уставимо на првом непосредном извору модерне уставности и свих њених и згода и незгода. Да се, дакле, уставимо на извору модерне партиске политичке религије, која је од синова једне земље и народа начинила крвне непријатеље онако исто, па још и у већем размеру, као што је то негда учинила мухамедова и римокатоличка религија од нашег јадног и много напаћеног народа. Тужна је то паралела, али је слика истинита. Вођена борба на смрт и на живот међу фанатичким религијским сектама једнокрвне рођене браће данас се понавља међу нашим политичким партијама, јер се „борба мора водити на живот и смрт“ као што рече „Самоуправа“ у своме 45 броју од ове године.[2])

кад вели да је сума зла истоветна у свету, само се у културним државама равномерније подељује. Па шта више не греше ни они који држе да се новим лековима полажу основе за све нове и нове болести. Као један еклатантан пример за ово можемо узети модерну уставност.

[1]) Међ деспотском влашћу каког татарског поглавице и деспотизмом модерног једног парламента и дан дани нема никаке битне разлике. Разлика је само у облику фактора а ствар је истоветна у оба случаја. Азиски деспоти узимају од својих поданика колико им се прохте, а модерни парламенти то исто чине са својим суграђанима ударајући на њих, без пристанка њихова, разнолике намете.

[2]) Нигде се на свету не показује више важност Аристотеловог начела, по коме је врлина у среди међ два екстрема, него у борби политичких модерних партија. Донекле партиска борба, кад се већ пристане на то да је та борба легална, може и не бити од штете, али чим пређе онај ступањ на ком би се могла назвати пре надметање но борба, постаје не само опасна но и саблажњива. Наше партије нарочито се у овом последњем одликују.

У развитку новијег европског живота, на послетку је наступила борба међ власним и потчињеним, и из проливене крви у тој борби израстоше слободне вароши и грађански сталеж. На том ступњу друштвеног развитка налазимо три снаге са нешто неједнаком тежином: племићску, буржоаску и краљевску. Преко буржоазије, наслањајући се на масу популарну, краљеви су се по неопходности јављали као преставници и заштитници средњег сталежа и масе популарне и потпомагали ослобођење њено. Племићи на против трудили су се, да маса остане у вечној подвласности, откуда дођоше у сукоб племићски и краљевски интереси и изроди се међ њима жестока борба, која се водила с великом жестином и с променљивом срећом. На континенту осташе владари нешто надмоћнији, фактички се примиривши с племићима, а на британским острвима десило се са свим обрнуто. Инглиска аристокрација победив свога противника свеза му потпунце руке и формално и материјално. Отуда фамозна инглиска уставност, облик државни у коме је аристокрација господар, средњи сталеж слуга, маса народна бесправна, и владар без владавине.[1])

Отуда изборна борба, изборна уставна комедија, отуда на послетку сва извијања и увијања данашњих модерно-уставних европских владавина, којима лукава и мудра инглиска аристокрација свеза руке владару, заузда средње сталеже и на неодређено време смете еманципацију масе популарне. Та нечувена политичка накарада остала је, више мање, усамљена све до друге поле овога века и била је највећи непријатељ велике француске револуције, којој је тренутно пошло за руком да прогласи и у живот уведе еманципацију масе популарне.

Ето нам у неколико речи историје модерне уставности. Лукаво чедо лукаве инглиске аристокрације коме је намењено да одржи народе у вечној потчињености и осигура власт и господство горњих слојева за вечита времена. Дати све и опет у исто доба не дати ништа, одрећи се формално сваке тираније и сваког господарења и опет бити у ствари највећи тиранин и деспота; дати по форми све слободе на свету а у исто доба одржати у првобитној потчињености масу популарну — ето то је у главноме та инглиска хидра, која се наших дана толико раширила по културној Европи, да је већ по-

[1]) Сви су млађи народи таке среће да се у њихову средину пресађују оне установе које су већ одживеле у својој домовини и показале се као штетне по даљи развитак. Српском народу нарочито је то суђено, јер се у нас прима као нешто по све ново и по све потребно и оно што је већ на западу одживело.

стала нешто без чега не могу опстати данашње генерације. У политичком европском свету данас се више и не збори ни о чем другом но како ће се тај политички монструм усавршити и што боље дотерати како би се коме што лакше и што удесније владало и господарило. Велика већина европских држава данас је не мало у свему усвојила инглиску конституцију са два дома и свима осталима мајсторијама, као врло подесну за трајну и постојану владавину. Друге су опет у томе у нечему оступиле од инглиске прегледанице и у тај ред долази и наша отаџбина.

Према овоме две су свега главне тачке око којих се обрће сва тежа наших уставних реформа: горњи, господски дом, и потпуна елиминација владарева из законодавства и администрације. Обе партије у начелу разним путовима иду истоветној цељи, обе хоће да реформом устава осигурају себи владавину на дуга времена. Власници и великаши тиме што би уредили господску скупштину без које се у земљи не би могло ништа урадити, а трговчићи и газдаши што би уклонили онај утицај, који је посредно долазио од владара преко избраних владиних посланика.[1]) Власнички, дакле, и богашки сталежи отворили су жестоку борбу, која се води на живот и смрт око неограничене владавине над масом популарном. То је факат који је веома јасан за свакога који сме погледати у светлост истине и може провидети разнолике партиске вараке којима га омазују.

Па шта да се рече о томе фаталном феномену, и на коју се страну народној маси ваља поклонити? Државни се наш живот тако закотрљао да се натраг не може, но се мора напред. Мора се дакле избрати једно од два зла: интережџиско-газдашка или господска владавина, једно или друго а треће нешто и непоставља се у питање. Маси је дакле суђено да изабере једног од та два господара или да их обојицу у исто доба подмири и тиме спречи међу њима крваве ратове који се увек воде трошком масе популарне.[2]) А пи-

[1]) Није по све без разлога што су владини посланици по доста дискредитовали, јер су ти људи у истини врло зло схватали свој положај. До сада две су главне улоге вршили владини посланици, или улогу верног и понизног слуге, или улогу противника, што је и једно и друго било од штете свакоме, а угледу и важности саме владе понајвише. По нашем мњењу нико није више нанео незгода свима нашим владама од слепих њихових присталица.

[2]) Политички шпекуланти и шарлатани трубе на сва уста да би могли прогнати сва зла из света кад би имали народно овлашћење и тиме држе наивне сталеже у грозничавој раздражености. У науци је по све на чисто с тим да се прогрес човештва састоји не у томе, да се све невоље прогнају из света, но да их буде што мање и да постану што сноснијe. То се само може на овом мучном свету, а остало је све заблуда наивних духова.

тање то и јест управо мртви угао данашње наше уставне реформе. О том питању ми ћемо доцније исказати своје назоре у опште и на посе неумрлог мислиоца Џ. С. Миља као прослављеног зналца у овом предмету.

По свему што се зна о законима људског живота два су главна начела, односно овога, у опште усвојена у научном свету, једно је резултат самониклог природног развића, а друго људске интервенције. По првом начелу уставо и законодавац само је слушкиња и тумач природног развића, и у том случају он само изналази односе, који су се собом развили у животу, даје им видљиве изразе и свечану потврду, Ту уставо и законодавац поступа онако исто као и сваки други испитач на ма којој области људског сазнања и проучавања, тако да у неку руку законодавац као и физичар поставља нешто одеалисане законе о једнакости, правди итд., као што физичар формулише закон кретања по правој линији, па и ако тог кретања нема у реалној васељени. Животне дакле односе законодавац прочисти од онога што се држи као случајно и нечисто, и поставља их за мерило реалности. Потпуне једнакости пред законом, потпуно праведне порезе, потпуне слободе збора и договора, тако исто нема у друштвеном свету као што у природи нема кретања по правој линији, па ипак законодавац проглашује та начела као правила по којима ваља живети и управљати се.[1])

У науци се узима да је то у велико законити поступак, само се не сме заборавити да сваки народ, па и свака покрајина према природи и развитку своме има националне своје идеале које законодавац, ваља само да позна, утврди их, и постави за регулативу у животу. И у овом управо и јест сва тежа онога опште признатог правила по коме установе морају одговарати духу и карактеру народном. Па како ни два народа ни две покрајине па на послетку ни две општине и индивидуе нису у свему потпуно једнаке, нити су им у свему једнаки национални и човечански идеали, то је управо питање о сугласности установа са духом и карактером народним, питање фатално, које сваки према својим осећајима и појмовима овако или онако разрешава.[2])

[1]) Један гласовити испитач духа и живота пореди начела и правила научна са животом који се представља на позорници, па том приликом примећује да је допуштено живот нешто идеалисати, али ни пошто фалсификовати. За законодавца који кроји народне установе, народну државну хаљину, према народном телу, ова је напомена од велике важности.

[2]) Једна од највећих погрешака наших законодаваца и реформатора у томе је што своје осећаје и потребе подижу на ступањ осећаја и потреба народа свога.

Људска умност и људски рачуни често се покажу са свим немоћни пред овим тешкоћама и законодавцу се на послетку ваља наслонити на инстикат масе популарне која не тера врло далеко са својим идеалима и није вољна да садашње материјалне користи пожртвује можда по све шупљим идеалима будућности. Тако се гледа на људске установе са тачке природног развића, а с гледишта људске интервенције по све је обрнуто. Ту се више не истичу нешто идеалисани стварни односи из живота, нити се установе управљају по животу, но на против живот по установама. Ма каква фикција која игде може синути у људској памети, уноси се у законе и према њој се нагибају живи односи народног живота. Са тога становишта све је на свету могућно, све се може учинити законима и установама, прогнати сва зла из рода људског и створити рај на земљи. Ето у томе је неограничено начело људске интервенције. Прво је начело непопуларно у целом свету, јер унижава виспреног државника на ступањ слуге и тумача, а друго на против омиљена је теорија свих на свету политичких шарлатана и мађионичара, јер даје државнику толику снагу колике нема ни свевишња сила као узрок и света и живота.

Према овом двојном начелу, по нашем мњењу свега је двоје могућно, радник и научар, или маћионик, једно или друго, а треће је нешто по све немогућно. Миљ, на против, држи се компромиса. Природни развитак и људска интервенција, по његовим назорима подједнако су потребни и оправдани. Горњи слојеви и добри закони по мишљењу Миљеву јављају се као васпитачи грађанских врлина, отуда голема улога владе и закона како у добром тако и у рђавом погледу. Па како се само вежбањем теку особине, то по мњењу Миљевом грађанске се врлине могу само образовати вршењем грађанских дужности, с тога ваља грађане позивати да јавне послове отправљају, јер онај који никад није био помешан у какво предузеће постаће супарник и тиме ће се поткопавати јавни и приватни морал.[1])

Из овога Миљ изводи да је само она влада ваљана у којој народ учествује. Али у томе има големих тешкоћа што неспремно преставништво не вреди ни луле дувана, а примера ради наводи краљевину Грчку, где се само умеју о власт отимати. Но као да

[1]) Ово је случај са нашим партијама које теже да се власти докопају, с тога је задаћа сваког патриоте да ради на томе да се пресуши врело из кога потиче грозничава деморализација у народу, а то би се по нашем мњењу могло учинити тиме што би владу састављали преставници свих партија, које се о власт отимају. То је наша патриотска жеља, а друго је питање да ли би се ти којн рогови могли стрпати у једну врећу?

сва невоља преставничке владавине ни у томе не лежи. И за најмањи чин законодавни и управни ваља имати стручне способности чега никако не може бити у гомили представничкој, с тога велике скупштине нису не само за непосредну но ни за посредну владавину, јер су на послетку поједини одбори законодавци, а скупштина па ма и најспремнија само контролор, јер као што Миљ вели, скупштини није задаћа да ради но да контролише. Дакле на послетку у мајсторској модерној држави скупштине су ни више ни мање но места за брбљање. То су прекори које противници бацају у лице модерној представничкој владавини, а по мњењу Миљевом ти су прекори у више прилика по све оправдани. Црње истине и истинитије слике од ове и нема можда у модерном државном животу. Да народ непосредно учествује сам собом у законодавству то је по мајсторској модерној уставности по све немогућно, па као што видесмо из речи Миљевих то је немогућно ни посредно, јер скупштина нема знања, није спремна, није стручна, нема појма о преплетеним модерним мајсторијама, с тога се као што рече Миљ, извргне у гомилу за просто брбљање и ништа више.[1])

Ми с тим не можемо дотле терати, али свакојако може се бар најмање казати да је репрезентативни модерни систем у више прилика права мора на грудима свега што је у истини, човечанско и народно, нарочито народа младог здравог и непоквареног. Једна само илустрација из нашег најновијег парламентарног живота биће довољна да потврди ово што рекосмо. У једној од наших последњих скупштина, један од најжешћих радикала наших дана са свом својом снагом потпомагаше законски предлог по коме не ваља никоме ни за што веровати, но да и за најмање подужице мора имати писмена исправа, да дакле казивање сведока односно дугова нема никакве вредности, и то с тога, што је, како се изрази тај љути радикал, народ дотле покварен да ће за полић ракије сведочити што се год хоће! Ето како репрезентује жестоки радикал оне који су га избрали и на скупштину послали! Ван сваке је сумње да свет није нигда запамтио тако страхотне и неразложне оптужбе народа свога, као што је та коју изнесе српски радикал у нашем парламенту. Све је непоштено, све покварено, никоме ништа не ваља веровати, — ето тако говори, тако преставља покрајину и народ свој

[1]) Ништа није жалосније видети од човека који је позват да нешто ради, а он о томе раду никаквог појма нема. Без прегоњења може се рећи, да су сви наши сељаци који седе у нашој скупштини у том жалосном положају. »Ја се не разумем у томе ни мало« рече нам пре неколико година један поштен посланик, кад му говорасмо да изнесе извесан предлог у скупштини.

човек, који се данас броји у прве борце за тако звано народно благостање.[1])

Тадањим државницима тешко падаше та страховита оптужба народа нашег, но ипак морадоше попустити трговчићима и газдашима, као тобожним народним преставницима, и донесе се закон који најочитије засведочава морално банкротство целокупног народа српског. Нећемо ићи даље нити истраживати црне стране репрезентативне модерне владавине. Грозничава саблажњивост у сваком кутићу наше домовине, од како су се потпуно пустиле узде том модерном страшилу, најочитији нам је сведок колико има важности модерна уставност по живот народа српског у маси, где лукаве егојисте или тупави шарлатани са својом мутњом чак дотле иду, те поткопавају веру у све оно, што је народу свето и узвишено, и без чега државни живот не да се ни замислити. Овај једини факат, који нам је свима познат, довољан је, надамо се, да карактерише несрећне утицаје модерне уставности која је неприродна и на самом земљишту на ком је изникла и развила се, а на земљишту српског ратара она и не може ништа друго доносити до квара и недаће.

А да тако не буде много ваља, по мњењу Миљевом, политичког такта, много вештих руку, много родољубља и самопожртвовања, много стручности и спремности, а од свега тога једва да има и помена у маси српског народа. Но ништа за то, наши ватрени поборници модерне уставности могу у овој прилици наћи излаза у ономе што Миљ помиње, говорећи о репрезентативној влади у Инглиској, како спекулативне мисли чине големе окршаје и крче пут напретку човечанском, напомињући као пример један век у коме не беше престола у Европи на коме не сеђаше какав литераран владалац н. пр. Фридрик велики, Катарина друга, Јосиф други, папа Бенедикто четрнаести и други. Тако је. Миљ има право. Ми на то можемо потпуно пристати, па ипак да остане недирнуто оно што смо рекли о модерној уставности. Велике мисли доиста, као и велики земљотреси, учине велике потресе и оставе после себе трагове за стотине година, али нема сумње да снаге које преображавају друштвене облике, онако исто из тиха раде као и снаге које преображавају земну површину или типове биљног и животињског света. Дакле велике мисли могу покренути један век на акцију и у неку руку као велике какве олујине прочистити тренутно друштвену атмос-

[1]) Није згорега да напоменемо, како је тај поборник сеоски трговчић који је без сумње у својим пословима нанлазио негда на некога који га је преварио, па је из тога газдашком логиком извео да се све исквари.ло и све пролагало, с тога је можда онаки црни предлог изнео и потпомагао.

феру, али радна снага која преображава облике света, не долази од тих величина но од накупљања и нагомилавања малених и средовних из којих је друштвени свет и формисан.[1])“

„У чланку „народ и радикали“ ми смо нагласили све грозе грозничаве партиске раздражености и слепоће у нас, а овде нам ваља проговорити неколико речи о томе, како ми схватамо начело по коме установе ваља да одговарају развитку народном, и каква је уставност за наше прилике и наш народни развитак? Но на ово се питање не може како ваља одговорити, ако се пре свега не реши питање шта ми разумемо под именом „народ српски“, да ли сељачку масу која је на броју $^{99}/_{00}$ или занациско-трговачку и чиновничку класу која износи онај малени остатак? Јер ако узмемо прво, онда су нам потребне установе једне, а ако друго, по све друге врсте. Интереси горњих и доњих слојева, и ако у апстракцији солидарни, опет су у реалности по све супротни. Оно што годи развитку тежачком не даје хране привилегисаним класама. Неизбежно је дакле да се интереси једних потчине интересима других. Тако се мора у неку руку или пожртвовати већина мањини, или мањина већини. То је фатална дисхармонија у државном животу не само данашњих но и свих на свету друштава, која се не да ничим испунити.[2])

Коренито решење овог фаталног питања само би се онда могло извести, кад би не само свака област но и свака општина имала свој устав и своје законодавство, од прилике онако као негда малене грчке републике; али не ваља заборавити да се и с овим не би по све злу доскочило, јер би се могло десити да и у једној самој општини има по све различних стихија за које нису подједнаке установе. Па шта више с тим би се могло поћи чак дотле, ако би се хтела строга следственост, да сваки човек буде сам себи законодавац! Следствено узевши ту је само мећа подешавања установа са људским животом, ту је крајна тачка, где се супротне крајности додирују и крајна култура потпуно се поклапа са крајним дивљаштвом, јер се и у једној и у другој прилици јавља појединац као целина независна! Но до те крајности нису полазили ни најсмелије друштвене утописте који су сањали о рају земаљском, јер

[1] Сваком је појамно колико има претераности у Миљевим речма, кад се само сети тога, како највеће идеје светске, које изнеше највећи људски учитељи пре много хиљада година, ни до данас не прекрчише себи пута у реални живот народни.

[2]) Нисмо против тога да се задовоље неке метафизичке потребе народног духа на свим областима проповедањем блажених идеала; али смо по све против тога што се политичке партије за те маште прихватају, мешају их са реалним факторима живота, и тиме доводе сам живот у забуну.

кад би се то што поменусмо до краја извело, све би се установе расплинуле у потпуно ништавило. Човек се дакле мора, хтео не хтео, на неком ступњу зауставити, мора допустити неке неследствености, неправде и тираније, јер без тога расипа се свака заједница и свако удружење, кидају се све везе и друштво се расплине у примарне атоме из којих се дугим притиском консолидовало.[1])

Према овоме притисак и ограничење у свету друштвеном као год и у свету неорганском јављају се у неку руку, и донекле, као први услови свега друштвеног и државног живота, без чега се друштвени живот не да ни замислити. Али потрефити како ваља меру притиска и наћи границу међу нужним и непотребним злом, највећа је тешкоћа на свету. Фатални је факат да се донекле интереси једних морају потчињавати интересима других, али наћи границу докле то ваља да иде, не значи ништа друго но саобразити установе и законе развитку живота, што је опет човештву ни више ни мање но Сисифов камен који се ваља без успеха од постања света. Да узмемо само за пример нашу отаџбину и запитамо се, какве би установе најбоље годиле целини, кад се већ деловима не може угодити? Питање остаје без одговора, јер су интереси целине независни од делова, машта без значаја. Противречност је ту неизбежна и решење немогућно. Једно се дакле мора пожртвовати другом и једно од двога узети као целина и према томе удешавати устав и установе. То је надамо се по све јасно и чисто за свакога који је што размишљао о друштвеном животу, само се ваља запитати који део у Србији ваља пожртвовати, горње слојеве или масу популарну?[2])

Питање је више но наивно, јер партије које су у власти, никад ни до века нити хоће нити могу потчинити своје туђим интересима, али ипак ми хоћемо да на њ одговарамо нарочито с тога, што те партије непрекидно трубе како се све ради, све тражи, и сва се борба води само у интересу масе популарне. Свакоме је појамно да за разне партије нема ништа на свету слађе од данашње уставне ко-

[1]) Овде нам могу сићушни умови приговорити да тако мисле сви назадњаци сви тирани и деспоти овога света, но тим приговором истина ова ни мало не губи од своје тежине. Ради обавештања ми само напомињемо, да снага која спаја у целину не мора увек бити жандарска канџија, но то може бити и снага умна и морална, која ипак мора притискивати ако се хоће дејства.

[2]) Ништа није смешније но чути кад сељачки један трговчић, адвокатчић какви, или иначе човек који од своје кесе не види и не зна даље, предикује како он ради за народни интерес. А за сваког је свесног човека по све јасно, да један велики народ за цео један век једва роди неколико синова који само и искључиво раде за род свој.

медије помоћу које се власти докопавају и постају апсолутни господари земље и народа; а ништа опет није убитачније од те уставне комедије по масу популарну, која видећи како се кољу, међу собом научени и просвећени, губи сваку веру у саму науку и просвету. На против ништа није кориснције за масу популарну, на ступњу патријархаоном, као што је маса нашег сељачког света, но кад се лицем лицу договара са својим владаоцем о својим невољама и потребама. И обрнуто, ништа није штетније за целу посредничку војску из горњих слојева, од тога зближења народног са својим владаоцем.[1])

Једно само од овога двога што поменусмо, могло би бити у истини предмет уставних наших реформа од ма каквог интереса и значаја, а треће је нешто по све немогућно. Или зближити народ с владаоцем и учинити непотребном чивутско-маркатиљну инглиску уставност, а с њоме и партиско сталешко господство, или то господство да краја извести по меркантиљном инглиском систему. По нашем мњењу прво би начело било по све према духу и интересима сељачког српског народа, а друго по све убитачно и супротно свему што живи нашим народним животом. Али и ако је то тако, и ако ми нисмо у овоме по све усамљени, и ако хиљадама патриотичних српских синова тако мисле, опет је модно мишљење толико окупирало умове наше интелигенције да она друкче не уме ни помислити но онако како је у моди. И сваки покушај да се вратимо са злог пута, којим смо пошли, она би данас извикала као големо назадњаштво и реакцију. Па шта више и сами они који овако мисле као и ми, подвикују са стојичком резигнацијом „натраг се не може, но се мора напред по што по то".

Страховита недотупавна мисао! Видимо да смо пошли куд не треба, па се држи да би то било натражњаштво кад би се вратили и пошли правим путањама! По нашем мњењу у људском животу и нема веће мудрости но се вратити са злог пута кад се опази да смо на њему. Али ах! модерно модно мишљење не гледа на то но хоће како је у моди па макар се савршено пропало. Државници и учевници, а партије да и непомињемо, у овом, се погледу ни мало не разликују од добре домаћице, која види да ће се кућа раскућити, ако се мода и даље устера, па ипак нема снаге да то пре-

[1]) Наши добри и по све патријархалног духа сељаци све на свету могу лакше разумети, него владара без владавине. Бити владар, господар целе земље, отац целог народа, и опет немати никакве власти, никаквог гласа и удела у великој кући народној, то је по све непојамно за здраву природну умност наших сељака.

крати него иде на сусрет очевидној пропасти.[1]) Натраг се дакле не може, па лепо, хајдмо куда смо пошли и испимо до дна чашу коју нам пружа аристократско меркантилни систем енглиски. Раздвојмо до крајњих граница владаоца од народа, и од патријархалног српског сељака начинимо маркантилно-аристократског инглиског парламентара, који нам у том положају не изгледа ни више ни мање но као кукавац који седи на клупици осуђеничкој. Он апсолутно ништа не зна о свим набројеним уставним ујдурмама и постаје најмизернија и најсићушнија играчка политичких егојиста и шарлатана.

Пустимо дакле нек се без сваке интервенције народног поглавице прегоне и отимају о власт разне партије и тим начином троше у међусобном ратовању крваву зараду сељачког народа, — пустимо све то и тим начином потпомогнимо потпуну деморализацију масе популарне, па смо учинили све што смо могли да се наша уставност удеси са свим по модерним калупима. Па да би и у самој несрећи било каквог таког постојанства, пустимо нек се заведу два дома, нек апсолутну владавину поделе међу собом власници и меркантилно-интелигенташи, нек начине међу собом компромис и што лакше и комотније господаре извештаченим уставном машинеријом над масом популарном. Народу је све једно хоће ли му господарити газдаши или власници. Он би само нашао сласти у томе да се договара, као са оцем, са својим владаоцем, коме би отворено казао шта му треба и од њега добио тако исто отворен и неувијен одговор. А све што је преко тога за наш је народ по све страно и непојамно. Реформишимо устав по модерном систему инглиском како нам је драго, за ствар народну по све је све једно, све ће то бити туђе за српског сељака па урадили овако или онако.[2])

Ето то се само може казати с народног нашег становишта о реформи нашег устава -- само то и ништа више; а све остало што би се говорило било би просто брбљање по моди утегнутих умова. А кад се погледа на ту ствар са ненародног партиског становишта онда остаје оно што смо напред поменули: да се уставна машина што више компликује и што боље удеси у интересу самих партија, како би се тиме стало на пут дивљим партиским страстима и пре-

[1]) Ма шта, и ма како приповедали економичари о разлици државног и приватног кућења и напредовања, факат је који се неда порећи да су оба кућења у начелу истоветна и да се оба подижу и падају по једним истим законима, којих се акција само у количини разликује.

[2]) Ко је икад познавао каквог сеоског пискараша и чуо његово разметање са законима и параграфима, томе је само појамна како ваља сва неприродност параграфска западних меркантилаца на простим животним односима наших сељака.

секла она грозничава и саблажњива свађа у нашем парламенту. Кад већ натраг не можемо пођимо бар са свим напред и будимо бар у злу сљедствени кад нисмо кадри што добро учинити, јер је најгора тиранија боља од анархије.[1])

Ето у главноме наших погледа на српску уставност и њену реформу. Нема сумње да ће се они учинити и власницима и газдашима и тако званој интелигенцији као нешто по све настрано и неумесно. Но нама није ни стало до тога хоће ли се наше мисли допасти коме или не. Ми сматрамо масу популарну као народну целину према којој ваља подешавати установе, и истичемо на површину њене интересе а мало нас се тиче хоће ли се то коме допасти или не́. Ми смо тога уверења да се никад није доцкан вратити са злог пута и народну управу удесити према духу и карактеру народа у маси. А што се то неће или не може, за то ће у оба случаја одговарати потомству они који су данас у власти и који придикују да све могу учинити.

РЕМОН

ОД МАРИЈА ИШАРА.

(наставак из 50-те св.)

8.

Та није да сам био љубазан већ... Али у мени је кипило, и ја реших да то познанство силом, на томе и остане, познанство једнога вечера. Да би се осветио, после ручка, на коме смо седели један до другога, ја нађох особито задовољство у томе да са свим очарам мога гонитеља, да би му у толико теже било после кад види да познанство самном не миче напред ни за длаку. Ја поведох у бој све моје моралне и интелектуалне вр-

[1]) Ни мало се нећемо жестити ако нам се и овом приликом подметне каквагод клевета као и приликом чланка „Народ и радикали" јер се држимо оне пословице да човека нико не може осрамотити док се сам не осрамоти. „Ко се боји врабаца тај не сеје шенице," ко гледа на то шта ће наивни или снћушни духови о њему рећи, тај и не заслужује да се човек назове.

лине. Редом сам му показао како сам учен, темељно образован, несташан, пун духа, доброг срца.. Просто сам га заробио.

Али, душа ваља, морам признати да је и он, обешењак један, био скоро тако исто диван као и ја. Ако је икада смртан човек био искрен, то беше он; у његовим сјајним као у детета очима, беше исписана сама лојалност; његов поглед беше тако невин да одмах казиваше чист, ничим неокаљан живот, чисту и поштену душу. Како беше препоручен г. Девилару од Палмерстна, држао сам да је Инглез, али он говораше француски ка и ја. Свестраност његовог образовања беше тако велика да просто заблене човека. Он је све знао, све сам видео, све људе, све земље и сва мора.

Он је спавао и под уигвемом Сијуским, и у колебама Малабарским, и у дворвовима индијских набоба. Против моје воље он је дражио моју радозналост, и ја сам се љутио на самог себе што да ме тај човек интересује. Али ја се бејах заверио да ће му сва мука остати на лијо. А Бога ми јес. Какав је то брезобразлук онако гонити ме са својим симпатијама, и ако сам му ја на хиљаду начина дао познати да ми не треба његово познанство и пријатељство?

Његова љубазност беше бескрајна. Стаде ми чак градити комплименте за оне моје чланке у часопису. Аха, помислих, сад ћу те ухватити.... Јес. ал' угурсуз беше их заиста прочитао. Ја изгубих присуство духа. Предмети о којима сам говорио у мојим чланцима беху за обичног читаоца врло мало разумљиви. Ја га повукох у дискусију о тим предметима.... Све забадава.... Проклетник беше потпуно разумео моје чланке.

То беше сувише. Моја списатељска сујета у мал' ме не упропасти, нарочито кад он стаде говорити о мојој дивној каријери у науци, која ми је осигурана; о томе како је то племенит задатак бити добротвор рода људ-

ског, и ако га често гомила светска не познаје, али он ипак куражно ради даље за образованост векова који ће тек настати.... Лед беше проваљен.... Ја се почех топити и у један мах, последњим напрезањем одбране, дођох до идеје да му за све те учтивости платим једним обешењаклуком. Пустио сам га да везе каква ме блага чекају на путу Њутновом и Араговом, па кад је свршио, а ја тек

— Господине — рекох му онако преко рамена — та ми се каријера тако мало допада, да ћу је скоро са свим напустити! —

Бум... Он чисто онесвесну под том мојом цигљом којом сам га лупио. Ја сам ликовао, па користећи се мојом победом стадох трабуњати како корсем хоћу «да се науживам моје зелене младости, како ћу да бацим прашне књижурине, па да терам ветар капом, да се науживам овога света, да се наберем цвећа....» Какав стид? Proh pudor! Стао сам да се сам грдим и заврших

— Само је младост за љубав. Ваља се њоме користити! —

Г. Одари беше зинуо од чуда. Ја се опијах мојим успехом и ја стадох да браним и да развијам ту моју тезу тако ватрено, да кад се мој нетражени пријатељ усудио скромно приметити, како је људима, који су навикли на озбиљан рад, такав беспосличарски живот досадан, одмах избацих како ћу ја ипак радити, али на поеаији и лепој књижевности.... Човек опет мора да има макар мало образа ... Па онда, да би још боље оправдао ову моју бајаги намеру, показах му г. Филбера једног песника, који мало даље од нас с неким разговараше, и који са првом својом књигом беше већ постао славан човек.

Боже мој, од чега зависе наше одлуке? Ја сам то почео да говорим од комендије, тек онако да наљутим мога гонитеља, кад мало по мало, ја се стадох сам уверавати да је то за мене најбоље. Као какво ђаче које

лудује за својом «љубазном» коју је уобразило, тако сам ја ређао сјајне варијације на моју тему, и на крај краја мој несташлук беше постао за ме збиља. Кад још мој мучитељ стаде говорити да не треба сигурно жртвовати несигурном, мој ћеф постаде права страст. Та ето мог «позива» који сам тако дуго тражио! Од свију путева који воде човека слави, ја бејах нашао најближи, књижевност! За то треба само мало дара или ђенија, а то су особине које често годинама ћуте у неком човеку, па их каква случајност пробуди. Ето Филбер почео је да пише у 31-ој својој години. Јуче још нико није знао зањ, а данас је већ славан човек... Ја сам све више у ватру долазио....

У кратко ја оставих г. Одарија и одох да размишљам о делу које ће ме прославитм. Први пут од два месеца на овамо вратих се весео кући. Моје уздање у будућност беше се утврдило, ја нађох опет моју звезду водиљу

— Драга звездо што ме чуваш, теби је име Мара! Ти си ми послала ово небеско надахнуће!

Зар ја да немам дара? Та ја те волем, ја треба само да пишем оно што си ми ти у срце урезала! —

Кад уђох у мој стан момак ми предаде једно писмо са поштанским жигом «Палермо». Писмо беше овако написано:

«*У Палерму* 4 септембра

«Само две речи на брзу руку. Тата изненада решио да се кренемо. Три дана после овог писма бићу и ја у Паризу. Од како сам то чула не знам шта радим од радости. Непрестано скачем, играм са овом лудицом Мабебелом. Ах, како сам срећна што.... погодите за што?....

Марија Ремонова Бернетова.»

Испод тога беше другом руком написано фино и читко

«И ако неке личности држе да сам ја луда, ипак ћу ја сутра дан по моме доласку у Париз, ићи на службу у Шаљоску цркву.

«Боже мој шта би било да ја не мислим и за друге људе.·

Сестра Мабел

(шеснаест година мање четири месеца)

«П. П. Мање четири месеца и дванаест дана. Мара,»

«Е, чекај се. Нећу да идем у цркву... — Мабел.»

«П. П. Видићете како је Мабел порасла и полепшала. Мара.»

«Па кад се добро размислим, опет треба ићи у цркву.

Мабел.»

9.

Нема тога смртнога који би био у стању наћи траг ономе што сам ја та три дана урадио за моју славу.

Та и ко би могао радити и мислити кад свуд око њега прашти ватромет. Пред очима су ми летели светлаци најразличнијега цвета, било ми је као да сам у некаквој апотеози. У мене није било више никаквог знака умности до — кретања. Код куће не могах издр кати за Бога. Више пута на дан јурио сам чак у Јелисејска поља само да гледам оно место где ћу, као невини Фауст срести моју златокосу Грету, кад она пођe у цркву. Изгледало ми је као да је целом свету освануо највећи празник, и ја сам куповао сам себи ките цвећа, као да сам хтео да поспем цвећем ставу којом ће доћи драга до мојега срца. Нико није одушевљеније певао «Осана ва вишњих» као ја у мојој соби, тако да мој слуга, изненађен мојом наглом веселошћу, није могао издржати а да ме сутра дан не упита

— Да нису господин примили некакво неочекивано наслество ? —

— Тако је, Франсоа, овога часа већ је кренула из Сицилије једна галија која носи моје благо. Ево вам 40 франака и слобода за цео дан. проведите се добро.

— Добро господине. Одмах ћу их однети у штедионицу! —

Ја дакле не постигох моју цељ. Све једно, срећа вуче свагда добар интерес.

Тек што Франсоа оде, неко зазвони на мојим вратима. Ја одох те отворих сам, као да сам са свим обичан човек.

Знате ко је звонио?

Г. Одари!

Е баш је погодио као мува у млеко, тај облак моје радости, тај паук на моме цвећу.

Беше тешко доказати моме мучитељу да ја нисам код куће, када сам му сам отворио. Морао сам га пустити у собу.

Он је дошао, рече, да ми понуди једно сјајно место, сјајно са научног гледишта, сјајно у новчаном смислу, у једном великом предузећу за које је и он интересован — врло вешт додатак — у једном руднику гвожђа или сребра, где би ја био управник, да поправим несреће у које је запао због неспособности и лењости једног енжењера. То је требало да ми ласка.

Ја сам га слушао таман толико, колико се мора из учтивости, па онда га без икаквих предговора потсетих на оно што сам му казао код г. Девилара, како је мој позив појезија и лепа књижевност, како сам се на ту каријеру тако одсудно одлучио да ми је жао што његову понуду не могу... и одатле му прилично отворено казах да треба да се чисти одакле је и дошао.

Али ја сам се преварио у рачуну. Он се не помаче с места. Са највећим поштовањем за оно што ја зовем мојим позивом, он ми доказа да је то глупост што ја радим, па онда мало по мало очерупа цео пантеон моје «будуће» славе. Интригант један! Читав сахат пунио ми је уши својим отровом пријатељских савета. То беше Мефисто претворен у доброга духа који ме је

водио у тако искушење здравога разума да сам најзад — и ако ме беше срамота — упитао: па где му је тај његов рудник?

— У Севенама — рече он — близу Але.

Е већ то беше «преко јего». У очи доласка Мариног у Париз, ја да се сараним жив у Севенама? Није него још нешто. Мој Мефисто баш немађаше среће. Да ми је предложио какав рудник тако око Јелисејских поља — хајде де, што му драго, па и то би одбио само њему за инат.

Најзад био је тако љубазан курталисати ме свога присуства. Уф! Сад ми је било жао што дадох Франсоу онаку напојницу, јер да то не бејах учинио, мој кобни сусед не би прекорачио мога прага.

Сутра дан, у очи благословенога дана, у 8 сахата изјутра већ сам био у Авни Габријел, куда сам ишао сваки дан да посматрам кућу у којој одседа сер Џорџ Бернет кад год је у Паризу То беше леп дворац међу двема баштама, који је сада чекао Мару. Ја сам га волео као каквог пријатеља, та он познаваше моју Мару. Прозори широм отворени и окићени цвећем гледаху ме као какве очи. «Она ће сутра доћи» говорасмо једно другом мутавачким језиком измењујући честитања.

На један пут отворише се врата, али не да се нъ ме насмеше као прозори, јер пре него што сам имао кадe да моме лицу дадем израз равнодушног посматрача, нађох се лице у лице са:

Мојом мӧром.

Испрва изгледаше и он мало збуњен али се брзо прибра и пруживши ми руку рече.

— А гле нашег драгог господина Ремона! —

Ја: (леденим гласом) Добро јутро, господине.

Он: (нежно враголасто као зефир) Да не мислите купити ову кућу?

Ја: (горко и саркастички) Не господине, јер изгледа да незвани врло ласно у њу улазе

Моје усне развучене у леден осмејак бацише ове речи као отровану стрелу.

Он: (мирно, као човек у оклопу) А ја, видите, хтедох да је купим за рачун једнога мога пријатеља.

Ја: (с изразом «шта се то мене тиче?») Е да?

И ја хтедох да пођем покушавши да га поздравим

Он: (крунишући своја злочинства непристојношћу) Газда је од куће некакав чудак, Инглез шта ли... некакав г. Бернет, па неће да прода кућу, а то ме...

Ја: (сухо, са презирањем које уништава) Збогом господине, ја имам посла!

И ја га оставих грдећи га у себи што сам могао жешће

— Ах угурсузе! Даћу ја теби «чудака» и «некаквога» г. Бернета, кад он има ћерке као што је Мара.

Нисам могао да се уздржим од срџбе

— О ниткове ћелави, крезуби, о ти мумијо сасушена, ти да кажеш за г. Бернета «некакав г. Бернет»? Безобразниче један! Та иселићу се из квартира колико сутра!—

И одмах почех тражити стан у Јелисејским пољима.

10.

Дошла је!... Видео сам је!

Прва је служба у цркви у шест сахата. У четири ја сам већ био на ногама. Франсоа, који се синоћ опио кад се вратио из штедионице, за што сам му повратио моје уважење, још је спавао. Обукох се сам. У пет сахата био сам на црквеним вратима. Она беху још затворена Одатле се кренем пут Габријелске авније

У пет сах. и три четврти почеше звона да зову верне на јутрењу. Она оглашаваху наступање моје среће. Ах како су слабога гласа звона Шаљоске цркве. Једва ако се чује на раскршћу јелисејских поља. Да сам богат човек

одмах би тој парохији поклонио највеће звоно. Али нека, размислићу ја још о томе.

У седам сахата бејах већ и по девети пут довршио моје путовање. Има равно хиљаду двеста семдесет и четири корака од цркве Св. Петра до ћошка Хотела Лехона. Ову подробност завештавам заљубљенима следећих покољења.

Беше један од оних лепих септембарских дана, који су тако лепи у Паризу, што се кроз летњу топлину осећа свеж дах јесени. Златали жуто лишће већ се одвајало са тамног зеленила великог дрвећа. Варош се још не беше пробудила, и у јутрењој тишини чуло се весело цвркутање и певање тица. По гдекоји коњаник одгалопира у буљонску шуму. Нема још никаквих каруца, осем по гдекоји брек, упрегнут кицошким коњима које муштра некакав инглески џамбас, који никоме осем својих коња не каже „господине" Quiet, sir!!

Око осам и по сахата ја почех моје десето путовање, кад на ћошку Шаљоске улице, спрам Албиног хотела, појави се једна група која натера моје срце да брже куца. Две младе девојке иђаху к мени, а за њима један ћирица и некаква врло дугачка гувернанта. Оне беху обучене оном простотом, која је од сада луксуз аристократије.

У тренутку ока ја познадох Мару и Мабел. Наиђе ми нешто црно на очи, глава ми се занесе и ја потрчах као луд у сретање. Срећом одмах се опаметих и зауставих; каква су то посла понашати се на сокаку као сумануг? Еле ја се укочим по свима правилима „high life" — великога света, и поздравих госпођице по свима церемонијама.

— А, господин Ремон!.... Какав срећан случај — викну Мабел — ми смо тек ноћас дошле.... —

Како њихови пратиоци иђаху узастопце за њима, то ја промрмља некакав одговор коме се Мабел слатко

насмејала. Мара није могла да проговори ни једну реч и ми остасмо као мутави, збуњени, не смејући једно друго погледати. Према овако леденом понашању рекао би човек срела се два крвна непријатеља.

— Хоћете да нас пратите мало? — рече Мабел која је одлучно држала дизгине.

Ја пођох поред њих, потресен, дршћући тако, да нисам могао говорити; некаква слатка забуна беше нас обузела; за време нашега прогонства и растанка од три месеца, ми бисмо у нашим жарким писмима излили све нежности наших срдаца; са дрскошћу, коју даје само удаљеност, ми бесмо једно другом учинили такве исповести које наше усне не би никад смеле изустити. Сад нас беше чисто страх од те интимности, на коју се наше душе беху навикле преко писама. Сада не знађасмо каквим језиком да говоримо. Мабел беше сувише дете да разуме шта се у нама догађало.

— Зар сте се вас двоје споречкали? — рече она видећи како смо обоје збуњени.

Ова сумња растера сву нашу забуну; наше се руке потражише да протестују противу такве помисли и ћутање се прекиде.

Каква је срећа опет се видети и састати! Ту су срећу описивали и певали од сваке руке, али ни један песник не може испевати ону речитост где сам нагласак ма какве равнодушне речи казује «ја те волем,» не може описати нежност погледа, који се спајају у једно, не може исказати меку сласт осмејака који се без речи разговарају, налазећи блаженство у ћутању...

Ишли смо једно крај другога. Ја сам био у деветом небу. Гутао сам очима моју вереницу, која живи само за ме, која испуњаваше све моје мисли и снове. Ала је лепа боже слатки! Ама зар истина она мене воли? Шта, зар то поносито аристократско девојче, коме је дозвољено да се заогрне свима гордостима овога света,

коме је Бог дао и сјајно порекло, и неизмерно богаство и лепоту, зар то девојче што изазива усклике дивљења када год прошета кроз какву свечаност патриција, зар то девојче моје? Зар баш мене она изабрала? Зар то она мени сад прича све шта је радила и шта је осећала сваки дан, сваки сахат од како нас раставише?....

Разњежен слушао сам онај златни звук њенога божанскога гласа: она *нас* сажаљеваше што се морадосмо растати; она ми причаше своје наивне бриге у које је бацаху кадшто моја писма, која не умедоше сакрити моју жалост и очајање.... И ја јој сад растеривах те бриге, повраћах мир у то нежно срце, које није никаквих других де мојих болова осећало.... Чинило ми се да сањам.

Пред црквом хтедох да је оставим....

— За што? — рече она — хајдете с нама у цркву. —

О ви предрасуде светске, како вас разнесе и најлакши дах невиности! Моја љубав устезаше се да прекорачи преко светога прага цркве, а Мара се није ни мало бојала да под анђеоска крила склони нашу заједничку нежност и наше заклетве. Ја осетих како ми јурну крв у лице. Моје устезање постајаше скоро увреда, која понижаваше нашу љубав.

Најфиније осећање за све што се тиче срца и деликатности, твоје је име жена!

Мара срећом није ни слутила ружну мисао у коју ја бејах запао, и она не виде у моме устезању ништа друго до жељу да јој не сметам у молитви.

Ја је одведох у цркву пред олтар и клекох поред ње Први пут после мога детињства ја сам се истински молио Богу.

Из овога не треба закључити да сам ја безбожник; ја сам од природе врло побожан, али сам морао подлећи једној општој слабости нашега доба; спољашње форме, црквено „чинодејство" све ме то збуњује, смета. У мене

нема куражи правога хришћанина који прокламује своју веру, који се исповеда, који метанише и клечи свету на видику. То није гордост од моје стране, већ плашљивост; ја се покоравам оном чудном стиду, који крије оно што је добро. Људи много брижљивије крију оно што је у њима добро него оно што је зло. Чудна таштина! Мало има људи којима неће поласкати кад им се јавно у сред друштва каже да су безбожници и лоле, а од стотине једва ако би се нашао један који се не би застидео кад му реку да је поштен и побожан човек. Али у пркос целе фанфаронаде порока, колико људи који су на гласу као врло «јаки духови», кад нису у друштву подругљиваца, већ усамљени, под притиском какве жалости, или у заносу искрене љубави, шапуће оне исте молитве што су их у раном детињству од својих мајака научили!...

Крај Маре, моја светска поношљивост се растопи, ја сам се молио Богу за њу и за ме. Ах пријатељи моји, ви «јаки духови» да знате како ми је бедно изгледало наше материјалистичко разметање кад га упоредих са срдачном молитвом моје лепе и невине заручнице!

Изашав' из цркве одосмо се шетати по Авни Нељи до капије Маљо. Том приликом уговорисмо како да се опет видимо. Према начину како ме је сер Џорџ испратио, не би било врло мудро градити му визите. Еле ми се договорисмо да се сваки дан сретнемо у буљонској шумици. Мара ми је причала како је њен отац више пута врло љубазно говорио о мени, сећајући се њиховог бављења у Моронијевој вили. Начин како је он о мени говорио, као да доказиваше да он нашу љубав рачуна у романтичне епизодице једнога јутра.

Ја сам опет причао Мари о мојим пројектима за будућност. Што сам изабрао књижевни «позив» није њу ни мало зачудило. Свака девојка налази да је онај кога она воли, прави песник! Шта више њој се здраво допала

моја нова каријера коју бејах изабрао. И сама помисао на научника везана је за идеје леденога разума и усамљености, а то је тешко сложити са страшћу. Ма како да су Ђутн и Хегл били ђенијални, њихово име неће загрејати ни једну жену. а свака ће задрхтати и постати сањалица кад се помене име Петраркино, па макар да није прочитала ни један од његових сонета. За жену је најузвишенија наука срце, највећа метафизика, то је наука о љубави. Сваки млад књижевник који је на гласу, уоквирен је љубазним блеском престижа; научника поштују као мудраца, али песника одмах идеалишу; уобразиља читаочева изабере најлепшу прилику из епоса или романа његовог, и оваплоти га у лицу самога песника.

Марино расположење растури и последње облачке са моје радости. Мени није било ласно признати да три месеца огромнога рада не беху уродили никаквим плодом, осем нових пројеката. Али њена вера у будућност распали на ново моје одушевљење, и ја сам се вратио кући срећан као.... као што је човек који воле!

11.

Хеј тешко мени! Рашћеретао сам се о последњим тренуцима моје мирне младости. Још неколико часова среће, зачињених горчином, па ће ме већ судбина бацити у вртлоге живота, и онда збогом цвеће живота, збогом мојих двадесет лета, збогом безбрижни младићски снови. Бледа реалност са својим страдањима чека да ми покаже да нисам више дечко већ човек.

Целу зиму поделио сам између Маре и оне књиге, са којом сам сањао да се прославим. Изјутра јашио сам у шумицу. Како за време ђаковања бејах уштедио новаца, ја стадох куповати коње, само да могу пратити Мару и Мабел на њиховим шетњама. Кад сер Џорџ није јашио с њима, онда их је осем два грума (сејизи) пратио

и један стари коњушар («шталмајстор») који није ништа замерао нашим састанцима, јер то беше са свим по инглески; кадшто су долазиле на каруцама, и онда смо ходали пешке по најсклонитијим путањама. Ми бесмо уговорили читаву телеграфску службу. Према завесама и капцима на њиховим прозорима, ја сам тачно знао када ће ићи саме у шетњу а када у друштву.

Од подне до вечера ја сам радио код куће; за тим сам ишао било у велику, било у Талијанску оперу, јер сам знао да ћу их увек тамо видети. У оперу их је увек водила њихова тетка, леди Стаунтновица Ја бејах изабрао једно скривено мрачно место спрам Марине ложе; али ни та срећа није била дугог века. У њихову ложу стадоше долазити незвани гости, међу којима сам ја одмах слутио супарнике, и моје се срце напуни суревњивошћу и свима лудим страдањима и страхотама њеним. Јадно дете појимаше како је мени, и докле год су незвани гости били у ложи, она је само самном разговарала, т. ј. час је рашчупавала лист по лист каквога цвета, то је на нашем језику значило «ја само о вама мислим» или се својом лепезом дотицала усана, а то је значило «ја вас волем.»

Нарочито ми је био несносан некакав херцег *Сенозански*; ја сам одмах познао по његовом понашању, по његовим погледима, по оним хиљадама ситница, које само заљубљени разуму, да се херцег озбиљно загледао у моју младу. Уз то се непрестано удвајао сер Џорџу, и као да га већ беше за се задобио.

Колико га бејах омрзнуо разумеће се ако кажем да је херцег био не само славан оџаковић и племић, него и млад, и богат и леп, и пун елеганције у понашању. Никада и никоме ваљаде није се појавио опаснији супарник од овога; најволео би да ми се дала прилика да га ошамарим. И у мало није дошло до тога.

За успомену на Бавено, Мара је увек носила дивље руже — то беше наше цвеће — и свако вече полазећи

из позоришта пред свршетак преставе, умела је у каквом буџаку кулоара да испусти по једну од тих ружа тако да она увек падне крај мојих ногу. Еле кад се ја једном сагох да подигнем драгоцени цветак, залети се херцег да ми га узме.

— Господине — рече ми он раздражен, а опет хладно — то није ваш цвет!

— А ја мислим да јесте, кад је у мојим рукама — одговорих му ја с висина.

Он пробледи, и не знам шта би одговорио, али Мара беше само два корака од нас. Она се окрете чим је чула наше гласове, па бојећи се моје усијане главе,

— Ах, — насмеја се она гласно — покварио ми се букет, испала ми најлепша ружа! —

Њен ведри поглед поврати ми памет, и ја рекох

— Госпођице, ја сам подигао ружу да вам је вратим! —

И пруживши јој цвет ја се дубоко поклоних.

— Хвала по хиљаду пута господине и опростите! — рече она поздравивши ме љупко.

Мабел ми се ругала својим подсмешљивим осмејком; али Мара, принуђена да опет прими своју ружу, подиже лепезу до уста да ме колико толико утеши.... Оне одоше и ја остах сам с херцегом, који се врло чудио моме радосном лицу; он није могао више сумњати да је лепеза учинила мени некакав уговорени знак, па ме је мерио од главе до пете. Ми смо се одмах разумели, али поред најбоље воље да се дочепамо, увиђасмо да то не може бити на ономе месту. Ми се дакле поздрависмо учтиво као мегданџије пред борбу, па одосмо сваки на своју страну.

Ово супарништво отпочело је серију мојих страдања. Херцег Сонозански могао је да уђе у кућу сер Џорџа и дању и ноћу, тако исто и код леди Стаунтновице где се ја нисам смео ни претставити. Он је брзо прокљувио све моје ујдурме. Оно прикривено месташце у позоришту

одакле сам ја водио с Маром наш мутавачки разговор он је одмах нашао, а једно јутро када смо јашили у шумици, нађосмо се на један пут пред херцегом, који беше нарочито изјахао да сретне Мару.

Ми смо били пустили коње ходом, и он тако исто. Беше мучно курталисати га се. Али он беше потпун џентлмен, и као такав учини се да није ни приметио да су госпођице у друштву једнога човека, кога пре три дана не познаваху, поздрави их пуно поштовања и оде својим путем.

Мара се смејала забуни у коју ме беше довела ова неприлика; али од тога дана ја немађах више мира. Ја сам осећао да мој супарник неће тако ласно положити оружје, и да ће похитати са просидбом. Ја сам вређао храбру и верну љубав моје веренице сумњама које се увуку у душу сваког суревњивца. Знао сам да то није лепо, па опет се не могах од тога одбранити. Чим нисам близу ње, а ја одмах помишљам на издају; све ми се чини како ће херцег мало по мало истиснути успомену на ме из њенога срца.... Свако је вече долазио у ложу леди Стаунтновице, и ја сам видео да је свако вече брижнији и жалоснији. На његовом лицу могло се прочитати очајање... Сада се тек уплаших да се она не сажали нањ.... Све ми је изгледало као нова опасност, чак и удвојена нежност Марина за ме, и ако сам се ја трудио да јој покажем како ни мало не сумњам.... Чим се несмо видели, одмах ми је писала слатка писма, у којима ми казиваше како само на ме мисли.

Мене беше стид мојега страховања, али ја бејах врло несрећан.

12.

Најзад настаде криза, које сам се толико бојао. Једно јутро рече ми Мара, када ме нађе у шумици

— Имам велику новост. Херцег Сенозански тражио је јуче аудијенцију у мог оца.... —

— Аудијенцију? — прошаптах ја дркћући.

— Да, и то са великом помпом. Том приликом учинио је херцег мом оцу част да запроси вашу покорну службеницу! —

— Ах — учиних ја покушавши да се осмехнем. су чим ни мало не могах преварити Мару.

— Ви канда се не смејете од срца? Ах ала вам ружно стоји то неповерење! — рече она и тако се божански напући, да мени ударише сузе на очи од милине.

— Опростите, опростите драга Маро — извињавах се ја, пољубивши њен крбач којим ми је претила.

— Знате ли да се ви тако понашате да не заслужујете да вам причам шта је било.

— Мене је тако страх.... Ја вас толико волем....

— Е, то јес некакав разлог, рече она пола љутито пола смејући се.

— Па лепо, да би добио заслужену казну, немојте ми ништа више причати. Ја вам верујем, верујем толико колико вас волем....

— Ко бајаги.... Али шта ћу, ја сирота морам своме Господару испричати све. Еле ево и појединости тога великог догађаја. Око четири сахата племенити и сјајни херцег.... али да ли је слободно придевати му оваке придеве, а да се нико не увреди? — прекиде се она подсмешљиво.

— Слободно, пакоснице, слободно.

— Дакле сјајни херцег дође и затвори се с мојим отцем читав сахат, који сам ја на то употребила да вама пишем, господине суревњиче.

После тога племенити сер Џорџ зове ме к себи. После неколико ситних љубазности, које се не тичу главне ствари, заподену се међу нама, на језику наших предака, овакав разговор:

„Мислите ли се ви удавати драга моја?"

«Драги оче,ваздуги дан ништа друго и не мислим него то.»

«Тако ми Јупитера — насмеја се мој отац оволикој мојој искрености — онда сте ви врло много мислили. Шта велите н. пр. за г. херцега Сенозанског? — »

«Да је врло леп човек.»

«Истина?»

«Врло.» —

«Добро. А би ли ви пошли за њега?» додаде мој отац после мале почивке.

«Боже сачувај.» —

«Не би?»

«Не.»

«Хм. А он вас је баш сад просио.»

«Хоћете ли допустити да вас упитам шта сте му ви одговорили?»

«Обећао сам да ћу вам говорити зањ, и да ћу његову просидбу потпомоћи према великој части коју налазим у томе да се с њиме сродим, и према љубави којом вас волем.»

«А шта је претежније од тога двога, драги оче?» упитах ја пољубивши га.

«Враже ни један, ви то најбоље знате,» рече отац па и он мене пољуби.

«Кад је тако, онда ћете рећи херцегу: да ја његову просидбу сматрам за особиту част али.... и тако даље и тако даље.»

«Драга моја, да ли не би било боље да оставимо неколико недеља да се размислите?»

«Не треба ми ни минуте. Моје су мисли о томе свршене на чисто.»

«Јесу ли?» —

«Јесу.»

«Врло добро. Тако ми Јупитера ви сте девојка која тачно и брзо свршава послове оваке врсте. — Збиља.

Наш пријатељ Миплен јавља ми да вам је послао на поклон два красна коњића, два лепа пони из својих ергела у Шкотској....» и одатле до ручка говорили смо само о тим коњићима

«Ето, драги мој Отело, — заврши Мара своју причу — то је резултат свију гоњења која су учинила да ви будете ван себе.

Шта би се могло одговорити на толико љупкости? Просто загњурити у обожавање... Ја је обожавах!....

Ја се разгалих, али на скоро насташе нове бриге. Зима се већ свршује, раставиће нас опет. Куда год пође Мара, јуриће за њом просиоци. Хоће ли успомена на ме бити довољна да ме свагда одбрани од страшних супарништва која ми ствара њена лепота? Па онда, ох несрећна помисли, баш да ми она остане свуда и увек верна, баш да ја постанем славан човек, зар неће увек остати противу мене неправилност мојега порекла? Мара у својој невиности налажаше да треба да ме у толико више воли што немам нигде никог на свету, што ме је чак и отац напустио, она је слушала закон срца, али сер Џорџ, зар се он за своја отказивања неће увек позивати на светски закон?

13.

Поред тога живота љубави, ја сам имао и мој живот рада. Радио сам са жаром. пажњом и одушевљењем заљубљенога човека. Та тај посао имао је да створи срећу за ме и за Мару.

Пре него што ћу се посветити књижевности, и да би своју одлуку подвргао и туђој оцени, потражио сам савета од других људи. Обратио сам се неком г. Перону, са којим се познадох у уредништву часописа, у коме је он писао кронике. Он беше списатељ већ 25 година, знао је дакле сваку ситницу тога заната. То беше човек од

пера, он је писао о свему и свачему, час критике, час полемике, час новеле, али у свему је био осредње среће; беше већ променио десетак часописа.

— Јесте ли ви полудели? — викну он чим је чуо прве речи о мојој намери. — Ви сте се одлучили на ту робију? Ама ви се том одлуком осуђујете на сиротовање, у пакао! —

— Пакао.... ја га се мало бојим на земљи.... Сиротиња? Имам толико колико да живим. Мени не треба ништа друго до мало славе....

— Славе? Охо младићу, није вам рђав укус. Али то је баш она тица коју је најтеже истерати. Кад би ја знао где се она крије, ја би је скупо продао, продао бих и њу и гњездо, и дрво на коме је, и земљу и све.... Славе? Хоће то. Ви све врло занимљиви! —

— Па мени је тек двадесет четврта година, предамном је будућност, ја имам самопоуздања а и воље за рад.... —

— Самопоуздања? То је брод који се разбије у свакој бури. Колико се добрих младих људи вратило смрвљених само за то што су се дотакли пера... То боде, срце моје!.... —

— Можда ваши добри млади људи нису имали дара? —

— Варате се; неки су од њих имали испрва чак и привидног успеха, али нису имали поуздана плећа, и ми их једног лепог дана поштено издеветасмо. Душо моја, не може свака шуша да се одржи међу нама, а ми и не пуштамо свакога у наше друштво. У осталом ако баш хоћете да опробате снагу, рачунајте на ме, ми ћемо вас подржати! —

Перон ми је дуго говорио о томе како се у књижевности не може ништа учинити ако човек није са камарадеријом. — Он ми наслика не може бити црње ту аждају која се зове „новинарство“. „То вам је — рече

оп — суревњиво и завидљиво чудовиште, које не да никоме златне јабуке, него их разбацује по свом ћефу."

Ја сам знао ту фразу којом се теше неспособни. Нема тога ништавила које свој неуспех не приписује завидљивости критике и рђавом расположењу разних котерија Али ја не верујем у ђеније које нико не разуме, ја се питам, по мојој наивној логици, како могу котерије да преваре публику? Ја разумем како је неспособнима кад се појави какав таленат, који им одузима услове за живот, али шта може сав њихов бес? Кукати, то значи признати своју слабост. Читава војска неспособних не може ништа учинити доброј књизи, као што је не би могла ни написати.

Највеће страшило за будале то је критика, та јадна толико оговарана критика, која ће бити међу дикама деветнајестога века. А истину рећи, ако се она и показала пристрасна, то је само онда, када је хтела да гледа кроз прсте. Нема писца који се обрукао, а да за то не криви критику. То је као год што сваки кривац мрзи жандара, који га је ухватио, докле поштен и миран грађанин воли жандармерију која чува ред. Критике се боје само пискарала; прави писци знају да ће им она бити помоћница.

Са таким убеђењима о овом предмету, ја се наравно нисам ни обзирао на мишљење Пероново, и недељу дана после повратка Мариног у Париз, ја почех да пишем један роман.

14.

Први месец дана добро ми је ишло од руке. Има у првој љубави музе нека заношљивост неописана. То је ованпућење идеала. Маште, које дотле беху права збрка, постају одређене, рађају се под пером и вире својим веселим лицем, јер сад су добиле опипљиве облике. Ја изручих све тајне мога срца у срце мога јунака; моје ми-

сли, моја уздања, целу моју душу дувнух у њега, окитих га свим особинама које сам себи желео, просто се цео претопих у њега, а заборавих моје бриге. Моја будућност.... беше она иста коју спремах томе чеду моје грозничаве уобразиље. Ја сам се наслађавао његовом срећом, његово уздисање распињаше моје груди, његове сузе ронише се низ моје образе, његов осмех лепршао је око мојих усана, просто живео сам двојаким животом, као онај у персијској причи што је мислио да је сваку ноћ његов цео везирев харэм.

Међу тим, што сам даље писао моје дело, све више сам осећао тешкоће. Имао сам уобразиље, те главне особине романсјерове; могао сам да измишљам догађаје како ми је воља; што се тиче осећања и тога сам налазио у себи, али извршење ме је страшно збуњивало. Написати књигу, то је грозан задатак. Тако лепо седне човек, узме читаву свеску беле артије и перо преда се, и сад треба да из своје главе извади, створи новога човека, који ће бити жив, који ће радити, говорити!.... Просто чудеса! Ја бејах са свим новајлија у груписању оних лица која граде заплет, која објашњују, која воде разрешењу неизбежном, које је последица сударених страсти. Просто ме је уништавала помисао да ће сваку моју реч превртати, загледати, метати на кантар, да ће ме черупати пуристе, да ће ме мучити завидљивци. Па онда знао сам да има писаца, код којих све личности њихових појема, ма с кога краја света долазиле, све, и јунак и споредне фигуре, и пријатељи и крвни противници, и зликовци и добри људи, сви говоре једним стилом, сви су одушевљени једним, пишчевим, идејама. Бојао сам се дакле да у моме делу не буде сувише *мене*. За то стадох измишљати најразничније карактере, али мало по мало ја се у њих заљубих, чинило ми се да сви они заслужују највећу пажњу и дуг живот. Према томе, мој роман тешко да би се свршио пре страшнога суда.

Видевши једно јутро да сам се са свим заплео у моју сопствену паучину, реших се да замолим г. Филбера за савет. Једна реч г. Девилара била је довољна да ме г. Филбер прими најљубазније. Људи који су доиста даровити, свагда су љубазни и с њима је лако говорити. Он ме није ни мало одвраћао од намере да се одам књижевности; моје частољубље изгледаше му са свим природно. он узе мој рукопис и одреди ми састанак за сутра.

Целу ноћ проведох у трзэвици. Знао сам да сада Филбер чита моје дело, а оно ми сада изгледаше тако ништаво, празно, без духа, без новине и занимљивости да ме беше од њега стид. Ах, када би му могао отети рукопис.

У сахат уговорени ја дршћући стадох пред мога судију.

— Јесте ли прочитали? — упитах плашљиво.

— Јесам. —

— Па? —

— Ви имате дара.

— Довољно? —

— Много. —

— Шта ми недостаје? —

— Оно што се тече само собом: Живот и године. Још сте сувише млади! —

Проклета младост, ја бејах на њу са свим заборавио. Ова моја крвна непријатељица, која ми је главна сметња свакој мојој срећи, ето беше забола своје канџе и у моје дело.

— То значи — рекох ја жалостиво — да је мој роман без живота, проста детињарија? —

— На против — рече Филбер, у њему има баш сувише радње, сувише отмица, дуjела. То вас баш издаје да немате искуства. Ви сте направили огњиште које не загрева него све сажиже и прождире. Права снага је у

јединству радње, у простоти стила. Помислите, само на Манону, Кларису, Павла и Вирђинију. Али ту простоту имају само они људи који су лично тако много страдали у животу да им је лако из сопственог искуства излуштити пречишћено језгро идејала! —

Његова јасна и одређена критика просто ме смрви. Осветљујући лучом свога ђенија сваку партију мога дела, Филбер ми показа како су многе, дрекавачке претераности. Та то беше бунило човека у врућици. Видећи моје очајање, мајстор пера стаде ме опорављати са нешто хвале.

— Шта? Зар ви већ очајавате? Зар на првом покушају? Даровитост је врло бујна биљка, која расте по Божјој милости, али је често ваља кресати, загртати, удешавати према земљи и добу, ваља умеравати њену дивљу арому да од ње не заболи глава. Зар сте ви мислили да ђенијалан човек долази на свет готов, као из какве ливнице?

— Па има примера.... Ето ви!

— Ви сте врло љубазни, — рече он смешећи се — што мене узимљете за пример, али се варате као и цео свет. Ја сам пет година радио на оној једној књизи коју сам штампао, а пре ње написао сам још четири књиге, које неће никада угледати света. Ето десет година како живим као пустињик у једној сеоској кући близу Руана, и ту затворен са једном идејом, претрпио сам много више малаксалости духа него што ћете ви осетити још за много година. Нека вас то утеши. Ваша је душа тако девичка како ни ђеније не може бити када достигне врхунац свога развића. Ретко се дешава да се човек може намирисати парфена из непоквареног срца. Ви не треба ништа да радите него да миришите нежношћу која је у вама, па вам је успех осигуран. —

Окрепљен саветима и благовољењем Филберовим, ја заседох наново за посао; али баш у овој фази моје љубави и мојега рада, срушио се на ме догађај, који је дао са свим други правац моме животу.

(Наставиће се)

ЛИТЕРАРНИ ПАНСЛАВИЗАМ

(наставак)

У ствари је сврха била још доста далеко. Чешка је литература имала своје дневне потребе, које је требало пре свега задовољити — требало је донекле тек будити свет о својој народности, по томе што је још било бескорисно занимати се мишљу укупног народног јединства. Но многи главнији радници чешке литературе, другог, трећег, четвртог деценија нашега века, и поред те мисли о литерарном јединству, по самој сили ствари очитују мњења, која су била с њом у несумњивом одношају. Не само да су појимали, да је за национална изучавања неопходна заједница, и да познавање другога племена може бити врло важно за разумевање свога властитог; него се јављају покушаји јавног литерарног зближавања. Тако је н. пр. т. зв. „русофилство" многих чешких писаца тога доба, из кога су непријатељи правили такође оруђе за себе. Русофили су били н. пр. Ханка, Линда, на које су јако подозревали у спису „Суд Љубушин;" Челаковски, у чијој недавно изданој преписци сретамо не само употребу руске азбуке у чешком језику (што би јако могло обрадовати Хиљфердинга), него и чисти руски језик, у колико га је Челаковски из књига научити могао. То се догађало у II деценију нашега века. Линда, Ханка, и као што смо видели, сам Јунгман волели су у језик мешати руске речи — то је морало и језик обогаћивати, и зближити словенска наречија.

Но нарочито ваља споменути Шафарика. На другом месту смо говорили о томе великом учењаку панславистичком тога доба, који је, од почетка свога рада, имао у виду укупно словенство, његове старине, етнографију и литературу. Ни он није могао да мимоиђе то питање, кога се и дотиче на разне начине већ у својој „Историји словенских језика и литература по свима наречијама." (1826)

Шафарик је јасно увиђао неопходност уједињења, ну њему су исто тако биле познате и тешкоће тога после због етнографских разлика словенских и крајње историјске растурености. У ђенералном нацрту словенског литературног покрета (§ 6) он се подаје лепим изгледима на високу историјску улогу племена у будућности; он очекује, да ће одушевљење к просвећивању народа̂, које је изазивало све новије раднике у препорађајућем се словенству, довести најзад, после мрачног јутра јасни сунчани дан — „мирољубивом племену у чијем целокупном животу одјекују толики звуци јуначко-поетичне Грчке,“ и да томе племену недостаје још само толико естетичког и научног образовања, колико су га некада имали Грци, па да им се приближи у остваривању идеја праве човечности.

Али је Шафарик поред идеалистичкога погледа имао и толико позитивног знања, да га идеали нису заносили до заборављања факата. Он је међу првима изрекао, да је „наречије које су св. браћа апостоли узели за превод св, писма, готово било, као доцније тосканско у Италији, и горње-саксонско у Ђерманији, да постане за навек писменим језиком словенским, и да на тај начин образује бар духовно јединство међу растуреним деловима тако широко разгранате народности,“ — али он није сматрао то јединство као чин који већ постоји (као што су радили доцнији словенофилски писци); него на против, доказивао је, да је спор између источне и западне цркве у првим тренуцима дао ствари са свим други обрт и порушио прекрасне наде. Двојака религија увела је и двојаку азбуку (после, у словенских протестаната била је такође латинска азбука). „Ту се, — примећава Шафарик. — по људској вероватности, није како надати новоме уједињењу,“ — ма да је с друге стране »свака тих словенских половина знатно већа од многих других европских народа, код којих, при свем том, цветају и језик и литература

Показујући таблицу разноликих словенских азбука, које употребљују разна наречија,[1]) Шафарик примећава „при таким околностима врло је тешко уздржати се од свакојаких пожуда, али их је још теже очитовати. Провиђење је одредило, да се Словени не могу сравнити с једноставном палмом, него гранатим дубом који прави већу сенку, а раздељен је на необичну множину грана, те да и

[1]) Треба споменути, да су, назад 50 година, азбуке биле разноличније него сад. Од тада се Чешка азбука упростила, у њу је унесено допуна латинске азбуке дијакритичким знацима, које су примили и Хрвати, Словени, Лужичани, — а пре је свако наречије, које се служило латиницом,градило за слов. звукове, које није могло израдити, своје особите различне комбинације.

Словени морају процветати на тако разнолике начине и доносити разнородне плодове.

Расматрана с те тачке гледишта, разгранатост словенских племена је, шта више, преимућство, које, истина, за неколико векова може задржати опћи развитак народни, али ће за то некад боље повести к циљу, уклањајући једнострани правац сила или правац њихов према једном циљу. Неуморна тежња појединих грана за напретком у образовању језика и народа и узајамно користовање сличности и богаствима опћега језика, јесте, најзад, најближа жеља коју је сада могуће имати. За тим би јој се придружила друга — намерно упрошћење и уједињење словенских писмених система, које су уређене по латинском и немачком калупу, уједињење, које се мора постићи теком времена не насилним реформама; но још сад и не мислећи о сједињењу латинице и ћирилице, и о уведењу једног заједничког правописа, а тако и заједничког књижевног језика, — садашње пасиграфије у двојаком значењу речи.[1]) Ну ако је ватренијем слависти дозвољено да отворено очитује скромне жеље, то, признајем, да је, по мом дубоком уверењу, ћирилица удобнија за за пасиграфију словенску од латинице, и да јој у том случају припада првенство.

Шафарик расматра питање и с друге стране. Завршујући у тој књизи, истраживање о Кирилу и Методу, — о томе, како су постала словенска писмена, коме је племену могао припадати језик, т. зв. црквено-словенски, — он вели: „Како било то да било, — тешка етимолоћија а још више тамна историја оставља нас у томе у неизвесности, — за марљивога слависту за навек ће вредити као паметна девица златне речи Банткеове: „нека би бог дао, да црквенословенско наречије, као први, — или, бар као најстарији — нама познати извор словенских језика̂, буду изучавали и познали сви словенски народи, не ради јединства цркве, него ради вишег научног образовања, ради очувања народности, да се не би понемчили, потатарили, потурчили (а ја додајем пофранцузили и помаћарили), да неби смо отпали од опћег извора народности, која негледећи на десетвековне буре, није клонула.“

[1]) „Чудновато је, — додаје Шафарик у приметби, — да у то доба, кад Гротефенд предлаже ћирилицу за означавање разноликих звукова у историјским језицима а Клапрот у својој Asia Polyglotta у ту сврху збиљски прима писма ж, ш и ч, неки словенски филолози још увек траже знакове за те слов. звукове.

Бивало је доцније примера, да су неки, ако не филолози, а оно граматичари уваћали у латиницу ћириласка писма, али нама тако механичко мешање азбука не изгледа ни мало срећно.

По томе паштења наших најуваженијих филолога о повраћању и чистоти тога језика, који је теком времена и странствујући, примио много туђега, спадају у истиниту заслугу за литературу свију словенских народа.«

На завршетку, навешћемо још једну мисао Шафарикову, коју није штампом очитовао, али је позната из преписке, издане после његове смрти. Питање о литерарној заједници словенској, очевидно је јако занимало већ прве раднике на слов. препороду. У тој 1826 год., Шафарик, не решив питања у својој књизи, написао је једноме пријатељу значајне речи: »које ће словенско наречије и која словенска азбука постати заједничким, не ће решити перо, — него само мач: потоци ће крви обележити потезе, — тамо где их буде највише потекло, ту ће понићи заједничка словенска реч и азбука!«

Те речи потврђују нам, да идеализам Шафариков није био течна и досадна сентименталност, какве је много било у његово доба, и у наше, и у којој, под маском »словенских мисли,« или »словенских осећања,« тако често фигурира просто и плитко самохвалисање. Шафарик је знао јасно, да је питање словенске самосталности и јединства тешко, трагично питање историјско: у самој ствари, Словени су тако уплетени у судбину средње и јужне Европе, да би њихово одељивање у независну народну целину могуће било им после очајне, крваве борбе, а победиће оно наречије, које покаже највише одважности (не само материјалне, него и моралне) у обрани опће словенске целине.

У последње време били смо сведоци једне епизоде из те борбе. Али видимо, да је питање ипак још доста далеко од решења. —

IV.

Јован Колар

1827 год. изишла је у Пешти на немачком језику брошура Коларова; »Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der Slavischen Nation« (о књижевној узајамности између различних племена и наречија словенских). То је био допуњен превод расправе, која је с почетка била штампана у чешко-словачком журналу »Hronka.« Мисао саму о томе предмету очитовао је Колар још раније у »Истраживању о именима словенским и др.« 1830 год. Колар, словачки еванђелички пастор у Пешти (1793—1852) већ је био у словенском литерарном свету у велико слављен, као аутор спева: »Ћерка славије« који је пун узноситог словенског родољубља, сећања о слободној и славној

прошлости словенској, и позивâ к народном препорођају. Немачка брошира Коларова била је врло добро позната западном словенском свету; да је осуђују, нису се упуштали ни страни писци, који су тумачили „панславизам"; после „Ћери Славе" то је био нов јасан доказ да панславизам одиста постоји, откривен је његов програм, — а за аустријске (немачко-мађарске) противнике словенског покрета, та је књижица била врло добро дошла да је употребе против словенских радника, а у првом реду против самог аутора. Непријатељи су се домишљали да ће та књижица појачати снагу панславизма буђењем народне самосвести. Као год и чешке панслависте — које је аустријска влада окривљивала „русофилством," престављајући их по некад и пред руском владом, као људе политички опасне, — Колар је морао искусити не мало непријатности и гоњења, када се је у 30-им годинама, већ потпиривао угарско-хрватски судар и кад су Мађари у Словацима гледали исто тако опасног непријатеља. Ну, књижица је Коларова о словенској узајамности, као што ћемо видети, била, садржином, и сувише чедна, а политички не само није садржавала ничега опасног, него је, на против, препоручивала консервативно уважење постојећих вл̂асти.

Колар је био исто тако жарки родољуб као и Јунгман и Шафарик, но он је имао до некле друкчију нарав и другу школу. Они су били људи строго учени; њихово национално осећање није занемаривало историјске чине, потребну искреност, — њихове су жеље и наде о словенској будућности биле искрене и топле, но, ипак, условне: критика и наука показивале су им тешкоће, које стоје на путу жељеном идеалу, а уз тадашњи размер тих тешкоћа, — појмљиво је, — да се они нису одлучивали на опредељену теорију словенског препорођења, на прорицања.

Колар није био такав. Он је био пре свега — песник, истина, да је за разумевање спева, који му је задобио славу и уплив, по његовом властитом мњењу требала читава књига објашњавања и коментара (за то што се не спреман читалац не би умео наћи у маси историјских напомена, којима је спев претрпан), но читалац, тим већма осећа у њему чисту поезију. У фантазији песниковој као да је ускрсавана словенска прошлост; он је марљиво изучавао судбину свога племена, сродио се с његовим јунацима, и то, што — човеку непосвећеном — може изгледати измудрени учени апарат, — он је, у песничкој наивности одмах уметао у своју поезију, не мислећи на тешкоће читалаца. После се је подухватио и наштампао коментаре. Ипак је само истинито песничко осећање могло унети оне лиричне епизоде, у којима се обраћао на савременике — и, ви-

дећи њихову немарност народном предању и обрани његовој побуђивао их одважним позивима. „Ћерка Слави" је дала доста цитата словенским и пансловенским родољубима. Даље. Колар је био образован човек, веома начитан у славистаци, али га је често изневеравала историјска и археолошка критика; он је знао, више или мање, шта се ради у европском и литерарном свету, но у теоријским назорима његовим није било онога критичког слободоумља, каког су имали, више или мање Јунгман и Шафарик. Он је био протестански проповедник, искрен и убеђен, а то се огледа у његовој поезији, у складу његових народно-родољубних идеја. У политичком одношају он је — конзервативац, поклања се постојећој власти и препоручује покорност (по његовој теорији сљедовало би, да се н. пр. и Словени у Турској морају покоравати својим властима); протестантизам очитовао је проповедањем човечанског морала, мирног просвећивања, које је једино кадро да задовољи све духовне тежње народа и да умири народносне распре и неправде. Најзад, као што смо приметили, Колар, ма да је имао опсежно знање о Словенима, није владао историјском критичношћу у тој мери, као н. пр. садањи учењаци. То је помагало његовом уображењу, али не његовим ученим истраживањима у словенској старини, којима се он такође бавио.

У таким је околностима поникла теоријска замисао Коларова о Словенима. У практичном искусио је са горчином сазнање о политички бесправном положају Словена, који му се чинило да види сасвим близу, на судбини његовог властитог, словачког, народа и најзад, на самоме себи. У природи, по преимућству песничкој, верско-хуманој, кристалисало се у тим односима оно особито, романтичко-народно, религиозно-филантропско убеђење, коме је словенска старина изгледала идеализирана, украшена народним врлинама, где се горљива жеља за ослобођењем Словена умеравала и мекшала верском потчињеношћу, путем провиђења, а народносна гордост тешила се вером, да то провиђење није на лихо држао Словене тако дуго у искушењу, и да ће им оно, најзад, дозначити високу улогу у судбини човечанства.

Није сам Колар гајио таке замисли о судбини Словена, али нема сумње, да је био један од најснажнијих преставника те теорије, — коју, у осталом, није тешко увидети и у суђењу првог нараштаја руских слависта о Словенима, који су словенско препорођење затекли у пуном разгару и који су црпили своје теорије баш из тога извора, а и у првом нараштају словенофила. Правац је тај био претежно идеалистичан. Полазна тачка словенског „препорођења"

било је повраћање к народности, и све „народно“ постало је предмет саучешћа, изучавања, рада: ту се тражио извор будућем развићу и „народно“ постаде образац и идеал; литература народна постаде „богатија“ у народу се замишљала храннопица идејâ, песничких лепота, с којима се не могу поредити измишљене, субјективне, често лажне и извраћене поезије. Из тадањих философско-историјских теорија изведена је била мисао о културној прелазности племенâ: био је исток с његовом цивилизацијом; њега је заменио стари свет, Грци и Римљани, после средњевековни Романци и Ђерманци, — Словени се још нису појавили на светско-историјској позорници њу, очевидно сад су били на реду. За ту будућност треба се спремити; Словени су били растављени историјом; они се морају опет ујединити, а ради тога морају упознати један другога изучити своје племенске особине изучити задаће свог значаја и бића, на којима се мора оснивати њихова будућа историјска улога. То је виши узрок који их сили да се зближе, да остваре *словенску заједницу*.

Словенски литерарни свет дочекао је с великим задовољством књижицу Коларову, она је преведена на разна словенска наречија — и „заједница“ је дуго била лозинком словенских родољуба. Узрок њеног успеха и популарности био је у томе, што је она баш одговарала стварним потребама западних Словена. Не велим, да је та потреба била јасно схваћана; на против, у њој још није било ничега одређеног; фактични узајамни односи између Словена били су још тако слаби, да је из њих тешко било стварати ма какав сталан темељ за будућност; они су се ограничавали на узани круг родољуба, који су у прсте један другога познавали и који су се могли избројати а бавили су се само народним изучавањима, етнографијом, историјом, језиком; и тиме, како би се словенске литературе на другим пољима могле узајамно помагати, у опћим питањима научног знања на пољу поезије, — није се мислило, и није се могло тада мислити: није било такође никаквог јасног појма о томе, како ће се словенско уједињење сложити с оделитим развијањем појединих литература, за којима чезне свака као за својом будућом узданицом, свака народност која се тек препорађа. Тако се заједништво у тежњама словенским укључавало у поменутој народној романтици и у све јачем сазнавању, да словенска племена и литературе расејане географски, раздељење давном историјом, у слабе јединице, могу ојачати само у заједничком савезу.

Колар није решио питање о томе савезу али га је ипак изнео штампом на јавност; с тога су му се продужили сложни гласови у свима словенским литературама. Одређеније решење, него што га

је он дао, не би бесумње било дочекано таквим једнодушним одобравањем, какво је дочекало његову књижицу, — да, у то доба тешко би било и покушати такво решење.

Главне мисли Коларове биле су ове: Тако звана литерарна заједница је један од највеселијих појава, који су се јавили у животу многоплеменог словенског народа. Први пут после многих векова словенски су народи познали у себи један велики народ, бŷде у себи народно осећање и теже тешњем зближењу. Они збацују стару поцепаност, кидају окове предрасуда, траже изгубљена права природе и разума, да би се уздигли до оне братске љубави, која је једина кадра изменити и од несрећних начинити срећне народе. Неопходност заједничке везе међу нама очевидна је. Мисао је та још нова, али заслужује особите пажње сваког словенског родољуба.

У чему ће бити та словенска заједница, како ће се она најбољим начином постићи, и шта ће Словенима допринети?

Пре свега Колар показује у чему она *није:* он својим расуђивањем одбацује оне потворе, које су тада подизане с разних страна на словенски покрет, као на политички панславизам. „Заједница“ — вели Колар — не састоји се у поличком јединству свију Словена, ни у демагошким смутњама ни, у револуцијском ровању против власти и држава, који само рађају непоредак и несреће. Литерарна заједница може постојати и тамо где се народ [1]) налази под многим групама, раздељен на много држава, краљевина, кнежевина или република. Она је могућа и онде, где је у народŷ неколико вера, цркава и исповедања, где је разлика у азбукама, клими и земљи, моралу и обичајима. Она није опасна за светске власти и државе, недотиче се границе и земаља, поданика једног или другог владаоца, и сличних политичних околности. задовољавајући се садашњим стањем ствари, прилагођујући се свима облицима управе, свима начинима друштвенога живота, недирајући у прâва и законе страних земáљâ, речју, живећи са сваким владаоцем у миру, са сваким суседом у пријатељству.“ Држава је сједињење разних земаља и народа под управу једнога човека; и Словени могу бити тако исто раздељени, као што су нпр Немци и т д.

С друге стране, Колар одстрањује и мисао о потпуном литерарном јединству, које је, по његовом мишљењу, немогуће, а брани прâво посебних наречија. „Заједница се не састоји ни у томе, да се наречија словенска сведу под један опћи појам или да буду насилно помешана у један главни језик и у једно литерарно наречије, како

[1]) Под речи „народ“ (нација) Колар подразумева све Словене; поједине словенске народе зове — племенима.

су о томе почели сањати неки слависти. Словени су већ доста одвојени једни од других граматички, да би се могли слйти или сковати у један говор; а, и у филологији су, неки од њи већ тако развијени и обогаћени лепим књигама, да се од људске слабости, охолисти и самољубља тешко може очекивати, да ће ма које племе жртвовати своју самосталност, била она каква му драго, одрећи се већ стечених благâ, заборавити их и опростити их се. Већина је Словена с урођеном, вековима освећеном љубављу везана за своја наречија а у својој одвојеној образованости и литератури већ су тако далеко да не могу одступити.«

Број словенских наречија, која би суделовала у „словенској заједници« Колар овако одређује. „Не високо научен, али, ипак, доста образован и просвећен Словен зна само *четири* наречија која сад постоје и најбоље су обрађена, на којима се пишу и штампају књиге, а на име руско, илирско (српско-хрватско), пољско и чешко-словачко. Ученији Словени опажају и мања наречија, као, нпр, у руском мало руско, у илирском-хрватско-словеначко, бугарско, у пољском лужичко итд. А учени Словен филолог или историк, зна за сва словенска наречија без искључавања, жива и мртва, обрађена и необрађена, чиста и помешана с другим језицима, мала и распрострањена, владајућа и потчињена; штампана глаголицом, ћирилицом, латиницом или готским писмом. Словени су преживели једнострано детињско доба; дух данашњег словенства налаже нам друкчију, вишу дужност, на име: да сматрамо све Словене као браћу једне велике породице и да стварамо заједничку словенску литературу. Знање разних словенских наречија било је и јесте и сад међ ученим Словенима тако ретко и тако ограничено, да желећи да се споразумемо с другом слов. браћом о ма каквсм важном предмету, ми морамо прибећи туђем, несловеском говору. За то је Добровски своја опће словенска дела писао немачки или латински; за то је и садашње договарање *по жељи многих Словена* морало бити на немачком језику.

Колар разјашњава даље своју мисао, говорећи, да он незахтева потпуно знање четири наречија, и умење њима говорити и писати, — него, бар, да би Словен могао разумети говор другог Словена и главне радове сродне литературе —. Он тражи примере узајамности код других народа; истина, главне европске литературе стоје са свим друкчије, али образовани Инглез, Француз, Немац, увек зна неколико страних језика и изучава њихове плодове; а главну паралелу са Словенима чине Грци. Колар се труди да докаже сличност 4 грчка дијалекта с 4 главна

словенска нарчија и уверен је, да словенско литерарно развиће може смело ићи тим путем.

Као што су се у Грка 4 дијалекта сводила на две гране · еолско-дорску и јонско-атичку, тако се словенска наречија своде у две главније поникли: руско-српску и пољско-чешку. Сличност старих Грка са Словенима Колар шта више изводи из мањих потанкости на пр. из тога, што је „Хераклије“ то исто што „Јарослав,“ „Клеопатра“ — Властимила итд.

Постанак мисли о заједници дело је нашега времена. Сваки век има своју задаћу; у XV веку нису се могли појавити Карамзин или Добровски; у наше доба „заједница“ се јавља као историјска задаћа. Научени тешком судбом и искушењима дугих времена, раздраживани туђим ругањем, опамећени властитим губицима, побуђени радозналошћу, знањем језика, историјом и другим ученим радовима, упућени открићима скупоцених старина, привучени обнародовањем прелепих народних песама, Словени су се почели у последње време упознавати, истраживати своје врлине и мане, згоде и незгоде, прошлост, садашњост и будућност, услед чега је пређашње нејасно нагађање постало у свију свешћу: да они сви сачињавају ипак један народ и имају један говор; Словени су се пребројали, и увидили, да су најмногобројнији у Европи, тим су рачуном добили појам о својој снази, која је пробудила у њима урођено људству осећање, које тајним стидом поучава силника, да се мора противно природи поводити за слабијим, и убеђава га да се отме понижењу, које је за њ стидно а човечанству штетно. Мали народ, мала одговорност; велик народ, велика и одговорност пред светским судом.“ Тако се мало по мало пробудило у Словена заједничко осећање и потреба духовног јединства, ма да су остајали спољним приликама у поцепаности. То је — појав духа времена; а такви се појави одликују тим, што ако спољне околности сметају њиховом гласу да се изјасни на једном месту, хиљада се других јаве на другом. — Прве мисли о заједници очитовали су Словаци, не без узрока. „Ко има ма што, он се тим задовољава, што има, нити мисли на даље; али ко нема ништа, жели да има много, све. Татрански Словени нису све до сад имали у литератури готово ништа властитог; за то су они први посагнули да обгрле све Словене. Њихово је наречије и у граматичном и у географском односу центар свију словенски наречија; као год што су Татри (огранак угарских Карпата) колевка свију Словена. За то је, међу Словацима у Угарској, мисао о заједници поникла ако не раније, а оно живље но игде, као што се је у њој најбрже и најдубље и укоренила.“ (Доиста су најревнији поборници заједнице били Словаци — сам

Колар, Шафарик, Кузмани, доцније Штур и др.). За тим Колар наводи руске, српске, хрватске, пољске борце за словенску заједницу, историке и археологе, али са сажаљењем примећује, да „три најзнаменитија песника словенска нашега доба, Руса — Пушкина, Србина Милутиновића, Пољака Мицкијевића није надахнуо ђеније те заједнице. да би, стојећи на подлози руској, српској и пољској, а узносећи се мишљу у словенски зрак могли бити виђени од целога народа.“

Трудећи се да ствар свестрано размотри, Колар говори даље о „непостојању заједнице, народном самољубљу и литерарном отпадништву“; о „односима заједнице према себичном родољубљу појединих словенских племена, и стварно или привидно најбоља и најраспрострањенија наречија имају повода обраћати се тој заједници; о „односу заједнице к изучавању (Словена) старих и нових језика ;“ о томе, „шта су били Словени до сада без те заједнице“, о „важном значају заједнице по будућу велику улогу Словена, коју им је определио ток времена и историјска смена народâ ;“ о „способности Словена да одговоре тој улози путем заједнице ;“ даље он одстрањује разне погрешке и неспоразуме гледе заједнице ; објашњава „корист заједнице за Словене у опће ;“ показује спољне и унутарње препоне ка заједници ; „и најзад путеве и средства тој заједници.“

Било би доста дуго улазити у потанкости тих расуђивања. Значај Коларових мисли мора се схватити из побројаних тачака. Основа његове идеје је народност, племенска особеност словенства; у наше доба она се свесно преставља словенском свету, и отуда произлази инстиктивно, дубоко узајамно саучешће словенских племена, које мора све више напредовати, ради тога, да би Словени могли, најзад, постати један народ и извршити своју историјску улогу. Ту улогу определила им је историја.

„Живот је човечанства, — вели Колар, поводећи се за тадашњим историјско-философским теоријама, — развитак разума, или развитак унутарњег света у човеку. Народи — су облици у којима се човечанство развија и добија свој израз. По томе је сврха човечанства — вечити напредак; али оно не мери своје путове корацима, сатима и миљама, него дужим путевима — вековима, епохама. Готовине знања, открића, опита, које придобија себи један народ или један век, остају, по што њих нестане, другоме народу, који их опет обогаћује, подиже и предаје следећем (народу). Најзаднијем народу, као последњем појаву човечанства, није нужно тек почињати, задржавати се на свима ступњима образованости, на којима су се

задржавали прошли народи; њему треба само даље развијати живот предака и водити га вишем усавршенству.« Образованост сваким веком добија нови вид; стâрење света је његово обнављање, нека се народ, коме продстоји рâд, потруди да појми ток историје. „Судба народâ нека не буде слепо остављена случају или теку догађаја; него нека разум, као прво и најузвишеније оруђе божанског владања светом, иде заједно с лађом, која носи судбу, кроз таласе к опредељеној сврси.« —

Тај најновији, најмлађи народ — јесу Словени. Свој закључак Колар потврђује размишљавањима о току европске цивилизације (навластито литературе) и њеном савременом стању. У литератури види он владање спољног ефекта, неограничени бајронизам, у философији (немачкој) маштање или жарку фантазију и др. — видљиве знаке старења, коме треба подмлађујућег елемента. Историјско наследство види све те елементе у словенском свету. По свом природном складу, по историјској судбини, по географском размештају, словенски је свет слободнији од оне особењачке народне једностраности, која одликује остале европске народе; он је најспособнији за рад који ће сложити народе, и по томе он има предузети првенство у цивилизацији и изводити њену даљну задаћу, која се састоји у развићу и остварењу човечности. Још ћемо навести разлоге Коларове о томе, да је заједница неопходна и за најјача словенска племена и најбоља њихова наречија. Он хоће да разувери оне, који би мислили, да јако племе не треба заједнице, т. ј. савеза са слабим племенима, или да, у случају, може просто владати над њим. Очевидно је, да се овде по најпре подразумева руско племе.

Не може само свест о независној отаџбини, — вели Колар, — и мисао о аритметичком броју и политичној снази, о збиљској или правичној већој лепоти, обрађености и благозвучности наречија, довести племе једнога народа на ту мисао: мени не треба други, ја могу имати сам литературу и ја немам рашта учити сродна наречија. Ну и мањим племенима, кад се сопређују са још мањима, необразованијим и слабијим племенима и народићима, овлађује по некад та поноситост коренитог народа и охола одвојеност. Такво мњење може се појавити не само у Руса, ако се стану барабарити с Пољацима, но и у Пољака, ако се стану барабарити с Русима или Чесима, у Чеха — с Лужанима или Мало-русима, па и у овких ако се стану барабарити н. пр. с Кашубима. Такав Словен, заљубљен само у своје наречије, не поштује ничије, само своје; и сажаљева све Словене, што не говоре и не дишу њим, јер је по његовом

мњењу, најлепше и најсавршеније од свију, и заслужује да постане заједничким језиком словенским.

Важна је ствар — свест о своме достојанству код појединог племена; али је још важнија свест о томе код целога народа. Поједина племена не могу преузети нити извршити велике задаће, које су заједничке, народне. За то што само читави народи (нације) само велике нераздељне, сродне масе људи могу упливисати на човечанство могу стварати нова времена, могу бити учитељи и покретачи образованости. За поједина племена било би врло неправо мислити о извршивању задаће, која је тешка за читаве велике народе. Нека помисле они људи, који на тај начин забацују заједницу, да имају оштар мач, којим с једне стране наносе ударе и врећају себе и своје племе, а с друге — целом свом народу, а с њим и човечанству. Човек, племе, народ, који сем себе никога више неволе, не могу, најзад ни саме себе волети. И најбројније, најјаче словенско племе, Руси, имају довољно узрока — да се споје с осталим племенима, а тим да сачувају чистоћу свога словенства које је јако уздрмано — овде хиљадама азијских орда које га окружују, онде другима, у Русији и око ње живећим народима, и да га заједницом обнове, освеже и ојачају. Само врло кратковид Рус могао би сматрати своје земљаке за праве и чисте Словене. И најразвијеније од словенских наречија, ако хоће да је тако и да остане, не може, као год ни цветак, одвојити се од свога корена, — иначе ће се осушити и увенуће. Лепи језици и наречија немају увек добре писце. И сам бог није дао да се св. писмо напише на наречију атичком, него на јелинском.« Дакле, Колар још није мислио, да руски народ и језик имају некакво одлучно преимућство над осталим Словенима; шта више он је налазио, да би у неким случајевима руски језик могао своје словенство поисправљати, поучив се у Чеха, Словака и Илира, — за то што је чешки преводилац књижице Коларове сматрао за нужно да примети (у осталом, много касније) да ипак и по изучавању словенства, Руси у питању »заједнице« остају на првом месту. Задржаћемо се најзад и на оним практичним средствима, којима је по мњењу Коларевом, требало и могуће било припомоћи ширење заједнице.

(Наставиће се)